

ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“

ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

ПАИСИЕВИ ЧЕТЕНИЯ

ЛИНГВИСТИКА

Пловдив

8 – 10 ноември 2018 г.

НАУЧНИ ТРУДОВЕ

том 56, кн. 1, сб. А, 2018

Филология

PAISII HILENDARSKI UNIVERSITY OF PLOVDIV – BULGARIA
RESEARCH PAPERS – LANGUAGES AND LITERATURE
VOL. 56, BOOK 1, PART A, 2018

ОТГОВОРЕН РЕДАКТОР

доц. д-р Юлиана Чакърва

НАУЧЕН СЕКРЕТАР

гл. ас. д-р Ана Маринова

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

проф. д.ф.н. Борис Норман

Беларуски държавен университет, Минск, Беларус

проф. д.ф.н. Галин Тиханов

Лондонски университет „Куин Мери“, Великобритания

проф. д.ф.н. Диана Иванова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България

проф. д.ф.н. Кирил Чекалов

Институт за световна литература „А. М. Горки“ към РАН, Москва, Русия

проф. д.ф.н. Сергей Николаев

РАН, Москва, Русия

проф. д.ф.н. Фьодор Поляков

Виенски университет, Австрия

проф. д.ф.н. Христина Тончева

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България

проф. д-р Богуслав Желински

Познански университет „Адам Мицкевич“, Полша

проф. д-р Жизел Валанси

Университетът в Каен – Нормандия, Франция

проф. д-р Красимира Алексова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“, България

проф. д-р Леони Ормънд

Кингс Колидж – Лондон, Великобритания

проф. д-р Малгожата Коритковска

Институт по славистика към ПАН, Варшава, Полша

проф. д-р Михаела Солейман-пур-Хашеми

Масариков университет, Бърно, Чешка република

проф. д-р Петя Осенова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“, България

проф. д-р Родолф Боден

Сорбона, Париж, Франция

проф. д-р Саша Шмуля

Университетът в Баня Лука, Босна и Херцеговина

проф. д-р Светла Коева

Институт за български език, БАН, София, България

проф. д-р Хайнц Миклас

Виенски университет, Австрия

доц. д-р Борян Янев

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България

доц. д-р Дияна Николова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България

доц. д-р Веселка Ненкова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България

доц. д-р Владимир Миланов

Софийски университет „Св. Климент Охридски“, България

доц. д-р Елена Крейчова

Масариков университет, Бърно, Чешка република

доц. д-р Жан-Пол Рог

Университетът в Каен, Франция

доц. д-р Златороса Неделчева-Белафанте

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България

доц. д-р Красимира Чакърова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България

доц. д-р Мийрям Салим-Ахмед

Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“, България

доц. д-р Надежда Сталянова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“, България

доц. д-р Раджни Сингх

Университетът в Данбад, Индия

доц. д-р Стефка Кожухарова

УНСС – София, България

доц. д-р Христо Салджиев

Тракийски университет – Стара загора, България

доц. д-р Яна Роуланд

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България

гл. ас. д-р Борислав Борисов

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България

гл. ас. д-р Марцел Черни

Институт по славистика към ЧАН, Прага, Чешка република

гл. ас. д-р Павел Крейчи

Масариков университет, Бърно, Чешка република

гл. ас. д-р Росица Декова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България

гл. ас. д-р Соня Александрова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България

ас. д-р Юлия Митева

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“, България

ас. Веселина Койнакова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България

лектор Дарка Хербез

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България

ТЕХНИЧЕСКИ СЪТРУДНИК

ас. Владислава Иванова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България

КОРЕКТОРИ

ас. Гергана Иванова

ас. Веселина Койнакова, ас. Здравко Генов (английски език)

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България

СЪДЪРЖАНИЕ

ИСТОРИЧЕСКА ЛИНГВИСТИКА

СЪЩЕСТВУВАЛА ЛИ Е ПРЕСЛАВСКА ЧЕТИ-МИНЕЙНА КОЛЕКЦИЯ? Елка Мирчева	11
НОВООТКРИТИ ПРЕПИСИ НА ГЛАГОЛИЧЕСКИ МОЛИТВИ В ЗОГРАФСКАТА КНИЖОВНА ТРАДИЦИЯ ОТ XIII ВЕК Христина Тончева	20
СЪЩЕСТВИТЕЛНИ ИМЕНА С ОТВЛЕЧЕНО ЗНАЧЕНИЕ В СРЕДНОБЪЛГАРСКИЯ ПРЕВОД НА СЛОВАТА НА ЙОАН ЗЛАТОУСТ „ПРОТИВ ЮДЕИТЕ“ Петя Карамфилова	36
ДИАСТРАТИЧНИТЕ ПРОМЕНИ В ЛЕКСИКАТА – ПЪТ КЪМ ЛИНГВИСТИЧНАТА КОМПЕТЕНТНОСТ Ваня Мичева	50
ОПИСАНИЕ НА „РАЗЛОЖКОТО НАРЕЧИЕ“ НА СТРАНИЦИТЕ НА ЕКЗАРХИЙСКИЯ ВЕСТНИК „НОВИНИ“/„ВЕСТИ“ (1890 – 1912) Мария Мицкова	62

ЕЗИКОВЕДСКА БЪЛГАРИСТИКА

ПРОЗОДИЧНИ МОДЕЛИ ПРИ АКТУАЛНО ИЗПОЛЗВАНИ БЪЛГАРСКИ ХИПОКОРИСТИКИ Мирена Пацева	77
КЪМ АНАЛИЗА НА НЯКОИ НЕЯСНИ И ДИСКУСИОННИ ФАМИЛНИ ИМЕНА Людвиг Селимски	90
БЪЛГАРСКИТЕ ТОПОНИМИ В АНТАРКТИКА Гинка Бакърджиева	104
ОПИСАНИЕ НА ОТНОШЕНИЯТА МЕЖДУ ГЛАГОЛНИТЕ НЕСВОБОДНИ ФРАЗИ И ТЕХНИТЕ ДЕРИВАТИ В ЛИНГВИСТИЧНИ РЕСУРСИ Светлозара Лесева, Цветана Димитрова, Мария Тодорова, Ивелина Стоянова	120

ОПАА, ИЗВИНЕТЕ, ИЛИ СОЦИОПРАГМАТИКА НА ЕДНО НЕРЕГИСТРИРАНО ЛЕКСИКОГРАФСКИ БЪЛГАРСКО МЕЖДУМЕТИЕ Катерина Томова	135
КООРДИНАЦИЯ И КОНКУРЕНЦИЯ НА СЪЮЗНИ ВРЪЗКИ В СЛОЖНОТО ИЗРЕЧЕНИЕ Радка Влахова-Руйкова	146
КАТЕГОРИИТЕ <i>ДОБРО</i> И <i>ЛОШО</i> В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК НА БАЗАТА НА ПРЕДСТАВАТА ЗА СЪРЦЕ Мирослава Вътова	152
КАРТИНАТА НА БЪЛГАРИЯ В ПРЕПОДАВАНЕТО НА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК КАТО ЧУЖД Даниела Танчева, Петя Райкова	169

ЕЗИКОВЕДСКА СЛАВИСТИКА

ТЕМАТИЧНИ КРЪГОВЕ УНГАРИЗМИ (ОТ РЕЧНИЦИТЕ НА ВУЯКЛИЯ, КЛАИЧ И АЛЕКСИЧ) Вяра Найденова	183
СЕМАНТИКА И ПРАГМАТИКА ИЗРАЗА <i>ВИДЕТИ СВОЈИМ ОЧИМА</i> У ИСТОРИЈИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА Јелена Павловић, Милан Тодоровић	208
ПАРЦИЈАЛНОКОНЦЕСИВНЕ КЛАУЗЕ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ Мијана Кубурић Мацура	220
ЗАЧЕЦИ НАУЧНОГ СТИЛА У СРБИЈИ – АНАЛИЗА АДВЕРБИЈАЛНЕ ДЕТЕРМИНАЦИЈЕ У НАУЧНОМ СТИЛУ С КРАЈА 19. И ПОЧЕТКА 20. ВЕКА Данијела Милчић Ђошић	239
SŁOWIANIE CZY EUROPEJCZYCY? KILKA UWAG O IMIONACH NADAWANYCH WSPÓŁCZEŚNIE W POLSCE Magdalena Graf	250
LEKSYKALNY STEREOTYP OSOBY Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ W JĘZYKU POLSKIM I BUŁGARSKIM Mariola Walczak-Mikołajczakowa	263

БЪЛГАРСКАТА, ПОЛСКАТА И АНГЛИЙСКАТА ТЕРМИНОЛОГИЧНА СИСТЕМА В ОБЛАСТТА НА ЗДРАВЕОПАЗВАНЕТО НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ (ФОРМАЛЕН АНАЛИЗ)	
Жана Станчева	274
POLSKA I BUŁGARSKA GRZECZNOŚĆ JĘZYKOWA	
Joanna Mleczko	287
THE LEXEME <i>KRYZYS</i> IN POLISH LEXICOGRAPHY	
Anna Piotrowicz, Małgorzata Witaszek-Samborska	298
БЪЛГАРСКИЯТ РЕЛАТИВЕН РЕЗУЛТАТИВЕН ПРЕЗЕНС И НЕГОВИТЕ ЧЕШКИ ФУНКЦИОНАЛНИ ЕКВИВАЛЕНТИ	
Стилиян Стойчев	310
ЯЗЫКОВЫЕ СРЕДСТВА РЕПРЕЗЕНТАЦИИ ПИЩЕВОЙ МЕТАФОРЫ В РУССКОМ ЛИНГВОКУЛЬТУРНОМ ДИСКУРСЕ	
Елена Юрина, Анастасия Балдова	324
ПОЛИТКОРРЕКТНЫЕ ЭВФЕМИЗМЫ КАК СРЕДСТВО РЕАЛИЗАЦИИ ЯЗЫКОВОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ В ТЕКСТАХ РОССИЙСКИХ СМИ	
Силвия Петкова	338
ЗАГОЛОВКИ МЕДИАТЕКСТОВ С КЛЮЧЕВЫМ КОМПОНЕНТОМ ЭТНОНИМОМ (НА МАТЕРИАЛЕ ТРАНСФОРМИРОВАННЫХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ВЫРАЖЕНИЙ)	
Елена Раденкова	350
ПОЕЗИЈА КАО НАСТАВНО СРЕДСТВО У ПРЕДАВАЊУ СРПСКОГ КАО СТРАНОГ ЈЕЗИКА	
Дарка Хербез	361
20 GODINA UKRAJINISTIKE U ZAGREBU U USPOREDBI S AKADEMSKIM I DRUŠTVENIM POLOŽAJEM RUSKOGA JEZIKA U REPUBLICI HRVATSKOJ	
Željka Čelić, Tetyana Fuderer	372

ЧУЖДОЕЗИКОВА ЛИНГВИСТИКА

ÁRABE VS. ROMANCE: LA SITUACIÓN LINGÜÍSTICA
EN LA TOLEDO POSTANDALUSÍ (SS. XI-XV)
LA COMUNIDAD MOZÁRABE

Yuliya Miteva..... 385

ДЕФОНОЛОГИЗАЦИЯ И СОНОРИЗАЦИЯ НА СИБИЛАНТ /S/
В СЪВРЕМЕННИЯ ИСПАНСКИ ЕЗИК В МЕКСИКО

Славей Горанова..... 411

АНГЛОЕЗИЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ ВЪРХУ КОНТРАСТА
МЕЖДУ УДАРЕНИЕТО В СЛОЖНИ СЪЩЕСТВИТЕЛНИ
И ВЪВ ФРАЗИ

Бистра Поповска..... 418

GENDER AND FUNDAMENTAL FREQUENCY
IN ENGLISH/FRENCH BILINGUAL SPEAKERS

Aron Arnold, Erwan Pépiot..... 436

НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ СИСТЕМАТА
НА ТУРСКИТЕ ЛИЧНИ ИМЕНА С КОМПОНЕНТ
„НАЗВАНИЕ НА ЦВЯТ“ В СЪСТАВА СИ

Харун Бекир 447

WAYS OF EXPRESSING THE CATEGORY
OF DIMINUTIVENESS IN ENGLISH

Mariya Bagasheva 460

LOS SUSTANTIVOS DIMINUTIVOS EN ESPAÑOL
Y EN BÚLGARO

Rayna Tancheva 470

APPLYING THE PROROTYPICALITY APPROACH
TO THE ANALYSIS OF ENGLISH LEXICAL BLENDS
WITH AN ABBREVIATED COMPONENT

Kornelia Choroleeva..... 483

АБРЕВИАЦИЯТА КАТО НАЧИН
НА ТЕРМИНООБРАЗУВАНЕ В ОБЛАСТТА
НА СПОРТА В НЕМСКИЯ И БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Иванка Танева 494

ANALYSING COMPOUND TERMS
FROM THE STANDPOINT OF FRAME SEMANTICS:
A MODEL OF INTER-FRAME INTERACTION

Tsveta Luizova-Horeva 508

ZUR RELATION ZWISCHEN DEN ELEMENTEN IN PHRASEN DES TYP <i>ALLES GUTE, ETWAS/NICHTS GUTES</i>	
Rada Vasileva	518
MEHRWERT UND FUNKTIONALITÄT DER INNEREN FORM VON PHRASEOLOGISMEN IN DEUTSCHEN, BULGARISCHEN UND RUSSISCHEN WERBESPOTS	
Boryana Tencheva	528
LE PARADIGME DE L'IMPÉRATIF REVISITÉ	
Aneta Tosheva	539
GRAMATYKA KONSTRUKCJI – NOWY TYP ANALIZY RELACJI SKŁADNIOWYCH	
Iwona Nowakowska-Kempna	556
NOUN PHRASE MODIFIERS REALIZED BY CLAUSES IN ENGLISH AND BULGARIAN SCIENTIFIC TEXTS	
Bilyana Ovcharova	567
SEMANTIC RELATIONSHIPS OF OPPOSITENESS BETWEEN THE CONSTITUENTS OF ENGLISH ALTERNATIVE INTERROGATIVE STRUCTURES	
Velichka Spasova	578
SOCIO-CULTURAL THEORIES ABOUT LANGUAGE ACQUISITION	
Mariana Gotseva	590
FLIPPED CLASSROOM: AN OVERVIEW OF (DIS)ADVANTAGES – COMPARING MODERN TEACHING METHODS TO TRADITIONAL ONES	
Milan Todorović	602
POLISH GLOTTODIDACTICS VS THE CRISIS IN HUMANITIES. DIAGNOSES AND PROGNOSES	
Wojciech Hofmański	613

ИСТОРИЧЕСКА ЛИНГВИСТИКА

СЪЩЕСТВУВАЛА ЛИ Е ПРЕСЛАВСКА ЧЕТИ-МИНЕЙНА КОЛЕКЦИЯ?

Елка Мирчева

Институт за български език, Българска академия на науките

DID A READING MENOLOGION COLLECTION TRANSLATED IN PRES LAV EXIST

Elka Mircheva

Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences

The article deals with the first Slavonic translation of the Reading Menologion Collection. The author suggests that the translation was completed in Preslav during the First Bulgarian Kingdom in the second half of the 10th century.

Key words: Old Bulgarian, Preslav, Reading Menologion, Texology

Чети-минеите са специфичен тип сборници, чието предназначение е да покриват с четива всеки ден от църковната година (неподвижните празници), докато служебните минеи съдържат химнографските произведения за същите дни. Чети-минеите са реплика на служебните минеи. От тях се нуждаят на първо място манастирите. Освен за индивидуален прочит житийните и мартирологичните статии от чети-минеите се четат пред цялото братство по време на хранене (Атанасова 2016).

Смята се, че през 797 г. във Византия такава колекция вече е съществувала¹. Без съмнение цялата история на чети-минеите във византийската книжнина явно е свързана не само със Студийския устав, но и конкретно със Студийския манастир.

Какво знаем за славянските чети-минеи?

Двата най-древни съхранени сборника, чийто състав частично има общо с Минея и съответно с неподвижния църковен календар, в цялата православна славянска книжнина са Супрасълският сборник от средата на X в. (нататък – Супр.) и Успенският сборник от XII в. (нататък –

---

¹ Д. Е. Афиногенов цитира откъс от послание на св. Теодор Студит, в което той говори за съставените от самия него томове (Афиногенов 2006: 262).

Усп.). На практика обаче съставът и на двата кодекса представлява сбор от статии, обвързани с неподвижния църковен календар (в Супр. – за месец март, а в Усп. – за месец май), и от хомилии за празници, свързани с пасхалния цикъл. Въпреки този си нееднороден състав дълго време в палеославистиката двата сборника са били определяни като чети-минеи. Може да се каже, че днес това мнение в голяма степен е преодоляно. Супр. и Усп. стоят по състав много по-близо до панегиричните сборници, отколкото до гръцките менологии (Иванова 2013).

Чети-литературата в съхраненото от славянската книжна традиция е представена изключително с преписи от XV в. нататък и това се отнася в еднаква степен и за източно-, и за южнославянската традиция (Турилов 1995, Иванова 2008).

През XVI в. по инициатива и с участието на киевския митрополит Макарий в Русия е осъществено мащабно книжовно дело. В 12 тома е събрана голяма част от чети-литературата на православно славянство. Колекцията е известна под наименованието Велики Макариеви чети-минеи (нататък ВМЧ), въпреки че съставът ѝ значително надхвърля обема на традиционните чети-минеини състави. Безспорно във ВМЧ са съхранени преписи на текстове, чийто превод възхожда към началото на славянската писменост. За обвързаните с неподвижния календар агиографски произведения, които изпълват съставите на сборниците, може да се предположи, че произхождат или поне се родят със статии от чети-минея. А след като Супр. и Усп. не са чети-минеи, то кога и къде е направен първоначалният превод на този тип сборници в славянската книжнина?

Днешният изследовател разполага с малко на брой чети-минеини колекции. Най-древните от тях датират от XV в. Техният състав естествено е обвързан със сборници, чийто състав е организиран по календарен принцип, но каква част от текстовете в тях идват от първоначалния превод на панегирико-мартириология и каква част – от превода на чети-минея, е трудна за установяване задача.

Въпросите за това какви византийски прототипи поставят началото на създаването на славянската книжнина от чети-тип (т.е. древни до-Метафрастови ли са, или са Метафрастови славянските чети-минеи), каква е хронологията на превеждането и разпространяването на колекцията, както и екзистенциалното за славистиката питане къде и от кого са били преведени, а впоследствие и попълвани чети-минеите, са предмет на разглеждане от самото начало на славянската филология.

Непременно трябва да отбележим две основополагащи изследвания на М. Н. Сперански, посветени на септемврийските и октомв-

рийските чети-минеи с до-Макариев състав (Сперански 1896, Сперански 1901). Ученият констатира, че в тях има както до-Метафрастови, така и Метафрастови тектове, и на практика се отказва от реконструкция на първоначалното състояние.

В последно време въпросът за първоначалния превод и състав на славянските чети-минеи е предмет на цикъл публикации на Д. Е. Афиногенов (Афиногенов 2006, Афиногенов 2008, Афиногенов 2017). Изследователят се насочва не към изследване на томове за отделни месеци в ръкописни сбирки или към отделни, отличаващи се със старинността си преводи, а търси цялостна колекция, която да е в състояние да го доведе най-близо по прототипа на славянския превод. Цяла отличаваща се със своя древен произход колекция той открива в комплекта чети-минеи от XV в. от сбирката на Йосифо-Волоколамския манастир.

Афиногенов залага на проучването на цели колекции, но предпочитанията му са насочени към определени томове от чети-минеината сбирка на Московската духовна академия (МДА) – основно тези за месеците февруари, март и април². Тези 3 тома заемат водещо място в авторовата теза за това, че Йосифо-Волоколамската чети-минеина сбирка е възпроизведена от максимално близък до прототипа първоначален славянски превод. Измежду тях най-обстойно изследователят е проучил тома за месец февруари, МДА 92.1.

Този ръкопис отдавна е известен в науката. Въведен е в научно обращение от И. И. Срезневски в знаменитата му поредица „Сведения и заметки о малоизвестных и неизвестных памятниках“ (Срезневски 1874), който му прави кратка характеристика, обнародва лексикален материал, който по негови думи свързва ръкописа с Преславското книжовно средище, и публикува част от Житието на св. Власий Аморийски, което съдържа интересни сведения за историята на Първото българско царство. Този текст е коментиран от историците, а в палеославистиката кодексът е използван от Срезневски в неговия речник „Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам“ (Срезневски 1893 – 1912).

Повече от 120 г. по-късно към ръкописа се обръща Д. Е. Афиногенов. Ученият разглежда състава на февруарския чети-минеи в контекста на византийската книжнина и достига до извънредно важни изводи. Ценен с оглед на времето на превеждането на чети-минеите е ак-

² Колекция Московской духовной академии. Фундаментальное собрание, фонд 173.I (чети-минеи за месец февруари, ф. 173.I.92.1; чети-минеи за месец март, ф. 173.I.92.2; чети-минеи за месец април, ф. 173.I.93) <http://old.stsl.ru/manuscripts/> (1.10.2018).

центът, който авторът поставя върху 4 текста, които във византийската книжнина не биха могли да бъдат съставени преди 910 – 912 г. Това са три паметни за светци, живели в края на IX – началото на X в. – св. Власий Аморийски, св. Николай Студит и св. Тадей Скит (Студит). Косвени данни от Житието на Власий Аморийски и Житието на Николай Студит определят съответно *terminus post quem* и *terminus ante quem*, които насочват към създаването на гръцкия прототип на февруарския чети-миней между 910 и 920 г. или най-късно през 925 г. Към това трябва да се добави и едно произведение на св. Теодор Студит – Слово за Обретение главата на Йоан Кръстител (Афиногенов 2006: 270). Не може да не прави впечатление, че всички изброени паметни са за светци, свързани със Студийския манастир (Доброклонски 1913). Тяхната популярност явно не е надхвърляла рамките на манастира и по тази причина е от особено значение както за формирането на студийските чети-миней, така и по отношение на техния славянски превод. Гръцкият оригинал на февруарския чети-миней е създаден в Студийския манастир (Афиногенов 2006: 271). Студийската връзка е факт от особено голямо значение, който заслужава специално внимание.

По въпроса къде е бил осъществен преводът, Афиногенов се дистанцира от мнението на Срезневски, който смята, че това е станало в България. В противовес на Срезневски, който сочи близостта на МДА 92.1 със Супр., ученият дава примери за различия в преводите на няколко слова между Супр. и ВМЧ. Тези различия водят според автора до обяснение, че преводът на т.нар. руски комплект, Йосифо-Волоколамския, е направен по-късно. Това според учения е станало в Студийския манастир от византийци, владеещи славянски език, или от славяни с неустановена националност. Машабното дело било осъществено срещу щедро заплащане от руския град Новгород (Афиногенов 2006: 277).

Моето становище по изложените по-горе въпроси е изложено в поредица от публикации (Мирчева 2017, Мирчева 2018а, Мирчева 2018б, Мирчева 2018в). Редица лексикални особености, множество прабългаризми, специфични готски заемки, както и техниката на превода свидетелстват, че поне февруарският и мартенският том на преведените според Афиногенов в Студийския манастир миней, наречени от него новгородски, са в пълно съзвучие с характерни особености на Преславското книжовно средище. И още нещо, което по мое мнение е от голяма важност – двойките преводи от мартенския том, за който е възможно сравнение между, от една страна, Супр., а от друга страна, МДА 92.2, чиито текстове с незначителен брой разлики са почти ед-

накви с ВМЧ, сочат, че имаме пред себе си независимо направени преславски преводи, опиращи се на една и съща текстова компилация, а това от своя страна сочи използването на едни и същи предварително обработени текстове, подготвени за превод.

Опирайки се на южнославянски материал, Кл. Иванова също поставя въпроса за първоначалния превод на чети-минеите. Задълбочените ѝ познания в областта на южнославянския агиографски репертоар я водят до извода, че ако се съди по ръкописи от XIV в., то може да се каже, че до края на X в. в големи български манастири са били преведени и допълнени със славянски материал до-Матафрастовите чети-минеи за първото полугодие, като могат да бъдат реконструирани успешно само томовете за септември, октомври и ноември (Иванова 2013).

Подходът на Кл. Иванова и този на Д. Афиногенов са коренно различни. Кл. Иванова смята, че съставът на първоначалната колекция чети-минеи може да бъде установен чрез текстологични сравнения между множество ръкописи, които като цяло дават възможност за подреждане на пъзела. Д. Афиногенов от своя страна залага на избора на цялостна чети-минейна колекция, тази на Йосифо-Волоколамския манастир.

Напоследък интересът ми е насочен към февруарския (МДА 92.1) и към мартенския (МДА 92.2) том от чети-минеината колекция на Московската духовна академия, НИОР, РГБ фонд 173.1. По отношение на мартенския състав съхранените ръкописи предоставят уникална възможност – сравнение на МДА 92.2, който Афиногенов нарича „руски чети-минеи“, със Супр., смятан в палеославистиката за типичен представител на Преславската книжовна школа. Това ще позволи да се доближим до отговора на въпроса какво място заема този знаков старобългарски паметник в процеса на създаването на славянската чети-минейна колекция.

В Супр. с текстове са покрити 20 дни от месеца – 4-ти, 5-и, 6-и, 7-и, 9-и, 10-и, 12-и, 13-и, 15-и, 18-и, 20-и, 21-ви, 22-ри, 23-ти, 24-ти, 25-и, 26-и, 29-и, 30-и, 31-ви. На 5-и е отбелязана паметта на двама светци, а на 12-и има две памети, представени с 3 текста. За св. 40 мъченици и Благовещение на св. Богородица са поместени по 2 текста. Останалите дати от месец март са представени с по една памет.

Чувствително повече текстове откриваме в МДА 92.2. Без чети-ва са дните 8-и, 13-и, 14-и, 21-ви, 27-и, 29-и, 31-ви. За разлика от Супр. тук на някои от датите са отбелязани повече от една памет: на 5-и – 2 памети с 3 текста, на 12-и – 3 памети, на 13-и – 2 памети. За най-големите празници през месец март, св. 40 мъченици, 9 март, и

Благовещение на св. Богородица, 25-и март, са поместени съответно 3 и 5 слова. С тези си особености МДА 92.2 е истински чети-миней.

На пръв поглед може да се заключи, че Супр. и МДА 92.2 имат много сходен състав. 19 от избраните текстове са общи за двата кодекса. По-внимателният поглед обаче разделя тази внушителна група на четири части:

1. На първо място се откроява групата от 6 слова, които са представени в двата кодекса в един и същи превод – Мъчение на св. Пионий, Молитва на св. Пионий, Житие на св. Йоан Схоластик, Мъчение на св. Савин, Мъчение на св. Конон Исаврийски, Мъчение на Василиск.
2. Същата по големина е групата слова, които в Супр. и МДА 92.2 са представени в различни редакции на един и същи превод. Това са Мъчение на св. Павел и Юлияния, Мъчение на св. Василий и Капитон, Мъчение на св. Александър Сидски, Житие на св. Павел Препрости, Мъчение на св. Артемон.
3. Внушителен е броят на общи за двата кодекса текстове, които са представени в различни преводи: Мъчение на 42-ма мъченици, Мъчение на св. Кодрат, Житие на Анин, Мъчение на св. Трофим и Евкарпион, Мъчение на св. Дометий, Мъчение на св. Иринея, Мъчение на Йоана, Варахисий и други с тях. Към тази група ще причисля и засега единствения известен ми случай не на нов превод по отношение на Супр., а на редакция на познатия от Супр. агиографски текст – Житието на св. Григорий папа римски.
4. Особено интересно е едно слово за Благовещение на св. Йоан Златоуст, което в МДА 92.2 е в новоизводния си (търновски) превод от XIV в.

Интерес представлява какво на ниво текст показва сравнението на МДА 92.2 с ВМЧ. Очаквано резултатът е почти пълно съвпадение. Във ВМЧ попадат по правило текстове от типа превод или редакция на тези от МДА 92.2, а не от Супр. Наблюдават се обаче и изключения – Житието на св. 40 мъченици и Похвалата на св. 40 мъченици от Василий Велики във ВМЧ са в превода си от Супр., т.е. в МДА 92.2 тези две произведения са в архаичния си превод, а във ВМЧ – в този от Супр.

Без съмнение като най-интересна може да бъде определена групата на двойките преславски преводи на един и същи текст или на една и съща текстова контаминация. Тези контаминации са без паралел във византийската книжнина, т.е. направен е подбор на текстови отрязъци, създадено е ново, незасвидетелствано в прототипите произведе-

ние. За мен по-стари са преводите в Супр. Преводите в МДА 92.2 показват различия както в техниката на превод, така и в подбора на лексикалния инвентар. Смятам, че те са по-късни.

Предварителни и засега сондажни проучвания и сравнения на двойките преславски преводи в контекста на първоначалния превод на византийския панегирико-мартирологий, неговото постепенно попълване с нови текстове, както и въпросът за първоначалния превод на чети-минеите ми дават основание да смятам, че Супр. не е чети-минеи не само заради включените в него текстове, обвързани с подвижния, триодния цикъл. Супр. представлява някакъв тип стъпка в осъществения по-късно и отново в Преслав превод на чети-минеината колекция, какъвто според мен е бил направен почти непосредствено след създаването на студийската колекция. Предполагам, че като време на превеждането може да се предположи втората половина (а може би третата четвърт) на X в.

ЛИТЕРАТУРА

- Атанасова 2016:** Атанасова, Д. Станиславовият чети-минеи и институционализираното четене (Особености на състава и ролята на устава). [Atanasova, D. Stanislavoviyat cheti-miney i institutsionaliziranoto chetene (Osobenosti na sastava i rolyata na ustava).] // *Агиославика. Проблеми и подходи в изследването на Станиславовия чети-минеи* (Доклади от едноименната конференция – 21 май 2013 г.). София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2016, 78 – 94.
- Афиногенов 2006:** Афиногенов, Д. Е. Новгородское переводное четы-минеиное собрание: происхождение, состав, греческий оригинал [Afinogenov, D. E. Novgorodskoe perevodnoe chet'i-mineynoe sobranie: proishozhdenie, sostav, grecheskiy original.] – *Abhandlungen zu den Grossen Lesemenäen des metropolitän Makarij. Kodikologische, miszellenologische und textologische untersuchungen, Bd. 2 – Monumenta Linguae Slavicae. Dialecti veteris. Fontes et dissertations*, т. 49, Weiher-Freiburg i. Br., 2006, 261 – 283.
- Афиногенов 2008:** Афиногенов, Д. Е. Утраченные византийские источники в древнерусской словесности. [Afinogenov, D. E. Utrachennye vizantiyskie istochniki v drevnerusskoy slovesnosti.] // *Slavica Slovaca*, 43 (2008), с. 29 – 44.
- Афиногенов 2017:** Афиногенов, Д. Е. О некоторых литературных взаимодействиях в „Кружке“ Патриарха Мефодия I (843 – 847). [Afinogenov, D. E. O nekotoryh literaturnyh vzaimodeystviyah v

- „Kruzhke“ Patriarha Mefodiya I (843–847).] // *Индоевропейское языкознание и классическая филология*, 21, 2017, 26 – 33.
- Доброклонски 1913:** Доброклонский, А. П. *Преподобный Феодор, исповедник и игумен студийский*. [Dobroklonskiy, A. P. Prepodobnyi Feodor, ispovednik i igumen studiyskiy.]. Одесса: Экономическая типография. 1913.
- Иванова 2008:** Иванова, Кл. *Bibliotheca Hagiographica Balkano-Slavica*. [Ivanova, Kl. Bibliotheca Hagiographica Balkano-Slavica]. София: Издательство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2008.
- Иванова 2013:** Иванова, Кл. Некоторые проблемы изучения южнославянской переводной агиографии. [Ivanova, Kl. Nekotorye problemy izucheniya yuzhnoslavyanskoy perevodnoy agiografii.] // *Hagiographica Slavica, Wiener slavistischen Almanach – Liturgische Reihe, sonderband 82*. München, 2013, 67 – 90.
- Мирчева 2017:** Мирчева, Е. За старобългарските минейни сборници и техния лексикален състав. [Mircheva, E. Za starobalgarskite mineyni sbornitsi i tehniya leksikalen sastav.] // *Старобългаристика*, № 4, 2017, 55 – 65.
- Мирчева 2018а:** Мирчева, Е. Ценните сведения за българската история в житието на един малко познат светец и старобългарската книжнина. [Mircheva, E. Tsennite svedeniya za balgarskata istoriya v zhitieto na edin malko poznat svetets i starobalgarskata knizhnina.] // *Български език*, 2018, № 4, 73 – 91.
- Мирчева 2018б:** Мирчева, Е. Новгородски ли са новгородските чети-минейни. [Mircheva, E. Novgorodski li sa novgorodskite cheti-minei.] // *Старобългарска литература*. София: Издательство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2018, 57 – 58, 102 – 121.
- Мирчева 2018в:** Мирчева, Е. Един исторически извор като книжовно-езиков паметник (Слово за св. Власий Аморийски). [Mircheva, E. Edin istoricheski izvor kato knizhovnoezikov pametnik (Slovo za sv. Vlasij Amorijski).] // *Сборник с доклади от Четиринадесетите славистични четения, 26 – 28 април 2018 г.* София: УИ „Св. Климент Охридски“ (под печат).
- Турилов 1995:** Турилов, А. А. Болгарские литературные памятники эпохи Первого царства в книжности Московской Руси XV – XVI вв. (заметки к оценке явления). [Turilov, A. A. Bolgarskie literaturnye pamyatniki epohi Pervogo tsarstva v knizhnosti Moskovskoy Rusi XV – XVI vv.] // *Славяноведение*, 1995, № 3, 31 – 45.
- Сперански 1896:** Сперанский, М. Н. Сентябрьская минейя-четья до-Макарьевского состава. [Speranskiy, M. N. Sentyabr'skaya mineya-

chet'ya do-Makar'evskogo sostava.] // *Известия ОРЯС*, Типография Императорской академии наук. Санкт Петербург, т. 1, кн. 2, 1896, 235 – 258.

Сперански 1901: Сперанский, М. Н. Октябрьская минея-четья до-Макарьевского состава. [Speranskiy, M. N. Oktyabr'skaya mineya-chet'ya do-Makar'evskogo sostava.] // *Известия ОРЯС*. Санкт Петербург: Типография Императорской академии наук, т. 1, кн. 1, 1901, 57 – 87.

Срезневски 1874: Срезневский, И. И. *Сведения и заметки о малоизвестных и неизвестных памятниках*. [Sreznevskiy, I. I. Svedeniya i zametki o maloizvestnyh i neizvestnyh pamyatnikah.] // *Приложение к XXV-му тому Записок Императорской академии наук*, 178 л., № 4. Санкт-Петербург: Типография Императорской академии наук, 1874.

Срезневски 1893 – 1912: Срезневский, И. И. *Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам*. [Sreznevskiy, I. I. Materialy dlya slovary drevnerusskogo yazyka po pis'mennym pamyatnikom.] Т. 1 (А – К). Санкт-Петербург, 1893; т. 2. (Л – П). Типография Императорской академии наук. Санкт-Петербург, 1902; т. 3. (Р – Я). Санкт-Петербург, 1912.

НОВООТКРИТИ ПРЕПИСИ НА ГЛАГОЛИЧЕСКИ МОЛИТВИ В ЗОГРАФСКАТА КНИЖОВНА ТРАДИЦИЯ ОТ XIII ВЕК

Христина Тончева
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

NEW-FOUND COPIES OF GLAGOLITIC PRAYERS IN THE ZOGRAF LITERARY TRADITION FROM XIII C.

Hristina Toncheva
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The article presents data about new-found copies of Glagolitic prayers over wine, over a dirty container and for people who are starting a journey. These prayers are very archaic and close to the text of Euchologium Sinaiticum from X c. They were found in a parchment prayer-book from XIII c. which is kept in the Zograf Monastery Library on Mount Athos. In this manuscript I have found unknown in the scientific sphere copies of Prayers on Pentecost, which are very similar to the Glagolitic ones from X c. They are published here for the first time.

Key words: Glagolitic prayers for every occasion, Euchologium Sinaiticum, Prayers on Pentecost

Писахъ на .н.цѣ, на Св. Дѣхъ

През последните няколко години за пръв път в българската история бяха дигитализирани безценните архиви на българския манастир „Св. Георги Зограф“ в Света гора и така през 2014 г. бе създаден научноизследователският център към библиотеката на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. От десетилетия очаквахме евентуална възможност да работим с дигиталните ръкописи, понеже по едни или други причини нямаше достъп до тях. Още повече че тези важни за българската езикова и културна история паметници досега са били известни само по описи и каталози, а в Каталога на Зографския манастир описанията им са доста общи и неточни (Каталог 1994).

Под сигнатура Zogr_0050 в Зографската дигитална библиотека се съхранява Требник от XIII – XIV век, сръбска редакция според Каталога (нататък: Z-50). След проучването на текстовете в този ценен паметник установих, че в него са запазени редица архаични наследници на старобългарските молитви и чинопоследования, известни на науката от Синайския евхологий от X век (Фръчек 1939, Нахтигал 1941, 1942, нататък: Син Евх). Някои от тях демонстрират несъмнена близост до глаголическия прототип. Такива са трите молитви от старобългарския цикъл „Молитви на всяка потреба“.

Л. 136б: $\hat{M}$ начетн внно кнѣло ꝥ Гн бѣ ншь прѣложен водоу оу внно $\ddot{O}$ у кана галнлѣнцѣмь брацѣ · н̄ славоу своѣю авль оуѣенкомь своѣмь · н̄ ты ннѣ влѣко посѣтн · стаго жнлнца своѣго · н̄ блгвн внно снѣ · н створи ѣ въ сако раствореннѣ пнющнмь ѣ · да безъ сакоѣ непрнѣзненнѣ дѣтелн поюще (!) славнмь тебе датела сакомоу прншоенню доброу · съ ѡцѣмь н стѣымь дхомь н ннѣ ·

За съпоставка привеждам и глаголическата: Γ и нхѣ бже нашъ прѣложен водѣ въ внно въ кана галнлѣнскѣхъ брацѣхъ ꝥ славѣ своѣхъ авль оуѣенкомъ свонмъ тзи н нзинѣ посѣтн отъ стааго жнлнца своего ꝥ блгвн внно се ꝥ створи е во всѣко благораствореннѣ пнѣщнмъ да безъ всѣкоѣ непрнѣзненнѣ дѣтелн пнѣще е славнмъ та дателѣ всемоу доброу прншоенью оца н сна н ꝥ: Син Евх 14а-б, $E\upsilon\chi\eta\ \epsilon\iota\varsigma\ \epsilon\upsilon\lambda\omicron\gamma\iota\alpha\nu\ \omicron\iota\nu\omicron\upsilon\ \nu\epsilon\omicron\upsilon$ (Дмитриевски 1901: 526).

Веднага след нея виждаме препис на Молитвата над замърсен съд – $\hat{M}$ · надъ ѡскврньшнм се ꝥ, която съвсем точно предава началото на глаголическата (Син Евх 21б, $E\upsilon\chi\eta\ \epsilon\pi\iota\ \sigma\kappa\epsilon\upsilon\omicron\upsilon\varsigma\ \mu\iota\alpha\theta\epsilon\nu\tau\omicron\varsigma$ (Дмитриевски 1901: 117): Γ н бѣ ншь рекн петровн въ соудѣ плащаннѣмь · нечнстомоу н скврньномоу всемоу чстоу бытн · ѡскврньшв се ѡ сотоннѣ дѣла · створи ѣ блгве · Текстът прекъсва, очевидно не е запазен, на следващия л. 137а продължава друг текст.

На същия л. 137а е преписана друга молитва: $\hat{M}$ нтва · на поутѣ ходеще ꝥ Бѣ ншь ходнвын съ слоуговь своѣмь ннаковомь страннь бывь съ

равомь свонмь ѿѿснфомь · ѿдн съ равомь своѿмь снмь · ѿмѣ · влѣко ѿзъбавн
ѿ напастн · ѿ ѿ всего троудѣ · ѿ въ мнрѣ ѿ въ зъдравнѣ въстроѿн · всакоу
правьдоу творецѣ · по заповѣдемь твоѿмь нспльнн жнтвѿнскнхъ небснхъ
блгъ бывшнхъ · ѿ пакн ѿзволн възвратнтн се ѿмоу · ѿко побѣѣтъ тн вса-
ка слава н чѣтъ ѿ покланѣннѣ ѿцоу ✠

Този текст си кореспондира със старобългарската МО на
входѣщаѣ на пѣтъ ÷ Син Евх 18а-б, Εὐχή ἐπὶ ἀποδημοῦντων (Дмит-
риевски 1901: 33, Фрѣчек 1939: 689): Бже бже нашъ хожден съ слоугоѿж
свонмь нѣковомь ꙗ страненъ бзвѣз съ равомъ свонмь носнфомь ꙗдн ꙗ съ ра-
вомь твоимь снмь нма влѣко н нзбавн н отъ напастн ꙗ всего троудѣ ꙗ въ
мнрѣ съдравне оустрон н всѣж правьдѣ дѣжца по заповѣдемъ твоимъ
исплънн ꙗ житиискъхъ ꙗ небскъхъ благъ бзвѣзша пакъзꙗ изволи възвратити
са емоу вѣко твое естъ црѣство ÷

От съпоставката на текстовете става ясно, че книжовникът през
XIII век е преписал дословно Молитвата над вино и Молитвата над
тръгващи на път, без дори да ги редактира. С голяма сигурност може
да се твърди това и за незапазената цялостно Молитва над замърсен
съд, понеже от фрагмента ясно се вижда буквалното следване на гла-
голическата матрица.

В православното богослужение се смята, че на петдесетия ден от
Господното възкресение Дух Свети слязъл над апостолите във вид на
огнени езици и ги обдарил с благодатните дарове. Празникът се нари-
ча Петдесетница, защото това събитие е станало в деня на старозавет-
ния празник Петдесетница, който отбелязвали петдесет дни след
юдейската Пасха.

За старозаветните Петдесетница бил един от трите велики праз-
ника. Първоначално празникът отбелязвал завършването на жътвата
на ечемика. Празнувал се с приношение на хляб и жертвени животни
като ден на радост и благодарност, припомнящ странстванията в пус-
тинята и освобождението от Египет. В по-късни времена на този ден
се отбелязвало получаването на Синайското законодателство петдесет
дни след излизането на евреите от Египет. Празникът бил тържествен
и радостен, в Йерусалим се стичало голямо множество хора, за да
принесат в благодарност на Бога установената от закона жертва. За

апостолите денят бил двойно свят, защото е денят на Възкресението – неделният ден. Апостолите заедно със Света Богородица били събрани в Сионската горница, където пребивавали в постоянна молитва след Възнесението на Иисус Христос. Около третия час по еврейско време настанал голям шум от небето и над тях слязъл Светият Дух във формата на огнени езици. Веднага божественият огън пламнал в душите на апостолите и изпълнени с благодат, те започнали да прославят величието на Бога, като заговорили на различни, непознати за тях дотогава чужди езици. Това им дало бодрост, сила и мъжество да отидат по всички краища на света да проповядват Евангелието и с готовност да отдадат и живота си за Христовата вяра. Тогава свети апостол Петър произнесъл първата си пламенна проповед. Словата му проникнали дълбоко в сърцата на слушалите го и в този ден приели вярата в Христа мнозина, които се кръстили и се присъединили към първата християнска общност. След този ден апостолите постановили християните да възпоменават това велико събитие, слизането на Светия Дух, всяка година на този ден (I Кор 16: 8, Деян 20: 16). Денят Петдесетница от древни времена се смята за рожден ден на Христовата църква, в която во веки обитава Божествената благодат на Св. Дух. Утрешният понеделник след Петдесетница е празникът на Светия Дух. Този празник Църквата е установила заради величието на Пресветия и Животворящ Дух, чрез Който ни се дарява всяка мъдрост и Който е източникът на живота. През настоящата 2018 г. имаме и четиринадесета Неделя след Петдесетница (на втори септември) поради ранната Пасха.

В славянската литургична традиция първият ден, неделният, е посветен в прослава на Св. Троица и се нарича *Троичен ден*, а вторият – понеделникът, е посветен в слава на Св. Дух и се нарича *Духов ден* (Нестеровски 1996: 326). На Св. Петдесетница вечерната служба се съединява с утринното богослужение (след св. литургия се извършва вечерня), защото молитвите за изпросване на даровете на Светия Дух са коленопреклонни, а до Петдесетница в знак на духовна радост на богослужението не се коленичи. В молитвите на този ден измолваме Господ да помене всички починали наши родители и братя. На Великия прокимен: „Кой Бог е велик като нашия Бог? Ти си Бог, Който вършиш чудеса“ от олтарните двери се хвърля орехова шума към богомолците (Служебник 1998: 396). Шумата напомня за огнените езици над главите на апостолите. Вярващите отнасят тази шума по домовете си за благословение.

зителната близост на двата текста ги привеждам паралелно, като новооткритата молитва се публикува тук за пръв път.²

Син Евх 61б – 63а	Z-50, 139а – 141б
<p>Прѣчнстѣи ѿ нескврѣнѣнѣи безначальнѣи невидимѣи непостнжѣнѣи неслѣдѣнѣи непрѣмѣнѣнѣи Незлобивѣи ꙗкоже никоже не видѣ тѣи единѣи нми бесмртне живѣи въ свѣтѣ непркосновенѣ Сѣтворенъ нбо н земли море н все еже естѣ сѣтворено въ нхъ Данъ всѣмъ прошеннѣ прѣжде даже не просатѣ Тебѣ са мнли дѣемъ та молнмъ влко чключе оца га ба н спа нашего нсха сѣшедѣшадого сѣ нбсе насъ радн чкѣи за наше спнне Вьплѣщѣша- дого са отѣ стѣаго дѣа из марнѣа славнѣаи прснодѣвѣаи брца Пока- завѣи намъ сѣмѣренѣимъ ѿ намъ грѣшнѣимъ ѿ недостоннѣимъ рабомъ твомъ Честнѣнѣнъ мжконъ своенъ Вѣнѣа н колѣна прѣкланѣтн ѿ мольбѣ нашнхъ грѣхъ ѿ людскѣихъ невѣдѣннхъ послушан насъ Въ нже день прнзовемъ та Паче же всь день патнкостннѣи Въ нже по възнесенѣи възвѣшннмъ на нбо</p>	<p>Прѣчѣте нескврѣнѣне безначельне невидиме непостнжѣне неслѣдѣне неп- рѣмѣнѣне ненѣтѣнѣне незлобнѣе ꙗкоже їдннѣ нмѣїе бесмртнїе свѣтъ сы прѣчнсты жнвы въ свѣтѣ непркосновеннѣ сѣтворенъ нбо н змяю море н вса їаже въ немъ нже прѣже прошеннїа всѣмъ прошеннїа даѣ тебѣ се мнли дѣемъ н мнмъ се влко ѣвлколюбѣе ѿче га н ба н спа нашего исха нже за насъ грѣшнѣнхъ н за на- шего спсѣннѣа сѣшѣды сѣ нбсе н вьплѣщъ се ѿ стго дѣа нз марнѣе прснодѣвы бѣе нже прѣже словесе оуче послѣдн же дѣлы показїе їга спсѣночю мочкоу прѣстаїаше подаваїе знаменнїе намъ сѣмѣренѣимъ н грѣшнѣимъ н недостоннѣимъ рабомъ своимъ мльбы прнносѣтн выноу н колѣнопокланѣннїе ѿ свонхъ грѣсѣхъ н ѿ людскннхъ невѣдѣннхъ тѣмъ прѣмлтнѣе ѣвлколюбѣе оуслышн насъ</p>

² В компютърния набор не са отбелязвани вътрешноредните точки и в двата ръкописа за спестяване на място.

<p>СѢДЕ О ДЕСНѢИ БѢ И ОЦА І ПОСЛА ПРѢСТѢИ ДѢХЪ НА СТѢИ ОУЧЕНИКЪИ І АПЛЪИ І СѢДЕ НА ЕДНОМЪ КОМЪЖДО НХЪ І НАПЛЪНИША СѢ ДѢХА СТѢИ Н ВЪЗГЛАША НИѢМИ ЯЗЫКЪИ І ПРѢСТВОВАША І НАСЪ МОЛАЩИНХЪ СѢ ПОСЛОУШАИ</p>	<p>ВЪ НЪЖЕ ДНЬ ПРНЗОВЕМЪ ТЕ НЗРЕДНО ВЪ СЕН ЖЕ ДНЬ ПЕНДЕСЕТНЫ ІЕЖЕ ПО ВЪЗНЕСЕНН ТИ НА НЕСА СѢДЫША Ѡ ДЕСНОУ ТЕБЕ БѢИ ѠЦА ПОСЛАВЪ СТЪИ ДѢХЪ НА СТЪИЕ СВОЕ ОУЧЕНИКЪИ АПЛЪИ НЖЕ СѢДЕ НА ЕДНОМЪ КОМОУЖО НХЪ НСПЛЪНИШЕ СЕ ДѢХА СТГО Н ВЪЗГЛАШЕ НИѢМИ ЯЗЫКЪИ</p>
<p>Н ПОМАНИ НЪИ СЪМЪРЕНЪИѢ І ОСЖДЕНЪИѢ ѠБРАТИ ПЛѢНЕННЕ ДШЪ НАШНХЪ СВОЕ МДНѢИ НИѢИѢ О НАСЪ МОЛАЩА СѢ ПРНМНИ НЪИ ПРНПАДАЩА ТИ СЪГРѢШНХЪ КЪ ТЕБѢ ПРНВРЪЖЕНЪ ЕСМЪ ИЗ ЛОЖЕСНЪ ОТЪ ЖТРОБЪИ МАТЕРИ НАШЕѢ БЪ НАШЪ ЕСИ ТЪИ НЪ НЖЕ НИЦЕЗОША ВЪ СОУЕТѢ ДЕННЕ НАШИ ѠБНАЖАХОМЪ Ѡ ОТЪВѢТА ДРЪЗАЩЕ ЦЕДРОТАМИ ТВОИМИ ВЪПНЕМЪ ГРѢХЪ ЮНОСТИ МОЕѢ НЕ ПОМАНИ ОТЪ ТАНИИХЪ ОЧНСТИ НЪИ</p>	<p>ПРРѢСТВОВАШЕ НИѢИ ЖЕ МЛЕЩИНХЪ СЕ НАСЪ ОУСЛЫШИ ПОМЕНИ НА СМЪРЕНЪИХЪ Н ѠСОУЖЕНЪИХЪ ВЪЗВРАТИ ПЛѢНЕННІЕ ДШЪ НАШНХЪ ВЪ СВОЕ МЛРДНІЕ Н НАСЪ МЛЕЩИНХЪ СЕ ПРНМНИ НИ ПРНПАДАЮЩИНХЪ ТИ Н ВЪПНЮЩИНХЪ Ѡ СЪГРѢШЕНЪИХЪ НАШНХЪ КЪ ТЕБѢ БО ПРНВРЪЖЕНЫ ІЕСМИ ИЗ ЛОЖЕСНЪ Н ЧРѢВА МТЕРЕ НАШЕѢ БЪ НАШЪ ТЫ ІЕСИ ЯКО Н СКОНЫША СЕ (В СЕТЕѢ ДОПИСАНО НАДРЕДНО) ДНИЕ НАШИ ѠБНАЖНОМЪ СЕ ТВОИЕ ПОМОЩИ ОУДАЛНОМЪ СЕ Ѡ ВСАКОГО ѠВѢТА НЪ НАДЪІЕМЪ СЕ НА ЦЕДРОТЫ ТВОЕИ Н ВЪПНІЕМЪ ГРѢХЫ ЮНОСТИ НАШЕИ</p>
<p>ВНЖДЪ СЪМЪРЕННЕ НАШЕ І ОТЪПОУСТИ ВСѢ ГРѢХЪИ НАША НЕ ОТЪВРЪЗИ НАСЪ ВЪ ВРѢМА СТАРОСТИ ЕГДА НЗНЕМАГАЕТЪ КРѢПОСТЬ МОѢ НЕ ОСТАВИ НАСЪ ПРѢЖДЕ ДАЖЕ НЕ ВЪЗВРАТИМЪ СѢ ВЪ ЗЕМѢИ СЪПОДОВИ НЪИ КЪ СЕБѢ ВЪЗВРАТИТИ СѢ</p>	<p>НЕВѢДѢНИѢ НАШЕГО НЕ ПОМЕНИ Ѡ ТАНИИХЪ НАШНХЪ ѠЦѢСТИ НАСЪ ВНЖЪ СМЪРЕННІЕ НАШЕ Н ѠСТАВИ БЕЗАКОННІЕ НАШЕ НЕ ѠСТАВИ НАСЪ ВЪ ВРѢМЕ СТАРОСТИ Н ІЕГДА НЗНЕМАГАЕТЪ КРѢПОСТЬ НАША НЕ ѠСТАВИ НАСЪ ПРѢЖЕ ДАЖЕ ВЪ ЗМЛЮ НЕ</p>

<p>І ВЪНЪМН НАМЪ БЛГВЕННЕМЪ І БЛАГОДѢТНІѢ</p>	<p>ВРАТНМЪ СЕ ПРНЗРН НА НЫ ОУВѢДѢТН ВОЛОУ ТВОІЮ БЛГОТНІЮ Н СЪЧНТАІЕН</p>
<p>ПРНЗРН СЪ ВЪСОТЪІ СТЪІНА ТВОЕѦ ГІ НА ЛЮДНЕ ТВОѦ СНѦ ПРѢСТОѦЩАѦ І ЧАІѢЩАѦ ОТЪ ТЕБѢ БОГАТЪІѦ МѢТН ПОСѢТН НАСЪ БЛАГОСТНІѢ ТВОЕѢ ІЗБАВН НЪІ ОТЪ НАСНЛѢ ДНѢВОЛѢ</p>	<p>БЕЗАКОННІѦ НАША ЦЕДРОТАМН СН ПРѢЛОЖН ПОУЧНОУ ЦЕДРОТЬ ТВОИХЪ НА МНОЖЕСТВО ПРѢГРѢШЕНН НШНХЪ ПРНЗРН СЪ ВЫСОТЫ СТЪІЕ СВОІЕЕ ГН НА ЛЮДН ТВОІЕ Н Ѡ ПРѢДЪСТОІЕЦЕЕ Н ЧАЮЦЕЕ Ѡ ТЕБѢ</p>
<p>ОГРАДН ЖНВОТЪ НАШЪ ХРАНИТЕЛЕМЪ АПЛОМЪ ВѢРЪНОМЪ І ПРѢДАЖДН ЛЮ ТВОѦ І ВСА СЪБЕРН ВЪ СВОЕ ЦРѢСТВНЕ ДАЖДН ОТЪРАДѢ ЛЮДЕМЪ ТВОИМЪ ОТЪПОУСТН ГРѢХЪІ НАША І ОУНСТН ВСА НЪІ ДѢТѢЛНІѢ СТААГО ТВОЕГО ДХА</p>	<p>БГАТЫЕ МЛТН ПОСѢТН НАСЪ БЛГОСТНІЮ СН Н НЗБАВН НАСЪ Ѡ НАСНАНѦ ДНІАВОЛА ѠГРАДН ЖНВОТЬ НАШЪ СТЪІМН СН Н СВЦЕНЬНЫМН ЗАКОНЫ АНГЛОУ ВѢРНОУ Н ХРАНИТЕЛОУ ПРѢДАЖЪ ЛЮДН СВОІЕ ВСѢХЪ СЪБЕРН ВЪ ЦРѢСТВО СН Н ДАЖЪ МЛТЬ</p>
<p>РАЗДРѢШН КЪІЗНН ВРАЖНѦ СЩАѦ НА НАСЪ ТКО СЛАВА ТВОѢ НЕПОСТНЖЪНА ЕСТЪ І ЧКЛЮБНЕ НЕНЗДРЕЧЕНЪНО І МНСТЪ НЕНЧЪТЕНА ЕН ВЛКО ПРНЗРН НА НЪІ І НА СТЪІ ХРАМЪ СЪ І СЪТВОРН СЪ НАМН І МОЛЩННМЪ СА СЪ НАМН БОГАТЪІѦ МѢТН ТВОЕѦ І ЦЕДРОТЪІ МѠМН СТЪІѦ БРЦА І ВСѢХЪ СТЪІХЪ ТВОИХЪ Все бо ВЪЗДАЛЪ ЕСН НАМЪ ÷</p>	<p>ОУПЪВАЮЩНМЪ НА ТЕ ѠСТАВН НАМЪ Н ТѢМЪ ПРѢГРѢШЕННІѦ Н ѠЦѢСТН ВСѢХЪ НАСЪ ДѢІАННІЕМЪ СТГО ТН ДХА Н РАЗДРОУШН КЪІЗНН ВРАЖНІЕ СОУЩЕЕ НА НА ІАКО СЛАВА ТВОѦ НЕПОСТНЖЪНѦ ІЕСТЪ Н ЧЛВКОЛЮБНІЕ НЕНЗРЕЧЕНЬНО ВЛКО ПРНЗРН НА НЫ Н НА СТЪІ ХРАМЪ СЫ Н СТВОРН С НАМН Н СЪ МОЛЕЦНМН СЕ С НАМН БГАТЫЕ МЛОСТН ТВОІ ЦЕДРОТЫ ТВОЕ</p>
	<p>МЛТВАМН Н МЛЕННІЕМЪ СТЪІ ВЦЕ Н ВСѢХЪ СТЪІХЪ ТВОИХЪ Все бо ВЪЗДАЛЪ ІЕСН НАМЪ ~</p>

По данните от Z-50 се вижда, че още през XIII век като втора молитва на Петдесетница вече е била установена ГН бѣ нашъ ѣже мнрѣ

свон дарова ѱлвкомь прѣстго дха дарь 142б, като подредбата на Последованието на Петдесетница е придобило завършен и устойчив облик през следващите векове (напр. в Ц-177 от XV век), който е наследен и в днешното богослужение на празника (Нестеровски 1996: 326).

Втората молитва на Петдесетница в Син Евх – Приснотекзи ѿ не истаканън жнван ѿ свѣтель источникъ 63а, Ἡ ἀεννάως βρούουσα, ζωτικὴ καὶ φωτιστικὴ πηγὴ (Фръчек 1939: 793, Гоар 1960: 758) – функционира като трета в съвременната литургична практика. Още през XIII век книжовниците са я подложили на текстово редактиране, ако се съди по запазения препис в Z-50.

Син Евх 63а – 65а	Z-50, 147б – 151 б
<p>Приснотекзи ѿ не истаканън жнван ѿ свѣтель источникъ сщци Присносзи сз оцемь сздѣтельнаа снла исплзнен все сзмотренне прѣдобро спннѣ радн члска Хе бе нашъ разврзгы жззи сзмрзтвнзиа нераздрѣшаемзиа ѿ верѣа адовзи попзравъ множество дхъ прнведзи себѣ стн тѣло непорочно за вса чкзи тѣло прѣчнсто непрнкосновено непроходнмо всѣцѣмь грѣхомь прѣдавзи са насъ радн ѿ жнвотъ вѣчнзи даа намъ прѣданнемь свонмь сзшедзи въ адъ ѿ верѣа вѣчнзиа сзкроушъ ѿ сѣдацинимъ ннзъ Вьсхожденне показавъ старааго ззлодѣа ѿ глжбннзнааго змнѣ бгомѣдрзимь</p>	<p>Нже всегда истаканъци жнвотъны свѣтлы источникъ еднносущнаа ѿцю сздѣтельна снль нже вса оустронвь за неслѣныхъ спсение прѣдоброото исплннвь хе бе нашъ нже смртьныне нерѣшныне оузы н ключе адовы разорнвь лоукавыхъ же дхъ множество поправъ прннесшаго себе насъ радн нескврннзнааго агнца тѣло давъ прѣчтоѣ на жртвоу нже ѿ всѣкого грѣха непрнкосновено н непроходнмо н по страшнѣн сеннензреченынѣн слоужбѣ жнвотъ вѣчъны намъ даровавъ нже въ адъ сьшь заклопы вѣчъныне скроушнвь н ннзоу сѣдецинимъ вьсходъ показавъ н злоунаучельника глоубокааго змнѣа</p>

<p> ХѢДОЖЬСТВОМЪ ОУЛОВЛЪ І ѢЗАМН ВѢЧЬНИМН ВЪ ПРѢСПОДЪННХЪ І ВЪ ОГНИ НЕГАСИМЪМЪ І ВЪ ТЪМЪ КРОМЪЩЫННІ ЗАТВОРЪ НЕИЗДРЕЧЕНЪНОИѢ СЛОИѢ Велненмензнаа прѣмѣдрость оуе авлен са Вельмн послоушааа вѣ- падаѣщннхъ вѣ напастъ і просвѣщен сѣдацааа вѣ тѣмѣ і сѣнн сѣмрътѣнѣн гѣ слави прнснотекѣцааа ВЪШЪНѢАГО ВЪЗЛЮБЕНААГО ОЦА СЪНЪ Прнносѣи свѣтѣ вѣтѣ прнносѣцаааго свѣта слѣнце праведное Послоушан насѣ молащннхъ са тебѣ н покон дѣша рабѣ твоихъ прѣжде оусопѣшннхъ оцемѣ же н чадомѣ же н братромѣ нашнмѣ н прочюмоу родоу плѣтѣскомоу і всѣмѣ вѣроѣѢ прнснѣимѣ же в ннхъ же паматъ творнмѣ нѣнѣ ѣко оу тебе естѣ дръ- жава і вѣ рѣцѣ дръжншн вса конца Вѣко вседрѣжнтелю бже оцѣ нашнхъ гѣ млостн Родоу всѣкомоу сѣмрътѣноу н несѣмрътѣноу і всѣкомоу сѣщнствоу сѣдѣтель сѣставлѣемоу і пакѣи раздрѣоушаемоу жнвотоу семоу жнтѣю отѣнѣдѣноумоу і прнставленю лѣтоу ѣнслѣноумоу </p>	<p> льщеннѣмъ іако оудю оуловъ н оузамн мраѣнымн сѣзавѣ вѣ прѣсподѣннхъ н вѣ вгнѣ негаснмы вѣ тѣмоу кромѣшьноуоу запрѣ многоу тн слоу вѣтѣрднѣвѣ іего велнконменнта прѣмоудрость ѡцоу нже скръвѣщнмѣ велнкы помощннкѣ бывѣ н просвѣтнѣвѣ іеже вѣ тѣмѣ н сѣнн смрътѣнѣн сѣдѣщнхъ ты славѣ всаѣскон гѣ ѡцоу вышннемоу вѣзлюблене іеднносѣщннын свѣте ѡ іеднносѣщнаго свѣта слѣнце пра- ведное — Оуслышн насѣ мѣщнхъ тн се н покон дѣше рабѣ свонхъ прѣво оумерѣшнхъ ѡцѣ нашнхъ н братнѣ н прочнхъ по плѣтн н всѣхъ соущнхъ вѣ вѣрѣ в ннхъ же паметъ творнмѣ ннѣ іако вѣ тебѣ дръжава всѣхъ н вѣ роукоу сн дръжншн конѣце всѣхъ вѣко вседрѣжнтелоу іеи гѣ млѣннн родоу сѣмрътѣноу н бесмрътѣноу всѣкоу соущнствоу члѣчѣскоу здѣтелю сѣставѣноу н пакы растѣіемоу животоу же н смрътн ннѣшьнааго жнтнѣа н ѡноудѣнаго оуправленнѣа нже лѣта н сѣунтаіе жнвымѣ вѣрѣмена оуставлаіе </p>
---	---

<p>жа скръвь н печаль ꙗ въздъханне оуѣнни дхъ ихъ в селѣхъ пра- ведьннчнхъ съподобн ꙗ мнроу н отъпоущенью Ъко не мрътвнн възсх- валатъ та гѣ Нн сѣщнн въз адѣ оупъзваѣтъ на мнсть твоѣжъ Нъ мзи жнвнн благовнмъ та ꙗ възпоменемъ та о дшахъ нашнхъ :~ в̄ :~ ѣко подобаетъ ти всѣка слава че ÷</p>	<p>дше рабъ свонхъ прѣже оумерьшнхъ въ мѣстѣ свѣтлѣ н въ мѣстѣ прох- ладьнѣ ѿноудѣже ѿвѣже всака скръвь н печаль н въздъханнѣ н спѣвн дхъ нхъ въ жнлнца пра- ведьныхъ ꙗко не мрътвн възсвалеть те гн н нн соущн въз адѣ исповѣдетъ те ноу мы жнвн блгвнмъ н мнмъ се н мльвнныѣ матвы н жрътвы приносимъ ти ѿ дшахъ нашнхъ .</p>
---	--

Службата приключва с отпуст по обичая (154a).

След проучването на новооткритите молитви в зографския требник се оформиха някои изводи и заключения.

Първо, безспорно е преписването на Молитвите на Петдесетница от архаичен глаголически антиграф – това може да бъде доказано и на графично-правописно равнище: постоянната употреба на лигатурата $\hat{m}$, което е ясна визуална отпратка към използваната в Син Евх ѣ , срв. изписването на $\hat{m}$, $\hat{m}$ львы, $\hat{m}$ лещнхъ се. Чашковидното ѣ също присъства старателно навсякъде. Липсват диакритични знаци, с изключение на двоеточието над определени вокали.

Има и редица морфологични особености, които също отвеждат към предположението за използване на старобългарски протограф. Например употребата на архаични облици на миналите деятелни причастия I, като: *въплъць се, съшьдъ*, но в Ц-177 – *въплътившомоу се*. Даже в случаи, в които в Син Евх има глаголни форми – *сѣде, посъла*, в Z-50 е употребено минало деятелно причастие: *сѣдъша, пославъ*. Разбира се, отчитам и факта, че обърканата употреба на глаголни и на причастни облици е естествено явление за среднобългарската епоха. Като прибавим към тези езикови доказателства и преписаните старобългарски текстове и на други чинопоследования и молитви, става ясно, че влиянието на глаголическите протографи е очевидно.

Второ, липсата на лексикално-текстови редакции на Молитвите от старобългарския цикъл *На всяка потреба* дава възможност да се предположи, че усилията на редакторите на славянските евхологии са били насочени първоначално към Последованията, а след това са засигнали и останалите молитви от цикъла. Не изключвам и евентуалната възможност за еднолични редакторски и преводачески решения на книжовника, създател на Z-50. Последователното пропускане на текстови компоненти от преписваните от него текстове в по-голямата част от ръкописа, допусканите досадни понякога грешки въпреки демонстрираните правописни умения оформят подозрението, че копистът много е бързал да довърши книгата.

Трето, още през XIII век са настъпили изменения в структурата на самото Последование на Петдесетница – от старобългарския модел са редактирани първата и втората молитва, която в днешната литургична практика е трета. Новопреведени са втора молитва: Гн бѣ нашъ ѿже мнрь свон дарова члвкомь прѣстго дха дарь Z-50/142б, както и четвърта: Гн бѣ нашъ прѣклонен нбса и съшь спсєнина радн родоу члвѣчоу прнзрн на рабы твое н на достоанне твое Z-50/153а. Тази литургична матрица е възприета в богослужебната практика и през следващите векове (ако се съди по данните от требниците от XV век). В днешното Последование на Петдесетница са канонизирани трите молитви – двете старобългарски и новопреведената още през XIII век втора (Нестеровски 1996: 326 – 327).

Четвърто, в резултат на целенасочените редакторски намеси в глаголическия текст и на двете молитви на Петдесетница ясно се открояват т. нар. лексикално-семантични дублети. По-долу са изнесени за пръв път лексикалните варианти, подредени по азбучен ред според старобългарската лексема и придружени от гръцки съответници.

Прѣчнетъи ѿ нескврънънъи безначальнъи невнднмъи непостнжънъи
ненслѣдънъи непрѣмѣнънъи Син Евх 61б – 63а

възвратити се 62б – вратити се – ἀποστρέφειν

грѣхъ 62б – беззаконне – ἀμαρτία

грѣхъ 62б – прѣгрѣшенне – ἀμάρτημα

дѣтвль 62б – дѣланне – ἐνεργεία

наплънити са 62а – исплънити са – ἐμπιπλάναι

προображенне 64б – присиѣнне – μυστήριον

♦ прѣжде оусопъшь 64а – ♦ прѣжде оумерьшь – προσκεκοιμημένος

♦ прѣжде оусопъшь 64б – ♦ прѣжде оумерьшь – προσκεκοιμημένος

разврѣштн 63а – ραζορηтн – διαρρηγνύναι

раздрѣшатн 64а – ρασταѣтн – λύειν

♦ раздрѣшѣан 64а – ♦ ослаблѣан – ἀπολύων

село 64б – жнлнще – σκηνή

снльно 64а – ♦ вѣ снлѣ – ἐν δυναστείᾳ, δυνάμει

славо 64а – ♦ вѣ немоцин – ἐν ἀσθενείᾳ

♦ старзѣн зълодѣн 63б – злоуначальникъ – ἀρχέκακος

стронтн 64а – оустраѣтн – διοκεῖν

оудовь 64а – добрѣ – λυσιτελεῶς

оупъванне 64а – надежда – ἐλπίς

В историческите речници лексемата *заклопъ* е регистрирана в значение *κλειῖθρον*, *claustrum*, с разновидност *заклепъ* (РМикл: 211). В БЕР производните облици липсват, но е посочен изходният глагол *κλῶня ‘затварям, заключвам’, както и *заклῶня*, *заклῶтим*, *заклῶпувам* с аналогични значения (БЕР 2: 469 – 470). Лексемата *присиѣнне* липсва в историческите речници, в които е отбелязана само глаголна форма *присиѣти*, -ѣѣж, -ѣѣши, *allucere* (РМикл: 679, РСрезн 2: 1455).

Молитвите на Петдесетница са рядко срещани в ръкописната евхологична традиция. Преписи открих и в още два требника от XV век, съхранявани в Библиотеката при Църковния историко-архивен институт към Българската патриаршия, София, които са подчертано архаични: Ц-177, л. 67б, и Ц-194, л. 18а.

Използвани ръкописи

З-50: Требник от XIII – XIV в., 155 л. пергамент, сръбска редакция със запазени следи от български юсов извод (Каталог 1994: 50 – 51).

Ц-177: Требник (Молитвеник) от XV век, 118 л., ресавски.

Ц-194: Требник от втората половина на XV век и началото на XVI век, 126 л., ресавски.

ЛИТЕРАТУРА

- БЕР 2:** *Български етимологичен речник*. Съставили В. И. Георгиев, Й. Заимов, Ст. Илчев и др. [Balgarski etimologichen rechnik. Sastavili V. I. Georgiev, Y. Zaimov, St. Ilchev i dr.] Т. 2. София: Издателство на БАН, 1979.
- Гоар 1960:** Goar, J. *Εὐχολόγιον siue Rituale Graecorum*. Venize, 1730, Graz, 1960.
- Дмитриевски 1901:** Дмитриевский, А. *Описание литургических рукописей, хранящихся в библиотеках православного Востока*. Т. II. [Dmitrievskiy, A. Opisanie liturgicheskikh rukopisey, hranyashtihsyа v bibliotekah pravoslavnogo Vostoka. Т. II.] (Εὐχολόγια). Киев, 1901.
- Каталог 1994:** *Каталог на славянските ръкописи в Библиотеката на Зографския манастир в Света Гора*. Б. Райков, Ст. Кожухаров, Х. Миклас, Хр. Кодов. [Katalog na slavyanskite rakopisi v bibliotekata na Zografskiya manastir v Sveta Gora. B. Raykov, St. Kozhuharov, H. Miklas, H. Kodov.] София: СИБАЛ, 1994.
- Нахтигал 1941, 1942:** Nachtigal, R. *Euchologium Sinaiticum. Starocerkvenoslovanski glagolski spomenik*. I. Fotografski posnetek. Ljubljana, 1941; II. Tekst s komentarijem. Ljubljana, 1942.
- Нестеровски 1996:** Нестеровский, Е. *Литургика или наука за богослужението на православната църква*. [Nesterovskiy, E. Liturgika ili nauka za bogoslužhenieto na pravoslavnata tsarkva]. В. Търново: Изд. „Христо Червенаков и Митко“, 1996.
- РМикл:** Miklosich, Fr. *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*. Aalen, 1977.
- РСрезн 2:** Срезневский, И. *Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам*. [Sreznevskiy, I. Materialy dlya slovaryа drevnerusskogo yazyka po pismennym pamyatnikam.] Т. II, Санкт Петербург: Типография императорской академии наук, 1895.
- Служебник 2001:** *Служебник*. [Sluzhebnik.] София: Болид, 2001.
- Фрџек 1939:** Frček, J. *Euchologium Sinaiticum. Texte slave avec sources greques et traduction française*, II (Patrologia Orientalis, 24/5), 1939.

**СЪЩЕСТВИТЕЛНИ ИМЕНА С ОТВЛЕЧЕНО ЗНАЧЕНИЕ
В СРЕДНОБЪЛГАРСКИЯ ПРЕВОД НА СЛОВАТА
НА ЙОАН ЗЛАТОУСТ „ПРОТИВ ЮДЕИТЕ“**

Петя Карамфилова
Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

**ABSTRACT NOUNS IN MEDIAVAL
BULGARIAN TRANSLATION OF JOHN CHRYSOSTOM'S
HOMILIES “AGAINST THE JEWS”**

Petya Karamfilova
St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo

John Chrysostom's homilies *Against the Jews* (in Greek Λόγοι κατά Ἰουδαίων) are part of the author's rich heritage which belongs to the homiletic genre. They are part of the Slavic version of the collection containing Chrysostom's homilies and sermons called “Margarit” which appeared in the 14th century. The study focuses on the abstract nouns, in particular, those formed with the suffix – “ьство”, registered in the translation of John Chrysostom's anti-Judaic homilies. The word formation process, the semantics of the lexemes and their relation to the original Greek words are traced back. The place of a particular lexeme in the vocabulary of the Bulgarian language is highlighted diachronically by examining the use of the lexeme in numerous Old Bulgarian and Middle Bulgarian written records. The material for the study is an excerpt from manuscript № F. I 197 in the Russian National Library.

Key words: abstract nouns, word formation, semantics

Преводите на творби на Йоан Златоуст, принадлежащи към омилетичния жанр, заемат важно място в средновековната българска книжнина. През XIV в. част от тях става и сборникът със Златоустови слова *Маргарит*, за чийто преводач се смята книжовникът Дионисий (Ангелов 1980: 54 – 62; Спасова 2009: 423 – 433). Неговото име е споменато в една приписка, която присъства в няколко преписа на *Марга-*

рит, датирани от XV и XVI век¹. Сведения за талантливия преводач от гръцки на български език Дионисий се съдържат и в Житие на Теодосий Търновски от патриарх Калист (Златарски 1904: 18).

Среднобългарският превод на Златоустовия *Маргарит* съдържа шест от осемте хомилии, обединени под надслова „Против юдеите“ (на гр. Λόγοι κατά ἰουδαίων), които Йоан Златоуст произнесъл през есента на 386 и есента на 387 г. Втората и третата хомилия, които присъстват в изданието на гръцкия текст в *Patrologiae graeca*, липсват в превода (Мин 1862: col. 843 – 942)².

Тази работа се фокусира върху енокоренните производни съществителни имена с отвлечено значение, образувани с помощта на суфикс -ѝство, които са налице в превода на антиюдейските слова³. Проследяват се словообразователните особености и семантиката на лексемите, отношението към изходните гръцки думи. За да се открие мястото на съответната лексема в речниковия фонд на българския език в диахронен план, употребата ѝ се разглежда в съпоставка с класическите старобългарски паметници (КСП), с произведения от старобългарската епоха, достигнали до нас в по-късни преписи, със съчинения от XII и XIII в., с близки по време на Дионисиевия превод преводни и оригинални творби. Като източници се използват както общи лексикографски трудове, така и индекси на отделни съчинения⁴.

Материалът за проучването е ексцерпиран от от ркп. № F. I. 197 от РНБ (№ F. I. 59 от сбирката на граф Ф. А. Толстой по описа на Калайдович и Строев (Калайдович, Строев 1825: 29), който съдържа 297 листа и включва *Маргарит* и допълнения. Антиюдейските слова са разположени на л. 50а до л. 130а.

Словообразователният модел с формант -ѝство е представен в антиюдейските слова с 312 словоупотреби на 76 лексеми. От тях 57 са енокоренни, а 19 са сложните думи. С най-висока фреквентност сред енокоренните е лексемата *житѝлство* – 36 употреби, следва

¹ В Загребския сборник на Владислав Граматик от 1469 г.; в ръкописен сборник от XV в., № 155, от сбирката на Академичната библиотека в Букурещ; в Рилския ръкопис, XVI в., № 3/8, от сбирката на Рилския манастир; в ръкопис № 45, Народна библиотека на Сърбия, Плевля.

² Това издание на гръцкия текст на словата се използва за сравнение в настоящото изследване.

³ Сложните думи, образувани със суфикс -ѝство, са част от друго проучване (вж. Карамфилова, 2015: 478 – 495).

⁴ Списък на паметниците и изданията, които се използват за съпоставка, е обособен след библиографията в раздел *Източници*.

сѡЩЕИЪНИУЪСТВО – 31, юСТЬСТВО – 19, съвѣдѣТЕЛЬСТВО – 18. С единични употреби са 24 енокоренни лексеми.

Съпоставката с КСП показва, че 24 от регистрираните в антиюдейските слова енокоренни производни съществителни имена от тази лексико-семантическа група са налице в КСП. Лексемите, които са част от старобългарския канон, са разгледани в словообразователно и семантично отношение в изследванията на Р. Цейтлин и В. Ефимова (Цейтлин 1985: 176 – 191, Ефимова 2006: 156 – 170). Затова представянето им в работата се ограничава до изброяването им по азбучен ред с посочване на гръцката дума (или думи), която предават, и на значението (или значенията), което имат в антиюдейските слова.

богатѣство – πλοῦτος ‘богатство’; кожѣство – θεότης, τὸ θεῖον. ‘1. бог, божество; 2. божествена природа’; владѣство – δεσποτεία, ἡγεμονία ‘власт, владичество’; воинѣство – στρατόπεδον, στρατεία ‘войска, воинство’; достоинѣство – ἄξιωμα ‘достоинство’; дѣиство – ἐνέργεια ‘действие’; коварѣство – πανουργία ‘коварство, хитрост’; лжкавѣство – πονηρία ‘лукавство, коварство’; мѣножѣство – πολὺς, πλῆθος ‘множество’; мжжѣство – ἀνδρεία ‘мъжество, храброст’; мжжителѣство – τυραννίς ‘тирания, неограничена власт’; неистовѣство – μανία ‘безумие, изстъпление’; отѣство – πατρία ‘отечество, родина’; пианѣство – μέθη ‘пиянство’; пророчѣство – προφητεία ‘пророчество’; съвѣдѣТЕЛЬСТВО – μαρτυρία ‘свидетелство’; ѡвинѣство – φόνος, μαιφονία, μαιφόνος ‘убийство’; ѡвожѣство – πτωχεία ‘бедност’; ѡжителѣство – διδασκαλία ‘учение, наставление, поучение’; християнѣство – χριστιανισμός ‘християнство, християнска вяра, учение’; хждожѣство – ἐπιστήμη, τέχνη ‘1. изкуство, умение; 2. занаят’; цѣсарѣство – βασιλεία ‘1. царство; 2. царуване, управление’; ѡѡвѣство – αἴσθησις ‘чувство, усещане, възприятие’; юСТЬСТВО – φύσις ‘природа, естество, същност’.

Липсващите в КСП лексеми се представят по подобие на речникова статия – по азбучен ред с броя употреби, гръцкото съответствие, всички значения, текст за илюстрация. След това се разглеждат данните за разпространението на съответната дума в ръкописите, които се използват за сравнение.

БЕЗВРѢМЕНѢСТВО, -а *ср.* (1) ἀκαιρία ‘ненавременност, неудобно време’: нж да никтѡже ѿ вѣ зазираѣтъ безвврѣменѣствѣ (ἀκαιρίαν) слѡва (92б). Лексемата е регистрирана само у Микл, без да се посочва конкретен паметник.

БЕЗВЛѢПОТѢСТВО, -а *ср.* (1) ἀσχημοσύνη ‘безсрамие, неприличие’: ѡ приѡвѣщай сѡ безвлѣпотѣствѣ (τῆς ἀσχημοσύνης) тѣхъ ѡ смѣхѣ. (55б). Липсва във всички текстове и справочници, които се използват за съпоставка.

БЕЗСТѢДѢСТВО, -а *ср.* (3) ἀναίσχυντία ‘безсрамие’: тѡже ѡ ѡже ѿ лѣта сѣдѣтельствѣ вѣзѡщажѣ твоѣ безстѣдѣство (78а). Лексемата е налице в ЙЕШест,

ПрКоз, МанХр, Дор. У Срезн – в 2 жития от чети-минеи за април (XVI в.). У Микл – в сб. с хомилии, XIII в., Патерик, XIV в.

везуловѣуство, -а *ср.* (1) ἀπανθρωπία ‘безчовечие, безчовечност’: Ὑςομῆς ββο кто тѣкѣ ѡдивитѣса прѣвѣе· нечѣстию, ѡли сѣровѣствѣ ѡ везульвѣуствѣ (την ἀπανθρωπίαν) (59а). Лексемата е налице само у Микл, без да се посочват конкретни паметници.

влъшьвѣство, -а *ср.* (1) μαγγανεία ‘вълшебство’: ѡ сѣго ради къ нимъ текж ѡкрыи ѣмѣ влъшевьства (τὰς μαγγανείας). ѡваанѣа· (121б). У Микл – в Минеи на Миханович, XVI в.

жесточѣство, -а *ср.* (1) ‘жестокост’: нж ѡкждѣ сѣе высть жесточѣство (ἡ σκληρότης). ѡ ѡвѣданѣа ѡ пѣанѣства· (52а). В SJS – в Слепч, Шишат; Беседи на Гр. Велики, XIII в. Лексемата е налице в Дор, ЕвтГ.

жидовѣство, -а *ср.* (4) Ἰουδαϊσμός ‘юдейство (юдаизъм)’: ѡще жидовѣство (Ἰουδαϊσμόν) мните ѡстинж выти, уьсого ради забавлѣете цркви. (67а). В SJS – в Слепч. У Микл – в сб. с хомилии на Й. Златоуст от 1574 г., Диоптра, XV в.

житѣльство, -а *ср.* (3б) πολιτεία ‘обществено устройство, начин на живот’: и уьстно выти вѣмѣнѣжтѣ тѣхѣ житѣльство (πολιτείαν) нинѣ· (53а). Лексемата е налице в БорСнд, СтПрол, ГрНис, ЕвтГ, ГЦПСЕ, ГЦЖСтД, ГЦНадгрКипр, ГЦПар, ЙбдФил, ВлГрРил. У Микл – в Диалози на папа Григорий и дякон Петър, XVI в.

извѣтъуство, -а *ср.* (1) περισυία ‘изобилие’: ѡ ѡзвѣтъуства (περισυίας) ѡстаааше тогѣда житѣльство (69б). В SJS – в Слепч. У Микл – в Диалози на папа Григорий и дякон Петър, XVI в., Петокнижие и др., XVI в. Налице и в ГЦПар.

изобильство, -а *ср.* (1) περισυία ‘изобилие’: принеси ѡ ѡзобильства (περισυίας) сѣе покажемъ (73б). Налице в ЕфрС. У Микл – без конкретни паметници.

изѡщѣство, -а *ср.* (2) ὑπεροχή ‘превъзходство’: Пакъ ѡ зрѣ колико ѣсть ѡзѡщѣство (ἡ ὑπεροχή) ѡже въ нѣ сѣенниуства (110а). Лексемата е налице в ЕфрС. У Микл – в Сборник с ръкописи от XII в.

кръуьмѣство, -а *ср.* (1) καπηλεία ‘мошеничество, измамничество’: ннѣ же ѡгры ѡже въ ѡдеѡ вьсѣ. ѡ смѣхѣ ѡ стѣ ѡ кръуьмѣства (καπηλεία). (100а). Лексемата липсва във всички текстове, които се използват за сравнение.

мжѣениуство, -а *ср.* (4) μαρτύριον ‘мъченичество’: сѣ же сѣврѣшенѣ ѣсть мнѣства (μαρτυρίου) вѣнецѣ. (126а). У Срезн – в Ефркрмч. У Микл – в Слова на Исак Сирин, XV в. Лексемата е налице в ГЦЖСтД.

назирательство, -а *ср.* (б) παρατήρησις ‘спазване, съблюдаване’: показж ѡко мѣстное назиранѣе, врѣменѣнаго назирательства (παρατηρήσεως) ѣсть нжжнѣише· (68а). Лексемата липсва във всички текстове, които се използват за сравнение.

научальство, -а *ср.* (11) ἀρχή ‘1. Власт, управление’: дарѣа пер’скааго цѣр’кѣ бививъ, на себе научальство (τὴν ἀρχήν) прѣложи. (82а); ‘2. Първенство’: да не научальство (τὴν ἀρχήν) всхытитѣ ѣже текѣ пѣважще (116а). Лексемата е налице в СтПрол, ГрНис, ЕвтТ, ГЦЖСтД, ВлГрРил, ЙБдФил. У Микл – в Диалози на папа Григорий и дякон Петър, XVI в., Миней на В. Караджич.

непостижимство, -а *ср.* (1) ἀκαταληψία ‘непостижимство, непознаваемост’: ѿѣ же бл҃годарствоваше ѣго ѿ непостижимствѣ (τῆς ἀκαταληψίας) гл҃а. (50а). Лексемата липсва във всички текстове, които се използват за сравнение.

неразѣмство, -а *ср.* (1) ἀγνωμοσύνη ‘неблагоразумие’: тѣже ѿгли тѣхъ неразѣмство (τῆς ἀγνωμοσύνης). (121а). У Микл – в сб. с хомилии от XIII в.

несѣмыслѣство, -а *ср.* (5) ἄνοια, παραφροσύνη ‘1. Безразсѣдство, глупост’: и несѣмыслѣство (τὴν ἄνοιαν) пакы прѣльщшѣихъ сѣ ѣлико же и какво вѣ сѣматрѣж (54а); ‘2. Безумие, лудост’: пѣанство во ниутоже ино ѣсть, развѣ ѣзстѣплѣнѣ правныхъ помыслъ, и несѣмыслѣство (παραφροσύνη). (113б). Лексемата е налице в Симсб, ЙЕШест. У Микл – в хомилии на Й. Златоуст от 1574 г., Номоканон, XVI в., Житие на Борис и Глеб, XIV в.

обаятельство, -а *ср.* (1) ἐπωδή ‘баене, заклинание’: ꙗко не прижти нечѣстѣа ѿбаательства (ἐπωδᾶς) ниже привѣзанѣа. (124б). Лексемата липсва във всички текстове, които се използват за сравнение.

опастьство, -а *ср.* (11) ἀκρίβεια ‘точност, старателност’: и къ сѣвѣ сѣ ѿпасствомѣ (ἀκρίβειας) ѿвращати же и сѣсѣзватати. (54б). Лексемата е налице в БорСнд, ГрНис, Дор, ЕвтТ. У Микл – в Диалози на папа Григорий и дякон Петър (от XV и XVI в.), Номоканон, XVI в., хомилии на Йоан Златоуст от 1574 г.

питомство, -а *ср.* (1) τρυφερότης ‘изнеженост’: не прижтѣ ѣскѣса нога ѣж настѣпити нахѣженѣ ради мѣк’кости и питомства (τὴν τρυφερότητα) (81б) (Втор. 28:56). У Микл – в Церковний словарь на П. Алексеев (СПб, 1817 – 18).

приазньство, -а *ср.* (1) εὐνοια ‘благоволение, благосклонност’: томѣ самомѣ довлѣствномѣ твоѣмѣ произволенѣю, привлажщѣ ба къ множайшомѣ прѣазньствѣ (εὐνοιαν). (125а). Лексемата е налице в ЙЕБог. У Срезн – в Житие на Борис и Глеб, Повесть временных лет. У Микл – в Миней, XVI в.

прѣдательство, -а *ср.* (1) πρόδοσις ‘предателство’: что ихощете дрѣгое да рекж. гравленѣа; лихѣмства; нищѣихъ прѣдательства (προδοσίας) (59а). У Микл – в печатни издания на Цветния триод, XVI в.

прѣдѣстательство, -а *ср.* (3) προστασία ‘1. Грижа, покровительство’: и бываи братѣ твоѣмѣ привѣжище и покровѣ и прѣстательство (προστασία) (116а); ‘2. Началство, управление’: ꙗще же праведный ѿнь и сѣтны. и прѣстательство

(προστασία) вѣселеныѣ вържыеныи. (126а). Лексемата е налице в ЕвтГ, ГЦПСЕ, ГЦЖСтД. У Микл – в сб. със смесено съдържание, XIV в., Миней, XVI в., Житие на св. Сава, XVI в., хомилии на Й. Златоуст от 1574 г.

прѣизащество, -а *ср.* (5) ὑπεροχή, ὑπερβολή, περιουσία ‘1. Превъзходство’: и навыкнеши истины прѣизащество (τὴν ὑπεροχὴν)• (77а); ни единѣмъ же ѡбразомъ законопрѣстѣплена прѣизащество (ὑπερβολὴν) ѡставиште (94б). ‘2. Дополнение, добавление’: Язы же и прѣизащество (ὑπερβολὴν) творѣ много• (121б). Лексемата е налице в ЙБдФил. У Срезн – в Маргарит от 1530 г. У Микл – в сб. с хомилии на Й. Златоуст от 1574 г.; в Маргарит, XV в. и друг., между 1494 и 1530 г.

прѣмъножество, -а *ср.* (1) ὑπερβολή ‘прекомерност’: свинѣи и козелъ ниуимъже мене прѣвывающе по стѣдодѣиства словѣ, и по ѡвѣданѣа прѣмъножество (ὑπερβολὴν)• (54б). В SJS – в Бол, Лобк, Пар. У Срезн – в Мин1096. У Микл – в хомилия в ръкопис на пандектите на Антиох, XIV в., Кормчая от 1262 г. Лексемата е налице в ЕфрС, ГрНис.

разсѣцательство, -а *ср.* (1) κατατομή ‘обрязване, осакатяване’: влюдиѣте разсѣцательство (τὴν κατατομήν) • мѣ во ѣсны ѡбрѣзанѣе• (51б). (Флп. 3:2 – 3). Лексемата не се среща в нито един от текстовете, които се използват за сравнение.

свѣщенниичество, -а *ср.* (31) ἱερωσύνη ‘1. Свещеничество, свещенически сан’: и мжжа съ жѣнож ѡбивѣ, ѣщенниичествомъ (ἱερωσύνη) почитаѣтъ сѣ. (65б); ‘2. Свещеничество, свещеническо съсловие’: ни ѣщенниичество (ἱερωσύνη) • ниже црѣво вѣдѣе проуѣе въ ѣдѣѣ• (91б). Лексемата е налице в БорСнд, СтПрол, ЕвтГ, ГЦПСЕ. У Срезн – в евангелие, XVII в., у Микл – в Кормчая, XVI в.

сѣростьство, -а *ср.* (2) ὀμότης ‘жестокост’: кто ѣѣ ѡдивитъ сѣ прѣвѣнеуѣстию, или сѣростьство (τὴν ὀμότητα) (59а). У Срезн – в ГАмарт, Мин1097. Лексемата е налице и в Прор, БорСнд, МанХр, СтПрол, ГрНис, ЕвтГ, ГЦМЙН, ГЦСлЙоКр.

сѣмотрѣливество, -а *ср.* (1) ἐπιείκεια ‘доброта, милосърдие’: нж не въсхѣтѣ• кротость и сѣмотрѣливество (ἐπιείκεια) показѣж (98а). Лексемата липсва във всички текстове, които се използват за сравнение.

сѣродьство, -а *ср.* (4) συγγένεια ‘родство, роднинство’: и ѡни ѡво въ ѣноположенѣе призываѣми, къ пѣѣмѣ сѣрѣство (συγγένεια) ѣспадоша. (51б). Лексемата е налице в МанХр, СтПрол, ГрНис. У Срезн – в Никпанд, XIII в. У Микл – в Кормчая от 1262 г., в Диопра, XV в., Номоканон, XVI в., Житие на св. Сава от Доментиан, XVI в., Кормчая, XVII в.

таинство, -а *ср.* (1) μυστήριον ‘тайнство’: не зрѣте ли нѣ таинствы (τῶν μυστηρίων) ѣто въпиѣтѣ ѣсто дѣаконъ (55б). У Срезн – в ПандАнт, XI в. Лек-

с префикс прѣ-, мотивирани съответно от прѣиздѣщѣнѣ и прѣмѣногѣ – прилагателни имена в абсолютна превъзходна степен.

Десубстантивите са образувани предимно от съществителни имена, означаващи лица: жителство < житель; кръуѣмство < кръуѣмникѣ; мжүениуѣство < мжүеникѣ; назирателство < назирател; обагательство < обагатель; прѣдательство < прѣдатель; прѣдѣстателство < прѣдѣстател; свѣщенниуѣство < свѣщенникѣ; томителство < томител. Лексемата расѣцательство следва да бъде мотивирана от агентивното съществително расѣцатель, което липсва във всички текстове и източници, които се използват за съпоставка. У Микл е налице лексемата расѣкател, която може да се определи като фонетичен вариант⁷ на расѣцатель и е регистрирана в Кормчая от 1262 г., Номоканон от XVI в., Законник от XVII в. У Микл е отбелязан и глагол расѣцати, който се явява мотивираща дума на агентивното съществително име.

Словообразователният способ за образуване на производни думи чрез обновяване на безсуфиксални съществителни имена или от такива с непродуктивни суфикси е представен чрез следните лексеми: извѣтѣуѣство < извѣтѣкѣ; опасѣство < опасѣ; пригазѣство < пригазѣ.

При лексемите науѣлѣство и таинѣство има известни трудности при определяне на мотивиращите думи, понеже при тях такива могат да бъдат както съществителни, така и прилагателни имена – науѣло или науѣлѣнѣ; таина или таинѣ.

Влиянието на структурата на изходната грѣцка лексема върху българската дума в превода при енокоренните производни лексеми е незначително. Думите с формант -ѣство най-често предават грѣцки думи на -ια и -συνη. Известно влияние на грѣцките лексеми се наблюдава при думите, в чието образуване вземат участие и префикси. Грѣцките лексеми с представка α- (аломорф αν-) се предават в превода с префигирани с вѣз- или нѣ- лексеми – вѣзврѣмѣнѣство – ἀκαρία, вѣзлѣпотѣство – ἀσχημοσύνη, нѣраздѣмѣство – ἀγνωμοσύνη; лексеми с представка ὑπερ- – съответно с прѣ- – прѣиздѣщѣство – ὑπεροχή; прѣмѣножѣство – ὑπερβολή; лексеми с префикс συγ- – със сѣ-, напр. сѣродѣство – συγγένεια.

⁷ Проблемът за вариантите е разгледан в изследването на Цейтлин (Цейтлин 1986: 75).

Две от еднокоренните лексеми, образувани със суфикс -ѡство, имат варианти с формант -ѡствиѡ – пророѡствиѡ, цѡсарствиѡ. Техните употреби са много по-редки в сравнение с тези на -ѡство. Суфиксът -ѡствиѡ се смята за контаминация на наставките -ѡство и -иѡ. В антиюдейските слова този словообразователен формант представят само 5 еднокоренни лексеми – нашѡствиѡ, неѡѡствиѡ, ошѡѡствиѡ, пророѡствиѡ, цѡсарствиѡ. Наличието на малък брой лексеми със суфикс -ѡствиѡ подкрепя наблюдението на Цейтлин, че в среднобългарските паметници количеството на тези деривати рязко намалява (Цейтлин 1986: 189).

Материалът предоставя няколко случая на словообразователна синонимия. Съществителни с отвлечено значение, образувани с формант -ѡство, се конкурират с такива на -иѡ, които предават същите гръцки лексеми – вѡстѡдѡство – вѡстѡдниѡ (за гр. ὀναίσχυντία); назираѡство – назираниѡ (за гр. παρὰτήρησις); обагаѡство – обаганиѡ (за гр. ἐλφδῆ). Такъв е и случаят с двойката приаѡнѡ – приаѡнѡство (за гр. εὔνοια), като тук безсуфиксалното приаѡнѡ се конкурира с образуваното с наставка -ѡство приаѡнѡство.

Немногобройните примери за словообразователна синонимия са демонстрация на характерното за по-късните ръкописи нейно ограничаване за сметка на специализацията на суфиксите.

В семантично отношение почти всички съществителни имена, образувани с формант -ѡство, регистрирани в антиюдейските слова, са носители на „значение на отвлечен признак, свойство, качество, особеност, присъща на някого или нещо“ (Цейтлин 1986: 177), напр. вѡзвръѡнѡство, вѡзлѡпотѡство, жѡстоѡство, непостижимѡство, прѡѡмѡножѡство, сѡровѡство, ѡдовѡство и др. Носител на значение ‘звание, чин, професия, постоянно занятие, професия на някого’ е лексемата свѡщенниѡство. Тя притежава и събирателно значение – ‘свещеническо съсловие’.

Съпоставката на регистрираните в антиюдейските слова деривати със суфикс -ѡство с редица старобългарски и среднобългарски паметници показват, че част от тях могат да се отнесат към редките думи в езика. Някои лексеми не се срещат в нито един от източниците, които

Dionisieviya prevod na antiyudeyskite slova na Yoan Zlatoust.] // *Търновска книжовна школа*. Т. 10. В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2015, 478 – 495.

Спасова 2009: Спасова, М. Приписка с името на книжовника Дионисий в български ръкопис от 1355/1365 г. [Spasova, M. Pripiska s imeto na knizhovnika Dionisiy v balgarski rakopis ot 1355/1365 g.] // „България, земя на блажени...“ *In memoriam Professoris Iordani Andreevi*. Международна конференция в памет на проф. д.и.н. Йордан Андреев. В. Търново: Ивис, 2009, 423 – 433.

Цейтлин 1986: Цейтлин, Р. М. *Лексика древнеболгарских рукописей*. [Tseytlin, R. M. *Leksika drevnebolgarskih rukopisey*.] София: Изд. на БАН, 1986.

ИЗТОЧНИЦИ И ТЕХНИТЕ СЪКРАЩЕНИЯ

Авва Доротей Слова – Димитров 2010: Димитров, К. *Речник-индекс на словата на авва Доротей*. [Dimitrov, K. Rechnik-indeks na slovata na avva Dorotey.] В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2010 (= Дор).

Борилев синодик – Тотоманова, Христов 2015: Тотоманова, А., Христов, И. *Речник-индекс на словоформите в Борилевия синодик*. [Totomanova, A., Hristov, I. Rechnik-indeks na slovoformite v Boriloviya sinodik.] София: „ГРАФИС – Ал. Жеков“, 2015 (= БорСнд).

Владислав Граматик Рилска повест – Калужняцки 2010: Калужняцки, Е. *Съчинения на българския патриарх Евтимий (1375 – 1393)*. [Kaluzhnyatski, E. Sachineniya na balgarskiya patriarh Evtimiy (1375 – 1393).] В. Търново: ПИК, УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2010, с. 355 – 371 (= ВлГрРил).

Григорий Нисийски О образък ѹловъка – Селс 2009: Sels, L. Gregory of Nyssa. De hominis opificio. *О образък ѹловъка*. The Fourteenth-Century Slavonic Translation. A Critical Edition with Greek Parallel and Commentary by Lara Sels. (= Bausteine zur slawischen Philologie und Kulturgeschichte, neue Folge, Reihe B: Editionen, Bd. 21) + Index. Slavonic – Greek and Greek – Slavonic. Köln – Weimar – Wien: Böhlau Verlag, 2009 (= ГрНис).

Григорий Цамблак Мъчение на Йоан Нови – Русев, Давидов 1966: Русев, П., Давидов, А. *Григорий Цамблак в Румъния и старата румънска литература*. [Rusev, P., Davidov, A. Grigoriy Tsamblak v Rumaniya i starata rumanska literatura.] София: Изд. на БАН, 1966 (= ГЦМЙН).

Григорий Цамблак Похвално слово за Евтимий – Русев и др. 1971: Русев, П., Гълъбов, И., Давидов, А., Данчев, Г. *Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак*. [Rusev, P., Galabov, I., Davidov, A., Danchev, G. Pohvalno slovo za Evtimiy ot Grigoriy Tsamblak.] София: Изд. на БАН, 1971 (= ГЦПСЕ).

- Григорий Цамбак *Надгробно слово за Киприян* – Русев 1983:** Русев, П. *Естетика и майсторство на писателите от Евтимиевата книжовна школа.* [Rusev, P. Estetika i maistorstvo na pisatelite ot Evtimievata knizhovna shkola.] София: Изд. на БАН, 1983 (= ГЦНадгрКипр).
- Григорий Цамблак *Слово за отсичане на главата на Йоан Кръстител* – Русев 1983:** Русев, П. *Естетика и майсторство на писателите от Евтимиевата книжовна школа.* [Rusev, P. Estetika i maistorstvo na pisatelite ot Evtimievata knizhovna shkola.] София: Изд. на БАН, 1983 (= ГЦЙоКр).
- Григорий Цамблак *Житие на Стефан Дечански* – Давидов и др. 1983:** Давидов, А., Данчев, Г., Дончева-Панайотова, Н., Ковачева, П., Генчева, Т. *Житие на Стефан Дечански от Григорий Цамблак.* [Davidov, A., Danchev, G., Doncheva-Panayotova, N., Kovacheva, P., Gencheva, T. Zhitie na Stefan Dechanski ot Grigoriy Tsamblak.] София: Изд. на БАН, 1983 (= ГЦЖСтД).
- Григорий Цамблак *Съчинения* – Спасова, 1999:** Спасова, М. *Сложните думи в съчиненията на Григорий Цамблак.* [Spasova, M. Slozhnite dumy v sachineniyata na Grigoriy Tsamblak.] В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 1999 (= ГЦ).
- Григорий Цамблак *Разказ за пренасяне мощите на св. Параскева от Търново във Видин и оттам – в Сърбия* – Калужняцки 2010:** Калужняцки, Е. *Съчинения на българския патриарх Евтимий (1375 – 1393).* [Kaluzhnyatski, E. Sachineniya na balgarskiya patriarh Evtimiy (1375 – 1393).] В. Търново: ПИК, УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2010, 372 – 374. (= ГЦПар).
- Евтимий Търновски *Съчинения* – Калужняцки 2010:** Калужняцки, Е. *Съчинения на българския патриарх Евтимий (1375 – 1393).* [Kaluzhnyatski, E. Sachineniya na balgarskiya patriarh Evtimiy (1375 – 1393).] В. Търново: ПИК, УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2010 (= ЕвтТ).
- Ефрем Сирин *Паренесис* – Айцетмюлер 1990:** Aitzetmüller, R. *Paraenesis. Die altbulgarische Überetzung von werken Ephraims des Syrers.* 5, Freiburg, 1990 (= ЕфрС).
- Историческа Палея – Станков, 1994:** Станков, Р. *Лексика Исторической Палеи.* [Stankov, R. Leksika Istoricheskoy Palei.] В. Търново: ПИК, 1994 (= ИПал).
- Йоан Екзарх *Слова* – Иванова-Мирчева 1971:** Иванова-Мирчева, Д. *Йоан Екзарх Български. Слова.* [Ivanova-Mircheva, D. Yoan Ekzarh Balgarski. Slova.] София: Изд. на БАН, 1971 (= ЙЕСл).
- Йоан Екзарх *Шестоднев* – Айцетмюлер 1975:** Aitzetmüller, R. *Das Hexameron des Exarchen Johannes.* 7, Graz, 1975 (= ЙЕШест).
- Йоан Екзарх *Богословие* – Садник 1983:** Sadnik, L. *Des hl. Johannes von Damaskus Ἐκθεσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδοξοῦ πίστεως in der Übersetzung des Exarchen Johannes.* 4, Freiburg, 1983 (= ЙЕБог).

- Йоасаф Бдински** *Похвално слово за Филотея – Калужняци* 1901: Kaluzhniacki, E. *Aus der panegyrischen Literatur der Südslaven*. Wien, 1901, 97 – 115 (= ЙБдФил)
- Киприян** *Похвално слово за митрополит Петър – Русев* 1983: Русев, П. *Естетика и майсторство на писателите от Евтимиевата книжовна школа*. [Rusev, P. *Estetika i maystorstvo na pisatelite ot Evtimievata knizhovna shkola*.] София: Изд. на БАН, 1983 (= КипрМП).
- Класически старобългарски паметници – Цейтлин и др., ред.** 1994: *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)*. [Staroslavjanskiy slovar' (po rukopisyam X–XI vekov).] Ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерка, Е. Благова. Москва: Русский язык, 1994; **Иванова–Мирчева, ред.** 1999 – 2009: *Старобългарски речник*. [Starobalgarski rechnik. T. 1 (a – n) – T. 2 (o – v).] Ред. Д. Иванова-Мирчева. Т. 1 (a – n) – Т. 2 (o – v). София: „Валентин Траянов“, 1999 – 2009 (= КСП).
- Климент Охридски** *Слова – Христова* 1994: Христова, И. *Речник на словата на Климент Охридски*. [Hristova, I. *Rechnik na slovata na Kliment Ohridski*.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1994 (= КлОхр).
- Манасиева хроника – Дуйчев, Лихачов, ред.** 1988: *Среднеболгарский перевод хроники Константина Манассии в славянских литературах*. [Srednebolgarskiy perevod hroniki Konstantina Manassii v slavyanskikh literaturah.] Ред. И. С. Дуйчев, Д. С. Лихачов. София: Изд. на БАН, 1988 (= МанХр).
- Народно житие на Йоан Рилски – Иванов** 1936: Иванов, Й. *Жития на св. Ивана Рилски*. [Ivanov, Y. *Zhitiya na sv. Ivana Rilski*.] // *Годишник на Софийския университет, Историко-филологически факултет*, 32, 1936, 28 – 37 (= ЖЙР).
- Общи лексикографски трудове – Курц, Хауптова, ред.** 1958 – 1997: *Slovník jazyka staroslověnského*. Red. J. Kurz, Z. Hauptova, 1–4. Praha: Nakladatelství československé Akademie ved, 1958–1997 (= SJS); **Миклошич** 1862 – 1865: Miklosich, F. *Lexikon palaeoslovenico – graeco – latinum*. Vindobonae, 1862 – 1865 (= Микл); **Срезневски, 1893 – 1912**: Срезневский, И. И. *Материалы для словаря древне-русского языка*. [Sreznevskiy, I. I. *Materialy dlya slovarya drevne-russkago yazyka*.] СПб., 1893 – 1912 (= Срезн).
- Петър Черноризец** *Слова – Павлова* 1994: Павлова, Р. *Петър Черноризец. Старобългарски писател от X век*. [Pavlova, R. *Petar Chernorizets. Starobalgarski pisatel ot X vek*.] // Кирило-Методиевски студии. Кн. 9. София: Изд. на БАН, 1994 (= ПЧерн).
- Презвитер Козма** *Беседа – Давидов* 1976: Давидов, А. *Речник-индекс на Презвитер Козма*. [Davidov, A. *Rechnik-indeks na Prezviter Kozma*.] София: Изд. на БАН, 1976 (= ПрКоз).

- Пророчески книги – Златанова 1998:** Златанова, Р. *Старобългарският превод на Стария завет*. Т. 1. [Zlatanova, R. *Starobalgarskiyat prevod na Stariya zavet*. Т. 1.] София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 1998 (= Прор).
- Симеонов сборник – Павлова, ред. 1993:** *Симеонов сборник (по Светославовия препис от 1073 г.)*. Т. 2. *Речник-индекс*. [Simeonov sbornik (po Svetoslavoviya prepis ot 1073 g.). Т. 2. *Rechnik-indeks*.] Ред. Р. Павлова. София: Изд. на БАН, 1993 (= Симсб).
- Стишен пролог – Попов, Г., Спасова, М. 2008 – 2014:** Попов, Г., Спасова, М. *Търновската редакция на Стишния пролог. Текстовете. Лексикален индекс*. Т. 1 – 12. [Popov, G., Spasova, M. *Tarnovskata redakciya na Stishniya prolog. Tekstove. Leksikalen indeks*. Т. 1 – 12.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2008 – 2014 (= СтПрол).

СЪКРАЩЕНИЯ

- Бол – Болонски псалтир
Втор – Второзаконие
Г Амарт – Хроника на Георги Амартол
Гр. съотв. – гръцко съответствие
ГрНаз11в. – 13 слова на Григорий Богослов от XI в.
ЕфрКрмч – Ефремовска кормчая от XII в.
Зогр – Зографско евангелие
Изб1073 – Изборник от 1073 г.
ЙоЕкзБог – „Богословие“ на Й. Дамаскин в превод на Й. Екзарх
Лобк – Лобковицки псалтир
Мак – Македонски апостол
Мар – Мариинско евангелие
Мин1096 – Служебен миней за септември от 1096 г.
НикПанд – Пандекти на Никон Черногорец по ркп от XIII в.
Охр – Охридски апостол
ПандАнт11в. – Пандекти на Антиох от XI в.
Пар – Парижки псалтир
РНБ – Руска национална библиотека
СинЕвх – Синайски евхологий
Сб – сборник
Слепч – Слепченски апостол
Супр – Супрасълски сборник
УстКрм – Устюжка кормчая от XIII в.
Флп. – Послание на апостол Павел до Филипяни
Христ – Християнополски апостол
Шишат – Шишатоваци апостол

ДИАСТРАТИЧНИТЕ ПРОМЕНИ В ЛЕКСИКАТА – ПЪТ КЪМ ЛИНГВИСТИЧНАТА КОМПЕТЕНТНОСТ

Ваня Мичева
Институт за български език, БАН

DIASTRATIC LEXICAL CHANGES – A WAY TO A LINGUISTIC COMPETENCE

Vanya Micheva
Institute for Bulgarian Language, BAS

The paper examines the lexical changes in two copies of Hagiography of St. Mary of Egypt. The first copy is in Bdiniski zbornik from the 14th c. and the second copy is in New Bulgarian damascene of Tihonravov from the XVII c. Some words and phrases are analyzed in a relation to a diastratic variation, or a variation according to the social class or to the social group to which the authors and recipients of the text feel they belong, and with diachronic variation, or variation through time. The linguistic facts show that diastratic lexical changes form a linguistic competence.

Key words: diastratic variation, diachronic variation, history of Bulgarian language, lexical changes

Това изследване представя промените в лексиката на два текста в историята на българската средновековна книжнина от гледна точка на диастратичните им особености и усъвършенстването на лингвистичната компетентност на техните създатели и възприематели.

1. Теоретико-методологичен контекст на проучването

В съвременното езикознание се утвърждават различни направления. Едно от тях изследва езика като мрежа от четири типа вариантност: диахронна – във времето; диатопична – свързана с мястото, с географските различия; диастратична – съотнася се със социалната класа или група, към която авторът и реципиентът принадлежат; диафазна – стилистична или индивидуална (Косериу 1981: 25 – 31). Този анализ може да се приложи и към латинския като стар писмен език

(Крушвиц 2014: 727 – 738), и към съвременния английски език (Лехман 2018). Според Р. Малцева в италианската научна традиция се изследват особеностите на италианския език с оглед на неговите диатопични, диафазни и диастратични характеристики (Малцева 2016: 78 – 80). Можем накратко да обобщим в какво се състоят тези четири типа езиковедски подходи:

- Диатопика – анализ на регионалните различия в езика, на диалектите, на книжовния и разговорния език във връзка с речевите ситуации, в които се употребяват.
- Диафазика – представяне на възрастовите и индивидуалните варианти на езика.
- Диастратика – описание на социокултурно мотивираните езикови варианти, свързани със социалните, професионалните, образователните и др. особености на участниците в общуването.
- Диахрония – разглеждане на историческите варианти на писмения език.

В проучването на историята на българския език и книжнина при съпоставянето на различни преписи на един и същи средновековен текст могат да се съчетаят диастратиката и диахронията. Диастратичната вариантност на преписи от различни епохи може да бъде обект на изследване, тъй като през вековете социокултурните характеристики на текстовете се променят с оглед на типа литература и книжовен език.

Избраната проблематика изисква да уточним и понятието *лингвистична компетентност*. В българската наука то се съотнася най-вече с обучението по български и чужд език. Според Г. Христовова лингвистичната компетентност означава усвояване на знания за езика като обществен феномен и знакова система, за неговото развитие, устройство и функциониране; овладяване на основните книжовни норми на българския език, обогатяване на лексикалния запас и на граматическия строй на езика, формиране на способност за анализ и оценка на езиковите факти, владееене на правописната, правоговорната и пунктуационната норма (Христовова 2009). Това понятие може да бъде тълкувано по-тясно – като знания за езикови единици от различни равнища, правила за тяхното съчетаване и използване в речеви актове, алгоритми за лингвистичен анализ, езикови и стилови норми на книжовния език, и по-широко – като формиране на умения и развитие на социолингвистичната, стратегийната и дискурсната компетентност (Кънали 1983: 17). Именно с оглед на по-широкото разбиране лингвистичната компетентност може да корелира не само с говоренето и

писането, но и със слушането и четенето и да се ситуира в диахронията като част от уменията на средновековните българи да създават, но и да възприемат и разбират християнските текстове и техните послания. Следователно от историческа гледна точка можем да говорим за езикови умения, които осигуряват адекватност на текста спрямо адресатите и адресантите, разбираемост, постигане на целите на общуването и на стратегията на въздействие, приобщаване към определена културна парадигма.

Съобразяването с диастратичните промени в езика определено може да доведе до по-добро овладяване на речевите и писмените стратегии като част от диахронната лингвистична компетентност.

2. Обект на проучването и характеристика на избраните текстове

Обект на проучването са диастратичните промени в лексиката на два преписа на Житието на Мария Египетска – в Бдинския сборник от XIV в. и в Тихонравовия дамаскин от XVII в. Лексикалните варианти се анализират с оглед на установените в диастратиката характеристики – различна културна ситуация на възникване на ръкописите, различен социален контекст и социална принадлежност на адресатите, различна социалингвистична стратегия на въздействие на съставителите на сборниците, в които са включени преписите.

Според проучванията на Е. Дьомина (Дьомина 1968: 48, 49, 97 – 100), М. Димитрова (Димитрова 1995) и Б. Велчева (Велчева 1996) текстът на Житието на Мария Египетска (ЖМЕ) е преведен от гръцки на български през най-ранния период на старобългарската книжнина, не по-късно от X в. Съществуват два превода, като вторият вероятно е от XIII или XIV в. Най-ранните запазени преписи са от XIV в. (Дечански и Бдински).

През XVI в. Дамаскин Студит в своя сборник „Съкровище“ пише ново гръцко житие на Мария Египетска, но то не е включено в архаичния средногорски превод на среднобългарски език, който е в основата на архаичните дамаскини. Появява се ЖМЕ в новобългарските дамаскини, което е преработка на старобългарската версия на текста. Важно е да се подчертае, че текстовете в Бдинския сборник от 1360 г. и в Тихонравовия дамаскин от средата на XVII в. принадлежат към първия превод, тоест имат общ произход, но се различават по диастратичните си особености.

Бдинският сборник от 1360 г. е най-важният ръкопис, свързан с видинския книжовен център. За науката той е открит през 1882 г. с

публикацията на И. Мартинов „Бдинский сборник 1360 г., рукопись Гентской библиотеки“ (Мартинов 1882). През 1972 г. е осъществено пълното фототипно издание на сборника в Лондон с предговор от Ив. Дуйчев. А на следващата година учените от Гентския университет Ян Шарпе и Ф. Винке правят ново разчетено издание на ръкописа (Бдински сборник 1973). В предговора към него Е. Воордекърс дава пълно текстологично, фонетично-правописно и ортографично описание на паметника. За повечето изследователи единственото оригинално произведение в сборника е „Описание на светите места в Йерусалим“. Именно то е било обект на доста публикации. Е. Воордекърс доказва, че и останалите 16 жития на жени светици в никакъв случай не повтарят напълно възможен гръцки оригинал. Въз основа на някои размивания между данните в Бдинския сборник и тези в достъпните гръцки текстове ученият стига до извода, че житията в сборника са компилация, а не буквален превод. Тъй като преди средата на XIV в. нито едно от тези жития не се открива в друг славянски ръкопис, може да се предположи, че преводът и компилацията на текстовете са извършени почти едновременно. В края на своето изложение Е. Воордекърс стига до извода: „...колекцията от женски жития в Бдинския сборник със своите хронологични аномалии трябва да се смята за самостоятелно и оригинално произведение на славянския преводач. В това отношение е и уникалната стойност на ръкописа, и изключителните заслуги на съставителя му“ (Бдински сборник 1973: 40). Днес се смята за безспорно, че Бдинският сборник не е превод на готов византийски състав, нито на отделни гръцки произведения, а е компилиран на славянска почва и отразява една актуална за XIII – XIV в. реалност сред южните славяни да се съставят сборници за богати и образовани владетелки (Георгиева-Гагова 1998: 270 – 280). Д. Кенанов предлага друга хипотеза за разгадаването на „текстологичната загадка“ на Бдинския сборник. Ученият твърди, че сборникът е създаден през XIV в. от видински книжовник, който използва готови старобългарски преводи на предметафрастовите чети-минеи (Кенанов 2007). М. Петрова вписва сборника във византийско-славянската култура и смята, че този тип сборници се появяват във византийската литература, когато ролята на жената във всички сфери на социалния живот е нараснала. Този факт мотивира възможността част от тези сборници да са предназначени за индивидуално четене (Петрова 1995, 1996). Проучвайки славянски ръкописи с подобно съдържание, изследователката стига до извода: „От известните ми славянски ръкописи Бдинският сборник си остава единственият представител на матриците от типа

„антология с жития на жени светици“ (Петрова 1999: 70). А според А. Ангушева-Тиханова Бдинският сборник принадлежи към агиографските „женски“ сборници, които се стремят към духовното изцеление и възвисяване на жените. Негово продължение е т. нар. женска част в дамаскините (Ангушева-Тиханова 1998). Точно към тази женска част принадлежи и ЖМЕ в новобългарските дамаскини.

Следователно ЖМЕ в Бдинския сборник е част от един престижен сборник, който според приписката е изготвен за царското семейство на цар Иван-Страцимир и царица Анна и вероятно е предназначен за индивидуално четене от владетелката. Основната цел на съставителите му е да задоволят нарасналите потребности на образованите жени, принадлежащи към висшата социална прослойка, от четива, посветени на жени светици и мъченици.

Тихонравовият дамаскин принадлежи към новобългарските дамаскини от XVII в. Те са ново явление в историята на българския книжовен език, защото при тях за първи път след Кирило-Методиевата епоха се възстановява връзката между книжовен и говорим език. Те са сборници с неустойчив характер, в които освен словата на Дамаскин Студит влизат различни по характер и произход преводни и оригинални старобългарски произведения. Постиженията на най-компетентните изследователи показват, че новобългарските дамаскини се отличават не само с говоримия си език, но и с цялостното преосмисляне на включените в тях текстове. Н. Драгова говори за битовизиране, предметяване и фолклоризиране на текста на Житието на св. Петка (Драгова 1985). Е. Мирчева в своята монография за не-Дамаскиновите слова защитава тезата, че в някои случаи става дума за адаптация, която обхваща преди всичко осъвременяването на езика, но по-често се извършва цялостна промяна на всички текстове в даден дамаскин (Мирчева 2001: 64, 68). Е. Дьомина въвежда термина **книжовен език на народна основа** и изследва съчетаването на традиционни и народни елементи в него като част от общобалканския процес на възраждане и просвещение (Дьомина 1985: 65 – 102). В изследването и изданието на Ловешкия дамаскин О. Младенова и Б. Велчева защитават с текстологични и езикови аргументи ценността на текстовете в новобългарските дамаскини (Младенова, Велчева 2013: 197 – 199). Според авторките текстологичният анализ позволява да се осмисли по нов начин творческата роля на книжовниците, създали първите новобългарски дамаскини от средище тип *тоги́ва*. Те не само скъсват със средновековния книжовен език, но пренебрегват и традиционната почителност към сакралното слово и се осмеляват да включват своите произведения в

различни по тип сборници. Така те съставят дамаскините от III група, компилират тези от II група, обучават и първите книжовници от средище тип *тогизи*. По този начин творчеството и интелектуалната мощ на тези книжовници определят цялата българска книжнина от XVII в. Всички изследователи се обединяват около тезата, че дамаскинарите отговарят на изискванията на епохата да създават достъпни за повече хора произведения, които да увеличават кръга от просветените българи и да разширяват светогледа на четящите и слушащите.

Следователно ЖМЕ в Тихонравовия дамаскин принадлежи към сборник на новобългарски език, създаден за колективно четене. Основната цел на съставителите му е да направят текстовете разбираеми за максимален брой възприематели и по този начин да ги приобщат към духа на Българското предвъзраждане.

Двата паметника, в които се откриват преписите на ЖМЕ, са създадени в епохи с различна култура – Късно средновековие и Предвъзраждане, те се отличават също по социалните характеристики на създателите си (изтъкнати книжовници от Бдинската царска школа и добре подготвени дамаскинари от Етрополската школа) и възприемателите си (образовани жени от кръга на царица Анна и възможно най-широк кръг четящи и слушащи писменото слово българи) и затова имат различни езикови стратегии и социокултурни функции.

Методологически близко до това проучване на преписите на ЖМЕ е изследването на четири преписа на новозаветния Апокриф за апостол Тома, което правят М. Димитрова и А. Бояджиев. Те разглеждат един текст от XIV в., новобългарския текст от Тихонравовия дамаскин от XVII в., една преработка от XIX в. и текста на Йосиф Брадати и установяват, че съществуват четири типа редакции: брахиология, плеоназъм, преосмисляне и замяна (Димитрова, Бояджиев 2012: 112 – 120).

3. Диастратични промени в лексиката на ЖМЕ

Проучването на лексикалните промени в текста на ЖМЕ в Тихонравовия дамаскин при съпоставка с този в Бдинския сборник доказва, че книжовниците от XVII в. са извършили сериозна редакция на текста. Разбира се, част от иновациите са резултат от установяването на аналитичен вместо синтетичен тип език, но този процес не влияе пряко върху лексиката. А именно тя отразява смяната на културния дискурс и осъществяването на речевата стратегия на достъпност в новобългарските дамаскини.

Извършват се няколко типа редакции: съкращаване, разширяване, замяна, допълване, тълкуване, изпускане. Често се съчетават два типа: например съкращаване и замяна или разширяване и допълване.

3.1. Съкращаване

В новобългарския текст се подлагат на съкращаване лексеми и изрази, които са неясни за възприемателите, защото съдържат думи, които вече не се употребяват в говоримия език, като *рауѣниѣ*, *тимѣниѣ*, *окаменѣти*, или съчетания с подчертано книжовен характер – като творити *литѣргию*. При цитирането на примерите вляво се дава текстът от Бдинския сборник, а вдясно – от Тихонравовия дамаскин.

- По малѣ осьѣхоше и окаменѣше — и тие исѣхнаха
- Желание имах неситно и недръжканно рауѣние въсегда въ тимѣнии валати се — коурувство имах несѣтно не можаше да ми соса
- Твораше светѣю литѣргию — литоуругисваше

3.2. Изпускане

Изпускат се предимно названия на реалии, които са слабо познати, или архаизми като *тъщание*, *финикъ*, *прикѣпъ*:

- Я прикѣпа емѣ не сътворшѣ — не придоби нищо със него
- Тъщание – изпуска се в ЖМЕ, не се среща в Тихонравовия, Троянския, Ловешкия дамаскин.
- Финики – лексемата се изпуска в ЖМЕ, но е засвидетелствана в Тихонравовия дамаскин 5 пъти.
- Прѣпопаса се елика можаше – изпуска се в ЖМЕ.

3.3. Тълкуване

Запазва се по-старинна лексема или израз, но се тълкува, за да бъде разбираема:

- Тлъкнѣ въ двери — тлъкнѣ сирѣчу поуюка на вратата
- Явва зосима — авво зосимѣ сирѣчу каже доуховнѣи отъче

Сирѣчу-конструкциите в новобългарските дамаскини са с голяма честота и разнообразни функции, те служат за смяна на езиковия и семантичния код на текста, като го приближават до реципиентите.

3.4. Разширяване

Плеонастичната редакция на текста се прилага в контексти с неясни думи и изрази, като олтарѣви прѣдстоити, испитати; или за уточняване на смисъла, например към не имѣщи никогоже на помощьсе прибавя мотивировка ѹе смь ѹюждинка и грѣшна.

- Многоа лѣта олтарѣви прѣдстоиши — от много години слоугоувашь олтароу и литоургисоувашь
- Испитати — що щещь от мене да ѹюешь или да наоучишь
- Помози миѣ...единои, не имѣщи никогоже на помощь — помози и мене, дето немамь никого да ми помогне ѹе смь ѹюждинка и грѣшна

3.5. Допълване

В отделни случаи се допълва само една дума, която да направи посланието по-еднозначно и точно, този тип редакция често се комбинира със замяна на по-стара лексема с позната от живия узус.

- Слово праздно — празна доума или шѣга
- Не имамь — ни доукати имамь
- Наимь — откоупь на гимна
- Рица ветха — ветха дреха и съдрана
- Не се открива — ами послоушаитѣ (този израз е специфичен маркер за смяна на комуникативния статус на изказването в новобългарските дамаскини и е част от стратегията за привличане на вниманието на възприемателите (Мичева 2013: 181 – 183).

3.6. Замяна – най-честа редакция

По този начин се избягват остарели и неясни лексикални единици в текста, като се търси съвременна лексема или израз от говоримия език:

- Презвитѣр — свещенник (лексемата презвитѣр се среща само 3 пъти в дамаскиния текст в Житието на Йоан Златоуст).
- Старци — калоѣри
- мнихи — игоумень и братиа
- Привидѣниѣ — доуха и прѣвѣсь (привидѣниѣ се среща 7 пъти в Тихонравовия дамаскин, но не в ЖМЕ).
- Непригазнь — съблазнь и прѣблѣсть

- Присно — на сѣкты час (присно се среща само 2 пъти в Тихонравовия дамаскин, но не в ЖМЕ).
- Присно — оу замань (в новобългарския текст старобългарската лексема присно е заменена с предложно съчетание с турцизъм, което е характерно за говоримия език, запазено е и днес в диалектите).
- Въсенощное стоание — прѣз снѣки ноци вѣдѣние (заменя се сложната дума).
- Мѣсто не мимоходимо к томоу — и не вѣше на пѣть (заменя се композитът).
- Да не воудеть бес плода — да ми не вѣде залоудо
- Корабъ — гимина, корито (в дамаскиния текст старобългарската лексема коравъ е заменена с турцизма гимина, който е запазен и днес в диалектите).
- Пица — гасице, гадение
- Брашно — гасие
- Диви се — поудди се (в Тихонравовия дамаскин дивга се е засвидетелствано само 2 пъти, а поудди се — 33 пъти).

4. Изводи

Съпоставката на преписите на ЖМЕ в Бдинския сборник и в Тихонравовия дамаскин показва, че при лексикалните промени се избира вариантът, който е по-близък до говоримия език, въпреки че и другият съществува в книжовния език и в пасивния фонд на говоримия. Така се съчетават традиционното и новото, като именно диастратичните особености на текста подкрепят иновациите.

Всички редакции на лексикалния състав в новобългарския текст на ЖМЕ са продиктувани от необходимостта дамаскините да достигнат до максимален брой възприематели, да бъдат разбираеми, за да възпитават в любов към книгата, тоест в духа на Просвещението и Предвъзраждането.

Цитатите от Псалтира и Евангелието са идентични в двата текста, тоест сакралното не загубва своя статут на вечно и значещо.

Текстът в Тихонравовия дамаскин е обогатен с поучения, които започват с ами послушантѣ, които предизвикват съучастието на слушателите и въздействат по-силно. Този тип авторски части са много характерни за новобългарските дамаскини и са доказателство за активната намеса на дамаскинарите в създаването на текста, особено в

случаите, когато трябва ясно да се внушат определени послания и изисквания на християнската културна парадигма.

Диастратично мотивираните лексикални промени утвърждават лингвистичната компетентност на книжовници и читатели при изграждането на нов тип книжнина през XVII в.

ЛИТЕРАТУРА

- Ангушева-Тиханова 1998:** Ангушева-Тиханова, А. По следите на един изчезнал жанр. Към типологията на „женските“ сборници. [Angusheva-Tihanova, A. Po sledite na edin izcheznal zhanr. Kam tipologiyata na „zhenskite“ sbornitsi.] // *Медиевистика и културна антропология. Сборник в чест на 40-годишната творческа дейност на проф. Донка Петканова*. София: Мнемозина, 1998, 282 – 290.
- Бдински сборник 1973:** Scharpe, J. L., Vyncke, F. *Bdinski zbornik*. Bruges: De Tempel, 1973.
- Велчева 1996:** Велчева, Б. Ранният славянски превод на Житието на Мария Египетска в един ръкопис от XV в. [Velcheva, B. Ranniyat slavyanski prevod na Zhitieto na Maria Egipetska v edin rakopis ot XV v.] // *Старобългаристика*, XX, 1996, № 3, 30 – 54.
- Георгиева-Гагова 1998:** Георгиева-Гагова, Н. Съставителската концепция на Бдинския сборник, образованите владетелски съпруги и техните книги. [Georgieva-Gagova, N. Sastavitelskata kontseptsiya na Bdinskiya sbornik, obrazovanite vladetelski saprugy i tehните knigi.] // *Медиевистика и културна антропология. Сборник в чест на 40-годишната творческа дейност на проф. Донка Петканова*. София: Мнемозина, 1998, 258 – 281.
- Димитрова 1995:** Dimitrova, M. Mary of Egypt in medieval Slavic Literacy. // *Byzantinoslavica* 56, № 3, 1995, 617 – 623.
- Димитрова, Бояджиев 2012:** Димитрова, М., Бояджиев, А. Апокрифът за апостол Тома в късната дамаскинарска традиция. [Dimitrova, M., Boyadzhiev, A. Apokrifat za apostol Toma v kasnata damaskinarska traditsiya.] // *Годишник на Асоциация „Онгъл“*, № 4 (2), 2012, 110 – 121.
- Драгова 1985:** Драгова, Н. Жанрова трансформация на Евтимиевото житие за Света Петка Търновска през XVI – XVIII век. [Dragova, N. Zhanrova transformatsiya na Evtimievoto zhitie za Sveta Petka Tarnovska prez XVI – XVIII vek.] // *Търновска книжовна школа*. Том 4. София: Издателство на БАН, 1985, 85 – 101.

- Дьомина 1968, 1971, 1985:** Демина, Е. И. *Тихонравовский дамаскин. Болгарский памятник XVII века. Часть I. Часть II. Часть III.* [Demina, E. I. Tihonravovskiyy damaskin. Bolgarskiyy pamyatnik XVII veka. Chast' I. Chast' II. Chast' III.] София: Издателство на БАН, 1968, 1971, 1985.
- Кенанов 2007:** Кенанов, Д. Текстологическата загадка на Бдинския сборник. [Kenanov, D. Tekstologicheskata zagadka na Bdinskiya sbornik.] // *Българистични простори*. Пловдив: Жанет 45, 2007, 68 – 76.
- Косериу 1981:** Coseriu, Eug. Los conceptos de 'dialecto', 'nivel' y 'estilo de lengua' y el sentido propio de la dialectología. // *Lingüística española actual*, 1981, № 3, 1 – 32.
- Крушвиц 2014:** Kruschwitz, P. *Linguistic Variation, Language Change, and Latin Inscriptions*. In: *The Oxford Handbook of Roman Epigraphy*. Oxford: Edt. Christer Bruun and Jonathan Edmondson, 2014, 721 – 744.
- Кънали 1983:** Canale, M. From Communicative Competente to Communicative Language Pedagogy. // *Language and Communication*. C. Richards and R.W. Schmidt (eds.). London, New York: Longman, 1983.
- Лехман 2018:** Lehmann, Chr. *Dimensions of variation in a language*. <https://www.christianlehmann.eu/ling/variation/dimensions_of_variation.html> (20.12.2018).
- Малцева 2016:** Мальцева, Р. И. Итальянский субстандарт: linguaggio giovanile. Особенности языковой ситуации. [Mal'tseva, R. I. Ital'yanskiy substandart: linguaggio giovanile. Osobennosti yazykovoy situatsii.] // *Вестник Вологодского государственного университета*, № 2, 2016, 78 – 81.
- Мартинов 1882:** Мартынов, И. Бдинский сборник 1360 г. – рукопись Гентской библиотеки. [Martynov, I. Bdinskiy sbornik 1360 g. – rukopis' Gentskoj biblioteki.] // *Памятники древней письменности и искусства*. Санкт-Петербург, 1882.
- Мирчева 2001:** Мирчева, Е. *Недамаскинови слова в новобългарските дамаскини от XVII век*. [Mircheva, E. Nedamaskinovi slova v novobalgarskite damaskini ot XVII vek.] В. Търново: Фабер, 2001.
- Мичева 2013:** Мичева, В. *Паратактични отношения в историята на българския книжовен език*. [Micheva, V. Parataktichni otnosheniya v istoriyata na balgarskiya knizhoven ezik.] София: Диомира, 2013.
- Младенова, Велчева 2013:** Младенова, О., Велчева, Б. *Ловешки дамаскин. Новобългарски паметник от XVII век*. [Mladenova, O., Velcheva,

В. Loveshki damaskin. Novobalgarski pametnik ot XVII vek.] София: Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, 2013.

Петрова 1995: Petrova, M. A Picture of Female Religious Experience: Late-Byzantine Anthologies of Women Saints. // *Kobieta w kulturze sredniowiecznej Europy*. Poznań: Wyd. Poznańskiego Tow. Przyjaciół Nauk, 1995, 195 – 200.

Петрова 1996: Petrova, M. The Bdinski Sbornik, a Fourteenth-century Legendary of Women Saints. // *Otium*, 1996, № 1 – 2, 1 – 11.

Петрова 1999: Петрова, М. Славянски сборници от материчен тип: състав, произход и особености. [Petrova, M. Slavyanski sbornitsi ot materichen tip: sastav, proizhod i osobenosti.] // *Старобългарска литература*, кн. 31, 1999, 66 – 83.

Христозова 2009: Христозова, Г. Лингвистичната компетентност – същност и основни характеристики. [Hristozova, G. Lingvistichnata kompetentnost – sashtnost i osnovni harakteristiki.] // *Български език и литература (електронна версия)*, 2009, № 3. © Електронно списание LiterNet, 05.10.2009, № 10 (119).

**ОПИСАНИЕ НА „РАЗЛОЖКОТО НАРЕЧИЕ“
НА СТРАНИЦИТЕ НА ЕКЗАРХИЙСКИЯ ВЕСТНИК
„НОВИНИ“/„ВЕСТИ“ (1890 – 1912)**

Мария Мицкова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**DESCRIPTION OF THE RAZLOG DIALECT IN THE EXARCHIC
NEWSPAPER „NOVINI“/„VESTI“ (1890 – 1912)**

Mariya Mitskova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The main goal of the following paper is to present some aspects of the language policy of the Bulgarian Exarchate from the late 19th century, concerning Bulgarian population left beyond New Bulgarian state boundaries. It analyses the descriptions of the Razlog Dialect published in the Exarchic newspaper „Novini“/„Vesti“ (1890 – 1912) not only as a history of Bulgarian South-Western colloquial language, but also as a history of the Bulgarian dialectology.

As one of the most detailed and profoundly described dialects on the pages of the Exarchic newspaper, the Razlog dialect is the main topic in several articles by Dimitar Molerov and Ivan Panayotov, published in the period between 1894 and 1896.

Key words: history of Bulgarian dialectology, Bulgarian dialects from the late 19th century, Bulgarian exarchate, exarchic newspaper

След Освобождението Българската екзархия е духовната институция, която продължава възрожденската просветна и национално-езикова политика в останалите под османска власт български територии. Този стремеж за обединяване на българския народ и за поддържане на националния дух се отразява и на страниците на официалния екзархийски орган вестник „Новини“/„Вести“ (1890 – 1912)¹. Опреде-

---

¹ Вестникът е орган на Българската екзархия, печатан в Цариград. Той излиза от 27.09.1890 г. до 9.10.1912 г. първоначално под името „Новини. Вестник научно-литературен и духовен“ (1890 – 1898), а от 1898 г. с името „Вести. Вестник об-

лен като „политически, научно-литературен и духовен“, вестникът далеч не се занимава само с религиозни проблеми. В него с приоритет се отпечатват етнографски и фолклорни описания, исторически материали, рецензии на книги и учебници, дискутират се езикови и правописни въпроси, проблеми на образованието (Иванова 2012: 172). Наред с това една от големите цели на вестника е да запознае българската общественост и научната общност с богатството на диалектите в отдалечените български краища, да докаже принадлежността им към българската езикова територия, очертавайки езиковите и духовните граници на целокупната българска нация.

Екзархийският вестник не само задава въпросите и дава насоките за изследване и описание на малко познати и отдалечени говори. Той се превръща в трибуна, от която българите, останали под турска власт, могат да издигнат гласа си и да представят своето лице и своя български език, търсейки съпричастност, но и съ-единение. Както споменава Д. Иванова, десетки са статиите, посветени на актуални филологически проблеми, на спорни въпроси около кодификацията, на случаи на противоречие между кодифицираната норма и дадените правила за нейното прилагане (Иванова 2012: 175). Част от тези публикации са насочени към говоримия език и актуалното състояние на неговите употреби, затова вестникът поддържа и специални рубрики с диалектоложка насоченост.

Разложкият говор е едни от най-подробно и задълбочено описаните говори на страниците на екзархийския вестник. На него са посветени няколко статии на Д. Молеров и свещеника Ив. Панайотов в периода между 1894 и 1896 г. Този интерес никак не е случаен. Родени в Разложкия край – Д. Молеров в Банско, а Ив. Панайотов в с. Баня, – и двамата книжовници са носители на говора, и за двамата този въпрос е личен. Ето защо зад думите на Д. Молеров: „Жителите, които населяват разложката котловина, говорят на едно наречие, което много се отличава от другите български наречия²“ (Н, IV, № 37, 1.02.1894, с. 1)³, прози-

---

ществен, политически, научно-литературен и духовен“ (1898 – 1912). Спиран е няколко пъти от турската цензура, но окончателно спира да излиза на 9.10.1912 г. с обявяването на Балканската война. В периодите, когато е спиран (12.10.1910 – 10.11.1910 г.; 10 – 16.02.1911 г. и 12.01. – 26.07.1912 г.), излиза с името „Глас“ (Български периодичен печат 1966: 76 – 77).

² Цитатите от оригиналните източници са предадени с осъвременен правопис, но със запазени фонетични и пунктуационни особености.

³ Библиографското посочване на източника е дадено по следния начин. На първо място стои инициалът на вестника – Н (за в. „Новини“) или В (за в. „Вести“), след това са годишнината, съответният брой, датата, на която е излязъл, и страницата.

ра не само неоспоримият езиков факт, но и възрожденското отношение на радетеля към своя език. В публикуваните материали се обръща внимание на специфични особености в диалектната фонетика и морфология на говора, на лексикалното му богатство с ясното намерение да се представи уникалността и своеобразието на местния език в живата употреба.

Фонетични особености на разложкия говор

Първият въпрос от диалектната фонетика на разложкия говор, който е представен на страниците на вестника, е въпросът за произношението на старата ятова гласна. В своята статия „Нещо за разложкото наречие“ от 1.02.1894 г. Д. Молеров обръща специално внимание на вокала Ъ, който за разлика от другите български „наречия“, в които „може да се слуша“ като Я или като Е, „в Разлога се изговаря съвсем другояче“ (Н, IV, № 37, 1.02.1894, с. 1). Молеров не само регистрира наличието на широко ê в говора, но и прави опит да опише артикулационните характеристики на гласната, като дава подробни насоки за начина, по който тя може да се възпроизведе:

За да се произнесе приблизително Ъ звука тъй както се произнася в Разлог, трябва да се поставя езика в съвсем хоризонтално положение, да се направи съвсем малко кутлест на длъж, тази част над езика да бъде отдалечена от него и тогава, като не помръдваме нито език, нито нищо в устата си, да произнесем из най-задната част на гърлото звука Е, този звук, който ще се чуе, ще бъде приблизително звука Ъ, както се произнася в Разлога.

(Н, IV, № 37, 1.02.1894, с. 1)

Според автора особената фонетична природа на звука може да бъде предадена със знака *ae* и той посочва случаите, в които този звук може да се срещне, като дава примери за употребата му в коренната морфема (*смѣх, пѣсен, желѣзо*), в краесловие (от типа *злѣ, къдѣ*), както и във формите за минало време, например *умрѣх, узрѣ*, в членната морфема за множествено число на числителни като *петтѣ* и проч. Правилото, което изнася Молеров, е, че старият *ЯТ* в разложкия говор се произнася като *широко ê*, когато е под ударение. Едновременно с това той не пропуска да отбележи, че гласната *Е* запазва звуковата си стойност на етимологичното си място:

Ъ-то се слуша като *ae*, ако ударението пада върху него; а ако думата се пише с Е и на разложск. наречие си се слуша като Е. например *смѣх* по разл. се изговаря *смаѣх*, *желѣзо* = *желаѣзо*, *пѣсен* = *паѣсен*, *къдѣ* = *къдаѣ*,

голѣм = голаѣм, умрѣх = умраѣх, узрѣ = узраѣ, земѣте = земаѣте, двѣ = дваѣ, петтѣ = петтаѣ, бера по разл. прави бера, плет = плет, лед = лед и пр.
(Н, IV, № 37, 1.02.1894, с. 1)

Материалът на Д. Молеров предизвика своеобразна дискусия на страниците на вестника за същността на звука, фонетичните му характеристики – слухови и учленителни – и за правилното му графично предаване. В бр. 43 от 1894 г. свещеникът Ив. Панайотов прави отзив на статията в своята „Бележка за Разложкия говор“. В нея той не е съгласен с предложения от Молеров знак за фонетично записване на гласната като аѣ. Позовавайки се на авторитетния за времето си „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“, той застава зад мнението, че правилното отбелязване на звука е ea, като повтаря, че „колкото и скоро да изговаряме тези звукове един подир друг, пак ще имами два звука, а ѣ е само един звук“.

Панайотов посочва, че има и други места с непрегласен изговор на ѣ – например в съседния самоковски говор, и дава своето обяснение защо в разложкия говор се чува особено ясно широкото произношение на ят:

Съществена разлика между говора в Самоков и в Разлог, колкото се отнася до ѣ, няма. Наистина в Разложкия говор се по-забелязва тоя звук, но причината е тая, че в Разлог се говори по-провлачено, в Самоков бързо. За това именно се показва произношението на особено в Разлог.
(Н, IV, № 43, 22.02.1894, с. 2)

Въпросите на диалектната фонетика на разложкия говор, засегнати на страниците на вестника, не се изчерпват само с дискусията около спорната старобългарска гласна ѣ, а засягат и други черти както от вокалната, така и от консонантната му система. В споменатата статия „Нещо за разложкото наречие“ (Н, IV, № 37, 1.02.1894, с. 1) Д. Молеров изтъква и други характерни особености на гласните и съгласните в разложкия говор:

- рефлекса А на мястото на старобългарската ѣ под ударение (*гѣба, дѣб, скѣп, стѣпка*⁴ и пр.), но запазването на гласната Ъ в съчетанията *ър/ръ* и *ъл/ль* (*кръв, кръс* и съответно *вък, съзи, пъзи, бѣа* за *ъл > ъ*);

⁴ Ударенията, където са отбелязвани от авторите, се предават по начина, по който са обозначени.

- елизия на звука *X* в началото на думата и в средисловие в интервокална позиция (*убав, ѝтър, о̀ро, стр̀а̀ове, игра̀а, вида̀а* и пр.);
- дисимиляцията на *мн > вн* (*стр̀ъ̀вно, тев̀но, в̀но̀го* и *ф̀но̀го*).

Няколко месеца по-късно Д. Молеров публикува друг материал за родния си говор в статията „Из разложкото наречие“ (Н, IV, № 62, 3.05.1894, с. 2). В нея представя още наблюдения върху говора, като допълва изнесените преди това данни с нова информация не само от Разлог, но и околните населени места. Авторът специално се спира на няколко особености при съгласните, свързани с рефлексна на праславянските съчетания *tj/dj* (*шт/жд*). По негово описание „в думите, в които се слуша жд, в Банско д-то се испуща и се слуша само ж“, например *пр̀ѐжа, в̀ѐжи, с̀а̀жи, за̀б̀жа* (*захожда*). Той разкрива, че застъпникът на съчетанието *tj* в Банско (все още село по онова време) и в с. Елешница (Разложко) е двуфонемното съчетание шч, като дава за пример словоформата *кашча* (*къща*).

Морфологични особености на разложкия говор

Морфологичните особености на разложкия говор също са подробно описани. Димитър Молеров представя специфичните черти от именната и глаголната му система като отличителни спрямо кодифицираните в книжовния език норми.

На страниците на вестника категорията определеност при именната най-често се коментира във връзка със съществителните от мъжки род и се появява в текстове, анализиращи рефлексите на старобългарските ерови гласни. В този контекст са разсъжденията на Д. Молеров относно формите за определеност в разложкия говор, в които се наблюдават две членни морфемни за имената в м.р. ед. ч. – *-е* (след мека съгласна) и *-о* (след твърда съгласна). Макар грешно да ги интерпретира като падежни, примерите, които излага, са приносни, тъй като разкриват тази рядка за българските говори особеност⁵, която е запазена и до днес в говора:

Думите, които се пишат с Ъ на края, изменени по падеж, приемат на края Е (с изключение на думите оконч. на ЛЬ). Напр. *день* измен. по падеж по разл. = *ден̀е*, *сънь* = *сън̀е*, *другарь* = *дру̀г̀аре*, *орачь*

---

⁵ Пропуските в академичната подготовка на Д. Молеров прозират и в други случаи, например в типичния за времето маниер на терминологично уеднаквяване на понятията звук и буква, с който описва някои особености на фонетичната система на разложкия говор.

= ора̀че и пр., а думите, които се писват с Ъ на края, имен. по падеж приемат на края О. Напр. вол – волò, заб – забò, плет – плетò и пр.

(Н, IV, № 37, 1.02.1894, с. 1)

Като отговор на едно от запитванията на Д. Матов⁶, отправено към читателите на вестника на 18.02.1894 г., за наличието на окончание -ой при прилагателни от м.р. ед. ч., което отговаря на старобългарското окончание -ѡи (ѡи) и в някои паметници се среща с изяснен *ер* като -ой, Д. Молеров съобщава, че в Банско това окончание се среща при прилагателните от ср. р. ед. ч., а не от м. р. За илюстрация той публикува народна песен от този край, в която се съдържат примерите *мѡлой Яне, мѡлой добрò, мѡлой нàше живувàне* (Н, IV, № 62, 3.05.1894, с. 2).

Във връзка със съвременния облик на съчетанията *tj/dj* (*шт/жд*) в разложкия говор Д. Молеров описва още една морфологична особеност на именната му система. По негови наблюдения в Банско отглаголните съществителни се образуват с наставката -щина (а в останалите разложки села с наставката -*штина*), „като между корена на глагола и това окончание се вмъкват други звукове, най-много е и а“ (Н, IV, № 62, 3.05.1894, с. 2). Той привежда примери като *растúрешчѡина* (от *разтурям*), *умѣрешчѡина* (от *умяравам*), *сòбрашчѡина*, *набѣешчѡина*⁷ и пр.

На страниците на екзархийския вестник статиите с диалектоложка насоченост засягат и редица морфологични въпроси, свързани с **особеностите в глаголна система на разглежданите югозападни говори**. В своите коментари и описания авторите представят анализираниите форми и явления като история на българския език – техният поглед неизменно изхожда от старобългарското наследство не само в контекста на характерния за времето сравнително-исторически метод, а най-

⁶ Статията „Запитвания по българска диалектология“ е отпечатана на 18.02.1894 г. в бр. 46 на в. „Новини“. В нея видният български учен Димитър Матов, излагайки проблема, че наличните диалектоложки данни по някои въпроси са недостатъчни или противоречиви, задава две конкретни питання към читателите, а именно – дали в българските говори съществуват прилагателни имена с окончание -ой за м.р. и дали на запад от Вардар има говор, в който ударението пада на третата сричка от края на думата (вж. Н, IV, № 42, 18.02.1894, с. 1).

⁷ В представените форми без анализ или какъвто и да е коментар е отбелязано двойното ударение – една от големите отличителни особености на акцентната система на разложкия говор. Върху нея десет години по-късно същият Д. Молеров прави цялостно изследване, което публикува на страниците на софийското списание „Известия на семинара по славянска филология“ в статията си „Вторично ударение в разложкия говор“ (вж. Молеров 1905).

вече като безспорно езиково доказателство за принадлежност. Именно от тази гледна точка са разгледани фонетичните изменения в парадигмата на изявителното наклонение. Така за разложкия говор са отбелязани следните особености:

- На мястото на старите йотувани окончания в 1 л. ед. ч. сег. вр. при глаголите от II спрежение се е настанило окончанието *-e*. Както уточнява Д. Молеров, тази особеност се среща, ако „пред това Е е съгласна буква“ (Н, IV, № 37, 1.02.1894, с. 1) и ударението не пада върху окончанието (*ходя – òде, пъдя – пàде, прося – прòсе, паля – пàле, свиря – свìре*).
- В окончанието за 3 л. ед. ч. сег. вр. съгласната *t* изпада, както следва⁸:
  - 1) Окончанието *-ат* за 3 л. мн. ч. при глаголите от I и II спрежение в разложкия говор е *-а*, например *плета* (вм. *плетат*), *лежа* (вм. *лежат*), а окончанието *-ят* при глаголите от II спрежение е *-ê* (*горê – горят*), *шумê – шумят*).
  - 2) В останалите случаи, когато ударението не пада върху окончанието, окончанието е *-аа* или *-яа* (след гласна). Например *идаа* (*идат*), *крòяа* (*кроят*).

Като една от големите морфофонетични разлики не само между отделните диалекти, но и по отношение на книжовния език, частицата за образуване на бъдеще време също е отбелязана и коментирана в някои публикации. Върху нея се спира и Д. Молеров, който разкрива, че в края на XIX в. в Разложко бъдещето време се образува с помощта на спрегаем спомагателен глагол, който все още не се е граматикализирал:

В Разлог вместо спомагателний глагол „щж“ употребява се „кбу“ и се спряга тъй:

изявит. накл. наст. вр. ед. ч. кбу, къеш, къе. – мн. ч. къем, къете, къа. – мин. несв. ед. ч. къаех, къаеше, къаеше, мн. ч. къаехме, къаехъте, къаеа. Миналото причастие е къаёл, мн. ч. къаели.

(Н, IV, № 62, 3.05.1894, с. 2)

Представената архаична черта, която в съвременното състояние на говора вече не се среща (вж. Стойков 1993: 141 – 142; БДА 2016: 142 – 143), е принос не само за историята на разложкия говор, но и за историята на формите за бъдеще време в българския език. Тя илюст-

---

⁸ Тази особеност в глаголната система на разложкия говор се пази и до днес (вж. БДА 2016: 133 – 135; Стойков 1993: 142).

рира ранен етап от функционирането на сложната форма на категорията преди превръщането на спомагателния глагол в частица.

В последната от трите си статии – „Няколко думи за разложкото наречие“, публикувана на 12.03.1896 г., Д. Молеров се спира на още една особеност от глаголната система на разглеждания говор. Той отбелязва, че в с. Добринище глаголите в 3 л. мн. ч. минало несвършено време имат различни форми („се изговарят другояче“) в сравнение със същите форми в говора на другите населени места в Разложко. Според неговото описание на мястото на плуралното окончание се е наместило старото имперфектно сингуларно окончание за 2 и 3 л. – *кажѹвааше (казваха)*; *заливааше (заливаха)*; *одааше (ходеха)*⁹ и пр. Молеров публикува редица примери, като всеки един от тях е представен в употреба, за да изпъкне по-ясно и еднозначно:

Еднаш, ага раждааше крушите, ядѣхме фного = едно време, когато раждаха крушите, ядахме много. Оцутра, кажувааше, къе фчера е горѣла гората = отзаран казваха, че вчера е горяла гората. Къѣх ида, туку да се не карааше снопето = щях да ида, ако не се носеха снопето.

(Н, VI, № 48, 12.03.1896, с. 4)¹⁰

В посочените статии са отбелязани и други отличителни подробности от граматичната система на говора. Д. Молеров обръща внимание, че „въпросителната частица *ли* в разложко е *ле*. Напр. *иде ле?*“ (Н, IV, № 37, 1.02.1894, с. 1). Наред с това се спира и на някои от най-често употребяваните съюзи, като съобщава, че вместо съюза *или* „се употребява *ели* или пък *ли*“, а фонетичният облик на съюза *че* е *къе* (Н, IV, № 62, 3.05.1894, с. 2). Към списъците от думи, които публикува в края на статиите си, откриваме и предлозите *код (при)*, *нъх (към)*, *мугю (между)*¹¹.

⁹ По съвременни данни тази интересна морфологична особеност все още се пази в Разложко. Вж. БДА 2016: 152.

¹⁰ За улеснение тук сме предали старата ятова гласна със съвременното ѝ фонетично означение – ê.

¹¹ Предлогът *код* е отбелязан за първи път в научната литература за българския език 70 години по-рано от Вук Караджич в неговия „Додатък“ (1822). При описанието на морфологичната система на българския език (по разложкия говор всъщност) той говори, че всички падежи „са равни на именителния и в разговора се подкрепят с предлози“ (в превод на Ил. Конев – Конев 2007: 131). За да подкрепи своето наблюдение, той дава и следния пример: „седни код сино ми“ (пак там).

Лексикални особености на разложкия говор

Екзархийският вестник има особен принос за представянето и на лексикалното богатство и неповторимостта на разложкия говор. В своите статии и Ив. Панайотов, и Д. Молеров обръщат внимание на любопитни и специфични думи и словоформи, употребявани в региона, като водещият общ знаменател, под който се представя лексикалният материал, е различността, отличителността – както спрямо общоразпространените и по тази причина ясни по семантика думи, така и спрямо подобни словоформи в други диалекти.

В първата от поредицата свои статии, посветени на разложкия говор, Д. Молеров обособява в края на текста отделна част, в същността си списък от свободно изредена диалектна лексика, с наименованието „Обяснение на някои думи, които се употребяват в Разлог“ (Н, IV, № 37, 1.02.1894, с. 1), която от своя страна намира продължение и в следващата негова публикация от 3.05.1894 г. Характерно и за двете „Обяснения“ е, че представените лексеми не са подредени по азбучен ред или групирани по друг обобщаващ принцип.

В първия списък по-голямата част от лексемите най-често са представени без допълнителен анализ освен посочването на значението на всяка една единица. Например:

гяци (училище), гяк (ученик), трѹа или трѹшка (малко), аламѹна (който много залисува), залѹсувам (викам с много висок глас), дрѹнка (мальк кѹс месо), костѹрета (фасул).

(Н, IV, № 37, 1.02.1894, с. 1)

Молеров прилага различен подход при описанието на словоформата *вабе*. За нея той дава морфологично описание – глагол от II спрежение, както и подробно разяснение на действието, което обозначава: „когато някой подава хляб или друго нещо помалко на някое животно, за да върви след него“. За да бъде още по-ясно значението на глагола, той го представя и в употреба: „Овчаре ваби овците“ (пак там). Също в употреба представя и наречието *яко* (много), тъй като в други говори се среща със значение ‘както, като’. Изложението завършва с анализ на местоименното наречие *ага* (когато), за чиято употреба авторът публикува няколко стиха от народна песен:

Думата *ага* (ударението не пада нито на единия нито на другия слог) се употребява вместо когато. Напр.: видаѐ – кѹеш ме, ага дойда // ага дѹйда на попрѐлка (Н. П.).

(Н, IV, № 37, 1.02.1894, с. 1)

Вторият списък е значително по-обемен – публикувани са около 50 диалектни думи, като за почти една четвърт от тях са дадени примери в употреба. В известен смисъл изборът кои думи да се включат в употреба, е случаен, но сред тях има интересни примери като наречието *голо* (само) и съответващото му прилагателно в среден род, което в разложкия говор се употребява с различно в сравнение с останалите говори и книжовния език значение: „голо еден човек имаше там“ (само един човек имаше там) (Н, IV, № 63, 3.05.1894, с. 2).

Както вече споменахме, статията на Д. Молеров предизвиква незабавна реакция у читателите на вестника и още следващия месец, в бр. 43 от 22.02.1894 г., свещеникът Ив. Панайотов отпечатва своята „Бележка за Разложкия говор“ като отговор с коментар, в който коригира някои от неточностите в Молеровата публикация. Той не е съгласен със значението ‘училище’, което Молеров дава на думата *гяци*, и обяснява, че това е множественото число на *гяк*, т. е. ученици. Въз основа на своите собствени наблюдения Панайотов прави реплика и на значението ‘малко’, с което Молеров означава думата *труа*:

Думата *труа* не се употребява в Разлог, а има дума *труа*, или *троа*, или *троа*, която значи *троха*, *трошца*, а не малко, както пише г. М-в. Разложенина, кайто не употребява думата *малко*, замества я с *трѐа*, *трошка* и *трѐнка*.

(Н, IV, № 43, 22.02.1894, с. 2)

Наред с това той прави и едно важно уточнение за употребата на думата *костурета* (боб), а именно, че се среща само в Банско, а в другите села се използва общобългарската дума *боб*.

И в края на последната си статия, излязла на 12.03.1896 г. в бр. 48 на в. „Новини“, следвайки същия подход при представянето на лексиката от родния си говор като при предходните си две публикации, Молеров публикува списък от 13 диалектни думи. Необходимостта тяхното значение да бъде специално предадено и обяснено, говори ясно за целта, която авторът е следвал при подбора им, а именно, че са думи и словоформи, които са различни, непознати и особени спрямо общата, позната лексика, и по тази причина имат нужда от „превод“.

Както споменава К. Мирчев в една своя студия върху езика на черковни песни на разложкия говор от XIX в., в периода на Възраждането Разложко е особено буден български край, върху който оказва благотворно влияние Рилският манастир, имал постоянен метох в

Банско (Мирчев 1939: 3). В този аспект интересът към разложкия говор и неговата история в контекста на историята на българския език, от една страна, и ясният и достатъчно добре подготвен филологически поглед на неговите изследвачи Д. Молеров и Ив. Панайотов, от друга, никак не са случайни. Те следват живата просветителска и духовна традиция, поддържана от дълга поредица будители и книжовници от този край, като Паисий Хилендарски, зографа Димитър Томов Вишанов (Молеров)¹², Неофит Рилски.

Описанието на разложкия говор на страниците на екзархийския вестник е принос към историята на българската диалектология през XIX век. Направено от носители на говора, които с тънък усет, увереност и ревност към родния си език са обърнали внимание на всяка една фонетична, морфологична и лексикална диалектна особеност, то е първото задълбочено представяне на говора след прословутото описание в „Додатъка“ на Вук Караджич 70 години по-рано. Разгледаните статии и изнесените в тях данни стават основа както за редица по-късни изследвания върху разложкия говор, така и за по-обобщаващи публикации по фонетични и акцентни проблеми¹³.

ЛИТЕРАТУРА

Асянчин 1915: Асянчин, И. (п.) Панайотов. *Принос за изучаване на Разлога и по-частно на с. Баня (Разложко)*. [Asyanchin, I. (p.) Panayotov. *Prinos za izuchavane na Razloga i po-chastno na s. Banya (Razlozhko)*.] Пловдив: Печатница „Пчела“, 1915.

---

¹² Анализираният в настоящата статия автор Димитър Молеров (1874 – 1961) е внук на зографа Димитър Томов Вишанов (Молеров) (1780 – 1868), учител на Неофит Рилски, впоследствие негов близък приятел. През 30-те – 50-те години на XIX в. Д. Вишанов изписва редица стенописи и икони в Рилския манастир, в църкви в Банско, Неврокоп и др. (вж. Енциклопедия 1988: 435).

¹³ Вж. библиографията, посочена от Ст. Стойков след частта от книгата му, засягаща разложкия говор, както и допълнената от редактора М. Сл. Младенов библиография (Стойков 1993: 142 – 143). Самият Д. Молеров е обвързан с историята, фолклора и „езика“ на родния си край през целия си живот и не спира да работи за описването, изследването и опазването на разложкия говор. Публикуваната през 1905 г. негова статия за двойното ударение в разложкия говор (Молеров 1905) става основа на редица изследвания върху акцентната система на българския език (вж. напр. Тодоров 1939). Почти половин век по-късно в съавторство с брат си публикува и обширната студия „Бележки за разложкия говор“ (Молерови 1954). От своя страна бележките и спомените за живота в Разложкия край на свещеника Ив. Панайотов (Иван Поппанайотов Асянчин) (1834 – 1910) са издадени посмъртно, през 1915 г. (Асянчин 1915).

- БДА 2016:** *Български диалектен атлас. Обобщаващ том. IV. Морфология.* [Balgarski dialekten atlas. Obobshtavasht tom. IV. Morfologiya.] София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2016.
- Български периодичен печат 1966:** *Български периодичен печат 1844 – 1944. Анотиран библиографски указател. Т. II.* [Balgarski periodichen pechat. Anotiran bibliografski ukazatel. T. II.] София: Наука и изкуство, 1966.
- Енциклопедия 1988:** *Българската възрожденска интелигенция. Енциклопедия.* [Balgarskata vazrozhdenska inteligenciya. Enciklopediya.] Съставители: Н. Генчев и Кр. Даскалова. София: Държавно издателство „Д-р Петър Берон“, 1988.
- Иванова 2012:** Иванова, Д. Българската езикова политика зад граница. Екзархийският вестник „Новини/Вести“ (1890 – 1912). [Ivanova, D. Balgarskata ezikova politika zad granica. Ekzarhiyskiyat vestnik „Novini/Vesti“ (1890 – 1912).] // *40 години Шуменски университет 1971 – 2011. Сборник научни трудове от националната конференция с международно участие.* (Ред. И. Савова, В. Попова). Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 2012, 170 – 182.
- Конев 2007:** Конев, И. *Вук Караджич за българите и европейската мисъл.* [Konev, I. Vuk Karadzich za balgarite i evropeyskata misal.] София: Издателство „Пропелер“, 2007.
- Мирчев 1939:** Мирчев, К. Черковни песни на разложки говор от средата на XIX в. [Mirchev, K. Cherkovni pesni na razlozhki govor ot sredata na XIX v.] // *Годишник на Софийския университет. Историко-филологически факултет. Кн. XXXV.* София: Придворна печатница, 1939, 3 – 33.
- Молеров 1905:** Молеров, Д. Вторично ударение в разложкия говор. [Moleroov, D. Vtorichno udarenie v razlozhkiya govor.] // *Известия на семинара по славянска филология*, 1, 1905, 173 – 182.
- Молерови 1954:** Молерови, Д. и К. Бележки за разложкия говор. [Molerovi, D. i K. Belezhki za razlozhkiya govor.] // *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*, 48, 1954, 9 – 16; 429 – 574.
- Стойков 1993:** Стойков, Ст. *Българска диалектология.* [Stoykov, St. Balgarska dialektologiya.] София: Издателство на БАН, 1993.
- Тодоров 1939:** Тодоров, Цв. Двойно акцентуване в български език. [Todotov, Tsv. Dvoyno aktsentuvane v balgarski ezik.] // *Списание на БАН*, 58, 1939, 107 – 202.

ЕЗИКОВЕДСКА БЪЛГАРИСТИКА

ПРОЗОДИЧНИ МОДЕЛИ ПРИ АКТУАЛНО ИЗПОЛЗВАНИ БЪЛГАРСКИ ХИПОКОРИСТИКИ

Мирена Пацева
Софийски университет „Свети Климент Охридски“

PROSODIC MODELS IN CURRENTLY USED BULGARIAN HYPOCORISTS

Mirena Patseva
St. Kliment Ohridski University of Sofia

The present work analyses the prosodic structure of current Bulgarian hypocoristics. They provide information about the default stress in the language with lexical accentuation. The study material was obtained in two productive studies with informants. A group of templatic hypocoristics could be consistently described as syllabic trochee (*Pólly, Vásko*). There are almost no one-syllable hypocoristics (typical for English and Russian), and only few accented on the ultimate syllable (*Miták*). The lack of the first type is an evidence for the syllable organization of the Bulgarian foot, and the lack of the second type confirms the trochaic foot type.

Key words: Bulgarian hypocoristics, default stress in a language with lexical accentuation, trochaic foot type

1. Въведение

Прозодията има значима роля при сегментацията на речта – маркира границите на езиковите единици – думи, фрази, изказвания, дава ключ за възприемането на синтактичната структура, изразява вида на изказването, сигнализира фокуса, нагласи, емоции – както неволни (страх, тревога), така и интенционални: ирония, сарказъм (с понижаване на основния тон), учудване и други. Освен това прозодичните промени могат да въздействат върху езиковата форма не само на отделни езикови единици, а и на езиковия тип. Според Едуард Сапир тенденцията за пренос на ударението към началната сричка може да доведе до промяна на типа език. Редуцирането на крайната сричка, съдържаща падежни окончания, улеснява пътя от флективен

тип към аналитизъм (Сапир: 2004). Така прозодичните промени могат да причинят дълбоки морфологични изменения и да повлияят върху граматичните значения. Тези функции на прозодията я правят значим аспект от езиковата картина на света.

Тук ще поставя въпроса дали може да се говори за водещи прозодични модели в българския език и за възможността в някои случаи те да задават размера и някои аспекти на формата на езикови единици, какъвто е случаят с хипокористиките. Интересът към последните е свързан с търсенето на регулярни тенденции в акцентуването и в езици с лексикално ударение като българския. Ще представя някои резултати от изследване на актуално използвани съвременни форми на хипокористики и техния формален анализ в термините на теорията на оптималността (ОТ).

2. Фонологични тенденции в акцентуването

За езиците с фиксирано ударение е характерно регулярно акцентуване на определена поредна сричка: ултимна (френски), пенултимна (полски), антепенултимна¹ (в македонската ПРФ) или начална (фински). През последните десетилетия редица акцентолози, сред които Хейс, Алдерет, Ревитиаду, Ленгерис, обсъждат проявите на фонологично предвидимо ударение (default ...) и при езиците с лексикално акцентуване (Хейс 1995, Алдерет 2001, Ревитиаду, Ленгерис 2016). То отразява „скрити структури“ и се отнася към т.нар. имплицитно или процедурно знание, което трудно се вербализира, не се осъзнава и ангажира дълбинни подкорови мозъчни формации.

Фонологичното ударение е ритмически детерминиран модел и доколкото ритъмът е задължителна характеристика на речта, то присъства при езиците от всички акцентни типове. Ритъмът на речта се гради на основата на регулярната смяна на акцентувани (силни) и неакцентувани (слаби) срички. В рамките на метричната фонология и ОТ регулярното ударение се определя като групиране на сричките в стъпки на базата на определени ритмични ограничения – констрейнти. Сред тях са:

1. парсирането на сричките в стъпки (означавано като Parse-σ от Принс, Смоленски 1993);
2. двоична структура на стъпката (FtBin), според което стъпката се състои от две срички или мори²;

---

¹ Тук се използват съкращенията ултимен – У, пенултимен – ПУ, и антепенултимен – АПУ.

² Ограничението забранява дегенеративни стъпки, състоящи се от една лека сричка.

3. изравняване на стъпката отляво или отдясно (Align Left/Right).

Последното ограничение (3) се налага за думите с нечетен брой срички, при които следва да се определи от коя страна се изравняват границите на стъпката и прозодичната дума. То изразява идеята, че ритмичните модели са насочени (Кагер 2004: 161 – 162). Йерархичната подредба на трите констрейнта са определящи за вида на фонологичното ударение. В езиците с лексикално акцентуване ритмически детерминираният модел се проявява там, където морфемите нямат свои акцентни характеристики (Хейс 1995). За него може да се съди по: непроизводни лексикални единици, изградени от акцентно немаркирани морфемии, първите думи на децата, скъсените форми на имена в обръщения – хипокористики и лексикални единици без морфологична спецификация на акцентната позиция, като заемки, неологизми и акроними (Топинци, Кенада 2012). Изследвания от последните години показват, че при тези лексикални групи акцентуването следва регулярни модели (Файнлейб 2008). Тук се поставя въпросът за съществуването на предвидими акцентни тенденции в българския език, като за материал на изследването се използват хипокористики.

3. Хипокористики

Терминът произлиза от старогръцкото прилагателно *ὑποκοριστικός* от глагола *ὑποκορίζομαι* – *говоря на езика на децата*³. Използва се за имена обръщения, които често се образуват чрез скъсяване на изходните имена (като *Веселина*, *Веси*) или с помощта на деминутивни суфикси (*Ванче*). Обикновено към значението им се прибавя експресивен компонент за фамилиарност и в по-редки случаи – за подценяване или иронизиране. Хипокористиките невинаги се приемат за отделни думи, тъй като референтът им е един и същ с изходното име. В българската езиковедска традиция се обръща внимание на тяхната експресивна функция и те се наричат *умалително-гальовни* (Ницолова 2009: 76) или *ласкателни* (Стойкова 2015).

Хипокористиките все по-често заменят традиционните звателни форми с окончания -е, -о, -ю (*Иване*, *Тодоро*, *приятелю*). Звателната форма за женски род на -о отдавна звучи грубо и може да се приеме като маркер за напрежение в отношенията. През последните години се наблюдава разколебаване и на звателната форма при мъжки род на -е. Сред причините за това вероятно е и нахлуването на имена от чужд произход, за които тя не е обичайна, като *Ричарде.

³ *ὑπό* – под, *κορίζομαι* държасе като момиче, от *κόρη* – момиче.

Българските хипокористични модели са обект на изследване от Иван Чобанов (Чобанов 2013, 2014). Той разглежда лични имена, получени от съкратените корени с хипокористични форманти, съдържащи консонанти в състава си. Авторът отбелязва, че за хипокористичната деривация е характерно, че личното име се подлага на съкращаване и от основната му форма най-често остава една от сричките – отворена или затворена. Към нея се прибавят деминутивно-хипокористични форманти, образувани с елементите:

- к- (-ка, -ко, -ке, -кьо, -ик): *Димка, Ванко, Горке, Накьо, Буник*;
- л- (-ла, -ле, -ло): *Рала, Рале, Йоло*;
- н- (-на, -не, -но, -ен, -ин, -он, -ун): *Бона, Боне, Пено, Пеньо, Дорен, Горин, Марон, Горун*;
- т- (-та, -то, -тъо, -те, -ти): *Йота, Гато, Тотьо, Тоте, Тоти*;
- ч- (-ич, -ча, -че, -чо): *Митич, Калча, Ванче, Ванчо*;
- ц- (-ца, -це, -ци, -цо, -ица): *Маца, Гице, Коци, Бацо, Стоица*;
- ш- (-ша, -ше, -шо, -аш, -еш, -ош, -уш): *Димша, Тоше, Зашо, Иваши, Занеш, Митош, Мануш*;
- дж- (-джо): *Бонджо*.

Според Чобанов повечето от тях са засвидетелствани във всички славянски езици (с изключение на -джо) и са с праславянски произход (Чобанов 2013). С подчертан деминутивен характер са тези с компоненти -ч-, -ц-. Сред прозодичните им характеристики прави впечатление устойчивата им двукомпонентна структура, но по отношение на акцентуването групата не е еднородна. Завършващите на гласен звук имат тенденция към хорейчно акцентуване (*Димка, Ванко*), а завършващите на затворена сричка като *Мануш, Иваши* се акцентуват и в края.

Според Албер и Арнт-Лапе скъсяванията (truncation) при хипокористиките не са били самостоятелен обект на изследване. Засягани са в рамките на *естествената морфология* (Natural morphology: Mayerthaler 1981, Dressler 1987, 2000 – по Alber, Arndt-Lappe 2012). Обръща се внимание на това, че процесите на скъсяване са съзнателни, не са свързани с промяна на референта и при тях се наблюдават вариации в различните езици. Албер и Арнт-Лапе разглеждат структурните особености на хипокористиките в съпоставителен план в мащабно изследване. Авторките съпоставят 27 езика и откриват 90 различни модела, разпределени в няколко обобщени групи. Сред тях водещо място имат двусричните наименования с ударение на първата сричка.

В рамките на прозодичната морфология (Маккарти, Принс 1993) анализът се фокусира върху размера и предвидимостта на модела, описан в термините на единиците от прозодичната йерархия: мора, сричка, стъпка и прозодична дума (μ , σ , F, PrWd). Прозодичната морфология се разработва в ОТ в термините на фонологични и морфологични констрейнти (в съотношение $P \gg M$, което означава, че фонологичните могат да са водещи в определени случаи).

4. Продуктивно изследване на прозодичната организация на български актуално употребявани хипокористики

4.1. Постановка на изследването

Настоящото изследване поставя въпроса за съществуването на регулярни фонологични тенденции при акцентуването в българския език. Работната хипотеза е, че при липса на акцентна маркираност на лексикалните единици се проявява предвидимо ритмично акцентуване. Може да предположим, че то съвпада с доминиращото ПУ ударение в езика (според количествените изследвания на Анастасия Мишева – Мишева 1991).

Като материал за изследването послужиха имена обръщения, почерпени от две продуктивни изследвания с информанти – общо 22-ма, сред които група студенти на възраст от 20 до 24 години и хора на средна възраст между 48 и 61 години. При първото изследване участниците получават списък с 48-те най-често срещани имена в българския език (по *Честотния речник на личните имена* на Николай Ковачев 1995) с молба да напишат форми на имената, които те биха използвали като обръщение към близки хора. Второто изследване е насочено към актуално употребяваните хипокористики. При него задачата е да дадат имената и формите на обръщение към тях на хора от обкръжението си (както непосредственото, така и по-далечното). Методиката следва изследването на Ути Бат-Ел (Bat-El 2005). Тук ще коментираме резултатите от второто.

4.2. Резултати и анализ

От всеки участник получихме средно по 12 имена и неформални обръщения, много от които естествено се повтарят. Общият брой на неповтарящите се единици е 244. Няма да обсъждаме звателните форми⁴, при които не се променя акцентната позиция на основата, тъй като звателните окончания *-o*, *-e* са неакцентувани: *Бояне*, *Маргарито*, освен в западните говори (*Симе*).

⁴ Те се реализират предимно в групата на по-възрастните хора.

Хипокористиките се образуват чрез добавяне на формативи (*Пётърчо*) със или без скъсяване на изходното име (*Ив̀анко, В̀анко*) и в по-редки случаи – с аугментация (*В̀ела, Вел̀анко; П̀етя, П̀етенце*). Във формално отношение сред тях се разграничават: моделни, или шаблонни, структури (templates), при които размерът е унифициран, и нешаблонни, които са образувани с прибавяне на суфикси със или без отстраняване на лексикален материал, които могат да се състоят от повече срички (Албер, Арнт-Лапе 2012). Ще ги разгледаме поотделно за мъжките и женските имена.

Хипокористики на мъжки имена:

Имена	Хипокористики	Отпадаща част
<i>Ив̀ан</i>	<i>Ив̀анчо, В̀анчо, В̀аньо, Й̀во, В̀анка</i>	<И-, -ан>
<i>П̀етър</i>	<i>П̀етърчо, П̀ети, П̀епо, П̀ешо, Пит</i>	<тър>
<i>Алек̀сандър</i>	<i>С̀ашко, С̀андо, С̀ашо, А̀лекс</i>	<Алек-, -ър, -нд->
<i>Дим̀итър</i>	<i>М̀итенце, М̀итко, М̀итьо, М̀ите, Мит̀ак</i>	<Ди-, -ър>
<i>Атан̀ас</i>	<i>Атан̀аско, Н̀аско, Н̀асе</i>	<Ата->
<i>Ст̀ефан</i>	<i>Ст̀ефчо, Ст̀ефо, Ст̀ефи</i>	<-ан>
<i>К̀ирил</i>	<i>К̀ирчо, К̀иро, К̀ире</i>	<-ил>
<i>Ник̀ола</i>	<i>Ник̀олчо, К̀оле, К̀ольо, Н̀ики</i>	<Ни-, -а>

Формативите (-о/-ьо, -е, -чо, -енце, -ко, -шо) се прибавят към основата на името. Най-често срещаните едносрични формативи *-чо, -ко* могат да се добавят към цяло име предимно с ултимно ударение: *Ив̀анчо, Ив̀анко*. Някои имена с пенултимно ударение не се реализират с деминутивни формативи: **Ст̀ефанчо, *Дим̀итърчо*. При ограничен брой имена с пенултимно ударение, завършващи на *-ър, -ен*, се допуска и дактилна стъпка: *П̀етърчо, Пл̀аменчо, Р̀осенчо*. При имената от мъжки род, завършващи на гласна, тя се заменя с хипокористичния форматив: *Ник̀ола, Ник̀олчо*. Хипокористики се образуват и чрез редупликация: *Андон, Додо; Богдан, Бобо*.

Акцентуването при немоделни обръщения от мъжки род е предимно на ПУ сричка (*Ив̀анчо*) и в ограничени случаи на АПУ (*П̀етърчо*). Моделните, или шаблонни, обръщения имат ПУ акцентуване и описват устойчиво хореична стъпка (*В̀аско*). Изключение от тази тенденция са случаите като *Мит̀ак, Иц̀ак*, образувани с акцентуван суфикс. Двусричният преакцентуван форматив *-енце* се среща в единични случаи при имена от мъжки род в дактилна стъпка: *Божид̀ар, Б̀оженце*.

Акцентуваните срички в хипокористиките или съвпадат с тези в основните имена: *Димитър*, *Митко*, или са начални: *Иван*, *Йво*; *Юлиан*, *Юли*. Не липсват и сегментни изменения като при *Маргарита*, *Гита*.

При ПУ имена от женски род окончанието -а/-я често се заменя с формативите -че, -енче, -ка, които не предизвикват промяна в акцентуването: *Албена*, *Албенче*, *Албенка*. Тези формативи не се добавят при имена с АПУ ударение като *Силвия*, *Силвийче. Последните естествено се свързват с двусрични предакцентувани формативи -енце, -ичка – *Силвенце*, които изместват ударението на ПУ имена като *Полина* към началната сричка – *Полничка*, *Поленце*. ПУ ударение и хореична стъпка заменят дактилната при моделните хипокористики: *Силве*, *Веси*, *Пами*. Акцентуваните срички в шаблонните хипокористики или съвпадат с тези в основните имена: *Йорданка*, *Дани*, или се изместват към началната сричка: *Веселина*, *Веси*.

Хипокористики на женски имена:

Имена	Хипокористики	Отпадаща част
<i>Полина</i>	<i>Поленце</i> , <i>Полничка</i> , <i>Полн</i>	<-ина>
<i>Людмила</i>	<i>Люска</i> , <i>Люсинка</i> , <i>Люси</i>	<мила>
<i>Йорданка</i>	<i>Данче</i> , <i>Дани</i>	<Йор-, -ка>
<i>Албена</i> ,	<i>Албенче</i> , <i>Албенка</i> , <i>Бени</i>	<Ал-, -а>
<i>Силвия</i>	<i>Силвенце</i> , <i>Силве</i>	<-ия>
<i>Весела</i>	<i>Веселка</i> , <i>Веси</i>	<-ела>
<i>Памела</i>	<i>Пами</i>	<-ела>

Може да обобщим, че при мъжките и при женските имена моделните обръщения се образуват със съкращаване на името (Таблица 1) и независимо от вариациите на съкратените компоненти се вписват устойчиво в прозодичния модел на сричков хорей (*Полн*, *Жоро*). В същия модел се включват и имена като *Ванка*, *Жорка*, *Борка*, *Ченка*, образувани с необичайния за мъжки род суфикс -к(а). АПУ ударение не се реализира често и при мъжките, и при женските имена. Едносричните обръщения са единици (*Пит*, *Свет*).

Общият прозодичен модел е: (C)(C)V(C)(C)V. Той се състои от две срички, най-често леки (*Полн*). Първата сричка може да бъде тежка като при *Мърги*, *Сандра*. Тя в повечето случаи е с онсет, обикновено едносъставен и по-рядко комплексен като *Влуди*, *Хриси*. Не са необичайни и начални срички, които се състоят само от една гласна: *Йцо*,

Оля. В общия случай втората сричка е с начална съгласна, но се срещат и имена като *Деа, Теа*. Хипокористики се образуват и чрез редупликация: *Андон, Додо; Димитринка, Диди*. В скъсената форма често се съхранява акцентуваната сричка на името: *Димитър, Митко*, или се акцентува началната: *Васил, Васко*.

В единични случаи формативът е акцентно маркиран:

- акцентуван: -àк за мъжки род (*Митàк*);
- предакцентуван двусричен форматив: -енце, -ичка (*Полìна, Пòленце, Пòличка*).

Таблица 1.

Род	Суфикс	Процентно представяне	Моделни хипокористики
Мъжки род	-о/-ьо	41,1%	<i>Йво, Жòро, Вàско, Светльо, Жельо</i>
	-и	28,9%	<i>Нìки, Дòбри, Ю̀ли, Мър̀ги</i>
	-е	25,3%	<i>Бòре, Гèле, Ѝце, Кòле, М̀ите</i>
	Ø	1,7%	<i>Àлекс</i>
Женски род	-и	49,3%	<i>По̀ли, Рòси, Дèни, Хр̀иси, Д̀иди</i>
	-е	33,8%	<i>Кàте, С̀илве, Нàде, Ѝве, Тàне</i>
	-а/-я	10,3%	<i>Й̀на, Г̀ита, С̀лава, С̀андра, О̀ля</i>
	-о	4,6%	<i>М̀аро, Дè̀жо</i>
	Ø	1%	<i>Àлекс</i>

4.3. Обсъждане на резултатите

В прозодичната форма на съкратените обръщения се оглеждат общи характеристики на минималната дума и стъпка. При тях съкращаването е възможно поради рестриктивния контекст на употреба (по отношение на адресата в диалога), както и поради високото ниво на предвидимост при собствените имена. Такава степен на съкращаване липсва при другите съществителни имена.

При скъсявания като тези при хипокористиките се говори за проявление на минимална дума, която служи за прозодична основа в езика (Маккарти, Принс 1993). Сричковият хорей е оптимална и често срещана прозодична схема при минимални думи в много езици⁵, но не е

⁵ Тя описва прозодичната структура и на първите думи на децата (ма̀ма, та̀ти), но не е универсална (при гръцките деца е У: ма̀ма; ба̀ба).

единствена. Например в английския според Гари Милер хипокористиките се състоят обикновено от една тежка сричка, като *Bob, Rob*, която може да се разшири с *-y/-ie Billy, Robby* (Милер 2014)⁶. Хипокористики, състоящи се от една тежка сричка, се употребяват широко и в руски: *Вань, Жень, Люсь*. Едносричните хипокористики се интерпретират като мораичен хорей, което съвпада с минималната английска дума. Според Хейс и Калифа конструирането на стъпки в английския език става чрез парсиране на думите от дясно наляво в мораични хорей (Хейс 1995, Калифа 2017). Т.е. оптималната прозодична дума трябва да съдържа минимум две мори или минималната дума се състои от тежка бимораична сричка (с консонантна кода или дълга гласна), която представлява мораична стъпка – хорей. Думи, които съдържат само една мора (състоят се от лека сричка), обикновено са граматически функционални единици, те са прозодически субминимални.

Съществуват и други типове хипокористики, например състоящи се от отворена сричка в италиански език: *Luisa, Lu, Francesca, Fra*, интерпретирани като маркирана дегенеративна стъпка (L) (Албер 2009). В гръцкия език се употребяват хипокористики с ултимно ударение, като *Кікі, Калі* (Топинци 2003).

Формата на българските моделни хипокористики се реализира с инвариантен размер, чиято структура е двусрична хорейчна стъпка. Тя се реализира при българските моделни обръщения или *контактни думи* (Ницолова 2009: 74) почти без изключения⁷. Този резултат се интерпретира непротиворечиво чрез т.нар. *ефект на появата на немаркираната единица*, известен като TETU (The Emergence of The Unmarked). Той е формулиран във фонологичната теория от времето на утвърждаването на OT и следва от ранжирането: F1 >> M >> F2: констрейнтите на маркираност (M) са доминирани от констрейнти за вярност (F1). Съществуват обаче случаи, когато F1 не са релевантни и тогава се проявяват структурните констрейнти M по отношение на по-ниско ранжираните F2 (Принс и Смоленски 1993).

В рамките на *обобщената теория на моделите (Generalized Template Theory – GTT)* Маккарти и Принс (Маккарти, Принс 1999) извеждат моделите от общи фонологични принципи. Това са констрейнтите за маркираност, наричани също структурни, които ограничават размера на езиковите единици и взаимодействат с тези за вярност или съответствие между изходната основа и съкратената форма. Поради до-

⁶ Разширението се разглежда като суфикс, добавен към съкратена основа, носеща ударението.

⁷ Единични са ултимните *Митак, Ицак* и едносричните *Пит, Свет*.

миниращата позиция на първите моделните хипокористики имат немаркирана структура – състоят се от по-ограничен набор сегменти и имат оптимална прозодична структура. Констрейнтите за маркираност (All-Ft-R, Parse σ , Ft-Bin) може да не доминират в езика като цяло, но се проявяват в скъсените хипокористики, при които липсва акцентно маркиране на морфемите. В таблото е изразено доминирането на констрейнтите за маркираност над този за съответствие между изходната основа и съкратената форма (Max_{BT}) при скъсяването на името *Десислава* и общото ранжиране: All-Ft-R, Parse σ , Ft-Bin $\gg$ Max_{BT} ⁸.

Табло 1

<i>Десислава</i>	All-Ft-R	Parse σ	Ft-Bin	Max_{BT}
→ а. (<i>Де.си</i>)				слава
б. (<i>Де.си</i>)сла	*!	*		ва
в. <i>Де. (си.сла)</i>		*!		ва
г. (<i>Де.си</i>)сла.ва		**!		
д. (<i>Де.си.сла</i>)			*!	ва
е. (<i>Де</i>)			*!	сислава

Оптималната форма е а. *Де.си*, защото тя удовлетворява и трите структурни изисквания, а всяка една от следващите форми (б, в, г, д, е) нарушава едно или няколко от структурните изисквания:

Ft-Bin изисква стъпката да е двоична и изключва д, е.

Parse σ изисква сричките да са парсирани (организирани в стъпки) и изключва б, в, г.

All-Ft-R изисква подравняване на стъпката с дясната граница на думата и изключва б.

Max_{BT} изисква съответствие на изходната дума и скъсената форма.

Формализирането на вида стъпка следва различни стратегии. В анализа си на иврит Бат-Ел предлага за определянето на вида стъпка да се използва ранжирането на хорей над ямб (Trochee > Jambus), с което за водеща стъпка в езика се приема тази с глава отляво (Бат-Ел 2005). Алтернативна стратегия предлагат Граф и Усишкин (Граф, Усишкин 2003). Те приемат водещата роля на двоичността на стъпката, без да уточняват вида ѝ – хореична или ямбична, като обособяват констрейнтите, отговорни за бинарността, от тези, които определят ориентацията на стъпката. Според тях ултимното ударение в иврит се дължи на вза-

⁸ Ранжирането е използвано от McCarthy, Prince 1995, Larpe 2012

имодействието на констрейнтите, изискващи бинарната стъпка да е изравнена отдясно (Align-R (Ft, PrWd) и FtBin – Foot Binarity) с констрейнта, който изисква доминиращият акцентен модел в езика.

Заклучение

Изследването показва, че бинарната хореична стъпка е водеща при хипокористиките. Набелязани бяха три възможни интерпретации на този факт. Хореичната стъпка представлява проявление на немаркирания елемент в системата (Принс и Смоленски 1993), което се реализира в случаи на липса на лексикално маркиране. Втората интерпретация изисква определяне на доминантната роля на една от основните стъпки – хореичната или ямбичната, в езика (при следване на подхода на Vat-El 2005). Алтернативен подход приема изискването за двоичността на стъпката (без да се уточнява видът ѝ), което взаимодейства с изискване на доминиращо/предвидимо ударение (Граф и Усишкин 2003). Първата интерпретация може да се приеме за базисна и на нейната основа да се избере една от следващите две алтернативи. Тук приемаме, че прилагането на анализа на Бат-Ел 2005 е проблематично за българския език, тъй като ултимното акцентуване, макар и да не доминира в езика, не може да се приеме за изключение (Пацева 2012, Пацева 2017). Като най-адекватен модел за формализиране може да се приеме предложено от Граф и Усишкин взаимодействие на изискването за двоичност на стъпката с това на доминиращото ударение, което в българския език е ПУ. Може да приемем, че сричковият хорей присъства сред прозодичните изисквания в езика, макар и да не е водещ като цяло. Като немаркиран член на противопоставянето между хореични и ямбични стъпки той се проявява, когато други водещи изисквания и ограничения в езика отслабват. За българския език такива са изискванията за вярност към акцентната характеристика на морфемите.

ЛИТЕРАТУРА

- Албер, Арнт-Лапе 2012:** Alber, B., S. Arndt-Lappe. Templatic and Subtractive Truncation. // Trommer, J. (ed.). *The Phonology and Morphology of Exponence*. Oxford University Press, 2012, 289 – 325.
- Алдерет 2001:** Alderete, J. *Morphologically governed accent in Optimality Theory*. New York: Routledge, 2001.

- Бат-Ел 2005:** Bat-El, O. The emergence of the trochaic foot in Hebrew hypocoristics. // *Phonology*, 22. Cambridge University Press, 2005, 115 – 143.
- Граф, Усишкин 2003:** Graf, D., A. Ussishkin. Emergent iambs: Stress assignment in Modern Hebrew. // *Lingua*, 113, 2003, 239 – 270.
- Кагер 2004:** Kager, R. *Optimality Theory*. Cambridge University Press, 2004.
- Калифа 2017 :** Khalifa, M. *A Contrastive Metrical Analysis of Main Word Stress in English and Cairene Colloquial Arabic*. Cambridge Scholars Publishing, 2017.
- Ковачев 1995:** Ковачев, Н. *Честотно-етимологичен речник на личните имена* [Kovachev, N. Chestotno-etimologichen rechnik na lichnite imena.] Велико Търново: ПИК, 1995.
- Маккарти, Принс 1993:** McCarthy, J., A. Prince. *Prosodic Morphology I: Constraint Interaction and Satisfaction*. New Brunswick: Rutgers Center for Cognitive Science, 1993.
- Маккарти, Принс 1999:** McCarthy, J., A. Prince. Faithfulness and identity in prosodic morphology. 1999. *The Prosody-Morphology Interface*. 9. <https://scholarworks.umass.edu/linguist_faculty_pubs/9> (1.10.2017).
- Милер 2014:** Miller, G. *English lexicogenesis*. Oxford: Oxford Univ. Press, 2014.
- Мишева 1991:** Мишева, А. *Интонационна система на българския език*. [Misheva, A. Intonatsionna sistema na baalgarskiya ezik.] София: БАН, 1991, 166.
- Ницолова 2008:** Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. [Nitsolova, R. Balgarska gramatika. Morfologia.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008.
- Пацева 2012:** Пацева, М. *За словното ударение в българския език, изучаван като чужд*. [Patseva, M. Za slovnoto udarenie v balgarskiya ezik, izuchavan kato chuzhd.] УИ „Св. Климент Охридски“, 2012.
- Пацева 2017:** Patseva, M. *Bulgarian word stress* ROA–1304, Rutgers, 2017, p. 41. <http://roa.rutgers.edu/content/article/files/1612_mirena_patseva_1.pdf> (30.10.2017).
- Принс, Смоленски 1993:** Prince, A., Smolensky, P. *Optimality Theory: Constraint Interaction in Generative Grammar*. University of Colorado. Ms., Rutgers, 1993.
- Ревитиладу, Ленгерис 2016:** Revithiadou, A., Lengeris, A. One or Many? In Search of the Default Stress in Greek. // J. Heinz, R. Goedemans, &

- H. Van der Hulst (Eds.), *Dimensions of Phonological Stress*. Cambridge: Cambridge University Press, 2016, 231 – 262.
- Сапир 2004:** Sapir, E. *Language, An Introduction to the Study of Speech*. // The Project Gutenberg EBook of Language, 2004. <<http://www.gutenberg.org/files/12629/12629-h/12629-h.htm>> (13.10.2018).
- Стойкова 2015:** Стойкова, Н. *Семантико-синтаксическите и прагматическите характеристики на обращенията в руския и българския език* [Stoykova, N. *Semantiko-sintaksicheskie i pragmaticheskie karakteristiki obrashchenij v russkom i bolgarskom yazykah*.] Автореферат на дисертационен труд за придобиване на образователна и научна степен „доктор“, Шу „Епископ Константин Преславски“. <http://shu.bg/sites/default/files/stefka/N_Stoykova_avtoreferat.pdf> (2.09.2018).
- Топинци, Кенада 2012:** Topintzi, N., Kainada, E. Acronyms and the Placement of Default Stress in Greek. // *Selected papers of the 10th International Conference of Greek Linguistics*. Gavriilidou, Z., Efthymiou, A., Thomadaki, E., Kambakis-Vougiouklis P. (Eds.). Komotini, 2012, 559 – 570.
- Файнлейб 2008:** Fainleib, L. *Default Stress in Unpredictable Stress Languages*, Thesis submitted for the M.A. degree in Linguistics at Tel Aviv University, 2008. <<http://www.outibatel.com/wp-content/uploads/2010/12/Lena-Fainleib-MA.pdf>> (6.9.2016).
- Хейс 1995:** Hayes, B. *Metrical Stress Theory: Principles and Case Studies*. University of Chicago Press, 1995, p. 455. <http://www.socsci.ru.nl/ardiroel/Roelofs_Ferreira_Chptr_2017.pdf> (10.11.2013)
- Чобанов 2013:** Чобанов, Ив. За дериватите от едноосновните чужди мъжки лични имена в българската и сръбската антропонимична система [Chobanov, Iv. Za derivatite ot едноosnovnite chuzhdi mazhki lichni imena v balgarskata i srabskata antroponimichna sistema.] // *Годишник на Учителския факултет у Врачу*. Къига IV, 2013.
- Чобанов 2014:** Чобанов, Ив. За деривацията на хипокористиките от българските, сръбските и хърватските мъжки лични имена, [Chobanov, Iv. Za derivatsiyata na hipokoristikite ot balgarskite, srabskite i harvatskite mazhki lichni imena.] // *Български език*, 61. 2014, 4, 23 – 36.

КЪМ АНАЛИЗА НА НЯКОИ НЕЯСНИ И ДИСКУСИОННИ ФАМИЛНИ ИМЕНА

Людвиг Селимски
Шльонски университет в Катовице, Полша

TOWARDS AN ANALYSIS OF SOME UNCLEAR AND DISPUTED SURNAMES

Ludwig Selimski
University of Silesia in Katowice, Poland

We analyzed the etymology of 68 surnames. 14 of them are found in Ilchev's work (1969): 9 without any attempt to analyze and 5 unsuccessfully explained. The remaining 54 surnames have not been subject to such analysis. We consider them "vague" because perhaps their bearers do not "understand" them, their origin being "debatable" and because our analyses may also be inconclusive.

Of the studied 68 surnames we find 25 stems: 5 first names (3 Catholic, 1 Armenian and 1 Turkish), 1 Bulgarian place name, and 19 common nouns: 4 Bulgarian, 2 Romanian and 13 Turkish ones. The investigated 68 family names are connected to 4 languages: Turkish (14 stems), Bulgarian (8 stems), Romanian (2 stems) and Armenian (1 stem). Further, the diversity of the surnames is due chiefly to the different types of sound changes.

Key words: surname, first name, common noun, sound changes

Увод

Първостепенна по важност и перманентна по трайност задача в областта на българската антропонимия е анализът на фамилните имена (ФИ) и личните имена (ЛИ) откъм произход, словообразователен строеж и значение на изходната дума. Ако и да се насочваме, както тук, само към ФИ, то и така първият проблем, който се налага да решаваме, е: какво име – нарицателно или друго собствено (на лице или на географски обект) – е залегнало в основата на анализираното ФИ. И ако в основата на ФИ установяваме ЛИ, то отново търсим отговор на въпроса какво е то по своя езиков произход, анализираме го откъм словообразователен строеж/състав и търсим значението на мотиви-

ращата дума. За да е правилен анализът ни, съответните компоненти на името – основа/корен и словообразователни морфемии – поставяме в съответна социална среда (етнос/език/диалект/вероизповедание) и хронология на поява, търсим обяснение и за звуковите различия между вариантите, ако има такива, вземаме под внимание и възможната/мнимата междуезикова омонимия и т.н. При ономастичния анализ няма място за пренебрегване на етимологията и словообразуването, да не говорим за фонетиката – историческа или/и описателна. След основополагащите трудове на С. Илчев (Илчев 1969), Й. Заимов (Заимов 1988) и Н. Ковачев (Ковачев 1995) имаме на какво да се опрем, а същевременно сме длъжни да ги вземаме под внимание.

В този принос разглеждаме ФИ, които или липсват у Илчев (Илчев 1969), или са включени, но без опит за тълкуване, или анализът им е незадоволителен. Половин век след появата на труда на Илчев (1969) ние разполагаме с много по-богат ономастичен материал, събиран и обработван – под ръководството и при прякото участие на проф. Николай Ковачев – от доц. д-р Мария Ангелова-Атанасова, д-р Недялка Иванова и магистър Соня Симова, съхраняван в компютърния архив на Кабинета по ономастика „Проф. Николай Ковачев“ при ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ (съкр.: КА).

1. ФИ от католишки ЛИ и други названия

1.1. **Вачков(а)** – 1895 г., 1142 (556 ж, 586 м); ЮИ 71: Бс 32, Кж 4, Сл 12, Ст3 15, Яб 8; СИ 507: Вн 25, ВТ 265, Гб 46, Рз 25, Рс 102, Сс 3, Дч 4, Тщ 6, Ш 31; СЗ 215: Вд 8, Вц 9, Лч 102, Мт 16, Пл 80; ЮЗ 349: Бл 16, Кд 4, Пз 123, Пд 34, Сфг 170, Сф 2. Илчев (104) го мотивира с ЛИ **Вачко**, „умалит. от *Вачо*“, което смята за „домашна форма на *Иван*“, Заимов (45) го извежда „от Вато, Вацо“, а Ковачев (101 – 102) добавя *Влайо*. В Трънчовица (Нк) **Вачко** е с афереза от ит. *Bonifacio*, диалектно застъпване на *f/φ* с *v* и наст. *-ко* за адаптация. Лат. *Bonifatius* е от *bonum* ‘добро’ и *fatum* ‘(божие) предсказание; съдба’, а означава ‘(човек) с добра съдба’. ЛИ **Вачко** е носил дядото на актьора Григор Вачков, а е бил записван като *Бонифаций*.

1.2. **Камедулски** – 1920 г., 1 (1 м); ЮЗ 1: Сфг 1. Илчев (237) не го коментира. Срв. пол. ФИ *Kamedulski*, от *камедула (пол. *kameduła*) ‘член на *камедулския* орден’ (Rymut 1999: 371, s.v. *Kameduła*). Камедулите са монаси еремити бенедиктинци, реализирали идеалите на реформата, започната през 1012 или 1023 г. от св. Ромуалд в *Camaldoli* – селищно име, което води началото си от *Campus Maldoli* около *Arezzo* (*Encyklopedia katolicka* 8: 439 – 447).

1.3. **Тунов(а)** – 1899 г., **231** (117 ж, 114 м); **СИ** 8: Вн 2, Гб 1, Рз 1, Рс 1, Сс 3; **СЗ** 29: Вд 4, Вц 15, Мт 7, Пл 3; **ЮЗ** 194: Бл 79, Кд 7, Пз 55, Пк 2, Пд 39, Сфг 12. Според Илчев (497) от ЛИ **Туно**, „успоредна форма на Туньо с твърдо окончание“, а **Туньо** – „произв. видоизменение от Трифон, Тудор или Панайот“. В катол. селища няма ЛИ *Трифон*, *Тудор* и *Панайот*, а **Туно** се среща в Житница и Калояново (както и **Тунко** – в Житница и Дуванли), където е с афереза от **Антун**, заемка от хърв. **Antun** (Селимски 1999: 126, 186). За сем. Туновци и за Андрея Тунов, свещеник и викарий в Пд, през 1802 г. пише Л. Милетич (Милетич 1903: 247).

1.4. **Тунев(а)** – 1897 г., **536** (264 ж, 272 м); **ЮИ** 19: Бс 5, Сл 8, СтЗ 5, Хс 1; **СИ** 177: Вн 12, ВТ 79, Гб 22, Рз 25, Рс 23, Сс 4, Тщ 6, Ш 6; **СЗ** 48: Лч 4, Мт 2, Пл 42; **ЮЗ** 291: Бл 30, Пз 30, Пд 78, См 101, Сфг 50, Сф 2; Чужб 1. Илчев (498) го свързва с ЛИ **Туньо**, паралелно на **Туно**, срв. **Тунов** (1.3). Трябва да се предполага и католишко ЛИ ***Туньо**, с мека съгласна в изгласа според популярното **Антоньо* (от итал. *Antonio*) – на светеца от Падуа (Селимски 1999: 126).

2. ФИ от основи на нарицателни с диалектни особености

2.1. Какво нарицателно се крие в основата – *вол* или *вълк*?

2.1.1. **Волев(а)** – 1900 г., **199** (101 ж, 98 м); **ЮИ** 1: СтЗ 1; **СИ** 4: ВТ 2, Рз 1, Рс 1; **СЗ** 2: Вд 1, Вц 1; **ЮЗ** 190: Бл 7, Кд 45, Пз 4, Пд 3, Сфг 74, Сф 57; Чужб 2. Илчев (115) го мотивира с ЛИ **Вòлè**, „разновидност на *Воло*, *Вольо*“, „по *вол*: при обредно подхвърляне го помирил вол“. Без да се подценява този анализ, не е за изключване – при потомци на родопчани – да имаме диалектен вариант с родопско (смянско) широко *о* (*ò*): ЛИ ***Вòльо** вместо *Въльо*, „успоредна форма на *Въло* с меко окончание“, а *Въло* – за „декомпозирано от „умалителното“ *Вълко* или *Вълчо*“ (Илчев 1969: 119).

2.1.2. **Волков(а)** – 1902 г., **25** (10 ж, 15 м); **ЮИ** 9: СтЗ 1, Хс 3, Яб 5; **СИ** 2: Вн 2; **ЮЗ** 14: Бл 1, Пз 4, Пд 1, Сфг 6, Сф 2. У потомци на родопчани в основата на ФИ *Волков* се крие не *вол*, а *вълк*. Под ударени, в смянския говор гласната *ь* (< **ьl*) се променя закономерно в „широко“ *о* (*ò*) не само в нарицателното за ‘вълк’, но и в базиращото се върху него ЛИ *Вълко*, което в този ареал е *Вòлко* (Христов 2010: 14), срв. топонимите *Вòлково* и *Вòлкоско*, „по ЛИ *Вòлко* от *Вълко*“ (Саламбашев 1976: 108).

2.1.3. **Волевски(а)** – 1900 г., **70** (41 ж, 29 м); **ЮЗ** 70: См 70. То е с наст. *-ски* от РодИ **Волевици*, от ЛИ ***Вòльо**, с широко *о* (*ò*), вм. **Въльо* (от *Вълко*).

2.1.4. **Волчев(а)** – 1934 г., 4 (2 ж, 2 м); ЮЗ 4: Пз 1, Сфг 3. С гласна ò (родоп. ò̇) вм. *Вълчев*, както в топонимите *Вòлчова нива*, „по ЛИ *Вòлчо* от *Вълчо*“, и др. под. (Саламбашев 1976: 108).

2.1.5. **Волчевска** – 1946 г., 1 (1 ж); СЗ 1: Пл 1. Вероятно у потомци на родопчани, то е с гласна ò (родоп. ò̇) вм. ъ, както в топонимите *Вòлчоска махалò* и *Вòлчоско* (Саламбашев 1976: 108).

2.1.6. **Вольов** – 1934 г., 1 (1 м); ЮЗ 1: Пз 1. Липсва у Илчев, който отбелязва залегналото в основата му ЛИ **Вольо**, смятано за „разновидност на *Воло*, *Воле*“, „от *вол* [...]“ (2.1.1). А може да е от *Вòльо, с гласна ò (родоп. ò̇) вм. ъ, както и мах. *Вòлюска* в с. Полк. Серафимово, См (Саламбашев 1976: 47), а *Вольо – чрез редеривация от *Вòлко*, *Вòлчо* (вм. *Вълко*, *Вълчо*, вж. 2.1.4 – 5).

2.2. ФИ от диал. *дòшлак* (и вар.) ‘пришълец’

2.2.1. **Дошлаков(а)** – 1899 г., 3 (2 ж, 1 м); СЗ 3: Вд 3. Илчев (181) смята „от *Дошлак, прякорно име от *Дошо*“, което е неприемливо. То е от *дòшлак* ‘пришълец’, от *дошол* ‘дошъл’ (БЕР 1: 416), с наст. -ак.

2.2.2. **Дошляците** – род в Царибродско, Илчев 189, не коментира. То е с редуция на неакцентирано *о (> *у*) от *дошляк* ‘пришълец’, с наст. -як от причастието *дошъл* от *дойда* (БЕР 1: 416).

2.2.3. **Дошлеков(а)** – 1936 г., 3 (1 ж, 2 м); ЮЗ 3: Сфг 3. С преглас на *я (> *е*) от *Дошляков* (2.2.5).

2.2.4. **Дошликов** – 1987 г., 1 (1 м); ЮЗ 1: Сфг 1. С редуцирано *е* (> *и*) от *Дòшлеков* (2.2.3).

2.2.5. **Дошляков(а)** – 1911 г., 6 (2 ж, 4 м); ЮЗ 6: Пк 2, Сфг 4. От диал. *дошляк* ‘пришълец’, с наст. -як от *дошъл* (БЕР 1: 416), както сръб. и хърв. *dòšljak*, -*ака*. Срв. *Дошлаков* (2.2.1), *Дошлеков* (2.2.3) и др. под.

2.2.6. **Дошлячки(а)** – 1907 г., 6 (2 ж, 4 м); СЗ 1: Вд 1; ЮЗ 5: Пк 4, Сфг 1. С наст. -ски (> -чки) от *дошляк*, както *Дошляков* (2.2.5).

3. Кромичев(а) – 1962 г., 4 (2 ж, 2 м); ЮЗ 4: Пд 4. Илчев (279) не тълкува. То е с изпадане на *т* (*тч > *ч*) от *Кромитчев-* (3.1).

3.1. **Кромитчева** – 1906 г., 2 (2 ж); ЮЗ 2: Пд 2. От пр. *Кромидче(то), с обеззвучаване на *д* (*дч > *тч*), с умалит. наст. -че от *кромид*, по строеж и значение както *Кромидев-* (3.2).

3.2. **Кромидева** – 1920 г., 1 (1 ж); ЮИ 1: Хс 1. С преглас в наст. -ов (> -ев) от *Кромидов*, според Илчев (279) „съкратено от *Кромидаров“. Такива съкращения се срещат, особено при производни с наст. -джия. Но предвид сродните с основа *кромидче, умалително от *кромид*, може да се предполага и друг тип мотивация, напр. ‘любител на (блюдо с) кромид’.

3.3. **Кормидев(а)** – 1946 г., **6** (2 ж, 4 м); **ЮЗ** 6: Пд 6. С метатеза (*кро-* > *кор-*) от *Кромидев* (3.2).

4. **Поливаков(а)** – 1916 г., **9** (6 ж, 3 м); **ЮЗ** 9: Сфг 9. Илчев (409) го помества без локализация и без опит за тълкуване. То е с хиперкоректно *о* вм. *у от груповото прозвище *пуливаковци*, което българите на север от Солун и преселници в Пд, Асеновгр. и Бс са получили заради израза им *пули вака* ‘гледай тука’ (БЕР 5: 851 – 852).

5. ФИ от селищно име без помощта на отделна наставка за ФИ **Крислов(а)** – 1901 г., **39** (18 ж, 21 м); **СИ** 1: Рз 1; **ЮЗ** 38: Пд 33, Сфг 4, Сф 1. Илчев (278) не го тълкува. От СелИ *Крислово* (Пд), за което говори и появата му предимно в ареала на Пд, без отделна наст. -ов с патронимична функция. Представяме си го като наслояване (рус. наложение) на патронимичния суфикс -ов върху изгласното -ово (на основата *Крислово*), представляващо суфикс и окончание (*-ов-о), което е подлежало на съкращаване: -ов-ов > -ов.

6. ФИ от арменско ЛИ *Хазар(ос)*

6.1. **Хазаров(а)** – 1915 г., **12** (4 ж, 8 м); **ЮИ** 5: Бс 3, Кж 1, СтЗ 1; **СИ** 4: Вн 4; **ЮЗ** 3: Пд 1, См 1, Сфг 1. От арм. ЛИ *Хазар* (= бълг. *Лазар*), кратка форма на *Хазарос*, срв. *Хазаросов* (6.2), с арменска съгласна *h/x* като субституция за гръцката *λ*.

6.2. **Хазаросов(а)** – 1939 г., **5** (4 ж, 1 м); **ЮИ** 3: Сл 3; **СИ** 2: Вн 1, Гб 1. От ЛИ *Хазарос*, арменска субституция на грц. *Λαζαροϛ*, с арм. *h/x* за грц. *λ* (= бълг. *Лазар*).

6.3. **Хазарозова** – 1947 г., **1** (1 ж); **СИ** : Вн. От арм. ЛИ *Хазароз*, от грц. *Λαζαροϛ* (= *Лазар*), с озвучаване на крайното -с както при ФИ *Христозов* покрай по-рядкото *Христосов*.

6.4. **Хазуянова** – 1928 г., **1** (1 ж); **ЮИ**: Бс. С редуцирано *о (> у) от арм. ФИ *Хазоян* (вж. Орманджиян 2000: 71), с арменски суф. -ян от ЛИ *Хазо*, съкрат. от ЛИ *Хазарос*, за което срв. *Хазаросов* (6.2).

7. ФИ от румънски заемки

7.1. **Бибанска** – 1917 г., **1** (1 ж); **ЮЗ** 1: Сф 1. С наст. -ски, както парал. *Бибанов*, „от рум. *biban* ‘риба костур’“ (Илчев 1969: 70).

7.2. **Гибански** – 1990 г., **2** (2 м); **ЮЗ** 2: Пд 2. От *гиб̀ан* ‘риба гергеч’ (Геров 1: 213; Младенов 1951: 423), ‘риба костур, *Perca fluviialis*’. С влашки/румънски диалектен преход на *б* пред предна гласна в *г* от *бибан* ‘риба костур, *Perca fluviialis*’, заето също в рум. *biban* (БЕР 1:

240). Срв. рум. ФИ *Ghiban* и *Ghibanescu*, от *ghiban*, „регионален вариант на *biban* ‘вид риба’“ (Jordan 1983: 220).

7.3. **Пощаров(а)** – 1912 г., **21** (11 ж, 10 м); **СИ 21**: Дч 19, Ш 2. От честото през Възраждането *пощàр*, *пущàр* ‘пощенски раздавач, пощаджия’, „заето от рум. *poștár* също [...]“ (БЕР 5: 572) – твърде възможно и с оглед на ареала.

8. ФИ от турски основи

8.1. **Енишейнов(а)** – 1896 г., **10** (7 ж, 3 м); **ЮЗ 10**: Кд 5, Сфг 5. Илчев (198) не тълкува. От прякор *ени* ‘новият’ (тур. *yeni*) и ЛИ *Шахин/Şahin*, от *şahin* ‘сокол’ (Тахир 2004: 124). Формата *-шейн-* за тур. *-şahin-* е с преглас на *a (> *e*) в позиция след *ш*, диалектно изпадане на *х* в позиция между гласни и полувокализация на *u (> *й*).

8.2. **Кочаджиева** – 1984 г., **1** (1 ж); **ЮИ 1**: Бс 1. От тур. *koşaç*, *-си* ‘1. остар. файтон; 2. колар, кочияш, файтонджия’.

8.3. **Кочеджиев(а)** – 1930 г., **4** (3 ж, 1 м); **ЮИ 3**: Кж 2, Хс 1; **ЮЗ 1**: См 1. С преглас (*ча* > *че*) от *Кочаджиев* (8.2), или с по-ниско учленяване на *и* (> *e*) от *Кочиджиев* (8.9).

8.4. **Кочаков(а)** – 1906 г., **90** (49 ж, 41 м); **ЮИ 18**: Кж 2, Хс 16; **СИ 13**: Вн 1, Рз 12; **ЮЗ 59**: Бл 5, Пз 2, Пд 8, См 43, Сфг 1. От прз. на базата на тур. *koşak*, *-ği* ‘юнак, храбрец, здравеняк’.

8.5. **Кочагова** – 1979 г., **1** (1 ж); **ЮЗ 1**: Пз 1. С озвучена крайна съгласна на основата *-к* (> *-г*) в м. *Кочаков* (8.4).

8.6. **Коченджиев(а)** – 1902 г., **42** (28 ж, 14 м); **ЮИ 28**: Кж 21, Хс 7; **ЮЗ 14**: Пд 1, См 12, Сфг 1. Илчев (273) не тълкува. От прз. според занятие, с наст. *-джия* от диал. *кочён*, с преглас на *a > *e* в м. *кочан* ‘царевичен плод...’ и др. значения (БЕР 2: 686–687), т.е. вариант на *Кочанджиев* (8.7).

8.7. **Кочанджиев(а)** – 1902 г., **34** (17 ж, 17 м); **ЮИ 14**: Кж 12, Хс 2; **СИ 4**: Вн 1, Рз 3; **ЮЗ 16**: Пд 16. От прз. с наст. *-джия* от *кочан* ‘царевичен плод...’, срв. *Коченджиев* (8.6).

8.8. **Кочешев(а)** – 1903 г., **32** (16 ж, 16 м); **ЮИ 29**: СтЗ 29; **СИ 3**: Рс 3. Илчев (273) не тълкува. То е на базата на диал. обл. *кочешин* (Младенов 1951: 1078), срв. и *кочиешин*, вариант на *кочияш(ин)*, нар. остар. ‘возач, файтонджия’, от унгарски (БЕР 2: 689).

8.9. **Кочиджиева** – 1912 г., **1** (1 ж); **ЮИ 1**: Кж 1. От прз. според занятие, от диал. *кочиджия* ‘кочияш; който кара кочия’ (Младенов 1951: 1078); ‘возач, файтонджия’, според БЕР (2: 688) „от тур. *koşici* също, образувано от *koşu* (< *koşi*) ‘файтон, каляска’, с наставка *-сі*“.

По-правилно е да се излиза от тур. *koşisci*, а диал. *кочиджия* е с делабиализация на *у* в позиция след *ч* и *дж*: *кочуджу > *кочиджи-я*.

8.10. †**Ламбандов**, липсващо в КА, Илчев (296) не тълкува. То е от *Ламбантов* (8.11), с озвучаване на *т* в позиция след *н* (*нт > *нд*), както в *Андон* (от *Антон*), което говори за гръцко посредничество при заемането.

8.11. **Ламбантова** – 1899 г., **2** (2 ж); **ЮИ** 1: Бс 1; **СИ** 1: Гб 1. От *ламбант(ин)*, което е с метатеза (*лан* < *нал*) и уподобяване (*мб* < *нб*) от *налбант* (БЕР 3: 300) ‘подковач’, от пер.-тур. *nalbant* също.

8.12. **Ламбанов(а)** – 1920 г., **8** (4 ж, 4 м); **ЮИ** 3: Бс 3; **ЮЗ** 5: Пд 1, Сфг 4. Както *Ламбантов-* (8.11), с опростено изгласно *-нт* (> *-н*). Срв.: Нено Димитаръ *Ламбанъ* и Христо Милковъ *Ламбанъ* [...], спомоществуватели на „Месецослов“ (Сичан-Николов 1840: 129).

8.13. **Фезолов** – 1932 г., **1** (1 м); **ЮИ** 1: Кж 1. Илчев (508) не тълкува. То е със синкопа на *и* (вм. *й*) от *Феизолов* (8.15) или/и с хиперкор. *о* (вм. *у) от *Фезулов* (8.14), за което говори ударението върху крайната сричка.

8.14. **Фезулов(а)** – 1910 г., **10** (3 ж, 7 м); **СИ** 3: Рс 2, Ш 1; **ЮЗ** 7: Пд 7. То е със синкопа на *и* (вм. *й) от *Феизулов* (8.16).

8.15. **Феизолов(а)** – 1916 г., **5** (2 ж, 3 м); **ЮИ** 2: Хс 2; **СИ** 3: Гб 3. С хиперкор. *о* (вм. *у) от *Фезулов* (8.14).

8.16. **Феизулов(а)** – 1915 г., **6** (3 ж, 3 м); **ЮИ** 2: Кж 1, СтЗ 1; **СИ** 1: Вн 1; **ЮЗ** 3: Пз 1, Пд 2. От ар.-тур. ЛИ *Фейзуллах/Feyzullah*, с хиперкоректно (правописно) *и* (вм. *й), опростяване на *лл* (> *л*) и изпадане на изгласното *-х*, от ар. *Fäydu-llāh* ‘милост, щедрост божия/на Аллах’ (Смайлович 1977: 242).

8. 17. **Шагерски(а)** – 1920 г., **2** (1 ж, 1 м); **ЮЗ** 2: Сфг 2. Според Илчев (550) „далечна разновидност на Цагарски“, което е неприемливо от фонетично гледище. За основата срв. *шегарт*, *шегърт* и *шегъртин* ‘момък, що се учи нейде на занаят; ученик, чирак’; *шигъртин* (Геров 5: 575, 579), *шегарт* и *шегърт* „остар. (от пер.-тур. *şakirt*). Чирак“ (ПРОДД 574). Най-близко до основата **шагер-* е перс. *šāgird*, от което е тур. *şakirt* (Шкалич 1966: 283).

9. ФИ от ар.-тур. **шахит(-)*, *шахид(-)* ‘свидетел’

9.1. **Шаидова** – 1936 г., **1** (1 ж); **СИ** 1: Рс 1. От тур. *şahit*, *şahidi* ‘свидетел, очевидец’, от ар. *šāhid* (Шкалич 1966: 579). Срв. *Шеидов* (10.1).

9.2. **Шайдинов(а)** – 1919 г., 2 (1 ж, 1 м); СИ 2: Вн 1, Рз 1. От прз. на базата на *шайдин (правоп.) / *шайдин, от тур. *şahit*, *şahidi*, от ар. *šāhid*. Срв. *Шаидов-* (9.1).

9.3. **Шайтинов** – 1976 г., 1 (1 м); ЮЗ 1: Сфг 1. От пр *шайтин (правоп. *шайтин), от ар.-тур. *şahid-*, както при *Шаидов-* (9.1), *Шайдинов* (9.2).

9.4. **Шаигъов(а)** – 1913 г., 2 (1 ж, 1 м); ЮЗ 2: Бл 2. С преход *ð' > ɣ'* от *шаиде, от тур. *şahit*, *şahidi* ‘свидетел’, срв. *Шаидов-* (9.1), особено предвид ар. *šāhādā*, от което е тур. *şehadet* > сх. *šehadet* ‘свидетелстване’ (Шкалич 1966: 583). Срв. и ФИ *Шедев*, което Илчев (554) счита „вм. *Шеидев; вж. Шеиде“ (акцентно *Шеиде?). Въпреки известното формално и смислово различие между изходните облици *şahit*, *şahidi* ‘свидетел’ и *şehit*, *şehidi* ‘мъченик за вярата’, пренебрегнато в българската лексикография, те са сродни в своята арабска основа (с особения строеж на корена в арабския език, срв. 9).

9.5. **Шайгъов(а)** – 1902 г., 58 (35 ж, 23 м); СИ 1: Тщ 1; ЮЗ 57: Бл 57. С (правоп.) -ай- вм. -аи-, както в *Шаигъов* (9.4).

10. ФИ от ар.-тур. *шехит(-), шехид(-) ‘мъченик за вярата’

10.1. **Шеидов(а)** – 1949 г., 3 (2 ж, 1 м); СИ 3: Вн 1, Рз 2. От диал. *шейд-, с изпадане на х от косвената основа на тур. *şehit* ‘мъченик (умрял за вяра, родина и пр.)’ (ТБР 1962: 525). Срв. прз. †*Шеиде* (9.4), *Шеитова* (10.2).

10.2. **Шеитова** – 1941 г., 1 (1 ж); ЮЗ 1: Пд 1. От *шейт(ин)* ‘турчин, който е отишъл на война за вярата и там загинал, та се посветил’ (Геров 6: 330), от тур. *şehit*, *şehidi* ‘загинал (геройски/със смъртта на храбрите)’ (АкТБР 1265), заето от ар. *šāhīd* (Шкалич 1966: 583, s.v. *şehit*).

10.3. **Шейтова** – 1953 г., 1 (1 ж); ЮЗ 1: Пд 1. С правописно й вм. и или полувокализация на и (*eu > *ei*) от *Шеитова* (10.2).

10.4. **Шиидов(а)** – 1920 г., 4 (2 ж, 2 м); СИ 4: Ш 4. То е вариант на *Шеидов* (10.1), с редукция на неудареното е (> *и*) в първата сричка.

10.5. **Шейтенов** – 1922 г., 1 (1 м); ЮЗ 1: Бл. То е с неправилен правопис – трета буква **й** вм. **й** – и с по-ниска артикулация на **и** в сингулативната наст. -ин (> -ен) вместо *Шейтинов.

11. ФИ от ар.-тур. *шахад(-), шехад(-) ‘свидетел; мъченик за вярата’

11.1. **Шатов(а)** – 1897 г., 196 (99 ж, 97 м); ЮИ 56: Сл 47, Ст3 8, Хс 1; СИ 12: Вн 4, ВТ 4, Гб 4; СЗ 3: Мт 3; ЮЗ 125: Бл 1, Пз 21, Пд 75,

Сфг 27, Сф 1. Според Илчев (553) „декомпозирано от *Шатков* (?)“, което извежда „от диал. *ша̀тка* ‘патица’“. Според нас залегналото в основата му **шат-* е с изпадане на *х* и последвала го контракция (стягане) на **-аа-* (> *-а-*) от *ша̀хàтин* и *ша̀хàт* ‘свидетел, сведок, мартир’ (Геров 5: 574), документирано у Т. Г. Влайков *ша̀тин* и *ша̀хатин* ‘свидетел, очевидец’ (ПРОДД 571). Извеждано е от ар.-тур. *şahit* ‘свидетел, очевидец’ (ПРОДД 573; АкРЧД 994). А *ша̀хàт/шѐхàт*, тук в названия на лица, съвпада фонетично повече с названието за действие *şahadet, şehadet* ‘свидетелстване; падане жертва в бой (за вяра)’ (ТБР 1962: 520).

11.2. **Шиатов(а)** – 1957 г., **3** (1 ж, 2 м); **ЮИ** 2: Сл 2; **ЮЗ** 1: Пд 1. От прз. **Шуат*, с редукция на *е* (> *и*) и изпадане на *х* от **шѐхат* ‘свидетел, очевидец’, което се среща в католишката литература: „i *scehatete* nismejeha od kralat, da storat scehadlak“ (*Свете мислене* 1857: 35); исланджие *шѐхате* (Милетич 1903: 247). Изходното **шѐхàт*, название на лице, застъпва най-точно тур. *şehadet* ‘свидетелстване [etc.]’, чието крайно **-et* е било схващано като членна морфема.

11.3. **Шиятов** – 1953 г., **1** (1 м); **ЮЗ** 1: Сфг 1. Идентично с *Шуатов* (11.2), от което се различава по застъпването на **х* с *й*.

12. ФИ от тур. **шахин** ‘сокол’

12.1. **Шаинов(а)** – 1915 г., **7** (2 ж, 5 м); **ЮИ** 1: Сл 1; **СИ** 4: Дч 4; **ЮЗ** 2: Бл 2. От *ша̀хìн* ‘сокол’, пер.-тур. *şahin* също, с диалектно изпадане на *х*.

12.2. **Шайнски** – 1950 г., **1** (1 м); **ЮЗ** 1: Сф 1. То е с наст. *-ски*, паралелно на *Шаинов* (12.1), а най-вероятно – правописен вариант – с буква *й* вм. *и*, макар че в изговора има втора сричка *-ин-*, даже с акцентирани *и* (*ì*).

12.3. **Шейнков(а)** – 1929 г., **11** (4 ж, 7 м); **ЮЗ** 11: Бл 7, Сфг 4. Илчев (554) го извежда неправилно „от **ша̀хìнко* ‘свидетелче’ (?)“. Със значение ‘свидетел’ е подобната донякъде, но все пак различна дума, *шѐитин* (Геров 6: 330), от ар.-тур. *şahit, -di*, с преглас (**ша-* > *ше-*), срв. 10.1 – 10.5. А фам. *Шейнков* е от умалително с наст. *-ко*, от диал. **шѐин*, с преглас (**ша-* > *ше-*) и елизия на *х* от *ша̀хìн* ‘птица сокол’ (Геров 5: 574), както при *Шаинов* (12.1), *Шейнов* (12.5).

12.4. **Шейнков(а)** – 1925 г., **6** (3 ж, 3 м); **ЮЗ** 6: Бл 6. Правописен вариант на *Шейнков* (12.3), както при *Шайнски* (12.2).

12.5. **Шейнов(а)** – 1915 г., **33** (13 ж, 20 м); **ЮЗ** 33: Бл 25, Кд 2, Пз 1, См 4, Сф 1. От диал. **шѐин*, което е с преглас (**ша-* > *ше-*) и елизия на *х* от *ша̀хìн* ‘сокол’ (Геров 5: 574), от пер.-тур. *şahin* ‘сокол’.

12.6. **Шейнов(а)** – 1902 г., **366** (182 ж, 184 м); **ЮИ** 4: Бс 1, Сл 1, СтЗ 2; **СИ** 15: ВТ 12, Гб 2, Сс 1; **СЗ** 29: Вц 14, Лч 2, Мт 10, Пл 3; **ЮЗ** 315: Бл 69, Кд 26, Пз 13, Пк 5, Пд 5, См 8, Сфг 83, Сф 106; Чужб 3. Илчев (554) съглежда в основата му ЛИ **Шейно**, според него „от *Шеньо* с премет на йотацията“, а **Шеньо** „може би от тур. *şen* ‘весел, радостен’, [...] или видоизменено от *Арсен*“. Но дори и да има такива случаи, то в по-голямата част несъмнено се отнася за преглас *ша-* > *ше-*, за банално в много говори застъпване на *х* с *й* и за правописния проблем с *и* в позиция след гласна (срв. 12.2, 12.4, 12.8). С други думи, **Шейнов** е вариант на **Шеинов** и **Шехинов** (12.5, 12.6).

12.7. **Шейнски(а)** – 1927 г., **8** (4 ж, 4 м); **СИ** 8: Рз 8. То е паралелно на **Шеинов** (12.5), с наст. *-ски* вместо с *-ов*.

12.8. **Шейнски(а)** – 1941 г., **7** (1 ж, 6 м); **СИ** 7: Рз 7. Паралелно на **Шейнски** (12.7), с коментиранията (12.2) правописна замяна на *и* с *й*.

12.9. **Шехонов(а)** – 1901 г., **16** (10 ж, 6 м); **ЮЗ** 16: См 16. Както РодИ *Шехон*, *Шехоновци* в Соколовци, См (Кабасанов 1956: 89 – 90), „*Шахънови (Шахънови)* [...] потомци на шеинския българин“, т.е. от „с. Шеин (Шехин), Ксантийско“ (Саламбашев 1976: 20), то е с преглас (**ша-* > *ше-*), паралелно на **Шахонов**, също от *шахин* ‘сокол’ (Селимски 2012: 177; Селимски 2016: 184)], но не в книжовния облик *şahin*, а в турския народен облик **шахън*, с изравнени по тембър гласни в двете срички, за да се получи от акцентираниято ъ т.нар. „широко“ родопско (смолянско) *о*, т.е. [ô].

* * *

Анализираните 68 ФИ се разпределят в 12 групи – отчасти по езиков произход или конфесионална обусловеност, а отчасти – според предполагаемите общи основи (25, предимно на нарицателни), реализирани в различни фонетични облици:

1. 4 ФИ – от 4 основи (на 3 католишки ЛИ и 1 на геогр. име);
- 2 – 5. 18 ФИ – от 5 бълг. основи (4 нарицат. и 1 име на село);
6. 4 ФИ – от 1 арменска основа на ЛИ;
7. 3 ФИ – от 2 румънски основи на нарицателни;
- 8 – 12. 39 ФИ – от 14 турски основи (13 нарицателни и 1 ЛИ).

Най-голямата част от общо 68 на брой – 54 ФИ – се разглеждат тук за първи път. Останалите 14 са приведени за анализ в труда на Илчев (Илчев 1969), като 9 от тях са оставени без опит за тълкуване, а за други 5 ФИ тук се предлага алтернативно обяснение. Както 9-те неясни за Илчев и 5-те „спорни“, така и останалите 54 ФИ се преценяват тук като не толкова лесни за анализ, който би бил приемлив за всеки изследовател. Ако на пишещия тези редове се е удало да стигне

до убедителни решения за оставените у Илчев 9 ФИ без анализ и на „спорните“ 5, това се дължи, както и друг път сме заявявали, в най-голяма степен на обстоятелството, че ние разполагаме с несравнимо по-богат архив ФИ с окрупнени данни за ареала им на разпространение и честота (брой) – компютърния архив на Кабинета по ономастика „Проф. Николай Ковачев“ при ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ (съкр.: КА). Така например Илчев е оставил без обяснение *Кромичев* (3), което сигурно би анализирал, ако е имал в архива си и ФИ *Кромитчев*; *Коченджиев* (8.6) също е щял да обясни, ако е разполагал и с *Кочанджиев*; *Фезолов* (8.13) би му било ясно, ако беше разполагал и с вариантите *Фезулов*, *Феизолов* и *Феизулов* и т.н.

Разнообразието на анализираните ФИ, в чиито основи се открива една и съща речникова единица, се дължи най-вече на звукови промени – най-често фонетични (за нефонетични, свързани с мисловната сфера, тук нямаше примери), и то предимно комбинаторни (съвременни) и с по-широк ареал, но в зависимост от това – с по-малък шанс за приложение при анализа: редукция на широките гласни и обратно – по-широко учленение на тесните гласни; лабиализация и делабиализация на гласните или прегласи в позиция след някои меки съгласни и след *ж*, *ч* и *ш*; асимилация на съгласните по различни диференциални признаци и т.н.

По-рядко се срещат примери с отражение на историческите (спонтанните) промени, които по-сигурно се свързват с определен диалектен ареал или с друг близкородствен език. Тук в няколко примера се открива широко родопско *o* (*ô*) на мястото на акцентирана гласна *ъ* – в наследени думи, като *вълк* (2.1), както и в заемка, в *Шехонов* (12.9), която се реализира и с преглас на *a* (> *e*) и изпадане на *x*, създаващо условия и за произносително/правописно *й* на мястото на *и* (вж. 8.16, 10.3, 10.5, 12.6 и др.).

ЛИТЕРАТУРА

АКРЧД: *Речник на чуждите думи*. Отг. ред. С. Илчев. [Rechnik na chuzhdite dumi. Otg. red. S. Ilchev.] София: БАН, 1982.

БЕР 1 – 8: *Български етимологичен речник*. Т. I – VIII. [Balgarski etimologichen rechnik. T. I – VIII]. София: Изд. на БАН, 1971 – 2017.

Геров 1 – 6: Геров, Н. *Речник на българския език. Фототипно изд.* [Gerov, N. Rechnik na balgarskiya ezik. Fototipno izd.] София: Български писател, 1975 – 1978.

- Енциклопедия 8, 2000:** *Encyklopedia katolicka*, pod red. F. Grygiewicza, R. Łukaszyka, Z. Sułowskiego. Tom VIII, Język – Kino. Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski, 2000.
- Заимов 1988:** Заимов, Й. *Български именник*. [Zaimov, Y. Balgarski imennik.] София: БАН.
- Илчев 1969:** Илчев, С. *Речник на личните и фамилни имена у българите*. [Ilchev, S. Rechnik na lichnite i familni imena u balgarite.] София: БАН.
- Йордан 1983:** Iordan, I. *Dicționar al numelor de familie românești*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.
- Ковачев 1995:** Ковачев, Н. *Честотно-etimологичен речник на личните имена в съвременната българска антропонимия*. [Kovachev, N. Chestotno-etimologichen rechnik na lichnite imena v savremennata balgarska antroponimiya.] Велико Търново: ПИК.
- Кабасанов 1956:** Кабасанов, С. *Говорът на с. Момчиловци, Смолянско*. [Kabasanow, S. Govorat na s. Momchilovci, Smolyansko.] // *Известия на Института за бълг. език* IV, 5 – 101. София: БАН, 1956.
- Милетич 1903:** Милетич, Л. *Нашите павликяни*. [Miletich, L. Nashite pravlikyani.] // *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*, XIX. София: БАН, 1903.
- Младенов 1951:** Младенов, С. *Български тълковен речник с оглед към народните говори*. Т. I: А – К. [Mladenov, S. Balgarski talkoven rechnik s ogled kam narodnite govori. T. I: A – K.] София: ДКП „Дечо Стефанов“.
- Орманджиян 2000:** Орманджян, А. *Арменски именник*. [Ormandzhyan, A. Armenski imennik.] Пловдив: Армен Тур. 2000.
- Римут 1999:** Rymut, K. *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*. Т. I: А – К. Kraków: Wyd. Inst. Jęz. Pol. PAN, 1999.
- ПРОДД:** *Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век*. Ред. С. Илчев [Rechnik na redki, ostareli i dialektni dumii v literaturata ni ot XIX i XX vek. Red. S. Ilchev.] София: БАН, 1974.
- Саламбашев 1976:** Саламбашев, А. *Местните имена в Смолянско*. [Salambashev, A. Mestnite imena v Smolyansko.] София: БАН, 1976.
- Селимски 1999:** Селимски, Л. *Християнските имена у българските католици. Проблеми на усвояването*. [Selimski, L. Hristiyanskite imena u balgarskite katolitsi. Problemi na usvoyavaneto.] PNUŚ w Katowicach nr 1781. Katowice: Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, 1999.
- Селимски 2012:** Selimski, L. *Z badań nad nowym słownikiem nazwisk bułgarskich. // Spotkania międzykulturowe. Tom II: Językoznawstwo*.

Glottodydaktyka. Pod red. K. Jarzabek, A. Ruttar, S. Soydy. UŚ w Katowicach. Katowice: Wyd. Gnome, 2012, s. 170 – 181.

Селимски 2016: Селимски, Л. *Етјуди по етимологија и ономастика. Studia z etymologii i onomastyki* [Selimski, L. Etyudi po etimologiya i onomastika. Studia z etymologii i onomastyki]. Велико Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“, 2016.

Сичан-Николов 1840: Сичан-Николов, Х. *Месеџослов или календар вечниј...* [Sichan-Nikolov, H. Mesetsoslov ili kalendar vechniy...]. Букуреш: Типогр. на З. Каркалеки и сина его, 1840.

Смайлович 1977: Smailović, I. *Muslimanska imena orijentalnog porijekla u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Inst. za jezik i književnost. 1977.

Тахир 2004: Тахир, М. *Речник на турските лични имена в България*. [Tahir, M. Rechnik na turskite lichni imena v Balgariya.] София: Наука и изкуство, 2004.

ТБР 1962: *Турско-български речник*. Съст. Н. Ванчев и др. [Tursko-balgarski rechnik. Sast. N. Vanchev i dr.] София: Наука и изкуство, 1962.

Христов 2010: Христов, Г. *Топонимията като отражение на етно-религиозните процеси в Родопите*. [Hristov, G. Toponimiyata kao otrazhenie na etnoreligioznite protsesi v Rodopite.] Велико Търново: Фабер, 2010.

Шкалич 1966: Шкалич, А. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: „Svjetlost“ Izdavačko preduzeće, 1966.

Svete mislenie 1857: *Svete mislenie od bogomilos varhu xivotat od svetzite*. D. Matteo. Na Galata od Stambol, 1857.

СЪКРАЩЕНИЯ НА СЕЛИЩНИ ИМЕНА

Бл Благоевград

Бс Бургас

Вд Видин

Вн Варна

ВТ Велико Търново

Вц Враца

Гб Габрово

Дч Добрич

Кд Кюстендил

Кж Кърджали

Лч Ловеч

Мт Монтана
Нк Никопол
Пд Пловдив
Пз Пазарджик
Пк Перник
Пл Плевен
Рз Разград
Рс Русе
Ск Самоков
Сл Сливен
См Смолян
СтЗ Стара Загора
Сс Силистра
Сф Софийско
Сфг София
Тщ Търговище
Хс Хасково
Ш Шумен
Яб Ямбол

БЪЛГАРСКИТЕ ТОПОНИМИ В АНТАРКТИКА

Гинка Бакърджиева
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

BULGARIAN TOPONYMS IN ANTARCTICA

Ginka Bakardzhieva
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The study, based on the onomastic material in the periodically updated and online accessible *Bulgarian Antarctic Gazetteer* (June 2018), presents the main ways in which new toponyms appear. The analysis is based on quantitative data, derived from the created toponymical corpus, taking into account the onomastic classifications. The nominative processes *proprialisation* and *transonymisation* are interpreted with a view to the theory of lexical motivation.

Key words: toponymy, nominative processes, proprialisation, transonymisation

От провеждането на първата българска антарктическа експедиция (ноември 1987 – май 1988 г.) вече изминаха над трийсет години. Оттогава датира и основаването на изследователската база „Св. Климент Охридски“¹. Съгласно с международните споразумения държавите, които участват активно в проучванията на Южната полярна област, имат право да дават имена на безименни географски обекти. За целите на картографията от 1992 г. Научният комитет за антарктически изследвания² поддържа единен регистър на одобрените наименования в Антарктика. Освен в региона на Южните Шетландски острови – един от тях е о. Ливингстън, където се намира полярната ни база, – български имена се срещат също на Земя Греъм, планината Елсуърт, остров Александър, архипелага Палмър и др.

---

¹ Официално наименованието е одобрено през 1994 г. с указ на президента Ж. Желев (вж. БАИ; Иванов, Иванова, 2014: 97).

² Вж. НКАИ, *англ.* SCAR.

В настоящото изследване се разглеждат основните начини за възникване на нови топоними и количественото им разпределение, като се изхожда от ономастичния материал в „Справочник на българските географски имена в Антарктика“³, който периодично се актуализира и е достъпен онлайн. Към юни 2018 г. той включва 1391 имена⁴, съобразени с международните изисквания и представени в стандартизиран формат. За целите на изследването са ексцерпирани следните данни: форма на името на български език, вид онимична единица, мотивация на онима⁵. Създаденият по този начин топонимичен корпус е индексирани с оглед на критериите, по които се извършва количественият анализ.

1. Теоретико-методологични уточнения

1.1. Критерии за анализ на ономастичния материал

Като се изхожда от опозицията *апелативи* : *проприи* и спецификата на онимната номинация, във фокуса на настоящия анализ са процесите *трансонимизация* и *проприализация* (онимизация)⁶. С оглед на словообразователните особености се разграничават *пряка* и *непряка трансонимизация*, т.е. без или с промяна на формата на мотивиращата лексикална единица⁷. Взето е под внимание, че пълното топонимично наименование включва *апелативен компонент* (вид географска единица: връх, седловина, залив, ледник, нунатак⁸ и т.н.) и *проприален компонент*, чиято функция е да индивидуализира и диференцира обектите, отнасяни към съответния вид географска единица. Тук средоточие е проприалният компонент и структурно-словообразователните му особености, като се разграничават наименования с *едносъставен* и *съста-*

³ Вж. СБГИА 2018.

⁴ От българска страна за подбора и одобрението им е оторизирана Комисията по антарктическите наименования (вж. КАН; Иванов, Иванова 2014: 67 – 69, 114 – 115).

⁵ Освен тази информация в СБГИА 2018 са посочени: име на латиница за международна употреба, идентификационен номер на наименованието, географски координати, описание на географския обект, регион в Антарктика, българско топографско проучване, картографиране, географска карта, дата на одобрение на името.

⁶ Относно тяхното дефиниране срв. НЕРЧЕ 2017: *onymizace*, *transonymizace*; Олощяк 2010: 211, 216; ТМОИ 2009: 38, 46; Тушкова 2012: 324 – 326. В настоящото изследване се придържахме към по-широкото схващане на Р. Шрамек 2003 – 2004: 505 – 506.

⁷ По-нататък: МЛЕ. Списък на използваните съкращения е даден в края на статията.

⁸ „Свободно от лед възвишение (хълм, връх или рид), издигащо се във вътрешността или в покрайнината на ледник“ (СБГИА 2018).

вен проприален компонент. От тази платформа се разглеждат и случаите на *проприализация*.

Извлечени са количествени данни и по други диференциални признаци: *домашни* и *чужди*, *актуални* и *исторически*, *реални* и *фиктивни* собствени имена.

1.2. Индексиране на корпуса

1.2.1. Индексацията е извършена с оглед на МЛЕ и принадлежността ѝ към апелативите (App.)⁹ или проприите (Propr.). В случаите на трансонимизация са взети под внимание ономастичните класификации според типа обект, т.е. разграничени са антропоними (А), топоними (Т), хрематоними (Ch), както и техните разновидности¹⁰.

1.2.2. Ако дадено СИ е послужило като мотивираща основа за именуване на различни онимични обекти, се взема под внимание епонимът: цар *Самуил* (980 – 1014) → сел. *Самуил*, *Самуилово*, *Цар Самуил* в с.и. Б.; *Самуилово* в ю.и. Б.; *Самуилово* и *Самуилова крепост* в ю.з. Б. → н. *Самуил*, намиращ се ю.з. в зал. Бруноу, о. Ливингстън.

1.2.3. В случаите на ирадиация¹¹ всеки топонимичен обект се индексира отделно с оглед на МЛЕ: *Гоце Делчев* → *Делчев връх* (от А/фамилия) → *Делчев хребет* (от Т/ороним).

1.2.4. Придържаме се към поясненията за мотивировката на името, дадени в справочника (не се извършва етимологично тълкуване на МЛЕ), независимо че от филологична гледна точка редица случаи биха породили възражения и се нуждаят от прецизиране, напр.: сел. *Боряна* в с.и. Б. → лед. *Боряна* (от Т вместо от А); сел. *Великан* в ю. Б. → нос *Великан* (от Т вместо от апелатив); сел. *Ахелой* в ю.и. Б. → *Ахелойски* нунатак (от Т/ойконим вместо от Т/хидроним).

1.2.5. Когато обектът е именуван в памет на историческо събитие, институция, документ и под. (т.е. хрематоним), но в ролята на МЛЕ е използван топоним, новото СИ се приема за детопоним: лед. *Болград* ← Болградска гимназия, българско просветно средище в Украйна, основано през 1848 г.; купол *Мадрид* ← във връзка с Мадридския протокол за опазване на природната среда в Антарктика.

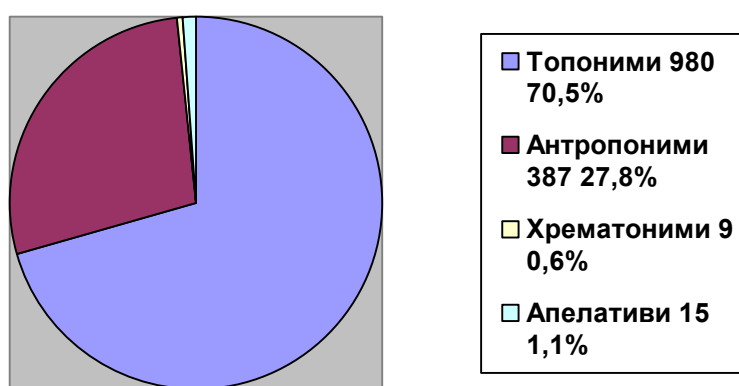
⁹ С термина *апелатив* се означава всяка дума, която не е собствено име (ТМОИ 2009: 38).

¹⁰ Вж. НЕРЧЕ 2017: *vlastní jména – třídění*; ТМОИ 2009: 173 – 207; Тодорова-Димитрова 2011: 52.

¹¹ Частен случай на трансонимизацията, пренос на даден топоним върху съседен географски обект, вж. ТМОИ 2009: 47.

1.3. Основни данни

Резултатите от първоначалната обработка на ономастичния материал по признака *проприалност* на МЛЕ показват, че българските географски имена в Антарктика са образувани предимно чрез трансонимизация, т.е. 1376 (99%) са възникнали от други СИ и само 15 (1%) от апелативи. В диаграмата е представено и разпределението на проприалните МЛЕ с оглед на основните типове СИ, сред които значителен превес имат топонимите, следвани от антропонимите, най-слабо са застъпени хрематонимите. По-нататък ще разгледаме всяка една от посочените групи, като въз основа на количествените данни ще очертаем видовото разнообразие и ще набележим словообразователните особености.

2. Детопоними (Т → Т₁)

2.1. Количествени данни

Вид топоним	Бр.	%	Ист.	Чужд
Ойконими	727	74,2	60	9
Анойконими	19	2,0	0	0
Ороними	114	11,6	5	9
Спелеоними	8	0,8	0	0
Хидроними	40	4,1	2	1
Хороними	22	2,2	3	1
Крепости	39	4,0	39	0
Станции	7	0,7	7	0
Манастири	2	0,2	0	0
Курорти	2	0,2	0	0
Общо	980	100	116 12%	20 2%

- **Историческите СИ** (вкл. митоними: земя *Понтида* → връх ~), послужили като МЛЕ, наброяват 116, т.е. 12% от общо 980 детопони-ма. Срещат се и случаи, в които и старото, и настоящото име на един и същ обект в България са използвани за именуване на различни географски обекти в Антарктика, срв.: трак. *Скаптопара* → залив ~ и дн. *Благоевград* → полуостров ~.

- Българската онимия е стратиграфски разнообразна вследствие на различните културно-исторически контакти и общности, населявали нашите земи¹². В случая под „чужди“ ще разбираме имената на географски обекти, намиращи се извън територията на България. При подобна трактовка **домашните имена** (960; 98%) имат значителен превес. **Чуждите имена** (20; 2%) са свързани с българската история (вр. *Сан Стефано*, лед. *Солун*), с антарктическите проучвания (исп. обл. *Галисия* → връх ~) или с ирадиацията на заварено чуждо СИ (н. *Хесперидес* → хълм ~).

2.2. Структурно-словообразователни особености

2.2.1. Едносъставен проприален компонент (971)

2.2.1.1. Пряка трансонимизация (841)

- От готови ЛЕ (823): гр. *Пловдив* → вр. ~; ант. р. *Истрос* → зал. ~; п. *Магура* → лед. ~; обл. *Добруджа* → лед. ~; среднов. кр. *Арипре-ли* (с.и. Б.) → проток ~; курорт *Албена* → п-в ~;

- Ирадиация (18): н. *Ботев* → вр. ~; *Лозенски нун.* → ~а седл.; масив *Винсън* → плато ~.

2.2.1.2. Непряка трансонимизация (130)

- Пълното наименование е атрибутивно словосъчетание, в което проприалният компонент е детопонимен суфиксален дериват, съгласуван по род и число с апелативния компонент: **Propr. (T der.) + App.** Високопродуктивен е суфиксът **-ски** (117): ист. обл. *Загоре* → *Загорски* бряг; гр. *Видин* → *Видински* възвишения; гр. *Провадия* → *Провадийска* коса. Суфиксът **-ов** (1) се открива само в наименованието *Батилов* рид ← среднов. кр. *Батил* (з. Б.).

- Редуциране на МЛЕ (10): сел. *Мала* и *Голема Фуча* (з. Б.) → вр. *Фуча*; сел. *Каменна Рикса* и *Долна Рикса* (с.з. Б.) → о-ви *Рикса*; вр. *Голям* и *Малък Резен* (Витоша) → вр. *Резен* ~;

- Ирадиация (2): **Propr. (T1 → T2) + App.** При единия случай е налице суфиксация: вр. *Резен* → ~ска седловина, при другия – десуфиксация: *Мелнишки* хребет → вр. *Мелник*.

2.2.2. Съставен проприален компонент (9)

¹² По този въпрос вж. Димитрова-Тодорова 2011: 49 и посочените от авторката изследвания.

2.2.2.1. Пряка трансонимизация (5)

- От готови ЛЕ (3): *Траянови врата* (пр. з. Б.) → седл. ~; *Кастра Мартис* (рим. сел., с.з. Б.) → хълм ~; *Долината на розите* / *Розова долина* → лед. ~;

- Ирадиация (2): *нос Иван Асен* → *залив* ~; *залив Морски лъв* → *езеро* ~.

2.2.2.2. Непряка трансонимизация (4)

- Посесивни деривати (1): сел. *Крали Марко* → *Крали-Марков* камък;

- Ирадиация (3), разширяване на МЛЕ: вр. *Боулс* → вр. *Западен* ~; вр. *Бърдик* → вр. *Южен* ~ и вр. *Западен* ~.

2.3. Изводи

От общо 980 детопонима едносъставни са 971 (99%), а съставни са 9 (1%); образуваните чрез пряка трансонимизация са 846 (86%), а чрез непряка – 134 (14%).

3. Деантропоними (А → Т)

3.1. Количествени данни

Вид антропоним	Бр.	%	Ист.	Чужд
Владетели (кан, кавхан, цар, княз)	81	20,9	81	/
Революционери, хайдути, военни	40	10,3	40	0
Културни дейци, духовни водачи, просветители, книжовници	83	21,4	27	6
Учени, откриватели, изобретатели	25	6,5	/	2
Изследователи на Антарктика (участници, мореплаватели, лица, оказали логистична подкрепа)	97	25,1	/	46
Др. Забележителни личности (държавници, дипломати, общественици)	39	10,1	8	9
Теоними (трак., бълг., слав.)	15	3,9	/	/
Митоними –	5	1,3	/	/
Литературоними	2	0,5	/	0
Общо	387	100	156 40%	63 16%

- Признакът **историчност** при антропонимите е приложим с известни уговорки (вж. ред 1, 2, 3, 6 в таблицата; 156 бр., 40%). Приемаме, че е присъщ за т.нар. исторически личности: н. *Авитохол*, н. *Сандански*,

вр. *Скайлър*, както и за агионимите: вр. *Св. Кирил*, вр. *Св. Методий*. На някои от тях са именувани различни по тип географски обекти, срв.: връх *Св. Иван Рилски* (Т) и пαραклис „*Св. Иван Рилски*“ (Ch), връх *Климент Охридски* (Т) и база „*Св. Климент Охридски*“ (Ch¹³). От друга страна, независимо че не е прието географски обекти да се именуват приживе на изтъкнати личности, тук се допускат изключения: *Пимпирев* (Христо) → ~ скат → (ирадиация) ~ ледник → ~ бряг.

- Въз основа на ексцерпирания материал се прокарва и разграничението на **реални** (365; 94%) и **фиктивни А** (22; 6%), т.е. митоими: п-в *Евридика*, вр. *Зиези*; теоними: вр. *Бендида*, пл. *Стрибог*; литературоними (фолклорни персонажи): о. *Биляна*, нун. *Хитър Петър*.

- Съотношението между **домашни** и **чужди А** е съответно 324 (84%) : 63 (16%), като чуждите имена са предимно на учени, изследователи на Антарктика, мореплаватели: пл. *Аристотел*, вр. *Херес*, зал. *Хондий*.

3.2. Структурно-словообразователни особености

С оглед на видовото разнообразие при антропонимите е необходимо да се вземе под внимание и разграничаването на **лични** (Pers.) – **фамилни** (Fam.) – **съставни** (Pers. + Fam.) имена.

3.2.1. Едносъставен проприален компонент (356)

3.2.1.1. Лични имена, вкл. псевдоними и прозвища (137)

3.2.1.1.1. Пряка трансонимизация (117 + 1).

Наблюдава се предимно в случаите, когато пълното наименование се реализира по следния синтактичен модел: **App. (appos.) + Propr. (Pers.)**, т.е. апелатив (вид географски обект) в ролята на приложение¹⁴ + лично име. Напр.: н. *Авитохол*, лед. *Акага*, о. *Биляна*, зал. *Богомил*, п-в *Евридика*, п-в *Чавдар*, зал. *Чудомир* (Дим. Чорбаджийски), зал. *Десислава*, рид *Велес*, хр. *Загрей*, вр. *Майстора* (Вл. Димитров – Майстора) и др. Единичен случай е *Тангра* планина – проприалният компонент е в апозиция (вж. по-долу), но не е суфиксален дериват.

3.2.1.1.2. Непряка трансонимизация (19).

Обичайният синтактичен модел е **Propr. (Pers. der.) + App.**, т.е. проприалният компонент е притежтелно прилагателно име, образувано чрез суфиксална деривация (Pers. + *-ов* / *-ев* (*-а*, *-о*, *-и*); *-ин*). Напр.: *Аспарухов* връх, *Дельов* ледник, *Иларионов* рид, *Кубратова* могила, *Нушин* хълм, *Орфеева* порта.

3.2.1.2. Фамилни имена, вкл. псевдоними, прозвища, родови или династични имена (219)

¹³ В СБГИА 2018 се приема за ойконим.

¹⁴ Вж. лат. *appositio*.

3.2.1.2.1. Пряка трансонимизация (217). Наблюдават се следните синтактични модели:

• **App. (appos.) + Propr. (Fam.)** (98). Този модел е присъщ за наименованията, в чиято структура фамилните имена са:

– от чужд произход за лица мъже (55): о. *Ароусмит*, зал. *Баучър*, вр. *Дугержав*, н. *Иречек*, нун. *Каниц*;

– нетипични (редки) за българската система (7): н. *Берон* (Петър), нун. *Хербст* (Йосиф), вр. *Кудоглу* (Димитър), вр. *Паси* (Соломон);

– присъщи за бълг. система (5 бр.), по-често са в апозиция (вж. по-долу): н. *Ботев*, н. *Големинов*, н. *Сандански*;

– от домашен или от чужд произход за лица жени (14): вр. *Балканска*, н. *Каравелова*, вр. *Кльонова* (рускиня), *Пашук* (канадка), дол. *Якобсен* (норвежка);

– псевдоними и прозвища, използвани като фамилно име (8): н. *Багряна* (Ел. Белчева), вр. *Левски* (В. Кунчев), н. *Смирненски* (Дим. Измирлиев);

– исторически родови имена, династии (9): вр. *Шшман*, х. *Дуло*, вр. *Кобург*, н. *Вокил*.

• **Propr. (Fam. poss.) + App.** (119). Пълното наименование е синтетична посесивна именна фраза, в която проприалният компонент е фамилно име (-ов, -ев, -ски, -ич), съгласувано по род и число с апаративния компонент. Тъй като МЛЕ не се променя от словообразователна гледна точка (поради структурата на българските фамилни имена, задължително включващи морфема за посесивност), а само от формално-граматическа (съгласуване), приемаме, че номинацията се реализира чрез пряка трансонимизация, напр.:

– **м.р.** *О* *Априлов* нос (Васил), *Груев* залив (Даме); *Парчевич* рид (Петър), *Раковски* нунатак (Георги Сава); 2 от рус. произход: *Песяков* хълм, *Пирогов* ледник;

– **ж.р.** -А *Гурева* седловина (Васил Гурев); *Величкова* могила (Стоян Величков);

– **мн.ч.** -И *Миладинови* о-ви (Димитър и Константин Миладинови), *Милеви* скали (Гео Милев).

3.2.1.2.2. Непряка трансонимизация. Само две наименования са възникнали по модела **Propr. (Fam. poss.der.) + App.** В единия случай е налице суфиксация на проприалния компонент: (Антон) *Безеншек* → *Безеншеков* рид, а в другия – десуфиксация: (Кирил) *Пейчинович* → *Пейчинов* камък.

3.2.2. Съставен проприален компонент (31)

3.2.2.1. Пряка трансонимизация (29)

• Двусъставно лично име или лично име и фамилия (родово име, прозвище) (15):

– домашни (5): вр. *Сара Теодора*, н. *Иван-Александър*, н. *Иван Асен*, н. *Иван Владислав*, вр. *Климент Охридски*;

– чужди (3): вр. *Ами Буе*, вр. *Дюкло Гийо*, п-в *Йоан Павел II*;

– псевдоними, прозвища (7): н. *Елин Пелин* (Димитър Иванов Стоянов), нун. *Филип Тотю* (Тодор Станчев), нун. *Хитър Петър*, вр. *Петко войвода*, вр. *Радой Ралин* (Димитър Стефанов Стоянов), вр. *Райна Княгиня*, вр. *Стефан Караджа* (С. Димов).

• Атрибутивно словосъчетание, състоящо се от апелатив (в ролята на приложение) и лично (монашеско, фамилно) име (14):

– зал. *Баба Тонка*, вр. *Бачо Киро*, вр. *Хаджи Димитър* (3);

– агионими (11): вр. *Св. Ангеларий*, вр. *Св. Борис*, вр. *Св. Кирил*, вр. *Св. Горазд*, рид *Св. Иван Рилски*¹⁵, вр. *Св. Киприан*, вр. *Св. Методий*, вр. *Св. Наум*, вр. *Св. Сава*, нун. *Св. Теодосий*, база „*Св. Климент Охридски*“.

3.2.2.2. Непряка трансонимизация. В ексцерпирания материал се откриват два случая на суфиксална деривация: *Св. Евтимиев* камък, *Св. Софрониева* могила.

3.3. Изводи

От общо 387 деантропонима едносъставни са 356 (92%), а съставни са 31 (8%); чрез пряка трансонимизация са образувани 364 (94%) наименования, а чрез непряка – 23 (6%).

4. Дехремотоними (Ch → T)

4.1. Количествени данни

Вид хремотоним	Бр.	%	Ист.	Чужд
Институционими: вр. <i>Академия</i> , вр. <i>Атлантически клуб</i> , пл. <i>Софийски университет</i>	3	33,3	0	0
Акционими: лед. <i>Завера</i> , вр. <i>Илинден</i> , вр. <i>Опълчение</i> , лед. <i>Съединение</i>	4	44,5	4	0
Порейоними: риф <i>Ронжел</i> , лед. <i>Буревестник</i>	2	22,2	0	1
Общо	9	100	4 44%	1 11%

¹⁵ Вж. също параклис „*Св. Иван Рилски*“ (БАИ), в СБГИА 2018 името не е включено най-вероятно защото не е физикогеографски обект.

- От таблицата е видно, че съотношението между **актуални** и **исторически** МЛЕ е съответно 5 (56%) : 4 (44%), срв.: Българска академия на науките → вр. *Академия* и въстание *Велчова завера* (1835) → лед. *Завера*.

- От девет имена само едно е от **чужд** произход: бразилски военен кораб „*Ари Ронжел*“ → риф *Ронжел*.

4.2. Структурно-словообразователни особености

В разглежданата група само едно име е възникнало чрез **пряка** трансонимизация: бълг. траулер „Буревестник“ → лед. *Буревестник*. При останалите осем имена МЛЕ е редуцирана, т.е. някои от елементите в състава на поликомпонентния хрематоним са елиминирани, както е присъщо за елиптичната универбизация. Поради това се приемат за специфичен случай на **непряка** трансонимизация. Синтактичният модел на пълното наименование би могъл да се представи по следния начин: **App. (appos) + Propr. (Ch.red.)**. Най-вероятно причината за редуцирането на МЛЕ е изискването за краткост на имената. Освен примерите в т. 4.1. вж. също: Българско опълчение (1877 – 1878), Македоно-одринско опълчение (1912 – 1913) → вр. *Опълчение*; Илинденско-Преображенско въстание (1903, от еортоним Илинден) → вр. *Илинден*; Атлантически клуб в България → вр. *Атлантически клуб*; Софийски университет „Св. Климент Охридски“ → пл. *Софийски университет*; Съединение на Княжество България с Източна Румелия → лед. *Съединение*.

4.3. Изводи

От общо 9 дехрематонима едносъставни са 7 (78%), съставни са 2 (22%), вж. таблица 4.1. Само едно име (11%) е образувано чрез **пряка** трансонимизация, а останалите 8 (89%) – чрез **непряка**.

5. Деапелативи (App. → T)

5.1. Структурно-словообразователни особености

Както беше установено (вж. 1.3.), чрез проприализация са възникнали само 15 топонима, т.е. 1% в рамките на анализирания корпус. С оглед на начините за образуване на ЛЕ, представени подробно в трудовете на Филипец, Чермак (1985: 100 – 127) и Олощяк (2010: 211 – 224), тук ще набележим само онези от тях, които се откриват в разглежданата група. Най-общо погледнато, в дадения случай деапелативните топоними са възникнали чрез **пряка** проприализация¹⁶ и са резултат от семантично-ономасиологична деривация¹⁷.

¹⁶ В изследването си Олощяк (2010: 211) използва означението *jednoduchá proprializácia* (проста проприализация) – преход на апелатива (дума или слово-

5.1.1. Пряка проприализация

5.1.1.1. Едносъставни (7; 47%)

- Готови ЛЕ

– домашни: нун. *Българи*, нун. *Ръченица*, вр. *Морисени*¹⁸, нун. *Сурвакари*;

– интернационализми: о. *Есперанто*, вр. *Интуиция*;

– чужди: н. *Еспаньола*¹⁹.

5.1.1.2. Съставни (8; 53%)

- Устойчиви словосъчетания

– домашни: лед. *Морски лъв*²⁰;

– чужди: вр. *Принсипе де Астуриас*²¹.

- Свободни (атрибутивни) словосъчетания: **Adj. + App.** → **Propr.:** ез. *Голямата лагуна*; бряг *Българско крайбрежие*, *Каталунска седловина*²², *Коледарска могила*, *Кукерски нунатаци*, *Нестинарски нунатаци*.

5.2. Изводи

В ексцерпирания материал 15 топонима са възникнали чрез пряка проприализация (100%). Съотношението между едносъставни и съставни ЛЕ е съответно 7 (47%) : 8 (53%), а между домашни (вкл. интернационализми) и чужди – 13 (87%) : 2 (13%).

6. Обобщение

6.1. Количествени данни

6.1.1. С оглед на признака проприалност на МЛЕ и наблюдаваните номинационни процеси при 1391 топонима беше установено, че чрез *трансонимизация* са възникнали 1376 (99%), от които чрез пряка са създадени 1211 (88%), чрез непряка – 165 (12%). Значително по-

---

съчетание) в СИ без промяна на морфемната структура. Останалите типове (словообразователна, абревиатурна, препозиционна проприализация) не са застъпени в ексцерпирания материал.

¹⁷ Според Филипец, Чермак (1985: 108) тя „се базира върху семантичната мотивация и в по-широк смисъл може да се говори за транспозиция“.

¹⁸ Ант. трак. племе, обитавало бълг. Черноморско крайбрежие (СБГИА 2018).

¹⁹ В знак на признателност за исп. логистична подкрепа за бълг. антарктически кампании (СБГИА 2018).

²⁰ Морски бозайник от семейство ушати тюлени.

²¹ *Príncipe de Asturias* (принц на Астурия, ист. титла за наследника на исп. престола от 1388), в чест на испанците Мануел Алварес и Алфонсо Хуес, изкачили върха на 23.01.1995 г. (СБГИА 2018).

²² В чест на каталонските учени (СБГИА 2018).

малък е дялът на топонимите, образувани от апелативи чрез пряка проприализация – 15 (1%).

6.1.2. Съотношението между *едносъставни* и *съставни* топоними е съответно 1341 (96%) : съставни 50 (4%).

6.1.3. Данните, извлечени с оглед на други диференциални признаци на МЛЕ, са следните:

- актуални 1114 (80%) : исторически 250 (20%);
- домашни 1305 (94%) : чужди 86 (6%);
- реални 365 (94%) : фиктивни 22 (6%) – извадката е за антропонимите.

6.2. Име за международна употреба

Въпреки че начините за предаване на българските имена не са във фокуса на изследването, ще набележим някои по-съществени според нас особености и закономерности.

6.2.1. В пълното наименование апелативният компонент (вид географски обект) се превежда на английски. Проприалният компонент в състава на възникналите чрез трансонимизация топоними се предава в зависимост от следните условия:

- ако е от домашен произход, се транслитерира: лед. *Искър* – *Iskar Glacier*, вр. *Хаджи Димитър* – *Hadzhi Dimitar Peak*; при непряка трансонимизация се транслитерира МЛЕ, от която е образувано относително прилагателно: *Лозенски* нунатак – *Lozen Nunatak*, *Нушин* хълм – *Nusha Hill*;

- ако е от чужд произход, се транслитерира (съобразно с използваната кирилска азбука): вр. *Кльонова* (рус. Кленова) – *Klenova Peak*, или се цитира (съобразно с използваната латинска азбука): н. *Иречек* – *Jireček Point* (чеш.), зал. *Баучър* – *Bourchier Cove* (англ.), или се предава в стандартизирана форма: п-в *Йоан Павел II* – *Ionnes Paulus II Peninsula* (лат.).

6.2.2. При топонимите, създадени чрез проприализация, се наблюдават следните случаи:

- реалиите се транслитерират: нун. *Ръченица* – *Rachenitsa Nunatak*, *Нестинарски* нунатаци – *Nestinari Nunataks* (десуфиксация на отн. прил.);

- цитиране (МЛЕ от чужд произход): вр. *Принсипе де Астуриас* – *Príncipe de Asturias Peak*;

- превод (калкиране) на описателни и метафорични имена: ез. *Голямата лагуна* – *Grand Lagoon*, вр. *Интуиция* – *Intuition Peak*.

6.3. Лексикално-семантични отношения

6.3.1. Омонимия между проприалните компоненти²³ в следните случаи:

- различни лица с еднакво фамилно име, което е транслитерирано:
– по един и същ начин: учен Джон Атанасов → *Атанасов* нун./*Atanasoff Nunatak* ≠ композитор Маестро Георги Атанасов → *Атанасов* рид/*Atanasoff Ridge*;

- по различен начин (т.е. омофония в англ.): изобретател Петър Петров → *Петров* нос/*Petroff Point* ≠ поет Валери Петров → *Петров* рид/*Petrov Ridge*; лечител Петър Димков → *Димков* ледник/*Dimkov Glacier* ≠ общественик Никола Димков → *Димков* камък/*Dymcsoff Crag*;

- формално съвпадение между дериват (отн. прил.) на лично име и фамилия, транслитерирани по различен начин: цар Калоян → *Калоянов* нунатак/*Kaloyan Nunatak* ≠ радист Стефан Калоянов → *Калоянов* връх/*Kaloyanov Peak*;

- ирадиация: н. Ботев/*Botev Point* → вр. Ботев/*Botev Peak*, хр. Чаруа/*Charrúa Ridge* → седл. Чаруа/*Charrúa Gap*, н. Иван Асен/*Ivan Asen Point* → зал. Иван Асен/*Ivan Asen Cove*.

6.3.2. Синонимия между официално и неофициално име на един и същ географски обект: хълм *Хесперидес* – *Жабата*; *Орфеева* порта – *Чичови* порти.

6.4. Функции

Като основни функции, присъщи за всички собствени имена, в ономастичните изследвания се посочват: номинативна, идентифицираща, индивидуализираща и диференцираща²⁴. Прави впечатление, че при именуването на географски обекти в Антарктика се изтъкват основания като: *в чест на...*, *в памет на...*, *във връзка с...* и под. (СБГИА 2018). Поради това може да се заключи, че преобладаващата част от антарктическите топоними изпълняват и хонорифицираща роля. Едно по-задълбочено изследване в тази насока би открито и други техни функции, напр. асоциативна, дескриптивна и т.н.

В заключение е редно да споменем, че в някои български градове²⁵ се срещат улици и площади, именувани на о. Ливингстън и Антарктида, което е своеобразно признание за приноса на българските антарктици в изследванията на Южната полярна област.

²³ В пълното наименование тя е неутрализирана благодарение на апелативния компонент, поради което редуцирането му не е препоръчително.

²⁴ Вж. напр. НЕРЧЕ 2017: *опуміскá функсе*; Олощяк 2010: 209.

²⁵ Самуил, Кула, Гоце Делчев, Каварна, Джебел, Никюп и др. (Иванов, Иванова 2014: 115).

ЛИТЕРАТУРА

- БАИ:** *Български антарктически съюз.* [Bulgarian Antarctic Institute] <<https://bai-bg.weebly.com/>> (22.12.2018).
- Димитрова-Тодорова 2011:** Димитрова-Тодорова, Л. *Собствените имена в България. (Изследвания, анализ, проблеми).* [Dimitrova-Todorova, L. *Sobstvenite imena v Bulgariya. (Izsledvaniya, analiz, problemi).*] София: ИК ЕМАС, 2011.
- Иванов, Иванова 2014:** Иванов, Л., Иванова, Н. *Антарктика: Природа, история, усвояване, географски имена и българско участие.* [Ivanov, L., Ivanova, N. *Antarktika: priroda, istoriya, usvoyavane, geografski imena i balgarsko uchastie.*] 2-ро прер. и доп. електр. изд. София: Фондация „Манфред Вьорнер“, 2014.
- КАН:** *Комисия по антарктическите наименования.* [Antarctic Place-names Commission]. <<http://apcbg.org/>> (2.09.2018).
- НЕРЧЕ 2017:** *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny.* <<https://www.czechency.org/slovník/>> (10.09.2018).
- НКАИ:** Научен комитет за антарктически изследвания. [SCAR: Scientific Committee on Antarctic Research; Composite Gazetteer of Antarctica] <<https://data.aad.gov.au/aadc/gaz/scar/>> (12.10.2018).
- Олощяк 2010:** Ološtiak, M. O spôsoboch tvorenia vlastných mien. // *Slovenská reč*, 2010, r. 75, č. 4–5, s. 209–224.
- СБГИА 2018:** *Справочник на българските географски имена в Антарктика.* <<http://apcbg.org/gazet-bg.pdf>> (2.09.2018).
- ТМОИ 2009:** *Теория и методика ономастических исследований.* Суперанская, А. В., Сталтмане, В. Э., Подольская, Н. В., Султанов, А. Х. [Teoriya i metodika onomasticheskikh issledovaniy. Superanskaya, A. V., Staltmane, V. E., Podol'skaya, N. V., Sultanov, A. H.] Изд. 3-е, испр., Москва: Книжный дом „Либроком“, 2009.
- Тушкова 2012:** Tušková, J. M. Transonymizace oikonym a její projevy v morfológické rovině. // *Acta Onomastica* 53, 2012, 323–333.
- Филипец, Чермак 1985:** Filipec, J., Čermák, Fr. *Česká lexikologie.* Praha: Academia, 1985.
- Шрадек 2003–2004:** Šrámek, R. Transonymizace v propriální nominaci. // *Folia onomastica Croatica*, 12–13, 2003–2004, s. 499–508.

СЪКРАЩЕНИЯ

ант. – античен
арх. – архипелаг
Б. – България
вр. – връх
дн. – днешен
ез. – езеро
з. – запад/-ен
зал. – залив
и. – изток/-чен
ист. – исторически
кр. – крепост
мит. – митологичен
н. – нос
нун. – нунатак
о. – остров
обл. – област
ЛЕ – лексикална единица
МЛЕ – мотивираща лексикална единица
п. – пещера
р. – река
п-в – полуостров
пл. – планина
пр. – проход
прил. – прилагателно име
р. – река
рим. – римски
с. – север/-ен
седл. – седловина
сел. – селище/-а
с.з. – северозапад/-ен
с.и. – североизток/-чен
СИ – съществително собствено име
слав. – славянски
среднов. – средновековен
трак. – тракийски
х. – хълм
ю. – юг/южен
ю.з. – югозапад/-ен

ю.и. – югоизток/-чен
А – антропоним
Adj. – прилагателно име
App. – апелатив
appos. – приложение
der. – дериват
Fam. – фамилно име
Ch – хрематоним
Pers. – лично име
poss. – посесивен
Propr. – проприум
red. – редуциран
Т – топоним

**ОПИСАНИЕ НА ОТНОШЕНИЯТА МЕЖДУ ГЛАГОЛНИТЕ
НЕСВОБОДНИ ФРАЗИ И ТЕХНИТЕ ДЕРИВАТИ
В ЛИНГВИСТИЧНИ РЕСУРСИ¹**

*Светлозара Лесева, Цветана Димитрова, Мария Тодорова,
Ивелина Стоянова*
*Секция по компютърна лингвистика,
Институт за български език, Българска академия на науките*

**DESCRIPTION OF VERBAL MULTIWORD EXPRESSIONS
AND THEIR DERIVATIVES IN LINGUISTIC RESOURCES**

*Svetlozara Leseva, Tsvetana Dimitrova, Maria Todorova,
Ivelina Stoyanova*
*Department of Computational Linguistics, Institute for Bulgarian
Language, Bulgarian Academy of Sciences*

The article aims at outlining a framework for a unified description of verbal multiword expressions and their derivatives in the lexical-semantic network WordNet. The framework is linguistically independent and is applicable to the systematic description of verbal multiword expressions in a wide variety of linguistic resources. Main principles of derivation are presented, as well as structural variations and semantic relations stemming from the derivation.

Key words: Computational linguistics, multiword expressions, WordNet, language resources, derivation

1. Въведение

Настоящата статия има за цел да представи рамка за унифицирано описание на глаголните несвободни фрази (ГНФ) и деривационно свързаните с тях единици в лексикално-семантичната мрежа Уър-

---

¹ Изследването е извършено в рамките на проекта „Обогатяване на лингвистични ресурси с деривационно свързани несвободни фрази“, изпълняван от Института за български език по договор за двустранно сътрудничество с Изследователския институт за изкуствен интелект към Румънската академия.

дНет, което да бъде приложено в Българския уърднет (БулНет). Рамката е езиково независима и е приложима и за систематичното описание на несвободните фрази в други типове лингвистични ресурси.

Несвободните фрази са съчетания от две или повече думи, чието общо значение не може да бъде пряко изведено от значенията на съставлящите ги компоненти (*давам на съд, отървавам кожата, бъркам в джоба*) и/или изискват специфично познание за съчетаемостта на елементите дори когато образуването им изглежда регулярно (срв. *провеждам изследване, извършвам изследване и провеждам интервю, но *извършвам интервю*). Описанието на ГНФ е актуален проблем както с оглед на автоматичното им разпознаване в свободен текст за целите на машинния превод, извличането на информация, разбирането и генерирането на текст и други области на компютърната обработка на езика, така и от гледна точка на отразяването им в лексикографските ресурси, при което се наблюдава нееднородност и непоследователност дори в рамките на един източник.

Формализираното представяне на ГНФ като езикови единици, предложено в статията, е основано на езиково независимо описание на морфосинтактичните, семантичните и синтактичните им особености, като наред с това се отразяват и деривационните отношения, в които встъпват с други несвободни фрази и сложни думи, и семантиката на тези отношения.

Езиковите единици в УърдНет са организирани в синонимни множества, свързани помежду си чрез система от семантични, лексикални, деривационни и други релации. ГНФ се въвеждат в съществуващи или нови синонимни множества, като наред с това се дефинират деривационни и семантични релации между тях и други единици (Фелбаум 1998).

В изложението са представени използваните езикови ресурси, възприетата система за унифицирано описание на несвободните фрази, подходите за въвеждане и верификация на единиците. В последната част са обобщени постигнатите резултати и са очертани някои насоки за бъдеща работа.

2. Представяне на несвободните фрази в лингвистични ресурси

В лексикографската практика се прилагат различни подходи за представяне на ГНФ и тяхното значение и характеристики, както и на съчетаемостта им. Обикновено те са включвани като част от описанието на един от съставлящите ги компоненти, но липсва последовател-

ност в това отношение (напр. в Речника на българския език² може да са представени в речниковата статия на глаголния или на именния компонент). В УърдНет ГНФ са включени като отделни литерали (синоними) в синонимно множество с подходящо значение (напр. {*участвам:2; вземам участие:1; взема участие:1*}³).

Според някои автори и в някои лексикални ресурси ГНФ са експлицитно отразени като отделни единици (Вилавиченцо и др. 2004; Коритковска 2008; Грегоар 2010; Стоянова и др. 2016), тъй като съчетаемостта между компонентите им не е изцяло предсказуема, а значението невинаги може да се изведе от значението на отделните им елементи. Наред с това често несвободната фраза има различна (идеосинкретична) аргументна реализация. Алтернативен подход е възприет в рамките на VALLEX, където за ГНФ с десемантизиран глагол описание на съчетаемостта е включено във валентните рамки както на глаголния, така и на именния елемент (Кетнерова и др. 2012).

Дефинирането на ГНФ като отделни речникови единици и компилирането на специализирани езикови ресурси с фокус върху тях позволява по-детайлно описание на морфосинтактичните им особености и ограничения, аргументната структура и семантиката им, семантичните им отношения с други единици, включително синонимията с други глаголи и несвободни фрази, както и деривационните отношения, в които встъпват. Спецификата на значението и характеристиките на ГНФ с оглед на компютърната обработка на езика налагат последователност при въвеждането им в лексикалните ресурси и създаването на унифицирана рамка за тяхното ефективно представяне.

За целите на настоящото изследване е използван следният набор от езикови ресурси:

(а) лексикално-семантичната мрежа БулНет⁴, съдържаща 3874 ГНФ;

(б) корпус с аотирани глаголни несвободни фрази, разработен в рамките на проекта PARSEME⁵, с обем 21 599 изречения и 480 413 думи и включващ 6721 аотирани ГНФ;

(в) електронна колекция от над 4000 ГНФ и техни деривати (Барбу Митителу и Лесева 2018).

² <http://ibl.bas.bg/rbe/> (15.01.2019)

³ В примерите от УърдНет са представени основните членове на дадено синонимно множество, като е посочен и уникалният номер на значението, напр. *участвам:2* показва, че това е второто поредно значение на думата *участвам*.

⁴ <http://dcl.bas.bg/bulnet/> (15.01.2019)

⁵ <https://gitlab.com/parseme/sharedtask-data/tree/master/1.1/BG> (15.01.2019)

Единиците са проверени автоматично, като са отстранени повторенията и в резултат е получена база от 7938 уникални ГНФ. Извършени са редица проверки, свързани с последователността и пълнотата на данните. Автоматично са генерирани и допълнени (където липсват) видовете съответствия на ГНФ от различните източници: например *притисвам в ъгъла* е генерирано автоматично като несвършен корелат на *притисна в ъгъла*, което фигурира в част от използваните ресурси.

Предвид организацията на данните в УърдНет под формата на синонимни множества е предприето групирането на несвободните фрази със синонимно значение; така например *поддържам отношения*, *поддържам контакт* и *поддържам връзки* принадлежат към едно общо множество. Предприето е и обединяване на различните варианти на несвободните фрази: с умалителна форма на съществителното (напр. *отървавам кожата* – *отървавам кожичката*); с модификатор, който може да се изпусне (напр. *пера мръсни пари* – *пера пари*); с членувана/нечленувана форма на съществително (напр. *попадам в клопка* – *попадам в клопката*) и др.

3. Типология и характеристики на ГНФ

Възприетата типология на ГНФ цели да обхване свойствата, определящи както разпознаването и описанието им, така и начините, по които образуват деривати. Типологията заимства класификацията на ГНФ, възприета в рамките на проекта PARSEME (Савари и др. 2017, 2018). В нея те се класифицират най-общо в четири големи класа:

(а) глаголни фразеологизми (ГФ), или идиоми (*verb idioms*, VID), с неразложимо значение (напр. *гушвам букета*, *обирам си крушите*);

(б) глаголни несвободни фрази с десемантизиран глагол (ДГНФ) (*light verb constructions*, LVC), които се разделят на два подкласа: същински (LVC.full; напр. *имам възможност*) и каузативни (LVC.cause; напр. *давам възможност*);

(в) глаголи със задължителни частици *се* или *си* (*inherently reflexive verbs*, IRV, напр. *усмихвам се*, *спомням си*);

(г) глаголни конструкции, в които съчетанието на глагол с определен предлог носи специфично значение (*inherently adpositional verbs*, IAV, напр. *заставам зад* = *подкрепям*).

В настоящата работа се съсредоточаваме върху първите два класа, тъй като именно те представляват интерес от гледна точка на съче-

таемостта между пълнозначни думи (глаголни и именни конституенти) и процесите на деривация.

Глаголните фразеологизми (ГФ) са същински неразложими несвободни фрази с неделимо значение. Някои от тези фрази може да имат както буквално, така и идиоматично значение, което да е неизводимо при съчетаване на значенията на конституентите (напр. *отварям си очите*), като често се отличават и с метафоричност (напр. *тегля чертата*; *вдигам гълъбите*). В структурно отношение се характеризират със сравнително фиксирана конституентна структура (напр. *отварям си/му/й/им... очите*, но не **отварям си очи*, **отварям си окото*), както и с ограничения при присъединяването на модификатори (*тегля една дебела черта*, но *вдигам *(тази/тежка) котва*).

ГНФ с десемантизиран глагол (ДГНФ) са конструкции със сложна предикация, изразена чрез съчетание от глагол и друг елемент, най-често именна или предложна фраза. Глаголът принадлежи към ограничено множество от глаголи с абстрактно значение, които изразяват аспектиалност, насоченост и под. (напр. *правя*; *нанасям/нанеса*; *оказвам/окажа*), докато вторият конституент (комплемент) представлява семантичен предикат, изразяващ абстрактна същност със събитийна семантика, като много често това е отглаголно съществително, производно на автосемантичен по отношение на съчетанието глагол (напр. *нанасям/нанеса удар – удрям*) (Коева и др. 2016; Винце и др. 2013). Комплементът може да бъде съществително име (NP; напр. *вземам решение, сключвам договор*), предложна фраза (PP; напр. *подлагам на мъчения, вземам под контрол*), прилагателно име (AP; напр. *правя луд, одирам жив*); наречие (AdvP; напр. *вземам предвид*).

Съчетаемостта между компонентите не е изцяло предсказуема (*давам прием*, но *правя купон*), а често е и езиково специфична (напр. български *хвърлям поглед* – английски *take a look*, буквално 'вземам поглед'). Различните глаголи често предполагат различна реализация на аргументите (напр. *вземам интервю от някого*, но *провеждам интервю с някого*, вж. Коритковска 2008).

Граматичните характеристики на конституентите също не са изцяло предсказуеми. Именният елемент в някои конструкции може да се изменя по форма (напр. *взех интервюто, взеха интервютата*), а в други е неизменяем (напр. *взех участие*, но не и **взех участието*, **взех участия*). В редица случаи именният компонент може да подлежи на модификация (напр. *взех важно решение*).

И при глаголните фразеологизми, и при ДГНФ в общия случай е възможно вмъкването на допълнителни елементи, което произтича от

граматичното оформяне на изказването (напр. въпросителната частица *ли*, спомагателни глаголи в сложни глаголни форми) и синтактичната реализация на аргументите (местоименни клитики), напр. *Дали ли са им вече зелена светлина?*, *Взели ли са му вече интервю?*, както и на адвербиални фрази (напр. *Обирай си веднага крушите!*, *Нанасям бързо удара*), като тази възможност се подчинява на редица ограничения (напр. **Обирай си от къщата крушите!*), които за момента остават извън обекта на изследването.

4. Система за унифицирано описание на несвободните фрази в лингвистични ресурси

Системата се основава на концепцията за лексикографско описание на несвободни фрази, предложено у Коева и др. (2016), като включва и допълнителни елементи и модификации (вж. Пример 1). Описанието съдържа следните признаци:

(1) **Групов идентификатор на ГНФ:** ГНФ се обединяват в множества от единици, които се характеризират с общо лексикално значение, но се различават по лексикално-граматични характеристики (като глаголният вид) или по начина на глаголното действие (взема се предвид само общорезултативното значение). Груповият идентификатор представлява най-слабо маркираната в граматично отношение единица, например *пъхам зад решетките* е групов идентификатор на несвободните фрази {*пъхам зад решетките*, *пъхам зад решетките*, *пъхна зад решетките*}.

(2) **Основна форма на ГНФ:** представлява най-немаркираната форма на конкретната несвободна фраза.

(3) **Глаголна лема:** основната форма на глаголният конституент на фразата.

(4) **Вид на ГНФ:** взема се под внимание глаголният вид на опората на ГНФ, който предопределя глаголният вид на цялата фраза.

(5) **Синтактична структура:** повечето ГНФ спадат към някоя от следните основни структури:

- глагол + пряко допълнение: V + NP_обект: *вземам решение, давам зелена светлина;*
- субект + глагол: NP_субект + V: *звездата ми изгрява, метлата играе;*
- глагол + предложна фраза: V + PP: *подлагам на мъчения, поемам в свои ръце;*
- глагол + адективна фраза (сказуемно определение): V + AP: *правя луд, одирам жив;*

- глагол + адвербиална фраза: V + AdvP: *вземам предвид, чакам наготово.*

(6) Характеристики на опората: проявяват се със стойностите пълна парадигма (full) и ограничена парадигма (fixed). При ограничен парадигма се посочва какви са ограниченията, като обобщенията ще се обогатяват и прецизират въз основа на емпиричните данни.

(7) Характеристики на зависимите части: проявяват се със стойностите пълна парадигма (full) и ограничена парадигма (fixed): във втория случай се посочва какви са ограниченията. При зависима част предложна фраза се посочва и предлогът.

(8) Допустимост на модификатори към зависимата част: описва се със стойностите „да“/„не“ (Yes/No) за всяка зависима част и съответно вид (лексикална/фразова категория) на модификатора; други ограничения (Other), които се конкретизират.

(9) Допустимост за вмъкване на външни елементи между глагола и другите компоненти: описва се със стойностите „да“/„не“ (Yes/No) и съответния тип външен елемент: а) от общ вид (General): адвербиални фрази, частицата *ли*, кратки форми на личните и на притежателните местоимения, спомагателния глагол *съм* в сложни глаголни форми (регулярни елементи, които се допускат от вида и структурата на фразата); б) с други ограничения (Other), които се конкретизират; в) не допуска (None).

(10) Наличие на аргументни или спецификаторни позиции, които може да се запълнят в контекст: описва се със стойностите „да“/„не“ (Yes/No) и съответния тип аргументи – пряко допълнение (DO), непряко допълнение (IO), притежателен модификатор/притежателна PP (POSS).

(11) Възможност за словоредни изменения: дефинира се списък от регулярни словоредни варианти въз основа на общите особености на вътрешната синтактична структура (например за V + NP има възможни варианти „V NP“, „NP V“). В схемата за описание се включват само наблюдавани ограничения върху регулярните словоредни варианти.

(12) Възможност за семантични варианти и синоними: включват се синоними и варианти като описаните в т. 2, напр. *отървавам кожата, отърва кожата, отървавам кожичката, отърва кожичката, отървавам главата, отърва главата*. Предвижда се вариантите и синонимите (еднословни и несвободни фрази) да се извличат отчасти автоматично на базата на съществуващи вече ресурси с подобна информация.

(13) Тип на несвободната фраза: определя се според класификацията на несвободните фрази, възприета в проекта PARSEME (Савари и др. 2018). Типовете са приписани на несвободните фрази, анотирани в корпуса по PARSEME, както и на други ГНФ, които присъстват в предишни разработвани ресурси: Речник на несвободни фрази (Коева и др. 2016) и списъци с конструкции с десемантизирани глаголи (Стоянова и др. 2016).

(14) Флективен тип на несвободната фраза: флективният тип е обобщено означение на всички характеристики на несвободната фраза, които предопределят формоизменението ѝ: синтактична структура на фразата, флективен тип (спрежение) на глагола, флективен тип на изменяемите конституенти, ограничения върху парадигмата, синтактични вариации, възможни модификации на конституенти и др. Например към един и същ флективен тип спадат ГНФ *давам назад* и *вземам предвид* (глагол от несвършен вид, 3-то спрежение, с пълна парадигма, неизменяем подчинен конституент, без модификатори).

(15) Възможни деривати: За всяка ГНФ се дефинират възможните ѝ деривати (към момента вниманието е съсредоточено върху глаголно-именната деривация). Синтактичните особености на номинализираните фрази произтичат от синтактичните особености на типа фраза и от морфологичните свойства на опората, а в някои случаи – и на други елементи. Деривацията се базира на лингвистични обобщения, които дефинират основните закономерности, свързани с морфологичната форма, синтактичната реализация и граматичните ограничения, налагани върху главните и подчинените части (вж. т. 5). При наличието на граматични изменения или налагането на ограничения те се отбелязват в съответното поле (характеристики на опората; характеристики на зависимите части), например *разбивам (нечие) сърце* > *разбивач на сърца* (мн. ч., нечл.).

Пример 1. Описание на ГНФ

1	Групов идентификатор:	<i>служа на двама господари</i>
2	Лема на ГНФ:	<i>служа на двама господари</i>
3	Глаголна лема:	<i>Служа</i>
4	Вид:	<i>IMPERF</i>
5	Синтактична структура:	V PP; P = на; NP = B N
6	Парадигма на опората:	V-full
7	Парадигма на подчинената част:	Fixed

8	Модификатори:	No
9	Външни елементи:	General
10	Незаети позиции:	None
11	Словоредни ограничения:	0 (Регулярни варианти: V PP; PP V)
12	Синоними:	<i>лицемерничка; лицемеря;</i> <i>двуличен съм;</i> <i>лицемерен съм</i>
13	Тип на ГНФ (PARSEME):	VID
14	Флективен тип:	V IMPERF 2XY
15	Възможни деривати:	<i>служене на двама господари</i> <i>(event);</i> <i>слуга на двама господари (agent);</i> <i>служба на двама господари</i> <i>(event/state)</i>

5. Типология и описание на деривационните модели за несвободните фрази и съответстващите им семантични релации

Потенциалът на несвободните фрази да образуват нови несвободни фрази е слабо проучен проблем в българската езиковедска литература. Засяган е предимно въпросът за произвеждане на универбати (*спускам с парашут > парашутист*, Благоева 2011) или сложни думи от несвободни фрази или колокации (*вали сняг > снеговалеж*, Осенова и Симов 2015). Деривацията на несвободните фрази се изразява в произвеждане на нови несвободни фрази от вече съществуващи с помощта на словообразователни механизми, формообразователни средства и морфосинтактични трансформации (Лесева 2017).

Изучаването на деривацията при глаголните несвободни фрази е свързано с описанието на отношения между семантично свързани ГНФ и именни (*свързвам двата края > свързване на двата края*), адективни (*въоръжа се до зъби < въоръжен до зъби*) или други несвободни фрази, като между поне един от компонентите им има деривационно отношение. В настоящия етап от изследването фокусът е върху глаголно-именната (или именно-глаголната) деривация.

Описанието на деривационните отношения се основава на формално представяне на свойствата на ГНФ и свойствата на деривационно свързаната несвободна фраза⁶.

5.1. Основни закономерности

Наблюдават се следните зависимости:

(1) В голяма част от типовете деривация синтактичната опора в структурата на именната фраза е дериват на опората на ГНФ: *склучвам договор (с някого) > склучване на договор (с някого); служи на двама господари > слуга на двама господари;*

(2) Прекият обект в структурата на ГНФ се реализира в именната фраза като предложна фраза, въвеждана от предлога *на* или от предлог, специфициран от именния компонент на ГНФ: *радвам окото > радост за окото; търся силни усещания > търсач на силни усещания;*

(3) Субектният елемент в структурата на ГНФ се реализира в именната фраза като предложна фраза, въвеждана от предлога *на*: *(нечия) звезда изгрява > изгряването на (нечия) звезда;*

(4) Изискваните от изходната ГНФ предложни, адективни и адвербиални групи се реализират без промяна в именната фраза: *хвърлям прах в очите > хвърляне на прах в очите; влизам бос в огъня > влизане бос в огъня;*

(5) Незапълнени аргументни позиции (Коева и др. 2016) в ГНФ се реализират в именната фраза, както следва:

(а) незапълнена прякообектна позиция в ГНФ се реализира в именната фраза като модификатор или предложна група с притежателно значение: *пъхвам (някого) зад решетките > (нечие) пъхване/пъхването (на някого) зад решетките* (вж. също у Ницолова 2005: 74);

(б) незапълнена непрякообектна позиция в ГНФ се реализира в именната фраза като предложна група: *чета конско (на някого) > четене на конско (на някого); играя си на котка и мишка (с някого) > игра на котка и мишка (с някого);*

(в) Незапълнени модификаторни (притежателни) позиции (Коева и др. 2016) в ГНФ се реализират като модификатори и в именната фраза (модификатор или предложна група с притежателно значение): *бъркам/бъркане в (нечий) джоб/в джоба (на някого);*

Съществуват и други, по-слабо честотни структурни типове деривация:

⁶ В част от случаите ГНФ е не изходна фраза за деривацията, а резултатът от нея. Тук разглеждаме по-общия случай, но изводите са приложими и в обратната посока.

(7) Субектът или обектът в ГНФ се реализира в именната несвободна фраза не като предложна фраза, а като адекватен модификатор: при фраза NP_subject + V: *икономиката колабира > икономически колапс*; при V + NP_object: *инжектирам финанси > финансова инжекция* (Костова 2012);

(8) Адвербиалът в ГНФ съответства на адекватен модификатор в именната фраза: *мисля трезво > трезво мислене, трезва мисъл*.

5.2. Типология според вида на семантичната релация

Наблюдават се следните типове семантични отношения между ГНФ и деривационно свързани именни фрази:

(1) Събитийна/стативна деривация – деривационно свързаната именна фраза означава действието, процеса, събитието или състоянието, обозначено от ГНФ: *викам духове > викане на духове; играя карти > игра на карти; лежа на гърба (на някого) > лежане на гърба (на някого)*;

(2) Агентивна деривация – деривационно свързаната именна фраза означава вършител на обозначаващото от ГНФ действие, дейност или под.: *гълтам огън > гълтач на огньовете; викам духове > викач на духове; играя карти > играч на карти; служа на двама господари > слуга на двама господари*;

(3) Резултативна деривация – деривационно свързаната именна фраза означава резултат от обозначаващото от ГНФ действие, дейност или под.: *събирам куцо и сакато – сбирка на куцо и сакато*;

(4) Локативна деривация – деривационно свързаната именна фраза означава мястото на извършване на дадена дейност (действие) или протичане на даден процес, описван от ГНФ: *кова закони > ковачница на закони; пера пари > перачница на пари*;

(5) Инструментална деривация – деривационно свързаната именна фраза е инструмент на дейността (действието), означена от ГНФ: *хващам бримки > хващач на бримки*.

5.3. Структурни варианти на ГНФ с причастия

Наред с деривацията, при която глаголната опора на ГНФ съответства на (в общия случай) деривационно свързано съществително в именната несвободна фраза, се наблюдават и възможности за образуване на несвободни фрази с причастие на глаголната опора, които тук съвсем условно се наричат ‘структурни варианти’.

Възможността за образуването на структурни варианти с причастия от ГНФ зависи от изходната синтактична структура и свойствата

на глагола (вид, транзитивност). По-често наблюдаваните структурни варианти с причастие на глаголната опора включват:

(А) Варианти, образувани от ГНФ със структура V + NP_object и страдателно причастие на глагола – опорността се прехвърля върху именния елемент и се получава именна несвободна фраза с причастие модификатор: *взема решение > взето решение*;

(Б) Варианти, образувани от ГНФ със структура V + NP_object и деятелно причастие на глагола – причастието става опора в адекватна фраза: *взема решение > взелият решението (човек), вземащият решението (човек)*.

(В) Варианти, образувани от ГНФ със структура V + PP/AdvP/AP с незаета позиция на прекия обект – причастието става опора в адекватна фраза. Вариантите със сегашно деятелно причастие могат да модифицират именни опори, коиндексирани с контекстовия субект, напр. *Човекът удря (някого) под кръста > удрящият го под кръста човек*; вариантите със страдателно причастие могат да модифицират именни опори, коиндексирани с контекстовия обект, напр. *ударя човека под кръста > удареният под кръста човек*;

(Г) Варианти, образувани от ГНФ със структура NP_subject + V и деятелно причастие – образува се именна фраза с опора субектния елемент на ГНФ, а причастието става негов модификатор: *(нечия) звезда изгрява > изгряваща звезда, (нечия) кръв кипне > кипнала кръв, (нечи) клепачи натежат > натежали клепачи*.

Далеч не всички производни несвободни фрази или структурни варианти са лексикализирани; голяма част от тях представляват оказионализми (напр. *сбирка на куцо и сакато*) или имат употреба като контекстови варианти на ГНФ (срв. лексикализираните *хванат от гората* или *въоръжен до зъби и ударен под кръста*). От гледна точка на описанието и автоматичното откриване в езиков контекст на такива единици е важно всички те да могат да бъдат разпознавани. В лексикалните ресурси обаче следва да се включват само тези от тях, които са лексикализирани.

6. Резултати и задачи за бъдеща работа

Описанието на несвободните фрази в съответствие с предложената система и разглеждането на семантичните и граматическите им характеристики, които предопределят наличието на специфични деривати, е дългосрочна задача.

Идентифицирането на възможни деривати (вж. 4, характеристика 15 от описанието) е извършено автоматично на базата на граматичес-

ките характеристики на изходната несвободна фраза и на съществуващите семантични релации, в които участва синонимното множество в УърдНет, съдържащо несвободната фраза. Например при глаголи от несвършен вид се предполага възможна деривация (ГНФ > именна несвободна фраза с опора отглаголно съществително име със събитийно значение), каквато не е дефинирана за глаголи от свършен вид.

Към момента е извършено автоматично описание на 7825 глаголни несвободни фрази, като към тях са добавени още 321 верифицирани несвободни фрази въз основа на допълнително намерените видови двойки. Общият брой групи е 3874. Описанието на характеристиките е извършено (полу)автоматично въз основа на наличната верифицирана вече информация в използваните ресурси, поради което не всички полета за описание са запълнени. Прилагат се и някои евристични подходи за попълване на описанието: подчинената част се специфицира с пълна парадигма, ако несвободната фраза е съчетание с десемантизиран глагол, а самата подчинена част е именна фраза (NP); или с ограничена парадигма, ако несвободната фраза е глаголен фразеологизъм или ако е съчетание с десемантизиран глагол и подчинената част е предложна фраза (в тези случаи неизменяемо е съществителното в предложната фраза) и др.

За някои от дериватите автоматично се генерира възможната форма въз основа на налични деривационни релации между глагола в ГНФ и думи в УърдНет: (а) изведени пряко – думите *викач*, *играч* са въведени в БулНет като деривационно свързани съответно с *викам*, *играя* с морфосемантична релация Агент, поради което е възможно образуването на двойката: *викам духове* > *викач на духове*; (б) изведени косвено – *слуга* присъства като деривационно свързано с релация Агент към *служувам:1*, което е в същия *verb_group* със *служва:4*, и по този начин можем да се допусне деривация от вида *служва на двама господари* > *слуга на двама господари*; (в) изведени въз основа на отдалечена асоциация – *хващач* присъства като Агент на *хващам*, но не и като Инструмент, но наставката *-ач* е характерна и за инструменти, поради което е възможно извеждането на двойката *хващам бримки* > *хващач на бримки*. Има и глаголи без налични деривативно свързани съществителни имена в БулНет (напр. глаголят *гълтам* е агентивен, но в УърдНет няма намерен еднословен еквивалент, който да служи като негов Агент), за които може да се приложи автоматично допълнително търсене в други езикови ресурси с подходящи деривационни модели.

Автоматично изведените деривати е необходимо да бъдат верифицирани ръчно. Попълването на липсваща информация също е задача

за бъдеща работа. Разширяването на данните ще допринесе за по-пълнен и по-детайлен обзор на типологията, както и за описанието на характеристиките на дериватите и на семантичните релации, основаващи се на деривационни отношения.

ЛИТЕРАТУРА

- Барбу Митителу, Лесева 2018:** Barbu Mititelu, V., Leseva, S. Derivation and Multiword Expressions. // *Multiword Expressions: Insights from a Multilingual Perspective*. Phraseology and Multiword Expressions Series. Berlin: Language Science Press, 2018, 215 – 246.
- Благоева 2011:** Благоева, Д. Дефразеологизацията като източник на лексикални и семантични иновации в съвременния български език. [Blagoeva, D. Defrazeologizatsiyata като iztochnik na leksikalni i semantichni inovatsii v savremenniya balgarski ezik.] // *Езиковедски изследвания в чест на проф. Сийка Спасова-Михайлова*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2011, 131 – 142.
- Вилавиченцо и др. 2004:** Villavicencio, A., Copestake, A., Waldron, B., and Lambeau, F. The lexical encoding of MWEs. // *Proceedings of the ACL 2004 Workshop on Multiword Expressions: Integrating Processing*. Barcelona, 2004, 80 – 87.
- Винце и др. 2013:** Vincze, V., Nagi T., I., Farkas, R. Identifying English and Hungarian light verb constructions: A contrastive approach. // *Proceedings of the 51st Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics*, 2013, 255–261. 15 January, 2019 <http://aclweb.org/anthology/P13-2046>.
- Грегоар 2010:** Gregoire, N. Duelse: a Dutch electronic lexicon of multiword expressions. // *Language Resources and Evaluation*, 2010, 44: 23 – 39.
- Кетнерова и др. 2012:** Kettnerova, V., Lopatkova, M., Bejcek, E. The Syntax-Semantics interface of Czech verbs in the Valency Lexicon. // *Proceedings of the 15th EURALEX International Congress*. Oslo, 2012, 434 – 443.
- Коева и др. 2016:** Коева, S., Stoyanova, I., Todorova, M., Leseva, S. Semi-automatic Compilation of the Dictionary of Bulgarian Multiword Expressions. // *Proceedings of the GLOBALEX 2016 Workshop: Lexicographic Resources for Human Language Technology*. LREC, 2016, 86 – 95.
- Коритковска 2008:** Коритковска, М. Съчетанията глагол + съществително като лексиколожки и лексикографски проблем. [Koritkovska,

- М. Sachetaniyata glagol + sashtestvitelno kato leksikolozhki i leksikografski problem.] // *Изследвания по фразеология, лексикология и лексикография (в памет на проф. д.ф.н. Кети Анкова-Ничева)*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2008, 227 – 232.
- Костова 2012:** Костова, Н. Глаголи с нови значения в българския език. [Kostova, N. Glagoli s novi znacheniya v balgarskiya ezik.] // *Славистиката в глобалния свят – предизвикателства и перспективи*. Благоевград: УИ „Неофит Рилски“, 2012, 15 – 22.
- Лесева 2017:** Лесева, С. Несвободни фрази и деривация. [Leseva, S. Nesvobodni frazi i derivatsiya.] // *Известия на Института за български език „Проф. Любомир Андейчин“*. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2017, 262 – 303.
- Ницолова 2005:** Ницолова, Р. За формалното означаване на семантичните роли в българските конструкции с отглаголни съществителни. [Nitsolova, R. Za formalното oznachavane na semantichnite roli v balgarskite konstruksii s otglagolni sashtestvitelni.] // *Аргументна структура. Проблеми на простото и сложното изречение*. София: СемаРШ, 2005, 69 – 79.
- Осенова, Симов 2015:** Osenova, P., Simov, K. Modeling lexicon-syntax interaction with catenae. // *Journal of Cognitive Science*, 2015, 16 (3): 287 – 322.
- Савари и др. 2017:** Savary, A., Ramisch, C., Cordeiro, S., Sangati, F., Vincze, V., QasemiZadeh, B., Candito, M., Cap, F., Giouli, V., Stoyanova, I., Doucet, A. The PARSEME shared task on automatic identification of verbal multiword expressions. // *Proceedings of the 13th Workshop on Multiword Expressions (MWE 2017)*. Valencia: Association for Computational Linguistics, 31 – 47. 15 January, 2019. <<http://www.aclweb.org/anthology/W17-1704>>.
- Савари и др. 2018:** Savary, A. (ed.). *Annotation guidelines of PARSEME shared task on automatic identification of verbal MWEs*. Edition 1.1. 15 January, 2019 <<http://parsemefr.lif.univ-mrs.fr/parseme-st-guidelines/1.1/>>.
- Стоянова и др. 2016:** Stoyanova, I., Leseva, S., Todorova, M. Towards the Automatic identification of light verb constructions in Bulgarian. // *Proceedings of CLIB 2016. Proceedings of the International Conference Computational Linguistics in Bulgaria*. Sofia: Institute for Bulgarian Language, 2016, 28 – 37.
- Фелбаум 1998:** Fellbaum, C. (ed.). *WordNet: An Electronic Lexical Database*. Cambridge, MA: MIT Press, 1998.

**ОПАА, ИЗВИНЕТЕ, ИЛИ СОЦИОПРАГМАТИКА
НА ЕДНО НЕРЕГИСТРИРАНО ЛЕКСИКОГРАФСКИ
БЪЛГАРСКО МЕЖДУМЕТИЕ¹**

Катерина Томова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

***OPA-A [OOPS], EXCUSE ME, OR SOCIOPRAGMATICS OF A
LEXICOGRAPHICALLY UNREGISTERED BULGARIAN
INTERJECTION***

Katerina Tomova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The text studies and analyses the social, linguistic and pragmatic aspects of the interjection *opa* (“oops”). The lexical item is not included in the Bulgarian dictionaries, although we hear it almost every day, i.e. it is highly used. The thesis also shows some translation equivalents of the studied interjection, from and to languages, which have lexemes that are similar in phonetic composition and functional and semantic content. The main objective of the study is to obtain a maximally accurate lexicographic interpretation of *opa*, for the purpose of its inclusion in a dictionary of interjections and interjectional phrases.

Key words: sociopragmatics, interjection, lexicography

По време на работата ни по създаване на двуезичен речник на чешко-българските междуметия и междуметни изрази при обработването на материала се откри липсата на писмена лексикографска фиксация на една често срещана в речта единица². Разнобоят между сравнително високата честота на употреба и отсъствието ѝ в основните лексикографски трудове на българския език събуди любопитството

---

¹ Текстът се реализира в рамките на проекта *Език и иконичност*, ДМ 20/1 от 11.12.2017 г. към ФНИ на Министерството на образованието и науката.

² За необходимостта от включването на *opa* в корпуса с ексцерпирани данни благодарим на доц. д-р Маргарита Младенова, ФСлФ, СУ „Свети Климент Охридски“.

ни и провокира опита за анализ, последващо тълкуване и евентуално речниково моделиране на *она*.

Както стана ясно, обектът на изследването ни битува главно в разговорната реч. Ресурсите на *BG Спийч*³ не предоставиха достатъчно изследователски материал и това наложи създаването на корпус данни, извлечени и от собствения ни опит: реални житейски ситуации, филми, телевизионни реклами. Добавени са и откритите писмени фиксации – от различен вид онлайн комуникации и периодика. Като допълнителен ракурс към изследваната проблематика са предложени и някои преводни еквиваленти.

Идеята на настоящия текст е да се изведат основните реализации на една речева единица, като се очертаят социопрагматичните ѝ особености. Това позволява по-обективно функционално-семантично тълкуване, което да послужи като база за лексикографско описание.

Актуалният лингвистичен статут на проучваната единица определяме като на вокален жест.⁴ Схващането ни за вокален жест се доближава до това на С. Андреева – „самостоятелна непредикативна нечленима речева единица, която има сигнална функция“ (Андреева 2004: www). Материалната форма на вокалния жест се изразява в звукова субстанция, която може да има неартикулиран, полу- или напълно артикулиран характер. Независимо от вида на звука следва да се подчертае, че вокалните жестове не са част от фонетико-фонологичната система на езика. Това обаче не ги лишава от знакова същност и комуникативни функции. Вокалният жест не е междуметие, т.е. не е лексикална единица, и се превръща в такава едва след като получи общоприет писмен облик.

Междуметията (независимо от липсата на единство относно обема на понятието) традиционно биват локализирани в периферията на езика. Известно е, че периферията на граматиката се определя като изцяло прагматична (Норман 2015: 196). Още повече когато става дума за най-многоизразната и семантично аморфна част на речта, лишена от номинативна функция. Междуметията реализират конкретното си значение в конкретен контекст и винаги са носители на емотивно, т.е. емоционално-аксиологично отношение, което ги превръща в оче-

---

³ *BGSpeech* е сайт за българската разговорна реч, който поддържа база данни, представяща актуалното състояние на устните форми на съвременния български език.

⁴ Освен *вокален жест* в лингвистиката се срещат и названията *звук жест* (А. Леонтиев, С. Андреева, И. Борисова), *вокален идентификатор* (Й. Вахек), *паралингвистична особеност* (Кристъл, Д., Р. Кирк по Й. Вахек), *дифузен звук* (Н. Мар, Л. Шчерба) и др.

виден елемент на прагматиката⁵. Междуметията имат по принцип прагматичен характер (наред с частиците и повечето служебни думи) и техните речникови определения са част от прагматичната информация на един речник (Пернишка 2008: 147). От широката палитра възможни изследователски ракурси предпочитаме социопрагматичния, а не лингвопрагматичния, тъй като отговаря в най-голяма степен на спецификата и целите на проучването ни, като интегрира индивидуалното (личностното) и социокултурното измерение. Ако според Ч. Морис прагматиката се отнася до отношението между знака и неговите ползватели (Морис 1983: 45 – 48), то от перспективата на социокултурната прагматика анализът надхвърля рамките на междуличностното взаимодействие и контекстът включва речевата общност, съставена от индивиди, които споделят знания и вярвания, изградени на обща социокултурна основа (Миткова 2014: 220). С други думи, целта ни е на базата на множество конкретни индивидуални употреби да извлечем обобщеното им значение.

Заради напълно артикулирания характер на *она* би могло да се потърси семантично-функционална връзка с междуметия като *хоп* (*оп*, *хопа*, *хопала*, *опала*, *хопаланка*, *опаланка*, *опалачка*), евент. заемката *упс* (*опс*). Ако сравним речниковата статия на *хоп* (БТР 1973) и някои от регистрираните употреби на *она*, се очертават интересни аналогии:

Таблица 1

Хоп	Опа
Казва се при ставане (БТР 1973)	1. при изправяне от седнало или легнало положение; 2. при успешно осъществяване
Казва се при скок, при падане (рязко, енергично движение) (БТР 1973)	при разминаване между очаквано и реално

Доколкото тълкуването на изненада обикновено съдържа лексемата *ненадейно*, т.е. рязко и/или енергично движение, *смяна*, би могло да се допусне, че е налице своеобразна преносна употреба на *хоп* с елизия на *х*.

За близостта на двете единици свидетелства употребата им в идентични ситуации:

⁵ В изследванията по проблематиката на разговорната реч междуметията се характеризират като прагматични/дискурсни маркери, прагматични/дискурсни частици.

• *Абе то не може да решиш, че не искаш да го харесваш и хон – готово. Не става така. А всъщност какво, като ти е приятел? Нещо лошо има ли? Може пък и да се получи нещо⁶ (Presley, 29.07.2007, 15: 25; <https://www.teenproblem.net/forum>)*

• *она готово тои бил съфорумец благодар отново (defo8717, 01.08.2012, 8: 32; <http://www.motoforum-bg.com>)*

Трябва да се подчертае обаче, че *хон* и *она* не проявяват абсолютна контекстова взаимозаменяемост, което дава основание да бъдат коментирани като отделни единици.

В писмен план впечатление прави паралелната употреба на формите *она*, *онаа*, *онааа*. Стремещт максимално да се предаде интонационният контур, е характерен за междуметията, при това не само първообразните, и обяснява наличието на писмени варианти. Именно интонацията е един от основните елементи на комуникативната ситуация, който уточнява функционално-семантичното съдържание на единици като *она* (*срв.* О-пааа, к'во стана? = *Ей, ало, к'во стана?* Опа-аа, к'во стана? = *Виж ти! К'во стана?*).

Анализът и обобщаването на изследователския материал оформят няколко основни типа употреби на *она*, които разпределяме в тематични групи.

1. Изненада от разкриване на неочаквана информация, често неприятна и държана в тайна (44%)

• *Она: Ето какви ги върши семейният Валери в Правец!* (<http://www.razkritia.com>);

• *Она! Николина Узунова от Сандански в опасна близост с изпълнителя на „Деспасито“ Луис Фенси* (<https://www.struma.com/hailaif>);

• *Деси Цонева разказа за срещата си очи в очи с президента Румен Радев. „Отидохме да хапнем, пийнахме и она – президентът! Изведнъж приятелите ми викат: „Шттт, тихо! Президентът...“* (<http://www.plovdivmedia.com/124366.html>).

2. Допускане на грешка, обикновено неволна и незначителна (45%)

А) допускам грешка и съжалявам:

• *Онаа, съжалявам, но не помислих това събитие за важно и не го съобщих...* (<https://www.linkedin.com/pulse>);

• *ВОДКА Лапландия онаа грешка ФИНЛАНДИЯ.* (<https://sofia.zavedenia.com>).

---

⁶ Всички примери са във вида, в който са регистрирани, и са без нанесени пунктуационни и правописни корекции.

Нерядко става дума за lapsus linguae, допуснат обаче съзнателно и преднамерано. В подобни случаи *она* служи като стилистично средство за постигане на ирония или сарказъм:

- Добре дошли в Казанлък, она грешка, добре дошли в мангалия. (<https://www.predpriemach.com>).

Б) допускам грешка, съжалявам, извинявам се:

- *айде малко инфо за една друга дупка от 2,8 декара за 2,2 милиона евро ;)* она извинете общо е от 5,5 декара (mititu, 10.10.2018, 18: 37; <https://www.dnevnik.bg/bulgaria>);

- *И накрая на всяка година се дава писмен отчет за дейността на всеки служител. Или в Етро не е така? Онаа, извинявам се, забравих, че това е град от друга планета* (<http://botevgrad.com/news>);

- *Много неучтиво е да се каже „Она!“ или „Сори“, толкова ли е трудно да кажеш просто „Извинявай“? Това много ме дразни в нас българите, че забравяме да бъдем учтиви и гледаме да излезем побързо от ситуацията. Имаме много да учим от англичаните в това отношение* (V D 14.09.2011 | 10:58; <http://inews.bg>).

В) допускам грешка и останалите разбират за нея + кинема (леко отдръпване назад на главата и повдигане на вежди):

- *април 2018 г. По време на занятие в езиков кабинет 2 на Ректората на ПУ (без да почука) вратата отваря младеж, вероятно студент, казва: Онаа! и затваря* (собствен архив – К. Т.).

Г) друг допуска грешка и непосредствен свидетел на ситуацията реагира:

- *20.10.2018 г.; детски рожден ден. Едно от децата се спъва, докато бяга, и пада на земята. Майка му реагира с фразата: „Онаа, ставай!“* (собствен архив – К. Т.).

Категоричната принадлежност на всеки конкретен пример към отделните подгрупи на тематична група, свързана с допускането на грешка и евент. поднасяне на извинение, често е спорна и изисква внимателен контекстов анализ. На пръв поглед сякаш е налице избор на стратегия на вежливост, който би могъл да се определи като проява на тенденцията към езикова икономия. Ако приемем, че опа = грешка, а грешката изисква извинение, то следва, че опа = извинение. Проблемът не се състои толкова във факта, че демократизацията и „оварваряването“ на стереотипните формули на речевия етикет водят до изкривяване на параметрите на социокултурния контекст и на социалната ситуация. Динамичната и променлива същност на категорията вежливост допуска в известни граници подобна подмяна. Основните трудности се състоят в неправилното кодиране и най-вече декодира-

не на информацията. Разминаването между намерението на подателя (адресанта) и оценката на възприемащия (адресата) създава опасност от комуникативен конфликт.

3. Привличане на вниманието (11%)

Значително по-рядко проучваната единица може да изпълнява фатическа функция:

- ***Ona**, ортодоксалните, не се занимавайте с мартениците!* (<https://stantorlak.wordpress.com>);

- *Той каза, че идва от добро сърце, каза Мима да му търси жена като нея – **онаа**, внимание!, – че храни уважение и към двамата, харесал пиеската ми, даже си поплакал...* (Шумналиев 2007: 95).

Изследователският материал съдържа пример, който насочва към употреба на *она* вместо поздрав. Тъй като обаче става дума не за реална комуникативна ситуация, а за описателно мнение, няма как да направим адекватен коментар. Все пак вероятно по-коректно е да се определи като начин за привличане на вниманието:

- *Но и на мен не ми харесва, че масово в разговорната реч се използват изразите „**Ona!**“, „Сори“. Прави ми впечатление, че някои хора използват „**она**“ и като еквивалент на „здравей“. Така погребваме културните ежедневни изрази (Златка Стоева 14.09.2011 | 12:14; <http://inews.bg>).*

Привличането на нечие внимание може да цели предупреждение и да служи като сигнал за преустановяване на извършваното действие:

- *2018 г.; паркинг, пълен с автомобили. Един водач се опитва да гарира на заден ход. Заради лошата видимост разчита на друг участник в ситуацията, който е отвън и го направлява, махайки кръгообразно с ръка (сигнал, че автомобилът може да продължи да се движи назад). Когато няма повече място и се налага движението да спре, човекът извън колата извиква: „**Ona!**“, и вдига високо ръка с широко разтворена напред длан (собствен архив – К. Т.).*

4. Ритмизиране на действието⁷

А) детска игра:

- *август, 2018. Дете на видима възраст 5 – 6 год. и възрастна жена се движат по тротоар, покрай който има ниски бетонови постаменти, отделящи тротоара от тревната площ. Детето си*

---

⁷ Изключваме тази група от статистическия анализ, тъй като не представлява интерес във функционално-семантичен план и е лишена от комуникативна стойност.

играе, като сяда последователно на всеки постамент, при което произнася: „Опаа“ (собствен архив – К. Т.).

Б) танц (в народни танци като радостен възглас):

• Така един за друг се хванаха и братята българи в емиграция и она, она, иху – ето ти хоро и в Германия, и в сърцето на Европейския съюз Брюксел, че и покрай американските небостъргачи! (<https://www.webcafe.bg>).

Неслучайно като един от често използваните възгласи по време на народен танц (наред с *иха, иху, ха така!* и др.) именно *она* влиза в наименованията на различни фолклорни групи и клубове. Напр. група за български народни танци „Опа-Хей Ел Ей“ – Лос Анджелис; танцов клуб „Опа иха“ – Рудозем, и др.

В) в края на успешно приключило действие – *стана; получи се:*

• ... след това развърташ там има 2 болта и накрая махаш с ключ 19 мисля че има от външната страна една голяма гайка и она... готово (option; 27.06.20009; <http://forum.roverclub-bg.com>).

Следва отново да се подчертае, че този вид употреби може да бъде възприет и като рефлексия на фатическата функция на езика (*ето, виж, обърни внимание; синоним хоп*). Както стана ясно, класифицирането на всяка конкретна употреба към един или друг вид често е проблематично. Прагматичната страна на лингвистичния знак по принцип е конфигурация от различни илокутивни аспекти, т.е. в теоретичен план е въпрос на изследователска интерпретация кой от тези аспекти да бъде определен като водещ.

Преводните еквиваленти на *она* доуточняват функционално-семантичното съдържание на единицата.

Единствената речникова фиксация на *она* присъства в *Речник на думите в българския език*, който е аотиран като тълковен, синонимен, етимологичен и двупосочен английско-български – българо-английски. В него за *она* откриваме следната информация в тълковната част: има такава дума в речника, но все още няма описание за нея. Попълнена е единствено речниковата статия на българо-английския речник. Предложеният превод обаче най-вероятно е повлиян от превода на английската лексема, чието лексикално значение е изтълкувано (<http://rechnik.info/%D0%BE%D0%BF%D0%B0>).

Българо-английски речник: опа *междум.* oops (<http://rechnik.info/%D0%BE%D0%BF%D0%B0>).

Английско-български речник: oops [u:ps] *int разг.* (употребява се при изненада или осъзнаване на грешка) опа (<http://rechnik.info/oops>).

Чешкият национален корпус съдържа само три употреби на *опа*, от които при едната става дума за абривиатура. Като преводни еквиваленти са предложени чешки междуметия, използвани обикновено за изразяване на учудване и изненада.

– *Опа!* – възкликна господин Уизли, „*Jéminku!*“ vykřikl, když se tu когато най-после успя да запали ед- jednu zápalku podařilo rozškrtnout, на кибритена клечка, но от изнена- jenže ji samým překvapením hned да веднага я изпусна. *zas upustí.*

При превод от и на езици, в които съществува единица със същия фонемнен състав и частично сходни функционални употреби, обикновено е налице

ОПА, ОПАНЬКИ – реакция на неожиданно действие, событие (<https://freedocs.xyz/docx-437473195>).

ru • **Оп-ля.** Помог Фандорину просунуть руки в рукава. – Куртец всегда должен быть на вас. [Борис Акунин. Ф. М. (2006)]

bg • **Опа.** – Помогна на Фандорин да си пъхне ръцете в ръкавите. – През цялото време якето да ви е на гърба. [Борис Акунин. Ф. М. (София Бранц, 2007)]

ru • Немножко подбавить газу. **Опа!** Ноги уже над подоконником. [Борис Акунин. Ф. М. (2006)]

bg • Трябва да се даде малко повече газ. **Хон!** Краката вече са над перваза. [Борис Акунин. Ф. М. (София Бранц, 2007)]

Най-подробно от езиците, в които съществува подобна лексема, е тълкуването на *опа*, *óпа* в гръцкия език. Очевидно високата честота на употреба⁸ е наложила и уточняването на прагматиката на *опа*. Според

⁸ „*Опа* е гръцки възглас, използван по време на танц, популяризиран чрез песни и някои филми и превърнал се в символ на уменията на гърците да се радват на удоволствията на живота. [.....], чужденците често я определят като дума за всичко, не просто дума, а начин на живот“ (<https://it.thehessjourney.com/12618-opa>).

сериозния лексикографски труд на Г. Бабиньотис⁹ междуметието *опа*, *опаа* има следното тълкуване:

1. Казва се, когато някой прави бързо и рязко движение.
2. В народните танци и по време на празненства; изразява удовлетворение, еуфория, настроение.
3. Като команда към някого да спре (напр. шофьор, който прави маневра).
4. Изразява изненада.

Предложеният преглед и анализ на употребите на *опа* нямат претенции за изчерпателност. Смятаме обаче, че са достатъчно надеждна основа, върху която да се гради речниково тълкуване. Една от възможните лексикографски регистрации би могло да има следния вид:

Опа междум. – 1. Реакция на неочаквано действие или събитие, израз на:

А) изненада от разкриване на неочаквана информация, често неприятна и държана в тайна; *опаа, опааа*;

Б) съжаление и извинение за допуснатата грешка, обикновено неволна и незначителна, понякога съзнателно допускана заради търсен ироничен ефект; *опаа, опааа*;

В) емпатична загриженост, т.е. емоционално-интелектуална емпатия (обикн. на възрастен към дете, което неволно се е наранило); *опаа, опааа, опаланка, опалачка*.

2. Реакция за привличане на нечие внимание с цел:

А) да се започне разговор; *опаа*;

Б) да спре да прави нещо; *оп*;

В) да забележи успешното финализиране на някакво действие; *опаа, опааа, хоп, оп*.

3. Възглас по време на фолклорен танц или част от текст на песен, обикн. от жанра на попфолка; *хопа*.

Общото между така посочените прагматични значения е, че принадлежат към концептуалното поле *изненада*. В някои теории на емоциите¹⁰ изненадата се определя като протоемоция, т.е. нулева

---

⁹ Речникът предлага и етимологична забележка в края на статията, според която междуметието *опа* е изведено от *хоп*.

¹⁰ Теория на диференциалните емоции (Изард, К. *Психология емоций*. Санкт-Петербург – Москва – Харьков – Минск: Литер, 2006), информационна теория на

емоция. Оксиморонът в случая е особено подходящ. За състоянието на изненада не са задължителни основните характеристики на другите емоции¹¹ – краткотрайна психическа възбуда и аксиологична оценка (Шаронов 2008: 170). Тълкуването на лексемата *изненада* не съдържа емоция или чувство, а впечатление. Под впечатление се разбира образ, който остава в съзнанието вследствие на влияние от околната среда върху сетивата (срв. *изненада* – 1. това, което става ненадейно; 2. впечатлението от това, което става ненадейно. БТР 1973). Стимулът – сблъсък между очаквано и неочаквано, желано и реално, е нарушаване на събитийния поток под влияние на външни и/или вътрешни фактори, което предизвиква психо-физиологична реакция. Върху нея се наслаждат аксиологични оценки, които трансформират изненадата в различни по вид и степен на интензитет емоции.

Ако се опитаме да изведем генерализираното значение на регистрираните употреби, ясно се очертава сигнализиращата функция на *она*. Става дума за сигнал (симптом) за мигновен, внезапен когнитивен дисбаланс между вътрешна представа и външен облик на онова, което създава представата.

В заключение бихме искали да се върнем към по-практическата цел на текста ни. Смятаме, че няма основание да не определим *она* като междуметна лексема, тъй като притежава всички характерни особености на междуметията – не се изменя морфологично, не назовава, изразява емоция или определено състояние, може да служи като контактното средство, а може да заема и позиция на т.нар. междуметно сказуемо. Освен това има напълно артикулиран характер, което улеснява ортографското регистриране. Надяваме се нашето проучване да доведе до официализиране и лексикографска премиера на анализираната лексема.

ЛИТЕРАТУРА

Андреева 2004: Андреева, С. Звуковые жесты в устной коммуникации. [Andreeva, S. *Zvukovye zhesty v ustnoy kommunikatsii.*] // *Известия Саратовского университета. Филология*, № 2, т. 12, 2012. <<https://cyberleninka.ru/article/n/zvukovye-zhesty-v-ustnoy-kommunikatsii>> (04.10.2018).

емоциите (Симонов, П. В. *Эмоциональный мозг*. Москва: Наука, 1981, Симонов, П. В. *Мотивированный мозг*. Москва: Наука, 1987).

¹¹ Човек може да се изненада от поставен Гинес рекорд, без да изпита емоция.

- Бабиньотис 2002:** Μπαμπινιώτης, Γ. Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας. [Bampiniotis, G. Lexiko tis Neas Ellinikis Glossas.] Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας, (Γ' έκδοση), 2008.
- БТР 1973:** Андрейчин и кол. *Български тълковен речник*. [Andreychin i kol. Balgarski talkoven rechnik.] София: Наука и изкуство, 1973.
- Зимбули 2014:** Зимбули, А. Е. Этика сквозь призму междометий. [Zimbuli, A. Etika skvoz' prizmu mezhdometiy.] // *Социальные процессы в современной Западной Сибири*. Сб. науч. трудов: Вып. 15. РИО Горно-Алтайского государственного университета, 2014. <<https://freedocs.xyz/docx-437473195>> (10.10.2018).
- Миткова 2014:** Миткова, Ад. Социолингвистични аспекти на категорията вежливост. [Mitkova, Ad. Sociolingvisticzni aspekti na kategoriyata vezhlivost.] // *Horizontes do saber filológico. 20 anos de Licenciatura em Filologia Portuguesa na Universidade de Sόfia Sveti Kliment Ohridski*. Sόfia: Editora Universitάρia Sveti Kliment Ohridski, 2014, 220 – 227.
- Моррис 1983:** Моррис, Ч. Основания теории знаков. [Morris, Ch. Osnovaniya teorii znakov.] // *Семиотика*. Сост. и ред. Ю. С. Степанов. Москва: Радуга, 1983, 37 – 89.
- Норман 2015:** Норман, Б. Прагматичен аспект на граматичните категории в българския език. [Norman, B. Pragmatichen aspect na gramatichnite kategorii v balgarskiya ezik.] // *Научни трудове на ПУ „Паусий Хилендарски“*, том 53, кн. 1, СБ. А, 2015, 185 – 197.
- Пернишка 2008:** Пернишка, Е. Прагматична информация в тълковния речник. [Pernishka, E. Pragmaticzna informatsiya v talkovniya rechnik.] // *Lexikografie v kontextu informační společnosti*. Praha, ÚJČ AV ČR, 2008, 143 – 168.
- Шаронов 2008:** Шаронов, И. А. *Междометия в тексте, речи и словаре*. [Sharonov, I. Mezhdometiya v tekste, rechi i slovare.] Москва: РГГУ, 2008.
- Шумналиев 2007:** Шумналиев, Д. *Соцрoман*. [Shumnaliev, D. Sotsroman.] София: Труд, 2007.

ЕЛЕКТРОННИ ЕЗИКОВИ РЕСУРСИ

BGSpeech. <<https://www.bgspeech.net>>.

Национальный корпус русского языка. <<https://www.ruscorpora.ru/>>.

Český národní korpus. <<https://www.korpus.cz/>>.

КООРДИНАЦИЯ И КОНКУРЕНЦИЯ НА СЪЮЗНИ ВРЪЗКИ В СЛОЖНОТО ИЗРЕЧЕНИЕ

Радка Влахова-Руйкова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

COORDINATION AND ALTERNATION OF CONJUNCTIONS IN COMPLEX SENTENCES

Radka Vlahova-Ruykova
St. Kliment Ohridski University of Sofia

The article examines a case of alternation between coordinating and subordinating conjunction in the complex sentence. It studies the semantic and formal conditions that allow the same relationship between the events in two sentences to be represented by a coordinating conjunction(s) and by a subordinating conjunction for purpose (“da”). The alternation between these conjunctions is interpreted in terms of features such as tracking, controllability, personality.

Key words: alternation between coordinating and subordinating conjunction, tracking, controllability, personality

Класификацията на видовете изречения в състава на сложното освен основната дихотомия – паратаксис и хипотаксис, отчита вида на съюзната връзка и какъв е използваният съюз. И синтактичните описания, следващи традиционния функционален подход, първо класифицират видовете сложни изречения според използвания съюз – съчинителен или подчинителен. Изследванията от по-ново време, опирайки се на предикатно-аргументната структура, различават изречението в аргументна позиция и изречението в адюнктна позиция (в сложното съставно изречение). Многобройни са и отделните изследвания, посветени на темпоралните отношения между изреченията в състава на сложното съчинено изречение и в главното и в подчиненото изречение, също и по отношение на използвания съюз. При интерпретацията на изреченията в състава на сложното се вземат предвид също се-

мантични особености на глаголният предикат и граматически характеристики на глагола сказуемо в главното изречение като: наличие/отсъствие на семантичния признак лице, волевоств, контролируемост, транзитивност/интранзитивност, наличие/отсъствие на императивна форма и др. Следва да се отчитат също и процесите на граматикализация в класовете на съюзите и предлозите. Още в университетския учебник по синтаксис на К. Попов (Попов 1974) той предлага класификация, която се основава на вида на използвания съюз. Същевременно обаче отбелязва, че „задълбоченият анализ на смисловите отношения между простите изречения в много случаи открива взаимоотношение и причинно-следствени връзки“ (Попов 1974: 239). В учебника е отделен специален § 330 – „Преходни случаи между съчинени и подчинени изречения“. Става въпрос за случаи, при които съчинителният съюз **и** или безсъюзно свързано изречение може да се замени със **затова**. Като случай на синонимия между съюзи е посочен примерът: *Твоята длан е по-тежка, зашлеви му я пред цялото село, **на** да помни* (К. Ламбрев), като в случая употребата на **на** се дава като пример за заместване на съчинителния съюз **и**. Смятаме, че в този пример **на** функционира като подчинителния съюз **за да**, т.е. ввежда подчинено обстоятелствено изречение за цел.

Във всички синтактични описания на българския език се посочват примери за синонимия между съчинителни и подчинителни съюзи, като най-често това се отнася за съчинителния съюз **и**. А най-често подчинителният съюз, който се явява вместо **и** (и неговите синоними **та**, **на**), е **че**. Очевидно е, че подобна транспозиция и конкуренция на съюзи се основава на смисловите отношения между събитията в простите изречения в състава на сложното. Подробно изследване на съчинителните отношения в състава на безсъюзните сложни изречения напр. е това на И. Недев (Недев 2006), където детайлно са разгледани и сложните съчинени безсъюзни изречения с причинно-следствени отношения. В „Българска граматика“ П. Пашов (Пашов 1999) също отделя внимание на замяна на съчинителен с подчинителен съюз. В примера от А. Страшимиров *Да си иде **и** да не размиря селото, **че** да не пакости **и** на сиромашта* посочва **че** като съчинителен съюз, равен на **та**. Всъщност в този случай **че да** е синонимен на **за да**.

Интересът ни върху конкуренцията между съчинителни и подчинителни съюзи при определени смислови отношения между изреченията и във връзка с някои граматически характеристики бе провокиран от едно рекламно изречение: „*Спестете пари **и** си купете нова по-голяма опаковка*“. Изборът на съчинителен съюз може да се моти-

вира от обстоятелството, че сложните съчинени изречения „разкриват действия или явления според тяхната естествена връзка и взаимообусловеност, според естествения ред на тяхното възникване“ (Попов 1974: 238). Очевидно слоганът цели да внуши, че *ако/като* си купите по-голяма опаковка, *ще* спестите пари, т.е. събитието в първото изречение е следходно на събитието във второто. Построено със съчинителния съюз *и*, изречението се интерпретира в обратен смисъл – че трябва да спестите пари, *за да* си купите по-голяма опаковка (което е обратно на рекламната интенция) – *Купете си по-голяма опаковка, за да спестите/и спестете пари.*

Конкуренцията между съчинителния съюз *и* и подчинителния *за да* е възможна поради обстоятелството, че събитията в двете изречения са последователни. Това е характерно за съчинени съединителни изречения, а подчиненото обстоятелствено за цел представя следходно събитие. Да сравним следните изречения:

1.а *Замисли се, за да отговори.*

1.б *Замисли се и отговори.*

2.а *Отговори, без да се замисли.*

2.б **Отговори и се замисли.*

В 2.б замяната на подчинителния съюз *без да*, който е от същия структурен тип (съставен съюз, образуван от предлог и съюза *да*), с *и* е невъзможна именно защото събитията не са последователни. Следващите примери представят основна комбинаторика между събитията в двете изречения в сегашен, минал и следходен план. Изследването на темпоралната ориентация на събитията в съставното изречение и употребата на глаголните времена е задача, далеч надхвърляща настоящото изложение, затова тук само маркираме няколко основни наблюдения.

3.а *Отваря книгата и чете.*

3.б *Отваря книгата, за да чете.*

3.в *Отвори книгата и чете.*

3.г **Отвори книгата, за да чете.*

3.д *Отвори книгата, за да чете.*

3.е *Ще отвори книгата и ще чете.*

3.ж **Ще отвори книгата, за да ще чете.* (Напълно граматично е обаче *Ще отвори книгата, за да чете*, където наблюдаваме употребата на сегашно време за означаване на следходно действие в подчинено изречение за цел. Такава употреба има и в подчинените изречения за последица.

4.а *Отваря/отвори книгата и се зачете.*

4.б *Ще отвори книгата и ще се зачете.*

4.в **Отваря/отвори книгата, за да се зачете.* Неграматичността на 3.г се обуславя от липсата на ‘следходност’, докато невъзможността вместо *и* да се употреби *за да* в 4.в поставя въпроса за необходимостта от допълнителен признак, обуславящ конкуренцията между двата съюза, а именно съзнателност и целенасоченост/контролируемост. Признаците ‘съзнателност’, ‘волево предизвикване’, ‘целенасоченост’, ‘контролируемост’ са свързани с най-високия семантичен признак ‘лице’. Частично може да се отнася и към признака ‘одушевеност’, но само в определени случаи. Сrv.:

5.а *Дъждът завая и напои земята.*

5.б **Дъждът завая, за да напои земята.*

6.а *Кучето заскимтя и подви опашка.*

6.б **Кучето заскимтя, за да подвие опашка.*

7.а *Кучето подскочи и хвана топката.*

7.б *Кучето подскочи, за да хване топката.*

Както е известно, в свързан текст синтактичните зависимости може да действат и извън формалната граница на изречението.

Слушай – продължаваше Рада, – да се ожениш, че да има кой да те кърпи. Да не ходиш такъв окъсан като... (Й. Йовков).

В горния пример „*че да има кой да те кърпи*“ е подчинено обстоятелствено изречение за цел: *че да* = *за да*, а присъединеното изречение също следва да се интерпретира като изречение за цел, както и предходното (*и да/и за да не ходиш такъв окъсан*).

Неслучайно отново спираме вниманието си върху изреченията, въведени със *за да*. Разглеждайки видовете подчинени изречения според съюза, който ги въвежда, Й. Пенчев (Пенчев 1998) отделя специално внимание на *за да*-изреченията. Той отбелязва следните особености: 1. Съюзът *за да*, който въвежда подчинено изречение за цел, се отличава от другите съюзи, съставени от *предлог + да*, по това, че не допуска друга част между *за* и *да*; 2. Предложната част (*за*) често отпада – за разлика от останалите съставни съюзи с *предлог + да*. Във връзка с втората особеност можем да проследим и динамиката по отношение на предлога *за* в състава на съюза. В своите „Наблюдения върху полипредложните конструкции“ П. Баракова (Баракова 2003) отбелязва, че предлогът *за* участва в най-много комбинации – 18, и се съчетава с почти всички предлози, които влизат в полипредложни конструкции (20 на брой). В тези конструкции *за* най-често е в начална позиция и означава предназначение + допълнително значение и обикновено не може да отпадне. 3. Получават се конструкции, които

външно не се отличават от допълнителните *да*-изречения. Пенчев допуска, че някои конструкции „като че ли дават право да заключим, че обстоятелственото изречение за цел може да бъде и аргумент“ (Пенчев 1998: 136), напр. а) *Отивам да купя нещо в магазина;* б) *Отивам в магазина (за) да купя нещо,* и заключава, че обстоятелственото изречение за цел винаги е аргумент на непреходен глагол, когато липсва същински вътрешен аргумент.

Изследванията от последните години развиват теорията за аргументната структура, като обособяват и аргумент-адюнкти. Например Р. Ницолова в статията си „За значението на предложните съчетания в българското изречение“ (Ницолова 2005) посочва случаите, в които в зависимост от синтактичната ос предложни групи, по същество адюнкти, заемат аргументна позиция.

Интерпретацията на видовете изречения само от функционална или само от формална гледна точка неминуемо ще се натъква на случаи, които могат да бъдат двояко интерпретирани. Трябва до отчитаме и динамиката на езиковите процеси, включително тези на граматикализация. В трудовете по синтаксис е описана граматическа трансформация, при която обектното изречение може да се замени с изречение с глагол сказуемо в императив. Посочените случаи като:

Иди да донесеш дренки – Иди (и) донеси

Седни да си починеш – Седни си почини се съотнасят с описаните дотук случаи на конкуренция между съчинителен (*и*) и подчинителен (*за да*) съюз¹.

Иди да донесеш/иди и донеси/иди, за да донесеш/иди донеси;

Седни да си починеш/седни и си почини/седни, за да си починеш/седни си почини.

Можем да приемем, че възможността с трансформация в императивна форма е поради имплицитната следходност на тези форми. Тези конструкции се различават от случаите на съставно глаголно сказуемо, тип *иди доказвай, ела кажи* и под., въпреки че може да има сходна употреба (срв. *Иди докажи, че не си бил там по това време* и *Иди в съда и там докажи правотата си*).

В заключение можем да посочим, че конкуренцията между съчинителни и подчинителни връзки е възможна при определени семантични и граматични условия. Изследването на такива типове изречения ще задълбочи както общите изследвания на предикатно-аргументната структура, така и на отношението между смисловата и

---

¹ Приведените примери са от цитираните граматики. В настоящето изложение не вземаме отношение към други спорни въпроси относно тяхната интерпретация.

формалната структура на изреченията. Предложените наблюдения са само първи етап от по-задълбочено изследване на конкуренция и транспозиция на граматическите думи – съюзи и предлози. Целта е да поставим някои въпроси, свързани с динамиката при функционирането им, които да предложат допълнителна аргументация при изграждането на таксономията на сложните изречения в българския език.

ЛИТЕРАТУРА

- Баракова 2003:** Баракова, П. Наблюдения върху полипредложните конструкции. [Barakova, P. Nablyudeniya varhu polipredlozhnite konstruktsii.] // *Српски језик*, № 8/12, година VIII, Београд, 2003, 363 – 375. <http://folk.uio.no/kjetilrh/bgspeech2/publication_files/Barakova.pdf> (21.09.2018).
- Недев 2006:** Недев, И. *Безсъюзните сложни изречения в съвременния български език*. [Nedev, I. *Bezsayuznite slozhni izrecheniya v savremenniya balgarski ezik*.] Силистра: РИТТ, 2006.
- Ницолова 2005:** Ницолова, Р. За значението на предложните съчетания в българското изречение. [Nitsolova, R. *Za znachenieto na predlozhnite sachetaniya v balgarskoto izrechenie*.] // *Аргументна структура. Проблеми на простото и сложното изречение*. София: СЕМА РИШ, 2005, 141 – 153.
- Пашов 1999:** Пашов, П. *Българска граматика*. [Pashov, P. *Balgarska gramatika*.] Пловдив: Хермес, 1999.
- Пенчев 1998:** Пенчев, Й. *Синтаксис на съвременния български книжовен език*. [Penchev, Y. *Sintaksis na savremenniya balgarski knizhoven ezik*.] Асеновград: ИК „Вечерник“, 1998.
- Попов 1974:** Попов, К. *Съвременен български език. Синтаксис*. [Popov, K. *Savremenen balgarski ezik. Sintaksis*.] София: Наука и изкуство, 1974.

КАТЕГОРИИТЕ *ДОБРО* И *ЛОШО* В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК НА БАЗАТА НА ПРЕДСТАВАТА ЗА СЪРЦЕ

Мирослава Вътова
Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

THE CATEGORIES OF GOOD AND BAD IN MODERN BULGARIAN BASED ON THE NOTION OF HEART

Miroslava Vatova
St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo

The present paper deals with the concepts of GOOD and BAD as reflected in the Bulgarian lexical system from the standpoint of Cognitive Metaphor Theory, developed by G. Lakoff and M. Johnson. The study is based on the view that the concepts of GOOD and BAD undoubtedly belong to the natural kind of human experience, but nevertheless require definition by means of metaphors as the concepts do not exist objectively in the physical world but emerge from human understanding. The analysis of the Bulgarian linguistic data reveals the conceptualization of the two concepts based on the notion of HEART – on the one hand, thought to be objects, situated in human heart, and, on the other hand, part of our naïve notion of HEART is projected on the less understandable conceptual structures to understand them.

Key words: cognitive metaphor, cognitive metonymy, concepts of GOOD and BAD, figure-ground, HEART, SPIRIT, SOUL

1. Уводни думи

Човекът, от една страна, е биологично, материално същество, но от друга страна, това, което наричаме „човешко у човека“, няма биологична основа, пише руският философ от грузински произход М. Мамардашвили (Мамардашвили 1996: 15; 18). Ние знаем това интуитивно и постоянно търсим обяснение на самите себе си, защото да си човек, както посочва А. Карагеоргиева, означава не само да имаш съзнание, но и да си способен да наблюдаваш и обглеждаш с ума си това, което е на лице пред теб и у теб (Карагеоргиева 2008). Човек може да наблюдава

това, което е пред него, но как може да наблюдава самия себе си? М. Мамардашвили твърди, че да наблюдаваш себе си, означава да наблюдаваш най-близкото до теб – според индийците това е психиката, а за древните гърци – това, което говориш. „Нали ти произнасяш думи и изказваш това, което е заключено в тези думи, но самият ти не знаеш това. Какво може да е по-близко от това, което говориш? Ти говориш, без да се замисляш ... – помислете. ...Това е близкото. Ние живеем в езика. Какво може да е по-близко от езика? Какво си казал всъщност?“ (Мамардашвили 1996: 56).

Във всеки език можем да открием еквиваленти на българските думи *добро* и *лошо* – *good and bad*, *хорошо* и *плохо* и т.н., защото голяма част от умствената дейност, свързана с оценяването, човешкото съзнание е синтезирано в две големи концептуални категории – **ДОБРО** и **ЛОШО**, **GOOD and BAD**, **ХОРОШО** и **ПЛОХО** и т.н., които са намерили и своето езиково обозначение. В тези категории хипотетично може да влезе всяка една област (или част от нея) на човешкия опит – реална (сетивно постижима) или такава, която е свръхприродна, всичко – познато и непознато, разбрано и неразбрано. В основата им е заложена фундаменталната структура **ЧАСТ – ЦЯЛО**, защото, от една страна, те се осъзнават като самостоятелни **ЦЯЛОСТИ**, а от друга страна, като **ЧАСТИ на едно ЦЯЛО**, защото са неразривно свързани и в същото време противопоставени една на друга. Те са продукт на нашето съзнание и се раждат от способността ни да оценяваме опита си, който сам по себе си обаче не принадлежи към нито една от двете категории.

Когато отнасяме опита си към една от тях, според нас ние използваме способността си да отделяме фигурата от фона, позната ни от психологията. За да причислим нещо към категорията **ДОБРО**, мислено го отграничаваме от някакво фоново знание, което сме отнесли към категорията **ЛОШО**. Затова често думите *добро* и *лошо*, с които назоваваме двете познавателни категории, се обясняват една чрез друга, например: „добро – ... *Противоп.* зло, лошо“ (РБЕ 1984: 143); „лошо – ... *Противоп.* добре“ (РБЕ 1995: 748). В „5000 български пословици и поговорки“ откриваме: *Доброто без зло не се отличава. Докато не изпиташ злото, не ще познаеш доброто. Няма зло без добро, нито добро без зло* (Пословици и поговорки 1969: 79; 80; 81). Но границата помежду им не е ясно очертана, тъй като опитът, който натрупваме, води до непрекъснати промени в човешкото познание. Затова те могат да се преливат една в друга, дори да разменят местата си, но винаги съществуват в неразривна връзка, защото в съзнанието

ни те са свързани така, както в процеса на възприятието е свързана фигурата с фона, на който тя се отделя.

Както посочихме, категориите **ДОБРО** и **ЛОШО** са резултат от способността на човека да оценява, а оценката винаги е дело на някакъв наблюдател, субект, който взаимодейства с външния свят. Макар че външният свят съществува независимо от наблюдателя, реалността се възприема и осмисля винаги от някакво човешко съзнание (разум, който има телесна, биологична база) – от една страна, създаващо реалност чрез езика, а от друга – способно да разбере създадената от друго съзнание езикова реалност (Въртова 2012: 81). Тя винаги е такава, каквато я възприема наблюдателят, защото е резултат от това взаимодействие, а не просто добро или изопачено отражение на външната действителност в съзнанието ни. „Изказвания, които са истинни при едни и същи условия, или които имат една и съща референция, въпреки това често са противоположни по своето значение, тъй като са различни алтернативни начини за ментално конструиране на едни и същи обективни обстоятелства“ (Лангакър 1992: 10). Подобно на известната знаменита илюзия, изобретена от датския психолог Е. Рубин – двойствен образ, позволяващ ни да видим или едно (напр. ваза), или друго (два човешки профила), образът на едното или другото е възможен само като осмислен избор на възприятие, предприет от субекта (вж. Гаспарян 2013: 22).

И така човекът в процеса на своето съществуване е различил и е отграничил една от друга някакви същности и ги е обозначил чрез езика си – *добро* и *лошо*, *good* и *bad*, *хорошо* и *плохо* и т.н. **ДОБРОТО** и **ЛОШОТО** са различени, очертани са, но сами по себе си те не са съвсем ясни, не са от само себе си разбираеми. Известно е, че метафората, от една страна, извиква състояние на разбиране (обяснение) у човека (вж. Мамардашвили 1996: 54), а от друга – се отнася към онези феномени, в които най-ярко се проявява „душата“ на народа, неговият ментален свят (Чудинов 2004: 29). Чрез метафората узнатото се свежда до нещо, което е обяснимо и познато, предава се чрез езика и така откритото обяснение се съхранява, но често не се осъзнава.

2. ДОБРОТО и ЛОШОТО като обекти, разположени в човешкото сърце

Като изхождаме от българския език, виждаме, че говорим за двете същности, които сме назовали с думите *добро* и *лошо*, като за реално съществуващи материални обекти или субстанции, макар че те не са такива. В съзнанието ни **ДОБРОТО** и **ЛОШОТО** са обекти, които,

от една страна, съществуват извън нас и независимо от нас. От друга страна, говорим за тях като за обекти, създадени от човека. Тези обекти, независимо дали ние ги създаваме, или не, в представите ни се намират както извън нас, така и вътре в нас; можем да ги притежаваме или да не ги притежаваме, да ги губим или да ги намираме и т.н. При такова разбиране те могат да имат и съвсем конкретно местоположение в човешкото тяло. Според българските езикови изрази в съзнанието на съвременния българин мястото на доброто и лошото най-често е в сърцето (в душата¹), но също и в стомаха, и дори в червата (напр. *свива ми се стомахът*², *застана (легна) ми на стомаха (досажда ми, измъчва ме)* (вж. Петрова 2003: 188).

Наред с метафората метонимията е друг базов механизъм на познанието. В стремежа си да хвърлим светлина върху дадена същност, много често използваме конкретен ясно разбираем аспект или част от тази същност, за да я обозначим в нейната цялост (вж. Лейкъф 2004: 111). Например нерядко чрез някаква част от човешкото тяло обозначаваме човека като цялост.

Сърцето е най-важният за съществуването ни анатомичен орган, защото без неговата дейност човешкият организъм не може да функционира. То заема средишно местоположение в човешкото тяло, откъдето идва и названието му (вж. Вътов 2015: 32). Според Й. Златев първичната форма на „доброто“, „лошото“ и „неутралното“ се определя по отношение на организма и вида. Под термина „организъм“ авторът разбира всяка жива система³, която има вътрешно присъщи (вродени или придобити) ценности, които могат да се променят по степен на положителност или отрицателност в зависимост от ролята им в съхранението на живота на организма и на рода му (Златев 2006: 315). Дейността на сърцето и съответно самото то се осъзнава като ценност от най-висока степен на положителност за живота на човешкия организъм. В съзнанието ни **ДОБРОТО Е ЦЕННОСТ** (по-подр. вж.

¹ Според народните представи мястото на душата най-често е в сърцето на човека (вж. Петрова 2003: 58). Освен сърцето в българското митологично мислене обиталище на човешката душа е и белият дроб. Пословицата *Сърце и бял дроб* образно представя значение ‘*много добър, благ по характер*’, тя изцяло е придобила характеристиките на фразеологична единица (ФРБЕ 1975: 378).

² В предходна статия разгледахме когнитивната метафора **ЛОШОТО Е МАЛЪК ОБЕКТ** (Вътова 2016а: 239). Затова според нас обяснението на разбирането за *лошото като свиване на стомаха* се основава на осмислянето на **ЛОШОТО** като **МАЛЪК ОБЕКТ** и като **ОБЕКТ, РАЗПОЛОЖЕН В СТОМАХА**. Малкият обект сякаш смалява, т.е. свива стомаха.

³ Като такава система може да се разглежда и човекът.

Въртова 2016б: 62), както и човешкото сърце, затова е съвсем естествено **ДОБРОТО** да се осмисля като **НАЛИЧИЕ НА СЪРЦЕ**. Ние казваме: *сърцат човек, сърцатост, сърдечен човек, сърдечност, сърдечен поздрав, насърчение* (помагаме на някого да повярва в себе си, в сърцето си), *сърдечни думи, сърдечно посрещане, сърдечно отношение* и т.н. Тъй като сърцето като анатомичен орган е ценност от най-висока степен на положителност за живота на човешкия организъм, в лексемата *сърце*, с която е назван този орган в българския език, е вложена положителна оценъчност. Тогава и самото понятие **СЪРЦЕ** в широк смисъл може да се отнесе към периферията на категорията **ДОБРО**. Неслучайно, когато обичаме някого, можем да го наречем *сърце мое; мое малко сърчице* и т.н.

Освен това „*сърцето* ... за много народи е **вместилище на човешката душа, на човешките емоции, воля и дори разум**“ (Въртов 2015: 32) и се мисли като „център не само на съзнателното, но и на несъзнателното, не само на душата, но и на духа, не само на духа, но и на тялото, не само на умопостижимото, но и на умонепостижимото“ (Вишеславцев 1990: 68). Затова да си човек – не само като биологично, материално същество, но и като нещо много повече от това, означава, че трябва да *имаш сърце*, разбирано не само като обозначение на анатомичния орган, но също и като вместилище за това, което, както пише М. Мамардашвили (1996: 15), наричаме „човешко у човека“ и което няма биологична основа – *душата, чувствата, волята, разума*. Тази представа за доброто е в основата на фразеологизма *имам сърце*, който носи значение ‘*способен съм да изпитвам жалост, скръб, да съчувствам или да помогна на някого*’ (ФРБЕ 1974: 453). Неслучайно в наивните представи точно сърцето е вместилище⁴ за душата, духа, чувствата, волята и дори разума на човека – както животът на организма е невъзможен без дейността на сърцето, така и човекът е човек, защото има душа, дух, чувства, воля и разум. Без „човешкото“ у себе си той няма да е човек. Затова е естествено освен метафората **ДОБРОТО Е (НАЛИЧИЕ НА) СЪРЦЕ** в съзнанието ни да съществуват и метафорите **ДОБРОТО Е (НАЛИЧИЕ НА) ДУША**, **ДОБРОТО Е (НАЛИЧИЕ НА) ДУХ**, **ДОБРОТО Е (НАЛИЧИЕ НА) ВОЛЯ**, **ДОБРОТО Е (НАЛИЧИЕ НА) ЧУВСТВА**, **ДОБРОТО Е (НАЛИЧИЕ НА) РАЗУМ**, които ни се разкриват от изрази като: *душа човек* (човек, който има душа), *душата на компанията, душевност, задушевен разговор, одухотворен, одухотвореност, духовност, имам дух, имам чувства към някого, разумен човек, гово-*

---

⁴ Както посочват И. Дагнев и М. Сайкова, в анатомията много от понятията имат структурата на образната схема **ВМЕСТИЛИЩЕ** (Дагнев, Сайкова 2013).

ря разумно, има воля за нещо, волеви и т.н. Тогава ДОБРОТО е всичко онова, което наричаме ЧОВЕЧНОСТ, всичко, което прави човека човек – *той е човечен, запазил съм човечността си*.

Щом мислим за сърцето като за вместилище, в което са онези същности, които ни правят хора, а доброто разбираме като наличие на тези същности у човека, естествено е ДОБРОТО да осмисляме като СЪРЦЕ, което е ПЪЛНО (вместилище) – *с пълно сърце ‘сърдечно, с желание, с най-голяма готовност и съпричастност’* (Вътов 2015: 45), *напълни ми сърцето* (разг.). Тъй като в наивните представи, отразени в езика ни, сърцето е вместилището на душата, *пълното сърце* означава също и *пълна душа*, тогава ДОБРОТО Е ДУША, която е ПЪЛНА – *пълна ми е душата* (разг.) ‘много съм доволен, доволен от нещо’ (РБЕ 1984: 497). От друга страна, ДОБРОТО и ЛОШОТО могат да бъдат мислени като обекти извън човека, които могат да бъдат внасяни в него, да влязат в него, в сърцето му, тогава ПЪЛНОТО СЪРЦЕ може да се свързва не само с представата за ДОБРО, но също и с представата за ЛОШО – *ужас/страх/тревога изпълни сърцето/душата ми*. ЛОШОТО също може да е СЪРЦЕ, мислено като ПРАЗНО вместилище – *сърцето ми е празно, душата ми е пуста*.

Ако изходим от идеята на Й. Златев, че първичната форма на „доброто“, „лошото“ и „неутралното“ се определя по отношение на организма като отделна жива система и на вида като цяло, а това включва и развитието на организма, изграждането и запазването на неговата цялостност, представата за цялостност може да се използва за осмислянето на доброто. Всъщност наличието на сърце предполага тази представа. Затова чрез фразеологизмите *от все сърце <и от все душа>*; *от <с> всичкото си сърце, <от всичката си душа>*; *с все сърце; с цялото (всичкото) си сърце* със значение ‘много искрено, много силно, всеотдайно’ изразяваме добро, положително отношение към нещо или някого (вж. Вътов 2015: 44).

Тъй като представата за цялостност се използва за осмислянето на доброто, нарушаването на целостта и по-конкретно на целостта на сърцето или на душата може да се използва за разбирането на лошото – *разбито сърце, разкъсана душа, душата ми се раздира, скъсва (разкъсва) ми се душата (сърцето), нещо ми яде душата, къса ми се сърцето* ‘изпитвам голяма скръб; силно страдам, измъчвам се’ (Вътов 2015: 40), *съкрушени<те> по сърце* ‘отчаяните, загубилите надежда’ (Вътов 2015: 45), *кръв ми капе от сърцето* и т.н.

Но не само ДОБРОТО си представяме като реален физически обект или субстанция. Такава представа имаме и за ЛОШОТО, което

може да се разполага в сърцето (в душата), в стомаха или в червата. Самото сърце като вместилище на **ЛОШОТО** се осъзнава като лошо на базата на обратен метонимичен пренос от съдържанието към съдържачото го и горепосочените фразеологизми можем да използваме, за да изразим и негативното си отношение към нещо или към някого – напр. *мразя, ненавиждам* и т. н. *от все сърце* <и *от все душа*>; *от <с> всичкото си сърце*, <от *всичката си душа*>; *с все сърце*; *с цялото (всичкото) си сърце*.

Тъй като представата за **ДОБРО** предполага някакво друго, фоново, знание, което причисляваме към категорията **ЛОШО**, това знание трябва да е ясно отграничено. Щом в представите ни **ДОБРОТО Е** (наличие на) **СЪРЦЕ**, е естествено представата за **ЛИПСА НА СЪРЦЕ** да използваме, за да си представим това, което категоризираме като **ЛОШО** – *този човек няма сърце, нямам сърце за нещо, безсърдечен човек, обезсърчение, обезсърчавам някого* (лишавам от вяра някого сякаш го лишавам от сърцето му), *правя нещо без сърце, загубих сърцето (душата си), изгубена душа*. И съответно щом **ДОБРОТО Е** (**НАЛИЧИЕ НА**) **ДУША / ДУХ / ВОЛЯ / ЧУВСТВА / РАЗУМ**, **ЛОШОТО Е** **ЛИПСА НА ДУША / ДУХ / ВОЛЯ / ЧУВСТВА / РАЗУМ** или на **ЧОВЕЧНОСТ** – *извади ми душата, оставам без душа, излиза ми душата, бездушие, бездуховност, нямам дух, безчувствен човек, безчувственост, лишен е от чувства, безволие, нямам воля, неразумен човек, човек без разум, неразумно(ст), безчовечен, загубил е своята човечност* и т. н. Такова осмисляне на лошото е в основата на фразеологизираното предположно съчетание *без сърце* със значения: 1. ‘без желание, без вътрешно горене’; 2. ‘безчувствен’ (Въртов 2015: 33 – 34).

В предходна статия изведохме още една метафора, въз основа на която българинът мисли за **ДОБРОТО** като за **ДАВАНЕ НА НЕЩО СВОЕ ПО СОБСТВЕНА ВОЛЯ И ЖЕЛАНИЕ** (вж. Въртова 2016б: 63). Съгласно с теорията на Дж. Лейкф и М. Джонсън концептуалните метафори, въз основа на които изграждаме представата си за дадено понятие, могат да се съчетават помежду си. От съчетаването на метафорите **ДОБРОТО Е** (наличие на) **СЪРЦЕ/ДУША** и **ДОБРОТО Е** **ДАВАНЕ НА НЕЩО СВОЕ ПО СОБСТВЕНА ВОЛЯ И ЖЕЛАНИЕ** се появява по-конкретизираната метафора **ДОБРОТО Е** **ДАВАНЕ НА СЪРЦЕТО/ДУШАТА СИ ПО СОБСТВЕНА ВОЛЯ И ЖЕЛАНИЕ**. Такова метафорично осмисляне на **ДОБРОТО** откриваме във фразеологизмите: *давам си сърцето на някого* със значение ‘обиквам някого, привързвам се към него с обич’ (Въртов 2015: 35); *давам си/дам си и душата* – ‘1. За някого или нещо. Много обичам някого и съм готов всичко да направя за него или да жертвам за него

всичко, което имам. ... 2. *За нещо или със следв. изр. със съюз да.* Много ми харесва, много ми се нрави нещо или много обичам нещо (за някакво действие, дейност)⁵ (ФРБЕ 1974: 231). От друга страна, както видяхме, да си човек, означава *да имаш сърце*, тогава да дадеш сърцето си доброволно, означава да дадеш себе си доброволно, т.е. да се лишиш от себе си, от своето его⁵. Може да означава също да дадеш голяма ценност на някого, тъй като сърцето се осъзнава като голяма ценност и по презумпция се отнася към категорията ДОБРО, например *давам сърце на някого – ‘вдъхвам на някого смелост, кураж; окуражавам’* (ФРБЕ 1974: 233; Въттов 2015: 36).

Ако ДОБРОТО Е ДАВАНЕ НА СЪРЦЕТО/ДУШАТА ПО СОБСТВЕНА ВОЛЯ И ЖЕЛЕНИЕ, ЛОШОТО се осъзнава като ВЗЕМАНЕ НАСИЛА (или ОГРАБВАНЕ) НА СЪРЦЕТО/ДУШАТА или на ЧАСТ ОТ СЪРЦЕТО/ДУШАТА: *нещо се откъсва от сърцето ми, нещо ограбва душата ми, ограбени духом, извади ми душата, вземам душата на някого.*

Тъй като доброто се мисли като сърце, а сърцето се осъзнава като вместилище, което освен пълно или празно може да бъде също и отворено или затворено, то не е чудно, че можем да мислим и съответно да говорим за ДОБРОТО като за ОТКРИТО, ОТВОРЕНО СЪРЦЕ – *с открито сърце, с отворено сърце, откритост, откровеност, искреност.* От друга страна, *да отворя сърцето на някого*, означава ‘предразполагам, привличам някого за нещо или към себе си’ (ФРБЕ 1975: 52), т.е. достигам до най-дълбоката същност на човека, която е в сърцето му. Представата за открито, отворено вместилище носи също и знанието, че съдържанието на това вместилище е видимо или може да бъде видяно. В такъв случай отвореното сърце предполага възможност да бъде видяна вътрешността на сърцето, това, което е в него. Лошото съответно може да бъде осмислено на базата на представата за затворено вместилище – ЛОШОТО Е ЗАТВОРЕНО СЪРЦЕ: *затваря ми се сърцето за нещо или някого – ‘обзема ме мъка, скръб или равнодушие към всичко’* (ФРБЕ 1974: 360); ‘*губя способността си да разбирам или изживявам нещо хубаво, добро’* (Въттов 2015: 37).

В същото време мислим за ДОБРОТО като за ЧИСТОТА, а за ЛОШОТО – като за МРЪСОТИЯ (да *изчистим* отношенията си, *чисти мисли, изчиствам* името си, *измивам си ръцете, изцапвам* името си,

⁵ Т. Цивьян, разглеждайки опозицията *аз/другия*, посочва, че тя на един първоначален етап е необходимо условие за осъзнаване на себе си, докато по-късно *отказът* от себе си се оказва условие за *придобиване* на себе си (Цивьян 2005: Цивьян, Т. Модель мира и её лингвистические основы. [Tsivyan, T. Model' mira I ee lingvisticheskie osnovy.] Москва: КомКнига, 2005).

мръсни мисли, мръсен и в червата, мръсник, мръсотия (лошотия) и т. н.) и по-конкретно за ДОБРОТО като за ЧИСТО СЪРЦЕ/ДУША – *правя нещо с чисто сърце, чистосърдечно*. Според полския учен Йежи Фарино съставна сема на мръсното/чистото е наличието/отсъствието на примес – чист е без примеси, такъв, какъвто трябва да бъде, а мръсен е с примес на нещо, което е неестествено за дадения обект (Farino 1998, цит. по Мичева-Пейчева 2013: 11). Тогава *чисто сърце* е сърцето такава, каквото трябва да бъде, каквато е неговата естествена същност, но тази същност може да бъде видяна, ако *отворим, открием сърцето си*. В българския език фразеологизираните словосъчетания *с открито сърце, с чисто сърце*, както и фразеологизираното предложно съчетание *от сърце* имат много сходна семантика. Тогава излиза, че в представите на българина естествена същност на сърцето (сърцето такава, каквото трябва да бъде) е да бъде вместилище за доброто. Това се вижда също и от факта, че в представите ни, както вече видяхме, доброто е самото наличие на сърце, то е сърцето, защото го изпълва изцяло. Но тъй като сърцето се мисли също и като вместилище за лошото, лошото се осмисля като примес, който е неестествен, като нещо, което замърсява сърцето – *мръсно сърце, мръсна душа, мръсник* и т. н.

И така, от една страна, ДОБРОТО и ЛОШОТО се мислят като ОБЕКТИ или СУБСТАНЦИИ, които са вътре В СЪРЦЕТО ВМЕСТИЛИЩЕ. От друга страна, на базата на обратен метонимичен пренос от съдържанието към съдържащото го самото сърце се осмисля като добро сърце или като лошо сърце, а тъй като чрез сърцето (частта) е обозначен човекът (цялото), идва и представата за добър или лош човек, т.е. като за човек, в чието сърце се помещава съответно доброто или лошото.

Тъй като мислим за ДОБРОТО и ЛОШОТО като за реални физически обекти или субстанции, можем да им приписваме и по-конкретни физически характеристики. Както посочва Дж. Лейкъф, съществуват естествени измерения на категоризацията на обектите: *перцептивно* измерение, в чиято основа стои представата за обекта, формирана от сензорния ни апарат; измерение, свързано с *двигателната активност*, определящо се от естеството на двигателните ни взаимодействия с обекта; *функционално* измерение, основано на функциите на обекта; *целево* измерение, зависещо от ползата, която можем да получим от обекта в дадена ситуация (Лейкъф, Джонсън 1980: 162). Тези знания за физическите обекти, които сме придобили от опита си, неосъзнато сме пренесли и наложили върху концептуалните структури ДОБРО и ЛОШО.

В предходна статия бяха изведени следните концептуални метафори **ДОБРОТО Е ГОЛЯМ ОБЕКТ**, **ЛОШОТО Е МАЛЪК ОБЕКТ** (Вътова 2016а). Интересно е защо в съзнанието на българина представата за голям обект, която може да бъде и още по-конкретизирана като представа за широк, висок или дълбок обект, е използвана за осмислянето на концептуалната структура **ДОБРО**. Ако пак се върнем на идеята на Й. Златев, че първичната форма на „доброто“, „лошото“ и „неутралното“ се определя по отношение на организма, а това включва и развитието на организма, естествено е доброто да се свързва с развитието, с растежа на организма, т.е. с уголемяването. Тогава е съвсем естествено доброто да си мисли като растеж, развитие, уголемяване и оттам като голям обект. И така, **ДОБРОТО Е ГОЛЯМ ОБЕКТ**, **РАЗПОЛОЖЕН В СЪРЦЕТО**. Ето защо и самото сърце, в което е доброто – обект, се осмисля като голямо сърце, т.е. **ДОБРОТО Е ГОЛЯМО СЪРЦЕ/ДУША/ДУХ**. Затова казваме *човек с голямо сърце, човек с голяма душа, великодушен, великодушие, широка душа, голяма душа, дълбока душевност, висок дух* и т.н. **ЛОШОТО**, осмислено като **МАЛЪК ОБЕКТ** – тесен, нисък, плитък, може да бъде представяно като **НАЛИЧИЕ НА МАЛКА ДУША**, като **СТЯГАНЕ**, **СТИСВАНЕ** (т.е. смаляване) **НА СЪРЦЕТО** – *малодушие, дребна душица, стяга ми се сърцето, със стегнато сърце, със стиснато сърце* (вж. Вътов 2015: 72 – 98).

Реалните материални обекти освен размери или големина имат и определено тегло, като в повечето случаи по-големите обекти са и по-тежки. Затова би следвало да се очаква, че доброто, разбирано като голям обект, трябва да се осъзнава и като тежък обект, а представата за лошото, мислено като малък обект, е логично да се асоциира с представата за лек обект. И действително в българския език могат да бъдат открити изрази, в чиято основа са вложени именно тези представи – *тежа на мястото си, думите ми имат тежест, тежат и лековерие, лека жена, леки нрави, леконавие, лекоумен, лекомислие* и т.н. Но ако първичната форма на „доброто“, „лошото“ и „неутралното“ се определя по отношение на организма, от опита си знаем, че колкото по-леки сме, толкова по-лесно функционира организмът ни, или че колкото по-лек е един обект, толкова по-лесно можем да го вдигнем, да боравим с него. Тогава **ДОБРОТО** би следвало да е **ЛЕК ОБЕКТ**, а **ЛОШОТО** – **ТЕЖЪК ОБЕКТ**: *олекна ми* (чувствам се по-добре), *падна ми товар от плещите, падна ми воденичен камък от плещите, нещо ми тежи, тежкò ти (му), работата много ми тежи, тежък живот, тежка съдба, имам големи тежести* (дългове, които ми тежат), *натоварен съм, нося тежък товар, нося тежък кръст* и

т.н. По отношение на представата ни за ДОБРО и ЛОШО на базата на представата ни за СЪРЦЕ, ДУША сме избрали само това метафорично осмисляне, както ни се разкрива от изразите, които използваме в българския език: *леко ми е на душата, олекна ми* (чувствам се по-добре), *с лекота в сърцето, тежко ми е на душата, тежи ми на сърцето, тегне ми на сърцето*.

В резултат на взаимодействието ни с конкретните материални обекти на базата на сетивните си възприятия сме установили, че различните обекти са съставени от различен вид субстанция, която сме определили като мека или като твърда. Тези знания сме използвали, за да си обясним онези същности, които сме назовали с думите *добро* и *лошо*. От българските езикови изрази става ясно, че представите за МЕКА и ТВЪРДА СУБСТАНЦИЯ неосъзнато сме наложили и върху двете категориални структури, подобно на начина, по който сме свързали представите си както за ЛЕКО, така и за ТЕЖКО и с двете категории. Например ДОБРОТО може да Е ТВЪРДО, ЛОШОТО да Е МЕКО: *твърда позиция, проявявам твърдост, железен характер, желязна воля, човек с твърд характер и мекушав човек, мекотело*. В същото време ДОБРОТО може и да Е МЕКО, а ЛОШОТО да Е ТВЪРДО: *имам меки очи, мек характер, мекота в погледа, мек климат и твърдоглавие, твърдоглавство, твърдоглавщина*. Виждаме, че използваме две напълно противоположни една на друга представи както по отношение на доброто, така и по отношение на лошото. Това обаче е обяснимо, защото тези противоположни една на друга метафори имат различна мотивировка. Според нас разбирането за ДОБРОТО като за нещо ТВЪРДО се съгласува с метафорите ДОБРОТО Е СИЛА (напр. *в силна позиция съм, силен ученик* и т.н.) и СИЛАТА Е ТВЪРДОСТ (напр. *проявявам твърдостта си*) → ДОБРОТО Е ТВЪРДО(СТ). Съответното ЛОШОТО може да се мисли като нещо МЕКО, защото се съгласува с метафорите ЛОШОТО Е ЛИПСА НА СИЛА (СЛАБОСТ) и ЛИПСАТА НА СИЛА (СЛАБОСТТА) Е МЕКОСТ → ЛОШОТО Е МЕКО(СТ). От друга страна, ДОБРОТО в съзнанието на българина е нещо ТОПЛО – *има затопляне в отношенията им, топли чувства, топли спомени, да разтопим ледовете* (разтопяването е резултат от затопляне) означава да *подобрим отношенията си*. От опита си знаем, че при повишаване на температурата твърдата субстанция може да премине в течна, а течната субстанция е меката субстанция, както и обратното – при понижаване на температурите течната субстанция може да премине в твърда. Това най-добре можем да си представим с оглед на опита ни с най-важната за човешкото съществуване субстанция – водата. Връзката, която сме открили от опи-

та си между затоплянето и размекването (вж. напр. *меко* време е всъщност *топло* време), сме пренесли метафорично и върху категориите ДОБРО и ЛОШО. Затова не е никак чудно, че сме асоциирали ДОБРОТО с нещо МЕКО (МЕКА СУБСТАНЦИЯ), а ЛОШОТО – с ТВЪРДО (ТВЪРДА СУБСТАНЦИЯ).

Тези по-общии метафори намират конкретизацията си в метафоричното осмисляне на ДОБРОТО като МЕКО СЪРЦЕ – *мекосърдечен*, *имам меко сърце* – ‘много съм добър, добродушен’ (ФРБЕ 1975: 446), *смекчавам/смекча сърцето на някого* ‘въздействам на някого да не бъде суров или жесток, да постъпи човечно’ (ФРБЕ 1975: 318), но понякога и като ТВЪРДО СЪРЦЕ – *с твърдо сърце* със значение ‘непоколебим, решителен’ (Вътов 2015: 45), както и на ЛОШОТО като ТВЪРДО СЪРЦЕ: *коравосърдечен, каменно сърце* – ‘безчувствен, лишен от състрадание и милостивост’ (Вътов 2015: 39; вж. също Петрова 2003: 62), *вкамениява (окамениява) ми сърцето* – ‘ставам безчувствен’ (Вътов 2015: 34), *сърцето ми е твърдо като камък* – ‘безчувствен съм’ (Вътов 2015: 46), *закоравява сърцето на някого* – ‘ставам безчувствен’ (Вътов 2015: 36), и макар и много рядко, като МЕКО СЪРЦЕ – *мекушавият човек* (слабохарактерен, безволен, слаб, посредствен) може да бъде назован и *мекосърдечен*.

Всъщност немалка част от по-общите метафори, които сме използвали, търсейки по-нагледно и разбираемо за нас обяснение за уловените от съзнанието ни и разграничени, но все пак неясни сами по себе си категории ДОБРО и ЛОШО, са намерили своята конкретизация при осмислянето на двете категориални структури като реални обекти или субстанции, разположени в човешкото сърце. Например ДОБРОТО Е НАЛИЧИЕ НА ЦЯЛОСТ И ЕДИНСТВО, ЛОШОТО Е РАЗПАДАНЕ НА ЦЕЛОСТТА ИЛИ ЕДИНСТВОТО (*цял и невредим съм, оцелявам* (опитвам се да запазя целостта си), *оцелях, цялостен* (добър) *анализ, цялостно решение на проблема, като разглобен съм, разпадам се* (*връзката се разпада*), *разпердушинвам, правя нещо на пух и прах, раздирам се от вътрешни противоречия, раздор, има разцепление в партията, разкъсвам се, режа/отрязвам някого, разчленявам, разделям, развалям*). Тъй като в представите на българина в сърцето може да се разполага както доброто, така и лошото, което естествено води до нарушаване на единството, и сърцето сякаш се разделя на две несъвместими една с друга части. Ето защо ЛОШОТО може да бъде мислено като РАЗДВОЕНИЕ НА СЪРЦЕТО ИЛИ ДУШАТА – *раздвоено сърце, чувствам раздвоение в душата си* и т.н.

Своята конкретизация могат да намерят и много други, по-обща метафори, чрез които сме хвърлили светлина върху неясните сами по себе си концептуални категории ДОБРО и ЛОШО. Тук ще посочим само някои от тях, за да онагледим идеята си:

ДОБРОТО Е БОГАТСТВО/ИЗОБИЛИЕ, ЛОШОТО Е БЕДНОСТ/ ОСКЪДИЦА: *нещо обогатява сърцето ми, богата душевност, бедна душевност, духовен глад.*

ДОБРОТО Е БЛИЗКОТО, ЛОШОТО Е ДАЛЕЧНОТО: *обръщам/обръна* (към себе си) *сърцето* на някого – ‘*правя някого да стане благосклонен, по-милостив, по-добър*’ (Въртов 2015: 40, ФРБЕ 1975: 16), *обръщам <се със> сърцето си* ‘*обиквам някого, пожелавам нещо*’ (Въртов 2015: 40 – 41), *сърцето ми е с някого* – ‘*обичам някого, по душа ми е*’ (Въртов 2015: 46), *вземам нещо присърце, слагам си нещо на сърце; сърцето ми стои далече от нещо или някого* – ‘*проявявам безразличие или не приемам нещо или някого, защото ми са чужди, неприемливи*’ (Въртов 2015: 46).

ДОБРОТО Е СВЕТЛО (БЯЛО), ЛОШОТО Е ТЪМНО (ЧЕРНО) – *светло ми е на душата, светла душа, мрачно ми е на душата, черна душа.*

ДОБРОТО Е НАЛИЧИЕ НА СИЛА, ЛОШОТО Е СЛАБОСТ (БЕЗСИЛИЕ) – *имам лъвско сърце, силна душа, със заешко сърце* – със значение ‘*много страхлив*’ (ФРБЕ 1975: 379), *слаба душа.*

ДОБРОТО Е РАЗПОЛОЖЕНО ВДЯСНО, ЛОШОТО Е ВЛЯВО – *сърцето на мъдрия е надясно, а сърцето на глупавия – наляво* със значение ‘*мъдрият овладява чувствата си и действа според разума си, а глупавият действа, без да мисли, под напора на чувствата си*’ (Въртов 2015: 46 – 47).

Заклучение

Както посочихме в уводните думи, най-прекият път към намирането на вярно обяснение за това какви сме и кои сме ние, хората, защо сме уникални същества, толкова различни от всички останали живи организми на нашата планета, е наблюдението върху езика, който говорим. В нашия ежедневен, обичаен език са скрити знания, които често нямаме очи да видим, защото този език е до голяма степен метафоричен. Всъщност чрез него намират живот всички онези същности, които съзнанието ни вече е създало. Но често тези същности нямат реален, т.е. физически, материален еквивалент в действителността.

Такива са и концептуалните категории ДОБРО и ЛОШО, в които е синтезиран огромният и разностранен опит на човека от съществуването му в света, получил своята категоризация в резултат на способ-

ността ни да го оценяваме като положителен, отрицателен или неутрален в зависимост от ролята му в съхранението на живота на организма и на рода. Този опит може да е съвсем реален, да е резултат от реално, пряко взаимодействие на човека със света, но сам по себе си той не е материален, физически обект или субстанция. Наблюдението ни върху българския език показва обаче, че мислим за двете категории като за реални физически обекти, защото така говорим за тях – обозначили сме ги с думите *добро* и *лошо*, които освен като адеквативи се употребяват и в субстантивизирана форма (като съществителни имена) и така се превръщат в названия на неща, същности. Направили сме това възможно, без да го осъзнаваме, благодарение на способността ни за творческо, метафорично мислене, като сме си представили, че **ДОБРОТО** и **ЛОШОТО** СА ОБЕКТИ.

Онтологичните метафори, както твърдят Дж. Лейкъф и М. Джонсън, чрез които отъждествяваме части от опита си с обектите и субстанциите, ни дават възможност да разсъждаме за същности, които са абстрактни или недискретни, опитвайки се да ги разберем. В съзнанието ни доброто и лошото, мислени вече като обекти, са намерили мястото си в сърцето на човека, от една страна. От друга страна, представата за сърцето сме използвали, за да разберем какво е **ДОБРОТО** и **ЛОШОТО** – **ДОБРОТО Е (НАЛИЧИЕ НА) СЪРЦЕ**, а **ЛОШОТО Е ЛИПСА НА СЪРЦЕ**. Сърцето обаче мислим и като вместилище за душата, духа, волята и дори разума на човека. Затова **ДОБРОТО** в представите ни също е и **НАЛИЧИЕ НА ДУША/ДУХ/ВОЛЯ/РАЗУМ**, а **ЛОШОТО** е **ЛИПСАТА НА ДУША/ДУХ/ВОЛЯ/РАЗУМ**. **ДОБРОТО** в представите на българина според езика ни може да се мисли като **ДАВАНЕ НА СЪРЦЕТО/ДУШАТА ПО СОБСТВЕНА ВОЛЯ И ЖЕЛЕНИЕ**, а **ЛОШОТО** като – **ВЗЕМАНЕ НАСИЛА (или ОГРАВАНЕ) НА СЪРЦЕТО/ДУШАТА** или на **ЧАСТ ОТ СЪРЦЕТО/ДУШАТА**. Тъй като сърцето се мисли за вместилище на душата, духа, волята и разума, **ДОБРОТО Е ПЪЛНО СЪРЦЕ** (или **ДУША**), **ЛОШОТО Е ПРАЗНО СЪРЦЕ** (или **ДУША**).

ДОБРОТО е също така **ОТВОРЕНО (ОТКРИТО) СЪРЦЕ (ДУША)** и **ЧИСТО СЪРЦЕ (ДУША)**, а **ЛОШОТО** е **ЗАТВОРЕНО СЪРЦЕ (ДУША)** и **МРЪСНО СЪРЦЕ (ДУША)**. Ако погледнем по-надълбоко, зад тези метафори прозира представата на българина за естествена същност на сърцето (сърцето такова, каквото трябва да бъде) като вместилище за доброто – *доброто е да имаш сърце, да имаш открито сърце* (да разкриеш същността му) и *да имаш чисто сърце*, т.е. без примеси, естествено, такова, каквото е. Тоест човешкото сърце изначално е вместилище за доброто, тогава и самото то изначално е добро, което означа-

ва също, че човекът изначално е добър. Сърцето става вместилище и за лошото, но то се мисли като примес, който е неестествен, като нещо, което замърсява сърцето.

Подобно на реалните физически обекти, които имат различна големина, тегло, съставени са от различна субстанция, сме придали на доброто и лошото и по-конкретни физически характеристики. В съзнанието на българина **ДОБРОТО Е ГОЛЯМ ОБЕКТ** → **ГОЛЯМО СЪРЦЕ** (ДУША, ДУХ, ВОЛЯ), **ЛОШОТО Е МАЛЪК ОБЕКТ** → **ЛОШОТО Е НАЛИЧИЕ НА МАЛКА ДУША; СТЯГАНЕ, СТИСВАНЕ** (т.е. смаляване) **НА СЪРЦЕТО**. Открихме сблъсък, който обаче е привиден, на взаимно противоречащи си метафори, които използваме, за да си представим **ДОБРОТО** и **ЛОШОТО** – **ДОБРОТО Е ЛЕК ОБЕКТ** и **ДОБРОТО Е ТЕЖЪК ОБЕКТ**, **ЛОШОТО Е ЛЕК ОБЕКТ** и **ЛОШОТО Е ТЕЖЪК ОБЕКТ**; **ДОБРОТО Е МЕКО(СТ)** и **ДОБРОТО Е ТВЪРДО(СТ)**, **ЛОШОТО Е МЕКО(СТ)** и **ЛОШОТО Е ТВЪРДО(СТ)**. Показахме, че само привидно има противоречие между тези метафори, защото всъщност те имат различна експериенциална мотивираност. Посочихме също и някои по-обща метафори, изведени в предходни наши изследвания, на базата на които българинът е осмислил концептуалните категории **ДОБРО** и **ЛОШО**, които са намерили своята конкретизация при осмислянето им като реални обекти или субстанции, разположени в човешкото сърце.

ЛИТЕРАТУРА

- Вишеславцев 1990:** Вишеславцев, Б. П. Сердце в христианской и индийской мистике. (Публикации и примечания Н. К. Гаврюхина) [Vysheslavtsev, B. P. Serdtse v hristianskoy i indiyaskoy mistike. (Publikatsii i primechaniya N. K. Gavryuhina).] // *Вопросы философии*, 1990, кн. 4.
- Въртов 2015:** Въртов, В. *Езикови „проуки“ и „докази“* [Vatov, V. Ezikovi „prouki“ i „dokazi“.] Велико Търново: Фабер, 2015.
- Въртова 2012:** Въртова, М. *Представи за пространство, време и движение в българския език (Когнитивно изследване)*. [Vatova, M. Predstavi za prostranstvo, vreme i dvizhenie v balgarskiya ezik (Kognitivno izsledvane).] Велико Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“, 2012.
- Въртова 2016а:** Въртова, М. Към въпроса за категориите **ДОБРО** и **ЛОШО** в българския език на базата на онтологични метафори (от гледна точка на когнитивния подход към езика). [Vatova, M. Kam vaprosa za kategoriite DOBRO i LOSHO v balgarskiya ezik na bazata na

- ontologichni metafori (ot gledna tochka na kognitivniya podhod kam ezika).] // *Актуални проблеми на съвременната лингвистика. Юбилеен сборник в чест на проф. д.ф.н. д-р хон. кауза Стефана Димитрова*, София: Изд. на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2016, с. 237 – 246.
- Вътова 2016б:** Вътова, М. Още към въпроса за категориите ДОБРО и ЛОШО в българския език на базата на онтологични метафори (от гледна точка на когнитивния подход към езика). [Vatova, M. Oshte kam vaprosa za kategoriite DOBRO i LOSHO v balgarskiya ezik na bazata na ontologichni metafori (ot gledna tochka na kognitivniya podhod kam ezika).] // *Българският език – история и съвременност*, Велико Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“, 2016, с. 57 – 70.
- Гаспарян 2013:** Гаспарян, Д. *Философия сознания Мераба Мамардашвили*. [Gasparyan, D. *Filosofiya soznaniya Meraba Mamardashvili*.] Москва: „Канон+“, 2013.
- Дагнев, Сайкова 2013:** Дагнев, И., М. Сайкова. Сблъсък на метафорите: теория за концептуалната метафора и теорията за сливането в анализа на анатомичните метафори в български и английски. [Dagnev, I., M. Saykova. Sblasak na metaforite: teoriya za kontseptualnata metafora i teoriyata za slivaneto v analiza na anatomichnite metafori v balgarski i angliyski.] // *Електронно списание LiterNet*, 2013. <<http://litenet.bg/publish5/ivdagnev/metafori.htm>> (1.08.2018).
- Златев 2006:** Златев, Й. Значение = жизнь (+ культура): набросок единой биокультурной теории значения. [Zlatev, Y. Znachenie = zhizn' (+ kul'tura): Nabrosok edinoi biokul'turnoy teorii znacheniya.] // *Studia Linguistica Cognitiva. Вып. 1. Язык и познание: Методологические проблемы и перспективы*. Москва: Гнозис, 2006, 308 – 361.
- Карагеоргиева 2008:** Карагеоргиева, А. *Философия на съзнанието*. [Karageorgieva, A. *Filosofiya na saznaniето*.] София: ИК „Библиотека 48“, 2008.
- Лангакър 1992:** Лангакер, Р. В. *Когнитивная грамматика. Научно аналитический обзор* / Перевод на русский язык – ИНИОН АН СССР. [Kognitivnaya grammatika. Nauchno analiticheskiy obzor / Perevod na ruskiy yazyk – INION AN SSSR.] Москва, 1992.
- Лейкф 2004:** Лакофф, Дж. *Женщины, огонь и опасные вещи: Что категории языка говорят нам о мышлении* / Пер. с англ. И. Б. Шатуновского. [Lakoff, G. Zhenshchiny, ogon' i opasnye veshchi: Chto kategorii yazyka govoryat nam o myshlenii / Per. s angl. I. B. Shatunovskogo.] Москва: Языки славянской культуры, 2004.
- Лейкф, Джонсън 1980:** Lakoff, G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1980.

- Мамардашвили 1996:** Мамардашвили, М. *Необходимость себя. Введение в философию, доклады, статьи, философские заметки* / Сост. и общая ред. Ю. П. Сенокосова. [Mamardashvili, M. *Neobhodimost' sebya. Vvedenie v filosofiyu, doklady, stat'i, filosofskie zametki* / Sost. i obchaya red. Yu. P. Senokosova.] Москва: Лабиринт, 1996.
- Мичева-Пейчева 2013:** Мичева-Пейчева, К. *Сблъсъкът на чистотата и нечистотата в българската култура и език*. [Micheva-Peycheva, K. *Sblasakat na chistotata i nechistotata v balgarskata kultura i ezik*.] София: Валентин Траянов, 2013.
- Петрова 2003:** Петрова, А. *Езиковата метафора и балканската картина на света*. [Petrova, A. *Ezikovata metafora i balkanskata kartina na sveta*.] В. Търново: УИ. „Св. св. Кирил и Методий“, 2003.
- Пословици и поговорки 1969:** *5000 български пословици и поговорки*. Част 1. [5000 *balgarski poslovitsi i pogovorki*. Chast 1.] София: Наука и изкуство, 1969.
- РБЕ 1984:** *Речник на българския език*. Т. 4. [Rechnik na balgarskiya ezik. T. 4.] София: Изд. на БАН, 1984.
- РБЕ 1995:** *Речник на българския език*. Т. 8. [Rechnik na balgarskiya ezik. T. 8.] София: Изд. на БАН, 1995.
- ФРБЕ 1974:** *Фразеологичен речник на българския език*, Т. 1. (А – Н) [Frazelogichen rechnik na balgarskiya ezik, T. 1. (A – N).] София: Изд. на БАН, 1974.
- ФРБЕ 1975:** *Фразеологичен речник на българския език*, Т. 2. (О – Я) [Frazelogichen rechnik na balgarskiya ezik, T. 1. (O – YA).] София: Изд. на БАН, 1975.
- Цивьян 2005:** Цивьян, Т. *Модель мира и её лингвистические основы*. [Tsivyan, T. *Model' mira I ee lingvistichekije osnovy*.] Москва: КомКнига, 2005.
- Чудинов 2004:** Чудинов, А. П. Национальная ментальность и соответствующие ей метафорические модели. [Chudinov, A. P. *Natsional'naya mental'nost' i sootvetstvuyushchie ey metaforicheskiye modeli*.] // *Ethnohermeneutik und Antropologie* / Hrsg. von E. A. Pimenov, M. V. Pimenova. Landau: Verlag Empirische Pädagogik, 2004, S. 19 – 30 (Reihe “Ethnohermeneutik und Antropologie“. Bd.10).

КАРТИНАТА НА БЪЛГАРИЯ В ПРЕПОДАВАНЕТО НА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК КАТО ЧУЖД

Даниела Танчева, Петя Райкова
Медицински университет – Варна

THE IMAGE OF BULGARIA IN TEACHING BULGARIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Daniela Tancheva, Petya Raykova
Medical university – Varna

This report oversees the online course in Bulgarian Language as a foreign language 'I study in Bulgaria', level B1, issue 2017 of collective authorship of teaching fellows, Medical University Varna. The ways for students to join the new and unfamiliar environment are being analysed. Subject of observation are the speech label, proper names, topos and phenomena, holiday culture, public life achievements that make an unobtrusive notion of Bulgarian space. The stress is on the means that Bulgarian language uses to convey cultural information, the peculiarities in presenting and problems foreign students face in understanding Bulgarian culture. Foreign language is viewed as a connection channel needed to realise cultural specifics and differences.

Key words: Bulgarian culture, learning, medical students

Езикът е не само средство на общуване, но и познание от срещата с нов свят. В този смисъл *картина на света* се схваща като „представи и знания за света като системно и операционално единство“ (Ботева 2008: 18, 19). Понятието *свят* се интерпретира като „резултат от преработката на информацията за средата и човека“. От една страна, овладяването на езика означава усвояване на културните ценности, а от друга – възприемането на тези ценности е невъзможно без езика. Според Крамш езикът: 1. представя културни явления; 2. въплъщава културни явления; символизира културни явления (Крамш 1998: 1 – 3).

Хол говори за репрезентативната функция на езика, използването на знаци и символи: звуци, думи, електронни снимки, музикални ноти, обекти, чрез които представяме на другите нашите концепции, идеи или

чувства (Хол 1997: 1). Според Вайнрайх езиковият контакт трябва да се изучава на широк психологически и социално-културен фон“.

Несъмнено обучението по чужд език е необходимо да се поставя в контекста на културата, към която принадлежи. Усвояването на езика е много повече от комуникативен акт или обмен на информация, то е връзка между различни културни идентичности. Обучаемите не бива да гледат на езика само като на граматична структура или средство за контакт, а като на път към осмисляне на спецификите на културата и нейните реализации в действителността. Предпоставките за успешна комуникация са свързани с овладяването на речников запас и граматично правилни изрази, но и със знания за обществото. Езиковата дейност трябва да се разбира не само като употреба на езика в комуникативния процес, но и като ментална и интелектуална дейност, свързана със съзнанието и мисленето (Буров 2004: 7).

Общуването на студентите медици с българи и тяхната успешна реализация в различни социални сфери изисква познаване на културните особености на България и осмисляне на различията между родната и чуждата култура. Обучението им е в основата и на тяхната компетентност като лекари, защото техните първи пациенти са българи.

Във видеокурса „Аз уча в България“, ниво В1, преднамерено са заложени културни факти и феномени в неголям обем, които да представят националната ни идентичност. Ставрева, Добрева и Тачева разглеждат културните реалии в изпитните текстове за четене с разбиране на ЕСL, ниво В1, и приемат, че културната информация спомага за адаптацията на студентите. Те посочват четири критерия за подбор на културни факти: 1. Информативност; 2. Културно-историческа стойност; 3. Популярност; 4. Съпоставимост с популярни културни обекти от страните на произход на чужденците (Ставрева, Добрева, Тачева 2016: 601 – 604).

Целта на обучението на студенти медици във втори курс е развиване на комуникативните им умения по общ български език за съответното ниво, съобразено както с Европейския езиков стандарт, така и с професионалната ориентация на обучаемите. В текстовете е реализирана ненатрапчива културна информация, която доизгражда картината от обучението в първи курс (видеокурс по български език като чужд, „Аз уча в България“ – ниво А1 – А2). Студентите вече са придобили знания за традиционни напитки, български ястия и рецепти, роднински връзки и семейство, за празниците Коледа и рожден ден, жилище, сезоните и времето в България, известни български спортисти и популярни национални спортове, културни личности и

събития. Целта на втората част е да продължи и обогати информацията, без културната информация като тематика да е специален акцент в обучението. Заглавието в първолична форма кани студента да се самоидентифицира в чуждата културна среда чрез своята роля на студент. Вниманието е насочено към неговата личност, социалната и професионалната му реализация в границите на друга географска и културна карта, чиито параметри задължително трябва да познава, за да може да сравнява, осмисля и анализира новата култура.

От първостепенна важност в обучението по чужд език са текстовете материали, тяхната тематика и възможностите им да илюстрират граматически единици. Не по-малко важни са илюстративните материали – снимки и филми, които повишават ангажираността на студента и ефикасността на ученето. Те са не просто носители на визуална информация, но и средство, чрез което се развива умението говорене. Тяхната функция, освен да илюстрират, е и да служат за подготовка на студентите за устен изпит, на който те трябва да продуцират монологична реч по визуален стимул. Някои от снимките и корицата на учебника са допълващи картината на България визуални материали. Филмите към всяка тема илюстрират места, хора, речев етикет, облекло, време и природа, невербален език – жестове и мимики. Във видеокурса са намерили мястото си снимки на известни български спортисти, морски и планински гледки, природни феномени, храни, икона на св. Георги и на св. св. Кирил и Методий, християнски кръст, мартеница, момичета, които лазаруват, национален флаг, празници. Всички те предоставят визуално богатството и разнообразието на природата и културата ни. Към тях има поставени задачи за съставяне на монологичен или диалогичен текст, отговор на въпроси или разказ по опорни думи. Използват се като образи стимули за придобиване на знания.

Кориците на учебниците за двете нива на езиково обучение си кореспондират една с друга чрез снимки, които са колажирани в географската карта на България. За ниво А1 – А2 са подбрани снимки от различни области на страната – на изток е Черно море, на североизток – златните ниви на Добруджа, Северна България – Царевец, на юг – Розовата долина, на запад – Рилският манастир и Белоградчишките скали, снимки на стари български къщи сред красива природа. Снимките са културни знаци на многоликия образ на страната, с който бихме искали да заинтригуваме студента. В него са събрани история, религия, дом и природа като кодове на културата и езика. Учебникът за ниво Б1 в същата по размер географска карта, с широк контур, но в нея са поместени снимки от студентския живот на студентите в Ме-

дицинския университет. Акцентът е върху професионалната и социалната реализация на обучаемите в границите на България, върху възможностите за добро и качествено образование на българи и чужденци в областта на медицината и денталната медицина. В центъра на колажа е студентът, който се обучава и ще се дипломира в България. Поместена е снимка от събитието за най-голяма ДНК верига, с което студенти от различни националности участват в рекорд на Гинес. Обединението на човешки тела е като обединителните връзки в молекулата, то е иницирано от български студенти и е знак за желана интеркултурност и толерантност към другия.

Сътрудничеството и общуването на човека с това, което го заобикаля, дава информация за неговия светоглед. Начин да мислим за културата на България, е чрез природата. Това, което се ражда и расте през различните сезони, природните дадености, феномени, туристически места, особености на климата и т. н. презентират страната ни, а защо не и да я рекламират. Авторски текст за многобройните природни забележителности и дадености в страната ни, които я превръщат в красива туристическа дестинация, е поместен в темата „Транспорт. Пътуване и ваканция“.

- Прочетете текста и попълнете липсващите думи.

ДОБРЕ ДОШЛИ В БЪЛГАРИЯ

Обичате да пътувате? Добре дошли в България – страна с интересна 0. Г. история, красива природа, уникални традиции и много културни 1. .... Тук са събрани планини, море, езера и много красиви природни феномени.

Освен слънце, пясък и море курортите на Черно море предлагат модерни аквапаркове, луксозни ресторанти и хотели. Курортите са подходящи за 2. .... ваканция и за индивидуална почивка. Туристите 3. .... възможност да посетят много културни събития: международни фестивали – джаз, балет, фолклор, кино и др.

Добра възможност за почивка 4. .... и развлечение предлагат и българските планини. Те заемат около 30% от територията на страната. В планинските курорти Банско, Боровец и Пампорово има отлични условия за практикуване на зимни спортове и за почивка през лятото. Ако сте 5. .... пешеходния туризъм, може да изкачите най-високия връх на Балканския полуостров – връх Мусала (2925 м). Планините в България предлагат маршрути и за планински велосипеди, 6. .... може да си набере гъби, билки и горски

плодове. Може да избирате: малък семеен хотел, 7. .... за гости или голям хотелски комплекс. В планината има много приятни места за риболов.

България е 8. .... минерални извори и лечебна кал. Модерни спа хотели предлагат процедури за релаксация, профилактика и лечение на различни болести. 9. .... най-предпочитаните дестинации са Девин, Поморие, Хисаря, Велинград. Там има модерни спа центрове, в които може 10. .... или просто да си починете.

Възможни отговори:

А. къща

Б. спорт

В. богата на

Г. история

Д. да се лекувате

Е. забележителности

Ж. семейна

З. имат

И. туристът

Й. хотела

К. да пътувате

Л. едни от

М. любители на

- Пример за граматическа задача:

Попълнете празните места с пълните форми на личните местоимения: нея (3), мене, него (2), тебе, вас (2), нас.

А: – Митко, къде ще ходиш през ваканцията?

Б: – В планината, ще карам ски в Пампорово.

А: – Със Соня ли ще пътуваш?

Б: – Да, с ..... И тя харесва планината. За ..... е важно да има много сняг, а за ..... – да има топъл басейн и спа зона.

А: – С какво ще пътувате, с бързия влак ли?

Б: – Да, с ..... ще пътуваме до град Пловдив, там ще наемем кола и с ..... ще отидем до хотела.

А: – А хубав ли е хотелът? Колко дни ще бъдете там?

Б: – Точно до ..... е ски пистата! Ще бъдем там една седмица. Иво, на ..... не ти ли се идва с .....? Ще бъде чудесно, ако дойде и Мария.

А: – Благодаря за поканата, мисля, че аз и Мария ще прекараме чудесна ваканция с .....

Б: – Чудесно! Ще резервирам двойна стая и за ..... двамата. Ще бъде хубава ваканция.

Екстремните маршрути на Рила, климатичните особености на българските планини, най-високият връх Мусала са географски факти от видеофилма „Какво ще правиш след сесията“ – тема 5. „Времето и човекът“. Хубавото българско време, пещерните образувания, Побитите камъни и Ботаническата градина в Балчик, курортите „Албена“, „Златни пясъци“, „Св. св. Константин и Елена“ допълват туристическата визия на България. На студентите се предлага туристическа информация за интересни забележителности около Варна, а двугодишната практика с тези текстове показва, че те провокират културните интереси и често са повод за организирани пътувания до споменатите места. Близките дестинации по Черноморието са с лесен ориентир, не просто абстрактна информация за непознати туристически обекти, а забележителности, които могат да се посетят през почивните дни.

Темата за спорта е атрактивна за младите хора и е едно от лицата на България, което показваме с гордост на чужденците. Във видеокурса „Аз уча в България“ В1 сме разработили две теми: „Спортът е за всички“ и „Движението е здраве“. В първата се акцентира на моменти от спортната слава на България, а втората е повече ориентирана към ефекта от спорта върху човешкото тяло с оглед на подготовката на студентите за комуникацията в клиника. Представени са текстове за Стефка Костадинова, Христо Стоичков, Димитър Бербатов, Йордан Йовчев и златните момичета на България – гимнастичките от ансамбъла по художествена гимнастика. Избрани са популярни спортисти от настоящето или от близкото минало с рекордни постижения в областта си. Германските студенти с интереси в спорта лесно разпознават имената на Бербатов и Нешка Робева, част от кариерата на които преминава в Германия. В темата намират място и българските народни танци, които набират все по-голяма популярност през последните години и сред чуждестранните студенти. Като текст за слушане са представени инициативи по повод на Европейската седмица на движението и тяхното реализиране във Варна. Той представя България на фона на европейските ценности и инициативи.

Както във филмите, заснети за езиковия курс, така и в упражненията в учебника са широко застъпени българските лични имена. Търсени са не само имена, които да насочат към особеностите на антропонимната ни система, към правописа и фонетиката (Яна, Явор, Деляна, Сяна, Петър, Дойчинов, Панайотов, Щерева), но и имена, които ориентират чрез окончанията си към категориите род и число (Марин и Марина; Веселин и Веселина; Добрев, Добрева и Добреви). Чрез използваните лични имена се очертават много отчетливо мотиви-

вите при възникването им, които са отражение на духовните стремежи, вярвания, представи на българина за добро и зло. Лесно е да се направи връзка с начина, по който се образуват фамилените имена в майчиния език на студентите – професии, прозвища, черти на характера, външност и т.н. Важно за студентите е да се научат да „чуват“ имената, защото човек откроява само познатото, а на тях им предстои да попълват медицинска документация.

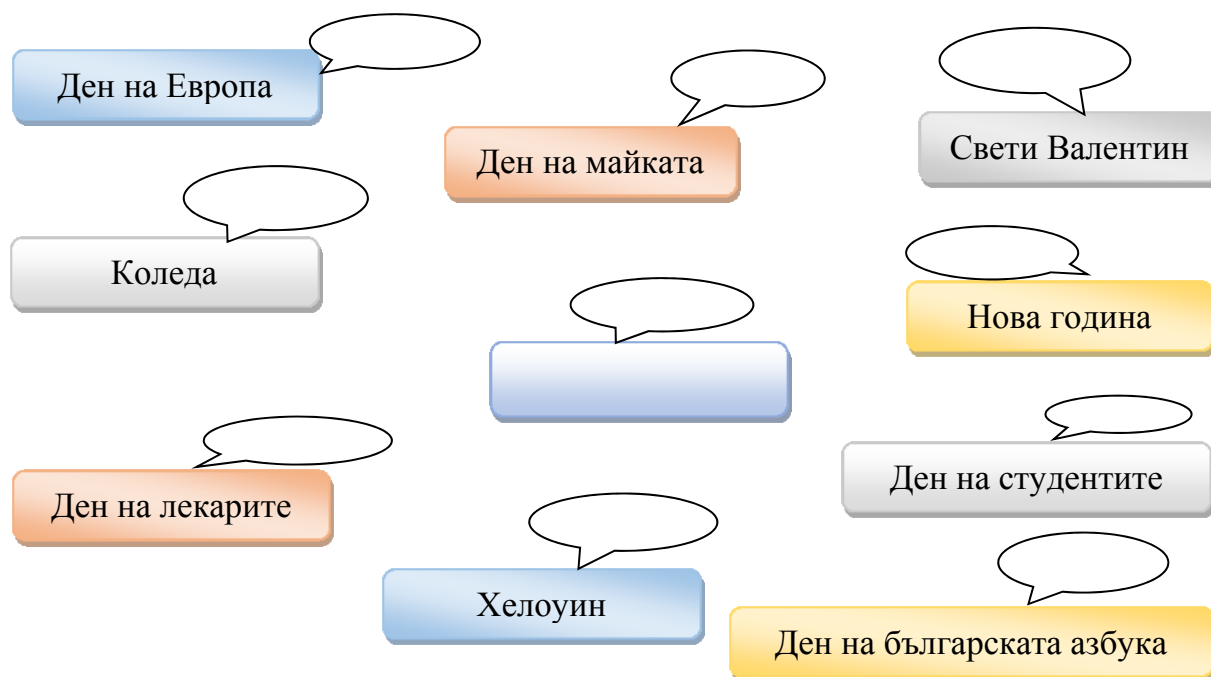
Празниците на всеки народ съпътстват неговия живот и са плод на творческия му гений. Те представляват културно-историческото и общественото му развитие. Българските празници и ритуали са урочна тема в учебника (Пенева 2017: 67), чрез която студентите се приобщават към българската култура. Баба Марта, имените дни (Никулден, Йордановден, Гергьовден, Еньовден, Цветница), Великден, Бъдни вечер, Трифон Зарезан, поздравите, свързани с тях, както и празничната трапеза присъстват в упражненията и текстовете. Така студентите разбират това, което вече са видели – напр. подаряването на мартенички и окичените с тях по-късно цъфнали дръвчета, празничната манифестация на 24 май. Особен интерес предизвикват поздравите за рожден ден и Нова година, необходимостта на българина да прибави благопожелания към традиционното и достатъчно за англоезичното мислене „Happy Birthday“ или „Happy New Year“. Някои от задачите посочват общите празници, както и типично българските:

• **Отбележете кои от празниците чествате във Вашата страна:**

☐ Хелюин	☐ Ден на независимостта
☐ Деня на кралицата	☐ Баба Марта
☐ Коледа	☐ Ден на Европа
☐ Деня на Кирил и Методий	☐ Свети Валентин

- **Знаете ли на коя дата се празнуват посочените празници? Напишете тези, които знаете, и сравнете написаното с колежата си.**

На празното място напишете любимия си празник и неговата дата.

Комуникативната компетентност представлява съвкупност от комуникативни умения за адекватно комуникативно поведение в различни комуникативни ситуации. То включва уменията за участие в различни комуникативни дейности (говорене, слушане, писане, четене). Тези умения са в съответствие с познаването на границите на свободата и задължителността при избора на езикови средства за текстостроене. Доброто равнище на комуникативно поведение е еквивалент на възможности за целесъобразен избор на комуникативно-речеви модели, речеви стратегии, дискурсни техники, езикови средства. Придобиването на комуникативна компетентност от студентите по медицина не е еднократен акт, а продължителен процес на усвояване на знания и умения, чиято резултатност зависи от мотивацията на студентите. За чуждестранните студенти, изучаващи български език, е важно да овладеят лексикалните средства и граматичните форми за учтивост, но наред с това, за да се осъществи успешна комуникация, от голямо значение е и възприемането на контекста, в който функционират етикетните единици. Повечето от филмите пресъздават общуване между приятели, но има и филми, които представят официално общуване: посещение в агенция за недвижими имоти; в туристическа агенция.

Умението на личността да общува с хората, като създава приятно настроение около себе си, зависи от степента на владеене и правилно използване на речевия етикет в конкретни ситуативни условия. Според Н. И. Формановская той е „микросистема от национално специфични устойчиви форми за общуване, приети и предписани от об-

ществото за установяване на контакт между събеседниците, за поддържане на общуване в избрана тоналност“. При речевото общуване етикетните изрази изпълняват определени специализирани функции в процеса на социализация на комуникиращите. Така например установяването на начало и край на общуването е една от най-важните функции на речевия етикет – контактната. Диалозите от филмите „В туристическата агенция“, „Смяна на квартирата“, „Посещение при лекаря“, „При стоматолога“ утвърждават етикетните реплики за начало и край на диалог: *Добър ден! Заповядайте, седнете! С какво мога да бъда полезен? Благодаря! Довиждане! Приятен ден! Лека работа!* Конотативната функция отразява вежливото общуване с другите участници в акта на речевата дейност. Регулиращата функция на речевия етикет се свързва с избора на етикетна единица за регулиране и отразяване на взаимоотношенията между общуващите – филмите засъпват както фамилиарната форма на глаголите във 2 л. ед. ч., така и учтивата форма във 2 л. мн. ч. Апелативната функция на речевия етикет цели да се привлече вниманието на събеседника, а императивната е функция на въздействието с цел установяване на контакт. Последните две функции са взаимнозависими и взаимносвързани, тъй като да се привлече вниманието на събеседника, означава и да му се въздейства. В диалога от филма „Смяна на квартирата“ брокерът заявява: „За да Ви помогна, трябва да отговорите на няколко въпроса: Колко голямо жилище търсите...“. От психолингвистична гледна точка речевият етикет се разглежда като диалогово единство, което се състои от реплики стимули и реплики реакции. Специфичното за случая е репродуцирането на готови, клиширани изрази – формули на речевия етикет. Филмите, записани за урочната тема „Здраве и болест“ и „Дентално здраве“, посочват подходящите реплики в комуникацията в клиника и в зъболекарски кабинет. Тези тематично обединени етикетни езикови формули подпомагат подготовката на студентите за практиката им в клиника. Като един от основните дидактически принципи се формулира този за приложността на получаваните знания. Актуално е да се говори за връзката между образованието и професията. Но буквалното приемане на принципа, преекспонирането и абсолютизирането му води до дисбаланс, вреден за младия човек и в личностен, и в образователен план. Обучението по български език би могло да развие у бъдещите лекари и уменията да предразположиш пациента, да разбереш страховете му и да го успокоиш, да вдъхнеш доверие.

Проблеми и неосъществени срещи. Решения

Е. Бенвенист коментира връзката между концептите *език – култура – личност* (Бенвенист 1966: 45). Според него тази триада е „увеличителната леща, с помощта на която изследователят вниква в материалната и в духовната същност на етноса като цялост и на отделния индивид – в частност“. Това поражда въпроса доколко студентът е изследовател на културата ни и в каква степен иска да вникне в същността или гледа на България само като географска карта. Английският език е отличен посредник в общуването на студентите в различни комуникативни сфери (ресторант, наем на жилище, университетски структури). Най-често живеят в затворена група, в която използват езика на обучение или родния си език. Обикновено студентите по медицина и дентална медицина с англоезично обучение се връщат след дипломирането в страната си, където няма да използват българския език. От значение са персоналната любознателност и интересът към културни факти, социална среда, националност и не на последно място – способността на преподавателя по български език да предложи културна информация, без да я налага или преекспонира. Толерантността в межкултурното общуване се основава на информираност от страна на преподавателя за някои културни традиции на обучаемите. Възможността различните култури да се срещнат и за тях да се говори на български език, е отговорност на преподавателя, чрез която той прави комплимент на студента: *Аз се интересувам от твоята култура, а ти?* Чрез обогатяването на езиковия опит ще се обогатява и способността за самостоятелното приобщаване към културата. Това е продължителен и доброволен акт на възприемане и осмисляне на фактите. Любознателните студенти питат и търсят, а преподавателят информира, следвайки интересите и нуждите им.

Изводи

Комуникацията на студентите в клиника изисква не просто размяна на информация с пациента, а разбиране на неговите нужди, навици, начин на живот. С оглед на това минимумът културологичен контекст е заложен в учебното съдържание, в малък обем са фолклорните, религиозните и историческите препратки. Толерантното и премерено представяне на културни факти в учебното съдържание ненатрапчиво чертаят границите и фона на българското.

Съобразно с интересите на студентите от различни групи или националности преподавателят разширява презентацията на България с допълнителни художествени или медийни текстове, българска музика и песни, организиране на езикова практика извън аудиториите (посещения на концерти, музеи, исторически забележителности, уро-

ци по български танци). Информацията, предлагана на студентите, е актуална и не натоваарва, лесно се прилага в реална речева ситуация с оглед на тяхната социална адаптация и професионално общуване в клиника, винаги с оглед на техните интереси и не на последно – място на нашето желание да представим България на света.

ЛИТЕРАТУРА

- Бенвенист 1966:** Benveniste, E. *Problèmes de linguistique*. Paris: Gallimard, 1966.
- Ботева 2008:** Ботева, С. *Човек – език – пространство. Обозначаване на пространството във френския и българския език*. [Boteva, S. Chovek – ezik – prostranstvo. Obznachavane na prostranstvoto vav frenskiya i balgarskiya ezik.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008.
- Буров 2004:** Буров, Ст. *Познанието в езика на българите*. [Burov, St. Poznaniето v ezika na balgarite.] Велико Търново: Фабер, 2004.
- Вайнрайх 1974:** Weinreich, U. *Languages in Contact Findings and Problems*. The Netherlands: Mouton & Co, 1974.
- Крамш 1998:** Kramsh, C. *Language and Culture*. Oxford: Oxford University Press, 1998.
- Хол 1997:** Hall, S. *Representation and Signifying Practices*. London: SAGE Publications, 1997.
- Няголова и др. 2017:** В. Няголова, Д. Танчева, Е. Скочева, К. Пенева, Й. Стефанова, П. Райкова. *Аз уча в България – видеокурс, български език като чужд за англоезично обучение, В1*. [V. Nyagolova, D. Tancheva, E. Skocheva, K. Peneva, Y. Stefanova, P. Raykova. Az ucha v Bulgariya – videokurs, balgarski ezik kato chuzhd za angloezichno obuchenie, B1.] Варна: Издателство на МУ, 2017.
- Пенева 2017:** Пенева, К. *Аз уча в България – видеокурс, български език като чужд за англоезично обучение, В1*. [K. Peneva. Az ucha v Bulgariya – videokurs, balgarski ezik kato chuzhd za angloezichno obuchenie, B1.] Варна: Издателство на МУ, 2017.
- Ставрева, Добрева, Тачева 2016:** Ставрева, С., Добрева, А., Тачева, В. *Култури и религии на Балканите, в Средиземноморието и Изтока*. [Stavreva, S., Dobreva, A., Tacheva, V. Kulturi i religii na Balkanite, v Sredizemnomoriето i Iztoka.] Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2016.
- Формановская 1987:** Формановская, И. *Русский речевой этикет – лингвистический и методологический аспекты*. [Formanovskaya, I. Russkiy rechevoy etiket lingvisticheskiy i metodologicheskiy aspektu.] Москва: Русский язык, 1987.

ЕЗИКОВЕДСКА СЛАВИСТИКА

**ТЕМАТИЧНИ КРЪГОВЕ УНГАРИЗМИ
(ОТ РЕЧНИЦИТЕ НА ВУЯКЛИЯ, КЛАИЧ И АЛЕКСИЧ)**

Вяра Найденова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**THEMATIC CLUSTERS OF HUNGARIAN LOANWORDS (FROM
THE DICTIONARIES OF VUJAKLIJA, KLAÍĆ AND ALEKSIĆ)**

Vyara Naydenova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The present study provides quantitative data on the Hungarian loanwords in Serbo-Croatian language, taken from the dictionaries of foreign words of Milan Vujaklija, Bratoljub Klaić and Radomir Aleksić. The term ‘Serbo-Croatian language’ corresponds to the period of joint development of modern Serbian and Croatian languages, which are currently in a period of divergence. The method of work is excerption, classification and analysis. All lexicographical articles involving the ‘Hungarian loanword’ marker have been traced, taking into account the meaning and the grammatical categories. All established lexical units are grouped into conceptually meaningful clusters, taking into account their presence or absence in each individual dictionary, which is the main part of the article.

There are explicable differences in numerical indicators in the dictionaries of the three authors, both according to the volume of the vocabulary included in each of them, as well as in the separate semantic clusters. Hungarian loanwords – nouns visibly predominate quantitatively over the rest parts of the speech mainly because of their nature of realia.

Key words: Hungarian loanwords and Serbian and Croatian, dictionaries of foreign words

В настоящото изследване се привеждат количествени данни за унгаризмите в сърбохърватски език, почерпани от речниците за чужди думи на Милан Вуяклия, Братолюб Клаич и Радомир Алексич. Употребява се терминът „сърбохърватски език“ с оглед на това, че самите речници обхващат лексика от периода на съвместното разви-

тие на съвременните сръбски и хърватски език, които в момента са в период на дивергенция. Методът на работа е ексцерпция, класификация и анализ. Проследени са всички лексикографски статии с маркер „унгаризъм“, като е отчетено значението и граматическите категории на думата, вече възприета в сърбохърватския език. В други публикации е разгледана адаптацията на унгарските заемки към системата на приемащия език от аспекта на морфологията и на фразеологията.

Милан Вуяклия започва да събира езиков материал за своя „Лексикон страних речи“ около 1925 година, а през периода от 1934 до 1936 г. завършва с окончателната му обработка. Първото издание е отпечатано през 1936 г. от издателството на Геца Кон и се превръща в значително събитие за сръбската наука и култура. През 1954 г. излиза от печат второто, допълнено и преработено, издание и оттогава периодично се преиздава поради нестихващия интерес към него, основно от издателство „Просвета“ (до 2009 г.). Последното, единадесето, издание на Лексикона (засега) е от 2011 г. под названието „Нови Вуяклия“ с нови издатели – „Макарие“ от Белград и „Октоих“ от Подгорица. За нашето изследване сме ексцерпирали изданието от 1983 г.

Подобен успех и признание постига в бивша Югославия и по-специално в Хърватия Речникът на Братолюб Клаич от 1951 г. (*Rječnik stranih reči, izraza i kratica*). В настоящата работа са представени данните от *Rječnik stranih riječi. Tuđice i posuđenice, Nakladni zavod МН, Zagreb 1983*.

Изследването на унгаризмите в сърбохърватски е допълнено и с лексемите, ексцерпирани от Речника на чуждите думи и изрази на Радомир Алексич (*Rečnik stranih reči i izraza Dr. Radomir Aleksić, Prosveta, Beograd, 1978*).

През 2006 г. подобно издание е по-обемният и сигурен Голям речник на чуждите думи (Велики речник страних речи и изрази) от Иван Клайн и Милан Шипка, който съдържа най-голям по обем лексикографски материал, организиран по азбучен ред, с посочени акценти, граматически категории, етимология, значение и сфера на употреба. За съжаление, той не бе обхванат в това научно съобщение.

Характеристики на унгарските заемки в сърбохърватски

Предвид големия принос на унгарската нация и език във формирането и израстването на сръбската култура, наука, просвета, икономическо възможване и като се отчита и продължителността на контактите между двата народа – славянски и неславянски – още от момента на заселването на унгарските племена на днешната им територия до

края на IX в., както не на последно място и това, че трите държави граничат непосредствено една с друга, можем да определим контакта между унгарския и сърбохърватския език едновременно като „миграционен“ и като „постоянен“ (пограничен) според терминологията на Пецо (1987). Определението „миграционен“ се отнася в по-голяма степен до контактите между сърбохърватски и унгарски като цяло от гледна точка на количеството и времето. Като пограничен се определя контактът най-вече, естествено, в областите, непосредствено граничещи с територията на Унгария – сръбската автономна област Войводина, северните краища на Хърватия, където се среща билингвизъм.

Изследванията, направени въз основа на три речника на чуждите думи от „югославския“, сърбохърватския период на развитието на сръбския и хърватския език, констатира, че в количествено отношение унгаризмите и при тримата автори са различни; при Милан Вуяклия общо лексикалните заемки (съществителни и прилагателни имена, глаголи, възклицания, наречия и др.) са 73, при Радомир Алексич възлизат вече на 117, докато Братолуб Клаич отбелязва в речника си на чуждите думи в хърватско-сръбския език 352 унгаризма. Толкова големият брой унгарски заемки при Клаич се дължи и на факта, че речникът е по-обеман като цяло. Освен това авторът изследва в речника си чуждите само в западния вариант (хърватския), ексцерпирал е произведения на Мирослав Кърлежа, силно наситени с лексика от унгарски произход. М. Вуяклия е представител на източния вариант, териториално по-отдалечен от Унгария, като е логично и лексемите от унгарски произход да са по-малобройни. Р. Алексич се стреми да обедини източния и западния вариант. Ето защо са обясними различията в числовите показатели в трите речника както според обема на включената във всеки от тях лексика, така и в отделните семантични кръгове.

Показателят „време на заемането“ дава основание да бъдат разграничени на стари (до края на Втората световна война) и нови (след този момент до предпоследното десетилетие на XX век).

Старите, вече адаптирани заемки са се вградили в основния лексикален фонд на сърбохърватския език. Те са се интегрирали, претърпели са известни фонетични и морфологични промени в процеса на своята адаптация от унгарски. Най-често това са заемки, които означават имена (названия на растения, животни, храни, ястия, домакински съдове, оръдия на труда и т. н.). Следователно това са думи, употребявани в ежедневната езикова практика, спадащи вече към основния речников фонд на езиковата общност като цяло.

По-новите заемки, навлезли в езика след Втората световна война, са все още със статус на чужди думи без промени или на „компромисна реплика“ (Филипович: 1986) с всичките нейни белези на неустойчивост и неинтегрираност. Известна част от тях изобщо нямат достъп до нормирания език и се включват в така наречената „периферна лексика“. По-новите заемки идват както от книжовния, стандартизиран изходен език (ИЕ) – унгарския, така и (по-рядко) от диалектите и на ниво разговорен език, където в приемащия език (ПЕ) не съществува подобен израз или понятие.

Под по-нови унгарски влияния разбираме, както вече бе отбелязано, по-силното действие на интерференцията през периода след 1945 г. Те се проявяват в диалектите и разговорния език, в периферната, субстандартната лексика – от една страна, а от друга – във все по-активната поява на унгаризми в публикациите на сръбската народност в рамките на Унгария в училищните помагала и учебници, много от които – без каквато и да било адаптация към системата на ПЕ.

Тематично групирани унгарски заемки

А. Съществителни имена

Унгаризмите съществителни имена видимо преобладават в количествено отношение над заемките от унгарски от останалите части на речта: съответно при Милан Вуяклия (МВ) – 67, при Братолюб Клаич – 307, при Радомир Алексич (РА) – 111. Те могат да бъдат групирани в няколко понятийно-смислови кръга по тематичен признак.

(Повтарящите се думи и в трите речника получават индекс /3/, в два – индекс /2/, като отбелязваме и инициалите на автора. Правописът е съобразен с оригинала – при речниците на Милан Вуяклия и Радомир Алексич е на кирилица, а на Братолюб Клаич – на латиница.)

СЪРБОХЪРВАТСКИ	УНГАРСКИ	БЪЛГАРСКИ
-----------------------	-----------------	------------------

I. Човек, човешко тяло, болести, лечение, живот, смърт

МВ: 2

<i>канков /3/ цомор</i>	<i>kankó csomor</i>	<i>гонорея вид треска</i>
-----------------------------	-------------------------	-------------------------------

БК: 5

<i>ember</i>	<i>ember</i>	<i>човек</i>
<i>kilenc</i>	<i>kilencz (девет)</i>	<i>мъжки член (нецензурно)</i>
<i>keh</i>	<i>keh /Kehle/</i>	<i>гърло; астма</i>

<i>varka</i>	<i>fark</i>	задна част; опашка; трътка
<i>kankov /3/</i>	*	*

РА: 1

<i>канков /3/</i>	*	*
-------------------	---	---

(* – Този знак (звездичка) присъства и в някои от следващите таблици. Означава виж по-горе унгарския оригинал и превода на български език на думите от същия тематичен раздел. Поставен е с цел да не се преписва думата в оригинал или в превод, ако е била вече обяснена в предходната таблица.)

II. Роднински отношения**МВ: 1**

<i>омама /2 БК/</i>	<i>ó (cmap)</i>	баба
---------------------	-----------------	------

БК: 8

<i>ара</i>		тата
<i>bači</i>	<i>bácsi</i>	чичо; бай
<i>fiŕer</i>	<i>vőfél</i>	девер
<i>омама /2 БК/</i>	*	*
<i>otata = орапа</i>		дядо
<i>parta (cmapa)</i>	<i>párta (Borte)</i>	мома (cmapa)
<i>šogor /2 РА/</i>	<i>sógor (Schwanger)</i>	шурей; зет
<i>šogorica /2 РА/</i>		етърва; зълва

РА: 2

<i>шогор /2 БК/</i>	*	*
<i>шогорица /2 БК/</i>	*	*

III. Облекло, мода**МВ: 5**

<i>бунда /3/</i>	<i>bunda</i>	кожух
<i>гомба /2 БК/</i>	<i>gomb</i>	копче
<i>ђинђува /3/</i>	<i>gyöngy</i>	мънисто; обеца
<i>калпак</i>	<i>kalpag</i>	калпак
<i>чаков</i>	<i>csáko</i>	кожсена войнишка шапка

БК: 29

<i>bakandža /2 PA/</i>	<i>bakancs</i>	груби войнишки обувки
<i>baršun /2 PA/</i>	<i>bársony</i>	кадифе
<i>bekeš</i>	<i>bekecs</i>	вид кожено горно мъжско облекло
<i>bočkore</i>	<i>bocskor</i>	терлици; сандали
<i>botuše</i>	<i>botos</i>	ботуши
<i>bumbača</i>		карфица
<i>bunda /3/</i>	*	*
<i>bunđur</i>	<i>bunguika</i>	къс дамски кожух, контоище
<i>cipela</i>	<i>czipő</i>	обувка
<i>đend</i>	<i>gyöngy</i>	гердан; огърлица
<i>đinda = đinđuha = đinđuva /3/</i>	<i>gyöngy</i>	*
<i>franjak</i>	<i>fank</i>	женско сватбено украшение за глава
<i>gumb = gomba /2 MB/</i>	*	*
<i>/ka/cabajka</i>	<i>kaczagány</i>	вид женско палто
<i>kadmen</i>	<i>ködmen</i>	вид кожух
<i>kepenak</i>	<i>köpenyeg</i>	ямурлук
<i>kinč</i>	<i>kincs</i>	накит, украса
<i>konda</i>	<i>konty</i>	кърна за глава
<i>maite</i>	<i>mejj (гърди)</i>	закопчалка
<i>mentem</i>	<i>mente /Mentel/</i>	вид мъжки шлифер
<i>njustovina</i>	<i>nyuszt</i>	кожа от златка
<i>pačel</i>	<i>patyol</i>	було
<i>parta</i>	<i>párta</i>	накит за глава за девойки
<i>punđa /2 PA/</i>	<i>punty</i>	кок; роло (прическа)
<i>rojta /2 PA/</i>	<i>rojt</i>	ресна
<i>surdoma</i>	<i>szűr-dolmány</i>	вид селска горна дреха (долама)
<i>šišak</i>	<i>sisak</i>	шлем
<i>šujtaš</i>	<i>sujtás</i>	шевица; гайтан
<i>viganj</i>	<i>viganó</i>	женска рокля

РА: 9

<i>атила</i>	<i>atila</i>	вид сюртук
<i>баканча = баканца /2 БК/</i>	*	*
<i>барока = парока</i>	<i>baroka</i>	перука
<i>баршун /2 БК/</i>	*	*
<i>бунда /3/</i>	*	*
<i>ђинђува (срб.) = đinđuha (хрв.) /3/</i>	*	*
<i>пунђа /2 БК/</i>	*	*
<i>ројта /2 БК/</i>	*	*
<i>сара</i>	<i>szár</i>	конч на ботуш

IV. Храни, напитки**МВ: 5**

<i>гулаш /3/</i>	<i>gulyás</i>	гулаш
<i>палачинка /3/</i>	<i>palacsinta</i>	палачинка
<i>паприкаш /3/</i>	<i>paprikas</i>	паприкаш
<i>перкелт /2 БК/</i>	<i>pörkölt</i>	паприкаш с месо
<i>цукор /3/</i>	<i>czukor</i>	захар

БК: 17

<i>bikaver</i>	<i>bikavér</i>	вид червено вино
<i>сиров</i>	<i>czipó</i>	кръгла пита бял хляб
<i>cukor /3/</i>	*	*
<i>činger</i>	<i>csiger</i>	вино с вода
<i>debreciner = debrecinka /2 РА/</i>	*	вид колбас
<i>fileči</i>		шкембе
<i>gulaš /3/</i>	*	*
<i>gomboc</i>	<i>gombóc</i>	кнедла
<i>hečereč</i>	<i>hecsepecs</i>	шипков мармалад
<i>hosu lepeš</i>		вино със сода ½ (Войводина)
<i>komlov</i>	<i>komló</i>	хлебна мая
<i>palacinka /3/</i>	*	*
<i>paprikaš /3/</i>	*	*
<i>perec</i>	<i>perecz</i>	пипер
<i>perkelt /2 МВ/</i>	*	*
<i>serkelji-gulaš</i>	<i>szérkily gulyás</i>	вид гулаш
<i>vajn-gulaš</i>		вид гулаш с вино

РА: 5

<i>гулаш /3/</i>	*	*
<i>дебрецинер = дебрецинка /2 БК/</i>	*	* вид колбас
<i>паприкаш /3/</i>	*	*
<i>ричет</i>	<i>ricset</i>	вид ястие
<i>цукор /3/</i>	*	*

V. Характеристики на личността

МВ: 2

<i>ђилкош /3/</i>		нехранимајко; конте; кавгаджия
<i>ирош /2 БК/</i>	<i>irós</i>	женкар; конте

БК: 20

<i>bitanga /2РА/</i>	<i>bitang</i>	скитник, вагабонтин
<i>ђилкош /3/</i>	*	*
<i>bosorka</i>	<i>boszorka</i>	вещица
<i>fačuk</i>	<i>fattyú</i>	копеле; израстък (пич) на растение
<i>fokoš</i>	<i>fokos</i>	кавгаджия; хвалип- ръцко
<i>hanar</i>	<i>hónér</i>	убиец; хашлак; уличник, скитник
<i>hajuš</i>		скитник, непрокопса- ник, гуляйджия
<i>ifjur</i>	<i>ifjú</i>	младеж, момък
<i>iroš /2 МВ/</i>	*	*
<i>kevilj</i>	<i>kevelj</i>	конте
<i>kišur</i>	<i>kis úr</i>	млад господин
<i>lorov</i>	<i>loró</i>	крадец; лъжец; никаквец; нехранимајко
<i>tamlaz</i>	<i>tamlasz</i>	глупак; тъпак; тик- веник; откачен
<i>pajdaš = pajtaš /2 РА/</i>	<i>pajtás</i>	другар, приятел
<i>papišta = papištanac</i>	<i>pápista</i>	католик
<i>parasnik</i>	<i>paraszt</i>	селянин; селяк

<i>rindā</i>	<i>ringyó</i>	мръсница, развратница; скитник
<i>sekeš</i>	<i>szökés</i>	дърт мераклия
<i>tolvaj</i>	<i>tolvaj</i>	крадец, разбойник; измамник
<i>vadrac</i>	<i>vad Rác</i>	обидно прозвище (див Сърбин)

РА: 5

<i>битанга /2 БК/</i>	*	*
<i>ћилкош /3/</i>	*	*
<i>пajдаш = пajташ /2 БК/</i>	*	*
<i>фићфирић</i>	<i>fity-firity</i>	лекомислен, празноглавец, ветрогон
<i>хуңцут</i>	<i>hunczut (Hundsfott)</i>	хулиган, обесник, голям дявол

VI. Професии, занимания**МВ: 8**

<i>аднаћ</i>	<i>hadnagy</i>	граничен поручик
<i>алас /3/</i>	<i>halász</i>	рибар
<i>винцилур</i>	<i>vinczelle /Winzer/</i>	лозар; пѣдар
<i>шпан /2 БК/</i>	<i>ispán</i>	жупан
<i>кортеш /2 РА/</i>	<i>kortés</i>	политически агитатор
<i>пандур /3/ (жарг.)</i>	<i>pandúr</i>	стражар, ченге
<i>сабов /3/</i>	<i>szabó</i>	шивач
<i>чикош /3/</i>	<i>csikós</i>	коњар

БК: 29

<i>alas = halas /3/</i>	*	*
<i>биров /2 РА/</i>	<i>biró</i>	глашатай; пѣляк
<i>бирош</i>	<i>béres</i>	говедар
<i>бистош</i>	<i>biztos</i>	полицай
<i>бојтар</i>	<i>bojtár</i>	овчар; пастир
<i>чикош /3/</i>	*	*
<i>eškut /2 РА/</i>	<i>esküdt</i>	селски съдия; съдебен заседател
<i>газда /2 РА/</i>	<i>gazda</i>	господар; собственик; хазяин

<i>hadnaď /2 MB/</i>	*	*
<i>hajoř</i>	<i>hajos</i>	лодкар
<i>hordar</i>	<i>hordár</i>	носач; хамалин
<i>inoř</i>	<i>inas</i>	слуга; лакей
<i>jařprieřt</i>	<i>esperest /Erzpriester/</i>	архидякон
<i>katana /2 PA/</i>	<i>katona</i>	коник; войник
<i>latov</i>	<i>lató</i>	митничар
<i>logoř</i>	<i>lógós</i>	дезертъор (жарг.)
<i>munkač</i>	<i>munkasz (от праслав.)</i>	1. работник 2. обидно прозвище „унгарец“
<i>pandur /3/</i>	*	*
<i>paradoř</i>		участник в парад
<i>piřpek</i>	<i>püspök</i>	епископ
<i>sabov /3/</i>	*	*
<i>sokač</i>	<i>szakács</i>	готвач
<i>solga-birov</i>		околийски началник
<i>sursabov</i>	<i>Szabó</i>	шивач на селски дрехи
<i>řpan = iřpan /2 MB/</i>	*	*
<i>tanač</i>	<i>tanács</i>	член на съвета; съветник
<i>tolmač</i>	<i>tolmács (от слав.)</i>	преводач
<i>varga</i>	<i>varga</i>	обущар; кожухар
<i>řiljer</i>	<i>zsellér</i>	квартирант

РА: 9

<i>алас = халас /3/</i>	*	*
<i>биров /2 БК/</i>	*	*
<i>газда /2 БК/</i>	*	*
<i>ешкут /2 БК/</i>	*	*
<i>катана /2 БК/</i>	*	*
<i>кортеш /2 MB/</i>	*	*
<i>пандур /3/</i>	*	*
<i>сабов /3/</i>	*	*
<i>чикош /3/</i>	*	*

VII. Растения, животни, климат

МВ: 7

буцов /3/	<i>buczó</i>	вид сладководна риба от сем. Шаранови, <i>Aspius aspius</i>
вења	<i>fenyő, fenyű</i>	клек
гем /3/	<i>gem</i>	пеликан
ђумбир /3/	<i>gyombér</i> (от лат.)	<i>Zingiber officinale</i> , джиндџифил
логов	<i>logo</i>	кон, впрегнат стра- нично
олај /3/		ленено масло
чомор	<i>csomor</i> (от слав.)	отровна билка, чемер

БК: 31

<i>ajta = aljta</i> /2 PA/	<i>hagyma, hajta</i>	вид лук
<i>baguš</i>	<i>bagó</i>	лош тютюн
<i>birka</i>	<i>birka</i>	вид овца
<i>bondža</i>	<i>bongyor</i>	1. хрџтка; 2. слаба крава
<i>bucov</i> /3 /	*	*
<i>burbulka</i>	<i>burgonya</i>	картоф
<i>buša</i>	<i>busa</i>	вид говедо
<i>bušak</i>	<i>busa</i>	бик; вол
<i>čičok</i> /2 PA/	<i>csicsóka</i>	артишок <i>Helianthus tuberosus</i>
<i>čikov</i> /2 PA/	<i>csik</i>	вион, змиорче, <i>Musgurnus fossilis</i>
<i>čokov</i>		изронен мамул
<i>denevir</i>	<i>denevér</i>	прилеп
<i>deverika</i> /2 PA/	<i>dévé</i>	вид праскова – <i>Abramis brama</i>
<i>durancija</i>		вид праскова
<i>đumbir</i> /3/	*	*
<i>fogoš</i> (смућ)	<i>fogas, sügért</i>	бяла риба, костур
<i>gem</i> /3/	*	*
<i>kesega</i> /2 PA/	<i>keszeg</i>	вид сладководна риба от сем. Шаранови, <i>Abramis ballerus</i>
<i>korov</i>	<i>kóró</i>	бурен, плевел, треволяк

<i>lofas</i>	<i>lofas</i>	полов член на кон
<i>logov /3/</i>	*	*
<i>logoška</i>	<i>lugas</i>	вид асма; беседка с пълзящи растения
<i>maćaš</i>	<i>mátyás</i>	сойка
<i>ogar</i>	<i>agar</i>	вид ловно куче
<i>olaj /3/</i>	*	*
<i>oroslan</i>	<i>oroszlán (от тур.)</i>	аслан (от тур.) – лъв
<i>parlog</i>	<i>parlag</i>	запустяло лозе
<i>šargarepa</i>	<i>sárgarépa (със славянско влияние – репа)</i>	морков
<i>virgaz</i>	<i>virgács</i>	пръчка; клон
<i>vižle</i>	<i>vizsla</i>	вижла, порода ловно куче; бясно куче
<i>viza</i>	<i>viza</i>	моруна

РА: 12

<i>а̀лма /2 БК/</i>	*	*
<i>багов</i>	<i>bagó</i>	вид тютюн
<i>буцов /3/</i>	*	*
<i>гем /3/</i>	*	*
<i>деверика /2 БК/</i>	*	*
<i>ђумбир /3/</i>	*	*
<i>кеџига</i>	<i>köczöge</i>	чига, вид сладководна риба от сем. <i>Eseprovi</i> , <i>Acipenser ruthenus</i>
<i>кесега /2 БК/</i>	*	*
<i>логов /3/</i>	*	*
<i>олај /3/</i>	*	*
<i>чиков /2 БК/</i>	*	*
<i>чичок /2 БК/</i>	*	*

VIII. Предмети от бита, всекидневието

A) Домакински и стопански вещи

МВ: 13

<i>ва̀нкуш /3/</i>	<i>vánkos</i>	възглавница
<i>ва̀нкушница /3/</i>	<i>vánkos</i>	калъфка за възглавница
<i>дереглија /3/</i>	<i>déreglye</i>	вид лодка
<i>карика /2 БК/</i>	<i>karika</i>	халка; брънка
<i>кѐњача</i>	<i>kenőcs</i>	машинна смазка; мехлем, унгвент, мазило

<i>рагастов /3/</i>	<i>ragasztó</i>	<i>рамка на врата</i>
<i>роштилъ /3/</i>	<i>rostelj (от нем.)</i>	<i>(от нем.) скара</i>
<i>ћорда</i>		<i>сабя</i>
<i>фиока /3/</i>	<i>fiok</i>	<i>чекмедже</i>
<i>хинтов /3/</i>	<i>hintó</i>	<i>каляска, файтон, каруца</i>
<i>чајка = шайка /2 PA/</i>	<i>sajka</i>	<i>вид лодка</i>
<i>чезе</i>		<i>двуколка</i>
<i>шайтов /3/</i>	<i>sajtó</i>	<i>винт; бурма</i>

БК: 62

<i>ardov</i>	<i>hordó</i>	<i>буре</i>
<i>astal /2 PA/</i>	<i>asztal</i>	<i>маса</i>
<i>badanj</i>	<i>bödön</i>	<i>буре, бъчва</i>
<i>baglja /2 PA/</i>	<i>baglya</i>	<i>вързон; букет</i>
<i>batar</i>	<i>batár</i>	<i>вид файтон</i>
<i>bokonj</i>	<i>bokony</i>	<i>ребро на лодка</i>
<i>bokor</i>	<i>bokor</i>	<i>букет; цъфнал храст</i>
<i>buckoš</i>	<i>bugykos</i>	<i>хлопатар</i>
<i>busa = bulja</i>	<i>butyor</i>	<i>маска, лице, задник</i>
<i>cinkuš</i>	<i>csengő</i>	<i>звънец</i>
<i>culo</i>	<i>czula</i>	<i>бохча; вързон</i>
<i>cunja</i>		<i>дрипа, парцал</i>
<i>čatlov</i>	<i>csatló</i>	<i>ритла</i>
<i>čatrnja</i>	<i>csatorna</i>	<i>цистерна</i>
<i>čekljun</i>		<i>брава; кука; риболовна кукичка – воб- лер</i>
<i>čeze /2 MB/</i>	*	*
<i>čiklja</i>	<i>csekély</i>	<i>вид лодка</i>
<i>čobanja /2 PA/</i>	<i>csobolyó</i>	<i>дървен съд за вода – бък- лица</i>
<i>čom</i>	<i>csomó</i>	<i>бала тютюн</i>
<i>čopor</i>	<i>csoport</i>	<i>стадо, черда</i>
<i>čorda</i>	<i>csorda</i>	
<i>dereglja /3/</i>	*	*
<i>deža</i>	<i>desza</i>	<i>шкаф</i>
<i>džak /2 PA/</i>	<i>zsák (от нем.)</i>	<i>чувал</i>
<i>đam</i>	<i>gyám</i>	<i>подпора</i>
<i>falat</i>	<i>falat</i>	<i>залък; парче</i>
<i>fara /2 PA/</i>	<i>far</i>	<i>кърма на лодка</i>

<i>fioka /3/</i>	*	*
<i>firc /2 PA/</i>	<i>fércz</i>	конец; шев
<i>guber</i>	<i>guber</i>	губер
<i>ganj</i>	<i>ganaj</i>	тор; лайно; измет
<i>gulja</i>	<i>gulya</i>	стадо
<i>hardov</i>	<i>hordó</i>	бъчва, варел
<i>hintov /3/</i>	*	*
<i>ica</i>	<i>iccze; itcze</i>	съд за мерене на течности
<i>irha</i>	<i>irha</i>	обработена овча кожа
<i>kaptar</i>	<i>kaptár</i>	кошер, капак на кошер
<i>karika /2 MB/</i>	*	*
<i>katlan</i>	<i>katlan</i>	казан, съд за готвене
<i>kec /2 PA/</i>	<i>kétszem</i>	асо (при картите)
<i>kecelja /2 /</i>	<i>köcölye (от праслав.)</i>	престилка
<i>kerep</i>	<i>kerep</i>	кей за лодки
<i>kip</i>	<i>kép</i>	статуя
<i>kislica</i>	<i>kiszel</i>	фуста, бельо
<i>kočije /2 MB/</i>	<i>kocsi</i>	файтон, кола
<i>kompa</i>	<i>komp</i>	вид лодка
<i>korčulje</i>	<i>korcsolya</i>	пързалка; зимни кънки
<i>korlat</i>	<i>korlát</i>	ограда; синджир
<i>koršov</i>	<i>korsó</i>	стомна; дамаджана
<i>marha = marva</i>		животни; стока
<i>nasada</i>	<i>naszád</i>	вид голяма лодка, гемия
<i>oblok</i>	<i>ablak</i>	прозорец
<i>patancija</i>	<i>pattantyú</i>	вид топ
<i>putunja /2 PA/</i>	<i>puttony</i>	ведро, дървен съд
<i>ragastov /3/</i>	*	*
<i>roštilj /3/</i>	*	*
<i>sakaluš</i>	<i>szakalos</i>	вид пушка
<i>sara</i>	<i>szár</i>	конч; калъф; ствол, стъбло
<i>valov /2 PA/</i>	<i>való</i>	корито (за пране и водопой)
<i>vanjkuš /3/</i>	*	*
<i>vanjkušnica /3/</i>	*	*
<i>vot</i>	<i>folt</i>	дрипа, кръпка

РА: 27

арневи	<i>ernyő</i>	покрив на селска кола
астал /2 БК/	*	*
багља /2 БК/	*	*
багош /багуш/	<i>bagó</i>	вид тютюн
буђелар	<i>bugyelláris (от лат.)</i>	портфейл
валов /2 БК/	*	*
вањкуш /3/	*	*
вањкушница /3/	*	*
дереглија /3/	*	*
џак /2 БК/	*	*
кеџеља /2 БК/	*	*
кеџ /2 БК/	*	*
кочије /2 БК/	*	*
мужар	<i>mozsár</i>	вид артилерийски топ
палош	<i>pallas</i>	дълга кавалерийска сабја
путуња /2 БК/	*	*
рагастов /3/	*	*
роштилъ /3/	*	*
фиока /3/	*	*
фирџ /2 БК/	*	*
хинтов /3/	*	*
џедуља	<i>cédula</i>	бележка (на листче)
чобања /2 БК/	*	*
шајка /2 МВ/	*	*
шајтов /3/	*	*
шарампов	<i>sorompó</i>	вид лодка
шарка	<i>sarok</i>	панта (за врата)

Б) Музикални инструменти**МВ: 1**

дромбуља /2 РА/	<i>doromblya (от рум.)</i>	дръмбой
-----------------	----------------------------	---------

БК: 4

<i>begeš</i> /2 РА/	<i>bögö</i>	тамбура
<i>doboš</i> /2 РА/	<i>dobos</i>	барабан, тъпан
<i>egede</i> /2 РА/	<i>hegedű</i>	цигулка
<i>tarogato</i>	<i>tarogato</i>	тръба (воен.)

РА: 4

бегеш /2 БК/	*	*
добош /2 БК/	*	*
егеде /2 БК/	*	*
дромбуља /2 МВ/	*	*

IX. Оръдия на труда, съоръжения

МВ: 4

доронга /2 РА/	<i>dorong</i>	мотика
мередов /3/		рибарска мрежа
чаканац /3/	<i>czákány</i>	чукче за клепане на коса
чакља /3/	<i>czaklya</i>	лодкарски прът с кука

БК: 24

<i>alov</i> /2 РА/	<i>háló</i>	вид рибарска мрежа
<i>ašova</i>	<i>ásó</i>	бел (лопата)
<i>alaš</i>	<i>allás</i>	скеле
<i>borda</i>	<i>bard</i>	хладно оръжие
<i>bunkov</i>	<i>bunkó</i>	голям чук
<i>čakanac</i> /3/	*	*
<i>čaklja</i> /3/	*	*
<i>faragov</i>	<i>faragó kés</i>	обуцарски нож
<i>gurgulja</i>	<i>gurgylua</i>	палешник
<i>fur</i>	<i>fur</i>	оръдие при оран
<i>hajtaš</i> /2 РА/	*	*
<i>halat</i>	<i>halattsag</i>	въже за лодка
<i>ham</i> /2 РА/	<i>ham</i>	хамут
<i>kalavar</i>	<i>kalló</i>	кожухарско ренде
<i>kandara</i>	<i>kandara</i>	юзда
<i>karva</i>	<i>karó</i>	кол, колец, дървено стъпало
<i>korman</i>	<i>kormány</i>	кормило
<i>lijevča</i>	<i>löcs</i>	каруца
<i>mazuška</i>	<i>mázós</i>	вид дървено чукче
<i>meredov</i> /3/	*	*
<i>negve</i>		вериги, окови, белезници
<i>šan = šandaska</i>	<i>sáni</i>	калъп
<i>taracka</i>	<i>tarack</i>	вид топ
<i>vagov</i> /2 РА/	<i>vagó</i>	голям лозарски нож

РА: 10

<i>алов = халов /2 БК/</i>	*	*
<i>ашов(а) /2 БК/</i>	*	*
<i>вагов /2 БК/</i>	*	*
<i>доронга = дурунга /2 БК/</i>	*	*
<i>мередов /3/</i>	*	*
<i>хајташ /2 БК/</i>	*	*
<i>хам /2 БК/</i>	*	*
<i>чаканац /3/</i>	*	*
<i>чакља /3/</i>	*	*
<i>чатрња</i>	<i>czatorna</i>	<i>цистерна</i>

Х. Селище, ландшафт, население**МВ: 6**

<i>вагаш</i>	<i>vágás</i>	<i>ров, яр</i>
<i>вармеђа = вармеђија /2 БК/</i>		<i>жупания, област</i>
<i>паланка</i>	<i>palánk</i>	<i>укрепление, малко селище</i>
<i>пуста /3/</i>	<i>puszta</i>	<i>пуста</i>
<i>салаш</i>	<i>szállás</i>	<i>салаш, чифлик</i>
<i>шор</i>	<i>sor</i>	<i>улица</i>

БК: 17

<i>anta</i>	<i>anta</i>	<i>межда</i>
<i>huta</i>	<i>halom</i>	<i>хълмче, възвишение, могила</i>
<i>berak</i>	<i>berek</i>	<i>горичка, пасище; ливада, локва, мочурище</i>
<i>čarda</i>	<i>csárda</i>	<i>гостилница, кръчма</i>
<i>gudura</i>	<i>gugyor</i>	<i>планинска клисура; камениста местност</i>
<i>gula</i>		<i>хергеле</i>
<i>jaroš</i>		<i>поляна; кръстопът</i>
<i>pusta /3/</i>	*	*
<i>salaš /3/</i>	*	*
<i>doganja /2 РА/</i>	<i>dogany (осман.</i>	<i>дюкян</i>
<i>šaraprov</i>	<i>soromp</i>	<i>окоп; ограда; бариера</i>

<i>šor</i> /3/	*	*
<i>tabor</i>	<i>tabo</i>	<i>табор, лагер, стан</i>
<i>tanja</i>	<i>tanya</i>	<i>място за сушене на риба; усамотена колиба</i>
<i>vagaš</i> /3/	*	*
<i>varmeđa</i> /2 MB/	*	*
<i>varoš</i>	<i>város</i>	<i>град, градче, квартал</i>

РА: 7

<i>вагаш</i> /3/	*	*
<i>валов</i>	<i>válu</i> (от лат.)	<i>долина</i>
<i>догања</i> /2 БК/	*	*
<i>пуста</i> /3/	*	*
<i>салаш</i> /3/	*	*
<i>хатар</i> = <i>атар</i>		<i>землище, имот</i>
<i>шор</i> /3/	*	*

XI. Обичаи, обществени и културни явления и реалии

МВ: 5

<i>армалисти</i>		<i>аристократическа военна прослойка в Унгария</i>
<i>валовница</i> /3/	<i>vallomás</i>	<i>данъчно съобщение</i>
<i>хонвед</i> /3/ = <i>domobranac</i> (hrv.)		<i>хонвед</i>
<i>(х)ерцег</i> (2 РА)	<i>herczeg</i>	<i>херцог; дук; войвода</i>
<i>чардаш</i> /3/	<i>csárdás</i>	<i>вид бърз унгарски народен танц</i>

БК: 25

<i>alamvašut</i>	<i>allam vasút</i>	<i>железница, железопътна мрежа</i>
<i>baka</i>	<i>bako</i>	<i>Пехотинец – редник</i>
<i>birvad</i>	<i>birvad</i>	<i>глоба; подкуп; надмощие</i>
<i>biršag</i>	<i>bírság</i>	<i>глоба</i>
<i>bušar</i>	<i>busa</i>	<i>маскарад в околностите на Мохач; участник в маскарада (вид кукер)</i>

<i>cickoza</i>	<i>czicz-maca</i>	игра на котка и мишка
<i>derež</i>	<i>deres</i>	позорен стълб
<i>dežma</i>		десятьък
<i>čardaš /3/</i>	*	*
<i>hajduk = ajduk /2 PA/</i>		хайдутин
<i>harmica = harmicija /2 PA/</i>	<i>harminc</i>	митница
<i>honved /3/</i>	*	*
<i>husar /2 PA/</i>	<i>huszár</i>	хусар
<i>keteuš</i>	<i>két</i>	вид танц
<i>kumani</i>	<i>kunok</i>	кумани
<i>Labanac</i>	<i>Labanc</i>	обидно прозвище за немски пехотинец
<i>macsko</i>	<i>maczkó</i>	десятьък; стълб за бой
<i>nemeš</i>	<i>nemes</i>	аристократ
<i>njilaš</i>	<i>nyilas</i>	член на унгарска фашистка организация
<i>turul</i>	<i>turul</i>	пощенска марка с орел
<i>ur</i>	<i>úr</i>	господин
<i>valaš</i>	<i>vallás</i>	завещание
<i>vojta</i>	<i>vojta</i>	вид игра на карти
<i>vašar /2 PA/</i>	<i>vásár</i>	панаир
<i>valovnica /3/</i>	*	*

РА: 8

<i>валовница /3/</i>	*	*
<i>вашар /2 БК/</i>	*	*
<i>хайдук = ајдук /2 БК/</i>	*	*
<i>хармица = хармиџа /2 БК/</i>	*	*
<i>херџег /2 МВ/</i>	*	*
<i>хонвед /3/</i>	*	*
<i>хусар /2 БК/</i>	*	*
<i>чардаш /3/</i>	*	*

ХІІ. Мерни и парични единици

МВ: 5

<i>етвеш</i>	<i>eötvös</i>	за промяна на гравитацията
<i>филир /3/</i>	<i>fillér</i>	монета, филер
<i>марџаш</i>		вид монета
<i>холд</i>	<i>hold</i>	мярка за повърхнина
<i>риф</i>	<i>röf</i>	аршин, лакът

БК: 9

<i>akov /2 PA/</i>	<i>akó</i>	50 литра
<i>etveš /2 MB/</i>	*	*
<i>filir /3/</i>	*	*
<i>maža</i>	<i>mázsa</i>	центнер
<i>mertik</i>	<i>mérték</i>	вид мярка
<i>pengo</i>	<i>pengő</i>	парична единица до 1946 г.
<i>potura</i>	<i>potura</i>	дребна монета (стар.)
<i>rif /2 MB/</i>	*	*
<i>sink</i>	<i>sink</i>	*

РА: 4

<i>akov /2 БК/</i>	*	*
<i>алдомаш</i>	<i>áldomás</i>	награда, хонорар в пари или в натура
<i>мертик /2 БК/</i>	*	*
<i>филир /3/</i>	*	*

ХІІІ. Абстрактни понятия

МВ: 3

<i>ориџаш /3/</i>	<i>óriás</i>	великан, гигант
<i>файта /3/</i>	<i>fajta</i>	порода; вид; сорт; раса
<i>фела /3/</i>	<i>fele, fél</i>	род, вид, сорт

БК: 22

<i>amišag</i>	<i>hamisság</i>	себичност, лукавост, лъжа
<i>banta</i>	<i>bánat</i>	досада, тъга
<i>beteg /2 PA/</i>	<i>beteg</i>	болест, недостатък
<i>delibab</i>	<i>deli-báb</i>	оптическа измама, илюзия

<i>đipel</i>	<i>gyepül</i>	*
<i>fajta /3/</i>	*	*
<i>fela /3/</i>	*	*
<i>galiba</i>	<i>galiba</i>	неприятност, трудност; шум, бъркотия
<i>gerin</i>	<i>gerény</i>	звяр
<i>harc</i>	<i>harc</i>	битка, борба
<i>kerefeke</i>		детинцини, лудорши, пакости
<i>kina</i>	<i>kin</i>	вид, род; рода, роднини
<i>orijaš /3/</i>	*	*
<i>mezevo /2 PA/</i>	<i>mezö</i>	бойно поле
<i>pelda</i>	<i>példa /Bild/</i>	пример
<i>radoš</i>	<i>ráadás</i>	приложение
<i>remek (ремек дело)</i>	<i>remek</i>	изкуство; произведение на изкуството
<i>rovas</i>	<i>rovás</i>	резка; сметка
<i>ris /2 PA/</i>	<i>rész</i>	дял, част
<i>šereg</i>	<i>sereg</i>	низ, ред, множество
<i>teret = trt = trh</i>	<i>teher, teret</i>	бреме, товар
<i>virtiš</i>	<i>virtis (от лат.)</i>	твърдост, крепкост

РА: 8

<i>бетег /2 БК/</i>	*	*
<i>мезево /2 БК/</i>	*	*
<i>оријаш /3/</i>	*	*
<i>оршаг</i>	<i>ország</i>	държава, страна
<i>рис /2 БК/</i>	*	*
<i>сабат</i>	<i>szabad</i>	свобода
<i>фajта /3/</i>	*	*
<i>фела /3/</i>	*	*

XIV. Разни

МВ: 0

БК: 5

<i>tavernik</i>	<i>tarnik</i>	таверна
<i>mak</i>	<i>makk</i>	трефа, спатия (жълъд)
<i>meselj</i>	<i>messzely</i>	
<i>šarkanj</i>	<i>sárkány</i>	змей, дракон
<i>lovra</i>	<i>loránt</i>	пладнуване, закуска

РА: 0

Б. Глаголи

МВ:2

<i>фурцати</i>	<i>fércol</i>	тропосвам
<i>кортешовати</i>	<i>korteskedik</i>	агитирам

БК: 19

<i>bačokati</i>	<i>batyú</i>	скитам, бродя
<i>bantovati</i>	<i>bánt</i>	досаждам, тормозя
<i>batriti</i>	<i>bátor</i>	окуражавам
<i>bortati</i>	<i>boríta</i>	мъча се, живея тежко
<i>đasiti</i>	<i>gyász</i>	в траур съм
<i>falatati /2 PA/ = valatati</i>	<i>falat</i>	ям лакомо; говоря безспир
<i>gazdovati</i>	<i>gazda</i>	управлявам, владея
<i>hariti</i>	<i>harc</i>	удрям, млатя
<i>lekediti</i>	<i>repked</i>	люлея се
<i>mentovati</i>	<i>ment</i>	да се освободя, отър- ся
<i>pošemeriti</i>	<i>se merre</i>	да объркам
<i>potalpiti</i>	<i>talp</i>	да обвия, загърна
<i>raskorlatiti</i>	<i>korlát</i>	да развържа
<i>rondati</i>		разтурям, руша
<i>tapsati</i>	<i>taps</i>	ръкопляскам
<i>utančiti</i>	<i>tanács</i>	да се споразумея
<i>valovati /2 PA/</i>	<i>vall</i>	да регистрирам
<i>varagovati</i>	<i>farag</i>	да издялкам, изс- тържа
<i>zakorlatiti</i>	<i>korlát</i>	да завържа, ограда

РА: 4

<i>спайдашити</i>	<i>rájtás</i>	да се сприятеля
<i>валатати /2 БК/</i>	*	*
<i>валовати /2 БК/</i>	*	*
<i>вашарити</i>	<i>vásár</i>	правя панаур, на панаур съм

В. Прилагателни имена**МВ: 3**

<i>új</i>	<i>új</i>	нов (към топоними)
<i>аласки</i>	<i>halás</i>	рибарски
<i>тегет</i>	<i>teget</i>	тъмносин

БК: 11

<i>amišan /2 РА/</i>	<i>hamis</i>	лаком
<i>atljav</i>	<i>hatlat</i>	немарлив; безреден
<i>barna</i>	<i>barna</i>	брюнет
<i>barnast</i>	<i>barna</i>	тъмнокафяв
<i>candrav</i>		дрипав, парцалив
<i>čalaran</i>	<i>csalárd</i>	лъжлив, измамен
<i>dederan</i>	<i>gyöngy</i>	1. свеж; весел 2. личен; пийнал
<i>gingav</i>	<i>gyöngé</i>	немощен, треперещ
<i>pirgast = pirgav</i>		петнист, пъстър
<i>šantav</i>	<i>sánta</i>	куц
<i>vižlast</i>	<i>vizsla</i>	1. висок, тънък, строен 2. шавлив, разпасан

РА: 2

<i>амишан /2 БК/</i>	*	*
<i>вашарски</i>	<i>vásár</i>	панаурен

Г. Наречия**МВ: 0****БК: 3**

<i>šem šoha</i>	<i>sem soha</i>	никога
<i>na harmak</i>	<i>hamarosan, hamar</i>	(на)бързо, скоро
<i>šat</i>	<i>sat</i>	може би

РА: 0

Д. Междуметия, частици

МВ: 1

ељен	élni, élnek	да живее!
------	-------------	-----------

БК: 10

basama	basz	(...) псувня
eljen /2 МВ/	*	*
erdegata	ördög	по дяволите!
ištenem	isten	за бога!
igen	igen	да
kifele	ki-felé	вън!
mehet	mehet	готово! (в жп)
teremtete	teremtete	по дяволите!
tešik	tessék	моля! заповядайте!
vidas	vigyázz	мирно!

РА: 0

ЕКСЦЕРПИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ

Алексич 1978: Алексић, Р. *Речник страних речи и израза*. Београд: Просвета, 1978.

Вуяклија 1983: Вујаклија, М. *Лексикон страних речи и израза*, III издање. Београд: Просвета, 1980.

Клаич 1983: Klaić, Br. *Rječnik stranih riječi. Tuđice i posuđenice*. Zagreb: Nakladni zavod МН, 1983.

ЛИТЕРАТУРА

Вайнрайх, 1979: Вайнрайх, У. *Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования*. [Wainreich, U. *Yazykovye kontakty. Sostoyanie i problemy issledovaniya*.] Киев: Вища школа, 1979.

Клайн, 1967: Klajn. Iv. *Strana reč – šta je to? // Зборник за филологију и лингвистику*. X, Нови Сад, 1967.

Найденова, 1999: Найденова, В. *Унгаризмите в сърбохърватски език (навлизане и класификация)*. [Naydenova, V. *Ungarizmite v sarboharvatski ezik (navlizane I klasifikatsiya)*.] // Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Том „Филологии“, № 37, Кн. I. Пловдив, Пловдивско университетско издателство, 1999.

- Потх, 1978:** Poth, I. Pešta i Budim kao srpska kulturna središta u prvoj polovini XIX veka. // Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд, 1978.
- Пецо, 1987:** Ресо, А. Језички контакти и језички системи. // *Јужнословенски филолог*, XIII, Београд, 1987.
- Филипович, 1976:** Filipović, R. Nekoliko metodoloških pitanja proučavanja stranog elementa u hrvatskosrpskom jeziku. // *Научни састанак слависта у Вукове дане*, Београд, 1976/6.
- Филипович, 1986:** Filipović, R. *Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira*, Zagreb, 1986.
- Хадрович, 1986:** Hadrović, L. *Mađarski elementi u srpskohrvatskom jeziku*. Novi Sad: Vojvođanska akademija nauka i umetnosti, 1986.

**СЕМАНТИКА И ПРАГМАТИКА ИЗРАЗА
ВИДЕТИ СВОЈИМ ОЧИМА
У ИСТОРИЈИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА¹**

*Јелена Павловић, Милан Тодоровић
Универзитет у Крагујевцу*

**SEMANTICS AND PRAGMATICS OF THE EXPRESSION
ВИДЕТИ СВОЈИМ ОЧИМА
IN THE HISTORY OF SERBIAN LANGUAGE**

*Jelena Pavlović, Milan Todorović
University of Kragujevac*

The subject of this paper is the semantic and pragmatic analysis of the expression *videti svojim očima*. We have examined the medieval, 19th century and contemporary periods of the Serbian language. We have employed a qualitative method of analysis. Structurally speaking, the expression consists of a verb of visual perception, possessive adjective functioning as a nonomissable determinator, and the noun *očima*. The expression *svojim očima* serves the following pragmatic functions: intensification and stating the obvious, giving the impression of firsthand experience, convincing the listener of the truthfulness of the subject matter and distancing oneself from the experience at hand.

Key words: expression *videti svojim očima*, semantics, pragmatics, history of language

1. Увод

1.1. Циљ рада и мотивација

Циљ нашег рада је структурно-семантичка и прагматичка анализа израза *видети/гледати својим очима* у историји српског језика. Анализирана су три периода: средњи век, 19. век и савремени српски језик. У раду ћемо се служити квалитативном методом и

---

¹ Рад је рађен у оквиру пројекта *Динамика структура савременог српског језика*, ОИ 178014, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

издвојићемо најважније особине израза *видети својим очима* и њему сродних конструкција. Добијени резултати биће основа за хипотезе које треба проверити даљим квантитативним истраживањима.

Мотивација за настанак рада били су пронађени примери израза *видети/гледати својим очима* у Стенографским белешкама са седница Народне скупштине Краљевине Србије и Сената Краљевине Југославије:

(1) Ја сам гледао очима својим како се упропашћују та дрва. Њих краде и клисар; онај вуче овамо, а онај онамо (Белешке 1898: 555).

(2) Ја сам својим очима све видео. Ја сам дошао на дочек г. Петра Живковића и онда је била нарочито одушевљена наша омладина... (Белешке 1938: 111).

Овај израз, као и њему сродан израз *чути својим ушима*, помиње Квинтилијан говорећи о плеоназму као грешци у беседништву: „U stilske se pogreške ubraja i pleonazam, tj. pretrpavanje govora suvišnim riječima, npr.: „Vidio sam svojim vlastitim očima“, gdje bi „vidi“ (vidio sam) potpuno dovoljno bilo“ (1985: 243). У раду израз *видети својим очима* третирамо не као плеоназам, већ израз чија је употреба условљена одређеним структурно-семантичким и прагматичким факторима.

1.2. Корпус

Корпус рада чине: (а) за средњи век збирке повеља и писама: *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника, Старе српске повеље и писма* у издању Љубомира Стојановића, *Повеље и писма деспота Стефана* у издању Александра Младеновића; (б) за 19. век и савремени језик коришћен је функционалностилски разноврстан корпус: *Стенографске белешке са седница Народне скупштине Краљевине Србије, Стенографске белешке Сената Краљевине Југославије*, књижевна и научна дела доступна на сајтовима *Антологија српске књижевности* (АСК) и *Пројекат Растко*, књижевни и научни листови објављени у 19. и 20. веку, сајтови листова *Политика* и *Новости*, као и форуми који их прате, а репрезентују колоквијални језик, старе књиге и листови доступни на сајту *Дигиталне библиотеке Народне библиотеке Србије* и примери доступни у оквиру *Корпуса савременог српског језика* Математичког факултета у Београду. (КМФ). Детаљни подаци о онлајн корпусима су доступни на сајтовима²

² Видети листу изора.

2. Израз *видети својим очима* у 19. и 20. веку

2.1. Структурно-семантички статус у савременом српском језику и у 19. веку

У *Србској синтакси*, Даничић групише примере инструментала именица које значе оруђе и које значе делове тела у значење: „овако радња прелази преко оруђа и свачега што е између онога одъ чега се радња починѣ“ (Даничић 1858: 556), а међу примерима наводи и овај: *видите ме очицама, а чујете ме ушицама* (Даничић 1858: 557). Овакве примере, без присвојне придевске заменице *свој*, срећемо у старијим текстовима, нарочито у народним песмама, приповеткама и у Вуковом и Даничићевом преводу Старог и Новог завета. Конструкција се среће и у језику писаца 19. века:

(3) (...) а док бјеше војевода Мирко, / ми Турчина нигђе не чујасмо, / а камоли очима виђасмо! (АСК: Војислав Ђурић, Антологија народних јуначких песама, 599); Нити сам ту био, ни очима видио (АСК: Војислав Ђурић, Антологија народних приповедака, 180); Ономе што очима гледа, а устима не пита (АСК: Миливоје В. Кнежевић, Антологија народних умотворина, 233); Ох, да ми је очима виђети / Црна Гора изгуб да намири! (АСК: Петар Петровић Његош, Горски вијенац, 51); Ја морам само до Министарства; хоћу очима да видим министарске потписе (АСК: Бранислав Нушић, Покојник, 74); Рече Сирчић алај-бег: „Истина је тако, ја сам са везиром у Београду био и очима гледао“ (АСК: Прота Матеја Ненадовић, *Мемоари*, 77).

У свим наведеним примерима израз *видети/гледати очима* састоји се од глагола визуалне перцепције и именице *очима* у инструменталу са спроводничком³ функцијом (Ивић 2005: 8 – 18), у којој се јављају и именице које значе делове тела.

У савременом српском језику овај израз састоји се из три дела: (а) глагола визуелне перцепције (*видети/гледати*), који обухвата субјекат перцепције и објекат перцепције (Ристић 2011: 34); (б) присвојне придевске заменице *свој* у функцији обавезног детерминатора⁴ (Ивић 2008: 246); (в) именице *очи*. У примеру (4) уколико изоставимо присвојну придевску заменицу израз остаје неграматичан (4[?]). Међутим ако се избаци израз *својим очима*, израз остаје граматичан (4[’]), што значи да је он у савременом српском језику семантички рендундантан и да његова употреба носи додатне семантичке импликације:

---

³ О улози спроводничког инструментала в. Ивић 2005: 8 – 9.

⁴ О обавезном детерминатору в. Ивић 2005: 245 – 253.

(4) Ја сам гледао својим очима како се упропашћују та дрва.

(4') *Ја сам гледао очима како се упропашћују та дрва.

(4'') Ја сам гледао како се упропашћују та дрва.

Према прегледаној грађи, може се закључити да је 19. век доба превирања, јер смо у истом тексту пронашли две конкурентне конструкције, конструкцију са обавезним детерминатором и без њега. У преводу *Старога* и *Новога Завета* Ђуре Даничића и Вука Караџића пронашли смо доста примера конструкције са обавезним детерминатором и мање примера без њега. Може се закључити да су примери без обавезног детерминатора средином 19. века маркирани и да се налазе на периферији система⁵:

(5a) Примери без обавезног детерминатора: (...) и сви ће запјевати, јер ће очима видјети гдје Господ води натраг Сион (Библија 1870: 604).

(5b) Примери са обавезним детерминатором: Али не хтјех вјеровати што говораху докле не дођем и видим својим очима (Библија 1870: 393); Само ћеш гледати очима својима, и видјећеш плату безбожницима (Библија 1870: 512); Учини да одебља срце томе народу и уши да им отежају, и очи им затвори, да не виде очима својим и ушима својим да не чују и срцем својим да не разумеју и не обратe се и не исцијеле (Библија 1870: 571).

У свим наведеним примерима израз *видети својим очима* носи додатне семантичке и прагматичке импликације. Међутим, пронађени су и примери где ови изрази значе просту визуелну перцепцију, па присвојна придевска заменица *свој* има улогу емфатичког средства:

(6a) Пример без обавезног детерминатора: (...) он ће покрити лице своје да не види земље очима (Библија 1870: 678).

(6b) Пример са обавезним детерминатором: Управљаше се за њима чим их видеше очима својима... (Библија 1870: 690); (...) јер сада погледах својим очима (764).

У савременом српском језику израз без обавезног детерминатора задржао се само у ограниченим контекстима са обавезном негацијом и са изразито негативном конотацијом (*не желети видети некога*):

(7) Што не одох некуда у бели свет, па да слугујем до гроба, али да не гледам очима шор и комшилук [→ *да гледам очима шор и комшилук] (АСК: Исидора Секулић, Кроника паланачког гробља, 7); ВИДА: 'Ајде, бога ти, да не

⁵ О конкурентним конструкцијама у историји језика в. Грковић Мејџор 2007: 19 – 20.

гледамо бар очима ово чудо! [→ *да гледамо очима ово чудо] (АСК: Бранислав Нушић, *Ожалошћена породица*, 73).

2.2. Израз *видети својим очима* као маркер

евиденцијалности и стилистичка анализа конструкције

Глаголи визуелне перцепције *видети/гледати* садрже сему фактивности (Ивић 1977; Ристић 2011). У језицима без евиденцијалних маркера, глаголи визуелне перцепције често имају евиденцијалну екстензију, тј. служе за указивање на извор знања (Ајхенвалд 2004, Поповић 2012: 300 – 338, Чикара 2017: 92 – 96). Визуелна перцепција се сматра најпоузданијим извором знања и зато је често немаркирана (Ајхенвалд 2004: 70 – 78, 72; Фодор 1998: 76 – 81; Палмер 2001: 43 – 58; Поповић 2012: 332 – 333; Чикара 2017: 117 – 118, 120).

Семантички редундантан израз *својим очима* служи као евиденцијална стратегија и маркер епистемичке модалности (Палмер 2001, Чикара 2017) којим се указује на информацију *из прве руке*. Користи се када је ауторитет говорника доведен у питање (Ајхенвалд 2004: 315 – 324, 337; Чикара 2017: 36). Металингвистичка оцена (Ајхенвалд 2004: 333 – 343) овог израза као евиденцијалног маркера садржана је у следећој народној пословици: *Боље је вјеровати својим очима, него туђим ријечима* (АСК: Миливоје В. Кнежевић, *Антологија народних умотворина*, 134).

Евиденцијалну улогу овог израза показују следећи примери:

(8) Бануо је гневан у собу и тамо је (...) видео својим рођеним очима наредника без чизама (АСК: Бранислав Нушић, *Аутобиографија*, 77); Вук је изложио боље податке и дао стручнија тумачења о крајевима кроз које је чешће путовао; о крајевима које није видео својим очима износио је и нетачне податке (Милорад Васовић, Вук Караџић и наша географија, Гласник Српског географског друштва. 1987, № LXVII/2, 16); Ами Буе, који је својим очима видео скупштине српског народа, тврди да ниједан народ Европе нема у тој мери развијену топлину и дубину, концизност и обиље грађанског говорништва (Лазо М. Костић, Срби у очима странаца, том 2, 1972, 72); – Видео сам својим очима, све изгорело или – Чуо сам да је тај крај настрадао, али нисам био тамо, говорим само оно што сам видео (Миодраг Ђурђевић, *Сенке над Београдом: Забелешке о окупацији, Београд, Ново поколење*, 1954, 37).

У оквиру овог израза могу се факултативно јавити и придеви *сопственим/рођеним/властитим*, који имају емфатичку улогу. Овим изразом се истиче да је говорник присуствовао или једном догађају, или на више догађаја који су се понављали. Израз се користи да означи неверицу, као основ за извођење закључака. Служи за

супротстављање визуелне перцепције као најпоузданијег извора информација другим изворима знања (*говорим само о страдању које сам видео својим очима, а не и о ономе о коме сам чуо*). Ради додатног истицања може се јавити заједно са изразом *чути својим ушима*: „Било је непотврђених навода да су ти играчи били изложени мучењу или нечем сличном, али ја то не могу да потврдим. Нисам **ништа видео својим очима нити сам чуо својим ушима**“, рекао је Хамам (Политика, 11.08.2010).

Истицање неверице и визуелне перцепције као најпоузданијег извора информација највидљивије је у дијалозима:

(9) – И ти верујеш? – Шта? – рече Јаир. – Да исцељује? – **То сам својим очима видео** (Драгутин Илић, Светле слике, Београд, Српска књижевна задруга, 1903, 4–5).

Овакви контексти могу бити извор за ширење израза и на друге глаголе, као што су *веровати, уверити се, проживети* и сл.:

(10) Сулуди чобанин Пепо **није веровао својим очима** (Слободан Марковић, *Нема неба мојим очима*, Београд, Обелиск, 1971, 122). Елмира: (...) кад **би се ти својим очима уверио да су ти истину казали?** (Молијер, *Тартиф и Тврдица*, Молијер, Београд, Српска књижевна задруга, 1895, 51).

У научнопопуларном стилу израз има двоструку функцију:

(11а) Вера у личну потрагу за знањем: Посматрај својим очима све што се у природи дешава и размишљај својом властитом главом како да растумачиш, сликама и разумним расуђивањем, то што си видео (АСК: Милутин Миланковић, *Кроз царство наука*, 52).

(11б) Одрицање визуелне перцепције као врхунског извора знања: „Све што видимо својим очима и распознајемо осталим чулима, то су само слике, слике варљиве“ (АСК: Милутин Миланковић, *Кроз царство наука*, 55).

У књижевноуметничком стилу има и улогу потврђивања гласина и очигледних лажи:

(12) Ју, ју, ју! Неће ми веровати људи кад станем да им приповедам; а, формално, ни ја својим очима још не могу да верујем (АСК: Стеван Сремац, Поп Ћира и Поп Спира, 155). Други су, опет тврдили да је својевољно побегла, а то су поткрепили тиме што се није отимала, и што су својим рођеним очима видели на колима не само њу него и понете ствари... (АСК: Стеван Сремац, *Зона Замфирова*, 96).

У политичком дискурсу (в. тачка 1, примери 1 и 2) аргумент са изразом *видети својим очима* употребљава се као одговор на *топос*

недовољности доказа који служи као чест основ за одбацивање одређених тврдњи (Висковић 2004: 90). Поред тога, супротставља се и топосу гласине као логичкој грешци (Висковић 2004: 89 – 90).

У савременом колоквијалном стилу долази до фразеологизације израза у конструкцијама (*не*) *веровати својим очима*. Овај израз се у штампи користи за привлачење пажње читалаца:

(13) Nikol Mišel iz Londona nije mogla da veruje svojim očima kada je otvorila paket (...) i umesto šampona koji je naručila putem interneta ugledala 20 novih američkih pasoa (Новости, 25.4.2018).

3. Израз *видети својим очима* и други маркери евиденцијалности у средњем веку

Карактеристичан пример употребе израза *видети нашим очима* налазимо у једном писму Дубровчана деспоту Стефану⁶:

(14) ... ѿквпню рокове по в'сен царевн земли и дерн 8 брвсв и поводе нх кзде нмь годѣ и ѿвздык мнмо дверовникъ мнмоводе нхъ всакн дньн и **нашѣди ѿчнма този видндо** (Младеновић 2007: *Писмо Дубровчана господарици госпођи Јевђенији и кнезу Стефану*, 1. октобра 1397, 24).

Овде је израз *видети нашим (својим) очима* маркер евиденцијалности и веродостојности онога што је написано у повељи. Као маркери веродостојности у средњем веку користе се и изрази у чијој је основи глагол *видети*: „и **видѣ** крал(ѿ)в(ство) мн запис(а)нна нхъ и хрисовоуле ѿбетшавшеѿ ѿт многых(ь) лѣтѣ” (Зборник 2011: *Хрисовуља краља Стефана Уроша II Милутина манастиру Светог Ђорђа код Скопља В*, 277 – 279, 328); „**даки**° на **виденіе** свакома кома се достои” (Стојановић 2006: СХХVI/661, 62).

Честа је емфатичка употреба присвојне придевске заменице *свој* уз именице које значе предмете и делове тела (*глава, рука, срце, душа, печат* и сл.), посебно у црквеним повељама. У световним повељама нарочито су маркирани примери *потписа/написа својом руком*, који се, такође, употребљавају као маркери веродостојности: „ѿ рне⁷ на рѣѣ исписа мн^тшъ царн^к **рѣкѡ^мъ своѡ^м**” (Стојановић 2006: СХХХ/690, 110); „и ѿвн сврѣхъ ѣчнненн записъ писахъ **моѡ^м рѣкоѡ^м**” (Стојановић 2006: СХХХV/701, 124). Емфатичка употреба присвојне придевске

⁶ У разговорном српском језику често се уместо заменице *свој* користе друге личне заменице, што није део норме стандардног српског језика (Стијовић 2009: 94 – 95).

замене *свој*, нарочито у црквеним текстовима, могући је подстрек за развој конструкције *видети својим очима* као евиденцијалног маркера. Израз *своје очи* са емфатичком функцијом пронашли смо у *Житију Светог Саве* од Доментијана: „не бо смѣнахоу ѿдъ очню своєю ѿтъпоустити егѡ (Доментијан, *Живот Светога Саве*, прир. Ђура Даничић, Београд, Државна штампарија, 1860, 15).

4. Прагматичка улога израза *видети својим очима*

4.1. Теорија релеванције

Теорија релеванције прави разлику између експликатура и импликатура. Експликатура се одређује као експлицитна претпоставка комуницирана путем исказа, настала као последица развијања логичке форме кодиране у исказу. Импликатура је имплицитна претпоставка садржана у исказу (Спербер, Вилсон 1986: 182). Важна су два принципа: когнитивни и комуникативни принцип релеванције. По првом принципу, људска когниција је усмерена ка максимизацији релеванције, док комуникативни принцип подразумева да сваки демонстративни стимуланс аутоматски активира претпоставку о оптималној релеванцији (Мишковић-Луковић 2015: 69). Оптимално релевантни стимуланс је „(...) стимуланс који је, с једне стране, довољно релевантан да завреди говорникову пажњу (тј. релевантнији је од било ког другог стимуланса у датом тренутку) и, с друге стране, најрелевантнији, узимајући у обзир говорникове способности и склоности“ (Мишковић-Луковић 2015:6).

4.2. Прагматичка анализа одабраних примера

Имајући у виду међусобну повезаност контекста, прагматичких процеса и потраге за (оптималном) релеванцијом, као и чињеницу да се сви ови процеси дешавају симултано (Карстон 2006: 648), размотрићемо следеће примере:

(15) *Stvari su, verujem, onakve kakve ih građani Srbije vide svojim očima i vrlo su jasne. Imajući u vidu savremenu istoriju i politički kontekst stvarnosti odvajanja Crne Gore, imajući u vidu čudan splet okolnosti u kojem su se izjave evropskih zvaničnika o „vojvođanskoj sudbini“ i „evropskoj sudbini Srbije“ upadljivo ispreplele, kao i činjenicu da, nažalost, nije tako teško zamisliti vreme, i to u bližoj budućnosti, u kojem se čuju glasovi iz pokrajinske administracije da Srbija, recimo, koči procese, put i evropsku budućnost Vojvodine...* (Politika, 7.12.2009).

Ситуациони и контекст политичког дискурса имају велики утицај на коришћење и интерпретацију израза *видети својим очима*. Имајући у виду осетљиву тематику и ситуацију између две државе

израз носи додатна значења. Када се доведе овај израз у везу са грађанима, говорник жели да поручи да је њихова даља агенда и више него очигледна, како њима који се активно баве стањем Србије у свету, тако и обичним грађанима. Дакле, *видети својим очима* има улогу интензификатора и испољавања очигледног.

(16) Lavrov je rekao: On je, inače, ocenio da će misija Saveta bezbednosti koja će iduće nedelje posetiti Beograd i Prištinu omogućiti članicama Saveta bezbednosti UN da „**vide својим очима**“ stvarno stanje na Kosovu i kako se ispunjava Rezolucija 1244 „najvećeg organa u međunarodnim odnosima“ (Politika, 20.04.2007).

Као и у претходном примеру, политички контекст мења значење израза. Наиме, у оквирима контекста позива да УН *својим очима* види ситуацију на Косову, израз постаје вишеструко релевантан. Прво се изражава жеља да се ситуација доживи из прве руке. Међутим, имајући у виду шири контекст медија и међудржавних односа, могуће је да се израз додатно користи са циљем оповргања могућих гласина и манипулација од стране званичника.

(17) Trebalo je da pratim odjeke perestrojke, a desilo mi se da sam, 9. novembra 1989, bio svedok pada Berlinskog zida. Događaj **сам видео својим очима** i opisao ga, ali ni do danas ne znam kako je Zid pao (Politika, 25.01.2008). Beograd (Makedonska 29)

Посматрани пример наглашава аспект убеђивања читалаца. Он доводи жељу за потврдом истине и веродостојности свега реченог у први план. Шири контекст уводи и неверицу у то како се догађај тачно одвијао, а посредством израза *видети својим очима* се ове две контрадикције спајају. Ова контрадикција је прихватљива, ако узмемо у обзир различите садржаје експликатуре и импликатуре и могућности њиховог узајамног подешавања и употпуњавања.

(18) Drugi svedok Dragoslav Krsmanović, tadašnji pomoćnik komandanta za logistiku u JSO, sada zamenik načelnika Centra MUP-a u Novom Sadu, rekao je da je tog dana u Kuli čuo od Petrakovića da je Jovanović skakao padobranom, ali da to **није видео својим очима** (Politika, 17.01.2007).

Путем негирања да су поменути чин *видели својим очима*, говорник жели да створи одређену дистанцу између себе и догађаја. Иако су посредно били свесни да се догађај одвио („*чуо од Petrakovića*“), путем негације израза *видети својим очима*, говорник жели да умањи одговорност коју би можда сносио да је лично био присутан.

5. Закључак

У раду смо испитали основне структурно-семантичке и прагматичке одлике израза *видети својим очима* у српском језику. Дошли смо до следећих закључака, који ће служити као хипотезе у даљим квантитативним истраживањима:

1. Овај израз је пронађен у различитим функционалним стиловима савременог српског језика (књижевном, публицистичком, новинарском, административно-правном).

2. Израз се састоји из три дела: (а) из глагола визуалне перцепције; (б) обавезног детерминатора; (в) именице *очи*.

3. У 19. веку као конкурентна конструкција се јавља израз *видети очима* без обавезног детерминатора, која је архаична у савременом српском језику.

4. Семантички редундантан израз *својим очима* користи се као евиденцијална стратегија и евиденцијални маркер када је ауторитет говорника доведен у питање.

5. Употреба израза се шири и на глаголе *веровати*, *уверити се* и сл.

6. Израз је се користио као евиденцијална стратегија и у средњем веку, заједно са другим изразима са глаголом *видети*.

7. Може се претпоставити да је ширењу овог израза допринела и емфатичка употреба придевске присвојне заменице *свој*, нарочито у црквеним текстовима.

8. Утврђене су следеће прагматичке функције израза: (а) интензификација и истицање очигледног; (б) истицање да докази о реченом долазе *из прве руке*; (в) убеђивање саговорника у истинитост израза; (г) у случајевима са негацијом дистанцирање од изговореног.

ИЗВОРИ

АСК: *Антологија српске књижевности*. <http://www.antologijasrpske-knjizevnosti.rs/ASK_SR_AzbucnikDela.aspx> (26.12.2018).

Белешке 1898: *Стенографске белешке о седницама Народне скупштине Краљевине Србије за 1898. годину*. Београд: Државна штампарија, 1898. године.

Белешке 1938: *Стенографске белешке Сената Краљевине Југославије*, том 7, део 1, Београд: Штампарија Драг. Поповића, 1938.

Библија 1870: *Свето писмо Старога и Новога завјета (превео Стари завјет Ђуро Даничић, Нови завјет превео Вук Стеф. Караџић)*.

Београд: Издање Британскога и иностранога библијскога друштва, 1870.

Зборник 2011: *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, књ. I, 1186 – 1321, прир. Владимир Мошин, Сима Ћирковић, Душан Синдик, Београд: Историјски институт, 2011.

КМФ: *Корпус математичког факултета* <[http://www.korpus.matf.-bg.ac.rs/prezentacija/korpus.html](http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/prezentacija/korpus.html)> (26.12.2018).

Младеновић 2007: Младеновић, А. *Повеље и писма деспота Стефана: текст, коментари, снимци*. Београд: Чигоја штампа, 2007.

Стојановић 2006: Стојановић, Љ. *Старе српске повеље и писма. Књига прва, други део*. Београд: Српска школска књига, Филозофски факултет 2006.

ЛИТЕРАТУРА

Ајхенвалд 2004: Aikhenvald, A. *Evidentiality*. Oxford – New York: Oxford University Press, 2004.

Висковић 2004: Visković, N. *Argumentacija i pravo*. Beograd: Dosije, 2004.

Грковић Мејџор 2007: Грковић Мејџор, Ј. *Списи из историјске лингвистике*. [Grković Mejdžor, J. Spisi iz istorijske lingvistike.] Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2007.

Даничић 1858: Даничић, Ђ. *Србска синтакса*. [Daničić, Đ. Srbska sintaksa.] Београд: Државна штампарија, 1858.

Ивић 1977: Ивић, М. Теоријско-методолошки проблеми словенске синтаксе везани за концепт фактивности. [Ivić, M. Teorijsko-metodološki problemi slovenske sintakse vezani za koncept faktivnosti.] // *Јужнословенски филолог*. 1977, № XXXIII, 1 – 15.

Ивић 2005: Ивић, М. *Значење српскохрватског инструментала и његов развој (синтаксичко-семантичка студија)*. [Ivić, M. Značenje srpskohrvatskog instrumentala i njegov razvoj.] Београд: САНУ, Београдска књига, Институт за српски језик САНУ, 2005.

Ивић 2008: Ivić, M. *Lingvistički ogledi*. Beograd: XX vek.

Карстон 2006: Carston, R. Relevance Theory and the Saying/Implicating Distinction. // *The Handbook of Pragmatics*. Ed. Laurence, H., Ward, G. Oxford: Blackwell Publishing, 2006, 633 – 656.

Квинтилијан 1985: Kvintilijan, M. F. *Образовање говорника*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1985.

- Мишковић-Луковић 2015:** Мишковић-Луковић, М. *Прагматика*. [Mišković-Luković, M. Pragmatika.] Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2015.
- Палмер 2001:** Palmer, F. R. *Mood and modality*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Поповић 2012:** Поповић, Љ. *Контрастивна граматика српског и украјинског језика: таксис и евиденцијалност*. [Popović, Lj. Kontrastivna gramatika srpskog i ukrajinskog jezika: taksis i evidencijalnost.] Београд: Српска академија наука и уметности, 2012.
- Ристић 2011:** Ристић, С. Глаголи визуелне перцепције у српском језику. [Ristić, S. Glagoli vizuelne percepcije u srpskom jeziku.] // *Српски језик, књижевност, уметност*. Зборник радова са V међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (29 – 30. X 2010). Књига I, Књижевни (стандардни) језик и језик књижевности. Ур. Милош Ковачевић, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2011, 33 – 41.
- Спербер, Вилсон 1986:** Sperber, D., Wilson, D. W. *Relevance: Communication and Cognition*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1986.
- Стијовић 2009:** Стијовић, Р. *Српски језик: норма и пракса*. [Stijović, R. Srpski jezik: norma i praksa.] Београд: Чигоја штампа, 2009.
- Фодор 1998:** Fodor, J. A. *Concepts: Where Cognitive Science Went Wrong*. Oxford: Oxford University Press, 1998.
- Чикара 2017:** Čikara, T. *Evidencijalnost i epistemička modalnost: epistemički modalni operatori kao nosioci evidencijalnih značenja u engleskom i srpskom jeziku*. Neobjavljena doktorska disertacija. Beograd: Filološki fakultet, <<https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:16955/bdef:Content/get>>, (30.12.2018).

ПАРЦИЈАЛНОКОНЦЕСИВНЕ КЛАУЗЕ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Мијана Кубурић Мацура
Универзитет у Бањој Луци

CLAUSES WITH PARTIALLY CONCESSIVE SEMANTICS IN CONTEMPORARY SERBIAN LANGUAGE

Mijana Kuburić Macura
University of Banja Luka

The paper deals with clauses that express interference of conditional-concessive and some other semantics. These clauses represent a rather diversified segment of the concessive semantic field in the contemporary Serbian language. By means of corpus analysis, we identified the conjunctions and the specific structure of the clauses, and highlighted some of their distributional characteristics.

Key words: concessive clauses, concessive semantics, conditional-concessive semantics, partially concessive subordinate clauses, conjunctions

1. Увод и историјат питања

Зависносложене реченице са концесивним значењем у србистици и сербокroatистици можда су и понајбоље описане концесивне језичке јединице у савременом српском језику.

У свим нашим старијим граматичким и синтаксичким приручницима налазимо исцрпне прегледе концесивних везника: у Маретићевој Граматици (Маретић 1963: 550), у *Граматици хрватско-српског језика* Брабеца и др. (1961: 211 – 212), у *Синтакси српскохрватског књижевног језика* Миодрага С. Лалевића (1962: 224), у Стевановићевој граматици (Стевановић 1969: 874 – 875) и др.

У неким новијим нашим граматикама помињу се и везници односно реченице које бисмо могли сврстати у граничне случајеве, тј. реченице које се својим значењем сврставају на саме рубове концесивног семантичког поља, интерферирајући с неким другим

значењима. Такав је случај са *Граматицом српскохрватског језика за странце* ауторки Павице Мразовић и Зоре Вукадиновић (Мразовић и Вукадиновић 1990: 375, 535 – 539), *Практичном хрватском граматицом* Драгутина Рагужа (Рагуж 1997: 434 – 435), *Граматицом хрватскога језика за гимназије и висока училишта* Јосипа Силића и Иве Прањковића (Силић, Прањковић 2005: 349 – 351), те *Граматицом босанскога језика* (Јахић и др. 2000: 438 – 440).

Мимо граматика, зависним клаузама са концесивним значењем бавили су се, у оквиру својих студија и радова који су посвећени концесивности или је се само узгред дотичу, још неки наши лингвисти, а за тему којом се овдје бавимо, од највећег је значаја чланак Ксеније Милошевић *Синтаксички поступци за исказивање концесивних релација у сложеној реченици у српскохрватском језику и семантичка структура која се при том остварује* (Милошевић 1986). Сложене реченице са концесивном клаузом ауторка класификује у двије групе – оне које припадају општеконцесивном и оне које спадају у парцијалноконцесивни, тј. комбиновани модел (Милошевић 1986: 33 – 45). Као карактеристику општеконцесивног модела ауторка издваја то да „предмет допуштања није посебно маркиран неким граматичким средством – него се распознаје по смислу, а у усменој комуникацији може бити истакнут ритмичким сегментирањем и акцентом – или само једним од ових инструмената“ (Милошевић 1986: 36). С друге стране, парцијалноконцесивне, тј. комбиноване моделе сложених реченица са концесивном клаузом Ксенија Милошевић објашњава као разне врсте стандардних модела зависносложених клауза у чију се семантичку структуру укључује концесивни фактор. То су модели у које се концесивна клауза уводи неким типом неодређене замјенице или концесивном партикулом *макар*, укидајући ограничење у погледу идентитета субјекта, објекта, у погледу квалитета појава или предмета, локалне детерминације, темпоралне детерминације, начина радње, квантитативне детерминације, карактера радње, избора узрочног фактора, допушта се одређена сврха неке акције или се укида ограничење у погледу компонента семикопулативног глагола у конструкцији перифрастичког предиката. Тако ауторка на основу анализираног корпуса дефинише једанаест врста парцијалноконцесивних модела сложених реченица са концесивном клаузом, и то: субјекатскоконцесивне, објекатскоконцесивне, квалитативноконцесивне, локалноконцесивне, темпоралноконцесивне, модалноконцесивне, квантитативноконцесивне, консеку-

тивноконцесивне, финалноконцесивне, каузалноконцесивне и предикатскоконцесивне. Ксенија Милошевић овдје се, додуше узгред, дотиче и питања кондензације општеконцесивних и парцијалноконцесивних исказа, објашњавајући да општеконцесивни модел подлијеже стандардној, уобичајеној кондензацији (образовањем супстантивне синтагме чије средиште чини именица настала номинализацијом предиката концесивне клаузе, нпр. *упркос киши, и поред кише...* или образовањем падежне конструкције са замјеничким ријечима које упућују на предикат, нпр. *и поред свега што се десило...*), а парцијалноконцесивни модел подлијеже једино „квизикондензацији, при чему отпада модална партикула, а може да дође и до промјене глаголског облика“, нпр. *Без обзира на то ко он био...* и сл. Ауторка наводи да је у систему којем припада концесивна клауза семантички најближа кондиционалној, јер и једна и друга исказују одређени услов, а ти услови се разликују на основу своје адекватности у односу на ефекат који се остварује. Ауторка наводи и да сложена реченица са концесивном клаузом има и модалну парадигму која је паралелна оној коју има реченица са кондиционалном клаузом (Милошевић 1986: 36).

Иво Прањковић (2001) даје нешто комплекснију парадигму, посматрајући концесивне клаузе, са једне стране, у суодносу са каузалним значењем, а са друге – у суодносу са кондиционалним значењем. Дакле, он разликује два типа допусности – допусност засновану на разбијању узрока и допусност засновану на разбијању услова. Тако посматрајући ствари, Прањковић долази до закључка да је концесивност, када говоримо о субординацији, са једне стране паралелна са узрочно-последичним, а са друге стране са кондиционалним, погодбеним односом. На основу тога, Прањковић наводи да се могу разликовати четири типа реченица које он радно именује као узрочнодопусне, реалнодопусне, потенцијалнодопусне и иреалнодопусне (Прањковић 2001: 49).

Дакле, србистика и сербокроатистика установиле су да се значење концесивности једним дијелом заснива на значењу узрока, а другим дијелом на значењу услова, тј. да су семантичка подручја узрочне концесивности и условне концесивности настала укључивањем значења супротности у ова два примарна значења.

Клаузе са условноконцесивним типом значења карактерише изузетна формално-синтаксичка и семантичка разуђеност. Општеконцесивни модели, настали углавном директним укључивањем значења

супротности у значење условних клауза, представљају саму срж овог типа концесивности, док парцијалноконцесивни модели, настали „концесивним семантичким обогаћивањем“ различитих других модела зависних клауза, због такве комбинације значења, представљају периферију концесивног семантичког поља.

2. Парцијалноконцесивни модели условноконцесивних клауза

Парцијалноконцесивни модели клауза са условноконцесивним значењем представљају комбиноване моделе у којима се концесивни елемент „укључује у разне стандардне семантичке моделе субординираних клауза и на тај начин обогаћује семантичку структуру основног модела, односно семантичког односа који је у тој структури основни“ (Милошевић 1986: 42), тј. у овим моделима значење концесивности обухвата и релативизује значај увијек само једног дијела синтаксичке структуре. Због свега тога, ове клаузе припадају самом рубу концесивног семантичког поља, тј. подручју интерференције концесивног и других значења.

Парцијалноконцесивне клаузе подразумевају сљедеће:

- а) допуштањем је обухваћен („концесуиран“) само један члан реченичне организације у зависној клаузи;
- б) у том процесу потпуно се укида релевантност датог реченичног сегмента за реализацију ситуације представљене надређеном клаузом, тј. било који облик тог сегмента не може представљати адекватан основ за реализацију надређене предикације; ова њихова особина може се, како наводи Прањковић, окарактерисати као „хабитуалност“ „(лат. *habitualis* = уобичајен, сталан, непрекидан)“ (Прањковић 2001: 59);
- в) реченични сегмент који је на овај начин „концесуиран“ добија значење „хипотетичке неодређености“, тј. концесивни елемент не јавља се као фактиван, као спозната чињеница, него само као нешто што је могуће, али о његовој реализацији немамо реалног сазнања.

Парцијалноконцесивни модели клауза у реченицу се, у највећем броју случајева, уводе општим замјеницама и замјеничким прилозима као везничким средствима. Такође, као везници парцијалноконцесивних клауза јављају се и још неки сложени везници.

На основу тога у коју се реченичну позицију укључује концесивни елемент, у језику разликујемо сљедеће моделе парцијалноконцесивних клауза:

- а) субјекатскоконцесивни модел,
- б) објекатскоконцесивни модел,
- в) предикативноконцесивни модел,
- г) квалитативноконцесивни модел,
- д) квантитативноконцесивни модел,
- ђ) спацијалноконцесивни модел,
- е) темпоралноконцесивни модел,
- ж) модалноконцесивни модел,
- з) каузалноконцесивни модел,
- и) финалноконцесивни модел.

У односу на подјелу парцијалноконцесивних клауза К. Милошевић (1986: 39 – 41), наша класификација је унеколико редукована и измијењена. Првенствено, у нашој класификацији на десет модела нема консекутивноконцесивног модела, који је у класификацији К. Милошевић представљен примјером „То ме окуражило да до краја искажем своју мисао, *ма шта после мислили о мени*. ЦД 94“. По нашем мишљењу, овај примјер представља објекатскоконцесивну клаузу, а тумачење које би у обзир узимало шири реченични контекст могло би довести до разних произвољности и непрецизности у сврставању појединачних примјера у класе, тј. моделе парцијалноконцесивних клауза. Такође, модел који К. Милошевић назива предикатскоконцесивним ми смо преименовали у предикативноконцесивни, јер у свим регистрованим примјерима који би припадали овом моделу концесивно се значење укључује у позицију предикатива као неглаголског дијела „неглаголског“ предиката.

Због формалне, али и семантичке разноврсности примјера које смо забиљежили, засебно ћемо приказати сваки од модела парцијалноконцесивних клауза, али ћемо, да бисмо избјегли непотребна понављања, изостављати карактеристике које су свим моделима заједничке и које ћемо приказати само на првом по реду моделу.

2.1. Субјекатскоконцесивни модел

Карактеристика овог типа субординираних концесивних клауза јесте да се у њима у потпуности укида ограничење у погледу идентитета субјекта, тј. вршиоца радње или носиоца стања. На тој особини се и заснива њихова концесивна вриједност – ситуација из главне клаузе реализује се без обзира на идентитет субјекта. Из овога произ-

лази и чињеница да идентитет субјекта представља нешто што није чињенично потврђено и о томе не постоји сазнање.

Неки од примјера оваквих клауза су следећи:

Ко год да је правио сок од манга, хтео сам да га похвалим (...) (Маројевић, 62); *А тко год да влада*, Беч ће га на концу прогутати и надживјети (Јерговић, 148); *Ко год би отворио књигу укочио би се убрзо*, набоден на сопствено срце као на чиоду (Павић, 15); (...) они, одувек, *што год би се десило у њиховој родбини*, све брижљиво крију и таје (Станковић, 14); На растанку, после ручка или вечере, Бела би увек добијала по неколико новчаница, *ма шта се дешавало* (Капор, 79); *Ко год пође штабу*, тај оде на ћабу! (Ђопић, 122); (...) а често је код себе препознавао његове покрете (...) или препознатљиву навику да спава после ручка, *ма шта се дешавало* (Капор, 109); *Ко год био отац болести*, мајка је увијек лоша исхрана (Михајловић, 156); *Ко је год био у јами*, сви су после добили здраву децу (Илустрована, 24); *Ко год да је добио изборе* морао би да се с тим ухвати у коштац (НИН, 75); *Без обзира шта је ближе истини* – да ли је ријеч о избјеглицама или, пак, о расељеним лицима – ова скупина битно утиче на исход изборног резултата (...) (Наградић, 164); Оне су важне, *без обзира ко их изговара* (...) (Време, 23); (...) јер знао је, рекао је, да се историја пише на много места у исто време, те да је свако од њих подједнако важно, *свеједно шта ће од свих тих збивања ући у уџбенике историје, а шта из њих и*спасти* (Албахари, 108) и др.

У наведеним примјерима, свака од субјекатскоконцесивних клауза у себи обједињује, условно речено, неограничен број претпостављених опција које се тичу идентитета субјекта реченице:

Ко год да је правио сок од манга, хтео сам да га похвалим (...)
 → Ако је сок од манга правио А, хтео сам да га похвалим (...)
 → Ако је сок од манга правио Б, хтео сам да га похвалим (...)
 → Ако је сок од манга правио В, хтео сам да га похвалим (...)
 → Ако је сок од манга правио Г, хтео сам да га похвалим (...)

У наведеном примјеру не постоји, дакле, сазнање о идентитету субјекта („особи која је правила сок од манга“), у обзир може да дође било који од потенцијалних субјеката, о томе ко је прави, истински субјекат не постоји сазнање, и свака од (имплицитно) понуђених опција („ко год“) довела би до истог резултата („хтео сам да га похвалим“). У тој ирелевантности правог идентитета субјекта и јесте срж

концесивног значења – било која од опција које се тичу идентитета субјекта, биле оне повољне или неповољне, немају утицаја на реализацију радње из надређене клаузе – нити је ометају нити погодују њеном извршењу.

Што се формалне стране ових клауза тиче, из наведених примјера проистиче да се оне у реченицу уводе, у највећем броју случајева, општим замјеницама, и то њиховим номинативним обликом, скоро у потпуности резервисаним за субјекат, али и другим типовима везника веома сличним по настанку. У нашем корпусу су потврђени облици *ма ко*, *ма шта*, *ко год*, *шта год*, везник *свеједно шта*, формиран од партикуле и упитне замјенице, као и *без обзира шта* и *без обзира ко*. Примјећује се и појава да се везници оформљени помоћу партикула *ма* и *год* у неким примјерима комбинују, додатно, са семантички немаркираним везником *да*, што је појава која нема ни граматичких ни семантичких ограничења, тј. значење се не мијења у зависности од постојања или непостојања овог везника у реченици.

Субјекатскоконцесивни модел парцијалноконцесивних клауза (као и сви остали модели о којима ћемо говорити у наставку) не подлијеже кондензацији. На синтагматском, непредикативном нивоу постоје, додуше, приједлошко-падежне везе којима се исказује парцијалноконцесивно значење – то је форма са приједлошким изразом *без обзира на* уз именску ријеч у акузативу – али депредикатизација садржаја парцијалноконцесивних клауза и његово исказивање овом синтагматском формом захтијева вишеструке трансформације, које су стилски незграпне, а понекад нису ни могуће.

2.2. Објекатскоконцесивни модел

Објекатскоконцесивним моделом парцијалноконцесивних клауза укида се ограничење у погледу идентитета објекта, тј. ове клаузе носе информацију да се ситуација која је садржана у надређеној клаузи реализује без обзира на идентитет објекта. Неки од забиљежених примјера су сљедећи:

Ма шта радили, он нас чека (...) (Булатовић, 126); *Што год би урадио*, учинио, за њих је било свето (Станковић, 8); *И кога год он срео од угледних и озбиљних људи*, доказивао му је да он (...) нема ничег заједничког са овим Лукенијем (...) (Андрић, 234 – 235); Тада је већ касно, *ма на кога оне дјеловале* (...) (Рисојевић, 110); (...) јер у *што год се Загрепчани претворе* (...) остат ће вјерни западноме или ис-

точном Криту и Христосу (...) (Јерговић, 88); *Шта год кажеш*, они имају! (Куић, 226); Све до сада, предмет, *ма на чему мајстор радио*, није постојао (Пекић, 21); *Чеза год се дохватим*, чини ми се да је бесмислено (Ж. Павловић, 153); (...) када су сви мужеви, *ма чим се бавили*, били са својим породицама (Капор, 69 – 70); *Шта год да урадимо* неће ваљати (Павић, 205); *На што год да се одлучим*, мораћу да учиним ја, сам (Селимовић, 230); *Чему год сам се приближио*, нашао сам оправдање, а тегоба је ипак остала (Селимовић, 32); (...) од игнорисања медија информисања нема користи *без обзира чиме се апстиненција у медијима обавјештавања оправдавала* (Наградић, 121); (...) то је наше право и обавеза, *без обзира шта о томе мислили они* што долазе после нас (Ж. Павловић, 65); *Шта мислио да мислио*, мене, вјере ми, нећеш у опортунисте и слабиће (Ћопић, 52) и др.

У највећем броју случајева овај модел клауза уводи се везничким средствима стандардним за парцијалноконцесивне клаузе. У овом случају то су опште замјенице формиране помоћу партикула *ма* и *год* или везници оформљени од прилошког израза *без обзира (на то)* у пуној или окрњеној форми и упитне замјенице *шта* (која је, кад је овај модел у питању, знатно фреквентнија) или *ко* у неком зависном падежу карактеристичном за ближи или даљи објекат. Тако се опште замјенице и замјенице у оквиру сложеног везника другог поменутог типа јављају у форми бесприједлошког акузатива (нпр. „*Ма шта радили*, он нас чека (...)“); акузатива с приједлогом („*Тада је већ касно, ма на кога оне дјеловале* (...)“; „(...) јер у *што год се Загребчани претворе* (...) остат ће вјерни западноме или источном Криту и Христосу (...)“); генитива („*Чеза год се дохватим*, чини ми се да је бесмислено“); датива („*Чему год сам се приближио*, нашао сам оправдање, а тегоба је ипак остала“); инструментала („(...) када су сви мужеви, *ма чим се бавили*, били са својим породицама“); „(...) од игнорисања медија информисања нема користи *без обзира чиме се апстиненција у медијима обавјештавања оправдавала*“); и локатива („Све до сада, предмет, *ма на чему мајстор радио*, није постојао“).

У једном забиљеженом примјеру јавља се специфичан модел исказивања објекатскоконцесивног значења:

Шта мислио да мислио, мене, вјере ми, нећеш у опортунисте и слабиће.

У наведеном примјеру парцијалноконцесивно значење се исказује удвојеним обликом предиката у парцијалноконцесивној клаузи, тј. формом „односно-упитна замјеница + крњи перфекат + полисемантични везник *да* + крњи перфекат“. Наведеном формом се додатно појачава ирелевантност, тј. указује се на потпуну неважност објекатског елемента за реализацију надређене предикације. Овакви модели се, уопште, међу свим парцијалноконцесивним клаузама ријетко срећу и можемо рећи да су стилски маркирани.

2.3. Предикативноконцесивни модел

Предикативноконцесивним клаузама укида се ограничење које се тиче неглаголског дијела предиката – предикатива. Неке од забиљежених предикативноконцесивних клауза јесу сљедеће:

(...) да ће се мој пријатељ, као рефрен кроз песму, враћати у туђу машту, *ма чија била* (...) (Пекић, 128); За свој избор, *ма какав био*, сам мора одговарати (Пекић, 105); (...) имаш ли и ти душу, *ма каква она била?* (Рисојевић, 69); Јер му је место међу људима, *било какви да су* (Булатовић, 147); *Ма каква власт била*, свакој полицији потребнији су повјерљиви подаци (Р. Павловић, 63); Чуваћемо ово глава, док се опет не створи нека држава, *па каква била да била* (Ђопић, 175); Ниси сама, имаш свога Игњу кога волиш *ма какав да је...* (Куић, 31); Али *ма каква била његова пресуда*, највећа казна остаће за вас да се нисте показали достојни поверења (...) (Андрић, 192); (...) али ће Хасан појести још доста муке због ове очеве среће, *каква је да је*.(Селимовић, 294); Волио бих да плачем због брата, *ма какав да је* (...) (Селимовић, 83); *Без обзира колики је букет*, свака фрезија је цвет за себе (Николић, 168); (...) да остане у својој земљи, *ма каква она била* (...) (Албахари, 146); У породици је сваки члан вредан и прихваћен *макар какав он био* (Кубурић, 142); И одустаћу, *ма колика била моја жеља да ово учиним* (Селимовић, 314); Редак је човек који може до краја да издржи у свом завету, *ма шта тај завет био* (...) (Албахари, 98); Тај глас да „војска иде“, *па ма чија она била*, подсијецао је људима ноге (...) (Ђопић, 199); *Уосталом, без обзира на то какав је стварно био*, тај човек је и мени и Јакову дуговао извесна објашњења (Шћепановић, 34) и др.

Из наведених примјера могу се извести барем два основна подтипа ових клауза, на основу тога да ли се у оквиру везника јавља придјевска или именичка замјеница, тј. да ли се концесивни елемент укључује у именички предикатив (нпр. „Редак је човек који може до

краја да издржи у свом завету, *ма шта тај завет био (...)*“ или придјевски предикатив (нпр. „(...) да остане у својој земљи, *ма каква она била (...)*“; И одустаћу, *ма колика била моја жеља да ово учиним*). Такође, у посебан подтип може се издвојити и један специфичан облик овог другог модела, који можемо назвати *посесивноконцесивним*, и гдје се као концесуирани предикатив појављује присвојна замјеница:

(...) да ће се мој пријатељ, као рефрен кроз песму, враћати у туђу машту, *ма чија била (...)*; Тај глас да „војска иде“, *па ма чија она била*, подсијецао је људима ноге (...).

Што се тиче везничких средстава предикативноконцесивних клауза, примјећује се, на основу побројаних примјера, да су она врло разноврсна. Међу њима се, уз везнике какве смо досад помињали, појављује и општа замјеница у везничкој функцији оформљена помоћу партикуле *макар* („У породици је сваки члан вредан и прихваћен *макар* *какав он био*“), и овдје налазимо модел са удвојеним предикатом („Чуваћемо ово глава, док се опет не створи нека држава, *па каква била да била*“; „(...) али ће Хасан појести још доста муке због ове очеве среће, *каква је да је*“); а може се увидјети и да се значење овог модела понекад појачава и наглашава интензификаторским партикулама (као у претходно наведеном или сљедећем примјеру: „Тај глас да „војска иде“, *па ма чија она била*, подсијецао је људима ноге (...)“).

2.4. Квалитативноконцесивни модел

У квалитативном моделу парцијалноконцесивних клауза, које се одликују високом фреквентношћу у језику, значење концесивности укључује се у особину, квалитет неког именичког појма, у којој год се он синтаксичкој позицији налазио. Неке од квалитативноконцесивних клауза које смо забиљежили јесу сљедеће:

Бојим се да бих га препознао, *ма које име да чујем*, јер сам мислио само на једнога (Селимовић, 63); Из дућана са обе стране улице поздрављају га чаршилије, *ма које вере били* (Андрић, 142–143); Војни аналитичар Александар Радић истиче да би, *макар о којој бомби се ради*, оне побиле велики број људи (...) (Новости, 5); *Од било које врсте брашна да је направљен*, он може да траје само један дан (Политика, 11); *Без обзира на то коју тежину подижете*, увек савијте ноге у коленима (...) (Блиц, 23); Као што се види, глагол се у одређеним приликама подвргава процесу декомпоновања *без обзира на то у којој се позицији налази у реченици* (Танасић, 126); Међутим,

каква год их судбина очекивала, књиге и новине су само један аспект шире теме писма и писмености коју ми разматрамо (Бугарски, 174); (...) тек тада је могао мирне савести да спава, знајући да ће га сутра, *ма какав избор предстојао*, сама моћ научити како да поступи (...) (Пекић, 113); Никад ниједну вештицу, *ма каква зла починила*, руком нисам такоа (Пекић, 73); Узео је најтврђе, Зевсово дрво, зато што је знао да рад у меком (...), *ма какав се алат употребио*, не пружа отпор потребан великој уметности (Пекић, 18); Тада је већ касно (...) *ма какве посљедице изазвале* (Рисојевић, 110) и др.

Међу наведеним клаузама уочавају се два типа, које ћемо оперативно назвати *идентификациони квалитативноконцесивни модел* и *прави квалитативноконцесивни модел*. У идентификационом моделу концесивност се тиче пуке идентификације именичког појма (као у примјеру „Из дућана са обе стране улице поздрављају га чаршилије, *ма које вере били*“), док се у „правом“ квалитативноконцесивном моделу концесивност укључује у значење квалитета именичког појма (нпр. „Међутим, *каква год их судбина очекивала*, књиге и новине су само један аспект шире теме писма и писмености коју ми разматрамо“). Додатно, као трећи тип би се могао издвојити *посесивни модел*, који М. Ковачевић (2008: 76) помиње као засебан модел парцијалноконцесивних клауза, додатно проширујући једанаесточлану скалу парцијалноконцесивних клауза К. Милошевић (1986: 39 – 41), наводећи примјер „*Чију год кућу посјетиш*, добро ће те угостити“. Међутим, ако као основни критеријум класификације парцијалноконцесивних клауза примијенимо критеријум синтаксичке позиције у коју се концесивно значење укључује, реченице овог типа представљају само трећи подтип квалитативноконцесивног модела и не могу се издвојити као посебан модел парцијалноконцесивних клауза.

2.5. Квантитативноконцесивни модел

Квантитативноконцесивне клаузе, у којима се значење концесивности прикључује значењу квантитета. Овај модел клауза представља најфреквентнији модел парцијалноконцесивних клауза у савременом српском језику, а неки од забиљежених примјера су сљедећи:

Ма колико настојао да мисли ма шта друго, не успева (Андрић, 363); *Колико год проверавале у роковницима* (...) дани и датуми су се губили (...) (Куић, 311); Зато знам и могу ти о смрти рећи нешто више но што ти било ко од твојих може казати, *ма колико мудар и ис-*

кусан био (Павић, 159); *Ма колико говорили и бунили се*, Стојан је опет умио с њима на крај да изађе (Ћопић, 89); Била је магловита, непријатна зимска ноћ када се хладноћа због типичне буеносајреске влаге увлачи до костију *макар како добро човек био обучен (...)* (Куић, 70); (...) морало га је уверити да се већина извојеваних Једнакости и Слобода њега не тичу и да ће, *ма како просвећене биле*, он лично од њих имати мало вајде (Пекић, 93); *Ма како отежало изгледали*, Кубанци би се истог часа када заиграју ламбаду претварали у латинске грансењере отменог усправног држања горњег дела тела (...) (Капор, 198); *Но колико год све ово било у основи тачно*, цела прича има и другу страну (Бугарски, 20); *Колико год изгледало да смо равноправни*, мислим да нисмо (Базар, 29); Ако имате проблема са мафинима, јер се лијепе за калуп, *без обзира на то колико уља или путера у њега ставите (...)* (Репортер, 51); (...) да се неке ствари дешавају (...) *без обзира на то колико у њима учествујемо (...)* (Албахари, 168) и др.

У наведеним примјерима, концесивност се прикључује значењу квантитета као карактеристике предиката (глаголске ријечи), прилога или неке придјевске ријечи, па се на основу тога могу и разликовати три подтипа оваквих клауза. У првом подтипу „концесуира“ се квантитативност као обиљежје предикатске радње (*„Ма колико говорили и бунили се, Стојан је опет умио с њима на крај да изађе“*; *„И ма како се преувеличани гласови проносили о засједама и ноћним ликвидацијама, Стојан је знао још страшније ствари (...)"*); у другом се концесивношћу прожима квантитативна карактеристика придјевске ријечи у позицији предикатива (*„Зато знам и могу ти о смрти рећи нешто више но што ти било ко од твојих може казати, ма колико мудар и искусан био“*); а у трећем се концесивност укључује у квантитативну карактеристику неке прилошке ријечи (Била је магловита, непријатна зимска ноћ када се хладноћа због типичне буеносајреске влаге увлачи до костију *макар како добро човек био обучен (...)"*).

Као везничка средства овог модела парцијалноконцесивних клауза јављају се општи замјенички прилози (*ма колико, колико год, макар колико, макар како, ма како*), као и сложени везник оформљен од прилошког израза и замјеничког прилога – *без обзира (на то) колико*. Везници *макар како* и *ма како* јављају се и као везници модалноконцесивног модела, али у примјерима које смо сврстали у квантитативноконцесивне клаузе, сасвим је јасно да замјенички прилог *како* има квантитативно значење.

2.6. Локалноконцесивни модел

Локалноконцесивни модел подразумева укључивање концесивног значења у мјесну локализацију надређене радње, чиме се укида важност те локализације за реализацију те радње. Из примјера које смо забиљежили, можемо увидјети да концесивност у овом моделу може да обухвата различите типове локационог значења:

(...) позив да прихвати постојање подручја у које никада, *ма где се оно налазило*, његова нога неће крочити (Албахари, 114); А право да призна, ни торба му није ту, горе је код бабе Стевке, а без торбе поћи, *на ма куд било*, шугава ствар (Ћопић, 214); Знао је, *ма где живео*, увек ће му недостајати колевка града у котлини (...) (Капор, 24 – 25); Борићеш се *било где да си* (...) (Ж. Павловић, 20); *Куд год крене* – угазиће у пепео (Ж. Павловић, 200); *Где год да одемо*, он је ту (Басара, 42); *Где год га спустиш*, он се пробије до врха! (Куић, 139); Одбачена и емотивно запостављена деца, *било где да живе*, знатно више него прихваћена показују више непријатељства (...) (Кубурић, 148); *Где год да одем*, добро се осећам (...) (Базар, 28); Најдужи аутомобили у САД изгледају гротескно, али *где год се појаве*, изазивају велику пажњу (Политика, А7); *Ма где човек да се налази у рату*, он има једно снажно искуство живота (Време, 22); Резултати показују да су прихваћена деца, *без обзира где живе* (...), деца која су научила да воле себе и свет у коме живе (Кубурић, 16); Шећер је шећер, *одакле год да потиче* (Б92); (...) тако да је човек равнице, рекао сам, увек на губитку, *без обзира на то где се налази* (Албахари, 48) и др.

Локалноконцесивни модел парцијалноконцесивних клауза, на основу типа локалног значења које је обухваћено концесивношћу, може се подијелити на три типа, која ћемо именовати као прави локационоконцесивни, аблативноконцесивни и адлативноконцесивни.

а) У *прави локационоконцесивни* подтип ових клауза спадају клаузе у којима се, укључивањем концесивног елемента, укида релевантност локације радње која не укључује промјену мјеста, већ мировање, као у примјеру: „(...) позив да прихвати постојање подручја у које никада, *ма где се оно налазило*, његова нога неће крочити“.

б) *Аблативноконцесивним* клаузама се исказује ирелевантност спацијалности као удаљавања од неког (било ког) објекта локализације, нпр. „Шећер је шећер, *одакле год да потиче*“.

в) У адлативноконцесивном моделу парцијалноконцесивних клауза укида се релевантност спацијалности у смислу приближавања неком (било ком) објекту локализације: „Куд год крене – угазиће у пепео“.

2.7. Темпоралноконцесивни модел

Темпоралноконцесивни модел парцијалноконцесивних клауза подразумејева укључивање концесивног значења у временско одређење надређене радње, чиме се временско ситуирање те радње чини ирелевантним. Судаћи према броју забиљежених примјера, у односу на остале регистроване парцијалноконцесивне моделе, овај спада у групу нискофреквентних:

Мимо тога, рекао је директор, *кад год би га потражио*, неко би му рекао да је Даниел Атијас са мнош (..) (Албахари, 134); (...) *када осетиш да си сто одсто спреман, ти се прикључи тренинзима, ма када то било* (Новости, 21); У свим њеним иностраним уговорима постоји ставка да *без обзира када комад негде буде изведен*, право првенства има ЈДП (...) (Базар, 23); Према томе, *докле год нас има*, о себи ћемо говорити ми (Ж. Павловић, 65) и др.

На основу наведених примјера, и овдје можемо, узевши као критеријум тип темпоралног значења које је обухваћено допуштањем, разликовати два семантичка типа унутар темпоралноконцесивног модела:

а) први, фреквентнији тип, који можемо именовати као *прави темпоралноконцесивни тип*, представљају клаузе у којима се концесивно значење укључује у темпоралност као временску локализацију радње, чиме се ирелевантним чини тренутак у ком се надређена радња одиграва, нпр. „(...) *када осетиш да си сто одсто спреман, ти се прикључи тренинзима, ма када то било*“;

б) други тип, који именујемо као *дуративноконцесивни тип*, подразумејева укључивање допуштања у информацију о трајању радње о којој је ријеч, тј. постизање ефекта ирелевантности трајања те радње, нпр. „Према томе, *докле год нас има*, о себи ћемо говорити ми“.

2.8. Модалноконцесивни модел

Модалноконцесивним клаузама исказује се ирелевантност модуса – начина вршења радње, тј. чињеница да начин на који се врши нека радња нема никаквог утицаја на реализацију надређене предикације:

(...) тек тада је могао мирне савести да спава, знајући (...) да ће, *ма како поступио*, избор бити праведан (Пекић, 113); Она је једина заклетета бабица у Кингс Лину, па, *ма шта се за њен поступак рекло*, *ма како се протумачио*, па и са најзлоћудније стране (...) опет ће се њој за помоћ обратити (Пекић, 52); А на помисао да су унук Ивана Матулића и он остали сами након мог одласка, *ма како се он одиграо*, у мени се ломило све остало (Албахари, 93); *Ма како се поставио*, леђа ти нису сигурна (Ћопић, 223); *Ма како описивали поетски осјећај* (...) немогуће је заобићи осјећај кретања из једног у други свијет (...) (Рисојевић, 88); Зависно од порекла легенде, има он увек друго име, а његово дело друкчије облике, али, *ма како се појединости мењале*, никад у сумњу не доводећи оно због чега је светост заслужена (Пекић, 86); Тако и овде налазимо ситуацију познату из лингвистичке типологије у вези с језицима, који, *како год били сврстани у типолошке класе*, опкорачују сваку од ових (...) (Бугарски, 49); И *без обзира како се мења однос броја младих* који све касније долазе кући, чињеница је да деци прети опасност од негативних утицаја (...) (Кубурић, 96) и др.

Овај тип клауза уводи се уобичајеним везничким средствима – начинским замјеничким прилозима и прилошким изразима са универзалним, општим значењем, и не показује никакву значајну формално-семантичку разуђеност.

2.9. Каузалноконцесивни модел

У каузалноконцесивним клаузама укида се релевантност узрока реализације глаголске радње. Овакве клаузе у језику су ријетке, и, уз примјер који наводи К. Милошевић („Можемо их оптужити *за што год хоћемо*, у реч нам неће упасти. Рспр 9“ (Милошевић, 1986: 41), једини примјер који смо забиљежили је сљедећи:

Јадна, самохрана мајко, увијек је теби најтеже, *па ма гдје се и ма зашто ратови водили!* (Ћопић, 267).

У овом примјеру се паралелно, један уз други, јављају и локалноконцесивни и каузалноконцесивни модел, а каузалноконцесивни је представљен клаузом са општим замјеничким прилогом у позицији везника – *ма зашто*. Оваквом формулацијом се постиже ефекат потпуне ирелевантности узрочне детерминације радње („без обзира на узрок рата“). Приметијетимо и овдје улогу партикуле *па* у појачавању концесивног значења.

2.10. Финалноконцесивни модел

Прави финалноконцесивни модел парцијалноконцесивних клауза у језику је, судећи према нашим изворима, изузетно риједак. Забиљежили смо тек један примјер за овај модел, тј. преузимамо га из литературе:

Ниси то морао учинити *ради чега год учинио* (Прањковић, 2001: 60; без навођења извора).

Овом се клаузом укида значај намјере, сврхе надређене радње, тј. указује се да било која сврха радње нема повезаности са њеном реализацијом.

3. Закључак

У парцијалноконцесивним моделима условноконцесивних клауза допусним значењем је „обухваћен“ само један члан реченичне организације, тј. они су настали „концесуирањем“ других функционално-семантичких модела зависних клауза. На основу тога у коју се реченичну позицију укључује концесивни елемент, подијелили смо их у десет основних типова: субјекатскоконцесивни, објекатскоконцесивни, предикативноконцесивни, квалитативноконцесивни, квантитативноконцесивни, спацијалноконцесивни, темпоралноконцесивни, модалноконцесивни, каузалноконцесивни и финалноконцесивни модел, с тим да неки модели показују додатну, унутрашњу семантичку разубјеност. Анализом корпуса утврдили смо и формалне карактеристике ових клауза, њихова везничка средства и специфичну структуру коју показују у неким случајевима, те указали и на неке дистрибутивне карактеристике ових клауза у савременом српском језику.

ИЗВОРИ

Албахари 2001: Албахари, Д. *Светски путник*. [Albahari, D. Svetski putnik.] Београд: Стубови културе, 2001.

Андрић 1985: Андрић, И. *На Дрини ћуприја*. [Andrić, I. Na Drini ćuprija.] Београд: БИГЗ, 1985.

Базар: *Базар*. [Bazar.] Бр. 1191.

Басара 2000: Басара, С. *Краткодневица*. [Basara, S. Kratkodnevica.] Бања Лука: Глас српски, 2000.

Блиц: Блиц. [Blic.] Бр. 4867.

Босна: *Слободна Босна*. [Slobodna Bosna.] Бр. 721, 9.9.2010.

- Бугарски 1997:** Бугарски, Р. *Писмо*. [Bugarski, R. Pismo.] Београд: Чигоја штампа – XX век, 1997.
- Булатовић 1990:** Булатовић, М. *Црвени петао лети према небу*. [Bulatović, M. Crveni petao leti prema nebu.] Сарајево: Свјетлост, 1990.
- Б92:** www.b92.net (очитано 20.6.2013).
- Време 2011:** Време. [Vreme.] Бр. 1047, 27.1.2011.
- Илустрована:** Илустрована политика. [Ilustrovana politika.] Бр. 2693.
- Јерговић 2007:** Јерговић, М. *Ruta Tannenbaum*. [Jergović, M. Ruta Tannenbaum.] Сарајево: Дани, 2007.
- Капор 1995:** Капор, М. *Последњи лет за Сарајево*. [Kapor, M. Posljednji let za Sarajevo.] Београд: БИГЗ, 1995.
- Кубурић 1999:** Кубурић, З. *Породица и психичко здравље деце*. [Kuburić, Z. Porodica i psihičko zdravlje dece.] Београд: Чигоја штампа, 1999.
- Куић 2009:** Куић, Г. *Преостале приче*. [Kuić, G. Preostale price.] Београд: Алнари, 2009.
- Маројевић 2006:** Маројевић, И. *Медитерани*. [Marojević, I. Mediterani.] Београд, 2006.
- Михајловић 2005:** Михајловић, Б. *Здравље почиње данас*. [Mihajlović, B. Zdravlje počinje danas.] Београд: No limits book, 2005.
- Наградић 1998:** Наградић, С. *Опструкција демократије*. [Nagradić, S. Opstrukcija demokratije.] Београд: Чигоја штампа, 1998.
- НИН:** *НИН*. [NIN.] Бр. 3113, 26.8.2010.
- Новости:** *Вечерње новости*. [Večernje novosti.] 17.1.2011.
- Павић 1988:** Павић, М. *Хазарски речник*. [Pavić, M. Hazarski rečnik.] Београд: Просвета, 1988.
- Павловић (Ж.) 1986:** Павловић, Ж. *Зид смрти*. [Pavlović Ž. Zid smrti.] Просвета, Београд, 1986.
- Павловић (Р.) 2003:** Павловић, Р. *Трагач из крилне регименте*. [Pavlović, R. Tragač iz krilne regimente.] Бања Лука: Удружење књижевника Српске 2003.
- Пекић 2004:** Пекић, Б. *Нови Јерусалим*. [Pekić, B. Novi Jerusalim.] Београд: Политика, Народна књига, 2004.
- Политика:** *Политика*. [Politika.] Бр. 34774.
- Репортер:** *Нови Репортер*. [Novi Reporter.] Бр. 411, 26.1.2011.
- Рисојевић 2003:** Рисојевић, Р. *Фрагменти*. [Risojević, R. Fragmenti.] Бања Лука, Београд: Бесједа, Арс Либри, 2003.

- Селимовић 1968:** Селимовић, М. *Дервиш и смрт*. [Selimović, M. *Derviš i smrt*.] Сарајево: Свјетлост, 1968.
- Станковић 2004:** Станковић, Б. *Нечиста крв*. [Stanković, B. *Nečista krv*.] Београд: Политика, Народна књига, 2004.
- Танасић 2005:** Танасић, С. *Синтаксичке теме*. [Tanasić, S. *Sintaksičke teme*.] Београд: Београдска књига, 2005.
- Ђопић 1975:** Ђопић, Б. *Глуви барут*. [Ђопић, В. *Gluvi barut*.] Београд, Сарајево: Просвета, Свјетлост, Веселин Маслеша, 1975.
- Шћепановић 1990:** Шћепановић, Б. *Уста пуна земље*. [Ћерановић, В. *Usta puna zemlje*.] Београд: БИГЗ, 1990.

ЛИТЕРАТУРА

- Брабец и др. 1961:** Брабец, И., Храсте, М., Живковић, С. *Граматика хрватско-српског језика*. [Brabec, I., Hraste, M., Živković, S. *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*.] Загреб: Школска књига, 1961.
- Јахић и др. 2000:** Јахић, Џ., Халиловић, С., Палић, И. *Граматика босанског језика*. [Jahić, Dž., Halilović, S., Palić, I. *Gramatika bosanskoga jezika*.] Зеница: Дом штампе, 2000.
- Ковачевић 2008:** Ковачевић, М. Значај интензификатора за концесивну интерпретацију зависних реченица. // *Српски језик у контексту*. [Kovačević, M. *Značaj intenzifikatora za koncesivnu interpretaciju zavisnih rečenica. // Srpski jezik u kontekstu*.] Зборник радова са научног скупа Српски језик, књижевност, уметност, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац, 2001.
- Лалевић 1962:** Лалевић, М. *Синтакса српско-хрватског књижевног језика*. [Lalević, M. *Sintaksa srpskohrvatskoga književnog jezika*.] Београд: Завод за издавање уџбеника НР Србије, 1962.
- Маретић 1963:** Маретић, Т. *Граматика хрватског или српског књижевног језика*. [Maretić, T. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*.] Загреб: Матица хрватска, 1963.
- Милошевић 1986:** Милошевић, К. Синтаксички поступци за исказивање концесивних релација у сложеној реченици у српско-хрватском језику и семантичка структура која се при том остварује. // *Научни састанак слависта у Вукове дане*. [Milošević, K. *Sintaksički postupci za iskazivanje koncesivnih relacija u složenoj rečenici u srpskohrvatskom jeziku i semantička struktura koja se pri tom ostvaruje. // Naučni sastanak slavista u Vukove dane*.] Реферати и саопштења. 15/1, Београд, 1986.

- Мразовић и Вукадиновић 1990:** Мразовић, П., и Вукадиновић, З. *Граматика српског језика за странце.* [Mrazović, P., i Vukadinović, Z. Gramatika srpskog jezika za strance.] Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, 1990.
- Прањковић 2001:** Прањковић, И. *Друга хрватска складња, Синтактичке расправе.* [Pranjković, I. Druga hrvatska skladnja, Sintaktičke rasprave.] Загреб: Хрватска свеучилишна наклада, 2001.
- Рагуж 1997:** Рагуж, Д. *Практична хрватска граматика.* [Raguž, D. Praktična hrvatska gramatika.] Загреб: Медицинска наклада, 2005.
- Силић и Прањковић 2005:** Силић, Ј., Прањковић, И. *Граматика хрватскога језика за гимназије и висока училишта.* [Silić, J., Pranjković, I. Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta.] Загреб: Школска књига, 2005.
- Стевановић 1969:** Стевановић, С. *Савремени српскохрватски језик II, Синтакса.* [Stevanović, S. Savremeni srpskohrvatski jezik II, Sintaksa.] Београд: Научна књига, 1969.

**ЗАЧЕЦИ НАУЧНОГ СТИЛА У СРБИЈИ – АНАЛИЗА
АДВЕРБИЈАЛНЕ ДЕТЕРМИНАЦИЈЕ У НАУЧНОМ СТИЛУ
С КРАЈА 19. И ПОЧЕТКА 20. ВЕКА¹**

Данијела Милчић Ђошић
Универзитет у Нишу

**THE BEGINNING OF SCIENTIFIC STYLE IN SERBIA –
THE ANALYSIS OF ADVERBIAL DETERMINATION IN
SCIENTIFIC DISCOURSE IN THE END OF 19TH
AND IN THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY**

Danijela Milčić Đošić
University of Niš

The aim of this paper is to examine the Serbian scientific style in the end of the 19th and at the beginning of the 20th century. The corpus consists of four texts from distinguished Serbian authors. The adverbial determination was analyzed. We employed the following criteria: (a) nominalizations; (b) prepositional phrases; (c) case constructions with expressing criteria; (d) discourse markers. We have concluded that there was a steady development in the Serbian scientific style, represented in the use of prepositional phrases and discourse markers. This is especially prominent in the scientific style of Aleksandar Belić.

Key words: scientific style, 19th century, 20th century, history of language

1. Увод

1.1. Циљ рада

Циљ рада је анализа зачетака научног стила у Србији – анализа адвербијалне детерминације у научном стилу с краја 19. и почетка 20. века. Као пример послужиле су нам две књиге Слободана Павловића *Детреминативни надежи у говору северозападне Боке* и

---

¹ Рад представља део мастер рада *Адвербијална детерминација у делу Тихомира Борђевића Наш народни живот* (ментор проф. др Маја Вукић), одбрањен на Филозофском факултету у Нишу, 13.6.2018 године.

Детерминативни падежи у старосрпској пословноправној писмености. Овај рад је наставак истраживања започетог у нашем мастер раду *Адвербијална детерминација у делу Тихомира Ђорђевића Наш народни живот*, чији смо корпус проширили. Корпус чине четири књиге, укључујући и књигу *Наш народни живот* коју смо користили за поређење. Методе рада су функционалистичка, историјскојезичка и компаративна.

Рад има пет целина. Након уводног дела у коме говоримо о циљу анализе и корпусу, у другом делу дајемо теоријско-методолошке основе рада у којима разматрамо основне одлике научног стила с краја 19. и почетка 20. века, наводимо литературу о научном стилу овог периода и дефинишемо појам детерминације. Трећи део су критеријуми по којима смо сачинили анализу. Четврти део је анализа грађе, након које, у петом делу, следи закључак.

1.2. Корпус

Грађу за овај рад узели смо методом случајног узорка, трудећи се да обухватимо различите периоде (крај 19. и почетак 20. века), различите области (природне и друштвене науке) и значајне научнике (Сима Лозанић, Александар Белић, Тихомир Ђорђевић). Радови су узети из следећих књига:

а) ГСУД 1874: Гласник Српског ученог друштва, Књига 40, чланак: „Синтетички проналасци хемијски“, С. М. Лозанића, Београд, 1874, 258 – 273;

б) ГСУД 1892: Гласник Српског ученог друштва, Књига 78, чланак: „Црноречки округ од д-ра Стевана Мачаја“, Београд, 1892, 7 – 19 и 135 – 146;

в) ЈФ 1913: Јужнословенски филолог, Књига 1, свеска 1 – 2, чланак: „Српскохрватске гласовне групе *-jt-* и *-jd-* и прасловенско *-kti-*, *gti-* и *hti-*“, Александар Белић, Београд, 1913, 217 – 227;

г) „Наш народни живот“, Тихомир Ђорђевић, Београд, 1930.

Рад *Синтетички проналасци хемијски* Симе М. Лозанића² јесте кратак рад који описује хемијске реакције. Рад је из области природних наука, па се у том смислу разликује од остале грађе по

---

² Сима Лозанић (1847 – 1935) био је наш значајни хемичар, професор и први ректор универзитета у Београду и председник Академије наука, политичар. Детаљи о његовом животу и раду налазе се у књизи *Доживљаји и радови проф. Д-Р. С. М. Лозанића*, која је доступна на адреси <http://resolve.ubsm.bg.ac.rs/URL/2441/>.

стилу. Ово је најстарији рад од радова које ћемо разматрати. Има укупно 14 страна. Занимљиво је да аутор пише у првом лицу и описује ток експеримената. Ред речи је различит у односу на савремени језик. Карактеристично је коришћење великог броја девербативних именица са различитим значењем.

Друго дело је књига *Црноречки округ од д-ра Стевана Мачаја* из 1892. године. Стеван Мачај био је српски лекар, хирург, рођен у Будиму. Рад представља географско-статистички опис округа. Има укупно 181 страну (7 – 186). Доминантно је описивање. У њему се описују све карактеристике округа (географија, историја, природа, лечење, обичаји, привреда, просвета, становништво, статистички подаци итд.). Ми смо обрадили два дела: уводни, где се износе основни географски подаци (војна подела, политичка подела, просвета, радиност) и чланак „Обичаји у Румуна“, да бисмо направили поређење са стилем Тихомира Ђорђевића, пошто су оба чланка из области етнологије.

Трећи рад *Српскохрватске гласовне групе -jt- и -jd- и прасловенско -kti-, gti- и hti* јесте рад српског истакнутог лингвисте Александра Белића. У односу на претходна два рада, примећује се развој научног стила. Белић, осим првог лица, користи и ауторску множину. Научни стил код њега је развијенији, реченица је сложенија, разгранатија, он даје објашњења, наводе, тумачења. Иако постоје разлике у структури реченице, по стилу и начину излагања ближи је Сими Лозанићу него Тихомиру Ђорђевићу, који је прилично суздржан у коментарима.

Четврто дело је *Наши народни живот*, књига Тихомира Ђорђевића од 160 страна. Тихомир Ђорђевић био је етнолог, фолклориста, професор Београдског универзитета, екавац који је повремено писао на ијекавском, био је вуковац (дакле, следбеник Вукове реформе), значајан научни радник. Књига даје опис Јужних Словена кроз дванаест етнолошких студија. Доминирају описи обичаја и заната, развоја уметности, као и начина живота. Осим ауторовог језика, у књизи се јављају и примери из језика народних умотворина, али они овом приликом нису разматрани.

2. Теоријско-методолошке основе рада

2.1. Опште одлике научног стила

За Павла Ивића период кристализације стандардног српског језика је онај између 1878. и 1918. године, када се нарочита пажња посвећује, с једне стране, развоју синтаксе и речника, а са друге

развоју културе и просвете. Развој функционалних стилова и њихово праћење нису били нарочито занимљиви досадашњим проучаваоцима. Више је пажње поклањано тумачењу прилика које су довеле до језичког њиховог развоја (Ивић 1998: 256 – 305). Богаћење и развијање језика науке поменутог периода доводи се у директну везу са утицајем који су на њега оставили студенти чије се школовање одвијало у иностранству, понајвише у Француској и Немачкој, те је и јасно да ће управо језик ових земаља имати највећи значај за формирање научног језика код нас (Ивић 1998: 265 – 266, Милановић 2006: 135 – 139). Милош Луковић истиче да је београдски стил у значајној вези са развојем научног стила (Луковић 1994: 61).

Детаљном анализом функционалних стилова бавио се Бранко Тошовић (2002) који је истицао да су избор и организација два најважнија елемента сваког стила (2002: 93). Анализирајући научни функционални стил, Тошовић објашњава да ће поделе унутар овог стила зависити од области која се се обрађује, те се због тога јављају подсистеми и жанрови (Тошовић 2002: 330). Он, такође, прави разлику између строго научног, научно-уџбеничког и научно-популарног стила (Тошовић: 330), као и између научних делатности и области: научно-истраживачке и научно-техничке, које чине другу поделу научног стила (Тошовић: 333 – 334).

Душка Кликовац у раду *О језику науке* даје детаљан преглед литературе аутора који су анализирали језик науке. Она, између осталог, издваја неке специфичности које треба да развија научни стил: „Што се лексике тиче, основном особином језика науке сматра се постојање терминологије, а често се истиче и сразмерно узак и апстрактан лексички фонд“ (Кликовац 2008: 189). У наставку, након анализе једног чланка Ирене Грицкат, она закључује „да је метафоричност једна од његових основних особина, а да укључује и метафоричко разумевање саме научничке делатности“ (Кликовац 2008: 207). По њеној оцени, научни текст је и субјективан, али и „одмерен, прецизан и илустративан, да аутор тежи да буде неприметан, али да ипак исказује свој емоционални суд и употребљава реторичке фигуре. Да се одликује лексиком апстрактног и термилошког типа, али да не искључује конкретну лексику“ (Кликовац 2008: 207).

2.2. Осврт на радове о научном стилу с краја 19. и почетка 20. века

Период који посматрамо важан је по томе што се тада значајно почиње развијати наука. Године 1886. формира се Академија наука, а 1905. и Универзитет у Београду. Модернизацији српског језика највише доприносе ђаци који се школују у иностранству: „доносећи дух обновљеног рационализма, веровање у моћ природних наука и снагу економских закона, материјалистичке погледе на историју природе и друштва, те модеран језички израз у расправљању питања из различитих струка“ (Луковић 1994: 62). О научном стилу 19. и почетка 20. века нема много радова. Поменућемо оне најзначајније.

Рад Ирене Грицкат (1994) *Из историје стабилизације књижевног језика код Срба (после Вукове и Даничићеве победе)* проучава научни стил у различитим областима, па тако спомиње богословље, историју, право, граматiku и сл. Језик се развија под утицајем спољашњих фактора. Ауторка сматра да је овај период заправо период језичке стабилизације српског језика. Она се бави анализом језика више научних области међу којима су математика, астрономија, физика, минералологија, медицина, хирургија, анатомија, зоологија, ветерина, пољопривреда, домаћа радиност, техника, музикологија³. Она истиче и да се развија интересовање и за друштвене науке, нарочито за светску историју, право, политику, психологију (Грицкат 1994). Предмет њеног интересовања је лексика српског језика.

Исидора Бјелаковић се у раду *Терминологија код Срба у 18. и 19. веку: (Математичка географија и картографија)* бави периодом од 1783. до 1867. године. У овом раду, који је терминолошки речник, описује се научни стил, а обрађују се руски, доситејевски и српски језик (Бјелаковић 2017: 259 – 476).

Радоје Симић и Јелена Јовановић закључују да је утицај друштва био кључни у развоју функционалних стилова (2004: 43), и додају да је значајан фактор у развоју стилова била Вукова реформа услед које је наступило и раслојавање књижевног језика, у чему се могу назрети зачеци функционалних стилова (Симић, Јовановић 2004: 50).

У раду *Формирање функционалних стилова у српској писмености у доба Вукових реформи* Ана Кречмер даје опште закључке о функционалним стиливима на почетку 19. века у коме се још увек осећа снажан утицај црквенословенског језика. Она

³ Рад Црноречки округ (ГСУД 1982) обухвата већину ових наведених области, те је тако добар пример научног стила 19. века.

закључује да ни код Вука нису прецизно издвојени различити стилови (Кречмер 2004).

Илијана Чутура и Јелена Спасић су у раду *Сретен Ацић у историји развоја српског језика и српске педагогије* анализирале дневничке необјављене забелешке (рукописне свеске) Сретен Ацића. Она закључује „да готово да нема текста који би имао карактеристике „чисто“ научног или чисто уметничког, те је хибридикација текста у (функционално) стилском смислу готово константна карактеристика Ацићевог писања“ (Чутура, Спасић 2014: 54).

Душка Кликовац у свом раду *О научном стилу Радосава Бошковића* исцрпно анализира стил проф. Бошковића. Она најпре даје преглед литературе посвећене истакнутом професору из које издваја да се „као главне особине Бошковићевог начина изражавања истичу сажетост и језгровитост, односно једноставност и јасноћа“ (Кликовац 2008: 210). Његов научни стил одликују кратке реченице, излагање *in medias res* којим се изоставља увод, са излагањем које је разбијено на пасусе чиме се добија прегледност (Кликовац 2008: 213 – 216). Ауторка на крају, између осталог, закључује: „Бошковићев стил је у великој мери неочекиван, неуобичајен за језик науке: одликује се особеном аргументацијом, уређеном не само по логичким него и по естетским законитостима, брижљиво организованом формом, разговорном обојеношћу, неувијеним и изричитим судовима“ (Кликовац 2008: 243 – 244).

Кроз овај преглед литературе види се да је у већини радова највећа пажња посвећена лексици и терминологији.

2.3. Адвербијална детерминација

У српском језику реч детерминација значи „ближе одређивање неког појма“, „уопште одређивање, означавање граница, обима нечега, омеђивање, ограничавање“ (РМС 2007: 272). Разни аутори не дефинишу исто појам детерминације. Дејвид Кристал није навео термин детерминација, већ само појам детерминатор (Кристал 1988: 45). Рикард Симеон наводи и појам детерминације и детерминатив. По њему детерминатив је „онај који одређује; оно што има значење одређивања“ (Симеон 1969: 229).

У раду смо, као модел, користили две књиге Слободана Павловића *Детерминативни надежи у говору северозападне Боке* и *Детерминативни надежи у старосрпској пословноправној писмености*. Према овом аутору, детерминација „подразумева постојање управног

члана, односно детерминисаног и зависног члана, односно детерминатора“ (Павловић 2000: 11)

3. Критеријуми за анализу

Према литератури (Ивић 1951/52, Кликовац 2006: 34, Пипер 2001, Поповић 1966, Радовановић 1977) узели смо следеће критеријуме за анализу научног стила:

1. Девербативне именице;
2. Предлошки изрази: *на начин* + акузатив, *у циљу* + генитив, *у погледу* + генитив;
3. Предлошко-падежне конструкције са значењем критеријума: *по* + локатив;
4. Појава дискурских маркера и текстуалних конектора.

4. Анализа

4.1. Девербативне именице

Милорад Радовановић истиче да се девербативна именица јавља у научном стилу јер је она „*izrazito neobeleženo jezičko sredstvo (...) pošto uz narečeničnu predikaciju o kojoj referiše po pravilu ne saopštava podatke o licu, vremenu, broju, rodu, fazi, aspektu, modusu*“ (Радовановић 1977: 144).

Грађа показује присуство девербативних именица и то у свим категоријама, нарочито у оквиру конструкција са значењем темпоралности. Очекивано, девербативне именице се у анализи јављају онда када је потребно локализовати обичаје или описати хемијске реакције:

Овај нитрисани продукт прелази у амидоједињење под уливом редукционих тела ... 258 ГСУД 1874.

По пређашњој политичкој подели округа, срезови се зваше ... 9 ГСУД 1892;

Ја се нећу задржавати овде на појединачном критиковању тих теорија ... 223 ЈФ 1913;

Турици су одмах после покрења Србије укинули независну Пећску Патријаршију 30 „Наш народни живот“.

4.2. Предлошки изрази

Љубомир Поповић је, бавећи се предлошким изразима, њихов развој доводио у везу са развојем друштва и науке. Он наводи велики број ових конструкција са различитим значењем и каже да су везане за

посебне функционалне стилове, међу којима је и научни, јер имају уско значење и омогућавају сажетије изражавање (Поповић 1966: 195 – 220). Дакле, они јесу одлика научног стила.

У нашој грађи, предлошки изрази више су одлика старијих писаца, превасходно Тихомира Ђорђевића. Малобројни су, недовољно развијени, али њихово наслућивање иде у прилог развоју научног стила:

(а) У циљу + генитив:

У Кини се срце, шигерица, жуч и крв од осуђеника употребљавају у циљу ојачања 114 „Наш народни живот“;

(б) У погледу + генитив:

(...) али је зато подлегао обичајима и одредбама које вреде за повлашћену класу турске државе и знатно се у погледу социјалних обичаја удаљио од своје хришћанске браће 32 „Наш народни живот“.

4.3. Предлошко-падежне конструкције са значењем критеријума

О предлошким конструкцијама писао је Љубомир Поповић. Он каже да се оне развијају због развоја науке и друштва: „У новије време, наиме, људско искуство се нагло проширило (...) и порасла је тежња за што прецизнијим изражавањем“ (Поповић 1966: 195). Поповић наводи велики број ових конструкција са различитим значењем и каже да су везане за посебне функционалне стилове, међу којима је и научни, јер имају уско значење и омогућавају сажетије изражавање (Поповић 1966: 195 – 220). Милка Ивић каже да је конструкција *по* + локатив у значењу критеријума конструкција врло честа и да има значење *према, сходно, у смислу, на основу чега* (1951/52: 181). Милош Ковачевић сматра категорију критеријума новијом и истиче да је она одлика научног стила (Ковачевић 2012: 113).

Конструкције са значењем критеријума врло су заступљене у анализи. Најбројнија је, у свим радовима, *по* + локатив. Од Тихомира Ђорђевића до Белића она се видно развија, а код Белића и доминира:

По довршеном процесу и овде сам нашао подобна тела ... 269 ГСУД 1874;

По пређашњој политичкој подели округа, срезови се зваше ... 9 ГСУД 1892;
Ни по времену јављања, ни по узајамном узрочном односу међу овим српскохрватским појавама и прасловенским нема никакве везе; 217 ЈФ 1913;

По приватном сазнању тако је коса ношена по варошима у Јужној Србији 84 „Наш народни живот“.

4.4. Дискурсни маркери и текстуални конектори

Предраг Пипер дискурсне маркере дефинише као делове текста „obično intonacijski ili interpunkcijski izdvojene, kojima se ističe njegova tematska konfiguracija (Пипер 2001: 198). Они показују колико је добро текст повезан, показују ређање особина, кохезију. Очекује се да ће кохезија бити већа у научном стилу.

Дискурсни маркери и текстуални конектори заступљени су у раду „Синтетички проналасци хемијски“, указују на место као и на циљ, а најбројнији су у раду Александра Белића. Оне иду у прилог његовом израженом критичком мишљењу и објашњивачком приступу, што су све одлике научног стила:

Из овога можемо сад извести и сам процес ... 265 ГСУД 1874;

Из старијег табеларног прегледа види се да у црноречком округу живе две народности ... 14 ГСУД 1892;

... као што ће се то видети и из разлагања које износим ... 217 ЈФ1913.

5. Закључак

У раду смо се бавили анализом адвербијалне детерминације у научном стилу с краја 19. и почетка 20. века. Као модел за анализу послужиле су нам две књиге Слободана Павловића *Детерминативни падежи у говору северозападне Боке* и *Детерминативни падежи у старосрпској пословноправној писмености*. Користили смо функционалностилистички, историјскојезички и компаративни метод.

Рад „Синтетички проналасци хемијски“ за тему има научне огледе, описивање поступака и реакција. Писан је научним стилем који одговара периоду с краја 19. и почетка 20. века. Томе у прилог иду неколике карактеристике које смо анализом утврдили. По употреби предлошко-падежних конструкција језик овог рада ближи је савременом научном стилу него језик Тихомира Ђорђевића. С друге стране, у језику Тихомира Ђорђевића ред речи у реченици је стабилан, док у овом раду то није случај. Карактеристично је коришћење великог броја девербативних именица са различитим значењем.

Рад „Црноречки округ“ има мање типичних одлика научног стила него што је то случај са „Синтетичким проналасцима хемијским“. По тематици, он је ближи књизи Тихомира Ђорђевића *Наш народни живот* него друга два рада.

Научни стил Тихомира Ђорђевића близак је савременом језику, преовладава наративни стил, уочавају се зачеци научног стила. Среће се велики број примера са девербативним именицама.

Рад „Српскохрватске гласовне групе *-jt-*, *-jd-* и прасловенско *-kti-*, *gti-* и *hti-*“ Александар Белић писао је потпуно формираним научним стилем у оквиру београдског стила. По свим одликама много је ближи данашњем научном стилу, него што је то случај са језиком Тихомира Ђорђевића. Изразито су заступљени дискурсни маркери. У односу на претходна два рада, примећује се развој научног стила.

ЛИТЕРАТУРА

- Бјелаковић 2017:** Бјелаковић, И. *Терминологија код Срба у 18. и 19. веку (математичка географија и картографија)*. [Bjelaković, I. Terminologija kod Srba u 18. i 19. veku.] Нови Сад: Два пера, 2017.
- Грицкат 1994:** Грицкат, И. Из историје стабилизације књижевног језика код Срба. [Grickat, I. Iz istorije stabilizacije književnog jezika kod Srba.] // *Јужнословенски филолог*. 1994, № L, 5 – 31.
- Ивић 1951/52:** Ивић, М. О предлогу по у српскохрватском језику. [Ivić, M. O predlogu po u srpskohrvatskom jeziku.] // *Јужнословенски филолог*. 1951/1952, № XIX/1 – 4, 173 – 212.
- Ивић 1998:** Ивић, П. *Преглед историје српског језика*. [Ivić, P. Pregled istorije srpskog jezika.] Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1998.
- Кликовац 2006:** Кликовац, Д. *Семантика предлога (студија из когнитивне лингвистике)*. [Klikovac, D. Semantika predloga (studija iz kontrastivne lingvistike).] Београд: Филолошки факултет, 2006.
- Кликовац 2008:** Кликовац, Д. *Језик и моћ: огледи из социолингвистике и стилистике*. [Klikovac, D. Jezik i moć: ogledi iz sociolingvistike i stilistike.] Београд: Библиотека XX век, 2008.
- Ковачевић 2012:** Ковачевић, М. *Узрочно семантичко поље*. [Kovačević, M. Uzročno semantičko polje.] Београд: Јасен, 2012.
- Кречмер 2004:** Kretchmer, A. Формирање функционалних стилова у српској писмености у доба Вукових реформи. [Kretchmer, A. Formiranje funkcionalnih stilova u srpskoj pismenosti u doba Vukovih reformi.] // *Научни састанак слависта у Вукове дане (Функционално раслојавање српског стандардног језика)*. 2004, № 32/1, 201 – 210.
- Кристал 1988:** Kristal, D. *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Beograd: Nolit, 1988.
- Луковић 1994:** Луковић, М. *Развој српског правног стила*. [Luković, M., Razvoj srpskog pravnog stila.] Београд: Службени гласник, 1994.

- Милановић 2006:** Милановић, А. *Кратка историја српског књижевног језика*. [Milanović, A. *Kratka istorija srpskog književnog jezika.*] Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2006.
- Павловић 2000:** Павловић, С. *Детерминативни надежи у говору северозападне Боке*. [Pavlović, S. *Determinativni padeži u govoru severozapadne Boke.*] Београд: Институт за српски језик САНУ, 2000.
- Павловић 2006:** Павловић, С. *Детерминативни надежи у старосрпској пословноправној писмености*. [Pavlović, S. *Determinativni padeži u starosrpskoj poslovnopravnoj pismenosti.*] Нови Сад: Матица српска, 2006.
- Пипер 2001:** Piper, P. *Jezik i prostor*, Београд: XX век, 2001.
- Поповић 1966:** Поповић, Љ. Предлошки изрази у савременом српскохрватском језику. [Popović, Lj. *Predložki izrazi u savremenom srpskohrvatskom jeziku.*] // *Наш језик*. 1966, № XV/3 – 4, 195 – 200.
- Радовановић 1977:** Radovanović, M. *Imenica u funkciji kondenzatora I*. // *Зборник за филологију и лингвистику*. 1977, № XX/1, 63 – 144.
- РМС 2007:** *Речник српскога језика*. [Rečnik srpskoga jezika.] Нови Сад: Матица српска, 2007.
- Симић, Јовановић 2004:** Симић, Р., Јовановић, Ј. Генеза и еволуција функционалних стилова у српском језику. [Simić, R., Jovanović, J. *Geneza i evolucija funkcionalnih stilova u srpskom jeziku.*] // *Научни састанак слависта у Вукове дане (Функционално раслојавање српског стандардног језика)*. 2004, № 32/1, 39 – 53.
- Симеон 1969:** Simeon, R. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. Zagreb: Matica hrvatska, 1969.
- Тошовић 2002:** Тошовић, Б. *Функционални стилови*. [Tošović, B. *Funkcionalni stilovi.*] Београд: Београдска књига, 2002.
- Чутура, Спасић 2014:** Чутура, И., Спасић, Љ. Сретен Аџић у историји развоја српског језика и српске педагогије. [Čutura, I., Spasić, Lj. *Sreten Adžić u istoriji razvoja srpskog jezika i srpske pedagogije.*] // *Српски језик, књижевност, уметност, Зборник радова са IX међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (24 – 25. 10. 2014), Књига I Српски језик – од Вука до данас*. Ур. Милош Ковачевић. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2014, 41 – 55.

SŁOWIANIE CZY EUROPEJCZYCY? KILKA UWAG O IMIONACH NADAWANYCH WSPÓŁCZEŚNIE W POLSCE

Magdalena Graf
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

SLAVS OR EUROPEANS? A FEW COMMENTS ABOUT THE NAMES GIVEN NOWADAYS IN POLAND

Magdalena Graf
Adam Mickiewicz University in Poznań

A main theme of the article is the answer of the questions: Is it possible nowadays to talk about Central European identity? and: Where is the place for Poles? Are we a part of a cultural (and naming) community or do we feel and manifest that we are different from other nationalities? An object of the article is also the names and naming trends (fashionable names, rare names, tendencies) in the perspective of phenomenology of foreign (B. Waldenfels)

Key words: proper names, anthroponyms, onomastics, B. Waldenfels

Piotr Szarota w tekście *W poszukiwaniu środkowoeuropejskiej tożsamości* zauważa m.in.: „Patrząc na zmieniającą się mapę Europy i dokonywane przez polityków „przegrupowania” socjologów i psychologów zadają sobie czasem pytania, jak tego typu transformacje odzwierciedlają się w umysłach „zwykłych ludzi” – i pyta:

1) Gdzie przebiegają granice Środkowej Europy – rozumianej nie jako demokratyzująca się „Europa Bis”, lecz wspólnota kulturowa o tysiącletnim europejskim rodowodzie.

2) Czy Polacy i inne narody, które współtworzą Europę Środkową mają poczucie kulturowej bliskości w stosunku do środkowoeuropejskich krewniaków i czy postrzegają ich jako grupę własną?

3) Czy można wyróżnić wartości, czy normy, specyficzne dla interesującego nas obszaru?” (Szarota 2000: 1-2).

Autor opracowania powołuje się m.in. na ustalenia węgierskiego socjologa Gorana Therborna, wg którego formowanie tożsamości „składa się z trzech kluczowych momentów: różnicowania, krystalizowania się stosunku do siebie, czyli własnego wizerunku, i rozpoznanie przez innych”. Różnicowanie to konstruowanie granicy: „my” – „inni”.” (Szarota 2000: 15).

Kierując się w stronę rozpoznań z zakresu onomastyki chciałabym zadać podobne pytania: czy możemy mówić o ponadnarodowej tożsamości onimicznej? Czy współcześni Polacy czują swą przynależność do Europy Środkowej, czy, nadając imiona są (lub chcą być) po prostu Europejczykami? Postawienie tego typu pytań uzasadnia inne jeszcze odniesienia do tekstu P. Szaroty, który cytuje badania, z których wynika, że Polacy czują raczej przynależność do Europy Zachodniej a nie wspólnoty środkowoeuropejskiej (Szarota 2000: 20).

Tego typu rozpoznania prowadzą ku prostym podziałom na nasze/własne i inne/cudze, a to sprawia, że warto skierować uwagę ku fenomenologii obcego. Człowiek współczesny usytuowany jest na „skrzyżowaniu dróg” między *Ja* a *Innym*, co powoduje, że pojęcia te (*swoje* i *obce*) wzajemnie się przenikają, a granica między nimi staje się nieostra i labilna. Bernhard Waldenfels stwierdza: „decydujące znaczenie ma to, że odwołujemy się do doświadczeń tego, co własne, i tego, co obce, w których nie tylko pojmujemy i ustalamy różnice, lecz także je wytwarzamy”, własną tożsamość uzyskujemy w efekcie identyfikowania się z innymi a nieodłączną częścią tego procesu są momenty braku tożsamości. Co ważne – wzajemne przenikanie własnego i obcego dotyczy nie tylko związków interpersonalnych, ale również relacji pomiędzy kulturami (Waldenfels 2002: 70 – 72). Przenosząc te rozpoznania na grunt onomastyki można zapytać, w jakim zakresie odczuwamy *swoje* i *obce* w imionach i – w jakim stopniu poprzez wybór określonych imion – współcześni Polacy deklarują przynależność do rodzimej (polskiej, środkowoeuropejskiej, słowiańskiej) kultury (czyli do *Swojego*); w jakim zaś chcą się od tej kultury uniezależnić zgłaszając akces do kultury Zachodniej (interpretowanej tu jako do *Inne*). Chciałabym skierować uwagę ku współczesnej modzie imienniczej obserwowanej z perspektywy fenomenologii obcego.

Według B. Waldenfelsa: „Obce (...) kusi nas, wywołuje i kwestionuje nasze własne możliwości zanim jeszcze pojawi się u nas problematyzująca chęć wiedzy i zrozumienia” i jednocześnie stanowi dla nas wyzwanie (Waldenfels 2009: 55 – 6). Czym jest *Obce*? Na podstawie obserwacji różnych sposobów jego nazywania niemiecki fenomenolog stwierdza, że jest to pojęcie wieloznaczne, bo *Obce* jest coś, co występuje poza własnym

obszarem; co należy do innego i coś, co odczuwamy jako odmienne, osobliwe. Odczuwamy, porównując ze swoim, bowiem pierwszą odpowiedzią człowieka na Obce jest zauważenie, a z nim nierozzerwalnie związana jest selekcja (klasyfikowanie i porządkowanie według swojego systemu). Obce jest to, co wykracza poza dany porządek, co się w nim nie mieści (Waldenfels 2009: XV; 2002: 96, 109 – 110). Na poziomie onimicznym odzwierciedlają to choćby obecne w Internecie refleksje na temat obecności w rodzimym systemie antroponimicznym imion odczuwanych jako obce (np. na płaszczyźnie graficznej czy fonicznej). Odczucie to często ma subiektywny charakter i wiąże się z kompetencją onimiczną, por. fora zatytułowane: *Imiona dzieci – dziwne inspiracje rodziców*; *Najbrzydsze i najdziwniejsze zarejestrowane imiona*; *Zagraniczne imię a polskie nazwisko*; *Piękne imiona niepolskie*. Z perspektywy polskiego systemu antroponimicznego obserwujemy tu pewien paradoks – z jednej strony, mamy pokaźny zestaw imion tzw. staropolskich (i form współczesnych imitujących tę cechę); z drugiej, konsekwencje przynależności do kultury chrześcijańskiej i otwartość naszego systemu sprawiają, że systematycznie zasób ten poszerzany jest o nowe imiona.

Jedną z konkluzji wynikających z fenomenologicznej koncepcji Waldenfelsa jest to, że spotkanie z *Obcym* zmusza nas do autorefleksji, do modyfikacji własnego zachowania. Widać to choćby w zaleceniach Kościoła katolickiego, który stopniowo rezygnuje z wymogu nadania dziecku miana osoby kanonizowanej jako imienia pierwszego, jednocześnie sugerując rodzicom, żeby w przypadku wyboru imienia spoza tradycji chrześcijańskiej nadać dziecku imię drugie, zapewniające mu opiekę świętego patrona. Jest to odpowiedź na powszechną już modę na oryginalne, ładne, rzadkie imiona, która ma też wpływ na fakt, że w coraz większym stopniu ograniczeniu ulega lista imion o stałym, wysokim wskaźniku popularności, a jednocześnie stale powiększa się wykaz imion nadanych przynajmniej raz. Jak ustalili badacze (w 1994 roku) zestawienie nadanych w Polsce (od roku 1920) imion zawierało ok. 20 tys. form, wśród których najwyższą frekwencję wykazywały imiona *Anna* i *Jan* (Malec 2007: 126). Tylko niewielką część, niecały 1% tego zbioru, stanowił zasób podstawowy (100 najpopularniejszych imion męskich i żeńskich). Ale, co istotne, ów niespełna 1% imion nadano niemal 96% osób. Zatem zdecydowana większość obywateli nosi imię z tego zasobu. Natomiast jedno z pozostałych ponad 19 tysięcy (98%) imion identyfikuje zaledwie 4% Polaków (Nowik 1998: 57 – 71; Skowronek 2001: 196 – 197). Tendencja ta utrzymywała się również w późniejszych latach (Szulowska 2007: 141 – 142). Badania uwzględniające dane z całej Polski z lat 1995-

2010 wskazują, że współczesny antroponomastykon zawiera niemal 12 tys. form, z czego imiona częste, stanowiące zaledwie 2,7% tego zbioru, nosi ponad 98% osób urodzonych we wskazanych latach (Swoboda 2013: 21).

Zestawienie najpopularniejszych imion męskich i żeńskich, zawierające – dla porównania – również dane o ich frekwencji w poprzednich dziesięcioleciach, pozwala nie tylko poczynić wiele interesujących obserwacji dotyczących imion o wzrastającej i malejącej popularności, ale też prześledzić, jak wskaźniki te zmieniały się w wybranych dekadach oraz wskazać imiona o względnie stabilnej pozycji:

imię męskie	ranga w l. 1995- 2010	ranga w l. 1981- 1990	ranga w XX w.	imię żeńskie	ranga w l. 1995- 2010	ranga w l. 1981- 1990	ranga w XX w.
JAKUB	1.	24.	59.	JULIA	1.	71.	86.
MATEUSZ	2.	11.	46.	ALEKSANDRA	2.	13.	31.
KACPER	3.	62.	–	NATALIA	3.	16.	51.
MICHAŁ	4.	6.	18.	WIKTORIA	4.	–	83
DAWID	5.	18.	57.	KAROLINA	5.	9.	36.
KAMIL	6.	10.	51.	ZUZANNA	6.	64.	94.
PATRYK	7.	37.	77.	WERONIKA	7.	45.	70.
SZYMON	8.	36.	76.	OLIWIA	8.	–	–
PIOTR	9.	4.	4.	KLAUDIA	9.	43.	88
BARTOSZ	10.	27.	69.	ANNA	10.	1.	1.
PAWEŁ	11.	3.	8.	PAULINA	11.	12.	47.
MACIEJ	12.	15.	41.	PATRYCJA	12.	25.	66.
FILIP	13.	52.	–	MARTYNA	13.	38.	93.
DOMINIK	14.	40.	79.	KATARZYNA	14.	2.	5.
ŁUKASZ	15.	1.	21.	MAGDALENA	15.	4.	21.
ADRIAN	16.	30.	70.	MAJA	16.	75.	–
ADAM	17.	13.	16.	DOMINIKA	17.	31.	78.
DAMIAN	18.	16.	55.	KINGA	18.	30.	80.
KRZYSZTOF	19.	7.	5.	MARTA	19.	7.	26.
MARCIN	20.	2.	12.	AMELIA	20.	–	–

Analiza zawartych w tym zestawieniu danych potwierdza dostrzeżoną prawidłowość polegającą na stabilniejszym układzie imion modnych dla

chłopców i nieco większej różnorodności imion nadawanych dziewczynkom. Warto też zwrócić uwagę na zmianę popularności niektórych imion – dotyczy to zarówno form o wysokiej frekwencji, które w ubiegłych dekadach notowane były na dalszych pozycjach lub wręcz poza pierwszą setką, jak: *Jakub, Kacper, Wiktoria, Zuzanna, Filip czy Maja*; jak i imion o malejącej popularności, np. *Jolanta, Elżbieta, Dorota, Andrzej czy Jerzy*.

Jakie zatem imiona współcześni rodzice wybierają najchętniej? Jakie czynniki należy – w przypadku mody onimicznej – uznać za decydujące? Już w latach 70. ubiegłego wieku, pisząc o motywach wyboru imienia Henryk Borek dostrzegł pewną prawidłowość: „wiadomo – pisał – że za to, co ładne uważane jest przede wszystkim to, co aktualnie modne [...]. Stąd bierze się ta tylko pozorna sprzeczność, że mało która z respondentek przyznawała się do wyboru imienia częstego (raczej odwrotnie: deklarowano wprost wybór imienia rzadkiego [...] a przeważnie wybierano imię popularne)” (Borek 1978: 170). Dziś coraz mniejszy wpływ na wybór imienia ma rodzinna tradycja (czyli nadawanie imienia po członkach rodziny, np. dziadkach) czy wybór tzw. imienia kalendarzowego (przyniesionego). Coraz częściej za to przyszli rodzice szukają inspiracji i porady w Internecie, w którym odnaleźć można liczne strony o charakterze poradnikowym (Rutkowski, Siwiec 2014: 281 – 282). Nie dziwi więc, że W. Szulowska zauważała: „na podstawie analizowanego materiału mam nieodparte wrażenie, że imię „jest zaraźliwe”, że matki sugerują się imieniem, jakie nada dziecku sąsiadka w szpitalu” (Szulowska 2007: 139). Diagnozy te znajdują m.in. potwierdzenie w stale wysokiej frekwencji najpopularniejszych w ostatnich latach imion, a refleksje dotyczącej tego aspektu mody imienniczej warto podsumować wykazem najpopularniejszych imion nadanych w Polsce w roku 2014 i w I półroczu 2018r.:

IMIONA ŻEŃSKIE		IMIONA MESKIE	
2014r.	I półrocze 2018r.	2014r.	I półrocze 2018r.
LENA 9642	ZUZANNA 4258	JAKUB 9382	ANTONI 4612
ZUZANNA 8856	JULIA 4168	KACPER 7232	JAKUB 4444
JULIA 8572	ZOFIA 3910	ANTONI 7143	JAN 4984
MAJA 8055	MAJA 3847	FILIP 6903	SZYMON 3991
ZOFIA 6733	HANNA 3800	JAN 6817	ALEKSANDER 3715
HANNA 6407	LENA 3749	SZYMON 6112	FRANCISZEK 3452
ALEKSANDRA 5935	ALICJA 2823	FRANCISZEK 5139	FILIP 3023
AMELIA 558	MARIA 2625	MICHAŁ 5004	WOJCIECH 2947
NATALIA 5205	AMELIA 2618	ALEKSANDER 4896	KACPER 2757
ALICJA 4932	ALEKSANDRA 2299	MIKOŁAJ 4787	ADAM 2422
OLIWIA 4807	WIKTORIA 2118	ADAM 4681	STANISŁAW 2310
NIKOLA 3969	NATALIA 1989	PIOTR 4149	MARCEL 2279
MARIA 3719	LAURA 1934	MATEUSZ 3978	MICHAŁ 2247
EMILIA 3604	EMILIA 1893	BARTOSZ 3939	WIKTOR 1958

ANNA 3265	ANTONINA 1856	IGOR 3795	PIOTR 1830
NADIA 3103	POLA 1712	WIKTOR 3755	LEON 1750
ANTONINA 2953	IGA 1588	MARCEL 3736	IGOR 1694
GABRIELA 2808	MARCELINA 1502	DAWID 3021	NIKODEM 1636
MARTYNA 2719	LILIANA 1479	STANISŁAW 2798	IGNACY 1575

Można zatem postawić hipotezę, że najsilniejszą obecnie tendencją onimiczną jest moda na imiona rzadkie i oryginalne, wypierająca ze szczytu list rangowych lat imiona dotychczas charakteryzujące się stałą, wysoką frekwencją (np. popularne w ostatnich dekadach XX wieku, jak: *Katarzyna, Magdalena, Małgorzata, Paweł, Krzysztof, Marcin* itp.). Z jednej strony oryginalność ta, ze względu na powszechność informacji i liczne internetowe listy rangowe imion zaciera się, prowadząc do swoistej unifikacji systemu. Z drugiej, deklarowana przez rodziców chęć nadania imienia wyjątkowego prowadzi do obecności w poniższym wykazie nie tylko imion tradycyjnych (np. wysokiej pozycji imienia *Stanisław*) oraz mian kreowanych na ich podobieństwo (zwłaszcza przypominających imiona staropolskie), ale również imion obcych, form zdrobniałych oraz mian będących wynikiem onimizacji wyrazów pospolitych. Wszystkie one sytuują się w grupie imion najrzadziej nadawanych, co nie zmienia faktu, że liczne przykłady wskazują, że obowiązujące do 2015 r. przepisy uniemożliwiające (a przynajmniej utrudniające) nadanie np. imienia w formie zdrobniałej nie były egzekwowane. Zatem wśród imion, nadanych do roku 2014, które spełniają wymóg oryginalności, odnotować warto:

- imiona pełne:
 żeńskie: *Kenza, Panajota, Demetria, Ignacja, Szanela, Iryta, Śnieżanna,*
 męskie: *Madox, Sylweryusz Domicjan, Achilles, Odys, Alladyn, Zielan, Demetriusz, Chryzant, Zbylut, Honorat*
- imiona tradycyjne (lub tworzone na ich wzór)
 żeńskie: *Zdzisława, Lubomira, Krzesława, Żelisława, Renosława, Tadzisława, Wszemiła, Godysława,*
 męskie: *Czcibor, Radzimir, Borysław, Gromisław, Tolisław, Stopigniew, Damodar, Warcisław, Telesław*
- imiona zdrobniałe:
 żeńskie: *Sissi, Lenka, Miłochna, Jagódka, Niunia, Krzysia*
 męskie: *Przemko, Bolko, Lucek, Grzymek, Janko, Stach,*

Wiele z tych imion to postaci obce w naszej tradycji – rzecz dotyczy nie tylko imion przeniesionych z innych systemów, ale zonimizowanych apelatywów typu: *Śliwa* czy *Niunia*. Zapewne byłoby ich więcej, gdyby nie działalność Rady Języka Polskiego, która – w formie zaleceń –

powoływała się na konieczność zachowania i ochrony polskiego systemu imienniczego, co ilustruje jedna z licznych opinii Aleksandry Cieślikowej, która pisała: „Imię *Sterios* było nadane w Polsce (według materiału dostarczonego przez PESEL) dziesięć razy – od lat 40. do 2012 roku. (...) Ma ono niewątpliwie pochodzenie greckie, ale według mego zdania nie powinno być nadane dziecku, gdyż powiększy zbiór imion obcych, niemających nic wspólnego z tradycją polską.¹

Pozostaje zadać pytanie, czy liberalizacja prawa z 2015r., wpłynęła na onimiczne wybory Polaków? Czy nastąpił wzrost nadań imion obcych, które doprowadziły do zmian na listach rangowych, czy jednak frekwencja dotychczas popularnych imion utrzymuje się na podobnym, jak w latach poprzednich, poziomie? Z danych z roku 2017 wynika, że 400 tys urodzonych w tym roku dzieciom nadano 1409 imion – 670 męskich i 739 kobiecych. Nastąpiły niewielkie zmiany w pozycji najpopularniejszych imion, np. na czele listy imion męskich plasuje się *Antoni*, wśród imion kobiecych wciąż dominuje *Julia* (jej frekwencję podnosi m.in. włoski wariant: *Giulia*). Znacznie większe zmiany zaszły w grupie imion o niższej frekwencji – tu odnotowujemy i formy obce (*Zora*, *Sumire*, *Marwa*, *Letizia* (w trzech różnych wariantach graficznych), *Flawia*, *Escada*, *Stan*, *Spencer*, *Quentin*, *Quoc*, *Platon*, *Micah*, *Latino*, *Dexter* czy *Mason*, czasem występujące w spolszczonej grafii, np. *Ronja*, *Lejla/Lajla*, *Kolin*, *Majkel*; i obce warianty graficzne imion od dawna obecnych w naszym systemie onimicznym, np. *Susanne* (*Zuzanna*), *Yousef/Youssef* (*Józef*), *Theodore/Theodore/Theodoros* (*Teodor*), *Tadeus* (*Tadeusz*), *Pedro* (*Piotr*), *Idris* (*Andrzej/Jedrzej*), *Yaqoob* (*Jakub*), *Majkel* (*Michał*), i imiona tradycyjne (pełne oraz skrócone) np. *Wisława*, *Radochna*, *Jaga*, *Czesława*, *Żywia*, *Bożydar*, *Zbyszko*, *Damir*, *Tomiał*, *Sławosz* – ich frekwencja w 2017 r. nie przekracza 3 nadań. Natomiast wśród antroponimów o wyższej frekwencji odnotować warto imiona: *Marika*, *Zoja*, *Lea*, *Maya*, *Mia*, *Inka*, *Oliwier*, *Natan*, *Milan*; a wśród imion tradycyjnych: *Rozalia*, *Malina*, *Marianna*, *Dobrawa*, *Jadwiga*, *Wanda*, *Bolesław*, *Mieszko*, *Kazimierz*, *Władysław*, *Gniewomir*, *Gniewosz*, *Gniewko*, *Roch* czy *Ziemowit*.

Poruszający temat mody imienniczej badacze stawiają tezę, że imiona tradycyjne, staroświeckie, wręcz trącające myszką stanowią istotną przeciwwagę dla nowych trendów imienniczych, czy to motywowanych modą, chęcią bycia oryginalnym, czy też wpływem mediów. Okazuje się, że

---

¹ Opinia ta pochodzi z roku 2014. Zob.

http://www.rjp.pan.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=1712:sterios&catid=76&Itemid=146

staroświeckość może stanowić cechę pożądaną. Adam Siwiec i Mariusz Rutkowski (Rutkowski, Siwiec 2014: 292) przywołują m.in. internetową wypowiedź z roku 2010: „Z wyjątkiem Wojciecha nie nadano w minionym roku ani jednemu dziecku polskiego słowiańskiego imienia. Gdzie Stanisław, Kazimierz, Mieczysław, Zbigniew, gdzie Danuta, Wanda, Grażyna, Bogumił czy Bogumiła itd. Czy to nie jest przejaw braku patriotyzmu i szacunku dla narodowej tradycji? [...]. Stajemy się cudzoziemcami we własnej ojczyźnie wypierając się jej imion [podkr. M.G.]”.

Dane z roku 2017 pokazują, że miana te systematycznie wracają do łask – imię *Wojciech* jest obecne w 1. dziesiątce najpopularniejszych imion, *Stanisław* na liście rangowej zajmuje wysokie, 14 miejsce, a mniej popularne imię *Kazimierz* nadano 346 razy.² Jest to stale postępujący proces uzależniony jednak od zmieniającej się kompetencji onimicznej „zwykłego Polaka”, o czym świadczą m.in. opinie typu: „Niestety słowianofile muszą pogodzić się z tym, że nasze rdzenne imiona brzmią paskudnie. A żeńskie to już totalna masakra” lub „Słowiańskie imiona Co to takiego? O słowiańskich imionach nic nie wiedziałam do czasu intensywnych poszukiwań właściwego imienia dla swojej córeczki przez moją koleżankę. Podczas ostatniej rozmowy telefonicznej z moją koleżanką nagle usłyszałam: może by tak imię słowiańskie? Imię słowiańskie? Jakie imię słowiańskie? – zapytałam – Co to jest imię słowiańskie? Nigdy o nich nie słyszałam ...”. Warto – na marginesie przytoczyć definicję pojawiającą się w innym spisie: „Imiona słowiańskie są to polskie [sic!] imiona, które powstały bardzo dawno temu”.

Nie sposób jednak nie zauważyć, że wiele imion nadawanych dzieciom to miana międzynarodowe, znane w innych krajach i językach, preferowane np. w Europie Zachodniej – zauważają wspomniani badacze – a rodzice wybierają wersje obcojęzyczne kierując się nie pragmatycznymi motywami, ale estetyką, np. podoba się imię *Francesca* — „polska wersja jest szpetna”; *Catherine* — „do polskiej Katarzyny się przekonać nie

² W 2017 r. tradycyjne imiona nadane chłopcom, to: *Wojciech, Stanisław, Miłosz, Przemysław, Radosław, Mieszko, Kazimierz, Władysław, Zbigniew, Sławomir, Gniewomir, Ziemowit, Jarosław, Bogusław, Mirosław, Bolesław, Bogdan, Gniewko, Czesław, Bogumił, Krzesimir, Gniewosz, Bronisław, Radzimir, Mieczysław, Radomir, Dobromir, Włodzimierz, Jaromir, Lubomir, Wiesław, Zdzisław, Lesław, Bożydar, Miłosław, Siemowit, Tomir, Witosław, Sławosz, Tomił*. Imiona żeńskie to m.in.: *Dobrawa, Bogna, Dobrosława, Bogumiła, Stanisława, Ludmiła, Dobromiła, Bogusława, Mirosława, Miłosława, Sława, Bronisława, Żywia, Czesława, Radochna, Wisława*. Por. <<https://www.gov.pl/web/cyfrizacja/statystyka-imion-za-2017-rok-podsumowanie>> (01.10.2018).

mogę”. Jak piszą, tego typu wybory spotykają się nieraz z krytyczną oceną i uznawane są za postawę pretensjonalną, snobistyczną (Rutkowski, Siwiec 2014: 283). Lektura nowszych wpisów wskazuje, że wraz z upływem czasu wzrasta aprobatą dla takich decyzji.

Jak wspomniałam, od marca 2015 roku Polacy mogą nadać swojemu dziecku niemal każde imię. O tym że prawo nie było w tym zakresie zbyt rygorystyczne świadczy fakt, że obce imiona w systemie były obecne także wcześniej, choć zazwyczaj nie notowały wysokiej frekwencji. Niemniej po tej dacie zapanowała w Polsce imiennicza wolność, z której już w pierwszych miesiącach skorzystało (wg informacji podanych w mediach) ponad 400 razy. I o ile nie dziwi obecność w tym wykazie imion *Jessica*, *Natan* czy *Iwo* (notabene to ostatnie imię pojawiło się w Polsce już w XII wieku), zaskakuje, że pośród imion „obcych”, z założenia pochodzących spoza rodzimego systemu onimicznego, w sporządzonym przez dziennikarzy wykazie pojawia się np. *Karoten*, *Ambrozja*, *Kruszyna*. Niezwykłą popularność zyskała informacja, że 22 sierpnia 2017 roku, w szpitalu powiatowym w Zawierciu na świat przyszedł chłopiec o imieniu *Jeronimo-Martin* (tak nazywa się portugalska firma która jest właścicielem sieci sklepów). Rodzice *Dextera* udzielili kilku wywiadów, a szczęśliwy tata *Yody* z dumą poinformował o zakończonej batalii o to, by jego syn był jedynym w Polsce nosicielem tego imienia. Należy zatem przyznać rację Waldenfelsowi, że granica między *Swoim* a *Obcym* może być dowolnie przesunięta w którąkolwiek stronę – w zależności od kompetencji językowych (nie tylko onimicznych) użytkowników języka. Odwołując się po raz ostatni do ustaleń niemieckiego fenomenologa warto zauważyć, że obserwacja współczesnej mody imienniczej potwierdza inną jeszcze tezę badacza: oto wzajemne przenikanie *Swojego* i *Obcego* oraz przesuwanie granic prowadzi do sytuacji, w której obce stopniowo stają się swoje, a swoje może znaleźć się w przestrzeni obcego (Waldenfels 2009: 11 – 19). Stąd poczucie obcości rzadkich imion, które w rzeczywistości od dawna należą do rodzimego systemu antroponimicznego (np. *Bibianna*, *Iwo*, *Idzi* itp.) i – z drugiej strony – próba dopasowania do niego tego, co dotychczas przynależało do innej kultury. W ten sposób można tłumaczyć, dlaczego rodzice wybierający dla swojego dziecka imię Justin, Jessica czy *Braian* akceptują „spolszczoną” wersję tych imion, mimo że formy te będą stanowiły istotny problem w codziennej komunikacji. Według danych Ministerstwa Cyfryzacji, imiona *Nikola*, *Nicola*, *Nicole*, *Nikol*, *Nicol*, *Nicoll*, *Nikolina*, *Nikoleta* i *Nikoletta* nosi w Polsce aż 90 tys. osób. Z kolei chłopców o imieniu *Brajan*, *Brayan*, *Brian*, *Bryan*, *Braian* jest w naszym kraju ponad 8 tys.

„Polską rządzą Lena i Jakub. Słowiańskie imiona nie dla polskich dzieci” – wieszczą autorzy artykułu opublikowanego w „Gazecie Prawnej”³ i pytają: Co stało się ze słowiańskimi imionami? Imiona słowiańskie są rzadko nadawane, bo współcześni rodzice rzadko się z nimi stykają i mało je znają – odpowiada na pytanie dziennikarzy psycholog, Krystyna Doroszewicz, opierając się m.in. na wynikach własnych badań (Doroszewicz 2003). Dodaje też, że imiona te przynależą do kultury wysokiej (historia powszechna, literatura), a te dziedziny wiedzy, w przeciwieństwie do kultury popularnej, nie cieszą się dziś powszechnym zainteresowaniem. Badaczka podkreśla też, że tradycyjne miana są sygnałem pochodzenia etnicznego, a podkreślanie tożsamości narodowej może – paradoksalnie – wydawać się zaściankowe, nienowoczesne. Modne jest bycie Europejczykiem – dodaje.

Zatem odpowiedź na postawione w tytule pytanie tylko pozornie jest łatwa. Uwarunkowania – także pozajęzykowe – wpływające na polski system onimiczny doprowadziły do szczególnej polaryzacji preferencji, stąd na internetowych forach znajdziemy skrajnie różne wypowiedzi od otwartości na to, co nowe, poprzez zdziwienie starym, po aprioryczne odrzucenie obcego i utożsamianie słowiańskości z polskością. Tę wielogłosowość ilustrują internetowe opinie typu:

- Jeżeli ktoś jest świadomym Polakiem i ceni swoich przodków i kulturę, nada dziecku imię słowiańskie.
- Piękne te imiona słowiańskie :), chociaż nie dałabym dziecku imiona słowiańskiego, bo imiona słowiańskie są już po prostu niedzisiejsze, niemodne.
- Ponieważ najbardziej świadome i patriotyczne jednostki wybierają dla swoich dzieci imiona rdzennie polskie – a imiona rdzenie polskie to imiona słowiańskie – ponieważ język polski wywodzi się z rodziny języków słowiańskich. Wszystkie pozostałe imiona: np. Alicja, Julia, Oskar, Franciszek, Henryk, Ludwik, Tomasz, Paweł, Robert, Ariel, Kevin, Brian, Zofia, Antoni, Ewa, Anna, itp., to są zapożyczenia, często narzucone przez kościół oraz obcych zaborców.
- Tylko imiona słowiańskie! To one są nasze, są wyróżnikiem naszej kultury, pasują do naszych nazwisk i języka.

---

³ <<https://www.gazetaprawna.pl/artykuly/809387,polska-rzadza-lena-i-jakub-slowianskie-imiona-nie-dla-polskich-dzieci.html>> (01.10.2018).

- Mój syn ma na imiona Milosz Boromir (Boromir to jedyne słowiańskie imię w trylogii Tolkiena choć końcówka mir mer występuje też w językach wczesnogermańskich).

Jerzy Bartmiński, podkreślając rolę języka w utrzymaniu tożsamości wskazuje, że zagadnienie to stało się w ostatnich latach niezmiernie aktualne. Autor opracowań z zakresu etnolingwistyki pisze: „Gwałtowna globalizacja życia (...) stworzyła sytuację, odczuwaną przez część społeczeństwa jako zagrożenie dla kulturowej tożsamości narodu” i dodaje: „określenie własnej tożsamości nie może dziś polegać tylko na kurczowym trzymaniu się jednego języka i jednej tradycji, i na zamykaniu się przed innymi, izolowaniu się od nich” (Bartmiński 2007: 11, 19). Szukając analogii z koncepcją B. Waldenfelsa można wskazać na (przywołaną przez Bartmińskiego) kontrastową interpretację pojęcia tożsamości – szczególnie widoczną właśnie w odniesieniu do systemu onimicznego. Obserwacja zjawisk w nim zachodzących pozwala odnotować wskazywane przez socjologów, istotne choć pozornie się wykluczające, cechy globalizującej się kultury, a więc jej homogenizację (upodobnianie, ujednolicanie treści kulturowych), heterogenizację (zwiększanie się różnorodności i współzależności) oraz hybrydyzację (mieszanie się treści kulturowych i powstawanie nowych jakości) (Kranz-Szurek 2012: 12). W perspektywie onomastycznej najbardziej interesujące wydają się być sytuacje skrajne, czyli całkowita, bezkrytyczna niekiedy, akceptacja imion obcych (mająca swoje społeczne konsekwencje, o których pisali m.in. Rutkowski i Siwiec) oraz – na przeciwnym biegunie – odrzucanie wszelkich imion niezwiązanych z tradycją słowiańską, jednoznacznie utożsamianą z polskością. Warto też, w miejscu końcowej konkluzji, wspomnieć, że i sam Waldenfels sięgał w swoich pracach po onomastyczne konteksty pisząc m.in.: „Także imię, które noszę i które jest moim imieniem, otrzymałem od innych niczym znamię; mówiono do mnie, zanim ja zacząłem mówić do innych. Imię, którym inni się do nas zwracają, jest wcześniejsze (...). Spotykam siebie w spojrzeniu innego” (Waldenfels 2002: 27).

LITERATURA

Bartmiński 2007: Bartmiński, J. Język symbolem tożsamości narodowej i świadectwem otwartości. // *Stereotypy mieszkają w języku. Studia etnolingwistyczne*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2007, 11 – 31.

Borek 1978: H. Borek, H. Socjolingwistyczne aspekty imiennictwa.// *Onomastica*. 1978, № XXIII, 163 – 175.

- Czopek-Kopciuch 2013:** Czopek-Kopciuch, B. Frekwencja i geografia imion najrzadziej nadawanych w Polsce w latach 1995-2010. // *Onomastica*. 2013, № LVII, 71 – 93.
- Doroszewicz 2003:** Doroszewicz, K. Psychologiczne aspekty imion ludzkich. // *Psychologia Jakości Życia*. 2003, t. 2, № 1, 89 –110.
- Kranz-Szurek 2012:** Kranz-Szurek, M. Kultura lokalna a globalizacja kulturowa – próba oceny zjawiska. // *Roczniki Nauk Społecznych*. 2012, Tom 4 (40), № 2, 11 –35.
- Malec 2007:** Malec, M. Stopnie otwartości systemu imion w Polsce. // *Nowe nazwy własne – nowe tendencje badawcze*. Red. A. Cieślíkowa, B. Czopek-Kopciuch, K. Skowronek. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN, 2007, 125 –137.
- Nowik 1998:** Nowik, K. Zmiany frekwencyjne w zasobie imion w Polsce powojennej. // *Najnowsze przemiany nazewnicze*. Red. E. Jakus-Borkowa, K. Nowik. Warszawa: Energeia 1998, 57 – 71.
- Siwiec, Rutkowski 2014:** Siwiec, A., Rutkowski, M. „Dzastiny i Alany to łobuzy” Forum internetowe jako źródło informacji o wartościowaniu i motywacji imion osobowych. // *Onomastica*, 2014, № LVIII, 279 – 296.
- Skowronek 2013:** Skowronek, K. Imiona „wielkemiejskie” w latach 1995-2010 w perspektywie statystyczno-onomastycznej. // *Onomastica*. 2013, № LVII, 95 – 127.
- Skowronek 2001:** Skowronek, K. *Współczesne nazwisko polskie. Studium statystyczno-kognitywne*, Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN, 2001.
- Swoboda 2013:** Swoboda, P. Imiona częste w Polsce w latach 1995-2010 oraz ich różnicowanie w czasie i przestrzeni. // *Onomastica*. 2013, № LVII, 19 – 69.
- Szarota 2000:** Szarota, P. W poszukiwaniu środkowoeuropejskiej tożsamości. // *Kultura i Społeczeństwo*. 2000, t. 44, № 1, 113 – 127. <<http://docplayer.pl/36821228-W-poszukiwaniu-srodkowoeuropejskiej-tozsamosci.html>> 01.10.2018.
- Szulowska 2007:** Szulowska, W. Najnowsze tendencje w imiennictwie Warszawy. // *Nowe nazwy własne – nowe tendencje badawcze*. Red. A. Cieślíkowa, B. Czopek-Kopciuch, K. Skowronek. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN, 2007, 139 – 145.
- Waldenfels 2002:** Waldenfels, B. *Topografia obcego. Studia z fenomenologii obcego*. Tłum. J. Sidorek, Warszawa: Oficyna Naukowa, 2002.
- Waldenfels 2009:** Waldenfels, B. *Podstawowe motywy fenomenologii obcego*. Tłum. J. Sidorek, Warszawa: Oficyna Naukowa, 2009.

ŹRÓDŁA INTERNETOWE

Rada Języka Polskiego. Opinie o imionach.

<http://www.rjp.pan.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=1712:sterios&catid=76&Itemid=146> (1.10.2018).

Ministerstwo Cyfryzacji. <<https://www.gov.pl/web/cyfryzacja/statystyka-imion>>.

Sławosław.pl. <<https://www.slawoslaw.pl/zycie-ludzkie/imiona-slowianskie/>> (1.10.2018).

Słowianie i słowianowierstwo. <<https://slowianowierstwo.wordpress.com/2015/01/11/popularyzacja-imion-slowianskich-czyli-polskich/>> (1.10.2018).

Słowiański Bestiariusz <<https://slowianski.bestiariusz.pl/>>.

01.10.2018 <<https://www.gosc.pl/doc/5003610.Zosia-i-Antek-czy-Dzesika-i-Brajan>> (1.10.2018).

<<https://www.gazetaprawna.pl/artykuly/809387,polska-rzadza-lena-i-jakub-slowianskie-imiona-nie-dla-polskich-dzieci.html>> (1.10.2018).

**LEKSYKALNY STEREOTYP OSOBY
Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ W JĘZYKU POLSKIM
I BUŁGARSKIM**

Mariola Walczak-Mikołajczakowa
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

**A LEXICAL STEREOTYPE CONCERNING PEOPLE WITH
DISABILITIES
IN POLISH AND BULGARIAN LANGUAGES**

Mariola Walczak-Mikołajczakowa
Adam Mickiewicz University in Poznań

Disabled people did not exist in the consciousness of societies in communist countries a quarter of a century ago. It began to change since the 90s of the 20th century. Along with the evolution of our attitude towards people with disabilities, the vocabulary concerning this group of people also changes. In Polish, the concept of an *invalid* (*inwalida*) quickly disappeared, which was treated as negatively valuing and was replaced first with the term *disabled person* (*człowiek niepełnosprawny*), which has now been supplanted by *a person with a disability* (*człowiek z niepełnosprawnością*). The article will compare the vocabulary in this field and the dynamics of its development in Polish and Bulgarian languages.

Key words: disabled people, vocabulary, Bulgarian language, Polish language

Osoby niepełnosprawne jeszcze ćwierć wieku temu nie istniały w przestrzeni społecznej. Nie istniały w związku z tym również w świadomości społeczeństw krajów komunistycznych, takich jak Polska czy Bułgaria. Nie było także w zasobach leksykalnych tych języków słów stanowiących odpowiedniki angielskich terminów *Impairment*, *Disability* (*disabled*) czy *Handicap*. Mówiono wtedy jedynie o inwalidztwie, chociaż zakres użycia terminu *inwalida* znacznie różnił się od jego słownikowych definicji. Zatem tak, jak nieobecni byli na ulicach, w szkołach, urzędach i innych miejscach publicznych ludzie z jakimiś dysfunkcjami, tak też nie istniały w obu

językach terminy ich nazywające. Znamienne jest, że w obu krajach istniały Związki Inwalidów zrzeszające ludzi z różnego typu niepełnosprawnościami. W Bułgarii Съюз на инвалидите istnieje pod tą nazwą do dzisiaj – chociaż jest członkiem Europejskiego Forum Ludzi z Niepełnosprawnością¹ (URL1), w Polsce natomiast mamy do czynienia ze Związkiem Inwalidów Wojennych (URL2) oraz Polskim Stowarzyszeniem Osób Niepełnosprawnych (URL3), zatem formalnie zostały oddzielone osoby z inwalidztwem nabytym i niepełnosprawnością – nabytą lub wrodzoną.

Tradycyjnie wyróżniano stopnie inwalidztwa i upośledzenia umysłowego, a ludzie obarczeni jakimś rodzajem niepełnosprawności z językowej perspektywy postrzegani byli jako wykazujący jakieś braki w stosunku do osób zdrowych. Winny był nie tylko nasz ówczesny światopogląd, ale także języki, którymi nieudolnie próbowano nazwać to, czego starano się nie dostrzegać. Pojęcia, których używamy na co dzień nigdy nie są bowiem „niewinne“. Oznacza to, że nie tylko opisują one świat, ale pełnią również wiele innych funkcji, jak na przykład funkcja oceniająca, perswazyjna czy ideologiczna. Każde pojęcie, którego używamy nie jest zrozumiałe „samo przez się“, lecz dopiero na tle ogólnego kontekstu milcząco przyjmowanych założeń na temat tego jaki jest świat i co my w nim robimy.

Zmiany w języku zatem muszą być zawsze poprzedzone zmianami w mentalności, a takie zaczęły się pojawiać dopiero w ostatnich dekadach XX wieku. W języku polskim zmiany w stosunku do niepełnosprawności i sposobów jej nazywania zaczęły następować dopiero pod koniec lat 80-ych, a w języku bułgarskim jeszcze później, bo pod koniec lat 90-ych. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie leksyki związanej z niepełnosprawnością w języku polskim i bułgarskim oraz prześledzenie zmian w jej obrębie.

Podstawowym – gdyż używanym przez dziesięciolecia – pojęciem jest termin *inwalida*, bułg. *инвалид*. Zapożyczone z języka łacińskiego słowo *inwalida* ma w polszczyźnie długą tradycję. Już w pierwszym jednojęzycznym słowniku języka polskiego (*Słownik języka polskiego* Samuela Bogusława Lindego) znajdujemy hasło *inwalid* (wtedy jeszcze zakończone na spółgłoskę, z dopełniaczą formą *inwalida*) definiowane jako ‘niezdalny dla niezdrówia do dalszey służby’ (Linde 1808: 912). Tę samą definicję powtarza za Lindem o pół wieku późniejszy tzw. *Słownik wileński*, rozszerzając ją o przykład stałego związku wyrazowego: „*Dom*

---

¹ Jego powołanie nastąpiło dopiero w grudniu 1989 r., czyli wtedy, gdy w języku polskim zaczęło się stopniowe odchodzenie od tego terminu.

inwalidów, gdzie starzy lub kalecy żołnierze mają swe pomieszczenie i potrzeby opatrzone ze skarbca publicznego” (Zdanowicz, opr. 1861: 423). Doprecyzowuje tę definicję dopiero *Słownik warszawski* pod redakcją J. Karłowicza, A. Kryńskiego i W. Niedźwiedzkiego, gdzie znajdujemy nie tylko dwie postaci tego słowa, tj. *inwalid* i *inwalida*, ale także czytamy, że inwalidą jest ‘żołnierz niezdolny do dalszej służby z powodu wieku albo kalectwa’ (Karłowicz, red. 1902: 107). Określenie *inwalidzi pracy* jest w tym słowniku opatrzone kwalifikatorem ‘przenośne’ i objaśnieniem ‘robotnicy, którzy utracili zdolność do dalszego zarobkowania (łac. *invalidus* – słaby)’ bez podania przyczyny tej utraty. Co ciekawe, żeńska forma *inwalidka* jest tam definiowana jako: ‘kobieta niezdolna do pracy zarobkowej z powodu kalectwa a. podeszłego wieku’, czyli bez odniesienia do służby wojskowej, ale ze wskazaniem konkretnych przyczyn – kalectwa i starości. W wydanym w roku 1957 *Podręcznym słowniku języka polskiego* pod red. M. Arcta (przedruk na podstawie wydania M. Arcta z roku 1939) znajdujemy znów definicję znacznie okrojoną (‘żołnierz niezdolny z powodu kalectwa do dalszej służby’), eliminującą wiek jako przyczynę inwalidztwa oraz inwalidów pracy i kobiety (Arct 1939: 87).

Wielotomowy słownik pod red. Witolda Doroszewskiego, którego kolejne tomy ukazywały się w latach 1950-1969 wciąż przytacza starą formę *inwalid* i nadal dostrzega głównie inwalidów wojennych, chociaż w definicji mowa jest o tym, że inwalidą jest człowiek, który ‘utracił całkowicie lub częściowo zdolność do pracy’. Szersze, także przenośne znaczenie tego słowa znajdujemy jedynie w zaczerpniętym z „Tygodnika Ilustrowanego“ z 1870 r. (sic!) przykładzie ilustrującym hasło *inwalidka*: „Śpiewaczki te zmieniają się ciągle: po młodych następują dojrzałe, po dojrzałych prawdziwe inwalidki” (Doroszewski, red. 1961: 212).

W języku bułgarskim słowo *инвалид* pojawiło się znacznie później niż w polszczyźnie. Nie ma go jeszcze w słowniku Najdena Gerowa, natomiast już w wydanym w 1955 r. słowniku Bułgarskiej Akademii nauk pod red. Stojana Romanskiego znajdujemy definicję znacznie szerszą niż w polskim opracowaniu leksykograficznym z porównywalnego okresu, a dodatkowo także hasło *инвалидност* definiujące cechy charakterystyczne inwalidów:

- *инвалид* – ‘човек загубил отчасти или напълно работоспособността си вследствие на нараняване или на болест’. W charakterze przykładów występują tu związki wyrazowe wyszczególniające rodzaje inwalidów: *инвалид от войната*; *трудоу инвалид* (Romanski, red. 1955: 556).

- инвалидност – ‘пълна или частична неработоспособност вследствие на нараняване или болест’. Jako przykład ilustrującą tę definicję, słownik przytacza paragraf 75 ówczesnej Konstytucji Bułgarskiej Republiki Ludowej: *Гражданите имат право на пенсии, помощи и обезщетения в случай на болест, злополука, инвалидност, безработица и старост* (Романски, red. 1955: 556). Pojawiająca się w tej definicji *неработоспособност* jest definiowana tautologicznie, jako ‘отсъствие, нямане на работоспособност’ (Romanski, red. 1957: 256).

Słownik BAN pod red. Lubomira Andrejczyna nieznacznie rozszerza, uszczegóławia tę definicję wymieniając wśród przyczyn inwalidztwa także starość: *инвалид: ‘Който е загубил способност за работа поради нараняване (особено на война), болест, старост и пр.’* (Andrejczyn, red. 1976: 300).

Na podstawie przytoczonych tu definicji możemy pokusić się o stwierdzenie, że na tym etapie rozwoju leksykografii w obu językach definicje zawarte w opracowaniach polskich niezbyt nadążały za zmieniającymi się realiami życia społecznego. Dopiero *Mała encyklopedia powszechna PWN* z roku 1959 przynosiła omówienie tego terminu podobne do definicji z cytowanego wyżej słownika języka bułgarskiego: „INWALIDA [łac.] – osoba pozbawiona częściowo lub całkowicie zdolności do pracy; ze względu na przyczynę inwalidztwa rozróżnia się i. wojennych, i. wojskowych, i. pracy (wskutek wypadku podczas pracy lub choroby zawodowej), i. cywilnych (w wyniku pozostałych przyczyn); ze względu na stopień utraty zdolności do pracy rozróżnia się 3 grupy i.: I grupa – niezdolni do żadnej pracy i wymagający stałej opieki innej osoby; II grupa – mający ograniczoną zdolność do pracy, lecz nie wymagający opieki; III grupa – niezdolni do systematycznej pracy w swoim zawodzie w zwykłych warunkach pracy, lecz zdolni do pracy z obniżeniem kwalifikacji lub wydajności, albo tylko w określonych warunkach“ (Suchodolski, red. 1959: 356). Zauważmy jednak, że w wypadku obu języków wciąż mowa jest o utracie zdolności do pracy, zakłada się zatem jej pierwotne posiadanie. Nie ma też mowy o dzieciach z niepełnosprawnością fizyczną, co oznacza, że inwalida-dziecko w latach pięćdziesiątych nie istniało w świadomości ludzi.

Dla nazwania tej grupy ludzi funkcjonowało w polszczyźnie deprecjonujące z natury określenie *kaleka*. Kalekę definiowano jako: ‘pozbawiony jakiejś części ciała albo zmysłu, poraniony, niedołęga’, kalectwo zaś było postrzegane jako: ‘uszkodzenie części ciała, poranienie, brak albo zanik jakiejś części ciała lub zmysłu; niedołężność fizyczna’

(Arct 1939: 93). Nie inaczej było w bułgarszczyźnie. *Podręczny słownik polsko-bułgarski* podaje dwa odpowiedniki polskiego słowa *kaleka*: недъгав, сакат човек (Radeva 1988: 201). Nazwałam je deprecjonującymi, gdyż *недъгав* to ktoś, kogo charakteryzuje *недъг*, czyli ‘1. телесен или душевен недостатък, 2. болест’ (Andrejczyn, red. 1976: 503); arabsko-tureckie z pochodzenia *сакат* zaś oznacza kogoś ‘който е с повреден крайник (ръка или крак), хром, куц, безрък’, albo przerośnie ‘ненаправен, както трябва, недоправен, напр. *саката работа*’ (Andrejczyn, red. 1976: 848).

Słownikowe definicje odzwierciedlały w ten sposób potoczne myślenie o ludziach określanych dziś mianem niepełnosprawnych czy raczej „z niepełnosprawnością“. Widać to doskonale na podstawie synonimów zgromadzonych w słowniku Andrzeja Dąbrówki, Ewy Geller i Ryszarda Turczyńskiego. Inwalidę znajdziemy tam jako jeden z synonimów pojęcia *chory*:

chory (człowiek) – B. KALEKA, ułomny, inwalida, niepełnosprawny, upośledzony, inny, paralytyk, połamaniec, kulawy, kulawiec, kulas, chromy, kuternoga, • garbaty, garbus, • ociemniały, ślepy, ślepiec, *krótkowidz, dalekowidz, astygmetyk* • głuchy, głuchoniemy, niemowa (Dąbrówka, Geller, Turczyński 1995: 14).

choroba – F. KALECTWO, ułomność, niepełnosprawność, inwalidztwo, niedorozwój, upośledzenie, wada (wrodzona), • niedowład, paraliż, katalepsja, porażenie, przykurcz, • ślepotą, katarakta, zaćma, • głuchota, niemota, głuchoniemota (Dąbrówka, Geller, Turczyński 1995: 13-14).

Jeszcze gorzej rzecz ma się z synonimami związanymi z ułomnością:

ułomny – B. NIEPEŁNOSPRAWNY, kaleki, defektywny, • upośledzony, opóźniony, zapóźniony, cofnięty • bezręki, beznogi, • chromy, kulejący, utykający, kulawy, • niedołączny, zniedołączniały, • ślepy, ociemniały, niewidomy, • głuchy, nie słyszający, źle słyszający, przygłuchy, • niedoskonały, omylny, • zawodny, niepewny, niedołęga, łamaga (Dąbrówka, Geller, Turczyński 1995: 138).

Trzy spośród wyrazów wymienionych w tej grupie – *omylny, zawodny i niepewny* – zdają się odnosić do przedmiotów, a nie do człowieka.

Język potoczny obfituje też w rozliczne określenia osób niepełnosprawnych – szczególnie niepełnosprawnych umysłowo:

wariat – A. IDIOTA kretyn, debil, imbecyl, głuptak, półwariat, • niedorozwinięty umysłowo, ograniczony, B. GŁUPIEC głupi, głupek,

głupol↓², półgłówek, • dureń, przygłup↓, baran↓, tuman↓, zakuty łeb↓, zakuta pała↓, ciemna masa↓, bęcwał↓, cymbał↓, głąb↓, tępak↓, ciołek↓, kołek↓, bałwan↓, jełop↓, jełopa↓, młot↓, trep↓, cep↓, tłuk↓, tłumok↓, matoł↓, matolek↓, dudek↓, kiep↓, pacan↓, pajac↓, błazen↓, D. SZALENIEC, obłąkaniec, obłąkany, pomylenie, pomyłony, opętaniec, opętany, • umysłowo chory, chory psychicznie, schizofrenik, paranoik, • szajbus↓, szajba↓, oszołom↓, psych↓, psychiczny↓, puknięty↓, stuknięty↓, uśmiechnięty↓, czubek↓, czub↓, świr↓, świrus↓, świrnięty↓ (Dąbrówka, Geller, Turczyn 1995: 143).

Podobne zjawisko obserwujemy w języku bułgarskim:

глупак – głupiec, будала *razg. пренебр.*, балама *разг. пренебр.*, ахмак *разг. презр.*, хапльо *разг. пренебр.*, бунак *разг. пренебр.*, тъпак *разг. руг.*, галфон *разг. пренебр.*, тъпанар *разг. руг.*, гламчо *разг. пренебр.*, абдал *простонар.*, серсем *разг. пренебр.*, дурак *разг. руг.*, тапир *разг. пренебр.*, празноглавец, идиот *разг. руг.*, кретен *разг. руг.*, диване *разг. пренебр.*, дръвник *разг. презр.*, рапон *разг. пренебр.*, галош *разг. пренебр.*, тиквеник *разг. пренебр.*, патка, гъска *прен. разг. руг.*, • празна глава (кратуна, чутура) *разг. пренебр.*, дървена глава *разг. пренебр.* (Nanov, Nikolova 1987: 41).

глупав – гламав *разг. пренебр.*, тъп, скудоумен *книж.*, тъпоумен, тъпоглав, празноглав, плиткоумен, изплискан *разг.* • умен като гъска, умен в краката *разг. ирон.*, лек в главата *разг.*, ритнат в акъла, с кокоши ум *разг. подигр.*, няма ум за пет пари *разг.*, главата (кратуната) му е куха *разг. пренебр.*, главата му е празна кратуна *разг. пренебр.*, няма акъл (ум, мозък) в главата си *разг.*, има бръмбари (мухи) в главата *разг.*, бръмбари му хвърчат в главата *разг.* (Nanov, Nikolova 1987: 41).

Zaważyć na tym musiała powojenna terminologia medyczna, zgodnie z którą wyróżniano 3 stopnie niedorozwoju umysłowego, czyli *oligofrenii*. Chory w stopniu lekkim nosił miano *debila*, w stopniu średnim *imbecyla*, a w stopniu ciężkim *idioty* (Suchodolski, red. 1959: 619).

Zmiany w myśleniu na temat osób z niepełnosprawnością zaczęły pojawiać się pod wpływem tendencji nadciągających z Zachodu, związanych z tzw. polityczną poprawnością (*political correctness*). Pamiętam doskonale pierwsze dyskusje na ten temat i naszą językową nieporadność, czasami dość niewybredne żarty polegające na tworzeniu pseudo neologizmów poprzez opatrywanie neutralnych określeń słowem

---

² Strzałki skierowane w dół wskazują na przynależność leksemu do niskich rejestrów języka.

inaczej (np. człowieka z upośledzeniem umysłowym nazywano „myślący inaczej“, kulejącego „chodzący inaczej“ itp. Nawiasem mówiąc w tej samej grupie znaleźli się też homoseksualiści, czyli „kochający inaczej“). Wraz z pracami przygotowawczymi do wprowadzenia Polski do struktur Unii Europejskiej nagląca stała się potrzeba wypracowania nowego, oficjalnie przyjętego i stosowanego słownictwa. Konieczność przekładania na język polski wszystkich dokumentów unijnych w sposób jednolity i adekwatny do oryginału przyspieszył proces powstawania nowych pojęć i ich popularyzacji w języku używanym na co dzień (URL4). W ten sposób utworzono termin *niepełnosprawni* zmieniony wkrótce na *ludzie z niepełnosprawnością*. Zmieniono też sposób podejścia do osób z niepełnosprawnością zmierzający w kierunku jednakowego traktowania tych z niepełnosprawnością wrodzoną i nabytą.³

W bułgarszczyźnie procesy te następowały zdecydowanie wolniej. Wprawdzie przystępując do Unii Europejskiej Bułgaria musiała podpisać stosowne dokumenty, a następnie wprowadzić je w życie, jej przedstawiciele zasiedli w odpowiednich strukturach (takich jak *Европейската агенция за развитие на образованието на хора със специални потребности*, i *Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания*), ale wypracowana w tym celu terminologia nie od razu zaczęła być używana. Moje zdziwienie wywołał fakt, że jeszcze 17 maja 2017 r. internetowe wydania dzienników donosiły o walce, jaką toczy jeden z posłów w związku z potrzebą rozpowszechnienia nowej terminologii:

„Думата „инвалид“ трябва да бъде премахната от българския език и да не се употребява като синоним на човек с увреждане. И аз съм предприел необходимите процедури това да се случи“. Това обяви пред OFFNews новият депутат и параолимпиец номер 1 на България Михаил Христов от БСП, който бе сред малкото депутати, които излязоха на протеста на хората с увреждания.

„Не харесвам тази дума и никой не я харесва. Тя е обидна. Какво означава тя – невалиден, недействителен. Ние, хората с увреждания, не сме недействителни и невалидни. Ние сме истински“, коментира още Христов (URL5).

³ Temat językowych zmian w tym zakresie jest wciąż aktualny. Świadczyć może o tym obroniona niedawno (w listopadzie 2018) na Uniwersytecie Jagiellońskim, napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Renaty Przybylskiej, obszerna rozprawa doktorska Katarzyny Prażmowskiej-Bartoszek na temat *Jak mówimy o niepełnosprawności we współczesnej polszczyźnie?*

Dziś w Bułgarii obowiązują już akty prawne, w których stosowana jest nowsza terminologia: Национална стратегия на хора с увреждания 2016-2022 (w jej wstępie czytamy: Пълноценното и равноправно упражняване на всички права от хората с увреждания е национален приоритет, изискващ провеждане на активна, целенасочена i последователna политика, както i обединяване действията на ангажираните органи на властта, институции i с активното участие на гражданското общество) (URL6) oraz Закон за интеграция на хората с увреждания (URL7). W ten sposób w bułgarskiej rzeczywistości pojawili się więc хора с увреждания i хора със специални потребности, podczas gdy – jak już zostało powiedziane – wciąż funkcjonuje Съюз на инвалидите. Co więcej – starająca się nadażyć za zmieniającą się rzeczywistością bułgarska Wikipedia także jedynie wspomina, że „терминът *инвалидност* nerядко днес се заменя с *увреждане*“. Jak widać w tym przypadku uzus w znacznym stopniu rozmija się z normą.

Z podobnym zjawiskiem mamy dziś do czynienia także w innych językach słowiańskich, np. w rosyjskim, który nie stojąc przed koniecznością wypracowania nowego słownictwa z powodu Unii Europejskiej, zmierza wszakże powoli ku takim zmianom, jakie wywołuje polityczna poprawność. Najlepiej widać to w dyskusjach prowadzonych na wielu forach internetowych (często o charakterze religijnym) wywołanych pytaniami typu: „Как правильно называть людей с ДЦП, аутизмом или синдромом Дауна?“ albo „Как правильно называть людей с инвалидностью?“ (URL8). Nierzadko w rosyjskim Internecie natrafimy też na artykuły o bardzo wymownych tytułach, przypominających językowe dylematy Polaków z lat 90-ych: „Надо ли называть инвалидов политкорректно? или Жили-были пожилой с пожилою“ (URL9).

A jednak termin *niepełnosprawność* także okazuje się niedoskonały. Píše o tym m.in. Ewa Zakrzewska-Manterys w obszernym, pochodzącym już z 2003 roku artykule *Historia – jak odkrywano niepełnosprawność* (URL10, Zakrzewska-Manterys 2003):

A jednak bezproblematiczność pojęcia stosowanego bezrefleksyjnie, w pośpiechu codziennego życia, znika, gdy mu się bliżej przyjrzymy. Okazuje się wtedy, że w rozumieniu pojęcia „niepełnosprawność“ istnieje pewne zasadnicze pęknięcie, pewna rysa sprawiająca, że jest ono „skazane na wieloznaczność“. Otóż okazuje się, że tą samą nazwą określane bywają osoby, które różnią się od siebie pod wieloma względami, a nawet mogą w ogóle nie mieć żadnych wspólnych cech. Niepełnosprawnym może być więc ktoś zupełnie niezdolny do

samodzielnego funkcjonowania, jak i ktoś, kto na przykład musi nosić but ortopedyczny. Dla społecznego funkcjonowania danej osoby nie jest bez znaczenia to, czy brakuje jej kończyny, czy rozumu; czy boryka się z barierami architektonicznymi, czy raczej mentalnymi; czy integracja dotyczy posiadania przyjaciół, czy ławki we wspólnej klasie. W tym też sensie pojęcie niepełnosprawność więcej zaciemnia niż rozjaśnia. Używanie tego terminu świadczy o tym, że na niepełnosprawność patrzymy z punktu widzenia osób „pełnosprawnych“, że w gruncie rzeczy istotne są dla nas nie tyle cechy osób niepełnosprawnych, ile wielkość dystansu oddzielającego ich od zwykłego świata przeciętnych ludzi.

Podobną do Zakrzewskiej-Manterys (zresztą z powoływaniem się na jej opinie) dyskusje na łamach bułgarskiego Internetu toczy socjolog, były przewodniczący Związku Inwalidów, Bożydar Ivkov w artykule *Понятията „инвалидност“ („увреждане“) и „инвалид“ („лице с увреждане“) - наименования и дефиниции (социологически аспекти)* (URL 11, Ivkov 2007).

Jak z tego wynika, problem właściwego nazywania ludzi z różnego typu niepełnosprawnościami wciąż pozostaje nierozstrzygnięty, a nowo wprowadzane słownictwo dalekie jest od doskonałości. Wydaje się, że tak długo, jak długo będą trwały próby znalezienia wspólnego terminu dla nazwania bardzo zróżnicowanej grupy osób z wielorakimi niepełnosprawnościami, wciąż znajdą się pokrzywdzeni i niezadowoleni. Dotyczy to w jednakowej mierze Polski i Bułgarii. W zakresie tego słownictwa bowiem wyraźniej niż w przypadku innych terminów zarysowuje się konieczność współpracy językoznawców ze specjalistami z innych dziedzin.

LITERATURA

- Andrejczyn, red. 1976:** *Български тълковен речник*. Андрейчин, Л. и др. (ред.). [*Balgarski talkoven rechnik*] Изд. 3. София: Наука и изкуство, 1976.
- Arct 1939:** *Podręczny słownik języka polskiego*, przedruk fotooffsetowy na podstawie wydania M. Arcta z 1939 r. Warszawa: PWN, 1957.
- Dąbrówka, Geller, Turczyn 1995:** Dąbrówka, A., Geller, E., Turczyn, R. *Słownik synonimów*. Wyd. II. Warszawa: MCR, 1995.
- Doroszewski, red. 1961:** *Słownik języka polskiego*. Red. W. Doroszewski. T. III H-K, Warszawa: Wiedza Powszechna, 1961.
- Karłowicz, red. 1902:** *Słownik języka polskiego*. Pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego i W. Niedźwiedzkiego. T. 2 H-M, Warszawa: brak wydawnictwa, 1902.

- Linde 1808:** Linde, S. B. *Słownik języka polskiego*. T. I, cz. II. Warszawa: U Autora, 1808.
- Nanov, Nikolova 1987:** Нанов, Л., Николова, А. *Български синонимен речник*. [*Balgarski sinonimen rechnik*] София: Наука и изкуство, 1987.
- Prażmowska-Bartoszek 2018:** Prażmowska-Bartoszek, K. *Niepełnosprawność w polszczyźnie – nazwy określające dysfunkcje na podstawie analizy forów internetowych dla osób niepełnosprawnych* <www.pomost.net.pl/tom.../artykul_K_Prazmowska_Bartoszek>
- Radeva 1988:** Radeva, S. *Podręczny słownik polsko-bułgarski z supelmentem*, t. I, Warszawa: Wydawnictwo Wiedza Powszechna, 1988.
- Romanski, red. 1955:** *Речник на съвременния български книжовен език*. Ст. Романски (ред.). [*Rechnik na savremenniya balgarski knizhoven ezik*] Т. 1 А-К, София: Българска академия на науките, 1955.
- Romanski, red. 1957:** *Речник на съвременния български книжовен език*. Ст. Романски (ред.). [*Rechnik na savremenniya balgarski knizhoven ezik*] Т. 2 Л-П, София: Българска академия на науките, 1957.
- Suchodolski, red. 1959:** Suchodolski, B. *Mała encyklopedia powszechna PWN*. Warszawa: PWN, 1959.
- Zdanowicz, opr. 1861:** *Słownik języka polskiego*, opr. A. Zdanowicz i in. Т. I А-О, Wilno: Maurycy Orgelbrand, 1861.

ŹRÓDŁA INTERNETOWE

- URL1:** *Съюз на инвалидите в България*. [*Sayz na invalidite v Balgaria*]. <<http://www.disability-bg.org/>> (30.09.2018).
- URL2:** *Związek Inwalidów Wojennych Rzeczypospolitej Polskiej*. <<https://www.ziwrp.pl/>> (30.09.2018).
- URL3:** *Polskie Stowarzyszenie Osób Niepełnosprawnych*. <<http://www.pson.org.pl>> (30.09.2018).
- URL4:** *Stowarzyszenie Pomost*. <www.pomost.net.pl/tom.../artykul_K_Prazmowska_Bartoszek> (07.01.2018).
- URL5:** *Заличават думата „инвалид“*. Депутат смята, че е обидна. [*Zalichavat dumata „invalid“*. Deputat smyata, che e obidna] // *OffNews*. <<https://offnews.bg/obshtestvo/zalichavat-dumata-invalid-deputat-smiata-che-e-obidna-655805.html>> (02.10.2018).
- URL6:** *Национална стратегия за хората с увреждания* [*Natsionalna strategiya za horata s uvrezhdaniya*]. <www.strategy.bg/FileHandler.ashx?fileId=7207> (02.10.2018).
- URL7:** *Закон за интеграция на хората с увреждания*. [*Zakon za integratsiya na horata s uvrezhdaniya*]. <<https://lex.bg/bg/laws/-ldoc/2135491478>> (03.10.2018).

URL8: *Meduza*. <<https://meduza.io/cards/kak-govorit-tak-chtoby-nikogo-ne-obidet>> (3.10.2018).

URL9: *Нескучный сад*. [*Neskuchnyj sad*]. <<http://www.nsad.ru/articles/nado-li-nazyvat-invalidov-politkorrektno>> (02.10.2018).

URL10, Zakrzewska-Manterys 2003: <http://sonia.low.pl/sonia/konf_bk/1_zakrzewska.htm> (28.09.2018).

URL11, Ivkov 2007: Ивков, Б. Понятия „инвалидность“ („увреждане“) и „инвалид“ („лице с увреждане“) – наименования и дефиниции (Социологически аспект). [Ivkov, B. Ponyatiyata „invalidnost“ („uvrezhdane“) i „invalid“ („litse s uvrezhdane“) – naimenovaniya i definitсии (Sociologicheski aspekt)]. // *Liternet*. <https://litenet.bg/publish17/b_ivkov/poniatiiata.htm> (15.09.2018).

**БЪЛГАРСКАТА, ПОЛСКАТА И АНГЛИЙСКАТА
ТЕРМИНОЛОГИЧНА СИСТЕМА В ОБЛАСТТА
НА ЗДРАВЕОПАЗВАНЕТО НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ
(ФОРМАЛЕН АНАЛИЗ)**

Жана Станчева
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

**BULGARIAN, POLISH AND ENGLISH TERMINOLOGICAL
SYSTEMS IN THE FIELD OF PUBLIC HEALTH OF THE
EUROPEAN UNION (FORMAL ANALYSIS)**

Zhana Stancheva
St. Kliment Ohridski University of Sofia

This paper studies the terminology in the field of Public health in three language version of the EU acquis: Bulgarian, Polish and English. Only the terms with a legal definition in an EU legal act are being analysed. The comprehensive study of the terms includes the parameters: source, outer and inner form of a term. Here only the outer form of the terms is compared. The analysis consists of three structural layers: 1. the structural type of the term – the number of components and their syntax relations; 2. the grammatical structure of the term – an analysis of the terms or the components of the terms as parts of speech; 3. word-building – derivative analysis of the components of the terms.

Key words: EU legal terminology, public health, outer form of a term, Bulgarian, Polish, English

След присъединяването на Полша, а три години по-късно – и на България към Европейския съюз в двете страни настъпват съществени промени от икономическо, политическо и социално естество. Те намират своя езиков израз в огромна по обем новосъздадена терминология, целяща приспособяването на държавната администрация към новата правна ситуация. Терминотворческият процес не приключва с встъпването в членство. Напротив – той е непрестанен за всеки един

от официалните езици на Съюза, като ги сближава и дава широко поле за междуезикова съпоставка.

Обект на настоящото изследване е езикът на правото в областта на европейското здравеопазване, като ще разгледаме неговия лексикален пласт. Предмет на търсене са здравни термини, които имат правно определение в европейски регламент или директива, т.е. само термини *sensu stricto*. Целта, която си поставяме, е да се опишат и съпоставят здравни термини в два родствени езика – българския и полския, и един неродствен – английския. Пълната съпоставка предполага анализ на източника, външната и вътрешната форма на термина. Тук се спираме само на външната форма – разглеждаме формално-синтактичната (компонентна), лексикално-граматичната и словообразователната структура¹.

Материалът е ексцерпиран от официалния портал за достъп до юридическите документи на ЕС², където нормативните актове могат да бъдат прочетени на всички 24 официални езика. Специфично за правото на ЕС е, че то е хармонизирано за страните членки, следователно между различните езикови версии има пълна терминологична еквивалентност. Корпусът, върху който се базира анализът ни, включва близо 160 терминологични единици. Изследването е вдъхновено от монографията на И. Генов-Пухалева върху терминологията на ЕС в областта на опазването на околната среда (Генов-Пухалева 2015).

Базираме анализа на формално-синтактичната структура на термините върху теоретичните постановки в българското терминознание, по-специално върху изследванията на М. Попова (Попова 2012). Относно спецификите на лексикално-граматичната структура на английските термини се опираме на граматиката на Р. Хъдълстън (Хъдълстън 2002). При деривационния анализ ползване терминологията, приета в полската академична граматика (Гжегорчикова, ред. 1984), както и в трудовете на В. Радева (Радева 2007).

Съпоставката на термините по тяхната външна форма започваме с описанието на компонентната структура. Опираме се на класификацията на М. Попова (Попова 2012: 45 – 47), но модифицирана спрямо събрания корпус. С най-опростена структура са едносъставните термини, които делим на три подгрупи (по М. Попова): прости и сложни

¹ Параметрите *източник* (за български и полски термини) и *вътрешна форма* са предмет на други изследвания на автора, които са под печат.

² <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>

съществителни имена и субстантивирани части на речта. Термините от втората група са най-многобройни – те имат структура на словосъчетание. Тук ги разделяме на дву-, три- и многосъставни (при М. Попова не е обособено такава разграничение). В последна трета група са термините с форма на изрази – М. Попова не препоръчва тяхната употреба, но те не са рядкост в европейската терминология и предвид наличието им в корпуса не можем да ги пренебрегнем.

Едносъставните прости термини са сравнително малко и в трите езика:

Български	Полски	Английски
<i>участник</i>	<i>uczestnik</i>	<i>subject</i>
<i>токсичност</i>	<i>toksyczność</i>	<i>toxicity</i>
<i>насърчител</i>	<i>sponsor</i>	<i>sponsor</i>
<i>пациент</i>	<i>pacjent</i>	<i>patient</i> ³

Това са всички примери от подгрупата в корпуса, при които структурата съвпада в езиците.

Сложните еднословни термини са изключения в събрания корпус:

Български	Полски	Английски
<i>радиофармацевтик</i>	<i>(farmaceutyczny preparat promieniotwórczy)</i> ⁴	<i>radiopharmaceutical</i> ⁵
<i>(доставчик на здравно обслужване)</i>	<i>świadczeniodawca</i>	<i>(healthcare provider)</i>
<i>(здравно обслужване)</i>	<i>(opieka zdrowotna)</i>	<i>healthcare</i>

Термини с форма на дума – субстантивирана част на речта, откриваме само в полския материал (пример със страдателно причастие):

Български	Полски	Английски
<i>(осигурено лице)</i>	<i>ubezpieczony</i>	<i>(insured person)</i>

Интересно е, че българският и английският термин също съдържат в структурата си съответното страдателно/минало причастие (*осигурен/*

³ В този английски термин виждаме случай на характерната за английското словообразуване конверсия – създаване на нова дума (нова нейна функция) чрез промяна на граматичната ѝ категория, без морфологични изменения, в случая – прилагателно в ролята на съществително.

⁴ Примерите в скоби във всички таблици не спадат към групата, която съответната таблица представя.

⁵ Терминът *radiopharmaceutical*, подобно на *patient*, е формално прилагателно име.

insured), но имат друг компонентен строеж (те са термини с форма на словосъчетание). Към тази група можем да включим и вече представените по-горе английски примери с конверсия (напр. *patient*)⁶.

За едносъставните термини можем да обобщим, че са малко повече в полския и в английския в сравнение с българския език. Засега не сме открили пример за термин, който е едносъставен само в българския език (докато такива присъстват и в двата други сравнявани езика).

Всички останали примери в корпуса (без три) спадат към групата на словосъчетанията. Разглеждаме ги в посока от най-опростените към най-усложнените структурно. Двусъставните са сравнително голям процент и в трите езика:

Български	Полски	Английски
<i>заразна болест</i>	<i>choroba zakaźna</i>	<i>communicable disease</i>
<i>медицинско изделие</i>	<i>wyrób medyczny</i>	<i>medical device</i>
<i>обществено здраве</i>	<i>zdrowie publiczne</i>	<i>public health</i>
<i>клинично изпитване</i>	<i>badanie kliniczne</i>	<i>clinical trial</i>
<i>страничен ефект</i>	<i>działanie niepożądane</i>	<i>adverse reaction</i>

В показаните примери структурата е еднаква в езиците: субстантив и подчинен атрибутивен член. Разликата е в словоредата: постпозицията на прилагателното е характерна за устойчивите словосъчетания в полския език, докато в български и английски подчиненият член заема първа позиция.

Трисловните термини също могат да има сродна структура в трите езика – субстантив и две определения:

Български	Полски	Английски
<i>комбинирано здравно предупреждение</i>	<i>mieszane ostrzeżenie zdrowotne</i>	<i>combined health warning</i>
<i>многоцентрово клинично изпитване</i>	<i>wieloośrodkowe badanie kliniczne</i>	<i>multi-centre clinical trial</i>
<i>изпитван лекарствен продукт</i>	<i>badany produkt leczniczy</i>	<i>investigational medicinal product</i>
<i>сериозна нежелана реакция</i>	<i>poważna niepożądana reakcja</i>	<i>serious adverse reaction</i>

При словоредата виждаме коментираният несъвпадение на полския с българския и английския. Изключение прави последният ред

⁶ За конверсията в английската терминология вж. още Георгиева 2014.

примери, където съвпадението в словореда е пълно. Подобна структура – две съгласувани определения в препозиция в полския, говори за все още протичащ процес на терминологизация.

Трисловните термини се оказват най-многобройната група в полския корпус – те са два пъти повече от английските и българските:

Български	Полски	Английски
радиофармацевтик	<i>farmaceutyczny preparat promieniotwórczy</i>	<i>radiopharmaceutical</i>
медицински специалист	<i>pracownik służby zdrowia</i>	<i>health professional</i>
наименование на лекарствения продукт	<i>nazwa produktu leczniczego</i>	<i>name of the medicinal product</i>
злоупотреба с лекарствени продукти	<i>nadużywanie produktów leczniczych</i>	<i>abuse of medicinal products</i>
сила на лекарствения продукт	<i>siła produktu leczniczego</i>	<i>strength of the medicinal product</i>

В синтетичния полски език две и повече съществителни имена могат да се свържат безпредложно – в случая с генитивна конструкция. Откриваме дори един пример с три субстантива (*pracownik służby zdrowia*). Съответните английски и български термини имат разнообразна структура – те са дву- или поликомпонентни, най-често с участието на предлози.

Отделяме и малка група трисъставни термини, специфични за българския корпус – две съществителни, свързани предложно:

Български	Полски	Английски
опасност от пристрастяване	<i>właściwości uzależniające</i>	<i>addictiveness</i>
брошура на изследователя	<i>broszura prowadzącego badanie</i>	<i>investigator's brochure</i>
държава-членка по осигуряване	<i>państwo członkowskie ubezpieczenia</i>	<i>Member State of affiliation</i>
държава-членка по местолечение ⁷	<i>państwo członkowskie leczenia</i>	<i>Member State of treatment</i>

⁷ Графичният вид на термините *държава-членка по осигуряване* и *държава-членка по местолечение* е съобразен с изписването им в Директива 2011/24/ЕС.

Примери с такава структура липсват в другите два езика. В полския вместо предложната конструкция се използва име в родителен падеж. Тук е и единственият пример в английския със синтетичен генитив (*investigator's brochure*).

Останалите термини с форма на словосъчетания имат повече от 3 компонента:

Български	Полски	Английски
лекарствен продукт за модерна терапия	<i>produkt leczniczy terapii zaawansowanej</i>	<i>advanced therapy medicinal product</i>
сериозна трансгранична заплаха за здравето	<i>powazne transgraniczne zagrozenie zdrowia</i>	<i>serious cross-border threat to health</i>
здравословни и безопасни условия на труд	<i>zdrowie i bezpieczenstwo w pracy</i>	<i>health and safety at work</i>
дистрибуция на едро на лекарствени продукти	<i>dystrybucja hurtowa produktow leczniczych</i>	<i>wholesale distribution of medicinal products</i>

Те са малко по-редки в полския за сметка на трисловните. В тази група словоредът и броят на компонентите в състава на термина не са идентични в трите езика, но се срещат и частични съвпадения.

В корпуса откриваме само по един пример в език за т. нар. „термини с форма на израз“ (вж. Попова 2012: 46 – 47, Генов-Пухалева 2015: 64):

Български	Полски	Английски
лекарствени продукти, производни от човешка кръв или плазма	<i>(produkty lecznicze na bazie ludzkiej krwi i ludzkiego osocza)</i>	<i>medicinal products derived from human blood or human plasma</i>
(диагностично медицинско изделие <i>in vitro</i>)	<i>wyrób używany do diagnozy in vitro</i>	<i>(in vitro diagnostic medical device)</i>

Прави впечатление, че българският термин повтаря почти напълно структурата на английския, докато в полския структурата е своеобразна.

Можем да направим някои изводи относно компонентната структура на здравната терминология. Макар в двата славянски езика за модел да служи един и същи източник – английският термин, ре-

зултатите са различни. Българските терминотворци се придържат много по-стриктно към първообраза, докато полските проявяват по-голяма оригиналност⁸. Разбира се, тук влияние оказва и различният морфологичен тип на езиците.

Следващ аспект от формалния анализ е лексикално-граматичната структура на термините. Очаквано и в трите езика най-голяма е честотата на съществителните имена – най-подходящата за терминообразуване част на речта. Субстантиви са почти всички едносъставни термини, опорни думи в многосъставните, както и предложно въведени несъгласувани определения. Разлики между езиците откриваме обаче в това кои части на речта могат да изпълняват субстантивна функция. В полския такива са причастията – деятелно (*prowadzący*) и страдателно (*ubezpieczony*), в английския – сегашно причастие (*warning*), глаголи (*trial*) и прилагателни имена (*professional*):

Български	Полски	Английски
<i>изследовател</i>	<i>prowadzący badanie</i>	<i>investigator</i>
<i>осигурено лице</i>	<i>ubezpieczony</i>	<i>insured person</i>
<i>здравно предупреждение</i>	<i>ostrzeżenie zdrowotne</i>	<i>health warning</i>
<i>клинично изпитване</i>	<i>badanie kliniczne</i>	<i>clinical trial</i>
<i>медицински специалист</i>	<i>pracownik służby zdrowia</i>	<i>health professional</i>

В българския материал засега липсват примери, в които причастия изпълняват субстантивна функция.

Атрибутивната функция и в трите езика най-често се поема от прилагателните. Три пъти по-рядко, но все пак регулярно в ролята на определение (съгласувано в славянските езици) са причастията: страдателно в полския и българския и минало в английския. Прави впечатление, че причастните лексеми са по-разнообразни и по-чести в славянските езици, докато в английския им съответстват примери с конверсия. Засега сме открили само един пример за деятелно причастие в атрибутивна функция в полския материал (*uzależniający*). Само за английския е характерна употребата на субстантиви като прилагателни (*health, healthcare* в примерите по-долу):

⁸ Подобно наблюдение правим и при съпоставка на названия на болести в двата славянски езика.

Български	Полски	Английски
<i>нежелано събитие</i>	<i>właściwości uzależniające</i>	<i>addictiveness</i>
<i>здравни технологии</i>	<i>technologia medyczna</i>	<i>health technology</i>
<i>здравна претенция</i>	<i>oświadczenie zdrowotne</i>	<i>health claim</i>
<i>доставчик на здравно обслужване</i>	<i>świadczeniodawca</i>	<i>healthcare provider</i>

В първичната си полупредикативна⁹ функция причастията се срещат и в трите езика само по веднъж – във вече представените термини с форма на изрази.

Формалния анализ завършваме с преглед на словообразователната структура на термините. Като цяло в събрания корпус не липсват непроизводни думи, но дериватите преобладават, особено в двата славянски езика. При субстантивите и в трите езика най-голяма е групата на deverbalните деривати от словообразователната категория название на действие (*nomina actionis*):

Български	Полски	Английски
<i>изпитание</i>	<i>badanie</i>	<i>trial</i> ¹⁰
<i>местолечение</i>	<i>leczenie</i>	<i>treatment</i>
<i>осигуряване</i>	<i>ubezpieczenie</i>	<i>affiliation</i>
<i>заплаха (пар.)</i> ¹¹	<i>zagrożenie</i>	<i>treat</i> ¹²
<i>оценка</i>	<i>ocena (пар.)</i>	<i>assessment</i>
<i>реакция</i>	<i>reakcja</i>	<i>reaction</i>

Формантите, които отделяме, са от най-продуктивните за разглежданата словообразователна категория: суфиксалните *-anie*, *-enie*, *-cja* и т. нар. парадигматичен формант в полския; *-ание*, *-ение*, *-ане*, *-ка*, *-ция* и парадигматичен формант¹³ в българския; суфиксите *-ment*, *-tion* в английския. Славянските езици очаквано показват по-голямо суфиксално разнообразие.

⁹ Приемаме полупредикацията за примарна синтактична функция на причастията (вж. Гугуланова 2005: 16).

¹⁰ Терминоелементът е глагол, конвертиран в съществително име.

¹¹ Така са отбелязани примерите с парадигматичен формант (за същността на понятието вж. Гжегорчикова, ред. 1984: 360).

¹² Конверсия – глагол във функция на съществително име.

¹³ Парадигматичният формант също е продуктивен в славянската терминология, наравно с афиксалните форманти.

С вербални основи са и агентивните названия – *nomina agentis*:

Български	Полски	Английски
<i>участник</i>	<i>uczestnik</i>	<i>(subject)</i>
<i>доставчик</i>	<i>świedcziodawca</i>	<i>provider</i>
<i>насърчител</i>	<i>(sponsor)</i>	<i>(sponsor)</i>
<i>изследовател</i>	<i>(prowadzący badanie)</i>	<i>investigator</i>

Те са малка група и в трите езика.

Малко повече примери спадат към категорията абстрактно название на качество – *nomina essendi*, деривирани от прилагателни имена:

Български	Полски	Английски
<i>токсичност</i>	<i>toksyczność</i>	<i>toxicity</i>
<i>болест</i>	<i>choroba</i>	<i>(disease)</i>
<i>(безопасен)</i>	<i>bezpieczeństwo</i>	<i>safety</i>
<i>сила</i> ¹⁴ (пар.)	<i>siła</i> (пар.)	<i>strength</i>
<i>(пристрастяване)</i>	<i>(uzależniający)</i>	<i>addictiveness</i>

Само в тази словообразователна категория английският не се различава значително от славянските езици по брой форманти.

Най-голямо е разнообразието от словообразователни типове при дериватите прилагателни:

Български	Полски	Английски
<i>медицински</i>	<i>medyczny</i>	<i>medical</i>
<i>неинтервенционен</i>	<i>nieinterwencyjny</i>	<i>non-interventional</i>
<i>заразен</i>	<i>zakaźny</i>	<i>communicable</i>
<i>здравен</i>	<i>zdrowotny</i>	<i>(health)</i>
<i>лекарствен</i>	<i>leczniczy</i>	<i>medicinal</i>
<i>имунологичен</i>	<i>immunologiczny</i>	<i>immunological</i>
<i>хомеопатичен</i>	<i>homeopatyczny</i>	<i>homeopathic</i>
<i>многоцентров</i>	<i>wieloośrodkowy</i>	<i>multi-centre</i>

Преобладават десубстантивните прилагателни, девербалните са редки: *zakaźny* ← *zakażać/zakazić*, *leczniczy* ← *leczyć* (Скаржински 2004). В корпуса отделяме цели 10 полски суфиксални форманта (в тази бройка включваме фонетичните и разширените варианти): *-ny*,

¹⁴ Придържаме се към словообразователните принципи, наложени в полската академична граматика. За деривационната връзка между прилагателни имена и абстрактни названия на качества, образувани с парадигматичен формант, вж. Гжегорчикова, ред. 1984: 360, срв. *nudny* – *nuda*, *potężny* – *potęga*, *swobodny* – *swoboda*.

-otny, -iczny/-uczny, -owy, -czy, -niczy, -ki, -ski. -owski. В английския словообразователните типове са чувствително по-малко, тъй като в атрибутивна функция много често се употребяват съществителни имена (конверсия).

Като словообразователен похват композицията не се среща често в събрания корпус. Сложните съществителни имена са най-много в българския, като откриваме примери както със слято, така и с полуслято свързване на основите:

Български	Полски	Английски
радиофармацевтик	(farmaceutyczny)	radiopharmaceutical
злоупотреба	(nadużywanie)	(abuse)
местолечение	(leczenie)	(treatment)
(доставчик)	świadczeniodawca	(provider)
(здравно обслужване)	(opieka zdrowotna)	healthcare
държава-членка ¹⁵	państwo członkowskie	Member State

Всички ексцерпирани славянски примери са образувани с интерфикс -o-, в английския – и с нулев интерфикс. Съформантите разгледахме по-горе.

При прилагателните композити откриваме паралелни структури в трите езика:

Български	Полски	Английски
трансграничен	transgraniczny	cross-border
многоцентров	wielośrodkowy	multi-centre
здравословен	(zdrowie)	(health)
(радиофармацевтик)	primieniotwórczy	(radiopharmaceutical)

Първите два примера са словообразователни калки от английски в славянските езици. Полуслято изписване има само в изходните лексеми. Отново е предпочетен интерфикс -o- и нулев.

Общият поглед върху деривационната структура на термините очаквано откроява по-голямо богатство на словообразователни форманти в славянските езици.

Въпреки ограничения корпус проведеният анализ позволява да направим редица обобщения относно формалната структура на термините от сферата на здравеопазването на ЕС в трите разглеждани езика.

Вземаме предвид, че между езиците, обект на съпоставка, съществуват редица принципни различия: по генетичното родство – два сла-

¹⁵ Графичното оформление е съгласно със споменатата Директива 2011/24/ЕС.

вянски и един неславянски (английския), по морфологичен тип – два аналитични и един синтетичен (полския), по графична система – два, използващи латиница, и един – кирилица (българския), и др. Въпреки това проведената съпоставка откри някои съществени сходства в терминологичните системи. От гледна точка на формалносинтактичната структура и в трите езика най-голям е броят на термините с форма на словосъчетание. Термините с форма на дума са по-редки, което несъмнено е свързано с ограничения им семантичен обем. Тези с форма на израз са изключения, в съответствие с изискванията на терминологията. Що се отнася до лексикално-граматичната структура, безспорен превес и в трите езика имат простите съществителни и прилагателни имена. Словообразователният анализ показва сходства в няколко категории. Най-голям брой и честота имат названията на действия (*nomina actionis*). Разнообразие от словообразователните типове, макар и по-ограничено, има и при категорията *nomina essendi*. Прилагателните имена и в трите езика най-често са деривати със субстантивни основи.

Разликите между езиците са очаквано повече, а и по-интересни от съпоставителна гледна точка. На ниво компонентна структура в полския изпъкват термините от три пълнозначни думи – те са два пъти повече от българските и английските с този строеж. В основата на тази отлика е морфологичният тип на езиците – в синтетичния полски могат да се свържат безпредложно две и повече съществителни имена. Откриваме и малка група термини, специфична за българския корпус – трисъставни, с две пълнозначни думи. Няма формална пречка за създаването на подобни термини в английския и дори в полския, затова очакваме при разширяване на корпуса такива да бъдат открити. На лексикално-граматично равнище изпъкват няколко различия по оста славянски – неславянски език. Основната отлика е свързана с конверсията – един от най-характерните начини за словообразуване в английския, но нетипична за славянските езици. При нея нова дума се образува чрез промяна на граматичната ѝ категория без морфологични, фонетични или прозодични изменения. Така в групата на английските термини съществителни имена изпълняват атрибутивна, а прилагателни и глаголи – субстантивна функция. Другата разлика на лексикално равнище е свързана с причастията – в двата славянски езика те се използват много по-често в атрибутивна функция в сравнение с английския език. Забелязва се и една специфика на полския език – само там откриваме деятелни причастия в състава на термините, при това както в атрибутивна, така и в субстантивна функция. Няма обаче основателна причина подобни примери да не бъдат открити и в българ-

ския при разширяване на корпуса (както и в английския – със сегашно причастие). На словообразователно равнище (наред с конверсията) разликите отново са по оста славянски – неславянски език. По-голямото богатство на словообразователни типове в полския и българския проличава в почти всички категории, но най-вече при *nomina actionis* и при адективните деривати. Композицията е рядко срещана и в трите езика, но ако се има предвид досега ексцерпираният материал, тя е най-застъпена в българския. Очакваме при разширяване на корпуса това съотношение да се промени в полза на английския език.

Всички наблюдения и изводи са направени без претенции за изчерпателност и с ясното съзнание за ограничеността на изследвания материал. Тяхната цел е да послужат като база за едно по-мощно проучване, което няма да се ограничи само до формалната страна на термините. Европейската правна терминология в областта на здравеопазването постоянно се развива и допълва. Този факт, от една страна, обрича всяко изследване на непълнота, от друга обаче, увеличава обхвата на неговата практическа приложимост.

ЛИТЕРАТУРА

- Генев-Пухалева 2015:** Генев-Пухалева, И. *Терминология на Европейския съюз*. [Genev-Puhaleva, I. Terminologiya na Europeyskiya sayuz.] Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2015.
- Георгиева 2014:** Георгиева, В. *Съпоставителна характеристика на българската и английската военна терминология (в областта на операциите по поддържане на мира)*. Автореферат. [Georgieva, V. Sapostavitelna harakteristika na balgarskata i angliyskata voenna terminologiya (v oblastta na operatsiite po poddarzhane na mira). Avtoreferat.] София: БАН, 2014.
- Гжегорчикова, ред. 1984:** *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*. Red. R. Grzegorzycykowa. Warszawa: PWN, 1984,
- Гугуланова 2005:** Гугуланова, И. *Българските причастия и деепричастия в славянски контекст*. [Gugulanova, I. Balgarskite prichastiya i deeprichastiya v slaviyanski kontekst.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2005.
- Попова 2012:** Попова, М. *Теория на терминологията*. [Popova, M. Teoriya na terminologiyata.] Велико Търново: Знак’94, 2010.
- Радева 2007:** Радева, В. *В света на думите*. [Radeva, V. V sveta na dumite.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2007.

Скаржински 2004: Skarżyński, M. *Słownik gniazd słowotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego*, t. 3. Kraków: TW „Historia Jagellonica“, 2004.

Хъдълстън 2002: Huddleston, R. *The Cambridge Grammar of the English Language*. New York, 2020.

POLSKA I BUŁGARSKA GRZECZNOŚĆ JĘZYKOWA

Joanna Mleczko
Uniwersytet Śląski

POLISH AND BULGARIAN LANGUAGE POLITENESS

Joanna Mleczko
University of Silesia

The aim of this article is to compare Polish and Bulgarian addressative forms. This comparison has been made from the level of unofficial (familiar) honorification: name and familiar titles. This analysis focuses on the comparison of formal structure of analysed forms, the discussion on their repartition in both languages with particular attention to cultural conventions. It also points to reasons of relocating some of the addressative forms from the official to the familiar honorification.

Key words: honorification, name, titular, familiar and occasional

Wśród wyrażen językowych pełniących funkcje grzecznościowe znaczącą grupę stanowią formy adresatywne. W polszczyźnie, w klasyfikacji zaproponowanej przez Eugeniusza Tomiczka, tworzą je: imię, nazwisko oraz sześć tytułów (standardowy, kolegialny, profesjonalny/-funkcjonalny, familiarny, symboliczny, okolicznościowy (Tomiczek 1983: 68, 74, 77, 86, 106, 173, 181, 193).

W niniejszym artykule przedmiotem porównania w obu językach są formy z poziomu honoryfikatywności nieoficjalnej: imię (w różnych jego postaciach) oraz tytuły familiarne.

1. Imię

Dla języka polskiego charakterystyczne jest użycie imienia zarówno w wersji pełnej (urzędowej *Jan*), jak i krótkiej (neutralnej *Janek*) lub spieszczonej (poufalej *Jaś*, *Jasiek*, *Janeczek*). Jednak nie każde imię dysponuje wszystkimi trzema wersjami i nie zawsze łatwo daje się rozróżnić wersję krótką od spieszczonej. Poza tym różnią się one użyciem,

wskazując na relacje mniej lub bardziej poufale między nadawcą wypowiedzi¹, a jej adresatem oraz właściwościami gramatycznymi – formy pełne tworzą regularny wołacz (*Mario*), podczas gdy spieszczone prawie zawsze mogą zastąpić wołacz mianownikiem (*Marysiu/Marysia*)² (Łaziński 2006: 105-106). Wprawdzie – na co zwraca uwagę E. Tomiczek – wybór jednego z dwu wariantów morfologicznych imienia w funkcji zwrotu adresatywnego ma charakter indywidualny, ale można z ich pomocą „w znacznym stopniu modelować emocjonalne nacechowanie wypowiedzi”, np. gdy forma zdrobniała/pieszczotliwa towarzyszy prośbie czy wyrazom wdzięczności (Tomiczek 1983: 71).

W języku bułgarskim sytuacja jest podobna. Tu także imiona jako zwroty mogą wystąpić w formie pełnej (*Тодора*), skróconej (*Дора*) lub jako zdrobnienie (*Дорче*) i nierzadko, tak jak w języku polskim, dwie ostatnie formy bywają trudne do rozróżnienia. W bułgarszczyźnie, czego nie obserwujemy w języku polskim, szerzą się natomiast, nad czym swego czasu ubolewał Lubomir Andrejczyn, zdrobniałe imiona tworzone nie przy pomocy rodzimych sufiksów, lecz według modelu obcego – rosyjskiego (*Надя*), angielskiego i niemieckiego (*Толи*) lub francuskiego (*Анета*) (Andrejczin 1961: 145-146 – cyt. za: Panteleewa 1994 : 68).

Użycie imienia zakłada istniejący między nadawcą wypowiedzi a jego odbiorcą rodzaj zażyłości (mniejszy lub większy, co zależy od użytej formy³). Jednak po przemianach ustrojowych obserwujemy, zarówno w Polsce, jak i w Bułgarii, częste użycie imienia również między osobami, które się nie znają⁴. Stało się to już regułą w programach telewizyjnych,

---

¹ To wydaje się tłumaczyć dlaczego osoby młode unikają w kontaktach rówieśniczych zwrotów w formie pełnej imienia, uznając ją za zbyt oficjalną.

² Współcześnie zauważalne jest ograniczenie użycia w funkcji adresatywu formy wokatywnej imienia (w jego różnych postaciach – od pełnej, poprzez skróconą, a na pieszczotliwej kończąc). Zwłaszcza wśród osób młodych jest wypierana przez mianownik (jeden z ankietowanych nastolatków pytany o to, jak on i jego rówieśnicy zwracają się do siebie stanowczo wykluczył użycie wołacza). O tym, że „formy wołaczowe znajdują się w stanie regresu, a ich występowanie ograniczone zostało przede wszystkim do sfery języka literackiego” pisali już w latach 80. ubiegłego wieku autorzy *Kultury języka polskiego*, chociaż E. Tomiczek w tym samym czasie poddawał w wątpliwość zasadność tego twierdzenia (Buttler, Kurkowska, Satkiewicz 1976: 211).

³ W kontekście różnic między polską i bułgarską grzecznością językową warto odnotować, że ankietowani studenci bułgarscy, znacznie częściej niż ich polscy rówieśnicy, wskazywali na użycie zdrobniałej lub pieszczotliwej formy imienia w kontaktach z przyjaciółmi i krewnymi.

⁴ To znacząca zmiana, zważywszy że jeszcze w latach 40. minionego wieku przejście na *ty* przychodziło z trudem nawet bliskim krewnym (Grybosiowa 2003: 66).

zwłaszcza w tych, które oparte są na obcym formacie. Ich prowadzący i uczestnicy zwracają się do siebie po imieniu, zwykle używając nie jego wersji pełnej, a właśnie tej mniej oficjalnej – krótkiej. To uproszczenie etykiety grzecznościowej, początkowo traktowane jako „rozprężenie normy adresatywnej” (Łaziński 2006: 104) służy zmniejszeniu dystansu między rozmówcami, czasami także między rozmówcami i widzami, wprowadzeniu relacji familiarnych, czy wreszcie sprawieniu wrażenia równorzędności (Panteleewa 1994: 85; Dąbrowska 2001: 188; Ozóg 2001: 78-79, 86-87; Łaziński: 2006: 114). W latach 90., jak zauważa Anna Dąbrowska, gdy ten przeniesiony z Zachodu model grzeczności językowej dopiero zaczynał upowszechniać się w mediach⁵, stosowanie formy *ty* mogło mieć jednak charakter jednostronny – prowadzący konsekwentnie zwracał się do uczestnika po imieniu, podczas gdy ten (jeśli był starszy) unikał analogicznego adresu, uciekając się najczęściej do sformułowań pozbawionych bezpośredniego zwrotu (Dąbrowska 2001: 188)⁶. Wydaje się jednak, że już zdążyliśmy się przyzwyczaić do nowej etyki językowej, o czym świadczą zachowania werbalne uczestników programów telewizyjnych, którzy bez względu na różnicę wieku, jaka dzieli ich i prowadzącego, podporządkowują się obowiązującym w nich regułom honoryfikatywności⁷. Ostatnio z jednostronnym (i co znamienne tylko chwilowym) użyciem poufalej formy adresatywnej spotkałam się w telewizji bułgarskiej: gospodarz teleturnieju *Стани богам* (bułgarski odpowiednik *Milionerów*), Michaił Biłałow, zwrócił się do kolejnego uczestnika po imieniu, podczas gdy ten, w odpowiedzi na zadane pytanie użył formy wyrażającej dystans i szacunek – *Bue*; nie umknęło to jednak uwadze prowadzącego, który natychmiast poprosił, by, zgodnie z formułą teleturnieju, zwracać się do niego per *ty*.

W polszczyźnie użycie poufalego adresu *ty*/imię nie ogranicza się jednak tylko do sfery medialnej. Tykanie (bez wcześniejszej werbalnej

⁵ Wcześniej w tego typu programach tykanie było niedopuszczalne. W najpopularniejszym polskim teleturnieju *Wielka gra* (mimo iż był on produkowany na zagranicznej licencji) prowadząca go zwracała się do uczestników, używając zwrotu złożonego z imienia (zawsze w wersji pełnej) poprzedzonego tytułem standardowym *pan/pani* i nie zrezygnowała ze stosowania tych form także po 1989 roku (ostatnia *Wielka gra* została wyemitowana 2006 roku).

⁶ Zob. też: (Marcjanik 2007: 139).

⁷ Przed zmianami ustrojowymi, w kulturze polskiej nie było przyjęte, aby w układzie osoba starsza – osoba młodsza dochodziło do wzajemnego tykania (Dąbrowska 2001: 188). Jednak już na początku XXI w. na szerzenie się tej formy w kontaktach oficjalnych zwraca uwagę Kazimierz Ozóg (Ozóg 2001: 86).

umowy między partnerami) stało się powszechne zwłaszcza wśród osób młodych, które formę *pan/pani* postrzegają „jako znak obcości, dystansu, usztywnienia kontaktu” (Grybosiowa 2003: 68)⁸.

Obok zwrotu złożonego z samego imienia w języku polskim często używane jest też połączenie *pan/pani* + imię⁹. Z uwagi na współwystępowanie elementów należących do dwóch różnych poziomów honoryfikatywności forma ta przez jednych badaczy uznawana jest za oficjalną (Ożóg 1990: 65)¹⁰, podczas gdy inni skłonni są przyznać jej status nieoficjalnej (Zaręba 1981: 2) bądź pośredniej (Pisarkowa 1979: 14; Marcjanik 2006: 230)¹¹. Niejednoznaczne są też reguły socjolingwistyczne warunkujące jej użycie, które zmieniały się na przestrzeni lat.

Analizując zwroty grzecznościowe współczesnej polszczyzny, w monografii wydanej w 1990 roku, K. Ożóg pisze, że w ten sposób może się zwracać przełożony do podwładnego, ktoś starszy wiekiem do młodszego, stojący wyżej w hierarchii do zajmującego pozycję niższą¹². Nierzadko formę tę stosują między sobą także osoby pracujące na podobnych bądź tych samych stanowiskach, ale różnej płci, które dzieli znaczna różnica wieku lub niebędące ze sobą na ty (Ożóg 1990: 65)¹³. Ten typ form poświadczony został również przez E. Tomiczka dla osób, które łączy bliski stosunek towarzyski i które z różnych przyczyn (np. różnicy wieku,

---

⁸ Antonina Grybosiowa zwraca ponadto uwagę na nierzadkie wśród młodych użytkowników polszczyzny niewłaściwe rozumienie funkcji rzeczownika tytułarnego *pan/pani* i niepewność co do reguł jego stosowania, o czym mają świadczyć popełniane błędy – przedstawiania się przy pomocy adresu *pan/pani* + nazwisko oraz tytułowanie w ten sposób autorów prac naukowych (Grybosiowa 2003: 68).

⁹ Por. rzadkie w polszczyźnie formy adresatywne złożone z imienia i następującego po nim tytułu standardowego (*Piotr, czy Pan już skończył pracę?*) - szerzej o tym zob. (Tomiczek 1983: 70).

¹⁰ Dla K. Ożoga połączenie to jest jednym z wariantów (obok *pan/pani* + nazwisko) prymarnej dla sytuacji oficjalnej formy *proszę pana/proszę pani*.

¹¹ Krystyna Pisarkowa pisze o użyciu tytułu standardowego z formą czasownikową w 3. osobie liczby pojedynczej, ewentualnie z imieniem w sytuacji, gdy „relacja między rozmówcami nie jest (jeszcze) dostatecznie intymna”.

¹² Zwrot adresatywny *pan/pani* + imię może przysługiwać jednostronnie osobie starszej wiekiem i funkcją, ale wówczas do tego, kto użył tej formy, zwraca się ona po imieniu (Łaziński 2006: 107).

¹³ Pod koniec XX w. wśród językoznawców nie było jednomyślności co do zasięgu użycia tego połączenia. I tak np. Jan Miodek twierdził, że zwrot adresatywny *pan/pani* + imię stosowany jest głównie przez przedstawicieli inteligencji (Miodek 1980: 178), podczas gdy K. Ożóg uznawał go za powszechny w kontaktach zawodowych różnych grup społecznych (Ożóg 1990: 66).

zależności służbowej) nie mówią sobie *per ty*. W tym przypadku użycie adresu *pan/pani* + imię może mieć charakter bilateralny lub unilateralny (najczęściej w relacjach asymetrycznych) (Tomiczek 1983: 73). Na początku XXI w. o stosowaniu tej formy między osobami zaprzyjaźnionymi pisze A. Grybosiowa, ale przy zastrzeżeniu, że może zostać użyta wyłącznie przez kogoś starszego albo o wyższej pozycji społecznej czy zawodowej. Oznacza to, że druga strona, bez upoważnienia i zachęty strony inicjującej taki właśnie kontakt, nie może sobie pozwolić na zastosowanie analogicznego zwrotu. Jednocześnie badaczka zwraca uwagę na coraz powszechniejsze w kontakcie oficjalnym stosowanie form *pan/pani* + imię wobec osób starszych i hierarchicznie wyższych (Grybosiowa 2003: 67-68). Kolejnych przykładów na rozchwianie uzusu dostarcza monografia Marka Łazińskiego z 2006 roku, w której autor odnotowuje, że połączenie tytuł standardowy + imię może być stosowane wzajemnie bez względu na hierarchię adresata i nadawcy zarówno między nie bardzo bliskimi znajomymi (powszechnie), jak i wśród nieznajomych¹⁴ (choć rzadziej) (Łaziński 2006: 99-100).

Szerzej o użyciu tego adresatywu współcześnie pisała M. Marcjanik. Analizowane sytuacje, w których jedna ze stron zwraca się do drugiej, stosując formę *pan/pani* + imię (np. przedstawicielka firmy do swojej klientki; gość w rozmowie z dziennikarzem), określa mianem nonszalancji językowej. W pierwszym przypadku chodzi o zbliżenie do sfery prywatności adresata, a w konsekwencji zwiększenie efektywności kontaktu. Istnieje jednak ryzyko, że takie samowolne, niczym nieuprawnione zmniejszenie dystansu może zostać odczytane jako spoufalenie. Z kolei gdy osoba, z którą dziennikarz przeprowadza rozmowę, zwraca się do niego z pominięciem tytułatury profesjonalnej, zastępując ją imieniem, to takie zachowanie werbalne może wynikać z przekonania, że wysoka ranga dopuszcza poufałość (Marcjanik 2006: 230-231). Jednak w sytuacji, gdy rozmówcy znają się, prywatnie są ze sobą na *ty* lub zwracają się do siebie, stosując adres *pan/pani* + imię, użycie tego ostatniego w przestrzeni publicznej z pewnością nie może być odczytywane jako intencjonalne, bo nie ma powodu, by takim było. To raczej efekt zapomnienia, nieoczekiwanego „wyjścia” z roli narzuconej przez konwencję, by w rozmowach prowadzonych w programach

---

¹⁴ Już w 1980 roku Jan Miodek pisał, że „model imenny najbardziej odpowiada polskiej tradycji językowo-obyczajowej” (Miodek 1980: 179), a na początku XXI w. M. Łaziński konstatawał, że imię ma szansę stać się formą „uniwersalną i symetryczną w użyciu publicznym” (Łaziński 2006: 101).

publicystycznych na poważne tematy¹⁵, inaczej niż w tych o „lekkiej” formule, stosować (niezależnie od stopnia zażyłości między rozmówcami) formy właściwe dla etykiety językowej w sytuacji oficjalnej.

Należałoby oczekiwać, że z podwyższeniem rejestru adresatywnego będziemy mieć do czynienia również w sytuacji, kiedy dziennikarz zaprasza do studia dwóch (lub więcej) gości, którzy prywatnie bardzo dobrze się znają. Tymczasem nierzadko możemy zaobserwować, że gdy wchodzi oni ze sobą w bezpośrednią polemikę, wyłamują się konwencji¹⁶, zwracając się do siebie *per ty/po* imieniu.

Warta uwagi jest też sytuacja, w której formuły *pan/pani* + pełne imię używa profesor wobec swojego, dobrze znanego, studenta. Alicja Nagórko ocenia ją jako protekcyjną, bo w tym wypadku adresat nie może sobie pozwolić na zastosowanie tego samego zwrotu wobec nadawcy (Nagórko 2005: 78-79). Ankietowani studenci zapytani, jak oceniają tę formę adresatywną twierdzili, że nie przeszkadza im, kiedy wykładowcy zwracają się do nich, używając imienia w połączeniu z tytułem standardowym *pan/pani* i nie odbierają tego adresu jako protekcyjnego. Negatywne emocje budziłaby jedynie sytuacja, w której w ten sposób wykładowca zwracałby się nie do wszystkich, a do wybranych osób w grupie.

W bułgarszczyźnie połączenie *господин/госпожа* + **imię** nie funkcjonuje. Tytułom *господин/госпожа (госпожица)*, które pojawiły się na nowo po przemianach ustrojowych wraz z powrotem do europeizowanej wersji etykiety językowej (Panteleewa 1994: 55), może towarzyszyć nazwisko. We współczesnym języku bułgarskim występuje natomiast adres złożony, w którym imię pojawia się w połączeniu z zaimkiem *Вие* oraz czasownikiem w 2. osobie liczby mnogiej (*Вие, Стефане, елате тук*) lub tylko z formą czasownika (*Мария, пригответхте ли доклада?*). Służy ono jedynie zmniejszeniu dystansu między rozmówcami, ale wciąż pozostaje na poziomie honoryfikatywności

---

¹⁵ Zgodnie z konwencją gatunkową rozmowy publicznej jej uczestnikom przysługuje tytułatura wynikająca z pełnionych funkcji i nie należy jej zastępować formami z poziomu honoryfikatywności poufalej (Marcjanik 2006: 233).

¹⁶ O łamaniu (przynajmniej częściowo), zwłaszcza w mniejszych grupach o silnych więzach nieformalnych, zasady, zgodnie z którą „osoby zaprzyjaźnione w kontaktach oficjalnych winny w zasadzie używać form oficjalnych (*pan* itd.)” pisał już w 1985 r. Bogusław Dunaj (Dunaj 1985: 93). M. Marcjanik w monografii *Grzeczność w komunikacji językowej*, która ukazała się w 2007 roku jest w tej kwestii stanowcza, pisząc: „Jeśli nawet dziennikarz w sytuacjach prywatnych jest z politykiem na ty, w mediach nie ma prawa tego ujawniać” (Marcjanik 2007: 136).

oficjalnej (Andrejczin 1973: 147-148) i jest stosowane jedynie przy relacjach asymetrycznych (przełożony – podwładnego, nauczyciel – uczeń (Paskalew 2006: 47).

2. Tytulatura familiarna

Z cech wspólnych dla polskiej i bułgarskiej tytulatury familiarnej na plan pierwszy wybija się deminutywność – stosowanie jako adresu licznych formacji hipokorystycznych, np.: *mamuniu, tatusiu, siostrzyczko, babuniu, dziaduniu; майчице, татенце, сестрице, маминко, дядро* (Zaręba 1981: 10; Tomiczek: 1983: 185, 187; Panteleewa a 1994: 66). Zbliżone są też reguły użycia w funkcji zwrotu nazw stopni pokrewieństwa i powinowactwa. W obu językach, w obrębie tytulatury familiarnej, odnotowujemy także przejawy swoistego bilingwizmu, ujawniającego się szczególnie wyraźnie przy zwracaniu się do osób spokrewnionych/spowinowaconych. I tak w polszczyźnie możliwe jest operowanie w przestrzeni rodzinnej zwrotami przyjmującymi formę zdrobniąłą, pieszczotliwą (lub zgrubiąłą, jeśli uznaje się ją za wyraz serdeczności), zaś poza rodziną – nazwami w formie podstawowej bądź neutralnej¹⁷ (Handke 2008: 105-106), np.: *Mamusiu, czy mogę pójść z koleżankami do kina?*, ale: *Mama nie pozwoliła mi wczoraj pójść z koleżankami do kina*¹⁸. Z kolei bułgarski dysponuje dwiema specjalnymi formami stosowanymi jako zwrot do rodziców (*мама, тате/мамко*) używanymi wyłącznie w kręgu rodzinnym (Andrejczin 1973: 131).

Tym, co różni polski i bułgarski subsystem leksykalny obejmujący nazwy stopni pokrewieństwa i powinowactwa jest bez wątpienia wyraźna dysproporcja ilościowa. Bułgarszczyzna, a zwłaszcza jej ludowa odmiana, dysponuje bowiem znacznie bardziej rozbudowaną tytulaturą, np.: *батко* ‘starszy brat’, *кака* ‘starsza siostra’, *калинка* ‘dla mężatki młodsza siostra (jeszcze panna) męża’, *чичо* ‘brat ojca’, *вуйчо* ‘brat matki’, *свако* ‘mąż siostry ojca’. Wiele bułgarskich form nominalnych nie ma polskich odpowiedników – nawet w dialektach, gdzie zachowały się jeszcze ślady

¹⁷ Por. stosowanie w języku bułgarskim morfologicznie różnych form nazw pokrewieństwa w kręgu rodzinnym (bez zaimka dzierżawczego) i poza nim (z zaimkiem dzierżawczym), np.: *Мама (майка) си дойде; Това съм чул от баба Майка ми си дойде, Това съм чул от баба си*. Forma bez zaimka, według słów L. Andrejczyna „звучи по домашному“, „фамилярно“ (Andrejczin 1973: 131).

¹⁸ Może się jednak zdarzyć, że jako wyraz miłości i szacunku, zwłaszcza do rodziców, mówiąc o nich będziemy używać nadal form zdrobniałych/pieszczotliwych (nawet w życiu dorosłym, już nie jako dzieci), np. *Dzwoniłam dzisiaj do mamusi, żeby zapytać jak się czuje*.

dawnych tytułów familiarnych (Grochola-Szczepanek 2007: 326). Współcześni użytkownicy języka polskiego nie są już świadomi różnicy między *stryjem/stryjenką* w znaczeniu 'brat ojca/żona stryja' i *wujem/wujenką* w znaczeniu 'brat matki lub mąż jej siostry/żona wujka'¹⁹. Zarówno w stosunku do rodzeństwa ojca, jak i matki (wraz z ich małżonkami) zwykło się używać tych samych nazw pokrewieństwa – *wuj* i *ciotka*.

W obu językach niektóre tytuły familiarne mogą być stosowane jako zwroty adresatywne wobec osób, z którymi nadawcę nie łączą więzy pokrewieństwa czy powinowactwa. Język bułgarski dysponuje wyjątkowo bogatym, w porównaniu z językiem polskim, zestawem takich form nominalnych: *кака, какичка* – dziecko do starszej dziewczyny lub młodej kobiety; *баба, батко* – dziecko do starszego chłopca lub młodego człowieka; *леля* – zwykle dzieci i młodzi do starszej kobiety; *лелка, леличка* – dzieci do nieznanym kobiety; *чичо* – zwykle dzieci, rzadziej młodzi, do dorosłego mężczyzny; *чичко* – dzieci do nieznanym mężczyzny; *баба* – do starej kobiety; *дядо* – do starego mężczyzny²⁰. Polszczyzna jest pod tym względem uboższa. Współcześnie jako zwroty adresatywne w użyciu, choć nie powszechnym, funkcjonują tylko dwa tytuły „quasi-familiarne” (Tomiczek 1983: 184) *ciocia* i *wujek*. Mogą je stosować dzieci, ale – inaczej niż w języku bułgarskim – wyłącznie wobec bliskich znajomych rodziców. Zwrotu *babciu/dziadku* do starszej nieznanym kobiety/ starszego nieznanym mężczyzny występującego w funkcji kontaktowej formuły adresatywnej dziś już się nie spotyka²¹. Znacznie więcej tego typu nazw zostało poświadczonych na wsi polskiej, gdzie przedstawiciele pokolenia średniego i starszego stosują jeszcze zwroty *babko, dziadku*, a także *ciotko, chrzestna matko*²² wobec niespokrewnionych starszych osób dla okazania im szacunku – łączą się

---

¹⁹ W latach 80. minionego wieku rozróżnianie tych dwóch par tytułów familiarnych było charakterystyczne jeszcze tylko dla mieszkańców wschodnich regionów Polski (Tomiczek 1983: 187).

²⁰ Christina Panteleewa zastrzega, że użycie form, które są charakterystyczne dla etykiety ludowej poza środowiskiem wiejskim wymaga dużego wyczucia i podlega ograniczeniom (Panteleewa 1994: 63).

²¹ E. Tomiczek tego typu formuły adresatywne lokuje w wariacie kolokwialnym języka (Tomiczek 1983: 184).

²² Adresowany do kobiety, która kilkakrotnie pełniła rolę matki chrzestnej, co nie wpływa bynajmniej na zawężenie zakresu stosowania tego zwrotu jedynie do grona jej chrześniaków.

one wówczas najczęściej z czasownikiem w 2. osobie liczby mnogiej (tzw. dwojenie) (Piechnik 2007: 68).

Porównując bułgarską i polską ludową etykietę warto też odnotować odmienny sposób zwracania się do siebie małżonków. I tak oto w ludowym języku bułgarskim formy adresatywne używane między mężem i żoną obowiązują tabu. Oboje nigdy nie zwracają się do siebie po imieniu. Mąż zwykle mówi do żony *мапу!*, a ona do niego – *бре!* (mimo iż oba zwroty w innych okolicznościach brzmią obraźliwie). Czasami w funkcji zwroty adresatywnego występują tytuły familiarne *жено, мъжо* (Kocewa 1980: 117). Tymczasem w polskiej ludowej etykietce zwroty adresatywne używane między małżonkami wskazywały na ich rolę społeczną – matki i ojca i tak też się do siebie zwracali: *Ojciec, leć po Pietrka; Matka, dej no jakigo kieliska*, rzadziej – jak podaje Kazimierz Sikora – mówią do siebie po imieniu. Substantywowizowane przymiotniki *stary/staro* mają zabarwienie lekceważące i spotyka się je u małżeństw z wieloletnim stażem (Sikora 2010: 133).

LITERATURA

- Andrejczin 1961:** Андрейчин, Л. *На езиков пост.* [Andreychin, L. Na ezikov post.] София: Наука и изкуство, 1961.
- Andrejczin 1973:** Андрейчин, Л. *Езикови тревоги.* [Andreychin, L. Ezikovi trevogi.] София: Наука и изкуство, 1973.
- Buttler, Kurkowska, Satkiewicz 1976:** Buttler, D., Kurkowska, H., Satkiewicz, H. *Kultura języka polskiego. Zagadnienia poprawności gramatycznej.* Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1976.
- Dąbrowska 2001:** Dąbrowska, A. O sposobach zmniejszania dystansu między rozmówcami. // *Język w komunikacji.* Pod red. G. Hebrajskiej. T. 1. Łódź: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej, 2001, 187-194.
- Dunaj 1985:** Dunaj, B. Sytuacja komunikacyjna a zróżnicowanie polszczyzny mówionej. // *Język Polski*, 1985, t. LXV, z. 2-3, 88-98.
- Grochola-Szczepanek 2007:** Grochola-Szczepanek, H. Męskie i żeńskie nazwy rodzinne w języku ludowym z terenu polskiego Spisza. // *Język Polski*, 2007, t. LXXXVII, z. 4-5, 326-337.
- Grybosiowa 2003:** Grybosiowa, A. Przyczyny zmian w polskim systemie adresatywnym. // *Język wtopiony w rzeczywistość.* Pod red. A. Grybosiowej. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2003, 65-69.
- Handke 2008:** Handke, K. *Socjologia języka.* Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008.

- Kosewa 1980:** Коцева, Й. Езиково табу в българския песенен и прозаичен фолклор. [Kotseva, Y. Ezikovo tabu v balgarskiya pesenen i prozaichen folklor.] // *Проблеми на българския език. Език и поетика на българския език*. София: Издателство на БАН, 1980, 114 – 126.
- Łaziński 2006:** Łaziński, M. *O paniach i panach. Polskie rzeczowniki tytularne i ich asymetria rodzajowo-płciowa*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2006.
- Marcjanik 2006:** Marcjanik, M. Przez grzeczność na skróty. O nonszalancji zachowań młodego pokolenia. // *Retoryka codzienności. Zwyczaje językowe współczesnych Polaków*. Pod red. M. Marcjanik. Warszawa: Wydawnictwo Trio, 2006, 230-238.
- Marcjanik 2007:** Marcjanik, M. *Grzeczność w komunikacji językowej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007.
- Miodek 1980:** Miodek, J. Jeszcze o sposobach zwracania się do drugich. // *Język Polski*, 1980, t. XLI, z. 2-3, 177-179.
- Nagórko 2005:** Nagórko, A. Grzeczność nasza i wasza. // *Grzeczność nasza i obca*. Pod red. M. Marcjanik. Warszawa: Wydawnictwo Trio, 2005, 69-87.
- Ożóg 1990:** Ożóg, K. *Zwroty grzecznościowe współczesnej polszczyzny mówionej. Na materiale języka mówionego mieszkańców Krakowa*. Kraków: Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1990.
- Ożóg 2001:** Ożóg, K. Uwagi o współczesnej polskiej grzeczności językowej. // *Polszczyzna przelomu XX i XXI w. Wybrane zagadnienia*. Pod red. K. Ożoga. Rzeszów: Stowarzyszenie Literacko-Artystyczne „Fraza”, 2001, 77-89.
- Panteleewa 1994:** Панталеева, Х. *Граматика на вежливата реч*. [Pantaleeva, H. Gramatika na vezhlivata rech.] София: Наука и изкуство, 1994.
- Paskalew 2006:** Паскалев, Н. Социолингвистичен анализ на обръщенията в съвременния български език (във връзка с изразяването на учтивост). [Paskalev, N. Sociolingvistichen analiz na obrashteniyata v savremenniya balgarski ezik (s ogleed na izrazyavaneto na uchtivost).] // *Български език*, 2006, № 1, 36 – 52.
- Piechnik 2007:** Piechnik, A. Niektóre formy adresatywne w języku mieszkańców wsi (na przykładzie gminy Zakliczyn nad Dunajcem). // *Język Polski*, 2007, t. LXXXVII, z. 1, 66-69.
- Pisarkowa 1979:** Pisarkowa, K. Jak się tytułujemy i zwracamy do drugich. // *Język Polski*. 1979, t. LIX, z. 1, 5-17.

- Tomiczek 1983:** Tomiczek, E. *System adresatywny współczesnego języka polskiego i niemieckiego. Socjolingwistyczne studium konfrontatywne*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1983.
- Sikora 2010:** Sikora, K. *Grzeczność językowa wsi. System adresatywny*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2010.
- Zaręba 1981:** Zaręba, L. Formy zwracania się do drugich w języku polskim i francuskim. // *Język Polski*. 1981, t. LXI, z. 1-2, 1-12.

THE LEXEME *KRYZYS* IN POLISH LEXICOGRAPHY

*Anna Piotrowicz, Małgorzata Witaszek-Samborska
Adam Mickiewicz University of Poznań*

The lexeme *kryzys* in Polish, which originally had a terminological (medical) character, was borrowed from German and for quite a long time did not stabilize in the linguistic system. Next it lost its terminological character and began to be used in relation to many different spheres of reality: economics, politics, system of values, culture, learning, sports, etc. Dictionaries of the Polish language lack certain collocations – frequent already in contemporary Polish texts – such as *kryzys w humanistyce*, *humanistyka w kryzysie*, *kryzys zdania*, *kryzys narracji*. Presumably, many combinations of the word *kryzys*, recorded in dictionaries and others found only in texts, today are internationalisms adopted from English.

Key words: lexicology, lexicography, semantic evolution of the word

Among the subjects to be considered at this conference, the organizers suggested *the humanities in crisis or crisis of the humanities*, *representation of crisis in literature, language and arts* and *crisis as a barrier to development and as a generator of modernizing transformations*. Their common semantic centre is the concept of *crisis*. This prompts lexicologists and lexicographers, among whom we count ourselves, to trace the history of the lexeme *crisis* in language. We shall do it with respect to the Polish language in which the lexeme has been known since the 19th century, although it sporadically made its way already to 18th-century texts (*see below*: quotations from the works by Ignacy Krasicki and Franciszek Karpiński). In Polish lexicography it was first recorded in the *Słownik języka polskiego...* compiled by Aleksander Zdanowicz *et al.*, published by Maurycy Orgelbrand in Wilno in 1861 and defined as: ‘decision, moment of decision, turning point for better or worse in a disease’ (Zdanowicz *et al.* eds. 1861; SWil)¹. The fact that *kryzys* was recorded first only in this lexicographic work is corroborated by four

---

¹ A list of dictionary title abbreviations is given at the end of the article.

etymological dictionaries: one by Franciszek Sławski (Sławski 1966, SES), two by Krystyna Długosz-Kurczabowa (Długosz-Kurczabowa 2003, NSE; Długosz-Kurczabowa 2008, WSEH), and one by Andrzej Bańkowski (Bańkowski 2000, ESB). The last mentioned, admittedly, adds in parentheses: ‘sporadically since the 17th century, e.g. in Pasek [...]’ (ESB), which, however, is not corroborated by either *Słownik języka Jana Chryzostoma Paska* (Koneczna, Doroszewski, eds. 1965), or *Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku* (Gruszczyński, ed. no year). In the other etymological dictionaries (Brückner 1927; Boryś 2005) there is no entry of the word *kryzys*.

Derived from Greek, the noun *kryzys* (Gr. *krísis* ‘decision, distinction, separation, turning point in a disease’ from *krínō* ‘I distinguish, decide’) was borrowed into Polish via Latin (Lat. *crisis* ‘turning point in a disease’) and German (Ger. *krisis*) in a narrowed, terminological sense. This original medical sense the word in question had in Polish seems to be corroborated by the SWil definition quoted earlier. The Greek-Latin etymology of *kryzys* is given by most works of Polish general and specialised (dictionaries of foreign words) language lexicography; whereas, *Słownik etymologiczny języka polskiego* by Franciszek Sławski (SES), both etymological dictionaries by Krystyna Długosz-Kurczabowa (NSE; WSEH) and *Słownik wyrazów obcych* edited by Zygmunt Rysiewicz (Rysiewicz, ed. 1954, SWOR) give German as the immediate source of adopting the Greek-Latin word by Polish.

The lexeme *kryzys* is present in all Slavic languages, e.g. Bulgarian (*круза*), Croatian (*kriza*), Serbian (*круза*), Macedonian (*круза*), Slovenian (*kriza*), Czech (*krize*), Slovak (*kríza*), Russian (*кризис*), Belarussian (*крызіс*) and Ukrainian (*круза*).

The initially distinct sense of foreignness of the word *kryzys* in the minds of the users of Polish is testified by its inflectional instability in the system. To the original fluctuations in the category of gender point annotations in *Słownik warszawski*: masculine or feminine, cf. ‘K[ryzys] handlowa. K[ryzys] handlowy’; ‘Polska przebywała właśnie K[ryzys], która s[ie] od r. 1764 nieprzerwanie ciągnie’ (Kras[icki]); ‘Szczęśliwie przeszła K[ryzys] choroby, będziesz rychło zdrów i po wszystkim’ (Krasz[ewski]); ‘Widok ojca zamiast uspokojenie przynieść, wywołał K[ryzys] gwałtowną’ (Krasz[ewski]); ‘Dla obojga przyszła jednocześnie szczęśliwa K[ryzys]’ (Sienk[iewicz])) (Karłowicz, Kryński, Niedźwiedzki, eds. 1902; SW)². In *Słownik języka polskiego*, edited by

² This dictionary records also (as rare) the feminine form *kryza*. Today, it is not used in Polish but occurs in most Slavic languages (cf. examples given earlier).

Witold Doroszewski, the occurrence of the lexeme in the feminine gender is attested by a quote from *Kroniki* by Bolesław Prus: ‘Co się tyczy szkół średnich, to przechodziły kryzys bardzo ciężką’ while its occurrence with unassimilated spelling is illustrated by a quote from *Pamiętniki* by Franciszek Karpiński: ‘Już blisko byli kościoła, kiedy trup mniemany (a którego pewnie krisis choroby uspiła była) ruszać się począł [...]’ and in the neuter gender by a quote from *Obrazki prawdziwe* by Wiktor Gomułicki: ‘Życie moje przełamuje się. Przebywam kryzys, które, nie wiem, jak się zakończy’. Both genders were qualified as archaic (Doroszewski, ed. 1961, SJPDor). Gender fluctuations were noted also in etymological dictionaries by Bańkowski (‘e.g. in Pasek *kryzys f[eminatywum]*’) (ESB), Sławski (SES) and Długosz-Kurczabowa (NSE; WSEH), with the latter two authors reporting also the neuter gender. It follows from the annotations in the SW and SJPDor that *kryzys* also used to be uninflected.

The nineteenth-century meaning of the lexeme *kryzys*, given in the SWil as ‘decision, moment of decision, turning point for better or worse in a disease’, by the early 20th century must have been already incompatible with the language reality since we find two separate definitions in the SW. A general one reads: ‘turning point, shock, catastrophe, decisive development’ while a terminological one, in the field of medicine, says: ‘turning point in a disease’. The medical meaning is consistently recorded by all later general and specialised dictionaries of Polish. It is illustrated by the following collocations drawn from the dictionaries referred to in this article:³ *kryzys choroby / w chorobie* [Eng. *disease crisis*], *kryzys minął* [Eng. *crisis has passed*], *kryzys powinien nastąpić* [Eng. *crisis should come*] and archaic: *gwałtowna kryzys* [Eng. *violent crisis (feminine)*], *szczęśliwa kryzys* [Eng. *happy crisis (feminine)*]. Interestingly enough, the last combination illustrates the old positive connotation implied by the medical sense of the word *kryzys* with the semantic centre of ‘turning point’ while today ‘the state of greatest intensity of some kind of an ailment’ is the semantic import of the word, which has a negative connotation.

---

³ The quoted word combinations with the noun *kryzys* come from the general and specialised dictionaries referred to in the study (see Bibliography). The combinations include both terminological combinations and collocations selected by dictionary editors as well as combinations reconstructed from quotations or invented complete-sentence examples. Out of the dictionaries referred to in the study, *kryzys* has no entry in the following: Brückner 1927; Boryś 2005; Bąba, Liberek 2001; Kłosińska, Sobol, Stankiewicz, eds. 2005 (WSF), Geller, Dąbrówka 2007; Gruszczyński, ed. no year.

The subsequent lexicographic entries of the word *kryzys* suggest that since the middle of the 20th century its semantic structure has witnessed a process of specialization affecting its general meaning mentioned earlier. The SJP Dor distinguishes an economic meaning: ‘in economics: a period of economic slump recurrent **in the capitalist system** [emphasis A.P. & M.W.S]; characterized by overproduction, decrease in effective demand and the purchasing power of a working population, unemployment, confusion in economic life’. As can be seen, the manner of formulating the definition was strongly affected by the socio-political reality of those times. It was reflected even more clearly in the definition from *Słownik wyrazów obcych* edited by Jan Tokarski:

a slump in economic growth, a phenomenon that is inseparable from the **capitalist economy, being a phase of the business cycle, brought about by the contradiction between the social character of production and the individual character of appropriation** [emphasis A.P. & M.W.S], it is characterized by a sharp decline in production and employment (Tokarski, ed. 1971, SWOT).

This understanding of an economic crisis is illustrated by the combination *kryzys nadprodukcji* [Eng. *overproduction crisis*] defined in the SWOR published in 1954 (i.e. at the apogee of communism in Poland) as:

a recurrent phenomenon in the capitalist economy, consisting primarily in the fact that goods cannot be sold due to their superfluity. The superfluity is relative, because the working masses cannot satisfy their needs due to low wages. Crisis is the initial phase of capitalist reproduction, a turbulent and destructive one. Other crisis characteristics include: a drop in prices, acute shortage of means of payment, stock-exchange crashes, rapid fall in production, growth in unemployment and a fall in wages (SWOR).

In the lexicographic sources from which excerpts are taken, collocations referring to the economy are numerous. As archaic one can be considered the combination *kryzys handlowy* [Eng. *trade crisis*], recorded only in the SWil and SW, and defined as ‘major, widespread danger that may damage trade and expose it to considerable losses’ (SWil). Word combinations listed in dictionaries today refer to various branches of the

economy: agriculture (*kryzys agrarny*⁴, *rolny / rolniczy / w rolnictwie*) [Eng. *agrarian crisis, agricultural crisis, farm crisis*], industry (*kryzys przemysłowy / w przemyśle*) [Eng. *industrial crisis, crisis in industry*], power engineering (*kryzys energetyczny, gazowy, naftowy, paliwowy*) [Eng. *energy crisis, gas crisis, oil crisis, fuel crisis*], construction (*kryzys mieszkaniowy*) [Eng. *housing crisis*], finance (*kryzys bankowy, budżetowy, finansowy / finansów, walutowy*) [Eng. *banking crisis, budget crisis, financial crisis, foreign exchange crisis*]. Furthermore, there are many set combinations referring in general to the economic sphere: *kryzys ekonomiczny*⁵, *gospodarczy / gospodarki* [Eng. *economic crisis*], as well as ones with a genitive attribute: *kryzys branży jakiejś* [Eng. *crisis in some branch of economy*] and a prepositional attribute: *kryzys na rynku czegoś* [Eng. *crisis on some market*]. Only the latest, compiled online and kept up to date, *Wielki słownik języka polskiego PAN* edited by Piotr Źmigrodzki (Źmigrodzki, ed. no year; WSJP) records series combinations with the lexeme *kryzys*: *kryzys i bezrobocie, kryzys i recesja, kryzys i upadek, kryzys i załamanie* [Eng. *crisis and unemployment, crisis and recession, crisis and decline, crisis and slump*].

In the SJP Dor, the second definition of the headword *kryzys*, referring to various spheres of reality, reads: ‘turning point or moment: with regard to individual experiences or views, the development of culture, learning, political events, etc.’. An attempt to distinguish still narrower ranges of meaning was made only in the latest general dictionaries. In the *Inny słownik języka polskiego* edited by Mirosław Bańko, one can read:

- Kryzys* is [...] 1.2. a situation where a conflict, especially a political one, has become so serious so as to threaten an outbreak of war, a change of government or another radical solution.
2. Crisis of religion, values, confidence in something is a situation where they lose their importance.
3. If someone undergoes a crisis, he/she is in a very bad mental condition and cannot normally work or think [...] (Bańko, ed. 2000; ISJP).

---

⁴ The *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny* edited by Halina Zgółkowska gives the following definition: ‘deep slump in agricultural production brought about by droughts, floods, pests as well as changes in the socio-economic situation, defective exchange relations between agriculture and industry, etc., an overproduction crisis is a variety of agricultural crisis’ (Zgółkowska, ed. 1998, PSWP).

⁵ The SWOR defines it as ‘a temporary or chronic slump of state finances seen in budget deficit and sovereign debt growth’.

Thus, three spheres (besides the economic and medical ones, mentioned earlier and therefore omitted from the quotation) have been distinguished to which a crisis may refer: politics, values and psyche.

To the world of politics, many collocations refer as well. In this case, too, communism left its mark on the SWOR that lists the term *kryzys rewolucyjny* [Eng. *revolutionary crisis*] with the following definition: ‘in a class society, a political situation characterized by a rapid escalation of the struggle of oppressed classes against the policies of the ruling class of exploiters’ (SWOR). The other dictionaries give combinations with adjectival attributes: *kryzys gabinetowy*⁶, *konstytucyjny*, *parlamentarny*⁷, *polityczny*⁸, *rządowy*⁹ [Eng. *cabinet*, *constitutional*, *parliamentary*, *political*, *government crisis*], nominal genitive attributes: *kryzys demokracji*, *koalicji*, *komunizmu*, *państwa*, *przywództwa*, *władzy* [Eng. *crisis of democracy*, *crisis of (a/the) coalition*, *crisis of communism*, *crisis of the state*, *crisis of leadership*, *crisis of authority*] and a single one with a prepositional attribute: *kryzys w stosunkach* [Eng. *crisis in relations*]. In addition, the WSJP records two series: *kryzys i konflikt*, *kryzys i wojna* [Eng. *crisis and conflict*, *crisis and war*]. Several word combinations quoted in this dictionary give by way of example regions of the world engulfed in political conflicts: *kryzys iracki*, *jugosłowiański*, *kubański*, *marokański*, *kryzys w Zatoce Perskiej* [Eng. *Iraq*, *Yugoslavia*, *Cuban*, *Moroccan crisis*, *Persian Gulf crisis*].

The language of values – besides the general collocation *kryzys wartości* [Eng. *crisis of values*] – is illustrated by collocations relating to faith/religion (*kryzys duchowy*, *religijny / religii*, *kryzys kościoła*, *wiary*, *wierzeń*) [Eng. *spiritual crisis*, *religious crisis*, *Church crisis*, *crisis of beliefs*] and – more generally – ethics (*kryzys autorytetów*, *zaufania*, *kryzys moralny*, *światopoglądowy*) [Eng. *crisis of authorities*, *crisis of confidence*, *moral crisis*, *world-view crisis*]. Only the PSWP records the term *kryzys*

⁶ In both general dictionaries edited by Bogusław Dunaj, it is defined as follows: ‘of a situation when a cabinet collapses after a non-confidence vote in parliament’ (Dunaj, ed. 1996, SJPDun I; Dunaj, ed. 2007, SJPDun II).

⁷ In the PWSP with the following definition: ‘loss of support and confidence by a ruling party or coalition, making it necessary to call a new election’.

⁸ In the PWSP defined as ‘collapse of a specific policy and the loss of common consent by the ruling group’.

⁹ Listed in many dictionaries with the following definition: ‘situation brought about by the collapse of a cabinet due to a non-confidence vote in parliament’ (SWOR, SWOT, Szymczak, ed. 1978 (SJPSz), SJPDun I, SJPDun II, PSWP, Dubisz, ed. 2003 (USJP), WSJP, Müldner-Nieckowski 2003 (SFM), Bańko 2006 (SDS)).

kulturowy [Eng. *cultural crisis*] in the sense of ‘a situation in which values cherished hitherto collapse and new ones have not developed yet’ (PSWP).

To the mental sphere, relate the following: *kryzys emocjonalny, nerwowy, psychiczny, uczuciowy, wewnętrzny, kryzys świadomości* and *mieć kryzys* [Eng. *emotional crisis, nervous crisis, mental crisis, emotional crisis, internal crisis, crisis of consciousness, be in crisis*]. It is worth mentioning that no dictionary before the USJP recorded *kryzys tożsamości* [Eng. *identity crisis*] as a petrified expression meaning ‘dilemmas related to someone's self-identification’. It was subsequently repeated in the WSJP and WSF; the latter included also the following: *doprowadzać do kryzysu tożsamości* [Eng. *precipitate identity crisis*], *przeżywać kryzys tożsamości* [Eng. *undergo identity crisis*], *przewyciężyć kryzys tożsamości* [Eng. *overcome identity crisis*]. The WSJP, in turn, was the first to record the collocation *kryzys wieku średniego* [Eng. *midlife crisis*] meaning ‘period of transition in human life that may occur more or less in middle age, manifested by a desire for change in professional and private life’ (WSJP) and related phrases: *cierpieć na kryzys wieku średniego, przechodzić kryzys wieku średniego, przeżywać kryzys wieku średniego* [Eng. *suffer from a midlife crisis, go through a midlife crisis, live through a midlife crisis*].

The general definition of the word *kryzys* given by the SJP Dor contains references to culture and science, which in the accumulated excerpts is illustrated by the collocations: *kryzys kulturalny / kultury, kryzys nauki, oświaty* [Eng. *cultural crisis, research crisis, crisis of the education system*]. Moreover, this dictionary gives also other collocations that are related to art either generally – *kryzys sztuki, kryzys twórczy* [Eng. *art crisis, creative crisis*] (also: *przechodzić / przeżywać kryzys twórczy* [Eng. *go through a creative crisis*]) – or particularly – *kryzys pisarski, kryzys kina, teatru* [Eng. *writer's block, cinema crisis, theatre crisis*].

Although no definition of *kryzys* cited in this article covered the sphere of social phenomena, certain collocations clearly refer to it. The general expression *kryzys społeczny* [Eng. *social crisis*] is defined in the PSWP as ‘state of accumulation of social tensions and conflicts that may interrupt the society's development cycle continuing hitherto’ (PSWP). The dictionaries listed also the following combinations: *kryzys cywilizacyjny, kryzys więzi* [Eng. *crisis of civilization, relationship crisis*]. A sign of the times, the 21st-century lexicography recorded *kryzys małżeński / w małżeństwie* and *kryzys rodziny* [Eng. *marital crisis, family crisis*].

The WSJP added one more definition of the word *kryzys* related to sports: ‘a situation where a player or a team loses to or ties with their opponents in successive games thus falling down the ranking list of a

specific sports discipline' (WSJP) and illustrated it with the following word combinations: *kryzys drużyny / w drużynie* [Eng. *team crisis*].

The semantic development of the lexeme *kryzys* shown so far, documented by analyzing both dictionary definitions and collocations, shall be supplemented by word combination examples, referring to almost all senses of this word. No precise assignments of the quoted combinations to particular *kryzys* definitions shall be made in order to avoid arbitrariness. The lexicographic wealth of the documented lexical contexts of this word testifies to its taking strong root and stabilization in the Polish language.

Among the collocations with broad semantic fields mentioned earlier, several subgroups can be distinguished, with the first one encompassing collocations relating to the place of a crisis in time. Specifically, to a crisis in time refer such collocations as *czas kryzysu, doba kryzysu, lata kryzysu, okres kryzysu, obecny kryzys* [Eng. *time of crisis, crisis time, years of crisis, period of crisis, current crisis*], to its duration: *kryzys chroniczny, długotrwały, permanentny, przewlekły* [Eng. *chronic crisis, long-lasting crisis, perpetual crisis, protracted crisis*], while to its phases: *początek kryzysu, faza kryzysu* [Eng. *onset of crisis, crisis phase*]. Other collocations indicate the intensity of a crisis, for instance: *ciężki / najcięższy kryzys, poważny / najpoważniejszy kryzys, wielki / największy kryzys, dramatyczny kryzys, tragiczny kryzys, głęboki kryzys, gwałtowny kryzys, narastający kryzys, ostry kryzys, potężny kryzys, wyraźny kryzys* [Eng. *severe crisis, serious (most serious) crisis, profound (most profound) crisis, dramatic crisis, tragic crisis, deep crisis, violent crisis, mounting crisis, acute crisis, mighty crisis, clear crisis*]. A surprise caused by a crisis gives rise to another type of expressions: *nagły kryzys, niespodziewany kryzys* [Eng. *sudden crisis, unexpected crisis*]. The broad scope of a crisis is specified by such adjectival attributes as: *kryzys europejski, globalny, międzynarodowy, ogólnoświatowy, światowy, ogólny, powszechny* [Eng. *European, global, international, worldwide, world, general, widespread crisis*].

Occurring as a genitive attribute, the word *kryzys* may combine with nouns describing cause and effect relationships since dictionaries list such collocations as: *powód kryzysu, przyczyna kryzysu, źródło kryzysu, konsekwencja kryzysu, skutek kryzysu, wynik kryzysu* [Eng. *cause of crisis, reason for crisis, source of crisis, aftermath of crisis, effect of crisis, wake of crisis*]. Yet, another semantic aspect – a harbinger of crisis or its continuation – is indicated by such combinations as: *groźba kryzysu, niebezpieczeństwo kryzysu, ryzyko kryzysu, sytuacja kryzysu, stan kryzysu, objaw kryzysu, przejaw kryzysu, symptom kryzysu* [Eng. *threat of crisis,*

danger of crisis, risk of crisis, crisis situation, state of crisis, symptom of crisis, manifestation of crisis]. Some government constructions have a metaphoric sense: *widmo kryzysu, wybuch kryzysu, oblicze kryzysu* [Eng. *spectre of crisis, outburst of crisis, face of crisis*].

Furthermore, the collected linguistic material has a plethora of verbal combinations with the noun *kryzys*. Returning to the time axis, one can distinguish expressions and phrases, relating to the three stages of a crisis: (a) beginning: *czekać na kryzys, doprowadzić do kryzysu, przyczynić się do kryzysu, spowodować kryzys, wywołać kryzys, uniknąć kryzysu; kryzys grozi czemuś, nadciąga, nadszedł, zaczyna się* [Eng. *await crisis, precipitate crisis, bring things to crisis, cause crisis, create crisis, avert crisis; crisis threatens something, crisis looms, sets on, starts*]; (b) continuation: *być w kryzysie, odczuwać kryzys, pogłębić kryzys, pogrążyć się w kryzysie, przechodzić kryzys, przeżywać kryzys, wychodzić z kryzysu, znajdować się w kryzysie; kryzys dotknął / dotyka coś / czegoś, narasta, następuje, nęka coś, ogarnął coś, panuje, pogłębia się, pokazał coś, trwa, wstrząsa czymś, wybuchł* [Eng. *be in crisis, be affected by crisis, aggravate crisis, sink into crisis, go through crisis, get over crisis; crisis affects / affected something, crisis hits / hit something, crisis mounts, takes place, grips something, engulfs something, reigns, grows worse, crisis has shown something, crisis continues, crisis undermines something, crisis erupted*]; (c) end: *opanować kryzys, przebyć kryzys, przelamać kryzys, przetrwać kryzys, przetrzymać kryzys, przewyciężyć kryzys, rozwiązać kryzys, zażegnać kryzys, zwalczyć kryzys; kryzys minął* [Eng. *bring crisis under control, weather crisis, overcome crisis, survive crisis, withstand crisis, resolve crisis, prevent / defuse crisis, stave off crisis; crisis has passed*].

To recapitulate, it follows from the dictionary entries of the lexeme *kryzys* that it originally had a terminological (medical) character and was borrowed from German and for quite a long time did not stabilize in the linguistic system of Polish (fluctuations with respect to gender and its original invariability). What is more, in the course of its semantic development, it lost its terminological character and began to be used in relation to many different, ever-newer spheres of reality: economics, politics, system of values, culture, learning, sports, etc. Moreover, its connotation has changed: from originally positive (in medicine) to negative (in all its senses) today. Dictionaries of the Polish language, even the most recent ones, lack certain collocations – frequent already in contemporary Polish texts – such as *kryzys w humanistyce, humanistyka w kryzysie, kryzys zdania, kryzys narracji* [Eng. *crisis in the humanities, the humanities in crisis, crisis of sentence, crisis of narration*]. They expand

the small set of dictionary collocations concerning culture and learning although the connection between a crisis and these domains was already observed by Witold Doroszewski in the middle of the 20th century, who gave expression to it in one of the definitions included in the relevant entry ('turning point or moment: with regard to individual experiences or views, the **development of culture, learning** [emphasis A.P. & M.W.S], political events, etc.'). Presumably, many combinations of the word *kryzys*, recorded in dictionaries and others found only in texts, today are internationalisms adopted from English. This question, however, would call for a separate, detailed comparative study.

REFERENCES

- Bańko, ed. 2000:** *Inny słownik języka polskiego*. ed. M. Bańko. vol. 1. Warszawa: Wydawnictwo PWN, 2000.
- Bańko, ed. 2003:** *Wielki słownik wyrazów obcych PWN*. ed. M. Bańko. Warszawa: Wydawnictwo PWN, 2003.
- Bańko 2006:** Bańko, M. *Słownik dobrego stylu czyli wyrazy które się lubią*. Warszawa: Wydawnictwo PWN, 2006.
- Bańkowski 2000:** Bańkowski, A. *Etymologiczny słownik języka polskiego*. vol. 1. Warszawa: Wydawnictwo PWN, 2000.
- Bąba, Liberek 2001:** Bąba, S., Liberek, J. *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny*. Warszawa: Wydawnictwo PWN, 2001.
- Boryś 2005:** Boryś, W. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2005.
- Brückner 1927:** Brückner, A. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza, 1927.
- Długosz-Kurczabowa 2003:** Długosz-Kurczabowa, K. *Nowy słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo PWN, 2003.
- Długosz-Kurczabowa 2008:** Długosz-Kurczabowa, K. *Wielki słownik etymologiczno-historyczny języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo PWN, 2008.
- Doroszewski, ed. 1961:** *Słownik języka polskiego*. ed. W. Doroszewski. vol. 3. Warszawa: Wydawnictwo Wiedza Powszechna, 1961.
- Dubisz, ed. 2003:** *Uniwersalny słownik języka polskiego*. ed. S. Dubisz. vol. 2. Warszawa: Wydawnictwo PWN, 2003.
- Dunaj, ed. 1996:** *Słownik współczesnego języka polskiego*. ed. B. Dunaj. Warszawa: Wydawnictwo Wilga, 1996.
- Dunaj, ed. 2007:** *Współczesny słownik języka polskiego*. ed. B. Dunaj. vol. 1. Warszawa: Wydawnictwo Langenscheidt, 2007.

- Geller, Dąbrówka 2007:** Geller, E., Dąbrówka, A. *Słownik stylistyczny języka polskiego. Ponad 100 000 wyrażen (idiomów, kolokacji i użyć)*. Warszawa: Wydawnictwo Świat Książki, 2007.
- Gruszczyński, ed. b.r.:** *Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku*. ed. W. Gruszczyński. <https://sxvii.pl/> [accessed: 10.10.2018].
- Kamińska-Szmaj, ed. 2001:** *Słownik wyrazów obcych*. ed. I. Kamińska-Szmaj. Wrocław: Wydawnictwo Europa, 2001.
- Karłowicz, Kryński, Niedźwiedzki, ed. 1902:** *Słownik języka polskiego*. ed. J. Karłowicz, A.A. Kryński, W. Niedźwiedzki. vol. 2. Warszawa: W drukarni E. Lubowskiego i S-ki, 1902.
- Kłosińska, Sobol, Stankiewicz, ed. 2005:** *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*. ed. A. Kłosińska, E. Sobol, A. Stankiewicz. Warszawa: Wydawnictwo PWN, 2005.
- Koneczna, Doroszewski, ed. 1965:** *Słownik języka Jana Chryzostoma Paska*. ed. H. Koneczna, W. Doroszewski. vol. 1. Wrocław – Warszawa – Kraków: Ossolineum, 1965.
- Müldner-Nieckowski 2003:** Müldner-Nieckowski, P. *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Świat Książki, 2003.
- Rysiewicz, ed. 1954:** *Słownik wyrazów obcych*. ed. Z. Rysiewicz. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1954.
- Sławski 1966:** Sławski, F. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. vol. 3. Kraków: Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego, 1966.
- Sobol, ed. 1995:** *Słownik wyrazów obcych. Wydanie nowe*. ed. E. Sobol. Warszawa: Wydawnictwo PWN, 1995.
- Szymczak, ed. 1978:** *Słownik języka polskiego*. ed. M. Szymczak. vol. 1. Warszawa: Wydawnictwo PWN, 1978.
- Tokarski, ed. 1971:** *Słownik wyrazów obcych*. ed. J. Tokarski. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1971.
- Zdanowicz et al. 1861:** Zdanowicz, A. et al. *Słownik języka polskiego*. part 1. Wilno: Wydawnictwo Orgelbranda, 1861.
- Zgólkowa, ed. 1998:** *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*. ed. H. Zgólkowa. vol. 18. Poznań: Wydawnictwo Kurpisz, 1998.
- Żmigrodzki, ed.:** *Wielki słownik języka polskiego PAN*. ed. P. Żmigrodzki. WWW.wsjp.pl (10.10.2018).

LIST OF ABBREVIATIONS

- ESB – Bańkowski, A. *Etymologiczny słownik języka polskiego*. vol. 1. Warszawa: Wydawnictwo PWN, 2000.
- ISJP – Bańko, M. *Inny słownik języka polskiego*. vol. 1. Warszawa: Wydawnictwo PWN, 2000.
- NSE – Długosz-Kurczabowa, K. *Nowy słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo PWN, 2003.
- PSWP – *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*. ed. H. Zgólkowa. vol. 18. Poznań: Wydawnictwo Kurpisz, 1998.
- SDS – Bańko, M. *Słownik dobrego stylu czyli wyrazy które się lubią*. Warszawa: Wydawnictwo PWN, 2006.
- SES – Sławski, F. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. vol. 3. Kraków: Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego, 1966.
- SFM – Müldner-Nieckowski, P. *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Świat Książki, 2003.
- SJPDor – *Słownik języka polskiego*. ed. W. Doroszewski. vol. 3. Warszawa: Wydawnictwo Wiedza Powszechna, 1961.
- SJPDun I – *Słownik współczesnego języka polskiego*. ed. B. Dunaj. Warszawa: Wydawnictwo Wilga, 1996.
- SJPDun II – *Współczesny słownik języka polskiego*. ed. B. Dunaj. vol. 1. Warszawa: Wydawnictwo Langenscheidt, 2007.
- SJPSz – *Słownik języka polskiego*. ed. M. Szymczak. vol. 1. Warszawa: Wydawnictwo PWN, 1978.
- SW – *Słownik języka polskiego*. ed. J. Karłowicz, A.A. Kryński, W. Niedźwiedzki. vol. 2. Warszawa: W drukarni E. Lubowskiego i S-ki, 1902.
- SWil – Zdanowicz, A. et al. *Słownik języka polskiego*. part 1. Wilno: Wydawnictwo Orgelbranda, 1861.
- SWOR – *Słownik wyrazów obcych*. ed. Z. Rysiewicz. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1954.
- SWOT – *Słownik wyrazów obcych*. ed. J. Tokarski. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1971.
- USJP – *Uniwersalny słownik języka polskiego*. ed. S. Dubisz. vol. 2. Warszawa: Wydawnictwo PWN, 2003.
- WSEH – Długosz-Kurczabowa, K. *Wielki słownik etymologiczno-historyczny języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo PWN, 2008.
- WSF – *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*. ed. A. Kłosińska, E. Sobol, A. Stankiewicz. Warszawa: Wydawnictwo PWN, 2005.
- WSJP – *Wielki słownik języka polskiego PAN*. ed. P. Żmigrodzki. WWW.wsjp.pl [accessed: 10.10.2018].

БЪЛГАРСКИЯТ РЕЛАТИВЕН РЕЗУЛТАТИВЕН ПРЕЗЕНС И НЕГОВИТЕ ЧЕШКИ ФУНКЦИОНАЛНИ ЕКВИВАЛЕНТИ

Стилиян Стойчев
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

THE BULGARIAN RELATIVE RESULTATIVE PRESENT AND ITS CZECH FUNCTIONAL EQUIVALENTS

Stiliyan Stoychev
St. Kliment Ohridski University of Sofia

The report examines word forms of the active indicative **relative resultative present tense** (pluperfect or past perfect tense) in Bulgarian as well as some of their **functional equivalents** in the Czech language. The subject matter of the report is the **grammatical asymmetry** between the Bulgarian language and the Czech language in this area of verbal variation. The purpose of the report is to study the theoretical grounds for choosing one or another solution in the translation of the said verbal forms from **Bulgarian** into **Czech**.

Key words: Bulgarian, Czech, grammatical asymmetry, functional equivalent, relative resultative present tense

Обект на изследване в доклада са (а) словоформи от типа *бях ял – бе(ше) ял – бе(ше) ял – бяхме яли – бяхте яли – бяха яли*, т.е. словоформи на темпорално немаркираната, но резултативно и свидетелски маркираната таксисна грамема **активен индикативен релативен резултативен презенс**¹ (по-нататък РРП) в българския език (по-нататък БЕ) и (б) някои техни доминантни **функционални еквиваленти**² (по-нататък ФЕ) в съвременния чешки език (по-нататък ЧЕ). Негов предмет са проявите на **граматична асиметрия** между БЕ и ЧЕ в тази област на глаголното словоизменение. Целта на доклада е да проследи теоретичните основания за избора на съответните ФЕ на въпросните български глаголни форми в ЧЕ.

---

¹ Т.е. *изявително резултативно сегашно време в миналото* или *индикативен плусквамперфект*.

² За принципа на функционалните еквиваленти вж. Стойчев 2015: 31 – 32.

Анализираният емпиричен материал е ексцерпиран от включените в Паралелния корпус на Чешкия национален корпус (по-нататък ЧНК – ПК) предимно оригинални български текстове и техни чешки преводи, по-рядко оригинални чешки текстове и техни български преводи или чужди оригинални текстове и техни български и чешки преводи (вж. източниците).

С оглед на формата на статията тук разглеждаме само някои регистрирани в ЧНК – ПК дискурсни употреби на българския РРП (както в главното, така и в системно обусловеното му значение) и неговите чешки и евентуални български ФЕ.

I. БЪЛГАРСКИЯТ РЕЛАТИВЕН РЕЗУЛТАТИВЕН ПРЕЗЕНС В ГЛАВНОТО МУ ЗНАЧЕНИЕ

Главното значение на минимално маркирания РРП би могло да бъде формулирано като *‘непреизказана свидетелски обективно изявена едновременност на резултат от действие в плана на миналото’* (срв. и Куцаров 2007: 260, Ницолова 2008: 302)³.

A. Основни дискурсни употреби на релативния резултативен презенс

За основни дискурсни употреби на РРП смятаме т. нар. актуален плусквамперфект, както и неактуалните хабитуален плусквамперфект и итеративен плусквамперфект.

1. Актуален релативен резултативен презенс

Емпиричен материал:

(1) Вятърът, който цяла нощ слиза от Атина към Пирея, все още не беше паднал пред изгрева. / Vítr, který vane z Athén k Pireu celou noc až do východu slunce, dosud neulehl [Мут1];

(2) Легнал си бях, когато ме извикаха. / Už jsem ležel, když mě zavolali [Дон];

(3а, б, в) Тоя многогодишен часовник отдавна беше изслужил службата си: машините се бяха изтъркали, пружините разслабили... / Tento starobylý krám měl už dávno doslouženo. Stroj byl vychozený, péro ochablé... [Ваз];

³ Различна формулировка предлага В. Маровска (Маровска 2013: 272), но това е свързано с различното ѝ отношение към резултативността (Маровска 2005, 2013).

(4) Все още беше пребледнял. / Byl stále ještě bledý [Дон];

(5) Когато се събудих, другите бяха вече станали. / Když jsem otevřel oči, byli ostatní vzhůru [Кал];

(6) Родителите ми се бяха развели отдавна. / Rodiče byli dávno po rozvodu [Ур].

Актуалният РРП сигнализира актуални в плана на миналото резултати от действия, представляващи фон не само на изразени с аорист основни действия в повествованието (Ницолова 2008: 302), но и на изразени с имперфект допълнителни фонове действия. Образува се от **перфективи**. Формите често са придружавани от лексикални единици като *вече*, *(все) още* и др. под., функциониращи като своеобразни резултативни оператори. В ЧЕ – извън контекста на подчинените допълнителни и подложни изречения и на подчинените условни изречения със съюза *kdyby* ‘ако’ – това съдържание се изразява по принцип с помощта на ирелевантни по отношение на признаците ‘*ренаративност*’, ‘*свидетелственост*’ и ‘*релативност*’ **ФЕ**. Това са глаголи или глаголни конструкции, оформени в ирелевантния по отношение на признака ‘*резултативност*’ и релативно употребен **претерит**⁴. Обикновено става въпрос за еквивалентни предимно общорезултативни или специалнорезултативни **перфективни глаголи** (1), евентуално за техни **статални имперфективни корелати** (2), както и за най-разнообразни **резултативни и/или статални конструкции** на глаголите *být* ‘съм’ и *mít* ‘имам’ с пасивен партицип (3а) или негов адекватен дериват (3б), порядко адекватен дериват на активен партицип (3в), примарен адекватив (4), адverb (5) или адverbиал (6), също изключително често придружавани от резултативни оператори като *už* ‘вече’, *ještě* ‘вече’ и др. под.⁵ Свидетелствеността и темпоралната релативност най-често биват имплицирани от контекста.

---

⁴ В книжовния ЧЕ в подобен контекст като морфологичен архаизъм е възможен и т.нар. **антепретерит** (Шлосар 2017) или **плюсквамперфект** (Щиха 2017).

⁵ За изразяването на резултативност в БЕ и ЧЕ вж. Стойчев 2015, а за повече подробности за резултативността в ЧЕ вж. Щиха 2013: 639 – 649.

2. Хабитуален релативен резултативен презенс

Емпиричен материал:

(7а, б) И с хайдути работа **беше имал** той, и в тъмница **бе лежал**. / I s hajduky **měl** co dělat, i v žaláři **seděl** [Ст];

(8) Той **бе свикнал** да ги <= *розите*> вижда постоянно около Елена. / <...>, **byl** na ně <= *na růže*> **zvyklý** od Eleny [ДимД2].

Хабитуалният РРП експлицира резултати от неактуални – т.е. постоянни, привични, обичайни – действия в плана на миналото, представящи фон на основните събития в повествованието. Често се комбинира с лимитиращи адвербиали, експлициращи продължителни интервали от време. За разлика от актуалния РРП той се образува предимно от **имперфективи** (7а, б), по-рядко от **перфективи** (8). В ЧЕ извън контекста на подчинените допълнителни и подложни изречения, както и на подчинените условни изречения със съюза *kdyby* ‘ако’, му съответстват **ФЕ**, които са предимно оформени в ирелевантния по отношение на признаците ‘ренаративност’ и ‘свидетелственост’ **пре-терит** еквивалентни **имперфективи** (7а, б) или **резултативни** и/или **статални конструкции** (8).

3. Итеративен релативен резултативен презенс

Емпиричен материал:

(9) Виждала съм те няколко пъти. / **Viděla** jsem tě tady už několikrát [ДимД1];

(10) Често **бе засичал** как възхитени или жадни мъжки погледи следят едничката хубава жена на строежа; <...>. / **Vídal** často nadšené nebo toužebné mužské pohledy, které sledovaly jedinou hezkou ženu na stavbě; <...> [Мут2];

(11) Мюрие **бе споменавал** много пъти пред нея, че като лекар Доминго е по-добър от Ередиа. / Muriet se před ní několikrát **zmínil**, že jako lékař je Domingo schopnější než Heredia [ДимД1];

(12) Вече вървахме по скритите пътеки не по-зле от овчарите, защото ги **бяхме извървели** по сто пъти. / Vyznali jsme se už v skrytých stezkách stejně dobře jako zdejší pastevci, když **jsme** je nejmíň stokrát **prochodili** [Дон].

Итеративният РРП изразява резултати от неактуални повтарящи се в миналото действия и често се комбинира с адвербиали за повторяемост. Образува се и от **имперфективи** (9–11), и от **перфективи** (12). Негови **ФЕ** в ЧЕ са оформени в ирелевантния по отношение на

признака 'свидетелственост' претерит както от итеративни **имперфективи** (9, 10), така и **перфективи** в неактуална, итеративна употреба (11, 12). Емпиричният материал показва известна асиметрия между БЕ и ЧЕ по отношение на видовата дистрибуция. В БЕ преобладава имперфективният РРП с итеративно значение, но негови **ФЕ** в ЧЕ са доста често оформени в претерит перфективи (11).

Б. Неутрализации на релативния резултативен презенс

В качеството си на таксисно и резултативно маркирана грамема употребеният в главното си значение **РРП** може да бъде заместван от немаркираните си корелати – (1) от таксисно немаркирания *нерелативен резултативен презенс* и (2) от резултативно немаркирания *релативен презенс*, употребени в общото им значение.

1. Нерелативен вместо релативен резултативен презенс⁶

Емпиричен материал:

(13) Казах им, че **съм** гледал този филм. {Срв. *Бях гледал този филм и им го казах.*} / Řekl jsem jim, že ten film **jsem** už **viděl** [Кал];

(14) Изведнъж тя забеляза, че двамата **бяха** **вкопчили** <срв. *са вкопчили*> ръцете си конвулсивно един в друг. / Najednou si všimla, že **mají** křečovitě **propletené** prsty... [ДимД1];

(15) Брат Гонзало забеляза по стъклото, че **сте** **взели** <срв. *бяхте взели*>, преди да легнете, приспивателно. / Bratr Gonzalo poznal podle krabičky, že **jste si vzala** prášky pro spaní [ДимД1].

В таксисно слаби морфологични позиции⁷ са налице условия за *таксисна неутрализация на РРП*. Емпиричният материал обаче показва, че за узуса е характерна по-скоро *конкуренция между нерелативния и релативния резултативен презенс*. Това се дължи на факта, че при граматичното оформяне на своето изказване говорещият (респ. пишещият) може да приложи две различни гледни точки – или собствената си гледна точка на участник във факта на съобщаването, т.нар. гледна точка „отвън“ (тогава реферираното събитие е ориентирано към изказването), или гледната точка на участника в съобщавания факт от плана на миналото (на когнитивния субект, на глаголното лице), т.нар. гледна точка „отвътре“ (тогава реферираното събитие е

⁶ Перфект вместо плусквамперфект.

⁷ Такива са например подчинените допълнителни и подложни изречения след *verba dicendi, scribendi, sentiendi* и *cogitandi*, както и подчинените определителни изречения след техни именни деривати или след техни синоними.

ориентирано към минал момент, който за участника в него е сегашен) (Ницолова 2008: 266).

В БЕ се прилагат – макар и с различен успех – и двете гледни точки. Така например в подчинените (а) допълнителни изречения след *verba dicendi* и *scribendi* (13) и (б) определителни изречения след техни именни деривати доминира гледната точка „отвътре“, т.е. таксисната неутрализация е почти облигаторна. В подчинените (а) допълнителни (14, 15) и (б) подложни изречения след *verba sentiendi* и *cogitandi*, както и в подчинените (в) определителни изречения след техни именни деривати пък е налице конкуренция между двете гледни точки дори в едни и същи синтактични условия и у едни и същи автори (14 и 15) или преводачи, т.е. тук таксисната неутрализация е факултативна.⁸ В ЧЕ при аналогичните синтактични условия се прилага гледната точка „отвътре“, т.е. **ФЕ** както на **българския РРП**, така и на употребения вместо него в общото си значение **резултативен презенс** обикновено са оформени в ирелевантния по отношение на признака ‘*резултативност*’ **претерит** предимно общорезултативни или специалнорезултативни **перфективни глаголи** (13, 15), евентуално и оформени в релативно употребен **презенс** резултативни и/или статални **глаголни конструкции** (14) и статални **имперфективни глаголи**.

2. Релативен презенс вместо релативен резултативен презенс⁹

Емпиричен материал:

(16) Да бяхме разсъдили, преди да **отпратеше** <вм. *беше отпратил*> съгласието си, <...>. / Měli jsme si to rozmyslit, než **jsi odeslal** svůj souhlas, <...> [Мут3];

(17) Ако постъпките на генерал Д. **се увенчаеха** <вм. *се бяха увенчали*> **с успех** <...>, сигурно щеше да бъде изпратен на Западния фронт, <...>. / Kdyby **byl** generálův zůkrok **úspěšný** <...>, Bentze by poslali někam na západní frontu <...> [ДимД2].

В слаба за резултатива позиция е възможна и **резултативна неутрализация на РРП**. Чешките **ФЕ** – било то глаголи (предимно **перфективни**), било то **резултативни** и/или **статални конструкции** – обикновено са оформени в резултативно ирелевантния **претерит** (16),

⁸ Трябва да се има предвид, че *verba dicendi* и *scribendi* и техните именни деривати предполагат и конкуренция между корелативните по признака ‘*ренаративност*’ непреизказни и преизказни форми (вж. по-долу II – 3).

⁹ Имперфект вместо плюсквамперфект.

а в подчинените изречения – с условния съюз *kdyby* ‘ако’ и в резултативно ирелевантния **кондиционал** (17).

II. БЪЛГАРСКИЯТ РЕЛАТИВЕН РЕЗУЛТАТИВЕН ПРЕЗЕНС В ОБЩОТО МУ ЗНАЧЕНИЕ

В системно обусловеното си морфологично значение българският **РРП** експлицира *липса на данни за преизказана или непреизказана свидетелски или несвидетелски обективно или субективно изявена едновременност или разновременност на резултат от действие в плана на миналото* (срв. и Куцаров 2007: 260).

В слаби за маркираните му корелати позиции **РРП** се реализира в общото си значение и в качеството си на техен немаркиран корелат може да ги замества, т.е. наблюдаваме морфологична неутрализация на маркираните грамемни на съответните морфологични категории – (1) на темпорално маркирания *релативен резултативен футур*, (2) на модално маркирания *кондиционал* и (3) на преизказно маркирания *ренаративен РРП*.

1. Релативен резултативен презенс вместо релативен резултативен футур¹⁰

Емпиричен материал:

(18) След няколко часа щяха да са преминали <срв. *бяха преминали*> Скалистите планини¹¹. <...> Снегът беше спрял. / Ještě pár hodin a Skalisté hory **budou zdolány** <срв. *O pár hodin později byly Skalisté hory zdolány.*>. <...> Přestalo sněžit [Верн];

(19) <...>, Хари побягна от трапезарията право в килера под стълбището. <...> След няколко секунди той вече бе отнесъл <срв. *щеше да е отнесъл*> тежкия си куфар до входната врата. / Harry se z obývacího pokoje vytratil dřív, <...>, a zamířil rovnou k přístěnku pod schody. <...> V několika vteřinách dovláčet <срв. *dovleče*> svůj kufr k domovním dveřím [Роу].

Когато става въпрос за резултат от действие, което е следходно от гледна точка на минал ориентационен момент, но предходно и вече реализирано от гледна точка на изказването, т.е. на сегашния ориента-

¹⁰ Плусквамперфект вместо футурум екзактум претерити.

¹¹ В този пример не става въпрос за транспозиция, а за факултативна морфологична неутрализация или другояче казано – за конкуренция между въпросните грамемни. В цитираните текстове са формите в получер шрифт, а формите в получер курсив в скобите са техни конкурентни в съответния контекст еквиваленти.

ционен момент, той може да бъде темпорално ориентиран спрямо който и да е от тях. Това обяснява и наблюдаваната при неговото граматично оформление **конкуренция** между **релативните резултативни футур** (18) и **презенс** (19) в БЕ и съответно между релативно употребените резултативно ирелевантни **футур** (18) и **претерит** (19) в ЧЕ.

В БЕ в някои подчинени изречения, чиито главни изречения изразяват бъдещи събития, е налице облигаторна **темпорална неутрализация на футуралните грамем** (Ницолова 2008: 278 – 279, 284, 296 – 297), т.е. употреба на **презенсните грамем** в тяхното общо значение. Емпиричният материал не само че потвърждава това, но дори води и до още едно заключение – че при **релативните футурални грамем** тя е съпровождана и от **таксисна неутрализация**. Това означава, че в подобни синтактични условия вместо **РРП**, очакван на мястото на релативния резултативен футур, се среща предимно **резултативният презенс** като негов нерелативен корелат (20). Извън контекста на подчинените условни изречения (за тях вж. по-долу II – 2) неговите чешки **ФЕ** – било то глаголи, било то **резултативни и/или статални конструкции** – обикновено са оформени в релативно употребения резултативно ирелевантен **футур** (20), евентуално и в резултативно ирелевантния **кондиционал**.

2. Индикативен релативен резултативен презенс вместо кондиционал¹²

Емпиричен материал:

(20) **Ако не беше срещнал** Гергана, сигурно щяха да задигнат и палтото от гърба му. / *Kdyby nepotkal Gerganu, určitě by ho obrali o poslední košili* [Кал];

(21) **Ако бе подал** ръка на Найден за другарски съвет, щеше да стане жалък и смешен в очите на съперника си, <...>. / *Kdyby byl podal Najdenovi ruku k přátelské poradě, stal by se v očích svého soupeře, <...>, ubohý a směšný* [ДимБ];

(22) **Ако я бях погубил** със своето нищожество или слабост, какво изкупление би могъл да измисли моят злощастен ум? / *Jestli jsem ji zničil svou ničemností nebo slaboštvím, jaké vykoupení by si mohl vymyslet můj nebohý rozum?* [Веж];

(23) **И ако бе решил** да убие себе си, защо трябваше да убива и нея? / *A je-li rozhodnut zabít sebe, proč zabíjet i ji?* [ДимД2].

¹² Индикативен плусквамперфект вместо кондиционал.

В качеството си на модално немаркирана грамема **РРП** може да замества модално маркираната с признака ‘*условност*’ корелативна грамема **кондиционал**, т.е. да настъпи **модална неутрализация на кондиционала** по този признак. Специално в подчинените условни изречения тази неутрализация е почти облигаторна¹³. Чешки **ФЕ** на българския **индикативен РРП** в подчинените изречения с условния съюз *kdyby* ‘ако’ са **кондиционалът**, при това както **нерелативният** (20), така и **релативният** (21)¹⁴, в подчинените изречения с останалите условни съюзи – и **претеритът** (22), а при подмяна на гледната точка на участника във факта на съобщаването с тази на участника в съобщавания факт вместо претерит е възможен и релативно употребен **презенс** (23).

3. **Неренаративен вместо ренаративен релативен резултативен презенс**¹⁵

В качеството си на немаркиран корелат **неренаративният РРП** може в общото си значение да замества своя ренаративно маркиран корелат, стига в изказването да има ренаративен оператор, и тогава е налице **ренаративна неутрализация на ренаративния РРП**. Като маркиран член на доста морфологични категории ренаративният РРП много често е подлаган и на други морфологични неутрализации – особено темпорална. *Verba dicendi, scribendi, sentiendi* и *cogitandi* и именните им деривати предполагат и конкуренция между корелативните по признака ‘*ренаративност*’ непреизказани и преизказани форми, от една страна, и/или между корелативните по признака ‘*релативност*’ неотносителни и относителни темпорални форми, от друга страна. Освен това в рамките на ренаратива релативната опозиция се сменя изцяло.

Емпиричен материал:

(24) Хари бе сигурен, че съчиняваха как според тях бе пострадал <срв. *как бил пострадал*> Малфой. / Harry si byl jistý, že právě

---

¹³ Употребеният в подчинени условни изречения кондиционал е своеобразен морфологичен архаизъм (срв. Маровска 2007: 110 – 111). В подобен контекст той е стилистично маркиран, характерен е за книжовния БЕ и за определени автори.

¹⁴ В традиционните чешки граматики *нерелативният кондиционал* се нарича *kondicionál přítomný* ‘сегашен кондиционал’, а *релативният* – *kondicionál minulý* ‘минал кондиционал’.

¹⁵ Непреизказан вместо преизказан плусквамперфект.

dávají dohromady vlastní verzi toho, jak Malfoy **přišel ke svému zranění** [Роу];

(25) Според преданията членовете на братството **бяха направили** <вм. *били направили*> каменна карта <...>. / Podle legendy vytvořilo bratrstvo kamennou mapu <...> [Бр];

(26) Според нея тази нощ го **бяха повикали** <вм. *били повикали*> в Лувъра не като специалист по символика, а като заподозрян <...>. / Podle Sophie nebyl dnes v noci povolán do LouXavru soby odborník na symboly, ale jako hlavní podezřelý <...> [Бр];

(27) Според нея точно това ме **било разболяло** <срв. *беше разболяло*>. / Bezťak jsem byl prý nemocný právě z toho [Ур].

Чешките **ФЕ** на употребения в общото си значение български **РРП** (24 – 26) са същите като тези на неговия **ренаративен корелат** (27) – комбинации от ренаративен оператор¹⁶ и ренаративно ирелевантния **претерит**.

И така, резултатите от представеното изследване могат да бъдат обобщени по следния начин:

1. Основни дискурсни употреби на българския **РРП** в неговото главно морфологично значение са актуалната, хабитуалната и итеративната. Неговите чешки **ФЕ** в тези му употреби са оформени в релативно употребен **претерит** общорезултативни или специалнорезултативни **перфективни глаголи**, статални **имперфективни глаголи** и резултативни и/или статални **глаголни конструкции**¹⁷, често придружавани от резултативни оператори като *už* ‘вече’, *ještě* ‘вече’ и др. под.

2. В качеството си на таксисно, резултативно и свидетелски маркирана грамема **РРП** може в морфологично слаба позиция да бъ-

¹⁶ Обстоятелството, че преизказността не е морфологизирана в ЧЕ, обяснява и много по-големия брой, по-голямото структурно разнообразие и по-високата фреквентност на чешките **преизказни оператори** в сравнение с притежаващия морфологично преизказване български език. За преизказването в ЧЕ вж. Щиха 2013: 932 – 936.

¹⁷ По същество чешките резултативни глаголни конструкции са комбинации на глаголите *být* ‘съм’ и *mít* ‘имам’ с пасивни или активни департиципиални адективи (например: *dárky už měla koupené* ‘вече беше купила подаръци’ и *jeho nos byl opuchlý/nos měl opuchlý* ‘носът му беше отеъкъл’), а статалните – комбинации на глаголите *být* ‘съм’ и *mít* ‘имам’ със статални адвербиали (наречия или предложни изрази, например: *už byla vzhůru* ‘вече беше станала (от сън)’ и *děti ještě neměla v posteli* ‘децата ѝ още не си бяха легнали’).

де подложен на съответната морфологична неутрализация – било то облигаторна, било то факултативна.

(а) Като таксисно маркиран той може да бъде заменян от немаркирания си корелат – таксисно немаркирания резултативен презенс – и тогава негови чешки **ФЕ** са **перфективни глаголи**, оформени в релативно употребен **претерит**, или **имперфективни глаголи** (най-често статални) и **глаголни конструкции** (резултативни и/или статални), оформени в релативно употребен **презенс**.

(б) Като резултативно маркиран той може да бъде заменян от немаркирания си корелат – нерезултативния релативен презенс – и тогава негови чешки **ФЕ** са **глаголи** и **глаголни конструкции** (резултативни и/или статални), оформени в релативно употребен **претерит**, а в подчинените условни изречения след съюза *kdyby* ‘ако’ – в **кондиционал**.

3. В системно обусловеното си морфологично значение при определени морфологични неутрализации българският **РРП** може да бъде употребяван вместо съответните си маркирани корелати, евентуално в конкуренция с тях, в морфологично слаби за тях позиции, а именно:

(а) вместо релативния резултативен футур – в този случай неговите чешки **ФЕ** са глаголи, оформени или в релативно употребени **футур** и **претерит**, или в **кондиционал**, и резултативни и/или статални **глаголни конструкции**;

(б) вместо кондиционала – в този случай неговите чешки **ФЕ** са **глаголи** и резултативни и/или статални **глаголни конструкции**, оформени в **кондиционал** в условните изречения със съюза *kdyby* ‘ако’, а в останалите условни изречения – в **претерит**;

(в) вместо ренаративния РРП и тогава негов чешки **ФЕ** са оформени в релативно употребен **претерит глаголи** и резултативни и/или статални **глаголни конструкции** в комбинация с ренаративни оператори.

Дори само приведените в изложението емпиричен материал убедително илюстрира проявите на конкуренция между различни езикови средства в БЕ – морфологични, синтактични и лексикални – при изразяване на следеното тук семантично съдържание в различни дискурсни условия. Регистрираните чешки **ФЕ** на българския активен индикативен **РРП** в главното му, но особено красноречиво – в системно обусловеното му значение, категорично потвърждават на-

личието на значителна граматична асиметрия – при това не само формална, но и функционална – между БЕ и ЧЕ конкретно в изследвания сектор от граматичните им системи.

ИЗТОЧНИЦИ

ЧНК – ПК: Gladkova, H., N. Kalajdzievová, M. Vavřín: *Korpus InterCorp – bulharština, verze 11 z 19.10.2018. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2018* <<http://www.korpus.cz>>.

БЪЛГАРСКИ АВТОРИ

Ваз: Вазов, И. *Под игото*. София: Български писател, 1972. // Vazov, I. / překl. Hanzová, Z. *Pod jařtem*. Praha: Odeon, 1968.

Веж: Вежинов, П. *Барьерата. Белият гуцер*. София: Български писател, 1977 // Vežinov, P. / překl. Kufnerová, Z. *Bariéra*. Praha: Odeon, 1980.

ДимБ: Димитрова, Б. *Лавина*. Пловдив: Христо Г. Данов, 1971. // Dimitrova, B. / překl. Hronková, D. *Lavina*. Plzeň: Stráž, 976.

ДимД1: Димов, Д. *Осъдени души*. София: Български писател, 1960. // Dimov, D. / překl. Nováková, L.; Mára, K. *Odsouzené duše*. Praha: Odeon, 1969.

ДимД2: Димов, Д. *Поручик Бенц*. София: Български писател, 1987. // Dimov, D. / překl. Маха, P. ml. *Láska poručíka Bentze*. Praha: Melantrich, 1972.

Дон: Дончев, А. *Време разделно*. София: Български писател, 1964. // Dončev, A. / překl. Reinerová, H. *Přelom*. Praha: Odeon, 1972.

Кал: Калчев, К. *Двама в новия град*. Пловдив: Христо Данов, 1982. // Kalčev, K. / překl. Kříž, V. *Dva v novém městě*. Praha: Naše vojsko, 1989.

Мут1: Мутафчиева, В. *Алкивиад Велики*. Пловдив: Христо Г. Данов, 1976. // Mutafčieva, V. / překl. Махová, A. *Alkibiades Veliký*. Praha: Odeon, 1986.

Мут2: Мутафчиева, В. *Белот на две ръце*. София: Български писател, 1973. // Mutafčieva, V. / překl. Hronková, D. *Pasiáns pro dva*. Praha: Lidové nakladatelství, 1980.

Мут3: Мутафчиева, В. *Случаят Джем*. София: Отечествен фронт, 1967. // Mutafčieva, V. / překl. Маха, P. *Sultáni a diplomaté*. Praha: Naše vojsko, 1974.

Ст: Стоев, Г. *Цена на златото*. Велико Търново: Слово, 2002. // Stoev, G. / překl. Nováková, L. *Cena zlata*. Praha: Melantrich, 1975.

ЧЕШКИ АВТОРИ

Ур: Урбан, М. / прев. Михайлова, М. *Седмоцърквие* – Панорама, бр. 1, 2002, 249 – 263 [откъс от роман]. // Urban, M. *Sedmikostelí*. Praha: Argo, 2001 (2. vydání).

ДРУГИ АВТОРИ

Бр: Браун, Д. / прев. Бъчваров, К. *Шифърът на Леонардо*. София: Бард, 2003 // Brown, D. / překl. Dušek, Z. *Šifra mistra Leonarda*. Praha: Metafora, 2003.

Верн: Верн, Ж. / прев. Иванова, Г. *Пътешествие около света за 80 дни*. София: Труд, 2006. // Verne, J. / překl. Pospíšil, J. *Cesta kolem světa za osmdesát dní*. Praha: Albatros, 1971.

Роу: Роулинг, Дж. К. / прев. Мелнишка, М. *Хари Потър и затворникът от Азкабан*. София: Егмонт България, 2001. // Rowlingová, J. K. / překl. Medek, P. *Harry Potter a vězeň z Azkabanu*. Praha: Albatros, 2001.

ЛИТЕРАТУРА

Куцаров 2007: Куцаров, И. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. [Kutsarov, I. Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologiya.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2007.

Маровска 2005: Маровска, В. *Новобългарският перфект*. [Marovska, V. Novobalgarskiyat perfekt.] София: Издателство „РОМИНА“, 2005.

Маровска 2007: Маровска, В. *Стилистика на българския език*. [Marovska, V. Stilistika na balgarskiya ezik.] Пловдив: „КОТА Принт“, 2007.

Маровска 2013: Маровска, В. *Референция и реферирание в света на езика*. [Marovska, V. Referentsiya i referirane v sveta na ezika.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2013.

Ницолова 2008: Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. [Nitsolova, R. Balgarska gramatika. Morfologiya.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008.

Стойчев 2015: Стойчев, С. *Функционално-семантичните микрополе-та на резултативността в съвременния български и в съвременния чешки език (опит за моделиране и конфронтативен анализ)*. [Stoychev, S. Funktsionalno-semantichnite mikropoleta na rezultativnostta v savremenniya balgarski i v savremenniya cheshki ezik (opit za modelirane i konfrontativen analiz).] // *Съпоставително езикознание*. 2015, № 2, 30 – 45.

Шлосар 2017: Šlosar, D. Antepřéteritum. // Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*.

URL: <https://www.czechency.org/slovník/ANTEPRÉTERITUM> (poslední přístup: 23.06.2019).

Щиха 2013: Štícha, F. a kol. *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha: Academia, 2013.

Щиха 2017: Štícha, F. Plusquamperfektum. // Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: <https://www.czechency.org/slovník/ANTEPRÉTERITUM> (poslední přístup: 23.06.2019).

**ЯЗЫКОВЫЕ СРЕДСТВА РЕПРЕЗЕНТАЦИИ
ПИЩЕВОЙ МЕТАФОРЫ В РУССКОМ
ЛИНГВОКУЛЬТУРНОМ ДИСКУРСЕ¹**

*Елена Юрина, Анастасия Балдова
Томский государственный университет*

**LANGUAGE MEANS OF REPRESENTATION
OF GASTRONOMIC METAPHOR
IN RUSSIAN LINGUOCULTURAL DISCOURSE**

*Elena Yurina, Anastasiya Baldova
Tomsk State University*

The scientific framework is considered and the definition of „linguacultural discourse“ is proposed which is understood as speech activity and carried out by communicants in the process of mastering and comprehension of phenomena of either their own culture or any other one. The ways of linguistic representation of the Russian food metaphor in such genre forms of linguacultural discourse like linguacultural dictionary and television travelog are characterized. The empirical material is composed of „Dictionary of Russian Food Metaphor“ (2015, 2017) and three television series from the author’s cycle of travel programs by V. Pozner and I. Urgant (2008, 2010, 2016).

Key words: gastronomic/food metaphor, figurative vocabulary, phraseology, linguocultural discourse, dictionary

1. **Пищевая метафора** в нашем исследовании понимается широко, в духе когнитивной теории метафоры (Лакофф, Джонсон 1990, Баранов 1991, Чудинов 2001 и др.), как концептуальная модель осмысления различных явлений окружающего мира и внутреннего мира человека в терминах еды и гастрономии. Исходная сфера метафорических проекций (*source domain*) охватывает блюда и продукты

---

¹ Исследование проведено при финансовой поддержке Российского научного фонда. Грант № 18-18-00194 – «Образная система русского языка в полидискурсивном пространстве современных коммуникаций», 2018 – 2020 гг.

питания, их свойства, способы приготовления и поглощения, состояния и действия субъектов гастрономической деятельности, кухонный инвентарь, регламент и прочие обстоятельства питания. Языковыми репрезентантами пищевой/гастрономической метафоры являются слова в переносно-образных значениях (*винегрет* – ‘путаница, беспорядочное смешение фактов, событий, явлений’), слова с метафорической внутренней формой (*заваруха* – ‘внезапно возникшая сложная ситуация, нарушающая привычный порядок событий и чаще всего имеющая негативные последствия’), устойчивые сравнения (*как лёншка* – ‘о плоских и круглых предметах’), идиомы (*остаться на бобах* – ‘остаться ни с чем, лишиться того, чем обладал’), пословицы и поговорки (*за семь вёрст киселя хлебать* – ‘напрасно и необдуманно стремиться куда-л., имея возможность достичь желаемого на месте’), авторские контекстуальные метафоры и сравнения (*Небо сегодня распирало от взбитых сливок, будто там, наверху сумасшедший кондитер в белом колпаке все наслаивал и наслаивал крем поверх глазури*. Д. Рубина) и прочие иносказательные употребления образов еды и пищи в речи. Результаты исследования русской пищевой метафоры авторами статьи освещаются в серии научных работ (Юрина 2013, Юрина, Балдова, 2017), а также в двух опубликованных томах «Словаря русской пищевой метафоры» (Юрина, ред. 2015, 2017).

Цель данной статьи – представить лингвистические способы экспликации пищевой метафоры в разных жанрах русского лингвокультурного дискурса. Для её достижения необходимо предварительно осмыслить само понятие «лингвокультурный дискурс», которое представляется достаточно ёмким, имеющим ценный эвристический потенциал, однако на данном этапе недостаточно отрефлексированным лингвистическим сообществом и не вошедшим в ядро лингвокультурологической терминологии.

2. **Научные рамки понятия лингвокультурный дискурс** лежат в области терминологической системы лингвокультурологии (Телия 1996, Воробьев 1997, Маслова 1997 и др.), где получил определение и широко используется термин *лингвокультура*, который обозначает культуру определенного сообщества (этноса, нации, социальной группы), воплощенную в единицах языка и речи. В. В. Красных предлагает следующее определение *лингвокультуры*: это «культура оязыковлённая, т.е. воплощённая и закреплённая в знаках живого языка и проявляющаяся в языковых/речевых процессах, это культура, явленная нам в языке и через язык; феномен лингвокогнитивный, формиру-

емый не языковыми единицами, но в первую очередь культурными смыслами и находящимися с ними в отношениях взаимосвязанности образами сознания в их вербальных одеждах» (Красных 2016: 133). При этом язык отражает факты как материальной, так и духовной культуры, где под материальной культурой можно понимать объекты физической среды существования человека и способы их производства, сформированные сообществом в процессе освоения природы; а под духовной культурой – представления о мире (научные, мифологические, обиходно-практические или наивные и т.п.), идеалы, ценности, стереотипы, нормы поведения, закрепленные в результатах познавательной и творческой деятельности сообщества.

Социокультурный аспект взаимодействия языка и культуры в сфере речевой коммуникации описывается посредством термина *дискурс*, понимаемого в рамках лингвокультурологии как «речь, погруженная в жизнь» (Арутюнова 1990: 136 – 137), «текст в ситуации реального общения» (Карасик 2002: 198), а также как «типовая форма языковой деятельности, тесно сплетенная с другими видами социальной деятельности, находящая воплощение в определенных текстах, которые имеют внутреннюю формально-смысловую завершенность» (Резанова 2011: 37 – 38). Для определения термина *лингвокультурный дискурс* значимыми представляются два ракурса рассмотрения данного феномена: 1) дискурс являет собой речевую деятельность, параметры которой обусловлены определенным набором социально-культурных факторов; 2) дискурс воплощается в обширных текстовых формациях, объединенных общими экстралингвистическими и собственно лингвистическими факторами их порождения и функционирования.

Лингвокультурный дискурс как феномен речевой коммуникации интегрируется, на наш взгляд, особым типом информации, рефлексия по поводу которой служит мотивом, побуждающим к текстопорождению. В его основе лежит стремление говорящего осмыслить, интерпретировать или запросить информацию относительно фактов материальной и духовной культуры того или иного народа, выразив в тексте свои мнения, наблюдения, оценки, характеристики этих фактов. Следовательно, *лингвокультурный дискурс* может пониматься как речевая деятельность, осуществляемая коммуникантами в процессе освоения и осмысления феноменов своей или чужой культуры, которая воплощается в совокупности текстов, порожденных в результате рефлексии авторов по поводу феноменов культуры и содержащих

описание природы данных феноменов, их критический анализ, ценностное отношение к ним.

Сферы бытования лингвокультурного дискурса различны, и каждой из них соответствуют определенные жанры и прагматические регистры общения. В научной сфере он может быть реализован в статьях, монографиях, диссертациях, рецензиях по лингвистике, литературоведению, культурологии, истории, философии, социологии, психологии. Он может быть представлен в сфере массовой коммуникации: в газетных, журнальных статьях, текстах и блогах в интернете, в телевизионных и радиопрограммах. Эстетическая сфера бытования лингвокультурного дискурса связана с различными жанрами художественной литературы, кино и театрального искусства. Разговоры и письменные обсуждения тем еды, путешествий, моды, спорта, развлечений, истории, политики и т. п. в бытовой и массовой социокультурной сферах также могут воплощаться в коммуникативные формы лингвокультурного дискурса.

3. Словарь лингвокультурологического типа, описывающий культурно окрашенные единицы языка и их речевое функционирование, включающий сведения прагматического и культурологического характера для расширения лингвистической семантизации, можно рассматривать как определенный жанровый формат лингвокультурного дискурса. «Словарь русской пищевой метафоры» (далее – СРПМ) соответствует этим требованиям по критериям отбора толкуемых единиц и составу словника, способам подачи материала, принципам толкования, построению макроструктуры. Рассмотрим подробнее каждый из этих параметров.

Для включения языковой единицы в СРПМ необходимы следующие условия: 1) метафорический характер значения, который обнаруживается в семантической двуплановости – способности обозначить называемый объект в иносказательной форме по аналогии с явлениями гастрономической сферы; 2) отнесенность мотивирующего образа, закрепленного в формально-семантической структуре языковой единицы, к гастрономической сфере; 3) использование единицы в речи в период с 1950 г. по настоящее время.

На основании первых двух критериев формируется словник с опорой на существующие толковые и фразеологические словари русского языка. На основании третьего критерия формируется контекстная база и корректируется словник: существенно пополняется за счет ранее не зафиксированных в словарях метафорических значений у

слов с исходной гастрономической семантикой, речевых вариаций фразеологизмов, авторских метафорических контекстов; а также незначительно сокращается за счет исключения единиц, не зафиксированных в современных текстах. Основным источником текстового материала выступает Национальный корпус русского языка (ruscorpora.ru). Таким образом, в словарь попадают однословные и сверхсловные (словосочетания, фразы, фрагменты текста) образные единицы языка с мотивирующей гастрономической семантикой, функционирующие в современных дискурсивных практиках. Например:

БУЛКА ЯМ. Полный человек (преимущественно женщина) с пышными округлыми формами. *Одобр.* – *Здесь его разглядела здоровая, белозубая официантка, просто сдобная булка – вот такой в девках была Ева* (В. Синицына. *Муза и генерал*).

ЗАРАБАТЫВАТЬ НА БУЛКИ С ГУСТЫМ СЛОЕМ МАСЛА. **Авт. ФЕ.** Хорошо зарабатывать, обеспечивая высокий уровень жизни. *Экспр.* – *На булки с густым слоем масла я зарабатывал тогда ремеслом «практикующего юриста», то есть частного детектива* (В. Скворцов. *Каникулы вне закона*).

ПОКА ЖАРЕНЬИ ПЕТУХ НЕ КЛЮНЕТ. **Погов.** *Разг./Прост.* Пока не случится неприятность. Говорится в ситуации, когда какие-л. действия или решения откладываются на неопределенный срок. *Экспр. Неодобр.* – *Грубо говоря, пока жареный петух не клюнет, можно нести разную пургу, пользуясь всеми преимуществами своего положения, а реальность всплывает всегда неожиданно* («Военное обозрение»).

ПИРОГИ ПЕЧЁТ САПОЖНИК. **Прец.** За ответственную работу берется непрофессионал. *Экспр. Неодобр.* – *В Рыбинске в полном соответствии с вечно загадочной российской кадровой политикой в кресле директора музея почему-то оказался человек со стороны, чистый технократ, фанат компьютерного дела. Казалось бы, при таком кадровом раскладе, когда «пирог печёт сапожник», музею – кранты. Ан нет – вышло, как в лучезарной сказочке («Культура»).*

Выражение восходит к басне И. А. Крылова «Щука и кот» (1812 г.): «Беда, коль пироги начнет печи сапожник, а сапоги тачать пирожник».

Состав словника и система помет подробно охарактеризованы в вводных разделах СРПМ (Юрина 2015: 8 – 20). Определенный структурный тип образной единицы маркируется посредством пометы после заглавного слова (**ЯМ** – языковая метафора, **ФЕ** – фразеологическая единица, **Прец.** – прецедентное выражение, **Погов.** – поговорка и

др.). Случаи единичных и новаторских употреблений помечаются как авторские (**Авт.**). Во всей совокупности толкуемых единиц, включая материалы готовящегося к печати 3-го тома, на текущий момент словник насчитывает более 3000 образных слов и выражений. Карто-тека контекстов составляет около 20 000 фрагментов из художественной литературы, публицистики, интернет-коммуникации.

Образные слова и выражения, репрезентирующие пищевую метафору, обладают значительным прагматическим потенциалом: характеризуются стилистической экспрессивностью, выражают эмоциональную оценку обозначаемых явлений и/или высокую интенсивность проявления качеств и процессов. Прагматический аспект семантики отражается в словаре посредством системы стилистических (**Разг.** – разговорное, **Прост.** – просторечное и др.) и эмоционально-оценочных помет (**Экспр.** – экспрессивное, **Одобр.** – одобрительно, **Неодобр.** – неодобрительно, **Ирон.** – иронически и др.).

В СРПМ даются развернутые описательные толкования лексических и фразеологических значений всех образных слов и выражений, а также мотивирующих лексем в их первичных значениях. Мотивирующие лексем располагаются перед образно мотивированными единицами и открывают лексикографическую презентацию образного лексико-фразеологического гнезда. Гнездовой принцип расположения словарного материала выполняет в словаре 2 задачи: 1) демонстрирует всевозможные способы языкового выражения метафорической интерпретации одного гастрономического образа; 2) отражает семантическую двуплановость значения образных единиц, поскольку мотивирующее значение составляет их метафорическую внутреннюю форму, ассоциативно-образный фон. Например, в гнездо с вершиной *жарить* – ‘готовить пищу под действием сильного жара, обычно в жире или масле без добавления воды’, входят образные единицы *жарить* – ‘играть на музыкальных инструментах интенсивно, азартно’, *запахло жареным* – ‘о крайне напряженной, неблагоприятной для кого-л. ситуации’, *как жареные пирожки (пойти/разобрать)* – ‘о товарах, которые пользуются большим покупательским спросом, быстро распродаются’ и др. Для того, чтобы продемонстрировать культурный фон, стоящий за языковой семантикой исходной мотивирующей лексем, словарная статья гнезда сопровождается лингвокультурологическим комментарием – небольшим по объему текстом справочно-энциклопедического характера, например, «До середины XVI – начала XVII в. в русской национальной кухне от-

существовал такой процесс, как жарение в масле. Этот способ приготовления был заимствован у татар. И т.д.)».

Макроструктура словаря строится по концептному, идеографическому и гнездовому принципам. Концептный принцип предполагает группировку образных средств в соответствии с реализацией гастрономического культурного кода, в основе которого лежит метафорическое и символическое переосмысление концептуальной сферы-источника «Еда». Идеографический принцип предполагает дальнейшую группировку по тематическим областям, представленным в разделах и подразделах СРПМ: блюда и продукты питания (зерновые и мучные продукты и блюда, мясные продукты и блюда, супы, напитки и др.), процессы приготовления (механическая обработка, термическая обработка, приготовление составов и др.), процессы поглощения (поглощение твердой пищи, поглощение жидкости, этапы и способы поглощения и др.) и т. д. Для удобства пользователя словарь сопровождается информационно-справочными разделами: алфавитным указателем толкуемых единиц с данными о страницах их размещения; а также списком авторов художественных произведений и названий газет, журналов, сайтов, из которых были извлечены контексты, иллюстрирующие дискурсивное функционирование пищевой метафоры.

Таким образом, СРПМ – это полидискурсивный и комплексный по своей природе жанр научного текста, который представляет русский лингвокультурный дискурс на уровне фрагмента концептосферы (система гастрономических образов, обладающих метафоропорождающим потенциалом), на языковом уровне (лексическая и фразеологическая семантика), на уровне пищевого кода культуры (образная интерпретация традиционной этнической и современной интернациональной пищевой традиции), на уровне коммуникации (устойчивое общеязыковое и авторское употребление пищевой метафоры в текстах различных функциональных стилей).

4. Речевое сопровождение телевизионных передач в жанре «заметок путешественника» (травелога) также можно отнести к лингвокультурному дискурсу, поскольку целью авторов данных программ является описание культурных явлений, традиций и обычаев разных стран через призму собственного инокультурного восприятия, а также выражение оценочного отношения к ним. В качестве материала для изучения функционирования пищевой метафоры в русском лингвокультурном дискурсе были использованы фрагменты текстов из цикла телепередач о путешествиях (автор В. Познер, ведущие И. Ур-

гант и В. Познер). Цикл состоит из 8 многосерийных фильмов о бытовом и культурном укладе Америки, Франции, Италии, Германии, Англии, Израиля, Испании и стран Скандинавии. Полная выборка языкового материала была осуществлена из фильмов: «Одноэтажная Америка» – 2008 г., «Тур де Франс» – 2010 г., «Еврейское счастье» – 2016 г.

Пищевая метафора встретилась в 34 текстовых фрагментах, где использовалась для описания различных феноменов культуры, религии, политического устройства стран, национального характера, исторических событий. Образная лексика и фразеология с исходной гастрономической семантикой встречается в авторском закадровом тексте, в спонтанных комментариях ведущих к увиденному или услышанному, в диалогах с героями передач или между ведущими. Можно выделить две основные функции употребления пищевой метафоры: 1) экспрессивно-изобразительную, которая заключается в наглядном, конкретно-чувственном способе характеристики явлений по аналогии со зримыми, осязаемыми объектами кулинарной сферы; 2) эмоционально-оценочную функцию, связанную с воздействием на адресата речи, выражением ценностного отношения автора к какому-л. феномену или процессу.

Примером экспрессивно-изобразительной функции может служить метафора **коктейль** – ‘смесь запахов’, использованная ведущим для передачи неповторимого аромата утреннего Нью-Йорка: *Утро Нью-Йорка начинается очень рано и с низкого старта. Кажется, весь город бежит, вдыхая божественный коктейль из утренней свежести, аромата кофе и свежей выпечки* («Одноэтажная Америка», 1 серия. Нью-Йорк). Эмоционально-оценочная функция реализуется в контексте, представляющем отрицательное отношение автора к ситуации получения сверхприбылей автомобильной отраслью Америки, которое выражено посредством негативно-оценочной метафоры **жиреть** – ‘богатеть, наживаться’: *Пока автомобильная Америка жирела, считая себя недосыгаемой, японцы, немцы, да и многие другие обогнали ее. Генри Форд был бы вне себя от гнева* (3 серия. Детройт). Неодобрительная оценка описываемой ситуации вызвана её негативными последствиями – задержкой развития машиностроения в результате получения большой выгоды от предыдущих успехов.

Путешествуя по Америке, Франции и Израилю, В. Познер стремился разобраться в том, что для жителей этих стран значит быть американцем, французом, израильтянином; можно ли говорить об единстве социально-культурного, бытового, идеологического укладов, объединяющих всех представителей этих государств; существует

ли некий общий «национальный менталитет». Для описания социальных процессов интеграции/дезинтеграции в полиэтническом многонациональном государстве авторы и гости передач использовали языковые метафоры *плавильный котел*, *салатница* – о полиэтническом государстве, *салат*, *фондю* – о многонациональном населении государства, *пирог*, *соус* – о структуре и социальных стратах сообщества. Устойчивые и новаторские (*фондю*) метафоры неоднократно повторялись в разных сериях циклов, обыгрывались в развернутых текстовых фрагментах, выполняя роль своеобразных тематических скреп отдельных сюжетов. В некоторых сериях метафоры еды сопровождались видеорядом, демонстрирующим процесс приготовления блюд национальной кухни. Видеоряд, аудиофон и речевое сопровождение (собственно метафорический текст) в своей целостности создавали полифонический, синергетический эффект эмоционального воздействия на телезрителя, переводя серьезные рассуждения о культуре и политике разных стран в увлекательный формат получения удовольствия от путешествия.

Образ котла, в котором все ингредиенты готовящегося блюда перемешиваются, теряют первоначальную структуру и передают друг другу свои вкусовые качества, проецируется в социально-политическую сферу, характеризуя государства, в которых представители разных культур и религий приобретают общие черты в результате социального взаимодействия. Метафорически обыгрывая образ котла, В. Познер формирует у собеседников и зрителей образ страны, в которой бывшие иммигранты образовали новую единую нацию: *«Характеры есть разные: у немцев свой, у французов свой, у ирландцев, у англичан, у евреев, русских и т. д. И вот, представьте, что все эти характеры как бы нырнули в один котел, и оттуда вышел какой-то новый. Это называется американский характер. Что это? Ну, это смесь»* («Одноэтажная Америка», 1 серия. Нью-Йорк). Метафору *плавильный котел* также использует гость передачи, израильский драматург Рои Хен. Развивая идею о цельности израильской нации, он сравнивает ее с фондю, горячим блюдом однородной консистенции, состоящим из расплавленных кусочков нескольких сортов сыра: *«Рои Хен: – Все это появилось. Израиль, это, что называется, плавильный котел. Люди приехали отовсюду. – И. Ургант: И как, варятся они здесь? – Рои Хен: Да, они даже оплавилась здесь. Совсем уж как фондю»* («Еврейское счастье», 2 серия. Тель-Авив, или с чем это едят). Продолжая размышлять на тему национального характера, В. Познер использует для характеристики израильского общества

развернутую речевую метафору пирога, в которой его многослойная структура, состоящая из теста и начинки, образно уподобляется обществу, в котором существуют разные социальные страты: *«Никакого израильского **фондю** нет, так мне кажется, а есть, если продолжить **кулинарную** тему, некий **пирог**, состоящий из **теста** и весьма сложной **начинки**, **вкус** которой в значительной степени определил приезд русских евреев, людей ярких и талантливых»* («Еврейское счастье», 2 серия. Тель-Авив, или с чем это едят).

Для характеристики национальной разобщенности, наличия в стране разрозненных этнических субкультур В. Познер использовал образ салата, в котором все кусочки, хоть и перемешаны между собой, но существуют отдельно друг от друга, не соединяются: *«Некоторые говорят, что Америка уже не **плавильный котел**, а салат. Все **кусочки** находятся в одной емкости, но не соединяются. Это большой салат»* («Одноэтажная Америка», 3 серия. Детройт); *«Но, рассказав об арабах, китайцах, мексиканцах, которые составляют часть этого **плавильного котла** или салата, было бы странно не сказать об еще одной **специи** этого соуса. Об иммиграции из бывшего СССР и нынешней России»* («Одноэтажная Америка», 16 серия. Нью-Йорк). В последнем контексте автор метафорически уподобляет нации соусу и специям, которые привносят свой вкус в готовое блюдо. Метафоры *салат* и *салатница* являются сквозными в речи ведущего: в разных сериях фильма об Америке они используются в эмоционально-оценочной функции, демонстрируя мнение автора о расхождении общества, что даже вызывает раздражение американского героя передачи: *«Брайан Кан: – Знаете, все эти термины меня не особо волнуют. Меня больше интересует будущее страны, в которой я живу. **Плавильный котел** или **салатница**, какое это имеет значение, если люди в ней могут жить вместе?»* («Одноэтажная Америка», 3 серия. Детройт).

В фильме «Одноэтажная Америка» В. Познер использует образ салата и для характеристики культурных явлений. Жанр мюзикла, в котором есть и диалоги, и песни, и танцы, он сравнил с салатом, состоящим из множества ингредиентов: *«Мюзикл – жанр сугубо американский. В нем есть все: и пение, и танцы, и актерская игра. В нем есть что-то от оперетты и что-то от балета. Это такой американский салат, который, как и многое другое, рожденное в Америке, стало популярным далеко за ее пределами»* («Одноэтажная Америка», 1 серия. Нью-Йорк).

Тема еды регулярно сопровождает описание Франции, ее жизни, культуры, традиций. Ведущий подчеркивает, что еда для французов не просто жизненная потребность, это целое искусство: *«Как долго можно говорить о сыре? Русскому человеку хватит 5-и минут, чтобы исчерпать тему, француз может говорить о сыре бесконечно. Сыр делают повсюду, но только французы догадались выдерживать его годами и распробовали сырную плесень. О вкусе французского сыра ходят легенды, а о его запахе анекдоты»* («Тур де Франс», 1 серия. В чем загадка Франции для россиян?). Поэтому, выбирая языковые средства для описания интереса граждан к событиям, происходящим в области, стране, ведущие выбирают метафору **политической кухни**, основанной на аналогии между помещением для приготовления пищи и сферой политических процессов: *«Французы – самые свободлюбивые люди на свете. Что, как мне кажется, имеет прямое отношение как к кулинарной кухне, так и к политической»* («Тур де Франс», 1 серия. В чем загадка Франции для россиян?).

Увлечение политикой также характерно для американской нации. Используя метафору **дрожжи** по отношению к районным собраниям американских граждан, В. Познер подчеркивает интерес американцев к местной политике и проводит аналогию между собраниями общественности, способствующими развитию и продвижению демократических ценностей, и дрожжами, вызывающими процесс брожения, необходимый для увеличения объема теста: *«Вот так собраться, чтобы обсудить свои проблемы, это очень по-американски. Может быть, вот такие собрания и есть то, что следует считать дрожжами демократии»* («Одноэтажная Америка», 2 серия. Бикон и Кливленд).

Для описания исторических событий, произошедших во Франции, была использована поговорка **аппетит приходит во время еды**, которая характеризует желание людей, азарт, появляющийся во время совершения какого-л. процесса: *«Тулузский университет основан в 1229 году для ... учебы? Не спешите с выводами. Для борьбы с еретиками, а ими были так называемые альбигойцы, ветвь секты катаров. [...] Когда альбигойцев уничтожили, взялись за ведьм и колдунов. Первую ведьму сожгли в 1275 году. Аппетит, как известно, приходит во время еды. В 1577 году здесь на одном костре одновременно сожгли 400 ведьм»* («Тур де Франс», 9 серия. Тулуза). Процесс поглощения пищи метафорически проецируется в сферу взаимоотношений между соседними государствами. Стремление захватить новые земли образно ассоциируется с голодом, острым желанием что-л.

съесть: *«Что бы сделали вы в середине 13 века, если на ваш городок то и дело совершали набеги **ненасытные** соседи? Построили бы крепость. Так и поступили жители Кераса»* («Тур де Франс», 5 серия. Прованс). Объект, представляющий военный или политический интерес, образно связан с вкусной пищей, вызывающей у субъекта аппетит: *«Существуют разные теории относительно названия острова Манхэттен. Но то, что точно известно, так это то, что сам остров всегда был **лакомым кусочком** для Европы и за него шла напряженная борьба, иногда просто война»* («Одноэтажная Америка», 1 серия. Нью-Йорк).

Пищевая метафора в характеристике впечатлений путешественников выполняет не только миромоделирующую, но прежде всего аксиологическую функции. Так, посетив город Лурд, центральной достопримечательностью которого является храм, построенный на месте многократного явления Девы Марии, В. Познер использует пищевую метафору для выражения собственного отношения к теме религии. Поездка начинается с глагола ***насытиться*** в прямом значении и заканчивается метафорой ***наестся***, связанной с идеей пресыщения большим количеством увиденных достопримечательностей: *«Мы уже вдоволь **насытились** **пищей** материальной, пора бы о душе подумать. Едем в город Лурд; Как я сказал в самом начале, мы ехали сюда в поисках **пищи** духовной. Лично я **наелся**. Так, как я хотел уехать из Лурда, я мало откуда рвался»* («Тур де Франс», 10 серия. Лурд).

Позитивные впечатления путешественников выражаются посредством образной аналогии между интересным, привлекательным для туристов городом и вкусной пищей, доставляющей гастрономическое удовольствие: *«Я скажу по-другому, Тель-Авив город **вкусный**, Тель-Авив город веселый, Тель-Авив город щедрый, открытый. Вот и все, Владимир Владимирович. И не надо требовать от Тель-Авива, чтобы тут Ватикан стоял»* («Еврейское счастье», 2 серия. Тель-Авив, или с чем это едят).

Таким образом, анализ пищевой метафоры в речи ведущих и героев цикла передач о путешествиях показал, что образные средства языка с исходной гастрономической семантикой стилистически выразительны, помогают наглядно представить позицию по различным вопросам, эмоционально воздействуют на адресатов речи в сюжетах передач и на телезрителей. Ведущие и герои фильмов хорошо понимают и умело используют метафорический смысл языковых единиц, легко включаются в языковую игру, активизируя зрительский интерес.

5. **Выводы.** К числу жанровых воплощений *лингвокультурного дискурса* можно отнести лингвокультурологический словарь, принадлежащий с точки зрения функционально-стилевой природы научному дискурсу, а также телевизионный тревелог, представляющий сферу медиадискурса. «Словарь русской пищевой метафоры» раскрывает когнитивный потенциал данной метафорической модели, фиксирует словарный состав её языковой реализации; демонстрирует факты этнических и интернациональных компонентов пищевой традиции, сложившейся в современной России, а также аспекты метафорического, символического, аллегорического переосмысления гастрономических образов. Телевизионные фильмы в жанре тревелога демонстрируют речевую реализацию коммуникативно-прагматического потенциала пищевой метафоры для экспрессивной и образной характеристики различных социокультурных феноменов и их интерпретации воспринимающим субъектом.

ЛИТЕРАТУРА

- Арутюнова 1990:** Арутюнова, Н. Д. Дискурс. [Arutyunova, N. D. Diskurs.] // *Лингвистический энциклопедический словарь* / Гл. ред. В. Н. Ярцева. Москва: Советская энциклопедия, 1990, 136 – 137.
- Баранов 1991:** Баранов, А. Н. Очерк когнитивной теории метафоры. [Baranov, A. N. Ocherk kognitivnoy teorii metaforu.] // Баранов, А. Н., Караулов, Ю. Н. *Русская политическая метафора (материалы к словарю)*. Москва, 1991, 184 – 193.
- Воробьев 1997:** Воробьев, В. В. *Лингвокультурология (теория и методы)*. [Vorob'ev, V. V. Lingvokul'turologiya (teoriya i metody).] Москва: Изд-во Рос. ун-та дружбы народов, 1997.
- Карасик 2002:** Карасик, В. И. *Языковой круг: личность, концепты, дискурс*. [Karasik, V. I. Yazykovoy krug: lichnost', kontsepty, diskurs.] Волгоград: Перемена, 2002.
- Красных 2016:** Красных, В. В. *Словарь и грамматика лингвокультурры. Основы психолингвокультурологии*. [Krasnyh, V. V. Slovar' i grammatika lingvokul'tury. Osnovy psicholingvokul'turologii.] Москва, 2016.
- Лакофф, Джонсон 1980:** Лакофф, Дж., Джонсон, М. Метафоры, которыми мы живем. [Lakoff, G., Jonson, M. Metaforu, kotorymi my zhivem.] // *Теория метафоры*. Москва, 1990, 387 – 415.

- Маслова 1997:** Маслова, В. А. *Введение в лингвокультурологию.* [Maslova, V. A. Vvedenie v linguokul'turologiyu.] Москва: Наследие, 1997.
- Резанова 2011:** Резанова, З. И. Описание дискурсивных картин мира на пересечении развития гумбольдтианских традиций анализа языка. [Rezanova, Z. I. Opisanie diskursivnyh kartin mira na peresechenii razvitiya gumbol'dtianskih traditsiy analiza yazyuka.] // *Картины русского мира: современный медиадискурс.* Томск, 2011.
- Телия 1996:** Телия, В. Н. *Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты.* [Teliya, V. N. Russkaya frazeologiya. Semanticheskiy, pragmaticheskiy i lingvokul'turologicheskiy aspektu.] Москва: Школа «Языки русской культуры», 1996.
- Чудинов 2001:** Чудинов, А. П. *Россия в метафорическом зеркале: когнитивное исследование политической метафоры.* [Chudinov, A. P. Rossia v metaforicheskom zerkale: kognitivnoe issledovanie politicheskoy metafory.] Екатеринбург, 2001.
- Юрина 2013:** Юрина, Е. А. *Вкусные метафоры: пищевая традиция в зеркале языковых образов.* [Yurina, E. A. Vkusnye metafory: pishchevaya traditsiya v zerkale yazykovykh obrazov.] Кокшетау, 2013.
- Юрина (ред.) 2015:** *Словарь русской пищевой метафоры. Т. 1. Блюда и продукты питания.* [Yurina, E. A. (ed.). Slovar' russkoy pishchevoy metafory. T. 1. Blyuda i produkty pitaniya.] / Сост. Боровкова, А. В., Грекова, М. В., Живаго, Н. А., Юрина, Е. А. Томск: Издательство Томского университета, 2015.
- Юрина (ред.) 2017:** *Словарь русской пищевой метафоры. Т. 2. Гастрономическая деятельность.* [Yurina, E. A. (ed.). Slovar' russkoy pishchevoy metafory. T. 2. Gastronomicheskaya deyatel'nost'.] / Сост. Балдова, А. В., Грекова, М. В., Живаго, Н. А., Юрина, Е. А. Томск: Издательство Томского университета, 2017.
- Юрина, Балдова 2017:** Юрина, Е. А., Балдова, А. В. Пищевая метафора в процессах концептуализации, категоризации и вербализации представлений о мире. [Yurina, E. A., Baldova, A. V. Pishchevaya metafora v protsessah kontseptualizatsii, kategorizatsii i verbalizatsii predstavleniy o mire.] // *Вестник Томского государственного университета. Филология.* 2017, № 48, 98 – 115.

**ПОЛИТКОРРЕКТНЫЕ ЭВФЕМИЗМЫ КАК СРЕДСТВО
РЕАЛИЗАЦИИ ЯЗЫКОВОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ
В ТЕКСТАХ РОССИЙСКИХ СМИ¹**

Силвия Петкова

Софийский университет им. святого Климента Охридского

**POLITICALLY CORRECT EUPHEMISMS AS A TOOL FOR
IMPLEMENTATION OF VERBAL TOLERANCE IN RUSSIAN
MASS MEDIA TEXTS**

Silvia Petkova

St. Kliment Ohridski University of Sofia

The paper presents the results of contextual analysis of a range of politically correct euphemisms which serve as substitutes for the word *poor* in Russian mass media discourse. Four degrees of mitigation are determined according to the types of concepts the euphemistic devices refer to. The study of language data has shown that the words and expressions which avoid discrimination on the grounds of economic status are commonly used in Russian public communication to break negative stereotypes and demonstrate social solidarity by saving the face of others.

Key words: euphemism, degree of mitigation, political correctness, intentions, mass media discourse, modern Russian, semantics, pragmatics

Эвфемизмы формируют одну из продуктивных лексико-фразеологических подсистем современного русского языка. Ярким примером является класс политкорректных эвфемизмов, характеризующийся подчеркнутой динамикой.

Единицы, принадлежащие к этому классу, занимают центральное место в разряде этических эвфемизмов социальной сферы. Посредством них производится корректировка вербального кода, заклю-

---

¹ Работа выполнена при финансовой поддержке Фонда научных исследований Софийского университета им. Св. Климента Охридского в рамках научного проекта 80-10-71/19.04.2018.

чающаяся «в стремлении найти новые способы языкового выражения взамен тех, которые задевают чувства и достоинство индивидуума, ущемляют его человеческие права привычной языковой бестактностью и/или прямолинейностью в отношении расовой и половой принадлежности, возраста, состояния здоровья, социального статуса, внешнего вида и т.п.» (Тер-Минасова 2008: 216).

Как культурно-поведенческая категория политическая корректность представляет собой систему норм, направленных на защиту прав дискриминируемых групп людей. Что касается языковых изменений политкорректности, то они связаны в первую очередь с контролем над способом вербализации смысла, приводящем к избеганию прямых номинаций, которые считаются в той или иной мере социально неприемлемыми.

В отличие от естественно возникающих в языке эвфемизмов лично-бытовой сферы, политкорректные эвфемизмы в своем большинстве представляют собой специально выработанные и утвержденные обществом языковые знаки толерантности к представителям определенных социальных групп. При этом языковая толерантность понимается как более широкая категория, включающая, помимо социальных, и межличностные отношения. Таким образом, мы рассматриваем политическую корректность как одно из проявлений толерантности в общении.

Тактика политкорректной эвфемизации характерна прежде всего для речи политических деятелей, государственных чиновников и журналистов. Реализуемая посредством нее языковая толерантность, как часть социально детерминированной коммуникативной этики, выступает в роли «фильтра», не пропускающего те средства вербализации, которые могли бы ущемить достоинство Другого. Следовательно, в применении данной коммуникативной тактики находит отражение ответственность говорящего за свои речевые действия.

Для изучения условий функционирования политкорректных эвфемизмов первостепенное значение имеет «их тесная связь с социокультурными процессами: с возникновением новых идеологических установок и переосмыслением культурных ценностей на слова, ранее не имевшие негативного оттенка, накладывається коммуникативное табу, в результате чего они заменяются новыми лексическими единицами» (Панин 2004: 172). В качестве языковых инноваций политкорректные термины обычно конструируются «в рамках дискурса экспертного общества», после чего вводятся в «дискурс различий» (Ботороева 2011: 5).

Политкорректность уже стала неотъемлемой частью культуры стран Северной Америки и Западной Европы, в то время как в России, по мнению исследователей, она еще не запустила глубоких корней. Возможно, одной из причин является неоднозначное отношение к политкорректности, сложившееся в российском обществе: некоторые оценивают ее положительно – как добровольный общественный кодекс поведения, а другие считают ее лицемерием (см. Архангельская 2015: 88).

Лингвисты сходятся во мнении, что нет оснований говорить о формировании целостного языка политкорректности на русской почве. Вместе с тем нельзя не заметить, что в последние годы в публичной речи растет число эвфемизмов, которые можно определить как политкорректные. Среди них, помимо единиц, полученных путем калькирования иноязычных терминов, есть и немалое количество слов и выражений, основанных на собственных ресурсах русского языка.

Наши наблюдения над языком СМИ показывают, что политкорректность имеет перспективы развития в русской речевой культуре. На сегодняшний день она оказывается востребованной, так как после активного протекания процессов социальной и этнокультурной дивергенции члены российского общества ощущают необходимость в соблюдении принципов толерантности в высказываниях и действиях (по крайней мере, в публичном пространстве).

Говоря о политкорректности как проявлении языковой толерантности, следует обратить внимание на ее соотнесенность с категорией оценочности. С одной стороны, тактика эвфемизации применяется в результате оценки коммуникативной ситуации со стороны говорящего. С другой стороны, само использование политкорректных наименований «является способом выражения оценочности, но не социально-политической, а в широком смысле – идеологической, формирующей оценку относительно норм общественного взаимодействия» (Прядильникова 2007: 9). Изучение оценочного аспекта политкорректной эвфемизации позволило бы понять те тонкие нюансы смысла, которые определяют выбор того или иного варианта косвенной номинации.

В настоящей работе представлены результаты исследования семантико-прагматических характеристик эвфемизмов, заменяющих слово *бедный* в целях превенции имущественной дискриминации в текстах российских СМИ. Анализ проводился на материале корпуса контекстов употребления этих языковых единиц, в который вошли примеры из популярных газет и журналов, а также из публикаций на

информационных сайтах. Были использованы и данные Национального корпуса русского языка.

Для целей анализа был составлен список единиц, которые, по данным Словаря эвфемизмов русского языка (Сеничкина 2008), употребляются вместо слова *бедный*. В него вошли: «*малоимущий* – в м. бедный. В знач. сущ. соц. эвф., фикс. как эвф. с к. XX в.»; «*малообеспеченный человек* – в м. бедняк. В преуменьш. знач., мин. ст. эвф.»; «*малосостоятельный* – в м. бедный // человек. В преуменьш. знач., мин. ст. эвф.»; «*социально недопривилегированный* – в м. бедный. Инояз. соц. эвф. публ. речи, фикс. как эвф. с к. XX в.»; «*социально незащищенные (слои населения)* – в м. бедняки, беднота. Перен. соц. эвф. с 90-х гг. XX в.»; «*стесненный в средствах* – в м. бедный. Перен., мин. ст. эвф.» Как видно из словарных дефиниций, немалая часть этих эвфемизмов относится к неологизмам, впервые зафиксированным в постсоветскую эпоху.

На базе мониторинга текстов СМИ список был дополнен следующими единицами: *наименее состоятельные, нуждающиеся, неблагополучные, менее/наименее благополучные, находящиеся в стесненных обстоятельствах/в стесненном материальном положении, оказавшиеся в сложной/трудной жизненной ситуации*.

Мы поставили перед собой задачу установить, как концепт, на отсылке к которому основано переименование денотата (присвоение ему «улучшенной» формы), соотносится со степенью эвфемизации, присутствующей языковой единице. В ходе анализа мы опираемся на понимание, что эвфемизм и замещаемое им прямое наименование, имеют общий объект, но разные интерпретанты². «Интерпретанты знака-эвфемизма смещают фокус восприятия объекта [...] путем выведения за рамки актуальной семантической структуры нежелательного признака» (Боторова 2011: 7). Следовательно, чем больше актуальная семантическая структура политкорректного эвфемизма отдаляет знак от «неприятного» объекта, тем выше степень смягчения негативных коннотаций.

Для определения степени эвфемизации мы используем пятиступенную шкалу, включающую минимальную, низкую, среднюю, высокую и максимальную степени³. Поскольку анализу были подвергнуты узуальные, закрепленные в речи эвфемистические единицы, в нашем

² Семиотический термин «интерпретанта» был введен Ч. Пирсом для обозначения концептуализации отношения знак – объект.

³ Срв. концепцию Е. П. Сеничкиной, согласно которой разграничиваются только три степени эвфемизации: минимальная, средняя и максимальная (Сеничкина 2008: 15 – 21).

материале представлены случаи реализации четырех степеней эвфемизации. Отсутствуют примеры максимальной степени, так как она характерна для окказиональных эвфемизмов, которые здесь не рассматриваются.

Самым частотным среди политкорректных единиц, чья семантика сфокусирована на отсутствии достаточных средств для существования, является прилагательное *малоимущий*, которое регулярно функционирует и как существительное. Например:

(1) *Раньше, когда я был просто меценатом, говорил, что мы выполняем роль государства, которое, мол, должно заботиться о малоимущих. А сейчас я думаю, что надо, наоборот, быть благодарным людям, принимающим от тебя пожертвование* (Эксперт, № 1, 2013).

Присутствие в семантической структуре слова сем 'мало' и 'иметь' обуславливает достаточную прозрачность смысла и отсюда минимальную степень эвфемизации. Необходимо уточнить, что это прилагательное функционирует не только в публицистике, но и в официально-деловых текстах. Словосочетания *малоимущая семья* и *малоимущий гражданин* приобрели статус обозначений социально-правовых категорий, определяемых в нормативных документах. Так, категория *малоимущая семья*, подразумевающая получение льгот и финансовой помощи от государства, дефинируется как «*объединение лиц, связанных отношениями родства и (или) свойства, зарегистрированных и (или) проживающих на одной жилой площади и ведущих совместное хозяйство [...], среднедушевой доход которых по не зависящим от них причинам ниже величины прожиточного минимума, установленного в Московской области*» (Постановление Правительства МО от 23.04.2004 № 240/15, Академик.ру). Можно сделать вывод, что сконструированный в конце XX в. эвфемизм *малоимущий* уже стал привычным для носителей русского языка, что послужило основой для его терминологизации.

В контексте медийной коммуникации важно отметить, что частое использование этого термина представителями власти вызывает у некоторых журналистов эффект неприятия, дистанцирования от словоупотребления. Такая позиция выражена в статье Е. Скворцовой «Талонный гуманизм»:

(2) *И вот теперь «Единая Россия» предлагает ввести талоны на покупку продуктов для тех, кого в стране называют малоимущими. Гуманизм нашей партии власти впечатляет. Я помню, как с таким же пафосом несколько лет назад они заботились о тех*

же малоимущих, переводя их льготы в деньги (Собеседник, 27.05.2008).

По сравнению со словом *малоимущий*, прилагательное *малосостоятельный*, которому также присуща минимальная степень эвфемизации, используется реже в медиатекстах:

(3) *Власти решили заранее защитить граждан от попадания в «долговую яму».. Правда, о том, как именно и когда могут быть реализованы идеи – идет ли речь о более низких ставках для малосостоятельных заемщиков, как усилят ответственность банкиров, в Минфине не уточняют* (Российская газета, 27.07.2010).

По причине своей низкой частотности, этот эвфемизм не послужил базой для образования терминологических словосочетаний.

В (4) для обозначения категории людей с низкими доходами использован оборот *наименее состоятельные граждане*, который является несколько более деликатным средством эвфемизации по сравнению с вариантом *малосостоятельные граждане*:

(4) *Выделяемые субсидии не позволяют авиакомпаниям окупить свои расходы, поэтому они предпочитают выставлять на продажу небольшое количество убыточных для них льготных билетов, продавая основную массу кресел в самолете по «коммерческим» ценам, а это, естественно, выходит дороже, чем могут себе позволить наименее состоятельные граждане* (Известия, 9.06.2014).

Эвфемизм, построенный по принципу литоты, предоставляет возможность журналисту косвенным образом выразить значение ‘самые бедные’, соблюдая языковую толерантность. Степень эвфемизации здесь можно определить как низкую (но не минимальную).

Эта же степень эвфемизации характерна и для слова *нуждающийся*. Концепт ‘нуждаться’, эксплицируемый им, способствует завуалированному наименованию лиц, у которых нет средств для существования. Приведем пример такого употребления:

(5) *По словам специалиста благотворительного фонда «Справедливая помощь» Ланы Журкиной, действительно нуждающиеся люди не занимаются попрошайничеством в метро. – Наш фонд помогает восстановить документы тем, кто при каких-то обстоятельствах их потерял, мы сотрудничаем со строительными компаниями, которые берут на работу нуждающихся, чтобы те смогли заработать на билет домой, например, если они не местные* (Известия, 26.07.2013).

Эффект смягчения здесь достигается посредством совмещения приемов умолчания и логического развития. Во первых, недоговари-

вается, в чем именно нуждаются люди, о которых идет речь. Во вторых, из подразумеваемого из контекста смысла ‘нуждаться в деньгах’ логически выводится импликатура ‘не иметь денег’. Косвенному выражению смысла закономерно соответствует более высокая степень эвфемизации, чем минимальная.

Наряду с эвфемизмами, чья актуальная семантика так или иначе основана на признаке ‘не имеющий денежных средств для нормального существования’, в медиатекстах активно функционируют политкорректные слова и конструкции, семантика которых сфокусирована на более абстрактных категориях.

В тех случаях, когда эвфемизм актуализирует такие концепты, как ‘обеспеченность’ и ‘защита’, более успешно реализуется интенция сохранения достоинства Другого.

В прилагательном *малообеспеченный* имеет место отказ от упоминания имущественного состояния. Вместо него в поле внимания вводится понятие ‘недостаточная обеспеченность’, которое, в силу большей широты возможных интерпретаций, способствует повышению степени эвфемизации. Ее можно обозначить как среднюю⁴. Обратимся к типичному примеру употребления данного эвфемизма:

(6) *Казна сэкономит на поддержке **малообеспеченных** семей*
*Вчера в Госдуме в первом чтении были утверждены два законопроекта, «направленные на поддержку позитивных демографических тенденций» в стране. При этом в тексте документов всплывают интересные детали. Оказывается, дополнительные ежемесячные выплаты на второго ребенка пойдут из материнского капитала. То есть государство поможет **малоимущим** за счет денег, которые уже принадлежат семьям с двумя детьми (Независимая газета, 14.12.2017).*

Неслучайно слово *малообеспеченные* вынесено в заголовок, который является важнейшим композиционным элементом медиатекста: «находясь в препозиции к основному тексту статьи, он представляет ее основную тему, дает квинтэссенцию ее содержания» (Раденкова 2015: 115). Появление в заголовке свидетельствует о его эталонной позиции в анализируемом эвфемистическом ряду. Далее в статье употребляется и другой частотный заменитель слова *бедные* – эвфемизм *малоимущие*. Таким образом журналист последовательно, без отклонений реализует тактику политкорректности.

---

⁴ Иной позиции придерживается Е. П. Сеничкина, приписывая прилагательному *малообеспеченный* минимальную степень эвфемизации на том основании, что в нем присутствует приставка *-мало* в значении *-не* (см. Сеничкина 2008: 20, 185).

О том, что эвфемизм *малообеспеченный* воспринимается как более щадящий достоинство людей с низкими доходами по сравнению со словом *малоимущий*, говорит тот факт, что он послужил для создания самого многочисленного ряда терминов, которыми на сегодняшний день оперирует российская система социальной помощи. Так, в стандарте ГОСТ Р 52492-2005 читаем: «**Малообеспеченное население (малообеспеченные граждане, малообеспеченная семья):** Граждане, которые по независимым от них причинам имеют среднедушевой доход ниже или на уровне прожиточного минимума, установленного в соответствующем субъекте Российской Федерации» (Академик.ру).

Среднюю степень эвфемизации устанавливаем и при замене слова *бедный* на оборот *социально незащищенный* (ср. англ. *socially disadvantaged*). Здесь также применяется один из распространенных приемов создания эвфемизмов – перенаправление мысли в предпочтительном направлении. В данном случае производится смещение фокуса интерпретации от отсутствия материальных средств к отсутствию социальной защиты. Эвфемизм часто встречается в сообщениях о благотворительных акциях, акцентируя на социальной ущемленности людей с ограниченными финансовыми возможностями и на необходимости оказания им помощи:

(7) *В Белгороде прошла традиционная акция «Мы вам поможем». Накануне нового учебного года представители Красного Креста, бизнес-сообщества и просто неравнодушные горожане помогли подготовиться к школе деткам из социально незащищенных семей* (Комсомольская правда, 29.08.2018).

Изменение концепта, к которому отсылает акт номинации, благоприятно для означаемого объекта. Это делает данный специально сконструированный знак политкорректности одним из предпочтительных вариантов вербализации значения ‘бедные’ в медиатекстах, чьи авторы стремятся к языковой толерантности.

К группе, реализующей среднюю степень эвфемизации, следует отнести и эвфемистический оборот *стесненный в средствах*. Примечательно то, что этот оборот существует давно в русском языке: он использован в рассказе А. Н. Толстого «Месть» (1910 г.) (см. Сеничкина 2008: 408). Контексты его употребления, как правило, не связаны с обсуждением социальных проблем, поэтому его можно отнести к переходной зоне между лично-бытовыми и социальными эвфемизмами. Так, в статье, придерживающейся неофициального регистра жур-

налистского дискурса, употребление этого эвфемизма способствует реализации речевого акта ненавязчивого совета:

(8) *Любители тату, стесненные в средствах, тоже могут обращаться в столичные салоны. Почти при каждом из них есть учебные центры, а начинающим мастерам для практики нужны модели. И вы имеете все шансы стать такой моделью. Татушкой вас обеспечат совершенно бесплатно* (Комсомольская правда, 20.08.2006).

Интерес представляют и условия функционирования эвфемизма *неблагополучный* вместо *бедный*. Согласно Словарю эвфемизмов русского языка, *неблагополучный* употребляется «вм. несчастливый, терпящий неудачи» (Сеничкина 2008: 227). Однако, как показывают корпусные данные, в современном медиадискурсе это слово регулярно подвергается семантической конкретизации и выступает в кореферентном синонимическом ряду с уже устоявшимися в языке эвфемизмами, замещающими слово *бедный* (см. пример ниже). Это дает нам основание считать, что прилагательное *неблагополучный* уже приобрело дополнительное эвфемистическое значение: в качестве знака политкорректности оно используется для превенции имущественной дискриминации.

(9) *В моей практике было много случаев, когда детей из многодетных семей не хотели брать в хорошие школы. Считается, что многодетные семьи – неблагополучные, малообеспеченные. Школьное руководство идет на различные ухищрения, чтобы отсеивать таких детей* (Известия, 6.08.2013).

О том, что концепт ‘благополучие’ устойчиво ассоциируется с концептом ‘богатство’, свидетельствует и тот факт, что определение *менее благополучные* в (10) выступает в качестве заменителя прямой номинации *более бедные*.

(10) *Бруней – одно из самых благополучных государств в Юго-Восточной Азии. Первое место занимает Катар. (...) При этом население страны составляет лишь 1,8 млн. человек, из которых всего 280 тыс. являются гражданами, остальные – это гастарбайтеры из соседних, менее благополучных стран* (Вести Экономика, 21.05.2014).

Перенаправляя мысль реципиента на более генерализованный концепт, эвфемизмы *неблагополучный* и *менее благополучный* реализуют среднюю степень эвфемизации.

Что касается высокой степени эвфемизации, то она характерна для сложных словесных конструкторов, в составе которых присутствуют компоненты, отсылающие к весьма широким понятиям: *стесненные обстоятельства/условия, сложная/трудная жизненная ситуация*

и др. Такая эвфемистическая замена приводит к семантической неопределенности и, следовательно, к затушевыванию негативного смысла.

Обратимся к фрагменту медиатекста, в котором цитируется высказывание В. В. Путина по поводу студенческих стипендий:

(11) *Мы стипендии сохраняем. И не потому что это традиция такая, а чтобы многие из тех, кто находится в стесненных обстоятельствах, могли получить образование* (Комсомольская правда, 2.08.2013).

Опора на контекст и ассоциация с более прозрачным эвфемизмом *стесненный в средствах* гарантируют адекватное понимание использованного эвфемизма.

Следует отметить, что эта давно существующая в русском языке клишированная конструкция встречается и в более уточненном варианте, отсылающем к понятию 'материальное'. Например:

(12) *Значительная часть этих детей живет в крайне стесненных материальных условиях, у многих из них уровень дохода в семье не достигает до прожиточного минимума* (Коммерсантъ FM, 6.12.2013).

На повышении уровня абстрактности интерпретанты основан и эвфемистический оборот, употребленный в (13). Контекст показывает, что объектом номинации являются бедные, которым предоставляется новая форма социальной помощи:

(13) *В пресс-службе департамента соцзащиты населения Москвы рассказали, что у ведомства уже есть положительный опыт внедрения социальных сертификатов — на адресную продуктовую помощь людям, оказавшимся в сложной жизненной ситуации* (Известия, 3.03.2014).

Заслуживает внимание присутствие в этой конструкции глагола *оказаться*, который имплицитно несет идею, что испытываемые материальные трудности — лишь временное явление, а потом жизнь может наладиться. Таким образом реализуется стратегия социальной эмпатии.

Анализ особенностей функционирования устойчивых оборотов в текстах СМИ позволяет сделать вывод о том, что многословность политкорректного конструкта повышает степень осуществляемой им эвфемизации.

Проанализированные контексты употребления эвфемизмов, направленных на избежание дискриминации по имущественному признаку, выявили сильное влияние фактора регламентированности общения в медиадискурсе, обсуждающем социальные проблемы. Ис-

следование языковых данных подтвердило, что эвфемистическая замена слова *бедный* в текстах масс-медиа ориентирована на преодоление негативных стереотипов и на проявление солидарности с людьми с низким социальным статусом. В качестве эвфемизмов, обслуживающих стратегию языковой толерантности, они мотивированы интенцией сохранения лица Другого. Наряду с этим, они способствуют самопрезентации субъекта речи, позиционируя его как социально ответственную личность.

ЛИТЕРАТУРА

- Архангельская 2015:** Архангельская, А. Политический американизм политкорректность в языковом сознании русских. [Arhangel'skaya, A. Politicheskij amerikanizm politkorrektnost' v yazykovom soznanii russkikh.] // *Съпоставително езикознание*, 2015, кн. 1, 85 – 98.
- Ботороева 2011:** Ботороева, Ю. С. *Лингвосемиотические аспекты эволюции эвфемизма в контексте времени культуры (на материале английского языка)*. [Botoroeva, J. S. Lingvosemioticheskie aspekty evolyutsii evfemizma v kontekste vremeni kul'tury (na materiale angliyskogo yazyka).] Автореферат дис. ... канд. филол. наук. Иркутск: ИГЛУ, 2011.
- Панин 2004:** Панин, В. В. *Политическая корректность как культурно-поведенческая и языковая категория*. [Panin, V. V. Politicheskaya korrektnost' kak kul'turno-povedencheskaya i yazykovaya kategoriya.] Дис. ... канд. филол. наук. Тюмень: ТГУ, 2004. <<http://politlinguist.ru/materials/thesis/Панин.pdf>> (20.09.2018).
- Прядильникова 2007:** Прядильникова, Н. В. *Эвфемизмы в российских СМИ начала XXI века: комплексная характеристика*. [Pryadil'nikova, N. V. Evfemizmy v rossijskih SMI nachala XXI veka: kompleksnaya harakteristika.] Автореферат дис. ... канд. филол. наук. Самара: СамГУ, 2007.
- Раденкова 2015:** Раденкова, Е. Трансформации прецедентных высказываний как средство передачи экспрессивно-оценочных смыслов в газетных заголовках. [Radenkova, E. Transformatsii pretsedentnyh vyskazyvanij kak sredstvo peredachi ekspressivno-ocenochnyh smyslov v gazetnyh zagolovkah.] // *Проблемы когнитивного и функционально-коммуникативного описания русского и болгарского языков*. Вып. 9, Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 2015, 115 – 137.

Сеничкина 2008: Сеничкина, Е. П. *Словарь эвфемизмов русского языка.* [Senichkina, E. P. Slovar' evfemizmov russkogo yazyka.] Москва: Флинта-Наука, 2008.

Тер-Минасова 2008: Тер-Минасова, С. Г. *Язык и межкультурная коммуникация.* [Ter-Minasova, S. G. Yazyk i mezhkul'turnaya kommunikatsiya.] Москва: Слово, 2008.

ИНТЕРНЕТ САЙТЫ И КОРПУСА

Академик.ру: <https://dic.academic.ru>

Национальный корпус русского языка: <http://www.ruscorpora.ru>

**ЗАГОЛОВКИ МЕДИАТЕКСТОВ С КЛЮЧЕВЫМ
КОМПОНЕНТОМ ЭТНОНИМОМ
(НА МАТЕРИАЛЕ ТРАНСФОРМИРОВАННЫХ
ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ВЫРАЖЕНИЙ)¹**

Елена Раденкова
Софийский университет им. святого Климента Охридского

**MEDIA TEXT HEADLINES WITH ETHNONYMS
AS KEY ELEMENTS (BASED ON TRANSFORMED
PHRASEOLOGICAL EXPRESSIONS)**

Elena Radenkova
St. Kliment Ohridski University of Sofia

The article analyzes various transformed proverbs and precedent statements which serve as newspaper headlines and whose structure consists of ethnonyms. Such transformations are a result of the creative work of the journalist. The most common type of transformation is the substitution of a lexical element with an element which fits the context of the article successfully. The aim of the author's modifications is to attract the reader's attention and to increase the impact of the text.

Key words: phraseology, paremiology, proverbs, proverbial transformations, types of transformations, language game, media text, ethnostereotype, ethnonym

В настоящее время активно формируется культурологический подход к исследованию текстов СМИ, который изучает национально-культурную специфику речевого поведения в рамках функционирования сферы массовой информации.

Объектом нашего исследования являются фразеологизмы с компонентом-этнонимом, выступающие в роли заголовка-трансформа (термин Антоновой, О. Н., см. Антонова 2012: 6) в газете. Это прежде

---

¹ Това проучване е осъществено в рамките на проект № 801071 от 19.04.2018 г. на СУ „Св. Климент Охридски“. Изказваме благодарност на ФНИ за финансовата подкрепа.

всего сентенциальные единицы, обладающие лингвокультурологической ценностью и передающие эмоционально-экспрессивную оценку. Мы придерживаемся широкого понимания фразеологии, включающей в свой состав пословицы, поговорки, «крылатые слова» и популярные цитаты. Иными словами, помимо фразеологических оборотов, она охватывает и другие устойчивые фразы, имеющие форму законченного предложения и функционирующие в речи как отдельные высказывания. Вслед за Н. М. Шанским, такие устойчивые единицы предложено (сентенциального) типа мы будем обозначать термином *фразеологические выражения* (Шанский 1963: 44). Фразеологические выражения (ФВ) включают сентенциальные формы, а именно пословицы, поговорки и прецедентные высказывания (ПВ), которые не обязательно идиоматичны, но всегда воспроизводятся в готовом виде.

Современные российские СМИ активно эксплуатируют паремнологический фонд и прецедентность и, в частности, создаваемую ими особую экспрессию, которая совмещается с характерной для медиатекстов стандартизацией языка. Поиск новых генераторов экспрессивности на базе наличных в языке фразеологических структур мотивирован стремлением журналистов ярким, необычным способом обозначать описываемые в публикациях факты действительности. С другой стороны, за использованием пословиц и прецедентных фраз стоят определенные когнитивные стереотипы, на основе которых производится апелляция к хорошо знакомым читательской аудитории сюжетам. По наблюдениям выдающегося исследователя структуры публицистического текста С. И. Сметаниной: «Журналисты играют со словами и в слова в поисках свежих, необычных номинаций для лиц и фактов, ломая традиционные модели словообразования, грамматики, синтаксиса, снимая табу на сочетаемость слов. Игровая, карнавальная стихия реализуется и в языковой раскрепощенности и вседозволенности» (Сметанина 2002: 198).

Заголовок относится к тем композиционным элементам печатного медиатекста, которые играют решающую роль для его целостного восприятия. Находясь в препозиции к основному тексту статьи, заголовок представляет ее основную тему, дает квинтэссенцию ее содержания. С желанием сделать заголовок более ярким, привлекательным связано употребление фразеологических оборотов в трансформированном виде. Изменение фразеологизмов позволяет их автору избегать штампов, поскольку трансформированные фразеологизмы получают, помимо свойств, заложенных в них самих, новую экспрессивную окраску. Способы трансформации фразеологизмов в заголов-

ках современных СМИ чрезвычайно разнообразны и связаны с интенцией автора медиатекста оказать нужное речевое воздействие, которое выстраивается в дихотомии «добро – зло», «хороший – плохой», «свой – чужой», что неизбежно находит свое выражение в использовании соответствующих лексических единиц. Чтобы адекватно понять смысл паремий и прецедентных высказываний, одним из компонентов которых является слово-этноним, нужно привлекать фоновые знания из области русской истории, художественной литературы, искусства. О. С. Чеснокова отмечает, что на фразеологическом уровне в языке сконцентрировано огромное количество этнокультурной информации. «Фразеология является своего рода зеркалом, в котором этнос идентифицирует свой жизненный опыт, особенности и – зачастую – парадоксы восприятия окружающего мира. Тот особый взгляд на действительность, который фиксирует фразеология, образует национальную фразеологическую модель мира – часть национальной языковой картины мира» (Чеснокова 2009: 83).

В современной лингвистической традиции существует много определений этнонима. Этноним происходит от греческого *éthnos* «народ, народность» и *ónoma* «имя». Представляется целесообразным принять следующее определение этнонима, предложенное Г. Ф. Ковалевым: «Этноним это любой не описательный (однословный) номинант, обозначающий людей по национальному признаку или по их государственной принадлежности» (Ковалев 1995: 73). Этноним относится к имени нарицательному, так как он не является средством индивидуализации. К этнонимам в широком смысле мы будем относить не только прямые, но и не прямые опосредованные этнонимы-прилагательные, а также отыменные глаголы, созданные приемами словотворчества и языковой игры.

Рассмотрим заголовки газет, построенных на основе русских паремий и прецедентных высказываний, главным компонентом которых является слово-этноним. Они были эксцерпированы нами из электронных версий современных газет, издаваемых в России за последние пять лет, и содержат трансформированные фразеологические выражения. Мы согласны с мнением С. Петковой, что «современные авторы медиатекстов склонны рассчитывать на авторитет пословицы для реализации своих коммуникативных интенций, направленных на убеждение адресата в правильности своего мнения или оценки» (Петкова 2018: 167).

Неожиданное изменение компонентного состава паремий способствует привлечению внимания адресата. При контекстуально-ситуативной замене автор эксплицирует какой-либо значимый элемент

актуальной ситуации и, таким образом, ставит акцент на том смысле, носителем которого является новый компонент. Нередко субститут оказывается «ключом» к пониманию послания всего текста статьи.

Оригинальный заголовок возник на базе структурно-семантической схемы старинной русской поговорки *Гусь свинье не товарищ*. Смысл ее состоит в следующем: Общаться необходимо с людьми своего круга, которые близки по социальному положению в обществе, у которых приблизительно одинаковые взгляды на жизнь. У разных по своему характеру, образу жизни, роду занятий, интересам, общественному положению людей не может быть ничего общего.

В народе считалось, что гусь – птица гордая, холеная, он олицетворял человека аристократичного, в то время как свинья – животное простое, неприхотливое. Поэтому они друг другу не ровня.

(1) *Немец швейцарцу не товарищ* <Альпийская республика может ввести квоты на мигрантов> (РБК, 5.02.2014).

В исходной поговорке (ИП) нет этнонимов, но в трансформированной поговорке (ТП) идет противопоставление по национальному признаку, происходит семантический сдвиг и обновление образности поговорки, из-за ее контекстуального употребления. При прочтении статьи становится ясно, что за субститут-этнонимом *немец* автор имеет в виду граждан Евросоюза: немцев, итальянцев, французов, которые переезжают в Швейцарию, потому что там высокие заработки. За обобщающим образом швейцарца в ТП понимается Народная партия, которая против такого наплыва трудовых мигрантов. Автор, сохраняя образность ИП и ее обобщающее значение, сумел внести в сему «противопоставление из-за имеющегося неравенства» актуализованный смысл, благодаря информативно подобранным субститутам-этнонимам.

Результатом комплексной трансформации (перестановки компонентов и опущения) является изменение логического акцента в приведенном ниже заголовке, иногда такая трансформация меняет смысл исходной паремии кардинально.

(2) *Что немцу хорошо, то и русскому* <Надо только очень этого захотеть> (МК, 1.03.2014).

В ИП «*Что русскому хорошо, то немцу смерть*» изначально заложено противопоставление, построенное на национально-этнических стереотипах и представлениях, выстроенных по параметру свой – чужой, но дальнейший процесс обобщения поднимается на более высокую ступень абстракции, и поговорка в наши дни понимается так: что хорошо одним, может быть губительно для других. На

ранних стадиях развития представители этнической общности использовали самоназвания, противопоставляя себя «чужим», т.е. другим этносам. Именно поэтому эндоэтнонимы часто образовывались от слов со значениями «человек, люди», например, *русский человек*, где этноним *русский* является субстантивированным прилагательным.

В ТП проделана перестановка компонентов и в нем представлена пара *немцу – русскому*, кроме того, к семантическому корреляту *то* добавлен соединительный союз *и*, что разрушает заложенное в ИП противопоставление по смыслу и «примиряет» в смысловом отношении обе части. В статье автор закладывает именно эту идею: не сталкивать стереотипы об идеальном немецком порядке и налаженности и о русской неорганизованности и взяточничестве, а убедительно доказать, что и в России возможно построить жизнь по немецкому эталону, если занимать активную гражданскую позицию. Чтобы наделить ТП положительной коннотацией, автор редуцировал лексему *смерть*, так как она мешала реализации его замысла. Значение «обновленной» паремии следует интерпретировать так: Никто, кроме нас, не сможет расшатать эту систему, заставить власть себя уважать.

Вопросительная конструкция нередко содержит скрытое утверждение или иронию. Иногда она ставит под вопрос универсальную истинность паремии.

(3) *Что американцу здорово, то русскому карачун?* <Тайны ГМО: о щетине во рту, крысином раке и украинском рапсе> (РГ, 21.12.2015).

В статье-интервью идет речь о генетически модифицированных продуктах, которые благодаря американской компании Монсанто шествуют по всему миру, и о контроле за ввозимой в страну продукцией. Автор проделал две замены на лексемы-актуализаторы *русскому – американцу* в первой части ИП и *немцу – русскому* во второй. Замене подверглись и квазиантонимичные компоненты *хорошо – смерть* в ИП на такие же квазиантонимичные в ТП *здорово – карачун*, которые, со своей стороны, являются разностилевыми синонимами исходным (ср. *хорошо – здорово – разг.*; *смерть – карачун – разг. сниж.*). Вопросительная конструкция ТП в заголовке статьи сразу привлекает внимание новизной звучания, достигает комического эффекта. Вот почему читателю хочется узнать ответ на поставленный вопрос. Апелляция к исконно русской пословице и ее кардинальная трансформация в заголовке выворачивают наизнанку ее этноцентрическое звучание. Просматривается негативная оценка автора по отношению к ГМО и их отражению на здоровье русских людей.

Трансформация, связанная с кардинальной перестройкой структуры пословицы (распад), является самым радикальным типом структурного преобразования ФВ. При нем сохраняются лишь «осколки» паремии, которые напоминают о ней, но в рамках уже иной структуры. В следующем заголовке есть специфическая окказиональная единица, которая способна даже в новом лексико-грамматическом окружении отсылать к прототипу. Благодаря словообразовательной игре растёт количество лексических единиц, удовлетворяющих необходимость в экспрессии и дающих выход эмоциям адресанта. Окказионализмы в публицистике, как правило, удовлетворяют сиюминутную потребность в игре и создаются часто для однократного употребления, потому что привязаны к определенной ситуации.

(3) *Грекнется ли у нас?* <Могут ли России пригодиться рецепты, выписанные для Греции?> (АиФ, 18.06.2015)

В данном заголовке присутствует намек на пословицу *Как аукнется, так и откликнется*, имеющую обобщенное значение: чьё-либо отношение к окружающим вызывает аналогичное отношение. Слово «аукнется» в данной пословице имеет чисто русское происхождение. Этим характерным звуком «ау» перекликались в лесу для того, чтобы не заблудиться. Более современное употребление устойчивого выражения «тебе еще аукнется» связано, по-видимому, с компрессией пословицы. Глагол аукнуться зафиксирован в Толковом словаре Ефремовой и означает: «Вызвать какие-либо последствия (обычно неприятные)» (Ефремова 2000: URL). Основная сема «иметь возможные негативные последствия» присутствует и в отыменном окказиональном образовании *грекнется*. Корень **-грек-** совпадает с этнонимом грек (представитель народа, составляющего основное население Греции), и деривационно связан с топонимом Греция. Появление этой экспрессивной инновации привязано к актуальной политической ситуации, а именно с разразившимся экономическим и финансовым кризисом в Греции в 2015 г., за которым следил весь мир. Это новообразование позволило автору статьи задать в экспрессивной форме целый ряд вопросов и высказать свое субъективное мнение: Россия должна проанализировать причины случившегося в Греции, иначе ей также может грозить потеря экономической самостоятельности.

Прецедентное высказывание (ПВ) служит средством экспрессивизации заголовка и одновременно имеет высокую коммуникативную значимость в плане проведения аналогии между ситуацией, отраженной в исходном прецедентном высказывании (ИПВ), и той текущей ситуацией общественной жизни, к отражению которой приспособлено ПВ в

результате трансформации. В рамках контекстуально-ситуативной замены в роли актуализатора, «привязывающего» трансформированное ПВ к обсуждаемой конкретной ситуации, выступает слово или словосочетание, которое не связано формально или семантически с исходным компонентом.

Далее мы рассмотрим ТПВ, содержащее не прямые, или опосредованные этнонимы-прилагательные, входящие в его обновленный состав.

(4) *Голландская роза – эмблема печали, российская роза – эмблема любви* <С чем связаны ограничения на ввоз импортных цветов и сможем ли мы без них обойтись, разбирались корреспонденты «Комсомолки»> (КП, 10.08.2015).

ИПВ в заголовке отсылает к заглавию кинофильма режиссера С. Соловьева *Черная роза – эмблема печали, красная роза – эмблема любви* (1989). ИПВ подвергнуто двухкомпонентной замене ключевых слов *черный – красный*, ассоциирующихся со смертью, разлукой и любовью. В ТПВ они заменены на слова-актуализаторы *голландская – российская*, которые являются антонимичной парой опосредованных или не прямых этнонимов-прилагательных. Их противопоставление в ТПВ ориентирует читателя на восприятие информации о проблемах, связанных с импортом цветов.

Обработка корпуса языкового материала показывает, что предметом языковой игры в заголовках печатных СМИ очень часто становятся цитаты из произведений русской классической литературы, причем среди них доминируют те, которые включены в обязательную школьную программу. Этот факт можно продемонстрировать на примере следующих оценочных заголовочных трансформов, полученных посредством замены компонента литературной цитаты на лексический актуализатор.

(5) *Какой русский не любит **платной** езды* <С водителей будет взиматься плата за проезд по 43-километровому участку трассы М11 Москва – Петербург. Тарифы уже вызвали недовольство местных жителей, грузоперевозчики также планируют отказаться от пользования новой дорогой> (Къ, 14.11.2015).

В этом заголовке обыгрывается ПВ *И какой же русский не любит быстрой езды?*. Это фраза из одиннадцатой главы поэмы Н. В. Гоголя «Мертвые души» (здесь же появляется известный образ «птицы тройки»), которая связана с романтическим концептом «загадочной русской души». ИПВ часто используется как оправдание превы-

шения скорости при движении на автотранспорте, иногда и при совершении рискованного поступка.

В результате трансформации возникает яркий иронический эффект, основанный на девалоризации образа, содержащегося в ПВ. Вместо оригинального поэтического образа быстрой езды на тройке актуализируется безрадостная новость о дополнительных финансовых затратах, связанных с необходимостью платить за проезд по долгожданной автотрассе. Происходит также семантическая переакцентровка в содержании, вкладываемом в слово *езда*: вместо исходного значения «передвижение на тройке лошадей», актуализируется более современное значение «передвижение на автотранспорте».

Очень часто сами наименования представителей этносов – этнонимы – постепенно обрastaют коннотациями, развивают переносные значения. В данном ниже примере можно наблюдать подмену компонента «быстрая езда» в концепте «русский характер», исконно присутствующем в ПВ, на компонент «неуважение к законам и правилам» в трансформе.

(6) *Какой русский не любит громкой пальбы* <Новый год будет пахнуть мандаринами и пороховой гарью> (МК, 23.12.2015).

В ТПВ осуществляется замена, которую можно условно назвать тематической, так как автором было подобрано словосочетание из лексико-семантической группы, характеризующей этностереотипы о том, как любят развлекаться русские: быстрая езда, что характерно и в прошлом, и в наши дни; громкая пальба, когда что-то празднуется. Комический эффект здесь также достигается лексической заменой, при которой ПВ, ассоциирующееся со сферой возвышенно-поэтического, неожиданно снижается в трансформе до бытовых реалий современной жизни. Данную замену можно считать удачной, т. к. она не нарушает ритмику и рифму стиха и гармонично соотносится со звучанием оригинала.

Ироническая оценка обсуждаемой ситуации представлена и в заголовке (7), где обыгрывается строка из популярной песни послевоенных лет «Летят перелетные птицы»:

(7) *Не нужен нам берег болгарский* <Россияне начали избавляться от своей недвижимости в Европе> (РГ, 19.02.2015).

В ИПВ *Не нужен нам берег турецкий* журналист осуществил замену опосредованного этнонима *турецкий* на другой непрямой этноним – *болгарский*. Вследствие трансформации в сознании читателя актуализируется представление о черноморском побережье Болгарии, где многие русские приобрели квартиры в течение последнего десятилетия.

Заголовок является одновременно и достаточно информативным, и насыщенным экспрессией и эмоционально-оценочным смыслом.

Это же ПВ оказалось востребованным именно из-за наличия в нем этнонима-прилагательного *турецкий*, что позволило автору статьи «привязать» данный трансформ к конкретной политической ситуации: ухудшению отношений между Россией и Турцией после того, как был сбит российский военный самолет.

(8) *Не нужен нам бизнес турецкий* <Россия дает экономический ответ на военный инцидент > (Къ, 27.11.2015).

Контекстуально-ситуативная замена лексемы *берег* на субститут *бизнес* эксплицирует значимый элемент актуальной ситуации и, таким образом, ставит акцент на том актуальном смысле, носителем которого является новый компонент: введение экономических санкций и свертывание бизнес-отношений с Турцией.

Строчка из песни *Русский с китайцем – братья навек!* из песни «Москва – Пекин» (1950), написанной на пике советско-китайской дружбы, часто обыгрывается журналистами в последнее время, так как отвечает современной политической ситуации – с 2010 года КНР прочно удерживает позицию главного стратегического партнера России.

В следующем трансформе наблюдаем замену служебных частей речи:

(9) *Русский и китаец – ревизионисты навек* <Белый дом представил стратегию национальной безопасности США> (РБК, 19.12.2017).

Союз *и*, соединяющий прямые этнонимы *русский* и *китаец*, как бы выравнивает статус обеих держав, что отвечает и современной политической ситуации. Советский союз на протяжении долгого времени считался старшим братом, помогавшим развитию КНР. Статья знакомит читателя с новой стратегией США, объявляющей Россию и Китай «странами-ревизионистами».

В трансформе (10) и (11) произведена замена этнонима *русский* на прецедентный антропоним *Путин* как символ национального лидера России.

(10) *Путин с китайцем – братья навек?* <Нашим властям есть чему поучиться у Китая> (Русская планета, 8.06.2012).

(11) *Путин с китайцем – братья навек* <Как президент России целый день роднился с председателем КНР > (Къ, 4.07.2018).

Вопросительная интонация в трансформе (10) вносит в ПВ дополнительную эмоционально-семантическую информацию, которой нет в узуальной форме в силу ее устоявшегося в сознании носителя языка значения. Автор прибегнул к ТПВ в виде риторического вопроса, что-

бы привлечь внимание читателя к факту, что президент предпочел встрече с лидерами западных стран поездку в Китай. Таким образом, журналист высказывает свое отрицательное отношение к возможности пойти по пути Китая в области соблюдения прав человека и свободы слова. Поучиться у Китая, по мнению автора, можно лишь тому, как устроить индустриальный бум в кратчайшие сроки.

В примере (11) нет намека на вопросительные нотки, глагол *роднился* в подзаголовке призван еще раз подчеркнуть, что дружба с Китаем особенно важна для России, именно в период наложения санкций со стороны запада.

(12) *Русская* с китайцем в браке навек <Замуж за китайца: сайты знакомств с россиянками переживают бум> (МК, 9.01.2018).

В ТПВ произведена двойная замена этнонима м.р. *русский* на этноним ж.р. *русская*, а также лексемы *братья* на фонетическое слово *в браке*, между которыми наблюдается звуковое сходство. Таким образом, автор с большой долей иронии информирует о новом бизнесе агентства в Хабаровске, организующем брачные туры и свидания финансово обеспеченных китайцев с девушками из России.

Способы трансформации фразеологизмов в заголовках современных СМИ чрезвычайно разнообразны. Подобная «перелицовка» паремий и прецедентных высказываний не приводит к деструктивным изменениям данных фразеологических выражений, поскольку они остаются абсолютно «узнаваемы». Успешное декодирование трансформов доказывает, что читатель «свой». Немалое число случаев совмещения нескольких приемов трансформаций в рамках одного заголовка можно объяснить следующим: автор медиатекста отдает себе отчет в том, что чтение качественной прессы – это не только получение информации о мире политики, экономики, искусства, но и своего рода развлечение для адресата, интеллектуальный поиск смысла, спрятанного за тонкой языковой игрой. Читатель, разгадав ассоциации автора, получает эмоциональный заряд и удовлетворение от осуществленной мыслительной работы, что усиливает прагматический эффект текста.

ЛИТЕРАТУРА

- Антонова 2012:** Антонова, О. Н. *Функциональные свойства паремий-трансформов в англоязычном публицистическом дискурсе* [Antonova, O. N. Funktsional'nye svojstva paremij-transformov v angloyazychnom publitsisticheskom diskurse.] Автореферат диссертации. ... кфн. Москва, 2012.
- Ковалев 1991:** Ковалев, Г. Ф. *Этнонимия славянских языков: номинация и словообразование.* [Kovalev, G. F. Etnonimiya slavyanskikh yazykov: nominatsiya i slovoobrazovanie.] Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1991.
- Ефремова 2000:** Ефремова, Т. Ф. *Современный толковый словарь русского языка.* [Efremova, T. F. Sovremennyyj tolkovyj slovar' russkogo yazyka.] <<https://gufo.me/dict/efremova>> (10.12.2018)
- Петкова 2018:** Петкова, С. Цитирование пословиц как инструмент реализации стратегии персуазивности в российских медиатекстах. [Petkova, S. Tsitirovanie poslovits kak instrument realizatsii strategii persuazivnosti v rossijskikh mediatekstah.] // *VIII Международные Лазаревские чтения «Лики традиционной культуры в современном культурном пространстве: ренессанс базовых ценностей?»*. Отв. ред. Рушанин В. Я. Сб. докладов междунар. научной конференции, Часть I. Челябинск: Изд-во ЧГИК, 2018, 162 – 169.
- Сметанина 2002:** Сметанина, С. И. *Медиатекст в системе культуры (динамические процессы в языке и стиле журналистики конца XX века).* [Smetanina, S. I. Mediatekst v sisteme kul'tury (dinamicheskie protsessy v yazyke i stile zhurnalistiki kontsa XX veka).] Санкт-Петербург: Изд-во Михайлова В. А., 2002.
- Чеснокова 2009:** Чеснокова, О. С. Национально-этнические образы в испанской фразеологии: стереотипы и парадоксы. [Chesnokova O. S. Natsional'no-etnicheskie obrazy v ispanskoy frazeologii: stereotipy i paradoksy.] // *Стереотипы в языке, коммуникации и культуре.* Отв. ред. Федорова Л. Л. Москва: РГГУ, 2009.
- Шанский 1963:** Шанский, Н. М. *Фразеология современного русского языка.* [Shanskij, N. M. Frazeologiya sovremennogo russkogo yazyka.] Москва: Высшая школа, 1963.

ПОЕЗИЈА КАО НАСТАВНО СРЕДСТВО У ПРЕДАВАЊУ СРПСКОГ КАО СТРАНОГ ЈЕЗИКА

Дарка Хербез
Пловдивски универзитет „Паусиј Хилендарски“

POETRY IN TEACHING SERBIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Darka Herbez
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The aim of this study is to point out the possibility of applying poetry in teaching Serbian as a foreign language at the Department of Slavic Studies at the University of Plovdiv. The use of poetry in teaching Serbian language has proved to be an interesting and useful teaching tool that improves the educational process and increases the motivation of the students.

Key words: poetry, Serbian as a foreign language, methodology

1. Увод

У овом раду указује се на употребу поезије као наставног средства у настави српског као страног језика на Катедри за славистику Универзитета „Пајсије Хиландарски“ у Пловдиву. Показало се да увођење поезије у наставу обогаћује садржај, даје могућност усвајања страног језика на интересантан начин, те даје увид у књижевност народа чији се језик учи. Употреба поезије у настави српског као страног језика показала се као занимљиво и корисно наставно средство које побољшава наставни процес и повећава мотивацију студената.

У раду ћемо показати како се поезија може искористити као дидактичко средство у настави српског као страног језика од почетног до високог нивоа. Неки лингвисти истичу да се примјена књижевног текста у настави језика готово сасвим изгубила. Неријетко за разлог тог губитка наводе нове наставне методе.

Наше искуство показало је позитиван ефекат увођења поезије у наставу. С обзиром на то да је циљ наставе оспособљавање студената

за језичку комуникацију и овладавање различитим садржајима, сматрамо да је корисно укључити и књижевне текстове у наставу. Наравно, ти текстови морају бити пажљиво одабрани и прилагођени језичком нивоу студената. Ниво А1 требало би да обухвата елементарно познавање ријечи и израза, ниво А2 требало би да обухвата лексичко знање које је довољно за обављање комуникацијских задатака, нивои В1 и В2 требало би да овладају широким распоном лексичког фонда, ниво С1 требало би да познаје идиоматске и фамилијарне изразе, док ниво С2 обухвата широк лексички репертоар и јасну представу о постојању и употреби семантичких конотација (ЗЕО 2003: 125).

Сузан Баснет и Питер Грунди истичу да приликом предавања језика треба да се користе нове методе које укључују увођење књижевности у наставу језика (Баснет, Грунди 1993: 1).

2. Поезија као наставно средство

За почетак ћемо показати примјере рада са студентима почетног нивоа, тачније употребу поезије за вјежбе из фонетике. Наиме, бугарским студентима српског језика посебну тешкоћу приликом изговора представљају африкате, односно **ћ** и **ч**, **џ** и **ђ**. Зато за њих бирамо поетске текстове који садрже ове гласове и правимо одговарајуће вјежбе за њих. За ову вјежбу погодна је пјесма Васке Јукић-Марјановић која се зове *Изговор*.

Мала Јелена мами шапуће:

„Купи ми, мама, мале папуће.“

Мами се уста мало напуће:

„Кажи папуче, а не папуће!“

Шта каже Јелена, шта ли шапуће?

Предомислила се, каже – капу ће!

Наиме, изабрали смо пјесмицу која није сложена, али обилује ријечима које садрже **Ч** и **Ћ**. У вјежби смо оставили празнине на мјестима на којим би требало да стоје ти гласови и задатак студената је да сами процијене да ли је у питању **Ч** или **Ћ**. Слушајући носиоца језика, док им чита задати текст, студенти прве године боље усвајају изговор тих гласова. Осим тога, може им се задати за домаћи задатак да науче пјесмицу како би што више понављали проблематичне гласове. Пјесма се може искористити и за вјежбање оба писма ако им се да задатак да текст препишу писмом који је различит од оног којим је текст писан. Не мање важно јесте и усвајање лексике страног језика помоћу поетских текстова. Могу им се објаснити непознате ријечи,

чиме се проширује вокабулар језика који уче. Интересантна пјесма за нижи ниво јесте и пјесма Јовице Ђурђића *Самоћа једне чиније воћа*.

Једну је велику чинију воћа:
Крушака, јабука, банана...
Снашла врло тешка самоћа,
Чами на столу већ три дана.

Румену јабуку прекрио прах.
Банана тужна лагано трули.
Крушку хвата панични страх:
Зар малени за нас нису чули?

Нико не зна шта да се чини,
Сви су плодови постали тужни.
Пропадају редом витамини,
А они су за децу тако нужни.

Ту не сме бити никакве грешке,
Плодови су зрели, сочни и фини...
Да не дођу неке болести тешке,
Свима су неопходни витамини.

Навалите зато сложено на воће,
Јабукe, банане, жуте крушке...
Јагоде, трешње, већ ко шта хоће,
За здравље, лепоту и мишиће мушке.

Осим за усвајање проблематичних гласова, ова пјесма је прикладна приликом обраде тематске јединице *Воће и поврће*.

На исти начин вјежба се и усвајање гласова **Ђ** и **Џ**. За то су нам послужиле слeдеће пјесмице.

Ђаволасто ђипа ђак,
тресе му се пун торбак
и у руци ђурђевак.

Џ је џеп на џемперу,
Џ је беџ на реверу,
Џ је џак у буџаку,
Џ оџаџар на оџаку.
Кад у џепу ничег нема,
дајте макар мало џема.

Сузан Баснет и Питер Грунди предлажу занимљиву вјежбу која може послужити за учење азбуке и абецеде, као и за ширење вокабулара (1993: 120). Наиме, студентима се на табли пише почетни стих неке пјесме. Ми смо на часовима користили стих из пјесме *Прича Милоша Црњанског*. Студенти би требало да доврше стих дописујући по један придјев азбучним или абецедним редом.

Сећам се само да је била...

Амбициозна Емотивна Лијепа Праведна Фина
Блага Жива Љубазна Радна Харизматична
Весела Забавна Мила Слатка Цинична
Горда Искрена Насмејана Тиха Часна
Добра Јака Њежна Ћутљива Цангризава
Ђаволаста Красна Одана Умиљата Шашава

Послије вјежбе пјесма се може прочитати у оригиналу.

За студенте на почетном нивоу у наставу можемо укључити пјесму *Занимања*. Осим за усвајање презента и вјежбање падежа, пјесма може послужити за обраду тематске јединице *Професије и занимања*, што се усваја на часовима за нижи ниво српског као страног језика. Студентима можемо понудити глаголе у инфинитиву са задатком да их напишу у презенту. Можемо им задати задатак да напишу облике за сва лица. Са друге стране, можемо провјерити да ли су овладали лексиком из пјесме и затражити да објасне наведена занимања или да их преведу на матерњи језик. Пјесма је прикладна и за конверзацијску тему у којој ће описати своје омиљено занимање.

Столар од дрвета направи баш свашта.
посластичар торте какве смисли машта.
Пекар кифле, погачице и ђевреке меси,
поштар ће вас наћи на свакој адреси.
Кројачица кроји и одећу шије,
берберин подшиша и браду обрије.
Болесног љубимца ветеринар лечи,
а песник нам песму састави од речи.

За усвајање тематске јединице *Моја породица* за ниже нивое прикладна је пјесма *Бака и они други* Владе Стојиљковића.

Стрина те воли кад је слушаш,
а стриц те воли кад си вредан,
деда те воли кад у спорту
постигнеш успех изванредан.
Ујна те воли кад си миран,
и кад се ни са ким не потучеш,
ујак те воли кад се окупаш,
и кад се после лепо обучеш.
Тетка те воли кад си учтив,
теча кад учиш добро у школи,
једино бака не тражи ништа,
бака те воли јер те воли.

Студентима се може задати задатак да подвуку ријечи које означавају чланове породице и објасне њихово значење.

За обраду тематске јединице *Дијелови тијела* може се користити пјесма *Срећа* Ивице Вање Рорића.

Срећа је, можда, зелена.
Срећа је увијек велика и кад је малена.
Срећа је – имати очи, јер очи свашта виде:
шуму, небо и облак и пут којим се иде.
Срећа је – имати уши, јер уши свашта чују:
шапат, шумор и жубор, тишину и олују.
Срећа је – имати руке: јер рукама се грли,
јер рукама се воли и у свијет далек хрли.
Срећа је – имати ноге: јер ногама се шета,
и тако, све у шетњи, стићи ћеш на крај свијета...
Срећа је, можда, плава.
Срећа је, можда зелена.
Срећа је увијек велика и кад је малена.

Осим усвајања лексике, пјесма може послужити и за вјежбање падежа, као и за конверзацијску вјежбу у којем ће објаснити шта је за њих срећа.

За усвајање падежа може да послужи пјесма *Марија* Бошка Ломовића.

На Вардару, на зеленом,
Гдје мај шушти и ћарлија,

Игра се са својом сјеном,
Нико други но Марија.

Вјетрови се топли нижу,
Са југа, од Ђевђелије,
Шта би дали да вам стижу
Драга писма од Марије?

Чини ми се како птице
И мириси најњежнији,
Багрема и камилице
Лете на југ, ка Марији.

Волио бих да насликам,
Прах свилени што га лију,
Вита бреза и јасика
Са висина на Марију.

Зашто, кад над торњем плавим,
Стане поноћ да избија,
Ја не спавам већ се правим
Како спавам – о, Марија?

Зашто видим лабудове
Као снијег пред кочијом,
Како неком барком плове
Издалека са Маријом.

Када почну звијезде нијеме,
Пођите по Семберији,
Кажите тад, кризантеме,
Нешто лијепо о Марији.

Студенти запажају да је именица Марија сваки пут написана у другом облику. Њихов задатак је да одреде који су падежи у питању и понове наставке.

За компарацију придјева прикладна је народна пјесма *Риба и девојка*.

Дјевојка сједи крај мора,
Пак сама себи говори:

„Ах мили Боже и драги!
Има л' шта шире од мора?
Има л' што дуже од поља?
Има л' што брже од коња?
Има л' што слађе од меда?
Има л' што драже од брата?“
Говори риба из воде:
„Дјевојко, луда будало!
Шире је небо од мора,
Дуже је море од поља,
Брже су очи од коња,
Слађи је шећер од меда,
Дражи је драги од брата.“

Студентима се може задати да подвуку компаратив и допишу суперлатив.

Што се тиче виших нивоа, прикладан текст јесте и пјесма Бране Црнчевића *Кад би мени дали*. Ова пјесма прикладна је за усвајање потенцијала.

Кад би мени дали један дан,
ја га не бих потрошио сам.
Пола дана ја бих дао неком
ко је добар, а случајно сам.

Играли би, причали би нешто.
трчали би, скакали би вешто
ја и добар, а случајно сам.

Кад би мени дали кишобран,
ја га не бих потрошио сам.
Пола места ја бих дао неком
ко је добар, а случајно сам.

Кишило би, док ми корачамо,
пола тамо, а пола овамо.
Ставили би дан под кишобран
ја и добар, а случајно сам.

Кад би мени дали један дан,
ја га не бих потрошио сам.

Осим усвајања потенцијала, студенти могу да промишљају о идеји умјетничког дјела. За вјежбање аориста можемо користити пјесму Станислава Винавера.

Изгурасмо, издурасмо,
изгрцасмо, испливасмо,
испетљасмо, искичмасмо,
где год цара стара знасмо –
сваком образ осветласмо.
Све од себе собом дасмо
ограшјима облистасмо:
одагнасмо, огрејасмо
као сунце просијасмо:
одолесмо, отрајасмо.

За вјежбање деминутивних глагола може нам послужити пјесма *Мали живот* Душка Радовића.

Док неко пије
ја пијуцкам.
Док неко гризе,
ја само гризуцкам,
Док неко глође,
ја само глоцкам.
Док неко боде,
Ја само боцкам.
Док неко пева,
Ја певуцкам.
Док неко дрема,
Ја дремуцкам.
Док неко ради,
ја радуцкам.
И тако мало,
ситно живуцкам.

Студентима се могу дати глаголи из текста у инфинитиву, а њихов задатак је да направе деминутивне глаголе и допишу на мјесто предвиђено за дату ријеч.

Иако је усвајање акцента можда и најтеже за учење српског језика, Милан Шипка у својој књизи *Занимљива граматика* (2003) предлаже пјесму *Тајанствене везе* Станка Раките.

Тајанствена чврста веза,
за завичај мене веза.
Са оцем сам ту орао,
гледао нас сур орао.
Падала је бразда дуга,
ја јој не одужих дуга.
Тајанствена чврста веза
За испаше мене веза.
Поред витих, младих јела,
водила ме сестра Јела.
У долине зрачне, миле,
водио ме брацо Миле.
Тајанствена чврста веза
за Бабиће мене веза.
Међом измеђ родних лука,
водио ме дједа Лука.
Свијала се раж од рода,
махала нам бијела рода.

Овакви текстови, осим за вјежбање акцента, итекако могу послужити за објашњавање лексике и ширење вокабулара.

С обзиром на то да са студентима радимо конверзацијске теме, неријетко поетски текст може послужити као увертира и мотивација за одређену тему. Узећемо за примјер пјесму Алексе Шантића *Остајте овдје*, која је и заступљена у уџбенику *Супер српски* намјењеном за више нивое. Студентима се може задати задатак да пронађу синонине и антониме, као и што може послужити за мотивацију за конверзацијску тему *Отићи или остати у отаџбини*. Овдје тражимо да у пјесми пронађу ријечи које имају сљедећа значења *горко, странац, јунак* и *дијете*. На крају, можемо затражити од њих пјесму на бугарском са сличном темом, коју ће превести на српски језик. У овом случају прикладна је пјесма Ивана Вазова *Отечество* *љубезно как хубаво си ти*.

Сузан Баснет и Питер Грунди предлажу занимљиву вјежбу у којој ће се текст дати без знакова интерпункције и граница између

стихова. Студенти у овој вјежби сами пишу интерпункцијске знаке и обликују строфе (Баснет, Грунди 1993: 28).

На крају ћемо споменути наше искуство са часова Креативног писања. Наиме, овдје смо користили занимљиве вјежбе које су служиле за истовремено богаћење вокабулара и вјежбање граматике. Студентима смо на табли написали почетна слова њиховог имена. Њихов задатак је био да осмисле стих који почиње тим словом. На крају се добије акростих. Тако је на нашим часовима настала сљедећа пјесма:

Радујем се сваки дан,
Али тешко је понекад,
Дан сваки није сан,
О тешко је бити млад.

3. Закључак

У раду смо дали само неке од примјера како се поезија може искористити у настави српског као страног језика. Наравно, они се увијек могу допунити и проширити, што зависи од иновативности и креативности самог предавача. Дошли смо до закључка да је увођење поезије у наставу иновативно и повећава мотивацију студената. Поетски текст може послужити као примјер практичне употребе граматике, као средство за богаћење рјечника, као културни документ о народу чији се језик учи и њиме се покрећу когнитивне активности студената, те постају мотивација за њихово усмено изражавање. На основу свега изложеног, закључујемо да је увођење књижевног текста у наставу страног језика корисно и доприноси квалитетнијем и креативнијем наставном процесу.

ЛИТЕРАТУРА

Баснет, Грунди 1993: Bassnet, S., Grundy, P. *Language through literature*. Canterbury: Longman, 1993.

ЗЕО 2003: *Заједнички европски оквир: учење, настава и оцјењивање*. Подгорица, 2003.

ИЗВОРИ

Ковачевић, Савић 2010: Ковачевић, М., Савић, Б. Српски језик и култура изражавања. Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства, 2010.

- Милићевић-Добромиров, Новковић 2011:** Милићевић-Добромиров, Н., Новковић, Б. *Супер српски*. Нови Сад: Азбукум, 2011.
- Шипка 2003:** Шипка, М. *Занимљива граматика*. Нови Сад: Прометеј, 2003.

ЕЛЕКТРОНСКИ ИЗВОРИ

- Ђурђић 2008:** Ђурђић, Ј. *Lepo je biti kod kuće*. Београд, 2008. <<http://jovicadjurdjic.com/wp-content/uploads/2011/12/Lepo-je-biti-kod-kuce.pdf>> (10.12.2018).
- Песма, електронски извор:** Riba i devojka (Lirska narodna pesma). // *Prelepa poezija*. <<https://www.prelepapoezija.com/riba-i-devojka/>> (10.12.2018).
- Песме 2016:** Песме за децу о различитим занимањима људи. // *Мала Школа. Башта знања за васпитаче*. <https://malaskolabastaznanja.blogspot.com/2016/12/blog-post_14.html?m=1&fbclid=IwAR3mWLOUESHzSdLL4fbOImMwTq9Xsf3Ea7gyG-UAf2hiQBETHvoBzLcjQD4> (10.12.2018).
- Радовић, електронски извор:** Radović, D. Mali život. // *Bistrooki*. <<http://balasevic.in.rs/dusan-dusko-radovic-mali-zivot/>> (10.12.2018).
- Рорић 2015:** Rorić, I. V. Sreća. // *Primijenjena poezija*. <<https://antozirdum.wordpress.com/2015/04/27/ivica-vanja-roric-najljepse-pjesme-za-djecu/comment-page-1/>> (10.12.2018).
- Стојиљковић 2015:** Стојиљковић, В. Бака и они други. // *Суза*. <<https://cy3a.wordpress.com/2015/09/30/%D0%B1%D0%B0%D0%BA%D0%B0-%D0%B8-%D0%BE%D0%BD%D0%B8-%D0%B4%D1%80%D1%83%D0%B3%D0%B8-%D0%B2%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B0-%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%98%D0%B8%D1%99%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%9B>> (10.12.2018).
- Црњански, електронски извор:** Crnjanski, M. Priča. // *Opusteno.rs*. <<https://opusteno.rs/knjizevni-kutak-f21/pri-a-milos-crnjanski-t15971.html>> (10.12.2018).
- Црнчевић, електронски извор:** Crnčević, V. Kad bi meni dali. // *Opusteno.rs*. <<https://opusteno.rs/knjizevni-kutak-f21/kad-bi-meni-dali-branislav-crncevic-t29835.html>> (10.12.2018).
- <<https://www.google.com/search?client=firefox-b&q=STANISLAV+VINAVER+IZDURASMO>> (10.12.2018).

**20 GODINA UKRAJINISTIKE U ZAGREBU U USPOREDBI S
AKADEMSKIM I DRUŠTVENIM POLOŽAJEM RUSKOGA
JEZIKA U REPUBLICI HRVATSKOJ**

Željka Čelić, Tetyana Fuderer
Sveučilište u Zagrebu

**20 YEARS OF UKRAINIAN LANGUAGE AND LITERATURE
IN COMPARISON WITH ACADEMIC AND SOCIAL STATUS
OF RUSSIAN LANGUAGE IN THE REPUBLIC OF CROATIA**

Željka Čelić, Tetyana Fuderer
University of Zagreb

The article deals with the 20th anniversary of Ukrainian language and literature academic program in Faculty of Humanities and Social Sciences, Zagreb State University. The social and academic status of Ukrainian language is compared with the status of Russian language, lectures of which are held since 1874. The comparison includes following sociolinguistic factors: usage of Ukrainian and Russian language outside academic circles, as a first language of national minorities, as a global language, Croatian contacts with Ukrainian and Russian language in World War I, after the 1917 Russian Revolution and today's situation in Croatia.

Key words: Ukrainian language, Russian language, sociolinguistics, Croatia

U 2018. godini studij ukrajinskoga jezika i književnosti obilježio je 20 godina od svojega uspostavljanja pri Odsjeku za istočnoslavenske jezike i književnosti Sveučilišta u Zagrebu. Jubilej je obilježen 8. svibnja 2018. g. i tim je povodom objavljen zbornik *Ukrajnistika na Sveučilištu u Zagrebu: 20 godina*¹, posvećen osnivačici ukrajnistike mr. sc. Rajisi I. Trostinskoj. Studij ukrajinskoga jezika i književnosti osnovan je kao sljednik Lektorata ukrajinskog jezika i književnosti utemeljenog 1964. godine – kao prvi i jedini u bivšoj SFRJ. Danas se na Odsjeku za istočnoslavenske jezike i

---

¹ (Čelić, Fuderer, eds. 2018).

književnosti predaju ruski jezik i književnost te ukrajinski jezik i književnost – na preddiplomskoj i diplomskoj razini, te općefilološki lingvistički smjer na poslijediplomskoj razini. Ukrajinski se jezik na Sveučilištu u Zagrebu kao samostalna filološka jedinica predaje 54 godine. Ruski jezik i književnost predaje se od 1874. godine, dakle, već pune 144 godine, kako i dolikuje slavenskoj *lingua franca*. Ovaj status ruskoga jezika u Republici Hrvatskoj nije narušio znanstvenu želju, da se i drugi slavenski jezici izučavaju na sveučilišnoj razini, bez obzira na manji broj govornika pojedinih slavenskih jezika i relativno manju geopolitičku i ekonomsku važnost pojedinih slavenskih nacija. Stoga je ovaj prikaz sveučilišnoga izučavanja ukrajinskoga jezika naš prilog obilježavanju 45 godina službenog proučavanja slavenskih filologija (bugaristike i rusistike) na Sveučilištu u Plovdivu. Usporedit ćemo dvadesetogodišnji period akademskog predavanja ukrajinskog jezika i književnosti na zagrebačkome Filozofskome fakultetu s razdobljem od jednog i gotovo pol stoljeća studija ruskoga jezika i književnosti. Usporedba će se temeljiti na sociolingvističkim smjernicama u drugoj dekadi 21. stoljeća s hrvatskog aspekta. Ističemo hrvatski aspekt, jer položaj slavenskih jezika na svjetskim sveučilištima ne pretpostavlja njihovu nekadašnju važnost i ne uzima u obzir broj ukupnih govornika slavenskih jezika. Slavenski se jezici najčešće predaju kao kolegiji u sklopu slavistike, rijetko zasebno, kao što je to slučaj na zagrebačkome Filozofskome fakultetu. Zato smatramo rijetkom svjetskom kvalitetom da je studij ukrajinistike osnovan kao samostalna jedinica, kao studijska grupa, te da se uzdignuo na znanstvenu filološku razinu kakvu ima i studij ruskoga jezika. Naše ćemo izlaganje koncipirati na sljedeći način:

- Usporedit ćemo položaj ruskog i ukrajinskog jezika u Republici Hrvatskoj danas. Analizirat ćemo opreku službeni jezik – manjinski jezik, te navesti pojam državni jezik kao karakteristiku nacionalnoga većinskog jezika u Ukrajini.
- Usporedit ćemo rusistiku i ukrajinistiku u sklopu slavistike u Republici Hrvatskoj.
- Usporedit ćemo akademsku ukrajinistiku i rusistiku u Republici Hrvatskoj sa sinkronijskog gledišta: od formalnih institucionaliziranih početaka do 2018. godine, obuhvaćajući pokretanje, postignuća i perspektive.

1. Ruski i ukrajinski jezik u Republici Hrvatskoj danas. Opreka službeni jezik – manjinski jezik, pojam državni jezik kao karakteristika nacionalnih većinskih jezika u Rusiji i Ukrajini

Broj govornika hrvatskoga jezika u Republici Hrvatskoj, prema zadnjem popisu stanovništva iz 2011. godine, iznosi 4 284 889². Suodnos, odnosno, omjer pripadnika nacije, govornika jezika, ujedno i pripadnosti vjeroispovijesti, jest gotovo 1: 1: 1³, što nije karakteristično niti za Rusku Federaciju, niti za Ukrajinu. Popis stanovništva u Republici Hrvatskoj bilježi pojam tzv. *materinskog jezika*. Iako su hrvatski lingvisti, osobito oni, koji se bave hrvatskim kao inim jezikom, potvrdili zastarjelost i nečinjeničnost ovoga pojma⁴, on se i dalje rabi pri popisu stanovništva, te se tradicionalno očekuje da odgovor bude isti u sve tri kategorije⁵, ali se isto tako očekuje i poznavanje hrvatskoga kao *službenoga jezika*. Termin *službeni jezik* postoji u Ustavu Republike Hrvatske. Pojam *državni jezik*⁶ ne postoji, jer, zbog povijesne specifičnosti uspostavljanja samostalne pravne i službeno prihvaćene Republike Hrvatske („kao stoljetnoga sna svih Hrvata“⁷), veza između jezika i države i ovdje postoji u omjeru 1: 1. U Republici Hrvatskoj govori se hrvatski jezik. Upotreba ostalih jezika u RH pravo je nacionalnih manjina, čiji pripadnici, pak, ulaze i u brojku govornika hrvatskoga jezika. Nacionalnih je manjina u Republici Hrvatskoj 22 i

² <https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2012/SI-1469.pdf>, str., 11. (10.07.2018).

³ V. „Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. Stanovništvo prema državljanstvu, narodnosti, vjeri i materinskom jeziku.“

<https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2012/SI-1469.pdf> (10.07.2018):

<i>Popis stanovništva</i>	1971, SRH	2001, RH	2011, RH
Nacionalnost – Hrvati	79,38%	89,63%	90,42%
Hrvatski jezik – materinski	81,99%	96,12%	95,60%
Hrvati-katolici	–	87,97%	86,28%

⁴ V. pregled u (Ćoso 2016: 496): „a) materinski jezik (engl. *mother tongue*) – odnosi se na prvi jezik koji čovjek kao dijete usvaja u emocionalno karakteriziranoj povezanosti djeteta i majke ili eventualno druge bliske osobe, ako majke nema ...“.

⁵ <https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2012/SI-1469.pdf> (10.07.2018).

⁶ V. definiranje ukrajinskoga jezika kao državnog u (Fuderer, Čelić 2013: 169): „V nezavisimoy Ukraine gosudarstvennyj status ukrainskogo yazyka byl zafiksirovan v st. 10 Konstitucii Ukrainy 1996 g.“

⁷ V. Ustav Republike Hrvatske: <https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/-2001_05_41_705.html> (10.07.2018).

izrijekom su navedene u Ustavu Republike Hrvatske⁸, a među njima i ukrajinska nacionalna manjina (s 1878 stanovnika / 0,04 %⁹ u ukupnom broju u 2011. godini, što predstavlja pad u odnosu na 1971. g. kada je broj pripadnika ukrajinske manjine bio 2793), te ruska nacionalna manjina (sa sadašnjih 1279 stanovnika / 0,03 %¹⁰, što je rast u odnosu na 1971. g. kada je brojka bila 1240). Nacionalne manjine imaju ustavno pravo govorenja i školovanja na jeziku i pismu nacionalne manjine, tzv. model A, što je realizirano za češku, mađarsku, srpsku i talijansku manjinu – prema službenim podacima Ministarstva obrazovanja RH za ak. g. 2017. – 2018.¹¹. Sa sociolingvističkog je stajališta zanimljivo da se prosječni Hrvat neće sjetiti pod nacionalnim manjinama navesti niti Ukrajince, niti Ruse; Srbe, Nijemce, Albance, Čehe – da. Ukrajinske nacionalne manjine će se prosječni Hrvat, u odnosu na Ruse, sjetiti, ako ih se podsjeti na prostor Daruvara (0,03% Rusa, 0,03 % Ukrajinaca)¹², hrvatske višestoljetne manjinske enklave, i na izbjeglički priljev iz susjedne Bosne i Hercegovine¹³ tijekom rata na prostoru bivše Jugoslavije devedesetih godina 20. stoljeća. Grad Vukovar također ima znatniji broj pripadnika ukrajinske nacionalne manjine, ali nije asocijativan prema gore navedenom principu. Dalje, hrvatski aspekt obuhvaća i izražen osjećaj vlastitog identiteta, te, bez obzira na malen broj stanovništva općenito, svi, koji nisu većina, nisu relevantni, važna je osobna percepcija većinskog stanovništva u odnosu na one koji su izdvojeni kao osobitost u općem nacionalnom ustrojstvu.

⁸ „... Republika Hrvatska ustanovljuje se kao nacionalna država hrvatskoga naroda i država pripadnika nacionalnih manjina: Srba, Čeha, Slovaka, Talijana, Mađara, Židova, Nijemaca, Austrijanaca, Ukrajinaca, Rusina, Bošnjaka, Slovenaca, Crnogoraca, Makedonaca, Rusa, Bugara, Poljaka, Roma, Rumuna, Turaka, Vlaha, Albanaca i drugih, koji su njezini državljani, kojima se jamči ravnopravnost s građanima hrvatske narodnosti i ostvarivanje nacionalnih prava u skladu s demokratskim normama OUN-a i zemalja slobodnoga svijeta.“ (ibid.).

⁹ (ibid.).

¹⁰ (ibid.).

¹¹ V. <<https://gov.hr/UserDocsImages/Moja%20uprava/Popis-%C5%A1kola-manjine%-202017-2018.pdf>> (30.10.2018).

¹² „U vrijeme popisa stanovništva 2011. na području Grada Daruvara živjelo je 4.237 pripadnika nacionalnih manjina koji su činili 36,42% ukupnoga broja stalnih stanovnika Grada.“ <<https://daruvar.hr/nacionalne-manjine/>> (30.06.2018).

¹³ V. (Rumjancev 2015: 362, 366): „Glavnina ukrajinskih doseljenika došla je u Bosnu nakon emigranata ostalih nacionalnosti. ... Ukrajince, koji su došli na područje Bosne potkraj 19. st., može se uvjetno podijeliti na nekoliko skupina. Jednu čine oni što su došli u prvome valu, na vojnom, službenom ili radnom zadatku, a drugu oni koji su došli zbog teškog imovinskog stanja.“

2. Rusistika i ukrajinistika u sklopu slavistike u Republici Hrvatskoj

Mudroslovni, današnji Filozofski fakultet u Zagrebu, osnovan je 1669. godine. Njegov je filološki dio utemeljen u akademskoj godini 1874. – 1875., njegov slavenski i klasični dio (klasična filologija). Slavenska se filologija predavala s osobitim osvrtom na povijest hrvatskog i srpskog jezika i književnosti. 1879. godine počinje se predavati morfologija i sintaksa ruskoga jezika te povijest ruske književnosti. Nakon Drugoga svjetskog rata osnovana je Katedra za ruski jezik i književnost u okviru Slavenskoga seminara, a 1961. godine osnovana je samostalna jedinica – Katedra za ruski jezik i Katedra za rusku književnost. 1964. godine pri Katedri za ruski jezik osnovan je Lektorat ukrajinskoga jezika koji 1992. postaje slobodni lektorat. 1997. osnovan je studij ukrajinskoga jezika i književnosti. 2001. godine osnovana je samostalna jedinica – Katedra za ukrajinski jezik i književnost pri Odsjeku za istočnoslavenske jezike i književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

3. Akademska ukrajinistika i rusistika u Republici Hrvatskoj. Sinkronijski pogled: od početka do 2018. godine: pokretanje, postignuća, perspektive

Filološki studiji u Republici Hrvatskoj i gradu Zagrebu utemeljeni su u drugoj polovici 19. st. Osim katedre nacionalnoga jezika, ruski se jezik i književna djela na njemu počinju predavati u isto vrijeme u okviru slavistike, te zahvaljujući osobnom interesu predavača, redom slavista i klasičnih filologa: Frana Celestina (1844. – 1895.), Tomislava Maretića (1854. – 1938.), Stjepana Ivšića (1884. – 1962.), Milana Rešetara (1860. – 1942.), kao i Josipa Badalića (1888. – 1985.). J. Badalić će nakon Drugoga svjetskog rata 1945. godine iz slavistike izdvojiti ruski jezik i književnost. Hrvatski i ruski jezik počinju se predavati dok je hrvatski teritorij bio dio Austro-Ugarske Monarhije, a predavači su bili odgojeni u duhu osvještavanja nacionalne ideje i nacionalnog jezika tijekom Hrvatskoga narodnog preporoda, odnosno Ilirskog pokreta (1813. – 1830.; 1874. uvodi se nacionalno ime). Ilirski je pokret ideal države i nacionalnoga jezika vidio u Rusiji kao jedinjoj samostalnoj slavenskoj državi – izvan Osmanskog i Habsburškog Carstva, u kojoj je nacionalni jezik od druge polovice 18. stoljeća postajao polifunkcionalan na svim društvenim razinama, tako i u književnosti, koja postaje najjača spona u povezivanju kulturnih identiteta Rusije i Hrvatske. Reformator hrvatskoga jezika, Bogoslav Šulek (1816. – 1895.), u procesu oblikovanja terminologije hrvatskoga jezika iz sfere znanosti, medicine i

jurisdikcije¹⁴, u jezik je unio i niz rusizama – uz bohemizme i slovakizme, te neologizme. Hrvatski će pisac August Šenoa (1838. – 1881.) rabiti ruske riječi kao što je, npr., riječ *ljubezan*¹⁵. Svijest o porijeklu istih izgubit će se do danas i one predstavljaju preferirani dio nacionalnoga vokabulara hrvatskoga jezika¹⁶. Aleksandar S. Puškin će tako zarana postati opće mjesto u hrvatskoj kulturi, a ostao je i danas glavna asocijacija vezana uz književnost. August Šenoa zaslužan je za upoznavanje Hrvata s Tarasom Ševčenkom – zahvaljujući njegovom prijevodu *Rasute mogile / Rozryta mogyla* iz 1863. godine. Primat ima i August Harambašić i njegov prijevod poema Ševčenka iz 1887. godine: *Pjesničke pripoviesti / Poemy*, te brojne publikacije o Ševčenku pjesniku i revolucionaru objavljene u hrvatskoj periodici kraja 19. – početka 20. stoljeća, a u kontekstu srodnosti nacionalnih ideja. Akademski interes¹⁷ prema T. Ševčenku 20-ih godina 20. potaknuo je J. Badalić, dok su 60-ih godina prošloga stoljeća Aleksandar Flaker i Antica Menac postavili temelje akademske ukrainistike i sustavno upoznali hrvatsku (akademsku) javnost sa Ševčenkom kao pjesnikom¹⁸, no ne i akademskim slikarom. Tako Ševčenko prosječnom Hrvatu ostaje poznat preko ruske književnosti; Nikolaj Gogolj, pak, kao dio isključivo ruske književnosti. Hrvatska veza s Rusijom intenzivirat će se nakon Oktobarske revolucije u dva smjera: dolazak ruskih carskih emigranata osvijestit će važnost ruske kulture¹⁹; s druge strane ideje

¹⁴ V. (Gostl 1996: 23 – 24): „Šuleku od rana pri srcu bijahu prirodoslovne znanosti, posebice biljarstvo pa ne iznenađuje da je upravo na stručnom i pedagoškom polju vezanom za ovu disciplinu najviše dao. ... Ovim školskim priručnicima položi Šulek temelje botaničkom znanstvenom nazivlju. ... Potreba za priručnikom sa službenim i znanstvenim nazivljem naglo je porasla godine 1848. kada je hrvatski jezik uveden u urede i škole. Šulek se ... prihvatio rada na rječniku (bio je tada član odbora za hrvatsku pravnu terminologiju).“

¹⁵ „– Lovro! Vi ste pametan, ljubezan čovjek.“ August Šenoa: „Prijan Lovro“ (1873) <<http://dzs.ffzg.unizg.hr/html/Senoa4.htm>> (05. 11. 2018).

¹⁶ V. (Čelić 2010: 657): „Pod ponyatiem „aktivaciya“ podrazumevaetsya vozobnovlenie upotrebleniya uzhe usvoennyh v horvatskom yazyke rusizmov, zaimstvovannyh v razlichnye periody, po razlichnym prichinam. Aktivaciya rusizmov oboznachaet vvedenie v zhizn' davno zaimstvovannyh slov ishodya iz chastoty ih upotrebleniya – osobenno v sredstvah massovoy informacii. Kak pravilo, aktiviruyutsya slova, znachenie kotoryh mozhet vyrazhat'sya horvatskimi slovami bez kakih-libo konnotaciy.“

¹⁷ V. detaljan pregled u (Paščenko 2016: 59 – 69).

¹⁸ Usp. (Popović 2011: 134 – 143) *Zagrebs'ka ukrainistyka*.

¹⁹ „Samo nam je Kraljevina SHS pružila ruku pomoći. Sve ostale velike države s kojima je Rusija prolila rijeke krvi u različitim ratovima, požurile su priznati vlast crvenih nasilnika“, znakovito je u intervjuu iz 1926. govorio general Pjotr Vrangel, posljednji zapovjednik bjelogardejaca i nesumnjivo najpoznatiji ruski emigrant u državi koja se poslije zvala Jugoslavija. Malo je poznato da se nakon Oktobarske revolucije, u bijegu

komunizma i socijalizma, koje je iznjedrila Revolucija, bit će ilegalno i posredno, uz niz rusizama, donesene na hrvatski teritorij, čemu će pridonijeti i sudjelovanje hrvatskih vojnika-domobrana na teritoriju današnje Ukrajine tijekom Prvoga svjetskog rata²⁰. Tek u prvim desetljećima 21. stoljeća svijest o vezi hrvatskog vojnika s ukrajinskim teritorijem u sklopu zajedničke bivše države – Austro-Ugarske, biva isticana zahvaljujući hrvatskom ukrajinistu Jevgeniju Paščenku²¹. Ruski front iz Prvoga svjetskog rata u hrvatskoj je svijesti ostao izvor komunističkih ideja i manifesta²², čija će terminologija – uz najčešće samo fonološku adaptaciju, biti prenesena u hrvatski jezik, a od 1945. godine, odabirom istoga tipa državnoga sustava, postaje i službena terminologija u socijalističkim republikama bivše Jugoslavije. Ovim je sovjetizmima²³ prethodila reaktivacija rusizama, usvojenih u 19. stoljeću tijekom tzv. NDH, jer su se ovi smatrali korjenitijim, izvornijim u odnosu na srpske riječi, osobito u sferi vojske i administracije, usvojene tijekom postojanja Kraljevine²⁴ SHS (1918. – 1929.), zatim Kraljevine Jugoslavije (1929. – 1945.). Bez obzira na periodične nepodudarnosti u političkim i državnim sistemima, ideja ruskoga jezika i književnosti nikad nije dobila negativnu karakteristiku – do vremena Domovinskoga rata u Republici Hrvatskoj (1990. – 1995.) kada se stereotipna i medijski isticana negativnost

---

pred boljševicima, u Kraljevini SHS uselilo približno 40 tisuća Rusa, od crkvenog i vojnog vodstva, intelektualaca do kozaka koji nisu pristali živjeti u gradovima, nego su u Vojvodini osnivali vlastita sela.“ <<https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/kako-je-jugoslavija-nakon-oktobarske-revolucije-postala-utociste-ruske-elite-u-hrvatskoj-su-ostvarili-snazan-utjecaj-a-onda-je-uslijedila-tragedija/6722022/>> (30.10.2018).

²⁰ V. (Paščenko 2012): „Ukrajinski Galičani našli su se na istoj strani s hrvatskim seljacima u obrani austrougarskih interesa, ali tragedija Ukrajinaca imala je težinu zbog podijeljenosti između dviju monarhija.“

²¹ V. (Paščenko 2018: 88 – 99).

²² V. (Blažina 2015: 95, 103, 109, 110): „U autobiografiji iz 1945. godine Josip Broz navodi da je u 25. (zagrebačku) domobransku pukovnicu austrougarske vojske stupio u jesen 1913. godine ... Prema autobiografiji iz 1935. godine Broz je prebačen na rusko bojište u siječnju 1915. godine, gdje je vodio posebnu izviđačku skupinu koja je često djelovala iza ruskih linija u Galiciji i Bukovini.“

²³ V. (Radčenko 2006: 146): „Opće je poznato da se jezične promjene događaju pri svakoj mijeni političkih, ideoloških ili društvenih prilika. Tako je nastankom FNRJ 1945. godine počelo preuređivanje društvenog ustroja po uzoru na Sovjetski Savez, a te su se političke i društvene promjene odrazile i u jeziku. Uvođenje ideja, pojava i pojmova svojstvenih tadašnjem Sovjetskom Savezu donosilo je i preuzimanje njihovih naziva, to jest leksema koji imenuju specifične značajke i svojstva sovjetske ideologije i načina života. Na taj su način u hrvatski jezik, kao, uostalom, i u druge jezike širom svijeta, ušli mnogi sovjetizmi – riječi koje označuju posebnosti sovjetske zbilje.“

²⁴ Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca (1918. – 1920.).

na liniji Srbi-pravoslavci prenijela na asocijaciju Rusi-pravoslavci; negativna asocijacija nikada nije prešla na rusku književnost. 2018. godine na prijamnome ispitu Filozofskoga fakulteta u Zagrebu ruski je jezik i književnost bio na četvrtom mjestu po studentskom odabiru za upis – nakon pedagogije, psihologije te engleskog kao prve filološke grupe. Negativne su asocijacije u hrvatskome društvu nestale. Uz odabir ruskoga jezika kao studijske grupe veže se sve manje književnost, a sve više njegova geopolitička važnost, funkcija svjetskoga jezika te ekonomska važnost – u odnosu na hrvatski turizam, ali i gospodarske investicije²⁵. Studij ruskoga jezika prilagođen je svojom strukturom usvajanju ruskoga jezika, koji pokriva sve navedene sfere – filologija se morala prilagoditi tržištu, ali ne nauštrb tradiciji i književnosti. Prema tom se obrascu ravna i studij ukrajinskoga jezika i književnosti koji je od lektorata, tečaja ukrajinskoga jezika, upoznavanja prosječnoga Hrvata s postojanjem ukrajinskog jezika generalno, došao do potpunosti studijskih kvota na Sveučilištu u Zagrebu na kojem se ukrajinski jezik i književnost jedino i predaje u Republici Hrvatskoj, za razliku od ruskoga jezika koji se predaje i na Sveučilištu u Zadru.

U 2018. godine program studija ukrajinskoga jezika i književnosti usporediv je s onim ruskoga jezika i književnosti, rezultati također – relativno prema razlici u broju upisanih studenata. Osvještavanjem nacionalnog identiteta u hrvatskoj javnosti, rušenjem negativnih stereotipa, pozitivnom ulogom sporta, studij je ukrajinskog jezika ponudio svoje filološke vrijednosti – osim nekadašnjeg nogometaša Ševčenka, danas trenera, i Ševčenko-pjesnik postaje poznat; rusisti se upoznaju s Gogoljevim ukrajinizmima u vokabularu i geografskim motivima književnih klasika. No studij je dosegao jedan od praktičnih, ekonomskih razloga studentovog odabira: hrvatsko se tržište otvorilo Ukrajini, stoga se i ovdje filologija nadogradila: teorija prijevoda obuhvatila je i pravne i ekonomske i medicinske tekstove. Studij ukrajinskoga jezika je od pjesničke i znanstveničke znatiželje pripadnika maloga slavenskog naroda, ovdje govorimo o akademikima Flakeru i Menac, mukotrpnom radu izvorne govornice i osnivačice zagrebačke ukrajinistike mr. sc. Rajise Trostinske, kao jedinoga predavača, dogurao do ravnopravne znanstvene, nastavne i administrativne jedinice, te je u ovoj godini obilježio punih dvadeset godina svoga postojanja s tri profesora, dva asistenta i dva lektora.

²⁵ V. (Čelić, Ibrišević 2018: 163): „Oproshennym izvesten tot fakt, chto Horvatiya yavlyaetsya samostoyatel'nym turisticheskim punktom s razvitoy infrastrukturoy, s vizovoy sistemoy chlena ES. S kommercheskoy tochki zreniya sleduet upomyanut', chto v 2017 g. horvatskaya kompaniya *Podravka* otmetila 50 let na rossiyskom rynke.“

LITERATURA

- Blažina 2015:** Blažina, B. Djetinjstvo i mladost Josipa Broza Tita 1892. – 1920. kroz prizmu biografija: kontradikcije, nedosljednosti, politizacija, pedagogizacija. // *Povijest u nastavi*. 2015, Vol. XIII, № 26 (2), 81 – 123.
- Čelić 2010:** Čelić, Ž. Aktivacija rusizmov v horvatskom yazyke. // *Sovremennye issledovanija social'nyh problem*. 2010, № 4.1 (04), 653 – 661.
- Čelić, Fuderer, eds. 2018:** Čelić, Ž., Fuderer, T. *Ukrajnistika na Sveučilištu u Zagrebu: 20 godina. Ukrajnistyka v Zagrebs'komu universyteti: 20 rokiv*. Zagreb: FF press, 2018.
- Čelić, Ibrišević 2018:** Evaluaciya ponyatiya horvatskiy. O položenii horvatskogo yazyka i ob interese k horvatskoy kul'ture v Moskve 2017. // *Ukrajnistika na Sveučilištu u Zagrebu: 20 godina. Ukrajnistyka v Zagrebs'komu universyteti: 20 rokiv*. (eds. Čelić, Ž., Fuderer, T.). Zagreb: FF press, 2018, 158 – 165.
- Ćoso 2016:** Ćoso, Z. Problematika ovladavanja jezikom. // *Croatica et Slavica Iadertina*. 2016, № XII/II, 493 – 512.
- <<https://daruvar.hr/nacionalne-manjine/>> (30.06.2018).
- <<http://dzs.ffzg.unizg.hr/html/Senoa4.htm>> (05. 11. 2018).
- Fuderer, Čelić 2013:** Fuderer, T., Čelić, Ž. Modeli yazykovyh situacij v horvatskom, ukrajskom i ruskom yazykah. // *A tko to ide? A hto tam idze? Hrvatski prilozi XV. Međunarodnom slavističkom kongresu, Minsk, 20. – 27. kolovoza 2013.* (ed. Turk, M.). Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Hrvatsko filološko društvo, 2013, 53 – 66.
- Gostl 1996:** Gostl, I. Bogoslav Šulek, otac hrvatskoga znanstvenoga nazivlja. // *Radovi Leksikografskoga zavoda „Miroslav Krleža“*, knj. 5, 9 – 58.
- <<https://gov.hr/UserDocsImages//Moja%20uprava//Popis-%C5%A1kola-manjine%202017-2018.pdf>> (30.10.2018).
- <<https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/kako-je-jugoslavija-nakon-oktobarske-revolucije-postala-utociste-ruske-elite-u-hrvatskoj-suo-stvarili-snazan-utjecaj-a-onda-je-uslijedila-tragedija/6722022/>> (30.10.2018).
- Paščenko 2012:** Paščenko, J. Hrvatski grobovi ukrajinske Galicije. // *Vijenac*. 2012, № 479, <<http://www.matica.hr/vijenac/479/hrvatski-grobovi-ukrajinske-galicije-19035/>> (08.01.2018).
- Paščenko 2016:** Paščenko, J. Hrvatska rusistika spram ukrajnistike. // *Slavenska filologija. Prilozi jubileju prof. em. Milenka Popovića*. (eds. Čelić, Ž., Fuderer, T.). Zagreb: FF press, 2018, 59 – 69.

- Paščenko 2018:** Paščenko, J. *Biblioteka Ucrainiana Croatica 2008 – 2018. // Ukrajinistika na Sveučilištu u Zagrebu: 20 godina. Ukrajinistyka v Zagrebs'komu universyteti: 20 rokiv.* (eds. Čelić, Ž., Fuderer, T.). Zagreb: FF press, 2018, 88 – 99.
- Popis stanovništva 2011:** <https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/-2012/SI-1469.pdf> (10.07.2018).
- Popović 2011:** Popović, M. *Zagrebs'ka ukrajinityka. // Komparatyvni doslidzhennya slov'yans'kyh mov i literatur.* 2011, № 14, 134 – 143.
- Radčenko 2006:** Radčenko, M. *Semantička adaptacija ruskih posuđenica u hrvatskom jeziku od 1945. do 2000. godine. // Croatica et Slavica Iadertina.* 2006, № 2, 145 – 160.
- Rumjancev 2015:** Rumjancev, O. *Migracije iz Galicije. // Ukrajinska Galicija.* (ed. Paščenko, J.). Zagreb: „Hrvatsko-ukrajinska suradnja“, J. Paščenko, 2015, 357 – 437.

ЧУЖДОЕЗИКОВА ЛИНГВИСТИКА

**ÁRABE VS. ROMANCE: LA SITUACIÓN LINGÜÍSTICA EN LA
TOLEDO POSTANDALUSÍ (SS. XI-XV)
LA COMUNIDAD MOZÁRABE**

Yuliya Miteva
Universidad de Veliko Tarnovo “Stos Cirilo y Metodio”

**ARABIC VS. CASTILIAN: THE LINGUISTIC SITUATION
IN TOLEDO POSTANDALUSI (11th-15th c.)
I. THE MOZARAB COMMUNITY**

Yuliya Miteva
St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Turnovo

The reconquest of Toledo supposed a radical change in the linguistic history of the city. During the Andalusian period, the Toledan population had experienced an intense process of linguistic and cultural Arabization. The old Romance language had fallen into disuse and both the Muladies and the Christians and Jews of Toledo had adopted the Arabic language as their own. Part of this population remained in the city after its incorporation into Castile at the end of the 11th century. Along with the intense process of colonization that began with the Christian conquest, a new rival appeared on the scene: Castilian Romance. Arabic, however, did not disappear from the Toledan linguistic landscape. The two languages maintained a pulse during the 12th and 13th centuries and, although Romance finally prevailed, the footprint of Arabic lasted for centuries.

Key words: Arabic language, Castilian Romance, language contact, Toledo 11th-15th c., Mozarabs

Introducción

La historia lingüística de Toledo es excepcional si se compara con la de otras medinas islámicas reconquistadas con posterioridad. En Zaragoza, Sevilla y Murcia la conquista cristiana supuso el éxodo masivo de la población local arabizada, lo que nos impide hablar de continuidad lingüística. La historia de Toledo es diferente. La ruptura demográfica, en este caso, no fue total, porque permaneció una parte de la población

autóctona arabizada. La presencia de mozárabes, judíos y mudéjares en la ciudad garantizaba la continuidad del uso de la lengua árabe en sus dos modalidades, como lengua vernácula y como lengua escrita. Pero la mayoría de la población toledana emigró a raíz de la conquista y fue sustituida por colonos castellanos y leoneses que hablaban romance. En Toledo, en los siglos XII y XIII el romance traído por los repobladores convivía con el árabe andalusí toledano que hablaba la población autóctona. La relación entre lengua dominante y lengua dominada se invirtió. Con el avance de la castellanización, el árabe fue retrocediendo, hasta convertirse en una lengua minoritaria, seña de identidad de las tres minorías confesionales que convivían en Toledo: de los mozárabes, de los judíos y del reducido grupo de mudéjares que aún permanecían en la ciudad¹.

1. Aspectos demográficos

La escasez de documentos en la primera generación, que va desde 1085 hasta Alfonso VII, y que González (1978: 79) explica con las dificultades militares y económicas, producidas a raíz de la conquista, nos impide estimar el número de cristianos mozárabes que el rey pudiera encontrarse en Toledo. No sabemos cuántos eran los cristianos autóctonos, ni cuántos llegaron posteriormente desde al-Andalus. Hay que tener en cuenta, además, que hubo familias cristianas que abandonaron la ciudad, junto con los musulmanes, en el momento de la conquista. No podemos descartar tampoco la posibilidad de que algunos musulmanes se hayan convertido al cristianismo, integrándose de este modo en la comunidad mozárabe (Rubiera 1992: 113-114), pues este fenómeno se ha constatado en otros contextos.

Tradicionalmente, la importancia demográfica de la comunidad se medía de acuerdo al número de parroquias de rito mozárabe. Izquierdo Benito (2003: 31-35, 49-53; 2010: 409-410; 2012: 45-48) llama la atención sobre la fragilidad de este criterio. Las primeras referencias a las seis parroquias mozárabes datan de la segunda mitad del siglo XII, lo que nos impide conocer la situación de la comunidad con anterioridad.

---

¹ Quisiera expresar mi agradecimiento a Ramón González Ruiz y a Pedro Sánchez-Prieto Borja por las sugerencias y orientaciones con las que me han guiado en el proceso de investigación, a María Luz Comendador Pérez de la Biblioteca de la Escuela de Traductores de Toledo y a Isidoro Casteñeda Tordera del Archivo y Biblioteca Capitulares de la Catedral Primada de Toledo por la ayuda bibliográfica que hizo posible este trabajo.

A finales del siglo XI, en el momento de la conquista cristiana, en la ciudad vivía una reducida comunidad mozárabe que practicaba su culto en la iglesia de Santa María del Alficén, el único templo cristiano en la medina islámica. El volumen de la comunidad aumentó con la llegada de mozárabes procedentes del sur andalusí, un proceso que empieza con la conquista de Toledo, aunque la mayor afluencia se produce entre 1142 y 1170. Sin embargo, los mozárabes no dominaron demográficamente la ciudad. Siempre fueron una minoría. Según González (1978: 83-85), en el siglo XII la quinta parte de los cristianos de Toledo eran mozárabes. Con los nativos y la suma de los inmigrados, la ciudad de Toledo llegó a contar con una cifra importante de cristianos arabizados, que representaban por lo menos el 20% del total (González Ruiz 1978: 134-140; 1982: 505). Olstein (2006: 123, 141) eleva la cifra. Según sus cálculos, los mozárabes de Toledo en los siglos XII y XIII llegarían al 27% de la población. Molénat (2004: 20-24) y Hernández (2000: 56) se sitúan en el extremo opuesto. Según ellos, en el siglo XII los mozárabes llegaron a representar la mayoría de la población urbana de Toledo: “Con el refuerzo de los cristianos andalusíes llegados desde el Sur, entre finales del siglo XI y mediados del XII, –dice Molénat (2004: 23)– los “arabizados” pudieron constituir la mayoría de la población toledana en el XII y parte del XIII y dar el tono cultural en la ciudad imperial”. De otro modo, según él, no se explica el volumen de documentación árabe toledana (González Palencia 1926-1930).

Es cierto que la reducida comunidad mozárabe local recibió un impulso importante con la inmigración procedente del sur, pero este refuerzo demográfico no consiguió situarla en el primer puesto, como afirman estos autores. No hay que minimizar el éxito de la repoblación cristiana. El vacío demográfico que dejaron los musulmanes al abandonar la ciudad fue llenado por colonos cristianos del norte, castellanos y leoneses. A lo largo de los siglos XII y XIII Toledo es la ciudad más poblada de Castilla, aunque sus habitantes no superasen las 25.000 personas (Ladero Quesada 1984: 77). La mayoritaria presencia de los castellanos se evidencia en la mayor proporción de sus iglesias y en el superior número de los clérigos que atendían a la comunidad latina. Según González Ruiz (1999: 172), “el abrumador predominio de las parroquias latinas en toda la diócesis sugiere que ya desde el principio estos se impusieron por la abrumadora cuantía de sus efectivos”. Los mozárabes constituían una minoría en la sociedad andalusí y mantuvieron el mismo estatus en la sociedad castellana. Este hecho no se vio alterado por la inmigración procedente del sur (González 1978: 83-85). Existe un serio

peligro de exagerar la importancia numérica de la comunidad mozárabe, por la huella documental que dejaron (Ladero Quesada 1984: 79). A este respecto, no deja de sorprender que los fondos documentales en latín y en romance de los archivos toledanos sean menos conocidos y explorados que los documentos árabes (Sánchez Prieto-Borja 2008: 234-235). Los mozárabes fueron tal vez la minoría más importante en la Toledo postandalusí, y tuvieron un destacado protagonismo en el período transitorio entre la etapa islámica y la cristiana. Pero fueron una comunidad *minoritaria* en una ciudad dominada por la mayoritaria presencia de los castellanos, donde las pautas de la aculturación o “el tono cultural”, como diría Molénat, las marcaron los repobladores.

2. Aspectos lingüísticos

Tanto la comunidad mozárabe como la castellana estaban inmersas en una situación de diglosia. Este fenómeno se caracteriza por el uso de una variedad lingüística como lengua vernácula y de otra variedad como lengua escrita. Los registros altos y la expresión escrita exigían el uso del árabe clásico y/o del latín, antes de la aparición en escena del romance. Por eso, considero importante mantener dos niveles de análisis que se corresponden con fuentes de distinta naturaleza y que reflejan la situación de diglosia.

2.1. Variedades altas

2.1.1. El árabe clásico

Los mozárabes habían experimentado un profundo proceso de arabización lingüística durante la etapa andalusí. Aunque no llegaron a abandonar el latín del todo, habían adoptado el árabe clásico como vehículo de la expresión escrita y podemos decir que lo emplearon en todas las esferas, incluida la religión. El árabe clásico fue, junto con el latín, su lengua de cultura y una seña de identidad que decidieron mantener después de la Reconquista.

Uno de los ámbitos de uso donde el árabe se mantuvo con fuerza fue el derecho privado y el mercado inmobiliario. La mayor parte de la documentación árabe que ha sobrevivido en los archivos toledanos es de carácter privado. La tipología documental es muy variada: contratos de compraventa, de alquiler o de arrendamiento, contratos matrimoniales, testamentos, particiones de herencia, etc. Los documentos se basan en los formularios notariales árabes de época andalusí.

Olstein (2006: 59-66) llega a algunas conclusiones interesantes sobre el protagonismo de la lengua árabe en la ciudad de Toledo en los siglos XII

y XIII. El primer dato que llama la atención es la enorme desproporción entre fuentes árabes y latinas en los archivos toledanos². El recuento de las fuentes documentales de Toledo del período 1083-1320 demuestra que la documentación en latín representa tan solo el 13,5%, la documentación en romance el 17,8%, mientras que la redactada en árabe llega al 68,7%. La inmensa mayoría de los documentos en árabe son actas de transacciones comerciales. El 85% de las transacciones económicas monetarias realizadas en la zona de Toledo en los siglos XII y XIII se reflejó en lengua árabe. Esto significa que en los dos siglos posteriores a la conquista cristiana el árabe no solo se usaba, sino que seguía siendo la lengua de los negocios por excelencia y la presencia de los colonos castellanos y francos no había modificado esta situación. La documentación que editó González Palencia no refleja transacciones entre mozárabes exclusivamente. El hecho de haber definido este corpus documental como “mozárabe” puede llevar a la falsa impresión de que solo los mozárabes suscribían este tipo de documentos y no fue así. La mayoría de las personas que intervienen en las transacciones son inmigrantes del norte. Según los cálculos de Olstein (2006: 121), los mozárabes constituyen el 38% del total de personas registradas por la documentación árabe³, mientras que los castellanos superan el 50%. Un 4% son judíos y tan solo un 1% (unas 60 personas) pueden ser identificados como mudéjares, lo que implica el escaso protagonismo de los musulmanes en el mercado inmobiliario de Toledo después de la conquista cristiana, dato que probablemente refleja su escaso peso demográfico. Teniendo en cuenta que los mozárabes representaban sólo el 38% de las personas registradas en el corpus documental árabe, definir este corpus como “mozárabe” podría ser discutible. Lo mozárabe de la documentación no es la demografía, sino la autoría y el impacto lingüístico y cultural que supuso la decisión de los notarios mozárabes de seguir escribiendo este tipo de documentos en árabe (Olstein 2006: 147-148).

El hecho de que el árabe siguiera usándose en documentos de tipo privado, no solo para el uso exclusivo de la comunidad mozárabe, sino también en contratos en los que intervenían castellanos y francos, le otorga

---

² El estudio de Olstein (2006: 62) se basa en “un amplio, aunque no concluyente, repertorio que abarca 1.971 documentos fechados entre 1083 y 1338”. La muestra incluye documentación real, eclesiástica y privada, en árabe, latín y romance. Hay que tener en cuenta, no obstante, las puntualizaciones realizadas por Rodríguez-Picavea Matilla (2009: 202) y por Sánchez Prieto-Borja (2008: 234-235).

³ La identificación de un individuo como miembro de la comunidad mozárabe se basa en criterios antroponímicos. Sin embargo, el propio autor reconoce que este método no está exento de problemas (2006: 118-121).

de facto un estatuto de lengua cooficial. Los documentos redactados en árabe tenían valor jurídico y reconocimiento legal. Tanto el estado como la Iglesia reconocían su validez, como demuestra el hecho de que se hayan conservado precisamente en los archivos eclesiásticos.

Es evidente que, para mantener este sistema jurídico-administrativo en árabe, se necesitaban jueces, escribanos, notarios, traductores e intérpretes formados en árabe. La práctica notarial exigía unos conocimientos y habilidades lingüísticas que se podían adquirir únicamente en las escuelas. Los mozárabes de Toledo tenían un sistema educativo autónomo de enseñanza pública y privada. Sus parroquias disponían de escuelas para la formación de los aspirantes a la clerecía. Los laicos, por su parte, contaban con escuelas privadas (González Ruiz 1996: 190-197). En estos centros se estudiaba árabe y latín. Antes de iniciarse en el estudio del latín, los alumnos ya dominaban los fundamentos gramaticales del árabe, que en el siglo XII seguía siendo su primera lengua. El árabe clásico era el fundamento de su sistema de enseñanza y se usaba como lengua vehicular en el proceso de aprendizaje del latín (González Ruiz 1996: 197-201). El *Ms. 99-30* de la Biblioteca Capitular de Toledo, copiado a fines del s. XII, contiene el *Ars Minor* de Donato y fragmentos de la gramática de Prisciano. El código está en latín, en letra visigótica, pero en sus márgenes hay anotaciones en árabe: los términos gramaticales en latín se explican a través de sus equivalentes en árabe, lo que implica que los usuarios del código, interesados en aprender latín, ya estaban familiarizados con la terminología gramatical árabe. En el mismo contexto escolar se inscribe también el *Glossarium Latino-Arabicum*, más conocido como el *Glosario de Leiden* (Seybold 1900; Koningsveld 1977; Corriente 1991: 5-7, 1997: 135-136). Se trata de un diccionario latín-árabe, compuesto en Toledo, en el último cuarto del siglo XII, cuyo objetivo era ayudar a los aprendices de clérigos mozárabes a entender mejor los misterios de las Sagradas Escrituras con la ayuda de la lengua árabe. Los términos en latín venían explicados con abundantes sinónimos en árabe clásico, lengua que, sin duda, les resultaba más familiar.

Aillet (2009: 20-22) ha estudiado los manuscritos latinos anotados en árabe, usados por la comunidad mozárabe de Toledo después de la Reconquista. En los márgenes de muchos códigos alternan notas en árabe y en latín, lo que demuestra el uso activo de ambas lenguas, aunque el manejo del árabe parece más cómodo para los anotadores. Los mozárabes accedían a los códigos latinos a través del árabe, que funcionaba como lengua vehicular (Hernández 2000: 59). El *Ms. Madrid, BN 10001, Breviario o colección de salmos, cánticos e himnos de la antigua liturgia*

hispana, de probable origen leonés, acabó en Toledo, donde fue usado por la comunidad mozárabe, responsable de las notas en árabe que contiene (Díaz y Díaz 1979: 92-93). El Ms. Madrid, BN 10064 (Toledo, 43-5), que contiene el *Fuero Juzgo*, también presenta largas notas en árabe cursivo que indican la familiaridad del apostillador con esta lengua (Díaz y Díaz 1979: 93-94). Es difícil establecer el origen del *Codex Toletanus*, que contiene las *Etimologías* de Isidoro de Sevilla. Tampoco sabemos en qué momento el códice llegó a Toledo. Presenta numerosas anotaciones árabes y latinas, lo que hace pensar que fue utilizado en ambientes escolares (Díaz y Díaz 1979: 89).

El árabe siguió usándose también en la esfera religiosa. La comunidad cristiana andalusí disponía de versiones árabes tanto de los Evangelios como de los Concilios. Es probable que el clero mozárabe manejara libros en árabe referentes al oficio religioso y que siguiera redactando en árabe diverso tipo de composiciones de carácter religioso. Un ejemplo serían los tratados de polémica religiosa redactados en árabe en los siglos XII y XIII (Burman 1994: 33-94; Aillet 2009: 24-25). Desgraciadamente, nadie reclamó los archivos mozárabes de época andalusí y todo lo que se guardaba en sus bibliotecas parroquiales fue destruido o se perdió. La nueva catedral toledana fundada *ex novo* en 1086 no se consideró heredera de la preexistente catedral mozárabe y no reclamó sus archivos (Gonzálvez Ruiz 2014: 46). El fondo documental que debió de existir en la iglesia mozárabe se perdió en su totalidad, lo que nos impide conocer la situación de la comunidad mozárabe en vísperas de la Reconquista y una parte sustancial de su vida cultural, su producción escrita, tanto en árabe clásico como en latín.

Como elemento decorativo, encontramos el árabe en diferentes soportes: a modo de orla en epitafios del siglo XII (Yahuda 1917: 136-138; Arellano Córdoba y Ocaña Jiménez 1985: 171-175) o en manuscritos como el *Liber Comitum* de Esmaragdo (BCT, Ms. 44-9, Gonzálvez Ruiz 2014: 86). La estética de la caligrafía árabe fue muy apreciada en Toledo después de la Reconquista: “Apenas hay casa antigua principal en Toledo, aun de aquellas que consta haber sido labradas por Señores Christianos, que no esté adornada de tablonos primorosamente entallados y de molduras de yeso en que hay inscripciones en letra Árabe mezclada de flores” (Terreros y Pando 1758: 22-23).

¿Cómo explicar la vitalidad de la lengua árabe en la Toledo postandalusí? Sin duda, su uso no se explica solo por inercia cultural. Hay otros factores a tener en cuenta. El árabe era la lengua vernácula y la lengua de cultura de la élite mozárabe de la ciudad y gozaba de alto

prestigio. Es verdad que buena parte de este grupo acabó, con el tiempo, integrándose en la élite castellana y adoptando su lengua, pero mientras seguía manteniendo la conciencia de su origen, siguió conservando la lengua árabe como una seña de identidad. El prestigio del árabe iba más allá de los límites de la comunidad. A lo largo de los siglos XII y XIII Toledo se convierte en un polo de atracción para los estudiosos de toda Europa, cuyo objetivo era traducir los libros científicos árabes al latín y difundirlos en sus países de origen (Martínez Gázquez 2015: 118).

¿Por qué se abandonó el uso del árabe en el mercado inmobiliario? En el siglo XII, los escribanos mozárabes redactaban sus actas notariales en árabe clásico y hablaban en árabe andalusí. Existía, por tanto, cierta correspondencia entre su lengua de cultura y su vernáculo. Pero esta situación lingüística cambió. En la segunda mitad del siglo XII y en el XIII, todavía usaban el árabe clásico en su práctica notarial, pero estaban perdiendo el uso activo del árabe andalusí a favor del romance. La correspondencia entre los dos registros, el estándar y el coloquial, se había roto. En el siglo XIII, cuando el romance castellano ya estaba firmemente asentado tanto en el uso oral como en el escrito, el árabe clásico quedó relegado a un “instrumento jurídico cada vez más artificiosamente mantenido” (Ferrando 1995b: 73; 1995a: 7-10). Muchas de las escrituras árabes de este siglo finalizaban con una cláusula aclaratoria del tipo “después de traducirla”, “después de leerla en lengua que entendían”, “después de explicarla”. Todas estas fórmulas indican que un número importante de los transactores o testigos no entendían el contenido del contrato que firmaban y necesitaban una traducción oral al romance⁴. Al principio, los que no entendían los documentos en árabe eran los castellanos, pero con el tiempo, las cláusulas aclaratorias se hicieron cada vez más frecuentes y, según Olstein (2003: 61-63), ya eran los propios mozárabes quienes necesitaban una traducción y explicación del contenido del documento que firmaban. Era muy complicado y poco práctico mantener este sistema. Los firmantes no entendían las escrituras, se necesitaban intérpretes, se hacían traslados de los documentos al latín o al romance, con el coste adicional que esto implicaba. Todo esto llevó al abandono del árabe en la práctica notarial.

---

⁴ Encontramos un eco de estas cláusulas aclaratorias en la documentación latina. Un documento en latín de 1178 (ACT, V.11.B.1.19) lleva esta curiosa anotación en árabe: “Jálid b. Solaimán b. Gasan b. Servando oyó que el arzobispo dijo lo anterior en romance, y Domingo Salwat también” (Hernández 1996: 177-178, doc. n.º 185). Es un testimonio más de que los mozárabes entendían el romance y, sin duda, lo usaban, desde el mismo siglo XII.

Otra de las causas del abandono del árabe fue la decadencia del sistema educativo mozárabe. Según González Ruiz (1996: 199), las escuelas de árabe permanecieron activas en Toledo hasta mediados del siglo XIV, pero ya en el siglo anterior se notaban deficiencias en su sistema de enseñanza. El mozarabismo había entrado en crisis.

2.1.2. El latín

La etapa castellana en Toledo se inicia con un período de reformas culturales de hondo calado, que van a repercutir en la vida de los mozárabes. Los cambios más trascendentes para el futuro de la comunidad fueron la supresión oficial del rito hispano-mozárabe y la reforma gráfica. La *littera toletana*, la antigua escritura visigótico-mozárabe, fue abolida por el concilio de León en el año 1090 y fue impuesta una nueva forma de escritura, la carolina o francesa, que muy pronto va a “adueñarse del mapa gráfico de la Península” (Marín Martínez 1991: 261). La letra toledana, que hasta entonces se usaba en los libros litúrgicos, dejaba de emplearse en los libros oficiales de la nueva liturgia romana. El nuevo rito venía con un nuevo código gráfico. El cambio de letra fue un acto simbólico y real de ruptura con la tradición y obedecía a la intención de eliminar todo rastro del pasado litúrgico del reino castellano-leonés. “En el intento europeísta de introducir lo francorromano –dice González Ruiz (2015: 165)– había que borrar lo autóctono”.

Parecía que las dos realidades eran incompatibles, pero no fue así. Con el derecho de continuar la práctica de su rito, los mozárabes mantuvieron también el derecho de usar la antigua escritura. Así Toledo se convirtió en un foco de resistencia cultural en una época de grandes cambios (Martínez Ángel 2007: 9-10).

Los mozárabes no renunciaron a su código de escritura tradicional que tenía un carácter sagrado para ellos (González Ruiz 1982: 511). Lo emplearon, sobre todo, para la copia de libros litúrgicos, pero también en la escritura de documentos de carácter privado. Los códices litúrgicos visigóticos que han sobrevivido hasta la actualidad confirman la existencia en Toledo en los siglos XII y XIII de una escuela escriptoria vinculada a la comunidad mozárabe (González Ruiz 2014: 58-59). El uso de la escritura visigótica estaba íntimamente relacionado con el mantenimiento del rito hispánico (Martínez Ángel 2007: 10-11). Lo demuestran códices como el *Liber Missarum de Toledo* (Ms. 35-3), el *Liber Misticus del tiempo pascual* (Ms.35-4), el “*Liber Horarum*” de la *Liturgia visigótica* (Ms. 33-3) de la Biblioteca de la Catedral de Toledo. Todos ellos forman parte de un conjunto de libros litúrgicos que se copiaron entre los siglos XII y XIII

para las necesidades de las parroquias mozárabes (Mundó 1965: 1-25). Según González Ruiz (1996: 200), el escriptorio mozárabe toledano se mantuvo activo hasta principios del siglo XIV. Entre los códices visigóticos litúrgicos más tardíos, cabe mencionar el *Liber Misticus de Cuaresma y Pascua* (Ms. 35-5) y el *Libro de horas de la Liturgia visigótica* (BN 10110, olim BCT Ms. 35-2). Este parece ser el último códice de la liturgia hispana en letra visigótica y la última creación de esta escuela escriptoria. Fue copiado a fines del siglo XIII o comienzos del XIV por el presbítero mozárabe Fernando Juanes para la parroquia de las Santas Justa y Rufina de Toledo (Mundó 1965: 2-8). Obedece al mandato del arzobispo Gonzalo Pétrez (1280-1299) que expidió un decreto con órdenes muy precisas para recuperar la liturgia hispánica descuidada por los clérigos de este rito (González Ruiz 1978: 141-144).

Es posible que los mozárabes emplearan la antigua escritura en la redacción de documentos privados, pero apenas han quedado testimonios de ello. Para este tipo de documentos, solían recurrir al árabe. De hecho, el único documento privado en escritura visigótica que se conserva en el Archivo de la Catedral de Toledo (V.11.B.1.6), parece un calco exacto de las actas de compraventa en árabe (González Ruiz 2014: 58-59).

Nos han quedado también monumentos epigráficos en letra visigótica, como el epitafio bilingüe latino-árabe que conmemora la muerte de Xamsí, fallecida en el año 1160. Se trata de una mozárabe, como indica la onomástica, Xamsí hija de Aben al-Xaique, y la invocación latina del nombre de Nuestro Señor Jesucristo. Aquí tanto el epígrafe latino, como el árabe ocupan el centro de la lápida (Codera 1915: 580-582; Yahuda 1915: 582-585; Fita 1915: 585-587). Según Martínez Ángel (2007: 13-14), los caracteres de la inscripción latina son visigóticos. Otro ejemplo sería el epitafio bilingüe de Michael Semeno, fallecido en el año 1156. La inscripción latina, que ocupa el centro de la lápida, empieza con la invocación: “In Nomine Domini Nostri Iesu Christi”. Alrededor del texto latino, cumpliendo la función de orla, hay una inscripción en árabe que empieza con “En nombre de Alá El Clemente, El Misericordioso” (Yahuda 1917: 136-138). Según Martínez Ángel (2007: 13-14), los rasgos visigóticos del epígrafe latino son evidentes, aunque ya aparecen algunos indicios carolinos.

En el siglo XIII la escritura visigótica quedó reducida a los libros litúrgicos, pues ya no se usaba en la redacción de documentos, pero todavía había canónigos mozárabes que se resistían a abandonarla y que suscribían los documentos en latín con su peculiar letra (González Ruiz 1996: 200).

A finales del siglo XIII este tipo de escritura se practicaba solo por un reducido círculo de clérigos mozárabes y, es de suponer, de avanzada edad.

Podemos asociar el uso de la letra visigótica en los códices litúrgicos y en los epitafios mozárabes al empleo del árabe clásico en la redacción de documentos de carácter privado (Martínez Ángel 2007: 12-13). Las dos lenguas, el árabe y el latín en caracteres visigóticos, se usaban en diferentes ámbitos y convivían en perfecta armonía. Para los asuntos de carácter profano, los mozárabes recurrían al árabe clásico. Reservaban el latín para su práctica cultural. Esta distribución de funciones venía de época andalusí y su mantenimiento en la etapa castellana no constituye un hecho excepcional. La comunidad judía hacía un uso análogo del árabe clásico y del hebreo. El árabe y la escritura visigótica fueron las dos señas de identidad lingüística de la comunidad mozárabe toledana y es altamente significativo el hecho de que fueron abandonadas al mismo tiempo: a fines del siglo XIII y principios del XIV.

El mantenimiento del rito hispánico, y el adiestramiento en el manejo de la escritura visigótica y del árabe clásico dependían del funcionamiento del sistema escolar mozárabe. Las escuelas eran el garante de la preservación de la identidad del grupo (González Ruiz 1996: 191). De hecho, los primeros síntomas de crisis identitaria dentro de la comunidad coinciden con las noticias de dificultades en el funcionamiento de sus escuelas. Las razones del colapso son múltiples: la pobreza de las parroquias mozárabes, la falta de maestros y libros para la instrucción de los jóvenes aspirantes a la clerecía, pero, sobre todo, la falta de aspirantes. Apenas quedaban ya mozárabes interesados en el estudio y en la práctica del antiguo rito (González Ruiz 1978: 141-144). Poco a poco los jóvenes se iban desligando del sistema de enseñanza tradicional y se adscribían a las escuelas de las parroquias latinas o de la catedral, mucho más prestigiosas que las suyas y que les prometían mayores posibilidades de promoción social. Faltaban alumnos, pero también profesores. Muchos clérigos mozárabes, los verdaderos líderes de la comunidad, abandonaron sus parroquias y se pasaron al rito latino. Este proceso ya había empezado en la primera mitad del siglo XII. Los miembros más cultos y mejor formados de la clerecía mozárabe renunciaron voluntariamente a su rito (González Ruiz 1978: 99-100). Al cambiar de rito, renunciaban a su identidad mozárabe para integrarse en la mayoritaria comunidad latina (González Ruiz 1982: 507-508). Este hecho tenía también implicaciones lingüísticas, pues suponía el abandono del árabe y de la antigua escritura visigótica, las dos señas de identidad lingüística de los mozárabes. “La

romanización avanzaba inexorablemente, mientras que el mozarabismo representaba un residuo arcaizante” (González Ruiz 1978: 114).

Pero los mozárabes no se quedaron anquilosados en la tradición. Pronto aprendieron a manejar la nueva escritura, introducida de forma paulatina en los escritorios castellano-leoneses desde los últimos años del siglo XI. La catedral fue un foco de irradiación cultural importante y los mozárabes vinculados a la institución no pudieron sustraerse a su influjo. El modelo cultural más prestigioso del momento, encarnado en la élite religiosa de origen franco, se basaba en la práctica del nuevo rito romano y de la nueva escritura carolina. Los mozárabes no podían mantenerse al margen de las tendencias reformistas e introdujeron la escritura carolina en sus escuelas (González Ruiz 1996: 200-201). Y aquí empiezan las dificultades, pues cuando los mozárabes escriben en árabe clásico o en latín con letra toledana son fácilmente identificables, pero desde el momento en el que adoptan los usos gráficos y lingüísticos mayoritarios ya es muy difícil seguirles la pista en la documentación. Cuando empiezan a escribir en latín y en romance, su identidad lingüística se ve diluida en una tradición de escritura compartida con los castellanos y los francos.

Llegados a este punto, deberíamos decir ¿en función de qué criterios definimos un documento como *mozárabe*? Los mozárabes podían intervenir en la redacción de un documento en calidad de escribanos, de sujetos del acto jurídico, de testigos, pero solo en el primer caso podemos hablar de autoría mozárabe en sentido estricto. Por eso es importante averiguar “quién, dónde, cuándo y para qué escribe” (Sánchez-Prieto Borja 2007: 144-145). No es nada fácil, sin embargo, determinar la identidad mozárabe de un escribano. La onomástica no es un criterio seguro, porque los mozárabes estaban inmersos en un proceso de asimilación antroponímica desde el mismo siglo XII. Cuando la onomástica no ayuda, hay que recurrir al análisis lingüístico del documento, pero aquí no hay tampoco criterios fiables. Los arabismos léxicos y sintácticos, que podrían ser una pista, superaban los límites de la comunidad mozárabe y teñían de arabismo la práctica escrituraria de todas las comunidades étnicas, lingüísticas y confesionales que vivían en Toledo. “En realidad, –dice Sánchez-Prieto Borja (2007: 159) – lo característico de estas escribanías mozárabes es el empleo del árabe, porque sus documentos latinos y romances en poco se diferencian de los escritos en otros lugares, salvo, justamente, por las firmas en árabe y por los supuestos “mozarabismos léxicos”.

Los escribanos mozárabes recibían una sólida formación lingüística tanto en árabe clásico como en latín. Eran capaces de redactar documentos en ambas lenguas. Según Hernández (2001: 23-25), los notarios mozárabes

empiezan a emitir escrituras en latín muy pronto, en los primeros años del siglo XII. Todavía no se ha determinado qué factores influían en la elección de lengua, pero, sin duda, fueron decisivos el ámbito de jurisdicción al que deseaban adscribirse, porque en Toledo coexistían diferentes jurisdicciones; la tipología del documento; su destinatario, etc. No hay que olvidar tampoco el significado social y simbólico asociado a las lenguas, que pudo ser determinante a la hora de dictar testamento, por ejemplo.

Parece que los mozárabes vinculados a la catedral mostraban una clara inclinación por el uso del latín. A menudo encargaban la escritura de sus donaciones y testamentos a escribanos de la catedral. En el año 1163, el alguacil mayor de Toledo, el mozárabe don Illán Pérez, dicta testamento en latín, en el que deja dos viñas en Alcardete a los canónigos de la catedral (ACT, A.3.C.1.1.): “In nomine domini nostri ihesu christi. Ego aluazir Julianus petri corporali infirmitate detentus sana tamen mente [...]”. Al pie del documento hay dos firmas en árabe: la de Domingo b. ‘Abd Allah y la de Esteban Illán, hijo del donante (Hernández 1996: 132-133, doc. n.º 138). La carta de donación está en un latín casi impecable, en letra carolina caligráfica de transición. Destacan los fragmentos en romance que identifican los términos de la propiedad. La donación de Illán Pérez revela ya la presión del romance hablado sobre el código latino (Sánchez-Prieto Borja 2007: 154-155).

Del escritorio de la catedral salió también el testamento de Domingo Pérez, que en el año 1171 dona al cabildo una parte de sus bienes (ACT, Z.4.A.8): “Domincus Petri infirmus corpore sed sana mente facio testamentum de omnibus que possideo [...]”. El otorgante nombra albaceas a don Juan, sacristán de la catedral, a Juan b. Ayub, que firma en árabe, y a Forto (Hernández 1996: 150-151, doc. n.º 158). Es difícil determinar la identidad de Domingo Pérez, pero, sin duda, tenía alguna relación con la comunidad mozárabe, como demuestra el hecho de nombrar a un albacea de esta comunidad. Cabe suponer que su intención era asegurarse la conformidad de ambos fueros, el castellano y el mozárabe⁵. Aunque el documento está en latín, la presión del romance es evidente en el léxico (Sánchez-Prieto Borja 2007: 150-151).

Del mismo año 1171 es la carta que reparte el término de Azaña entre el cabildo de la catedral y el conde Ponce de Minerva (ACT, 0.3.A.2.2). El documento contiene varias firmas en árabe, entre ellas la de “Fernand b. Hasan, que escribió” (Hernández 1996: 152, doc. n.º 159). No

---

⁵ Debo estas precisiones a Ramón González Ruiz.

sé si esta suscripción es suficiente para probar la autoría mozárabe del acta. La presión del romance en este documento es más notoria en la sintaxis (Sánchez-Prieto Borja 2007: 151-152).

En 1175, Pedro Alguacil dona a don Cerebruno, arzobispo de Toledo, y al cabildo de la catedral un horno en Alaudín (ACT, E.8.A.1.6): “ego Petrus alguacil pro redemptione anime mee do uobis domino meo C. toletane sedis archiepiscopo [...]”. Estamos ante otro ejemplo de un noble mozárabe, miembro de la familia de los Abenharits, que elige la lengua latina para realizar una donación a la catedral. El documento contiene tres firmas en árabe, entre ellas la del propio donante, Petrus b. ‘Abderahmen b. Yohan b. Hariz (Hernández 1996: 164, doc. nº 170). La carta fue realizada en el *scriptorium* de la catedral, según Hernández (2001: 19-20), y aunque muestra una gran calidad formal no puede disimular la influencia de la sintaxis romance (Sánchez-Prieto Borja 2007: 155-156).

2.1.3. El romance castellano

Las primeras muestras del romance se detectan en textos escritos en latín, como en los ejemplos que acabamos de citar. El debut del romance en la escritura es temprano. Según Sánchez-Prieto Borja (2007: 156), en la década de 1170 los documentos latinos toledanos presentan ya frecuentes interferencias del romance. Pero el castellano no se consolida como lengua predominante en las escribanías de Toledo hasta bien entrado el siglo XIII. Hasta entonces, predominan el latín y el árabe.

Las escribanías mozárabes no podían ignorar la realidad social y lingüística de Toledo, y también empezaron a emitir documentos en romance (Sánchez Prieto-Borja 2008: 239). A partir de mediados del siglo XIII el romance empieza a desplazar al árabe clásico en el ámbito del derecho privado y del mercado inmobiliario. Con el inicio del siglo XIV el “giro lingüístico” ya es un hecho (Olstein 2006: 64). El árabe seguirá apareciendo esporádicamente hasta mediados del siglo XIV, pero solo en las firmas de documentos redactados íntegramente en romance.

Uno de los primeros documentos en romance vinculados con la comunidad mozárabe de Toledo es la carta-puebla de Villa Algariva de 1191 (ACT, Z.9.D.1.3): “Ego don Pedro alpollechen do a poblar a Joan dominguez fillo de don Oria. et a los ke uinieren conel. akella mia aldea ke dizen uilla algariua [...]”. Según Hernández (2001: 23), Pedro Alpolichén encargó la redacción del documento a una escribanía mozárabe: “En efecto, – dice este autor – el fuero romance fue otorgado por un mozárabe y validado por otros dos que firman en árabe, por lo que queda inserto, *ipso facto*, en el ámbito de las notarías mozárabes de Toledo”. No sé si la

presencia de firmas en árabe es suficiente para probar la autoría mozárabe de un documento. Los que firman en árabe, Vicente b. Martín y Martín b. ‘Abd-Allah al Hairy, son solo testigos. Sánchez-Prieto Borja (2007: 157-160), por el contrario, cree que la carta-puebla de Villa Algariva guarda una relación de dependencia con modelos propios de los escritorios castellanos de la submeseta norte y explica algunas de sus opciones gráfico-fonéticas con una influencia leonesa. No sabemos quién es el autor. El otorgante, Pedro Alpolichén, pertenecía a la élite mozárabe de Toledo. La elección del romance venía condicionada por la propia finalidad del documento, una carta-puebla, dirigida a pobladores, que en su mayoría vendrían del norte y serían castellanohablantes.

En el Archivo Municipal de Toledo se encuentran tres escrituras del año 1219 que podrían ser obra de mozárabes (Sánchez Prieto-Borja 2008: 253). En el mes de mayo del año 1219 Pedro Yuáñez preparó la nota de tres cartas de compraventa en favor de Don Rodrigo Ximénez de Rada. Pedro Yuáñez era subdiácono de San Vicente, que no formaba parte de las parroquias mozárabes. Sin embargo, el análisis lingüístico de los documentos induce a pensar que el escribano conocía la lengua árabe y seguía muy de cerca modelos textuales árabes. La letra de estos documentos es distinta de la que se solía emplear en la catedral. Según Sánchez-Prieto Borja (2007: 164-166), las tres cartas son de la misma mano. Dos de ellas presentan firmas en árabe.

Un último ejemplo podría ser la carta en romance de 1221, por la que Miguel Estévanez, archidiácono de Calatrava, e hijo del alcalde mozárabe de Toledo Esteban Illán, da sus posesiones de los molinos de Alfita al arzobispo de Toledo (ACT, A.11.G.1.2.). Para esta fecha en los documentos toledanos de compraventa y donación ya se había consolidado el uso del romance (Sánchez-Prieto Borja 2007: 166; González Ruiz 2014: 74).

¿Por qué triunfa el romance? Sin duda, el éxito del romance se debe al respaldo de la cancillería regia. A partir de 1243 la cancillería de Fernando III adopta el romance como lengua oficial. Esta decisión fue de una importancia capital porque dotó al castellano de un gran prestigio. En realidad, el romance había empezado a abrirse paso ya en el siglo XII y competía tanto con el árabe clásico en el ámbito privado, como con el latín, en el ámbito público. El hecho de que el romance se utilizara desde el principio como una lengua multifuncional, que servía tanto para la redacción de documentos oficiales, como para la escritura de documentación privada, le dio una ventaja frente al latín y al árabe que se habían convertido en lenguas especializadas, cuyo uso estaba limitado a

ámbitos muy específicos. Este uso del romance en todas las esferas y en todos los registros lingüísticos aumentó su vitalidad y sus potencialidades de convertirse en lengua dominante. Se usaba para la redacción de leyes, para las traducciones científicas del árabe y del latín, en la esfera de los negocios. Además, ya había triunfado en el ámbito de la oralidad, donde consigue finalmente imponerse al árabe andalusí y convertirse en la única lengua hablada de los toledanos, independientemente de su origen y de la religión que profesaban.

2.2. Variedades vernáculas

El árabe clásico y el latín no estaban al alcance de todos los mozárabes. Su uso estaba limitado a aquellos sectores de la población que tenían acceso a una formación lingüística. A pesar del alto grado de alfabetización alcanzado por algunos sectores de la comunidad (Gonzálvez Ruiz 1996: 195-197), la mayoría de los mozárabes vivían inmersos en la oralidad, donde las únicas lenguas que competían eran el árabe andalusí y el romance castellano.

2.2.1. El árabe andalusí

Los mozárabes eran prácticamente monolingües en árabe a finales del siglo XI. No eran la única comunidad arabófona en la ciudad. Los judíos y los mudéjares toledanos también hablaban árabe. Se trataba de la segunda lengua más importante en términos demográficos, después del romance que hablaba la comunidad repobladora.

Los mozárabes siguieron empleando el árabe andalusí como lengua cotidiana después de la Reconquista. Tenemos solo testimonios indirectos, porque se trataba de un registro oral que rara vez trascendía a la escritura de forma consciente. Sin embargo, las fuentes escritas en árabe clásico, en latín y en romance revelan la presencia del dialecto andalusí.

Tenemos una evidencia de ello en la toponimia árabe. Los toledanos de los siglos XII y XIII se movían en una ciudad, donde las calles, plazas, zocos, mezquitas y puentes tenían nombres árabes. Cualquier documento de compraventa de un inmueble en el Toledo del siglo XII ilustra claramente la presencia de esta toponimia (González Palencia 1926-1930; Ferrando 1995a: 229-246). Los topónimos son muestras de la lengua viva, del registro oral y revelan el uso activo del árabe andalusí en Toledo después de su incorporación a la Corona de Castilla.

El árabe andalusí está presente también en el sistema onomástico de los mozárabes y sobre todo en sus apodos. En los ochenta años posteriores a la conquista, entre los mozárabes predominan los nombres árabes y la

asimilación antroponímica es mínima (Olstein 2006: 126). Son frecuentes los apodos en árabe andalusí (González Palencia 1926-1930 -vol. preliminar: 125-129; Ferrando 1995a: 203-228). Se aplicaban incluso a colonos del norte, como demuestra el caso de Pedro el Sastre de Segovia que interviene en una escritura árabe de compraventa del año 1134. El documento árabe lo identifica como *B.truh al-xayyat min ahl madina Šiqubiya*, lo que hace referencia a su origen foráneo (González Palencia 1926-1930 -vol. 1: 14-15, doc. nº 20).

En los documentos editados por González Palencia (1926-1930) y analizados por Ferrando (1995a) se encuentran muchas interferencias fonéticas, morfológicas, sintácticas y léxicas del árabe andalusí. Estos documentos están redactados en árabe clásico. Sin embargo, algunos fenómenos lingüísticos dejan traslucir el dialecto propio de los redactores: el árabe andalusí toledano. En el *Glosario de Leiden* el léxico árabe estándar alterna con el andalusí y, ocasionalmente, con el romance. Según Corriente (1991: 23-24), los intentos del autor de producir un texto en árabe clásico, se vieron limitados por la actuación simultánea de dos sustratos dialectales que actuaban al unísono: el árabe andalusí y el romance. Esto significa que el autor, sin duda, miembro de la comunidad mozárabe de Toledo, se encontraba inmerso en un proceso de castellanización y ya había incorporado a su dialecto andalusí muchos términos romances.

Tampoco es difícil encontrar interferencias del árabe andalusí en el corpus de fuentes en latín y en romance. Los documentos de los siglos XII y XIII, pertenecientes al Archivo de la Catedral de Toledo, registran la presencia de muchos arabismos léxicos (Sánchez-Prieto Borja 2010: 437-443). Vicente Miguel (2006: 1060) subraya “la especial predisposición del léxico toledano medieval a la inclusión, adaptación y difusión en el romance de voces del árabe”. Las encontramos en el campo léxico de la agricultura (Vicente Miguel 2006: 1058-1067), pero también de la indumentaria (Vicente Miguel 2009: 505-513), el urbanismo y la construcción, la administración y el derecho. La mayoría de los arabismos pertenecen a la lengua vernácula, al árabe andalusí. Su presencia revela las zonas de contacto entre las dos comunidades lingüísticas. No podemos afirmar que los mozárabes fueran los únicos transmisores de este léxico. Fue la población arabófona local en su conjunto –los mozárabes, los judíos y los mudéjares– la responsable de la transmisión del léxico andalusí a los repobladores. Una parte de los arabismos fueron registrados en las fuentes escritas, otros muchos se transmitieron únicamente por vía oral y hoy perviven solo en el léxico dialectal (Corriente 1998: 65-124). Su presencia

es un testimonio incuestionable de la vitalidad del árabe andalusí en Toledo en los dos primeros siglos después de la Reconquista.

El árabe andalusí empieza a retroceder cuando la relación de fuerzas demográficas entre la población local, arabófona, y la población advenediza, romanceparlante, se invierte definitivamente a favor de los segundos. Esto ocurre en el mismo siglo XII. La comunidad arabófona más importante del Toledo andalusí, los musulmanes, optaron por la emigración en masa. Su éxodo comprometió seriamente la vitalidad del árabe toledano. Con el inicio de la colonización, los mozárabes se vieron inmersos en un rápido proceso de castellanización. El ámbito de uso del árabe andalusí se fue estrechando. Los mozárabes seguían hablando en árabe entre sí y con sus vecinos mudéjares y judíos, pero no podían comunicarse en árabe con sus nuevos vecinos cristianos, castellanos y francos, lo que les obligaba a recurrir al romance. Es posible que la inmigración procedente del sur ralentizara el proceso, pero no lo detuvo. Los mozárabes de Andalucía se integraron en el seno de la comunidad mozárabe local que ya se encontraba en avanzado proceso de castellanización. Probablemente, a mediados del siglo XII, cuando se produce la mayor afluencia de mozárabes del sur, la totalidad de los mozárabes autóctonos ya eran bilingües en árabe y romance.

Es importante destacar la heterogeneidad interna de la comunidad mozárabe de Toledo, integrada, por una parte, por familias bien asentadas en la ciudad desde antiguo y, por tanto, bastante asimiladas lingüísticamente, y, por otra, por familias de reciente incorporación, que tardarían un par de generaciones en alcanzar el mismo grado de integración y de asimilación cultural. El proceso de castellanización y la pérdida del árabe andalusí no fueron procesos lineales y no afectaron a todos los miembros de la comunidad al mismo tiempo. Hubo distintas secuencias cronológicas condicionadas por dos corrientes migratorias simultáneas pero opuestas: la llegada de colonos castellanos y leoneses del norte y las migraciones de arabófonos procedentes del sur. Estos desplazamientos humanos alteraban constantemente el frágil equilibrio demográfico de la ciudad e interferían en el proceso de cambio de lengua, pero no podían detenerlo.

Y hay que tener en cuenta otro factor: la voluntad de integración. Los mozárabes contribuyeron activamente a su propia aculturación. Deseaban integrarse en la comunidad castellana, adoptando su lengua y su cultura, por una cuestión de prestigio (Ferrando 2000: 55-57). A finales del s. XIII la comunidad mozárabe se encontraba inmersa en un proceso de desintegración. La mayoría de sus antiguos miembros se habían

incorporado a las parroquias latinas. Todos los elementos que antes garantizaban la cohesión del grupo y el sentimiento de pertenecer a una comunidad diferente, entre ellos la lengua árabe, habían perdido prestigio y utilidad.

2.2.2. El romance castellano

En los siglos XII y XIII la comunidad mozárabe experimentó un proceso de aculturación inverso al que había protagonizado en la etapa andalusí, cuando abandonó el antiguo romance para adoptar el árabe como lengua de comunicación oral. Ahora “el péndulo mozárabe” (Olstein 2003: 63) se inclina de nuevo hacia el romance, el nuevo romance traído por los repobladores, que pronto se va a convertir en la lengua oficial de la Corona de Castilla. Ahora, como antes, se impone la lengua más prestigiosa y la más útil: una lengua con proyección de futuro.

El continuado uso del árabe clásico en la práctica notarial de los mozárabes no puede ocultar el rápido e intenso proceso de castellanización en el que estaban inmersos, junto con los judíos y los mudéjares toledanos, desde el inicio de la colonización.

Podemos seguir el proceso de sustitución del árabe clásico por el latín y el romance escrito a través de las fuentes documentales, pero es mucho más difícil establecer la cronología del cambio de lengua en el ámbito de la oralidad. ¿En qué momento los mozárabes, los mudéjares y los judíos de Toledo adoptaron el romance como lengua coloquial? ¿Lo hicieron al mismo tiempo o, por el contrario, las distintas comunidades confesionales siguieron distintos ritmos de asimilación lingüística? En el caso de la comunidad judía, el proceso de castellanización se desarrolla a lo largo del siglo XII y probablemente termina a principios del XIII, sin que ello suponga el abandono definitivo del árabe andalusí (Minervini 2012: 237). A un ritmo parecido debió transcurrir también la asimilación lingüística de los mozárabes.

Pero ¿cómo podemos medir el avance de este proceso? Según Olstein (2006: 141-143), el proceso de aculturación de los mozárabes transcurre en dos etapas. Se inicia con una tendencia hacia la asimilación antroponímica y termina con la completa asimilación lingüística y la adopción del castellano como única lengua hablada y escrita por la comunidad.

Los cambios se detectan primero en el sistema onomástico de los mozárabes, donde se observa la aparición de nombres propios típicamente castellanos y la sustitución de las largas cadenas onomásticas árabes por una estructura antroponímica bimembre (nombre + apellido). Los análisis

estadísticos realizados por Olstein (2006: 123-131) demuestran cómo los mozárabes de Toledo se iban desprendiendo lentamente de la antroponimia árabe y adoptaban nombres castellanos. El proceso fue paulatino. Durante los primeros ochenta años se percibía cierta continuidad o inercia en los usos antroponímicos. El cambio empezó en el período 1161-1180. Muchos padres que llevaban nombres árabes preferían bautizar a sus hijos con nombres de la tradición latino-cristiana. Desde 1181 hasta 1220 se observa un crecimiento acelerado del fenómeno y a finales del siglo XIII el proceso de sustitución del sistema onomástico árabe por el castellano ya había culminado. Es muy significativo que los nombres más usados entre los mozárabes coinciden con los nombres favoritos de los inmigrantes castellanos: Pedro, Domingo, Juan, Martín y Miguel, los mismos que se preferían también en el norte peninsular, entre Galicia y el Ebro (Olstein 2006: 129-131). Este dato nos muestra la clara voluntad de asimilación antroponímica por parte del grupo.

Podemos observar este proceso analizando las opciones onomásticas del linaje mozárabe de los Polichení (Pastor de Togneri 1973: 249; *Genealogías mozárabes* 1981: 43-44). Los dos hijos de Suleiman el Polichení, Abdalá y Jalaf, eligieron nombres castellanos para sus descendientes: Pedro, Domingo, Juan y Nazarena, el primero, y Saturnino, Domingo y Juan, el segundo. La tendencia se mantuvo en las sucesivas generaciones. Y no es un ejemplo aislado, como pone en evidencia el árbol genealógico de Esteban Illán (Porres Martín-Cleto 1981: 65-79). Al parecer, las familias de la élite mozárabe adoptaron rápidamente los patrones antroponímicos castellanos.

Es mucho más significativo el cambio en los apodos y la aparición de apodos romances en el sistema onomástico de los mozárabes (Ferrando 1995a: 203-228). El apodo, en tanto que nombre común convertido en nombre propio, podría ser el indicador perfecto de los procesos de cambio y sustitución de lengua en el seno de una comunidad. Un apodo árabe identifica a un individuo socializado en contexto arabófono y, por el contrario, la mención en las fuentes de mozárabes con apodos romances nos podría revelar un incipiente proceso de castellanización de la comunidad (Olstein 2003: 60-61).

A los cambios en la onomástica habría que sumar también los cambios en la toponimia urbana que se reflejan en los documentos mozárabes. El romance estaba omnipresente en Toledo. La toponimia urbana, totalmente arabizada a finales del siglo XI, empezó a cambiar con la llegada de los castellanos y de los francos: *el adarve del Caid don Sabib* terminó siendo *el adarve de Santa María*, el *Hammam Yaix* se transformó

en *el baño del Arzobispo* (González Palencia 1926-1930 -vol. preliminar: 51-85). La toponimia urbana fue cambiando con el tiempo a medida que cambiaba la composición étnica y lingüística de la sociedad.

La presión del romance queda reflejada también en las interferencias del vernáculo que encontramos en los documentos en árabe y en latín. Las interferencias del romance están presentes en todos los niveles de la lengua del corpus de documentación notarial en árabe, desde la fonología a la sintaxis (Ferrando 1995a: 39, 68-70, 97-101), pero son especialmente notorias en el léxico (Torreblanca 1983: 169-177; Ferrando 1995b: 71-86). En el *Glosario de Leiden* (Seybold 1900; Corriente 1991: 23-24) también encontramos romancismos léxicos, fruto de la situación de contacto de lenguas árabe-romance. La presión del romance es más evidente si cabe en los documentos en latín (Sánchez-Prieto Borja 2007: 131-178). Las interferencias léxicas, morfológicas y sintácticas del romance, presentes tanto en los documentos en árabe clásico como en latín, revelan los cambios que se estaban produciendo en el registro oral.

“Al igual que la asimilación antroponímica, –dice Olstein (2006: 142) – el “giro lingüístico” constituye un proceso cultural de larga duración”. El proceso de cambio de lengua empezó en el siglo XII. Después de una etapa de bilingüismo árabe andalusí-romance que se extiende a lo largo del siglo XII y la primera mitad del XIII, a partir de 1250 el romance se impone como lengua hablada dominante en el seno de la comunidad mozárabe. Es posible incluso adelantar el triunfo del romance a finales del siglo XII, pero esta hipótesis debería someterse al examen de las fuentes escritas.

¿Cuáles son las claves que permiten explicar la asimilación lingüística de los mozárabes? El éxito de este proceso se debe a la confluencia de varios factores. El más importante fue la voluntad de los propios mozárabes de integrarse en la sociedad castellana en igualdad de condiciones con el resto de sus integrantes. En la misma dirección estaban encaminadas también las medidas legislativas que adoptaron los poderes civil y eclesiástico y que pretendían, en última instancia, homologar el estatus jurídico de los mozárabes con el de los castellanos. La fusión entre ambos grupos empezó en la inmediata posconquista a través de los matrimonios mixtos. La ruptura de la endogamia del grupo favoreció el proceso de su asimilación cultural. Además, los mozárabes estaban plenamente integrados en la vida económica de la ciudad. Compartían el mismo espacio físico con las otras comunidades, porque consta que vivían dentro de las circunscripciones latinas. Las relaciones de vecindad entre mozárabes y castellanos, los contactos económicos y sociales, las uniones matrimoniales

a las que estos contactos dieron lugar contribuyeron al proceso de castellanización de los mozárabes y al mismo tiempo a un proceso de mozarabización de los castellanos, porque la aculturación fue mutua.

Conclusión

En los siglos XII y XIII, en Toledo coexistían tres tradiciones de escritura, en árabe, en latín y en romance, y los mozárabes participaron de las tres. Es imposible, de momento, intentar establecer una secuencia cronológica en el uso de estas lenguas, porque las tres tradiciones de escritura se superponen, entrecruzan y conviven en el tiempo hasta el siglo XIV. Es necesario reconstruir el marco histórico y social de las escribanías mozárabes, identificar a los personajes que intervienen en la redacción de los documentos por el método prosopográfico, determinar los motivos prácticos, pero también las razones ideológicas que motivaron la elección de lengua. Esto exige volver a los archivos y examinar de nuevo las tres series documentales en las que intervienen los mozárabes. Hay que empezar por analizar las fuentes documentales, pero para hacerlo con garantías de calidad se necesita una sólida formación lingüística, filológica y paleográfica. Este trabajo solo podría afrontarse por equipos de investigación integrados por arabistas, latinistas, hispanistas y especialistas en historia de la lengua y de la escritura.

REFERENCIAS

- Aillet 2009:** Aillet, C. Las glosas como fuente para la historia del cristianismo arabizado en la península ibérica (ss. IX-XIII). // I. Monteiro Arias, A.B. Muñoz Martínez y F. Villaseñor Sebastián (eds.). *Relegados al margen. Marginalidad y espacios marginales en la cultura medieval*. Madrid: CSIC, 2009, 19 – 29.
- Arellano Córdoba y Ocaña Jiménez 1985:** Arellano Córdoba, A. y Ocaña Jiménez, M. Aproximación a una inscripción medieval toledana. // *Toletum*, 1985, Nº 17, 171 – 175.
- Burman 1994:** Burman, T.E. *Religious polemic and the intellectual history of the Mozarabs, c. 1050 – 1200*. Leyden-New York-Köln: E. J. Brill, 1994.
- Codera 1915:** Codera, F. Inscripción sepulcral bilingüe de Toledo. // *Boletín de la Real Academia de la Historia*, 1915, Nº 66, 580–582.
- Corriente 1991:** Corriente, F. *El léxico árabe estándar y andalusí del “Glosario de Leiden”*. Madrid: Universidad Complutense.

- Corriente 1997:** Corriente, F. La lexicografía árabe en España: pasado, presente y futuro. // M. Hernando de Larramendi y G. Fernández Parrilla (coords.). *Pensamiento y circulación de las ideas en el Mediterráneo: el papel de la traducción*. Cuenca: Escuela de Traductores de Toledo, Universidad de Castilla-La Mancha, 133–147.
- Corriente 1998:** Corriente, F. Arabismos dialectales del iberorromance central. // *Estudios de Dialectología Norteafricana y Andalusí*, 1998, Nº 3, 65–124.
- Díaz y Díaz 1979:** Díaz y Díaz, M.C. La vida literaria entre los mozárabes de Toledo (siglos VIII-XI). // *Arte y cultura mozárabes*. Toledo: Instituto de Estudios Visigótico-Mozárabes, 1979, 71 – 100.
- Ferrando 1995a:** Ferrando, I. *El dialecto andalusí de la Marca Media. Los documentos mozárabes toledanos de los siglos XII y XIII*. Zaragoza: Universidad de Zaragoza, 1995.
- Ferrando 1995b:** Ferrando, I. Los romancismos de los documentos mozárabes de Toledo. // *Anaquel de Estudios Árabes*, 1995, Nº 6, 71 – 86.
- Ferrando 2000:** Ferrando, I. The Arabic language among the Mozarabs of Toledo during the 12th and 13th centuries. // J. Owens (ed.). *Arabic as a Minority Language*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 2000, 45–63.
- Fita 1915:** Fita, F. El epitafio bilingüe de Toledo. // *Boletín de la Real Academia de la Historia*, 1915, Nº 66, 585 – 587.
- Genealogías mozárabes 1981:** *Ponencias y comunicaciones presentadas al I Congreso Internacional de Estudios Mozárabes: Toledo, 1975*. Toledo: Instituto de Estudios Visigótico-Mozárabes de San Eugenio, 1981, t. 1.
- González Palencia (1926-1930):** González Palencia, C.A. *Los mozárabes de Toledo en los siglos XII y XIII*. Madrid: Instituto de Valencia de Don Juan, 1926 – 1930, 4 volúmenes.
- González 1978:** González, J. Los mozárabes toledanos desde el siglo XI hasta el Cardenal Cisneros. // *Historia Mozárabe*. Toledo: Instituto de Estudios Visigótico-Mozárabes de San Eugenio, 1978, 79 – 90.
- González Ruiz 1978:** González Ruiz, R. El arcediano Joffre de Loaysa y las parroquias urbanas de Toledo en 1300. // *Historia mozárabe*. Toledo: Instituto de Estudios Visigótico-Mozárabes de San Eugenio, 1978, 91–148.
- González Ruiz 1982:** González Ruiz, R. Las minorías étnico-religiosas en la Edad Media española. // J. Fernández Conde (dir.). *Historia de la Iglesia en España, La Iglesia en la España de los siglos VIII al XIV*, vol. II-2º. Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos, 1982, 497–557.
- González Ruiz 1996:** González Ruiz, R. Las escuelas de Toledo durante el reinado de Alfonso VIII. // R. Izquierdo Benito y F. Ruiz Gómez (coords.).

- Alarcos, 1195: Actas del Congreso Internacional Conmemorativo del VII Centenario de la Batalla de Alarcos*. Cuenca: Universidad de Castilla-La Mancha, 1996, 169–210.
- González Ruiz 1999:** González Ruiz, R. La reorganización de la iglesia de Toledo durante el pontificado de Bernardo de Sédirac, primer arzobispo después de la reconquista (1086-1124).// F. López Alsina (ed.). *El Papado, la Iglesia Leonesa y la Basílica de Santiago a fines del siglo XI. El traslado de la Sede Episcopal de Iria a Compostela en 1095*. Santiago: Consorcio de Santiago, 1999, 157 – 176.
- González Ruiz 2014:** González Ruiz, R. La Catedral de Toledo y las artes de la escritura en la Edad Media (1100-1500).// F.J. Molina de la Torre, I. Ruiz Albi y M. Herrero de la Fuente (eds.). *Lugares de escritura: la Catedral*. Valladolid: Universidad de Valladolid, 2014, 41 – 102.
- González Ruiz 2015:** González Ruiz, R. La liturgia hispano-mozárabe y el tránsito al rito romano: una presencia rica en los archivos de la Iglesia.// *Memoria ecclesiae*, 2015, Nº 39, 115 – 165.
- Hernández 1996:** Hernández, F.J. *Los cartularios de Toledo. Catálogo documental*. Madrid: Fundación Ramón Areces, 1996.
- Hernández 2000:** Hernández, F.J. Los que parecían árabes.// *Revista de Occidente*, 2000, Nº 224, 51 – 66.
- Hernández 2001:** Hernández, F.J. Acercamiento a los orígenes del español escrito.// M. Criado de Val (ed.). *Los orígenes del español y los grandes textos medievales Mio Cid, Buen Amor y Celestina*. Madrid: CSIC, 2001, 15–32.
- Izquierdo Benito 2003:** Izquierdo Benito, R. Toledo a comienzos del siglo XII.// *Conmemoración del IX Centenario del Fuero de los Mozárabes*. Toledo: Comunidad Mozárabe de Toledo, Instituto de Estudios Visigótico-Mozárabes, Diputación Provincial de Toledo, 2003, 25 – 55.
- Izquierdo Benito 2010:** Izquierdo Benito, R. Los mozárabes de Toledo y sus iglesias.// *Homenaje al profesor Eloy Benito Ruano*. Madrid: SEEM, 2010, t. 2, 401–412.
- Izquierdo Benito 2014:** Izquierdo Benito, R. Discurso de apertura del curso 2012-2013. Las iglesias de Toledo en la Edad Media. Evidencias arqueológicas. // *Toletum*, 2014, Nº 59, 9 – 51.
- Koningsveld 1977:** Koningsveld, P. Sj. Van. *The Latin-Arabic glossary of the Leiden University Library. A contribution to the study of Mozarabic manuscripts and literature*. Leyden: New Rhine Publishers, 1977.
- Ladero Quesada 1984:** Ladero Quesada, M.A. Toledo en época de la frontera. // *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, 1984, Nº 3, 71 – 98.

- Marín Martínez 1991:** Marín Martínez, T. (dir.). *Paleografía y Diplomática*. Madrid: UNED, 1991, vol. 1.
- Martínez Ángel 2007:** Martínez Ángel, L. Pervivencia de la escritura visigótica en la comunidad mozárabe de Toledo (con especial referencia a las parroquias de las Santas Justa y Rufina y Santa Eulalia. // *Anales Toledanos*, 2007, N° 43, 9 – 15.
- Martínez Gázquez 2015:** Martínez Gázquez, J. Toledo, ciudad del saber en la Edad Media.// M. T. Muñoz García de Iturrospe y L. Carrasco Reija (eds.). *Miscellanea Latina*. Madrid: Sociedad de Estudios Latinos, Universidad Complutense de Madrid, 2015, 117 – 131.
- Minervini 2012:** Minervini, L. Elementos para una historia lingüística de los judíos de Toledo en la Baja Edad Media. // M. Casado Velarde, R. Fine y C. Mata Induráin (eds.). *Jerusalén y Toledo. Historias de dos ciudades*. Madrid: Iberoamericana-Vervuert, 2012, 233 – 246.
- Molénat 2004:** Molénat, J.-P. Los mozárabes, entre al-Andalus y el Norte peninsular.// Á. Vaca Lorenzo (ed.). *Minorías y migraciones en la historia*. Salamanca: Universidad de Salamanca, 2004, 11 – 24.
- Mundó 1965:** Mundó, A.M. La datación de los códices litúrgicos visigóticos toledanos.// *Hispania Sacra*, 1965, N° 18, 1 – 25.
- Olstein 2003:** Olstein, D.A. El péndulo mozárabe. // *Anales Toledanos*, 2003, N° 39, 37 – 77.
- Olstein 2006:** Olstein, D.A. *La era mozárabe. Los mozárabes de Toledo (siglos XII y XIII) en la historiografía, las fuentes y la historia*. Salamanca: Universidad de Salamanca, 2006.
- Pastor de Togneri 1973:** Pastor de Togneri, R. Problemas de la asimilación de una minoría: los mozárabes de Toledo. // R. Pastor de Togneri. *Conflictos sociales y estancamiento económico en la España medieval*. Barcelona: Ariel, 1973, 197 – 268.
- Porres Martín-Cleto 1981:** Porres Martín-Cleto, J. El linaje de D. Esteban Illán. // *Genealogías mozárabes. Ponencias y comunicaciones presentadas al I Congreso Internacional de Estudios Mozárabes: Toledo, 1975*. Toledo: Instituto de Estudios Visigótico-Mozárabes de San Eugenio, 1981, t. 1, 65 – 79.
- Rodríguez-Picavea Matilla 2009:** Rodríguez-Picavea Matilla, E. Olstein, D.A., *La era mozárabe. Los mozárabes de Toledo (siglos XII y XIII) en la historiografía, las fuentes y la historia*, reseña.// *Studia Histórica, Historia Medieval*, 2009, N° 27, 200 – 203.
- Rubiera Mata 1992:** Rubiera Mata, M.J. Los primeros moros conversos o el origen de la tolerancia.// L. Cardaillac (dir.). *Toledo, siglos XII-XIII*.

Musulmanes, cristianos y judíos: la sabiduría y la tolerancia. Madrid: Alianza, 1992, 109–117.

Sánchez-Prieto Borja 2007: Sánchez-Prieto Borja, P. El romance en los documentos de la Catedral de Toledo (1171 – 1252): la escritura. // *Revista de Filología Española*, 2007, Nº 87 (1), 131 – 178.

Sánchez-Prieto Borja 2008: Sánchez-Prieto Borja, P. La variación lingüística en los documentos de la Catedral de Toledo (siglos XII y XIII). // J. Elvira et al. (ed.). *Lenguas, reinos y dialectos en la Edad Media ibérica. La construcción de la identidad. Homenaje a Juan Ramón Lodares.* Madrid/ Frankfurt am Main: Iberoamericana/ Vervuert, 2008, 233–256.

Sánchez-Prieto Borja 2010: Sánchez-Prieto Borja, P. Los documentos de la Catedral de Toledo y su importancia para la historia del léxico español. // M.T. Encinas et al. *Ars longa. Diez años de Asociación de Jóvenes Investigadores de Historiografía e Historia de la Lengua Española.* Buenos Aires: Voces del Sur, 2010. vol. 1, 431 – 445.

Seybold 1900: Seybold, C.F. *Glossarium Latino-Arabicum.* Berlin: Felber, 1900.

Terreros y Pando 1758: Terreros y Pando, E. *Paleografía Española.* Madrid: Ibarra, 1758.

Torreblanca 1983: Torreblanca, M. Castellanismos en documentos árabes toledanos. // *Journal of Hispanic Philology*, 1983, Nº 7, 169 – 177.

Vicente Miguel 2006: Vicente Miguel, I. El léxico de la agricultura en documentos medievales de la Catedral de Toledo (siglos XI a XIII). // *Interlingüística*, 2006, Nº 17, 1058 – 1067.

Vicente Miguel 2009: Vicente Miguel, I. Aproximación al léxico de los tejidos y la indumentaria en documentos notariales medievales. // L. Romero Aguilera y C. Julià Luna (coords.). *Tendencias actuales en la investigación diacronica de la lengua: actas del VIII Congreso Nacional de la Asociación de Jóvenes Investigadores de Historiografía e Historia de la Lengua Española.* Barcelona: Universitat de Barcelona, 505 – 513.

Yahuda 1915: Yahuda, A. S. La lápida bilingüe de Toledo. // *Boletín de la Real Academia de la Historia*, 1915, Nº 66, 582 – 585.

Yahuda 1917: Yahuda, A. S. Lápida sepulcral mozarábica bilingüe de Toledo. // *Boletín de la Real Academia de la Historia*, 1917, Nº 71, 136 – 138.

ДЕФОНОЛОГИЗАЦИЯ И СОНОРИЗАЦИЯ НА СИБИЛАНТ /S/ В СЪВРЕМЕННИЯ ИСПАНСКИ ЕЗИК В МЕКСИКО

Славей Горанова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

DEPHONOLOGIZATION AND SONORIZATION OF THE SIBILANT /S/ IN CONTEMPORARY MEXICAN SPANISH

Slaveyah Goranova
St. Kliment Ohridski University of Sofia

We examine two phenomena that involve the sibilant /s/: dephonologization and sonorization. We trace the historical process of devoicing of sibilant consonants which shows a preference for unvoiced consonants. The dephonologization of /θ/ and /s/ is seen as concurring with the tendency towards linguistic economy. Also, we show that sibilant sonorization occurs in close proximity to voiced consonants, and place sonorization in the context of key tendencies in Spanish such as the open syllable preference, as well as the voiced and fricative over unvoiced and plosive preference. We reach the conclusion that both dephonologization and sonorization of the sibilant /s/ correspond to the *type* of Spanish.

Key words: dephonologization, sibilant, Mexican Spanish

Увод

В испанския език се наблюдава силно предпочитание към сонорност (и фрикативност). На фона на това предпочитание сибилантите изпъкват поради тенденцията към обеззвучаване, водеща в историческото им развитие.

Историческо развитие на сибилантите

В средновековния испански се срещат три двойки сибиланти: върхови венечни, преднонебни и върхови. Първоначално всяка една от тези двойки се формира от звучна и беззвучна съгласна: звучна

върхововенечна /z/ в *kasa* – /káza/, и беззвучна върхововенечна проходна, такава /s/ в *passa* – /pása/; звучна преднонебна проходна /z/ в *ojo* – /ózo/, и беззвучна преднонебна проходна /s/ в *dixo* – /díxo/; звучна върхова преградно-проходна /dz/ в *dizia* – /didzia/, и беззвучна върхова /ts/ в *braço* – /brátso/ (Уалде 2011: 296). Постепенно обаче във всяка двойка превес взима беззвучната съгласна (Мартинес 1995: 459) – броят на фонемите се редуцира посредством дефонологизация. Интересно продължение на този процес намираме при съвременния испански език, където в диалекти на европейския испански като андалуския, както и в американски варианти на езика като мексиканския, се отдава предпочитание към сибиланта /s/ за сметка на проходната /θ/.

Дефонологизация на /θ/ и /s/

В стандартната норма на европейския испански език е запазена опозицията между проходната /θ/ и предноезичната венечна /s/. В резултат на дефонологизация първата от тези фонемите не се среща в съвременния испански език в Мексико: фонемата /s/ присъства при *rués* (ами): /rwés/, *dice* (казва): /dise/ и *se cruzó* (се срещна): /sekruzó¹.

Така думи с нееднакво значение, които в европейския испански се различават при произношението си само по един звук, като *casar* (женя се/омъжвам се) и *cazar* (ловувам) или като *vez* (път) и *ves* (виждаш), в Мексико вече не са минимални двойки: и двете думи от първата двойка се произнасят [k a s a r], а от втората – [b e s]. В устната реч думите се разграничават смислово благодарение на граматични и лексикални средства, като възвратност на глагола, употреба на предлог и пр.: сравни *se casó* (омъжи се/ожени се): [se kaso] с *cazó al venado* (улови елена): [k a s o a l b e n a ð o]; *tal vez lo veas* (може би ще го видиш): [t a l b e s l o b e a s] с *lo ves* (виждаш го): [l o b e s]. Важно е да се отбележи, че втората фонема, /s/, е запазена, но с различно учленение: в европейския вариант на испанския /s/ е върхова, а в мексиканския – средноезична (Морено де Алба 2002: 77). Апикалното учленение е познато като *вдлъбнато*, докато предноезичното е *изпъкнало* (Морено де Алба 2002: 77).

Загубата на фонетичната опозиция /θ/ – /s/ в съвременния мексикански вариант съвсем не е в противоречие с Косериувия *тип* на испанския език. Типът, обхващайки „принципите, отговарящи за правилата на системата“, надхвърля съществуващото в системата, като включва и *потенциално осъществимото* (Косериу 1977: 195). Както

¹ Примерите са извлечени от аудиофайл 1, достъпен на https://cvc.cervantes.es/lengua/voces_hispanicas/mexico/merida.htm (02.07.2019).

вече посочихме, еволюцията на испанския език е в посока намаляване на броя на сибилантите: така испанският тип включва възможността за загуба на фонемата /θ/. Затова не е изненадващ фактът, че дефонологизацията е доминираща във вариантите на съвременния испански език. Дефонологизацията обикновено се изразява в загуба на фонема /θ/. Фонемата не се среща в мнозинството от испанските варианти (дори в иберийския вариант, в който е запазена, тя не се наблюдава в редица диалекти, като например този на Канарските острови). Така съвременните изследователи не могат да пренебрегнат промяната в езиковата реалност: докато /θ/ все още принадлежи към звуковото равнище на испанския, нейното присъствие в езика като цяло е значително намаляло. Неслучайно Уалде започва характеризирането на /θ/ със заявлението, че фонемата: „съществува като фонема единствено в Испания, като отговаря на графемите *z*, *s(e)*, *s(i)*“ (Уалде 2011: 74).

Явлението, познато като *seseo* (което на български предлагаме да се обозначи с термина *сесеизъм*), е типично за неевропейските варианти, а и за някои диалектни зони в Испания, като Андалусия (Вазкез 2013: 1). Огромното мнозинство от хора, за които испанският език е роден, не правят разграничаването, запазено в стандартната европейска норма, между фонемата /θ/ (графемите *s*, *z*) и фонемата /s/ (графема *s*) в полза на сибиланта – над 90 % от тях *сесеират* (Вазкез 2013: 1).

Освен това се срещат и хора, които *цесеират*: около 1% от испаноговорещите не правят въпросното разграничаване, но в полза на проходната /θ/ (Вазкез 2013: 1). Цесеизъм (*seseo*) се среща предимно в южните части на континентална Испания (Андалусия), но и на места в латиноамерикански страни като Колумбия, Аржентина, Никарагуа (Мартинес 2014: 1).

Не трябва да се забравя, че въпреки привидното противопоставяне на запазване единствено на фонемата /s/ при сесеизма и запазване единствено на фонемата /θ/ при цесеизма и двете явления са резултат от загубата на противопоставянето между проходните /θ/ и /s/. Така изглежда, че *типът* на испанския език *предполага* свеждане на броя на сибилантите до абсолютен минимум. Дефонологизацията на проходните /s/ и /θ/ би могла да представлява естественото продължение на еволюцията на сибилантите (постепенно намаляване на броя им от първоначалните шест). От своя страна подобно намаляване изглежда мотивирано от общия стремеж към езикова икономия: на фонологично ниво дадена фонема би могла да се *икономиса*, ако друга фонема може да я замести успешно. Фонологическата опозиция е смислово разграничителна (Трубецкой 1960: 37), а както посочихме

по-горе, в сесеистични варианти на испанския смисловото разграничаване в устната реч вече се осъществява благодарение на граматични и лексикални средства.

В този контекст изглежда оправдано очакването фонема, изгубила разграничителната си функция, да изчезне напълно или да се запази като алофон на друга фонема. Такава именно е съдбата на проходната /θ/ в съвременния испански език в Мексико. От една страна, при сесеизма дефонологизацията е в полза на /s/ за сметка на /θ/. От друга страна, въпреки че съвременният испански език в Мексико е от сесеистичен тип, при някои диалекти се среща и [θ], но вече като алофон на друга фонема, /d/, в определен фонетичен контекст, обикновено в края на думата (Браво 2006: 2).

В подкрепа на подобно очакване е и паралелът, който може да бъде направен с другата най-разпространена дефонологизация – загубата на фонологичната опозиция между централната палативна фонема /j/ и страничната палативна фонема /ɲ/. Подобно на дефонологизацията на /θ/ и /s/, дефонологизацията на /j/ и /ɲ/ е доминираща при испанските варианти. Отново по сходен начин вариантите могат да бъдат разграничени според резултата от дефонологизацията на палативните фонемите: дали той е в полза на фонемата /j/ – тогава вариантите се характеризират с *yeísmo* – джеизъм (Рамирес 2016: 1), или в полза на латералната /z/ – тези варианти се характеризират с *zeísmo* – жеизъм (Ланг-Ригал 2015: 143).

Така можем да заключим, че дефонологизационните процеси в испанския език не намират ексклузивен израз в дефонологизацията на /s/ и /θ/, като дефонологизацията на /s/ и /θ/ в съвременния испански език в Мексико се обуславя от принципа за езикова икономия и не е в противоречие с типа на испанския език.

Соноризация на /s/

Както изтъкнахме, на фона на силното предпочитание в испанския език към сонорност сибилантите изпъкват поради техния диахронен процес на обеззвучаване.

В съвременния испански език обаче се наблюдава и тенденция към озвучаване.

В специфичен фонетичен контекст фонемата /s/ може да се реализира посредством звучен алофон [z]. Сибилантът се соноризира пред звучните назални /n/ и /m/ в *cisne* (лебед): [s i ʝ n e] и *mismo* (също): [m i ʝ m o]; пред звучните преградни /d/, /g/ и /b/, съответно в *desde* (от): [d e ʝ ð e], *resguardar* (предпазвам): [r e ʝ ɣ w a r ð a r],

resbalar (подхлъзвам се): [r e ʂ β̞ a l a r]; пред звучните плавни – пред латерална /l/ в *más leve* (по-леко): [m a ʂ leβ̞e] и пред вибрантната /r/ в *Israel* (Израел): [i ʂ r a e l] (Гибсън 2010: 29). Въпреки че има сведения за наблюдавана интервокална соноризация на /s/ като в *mesa* (маса): [meʂa] (Тореланка 1986: 61), изследователите са обединени от разбирането, че сибилантът се озвучава най-вече пред звучни съгласни (Гарсия 2013: 12).

Именно звучните съгласни са тези, които предполагат соноризация на предшествания ги сибилант, но това е тенденция, която не е ограничена до сибилантите: озвучават се и преградните беззвучни като /p/ в *lo compró* (купи го), /t/ в *antes* (преди), /k/ в *blanco* (бял) (Лопе Бланч 1987: 82 – 85, цит. в Бутрагеньо 2014: 247). Както изтъква Бутрагеньо, близостта на назална съгласна, изглежда, е предпоставка за соноризацията на преградните. Аналогично при сибиланта /s/ звучността на следващата го съгласна се разпростира и при него. Така сибилантът проявява *артикуляционно очакване*, т.е. артикулацията на съгласната е повлияна от тази на следходната (Килис 1966: 338).

Интересно е да се отбележи, че освен тенденцията към озвучаване на сибиланта пред звучна съгласна се наблюдава и тенденция към отслабване (аспирация или елизия) в същия фонетичен контекст. С горепосочените примери за соноризация на сибиланта може да се илюстрира и отслабване: в резултат на елизия *mismo* може да се произнесе и като /mímo/, *desde* като /déde/ и прочие. Тенденцията към отслабване на сибиланта може да се обобщи така: най-значимо е отслабването на -s когато имплозивна -s е следвана от звучна съгласна (Морено де Алба 2002: 82).

Отслабването се вписва във водещата за испанския език тенденция към сформирание на отворена сричка, т.е. към сричка, образувана от съгласна и гласна. Както отбелязват Антонио Килис и Йосеф Фернандес, „благодарение на тази тенденция всички реализации на фонемите, които се намират в имплозивна позиция, т.е. след сричкото ядро, са склонни да се преобразуват или да изчезват“ (цит. по Морено де Алба 2002: 139).

Същевременно тенденцията към отворена сричка съответства на „типологичното предпочитание на испанския към звучност и проходност пред беззвучност и преградност“ (Кънчев 2009: 66 – 67).

Така може да се заключи, че **въпреки привидната противопоставеност на соноризацията и отслабването на сибиланта /s/ пред звучна съгласна и двете явления са продукт на предпочита-**

ния, типични за испанския език, а именно – предпочитания към звучност и отвореност на сричката.

Заклучение

Дефонологизацията и соноризацията при сибиланта /s/ са типични за съвременния испански език в Мексико. Въпреки че те придават специфичен облик на варианта, не може да се твърди, че явленията противоречат на *tina* на испанския език. Напротив – в настоящото изследване демонстрирахме, че явленията са резултат от тенденции, характерни за езика.

ЛИТЕРАТУРА

- Браво 2006:** Bravo, E. *La pronunciación del español mexicano*. <http://www.siff.us.es/fil/publicaciones/apuntes/ebravo/EA-_tema4-CLS.pdf> (10.07.2017).
- Бутрагеньо 2014:** Butragueño, P. *Fonología variable del español de México: Procesos segmentales*. México: El Colegio de México, 2014.
- Вазкез 2013:** Vázquez, A. *Seseo, ceceo y distinción: ¿qué español enseñar?*. <<https://eledgranada.wordpress.com/2013/10/20/seseo-ceceo-y-distincion-que-espanol-ensenar/>> (03.08.2018).
- Гарсия 2013:** García, A. *Allophonic Variation in the Spanish Sibilant Fricative*. <<https://dc.uwm.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1102&context=etd>> (07.08.2018).
- Гибсън 2010:** Gibson, M. *Fonología del español: enfoque desde la teoría de la optimidad*. <<https://eprints.ucm.es/11031/1/T32175.pdf>> (05.08.2018).
- Ланг-Ригал 2015:** Lang-Rigal, J. El ensordamiento de la fricativa alveopalatal asibilada y su variación regional en Argentina. // *Estudios de fonética experimental*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2015, № 24, 141 – 170.
- Килис 1996:** Quilis, A. Sobre los álofonos dentales de /s/. // *Revista de fonología española*. Madrid: Editorial CSIC, 1966, № 49, 335 – 343.
- Косериу 1977:** Coseriu, E. *El hombre y su lenguaje*. Madrid: Editorial Gredos, 1977.
- Кънчев 2009:** Kanchev, I. *Curso de normofonética y fonología españolas*. Sofía: Colibri, 2009.
- Мартинес 1995:** Martínez, C. Asincronismo en el proceso de ensordamiento de las sibilantes sonoras: Factores geográficos y

socioculturales. // *CAUCE*. Sevilla: Universidad de Sevilla, 1995, № 18 – 19, 457 – 473.

Мартинес 2014: Martínez, R. *El seseo y el ceceo*. <<https://papeldeperiodico.com/2014/01/el-seseo-y-el-ceceo/>> (5.08.2018).

Морено де Алба 2002: Moreno de Alba, J. *La pronunciación del español en México*. México: El Colegio de México, 2002.

Рамирес 2016: Ramírez, Carlos. *El yeísmo*. <http://www.humanidades.uach.cl/documentos_linguisticos/docannexe.php?id=613> (1.12.2018).

Торребланка 1986: Torreblanca, M. La “s” prevocalica en el español moderno. // *Thesaurus*. Instituto Caro y Cuervo: Bogotá, 1986, № 41, 59 – 69.

Трубецкой 1960: Трубецкой, Н. *Основы фонологии*. [Trubetskoy, N. *Osnovy fonologii*.] Москва: Аспент Пресс, 1960 (2000).

Уалде 2011: Hualde, J. *Introducción a la lingüística hispánica*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.

**АНГЛОЕЗИЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ ВЪРХУ КОНТРАСТА
МЕЖДУ УДАРЕНИЕТО В СЛОЖНИ СЪЩЕСТВИТЕЛНИ
И ВЪВ ФРАЗИ**

Бистра Поповска
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**STUDIES ON THE CONTRAST BETWEEN STRESS
IN COMPOUNDS AND PHRASES IN ENGLISH**

Bistra Popovska
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

This study is focused on the investigation of the use of stress patterns to distinguish between meanings on the suprasegmental level. It is concerned, in particular, with the contrast between stress in compound words and phrases in English. Firstly, the study investigates the stress patterns of the English compound nouns and phrases and the general rules determining the place of stress in the two categories. Secondly, Generative Phonology has noted the property of the Compound and Nuclear Stress Rules. And thirdly, the study describes the viewpoints of some modern authors who argue against the traditional position of Generative Grammar. They predict a fixed stress pattern for some and a variable one for a distinct class of others. So, if the study fails to predict fixed stress patterns, it predicts their variability. Thus the investigation formulates the stress criterion for identifying compounds and phrases.

Key words: stress, compound, phrase, suprasegmental, stress pattern, phonetic

1. Увод

Едно явление е получило малко внимание от изследванията от ХХ и ХХІ век върху речевата прозодия. Това явление е използването на модели на ударение за различаване на значенията на суперсегментно ниво. Като оставим настрана моделите на ударение, които са емфатични и фокусни, съществуват два вида информация, която се предава посредством ударението в английски език: 1) разлики между

единични думи (лексикално ударение) и 2) разлики между сложни съществителни и фрази (ударение в сложни съществителни и фразово ударение). Двата типа контраст на ударение могат да се илюстрират от минимални двойки, като например *'forbear* (съществително) и *for'bear* (глагол) – като случаи на лексикално ударение, и при *'bluebird* и *blue 'bird* – като случаи на ударение в сложна дума и фраза. Предходни изследвания, които използват бихейвиористки методи (Фридрих, Коц, Фриедеричи, Алтер 2004), споменават, че слушателите използват информацията за лексикалното ударение, когато идентифицират думата в речта. Обаче разликата между мястото на ударението в сложни съществителни и това на фразовото ударение, както и ролята на ударението за разбиране остават сравнително неизследвани и затова те са във фокуса на настоящото проучване.

Докато лексикалното ударение често е свързано с едновременна сегментна и суперсегментна промяна (за отбелязване е разликата в качеството на гласната за първата гласна в думата *'convict* – съществително, и *con'vict* – глагол), различието между ударение в сложна дума и фраза се изразява само в суперсегментната сфера (Вогел, Райми 2002). При сложните съществителни обикновено първият елемент е носител на главно ударение; при фрази и двата елемента нормално носят ударение, като вторият елемент е по-силно ударен от първия. Има също така данни, че минимални двойки фонетично идентични сложни съществителни и фрази (например *blàckboard* и *black bòard*) обикновено се различават по дължина, като фразата е с малко по-голяма дължина).

2. Правила за мястото на ударението в сложни думи и фрази в английски език

Бевърли Колинс и Ингър Мейс детайлно разглеждат мястото на ударението в труда си *Практическа фонетика и фонология* (Колинс, Мейс 2003: 109 – 115) при тези категории.

В английския език ударението има точно определено място във всяка отделна дума и в повечето случаи го запазва в свързана реч (то не пада винаги върху сричка в определена фиксирана позиция, като например на първата сричка – в чешки и словашки, на предпоследната – при полски и италиански, в повечето случаи – на последната сричка при френски език). Авторите го наричат *лексикално определено ударение* (*lexically designated stress*). Българското ударение съответно се нарича в българската литература *свободно (разноместно)* за разлика от фиксираниято. Затова е препоръчително за българите, изучаващите английски, да

учат модела на ударение на всяка дума поотделно, вместо да разчитат на правила за неговото поставяне. Според Снежина Димитрова тези правила за предсказване на мястото на ударението в английския език са доста сложни за запомняне и използване, ето защо е препоръчителна стратегията за заучаване на мястото на ударението на всяка дума поотделно (Димитрова 2003: 38 – 39).

Тъй като материалът е съпоставка между английски и български и проблемите на усвояването на английски от българи, тук е мястото да поясним, че това, което се приема за сложна дума в английски, според езиковедите на български език е словосъчетание. Затова има значение по-силният критерий за слято/разделно изписване, що се отнася до това дали нещо е дума, или фраза на български.

Все пак в английски език съществуват известни обобщени правила, които частично могат да се прилагат. Авторите изброяват някои от тях:

2.1. Те разглеждат *ударението при сложните думи* в английски език.

Като вземат предвид мястото на ударението, авторите разделят английските сложни думи на две категории:

2.1.1. Сложни думи с ударение на началния елемент (Initial Element Stress – IES), например *'Russian class*.

2.1.2. Ударение на крайния елемент на сложната дума (Final Element Stress – FES), например *Russian rou'lette*.

2.1.3. Авторите формулират две *правила* за правилно определяне и поставяне на *ударението в сложни думи*:

✓ *Правило на изделията* (The Manufactures Rule), което гласи, че щом в сложната дума се съдържа материалът, от който изделието е изработено, то ударението отива на крайния елемент (FES), например *apricot 'brandy*.

✓ *Правило на местоположението* (Location Rule), според което, ако в сложната дума участва местонахождение, обикновено ударението отива на последния елемент (FES). Авторите разглеждат това правило в няколко аспекта:

- При първи елемент на сложната дума, който е наименование на град, регион или държава, се поставя ударение на крайния елемент (FES), например *London 'Eye*.

- Географски понятия, имена на места носят ударение на финалния елемент (FES). При тях авторите различават няколко разновидности:

- имена на райони, предградия, градове, региони и природни характеристики, например *West 'Anglia*;

- имена на обществени сгради, спортни клубове, паркове, мостове, тунели, например *London 'Bridge*;
  - имената на всички улици, например: *Penny 'Lane*. (Тук изключение прави *street*. Когато тази дума участва в сложна дума, ударението пада върху първия елемент, например *'Bond Street*).
  - Други наименования с крайно ударение (FES) са тези на части от сгради, например *front 'door*. Само при сложните думи, които имат елемента *-room*, ударението е начално, например *'sitting-room*.
  - При наличие на позициониране се употребява отново крайно ударение (FES), например: *lower 'class*. Същото е валидно, когато имаме индикация за време, например *August 'sales*.
  - Наименованията на храни в по-голямата си част носят ударение на финалния елемент (FES), например *scrambled 'eggs*. За тях е валидно или правилото на изделията (*chicken 'soup*), или правилото на местоположението (*Irish 'stew*). Когато обаче се разглеждат части на жив организъм (растение или животно), ударението се поема от началния елемент (IES), например *'chicken wing*. Други примери на това правило (IES) са сложни думи за храни с елемент *-paste, -cake, -bread*, например *'chocolate cake*.
  - При имена на вестници и списания ударението се поставя на финалния елемент (FES), например (*The*) *Daily 'Mail* (правилото на местоположението действа при тях като указание за време или място).
- 2.1.4. Авторите на този труд описват и други модели на ударение:
- ✓ Когато сложните думи включват като елемент академични предмети, умения, ударението отива в начална позиция (IES), например *'English teacher (a person who teaches English – човек, който преподава английски)*.
  - ✓ При конструкции от типа глагол + частица = съществително ударението отива на първия елемент от сложното съществително (IES), например *'make-up*.
  - ✓ Конструкции по модела съществително, което завършва на *-er* или *-ing*, + частица приемат ударение на последния елемент (FES), например *passer-'by*.
  - ✓ Конструкции по модела *-ing* + съществително формират две категории сложни думи:
  - ✓ В случаите, в които дейността се подпомага от предмета на дейност, ударението се поставя на първия елемент (IES), например *'mincing machine*.

съществителни, примери за които ще дадем при изброяването на видовете акцентни модели.

Тук Хектор Ортиз-Лири използва системата за маркиране на ударенията, която най-общо се използва от британската прозодична школа. Тази система показва, че сричката е ударена, посредством знака ' (за второстепенно ударение) и знака ` (за главно ударение) според Кингдън (1958), Уиндсър Луис (1969), Финч, Ортиз-Лири (1982) и Гимсън, Крутенден (1994) – всички са цитирани по Ортиз-Лири (1998). Той не засяга трета степен на ударение в това проучване.

Затова според този автор мястото на ударението не е приемлив критерий за описване на сложните съществителни (Ортиз-Лири, 1998: 31).

При Е – 2 и Е – 1 Е обозначава Елемент. Числото 1 показва думата отдясно, а 2 – думата отляво (Полдауф, 1984: 106).

Метричната – автосегментна – теория въвежда понятията *силно-слабо* и *слабо-силно* за относителна изпъкналост (Prominence). Те имат повече ритмичен характер.

Авторът първо класифицира сложните съществителни фонологично, т.е. *единично* срещу *двойно* ударение. После ги систематизира в зависимост от тяхната функция според синтактико-функционалните принципи.

Тук Хектор Ортиз-Лири приема първия критерий като основа на организацията на корпуса от сложни съществителни, а също така показва функцията на получения модел. Примерните модели на сложни съществителни се разглеждат в изолация.

Хектор Ортиз-Лири предлага следната класификация на сложните съществителни и словосъчетанията според акцентните им модели.

2.2.1. *Единично ударение* при сложни съществителни и словосъчетания:

✓ `housekeeper, `babysitter, `record player

Структурата е следната : N₁ + N₂ (N (noun) – съществително), където N₁ (record) е пряко допълнение на действието на агент N₂ (player), в чийто център е глаголна основа. Това са вербоцентрични сложни съществителни (наричани още синтетични) в английски и български, които Мария Коларова подробно разглежда в труда си *Verb-centered Compound Nouns in English and Bulgarian* (Коларова 2015). Образуваното словосъчетание е сложно съществително име, при което агентът обикновено завършва на *-er*, *-or* и може да е одушевен или не. От друга страна, независимо от тази формулировка на автора можем да изтъкнем, че няма как агентът да завършва на суфикс.

С този суфикс завършва цялото сложно съществително, което означава извършител на действие, указано в глаголната основа.

✓ `airport, `bedroom, `bookshop

Структурата е тази: N₁ + N₂, където N₁ (book) посочва какъв вид е N₂ (shop). Получава се сложно съществително.

✓ `sawdust, `dunghill, `raindrop

Структурата е: N₁ + N₂, където събирателното съществително N₁ (rain) дава информация за материала, от който е съставен N₂ (drop). Тя изразява „непреданамерено натрупване“.

✓ `wire tapping, `time-consuming, `childbearing

Структурата е следната: съществително + глагол [-ing] (N + V[ing]), където N е допълнение на V (verb – глагол). Тези сложни съществителни се наричат вербоцентрични (синтетични).

✓ `walking stick, `lending library, `parking lot

Структурата е следната: глагол [ing] + съществително (V[ing] + N), където N не е подлог на V.

✓ `bluebird, `highlight, `deadlock

Словосъчетанията от типа прилагателно + съществително (A + N) (A – Adjective, или прилагателно) са често срещани конструкции в английски език. Те понякога подобно на фрази приемат двойно ударение. Единично ударение обаче приема друг раздел сложни съществителни по модела A + N с по-специализирано значение, някои от които са отдавна установени в английски език. В тази група участват ограничен брой едносрични или двусрични прилагателни, които са ниско семантично специализирани, например *black*, *free*, *hard*, *high* – `blackbird (= Sp. Mirlo), `blackboard (= writing surface) и др.

Понякога се разграничава специализираното значение на сложното съществително (с единично ударение като в `blackboard) от това на фразата, която е формирана от същите елементи като тези на сложното съществително (с двойно ударение като в 'black board – с диакритичния знак ` се обозначава главното ударение, а с ' – второстепенното). В някои случаи това специализирано значение може да се характеризира и като идиоматично, например `bluebottle (метличина, муха месарка) в сравнение с blue `bottle (синя бутилка).

Хектор Ортиз-Лири обобщава основните словосъчетания A + N, както следва:

а) Словосъчетания от типа A + N = N обикновено имат двойно ударение, като например a'tomic `energy.

б) Някои A + N = N словосъчетания имат специализирано значение и приемат единично ударение, като например `blackberry, `quicksand, `highway.

в) Други по модела $A + N = N$ приемат единично ударение и се наричат сложни съществителни от типа „*bahuvrihi*“ (от санскрит). Те обозначават хора и предмети, като уточняват техни характерни черти. Това се пояснява от примерите *a man who has a grey beard is a 'greybeard*; *a book with a hard cover is a 'hardback*. Според Куърк и Грийнбаум (1987) терминът „бахуврихи“ се отнася до връзката на тази категория сложни съществителни с техните референти, а не до модела на образуването им. При тези сложни съществителни никой от конституентите не се отнася до цялата единица. Но със семантично изместване, което може да се приеме за „латерално“, цялото се отнася до отделна единица (която обикновено представлява човек), която се характеризира от сложното съществително (това може да бъде както в буквалното, така и в символичното му значение). Например *'highbrow* означава *an intellectual* (интелектуалец) въз основа на твърдението, че интелектуалците имат високо чело. Много от този тип сложни съществителни се употребяват в неофициален стил и изразяват пренебрежително отношение, например: *'birdbrain*, *'blockhead*. Тези сложни съществителни също така се наричат ектоцентрични или притежателни. Примери: *loudmouth* (a person whose mouth speaks loudly).

- *'playboy*, *'pickpocket*, *'rattlesnake*

Конструкцията от типа глагол + съществително ($V + N$) образуват сложни съществителни, които функционират главно като съществителни, но понякога имат статут на прилагателни, т.е. се употребяват атрибутивно в препозиция, например *spendthrift*.

- *'take-off*, *'hangover*, *'breakthrough*

Конструкцията от типа глагол + предлог ($V + P$) приемат двойно ударение като фразови глаголи, например *to 'take 'off*, а като съществителни – единично ударение – *a 'take-off*.

- *'background*, *'crossroads*, *'forearm*

Наречие + съществително ($Adv + N$) е конструкция, която образува сложни съществителни.

- *'Oxford Street*, *'Deansgate*, *'Downing Street*

Съществителните *street* и *gate* не приемат ударение при имена на улици.

- *'get-together*, *'know-how*, *'standstill*

Конструкции от типа глагол + наречие ($V + Adv$) образуват сложни съществителни.

- *'make-believe* (N)

Конструкции от типа глагол + глагол дават началото на сложни съществителни.

- *'A-level*, *'T-junction*, *'U-turn*

Конструкциите от типа съкращение + съществително дават начало на сложни съществителни.

а) *morning after pill, no-go area, left-luggage officer;*

б) *merry-go-round, fire-insurance policy, greenhouse effect* – сложни съществителни, които се състоят от три елемента.

2.2.2. Двойно ударение при сложни съществителни и словосъчетания:

• *'kitchen sink, a'cademy a 'ward, 'life ex pectancy*

Конструкциите от типа съществително1 + съществително2 (N1 + N2), в които N1 показва организация, място, време или стойност, например *dollar bill, pound note*, а също родителен падеж на съществителни, например *gentleman's agreement, teacher's pet*.

• *'baby boy, 'guardian angel, 'infant prodigy*

Конструкциите са от типа съществително1 + съществително2 (N1 + N2), където и N1, и N2 са референтни.

• *'Buckingham Palace, 'Gaza Strip, 'Noah's Ark*

Конструкциите са от типа съществително1 + съществително2 (N1 + N2), които са съществителни собствени имена на места, като имена на улици, например *Penny Lane, Fifth Avenue*, или в родителен падеж, например *'Adam's apple, 'Aladdin's cave*.

• *'apple pie, 'fruit salad, 'bronze medal*

Съществително1 + съществително2 (N1 + N2) съставят този тип конструкции, при които N1 (*apple*) често изразява от какво е направено N2 (*pie*).

• *'compact disc, 'second hand, 'domestic animal*

Словосъчетания от типа прилагателно + съществително (A + N) = съществително приемат двойно ударение по подразбиране. Те могат да бъдат и собствени, например *'Big Brother, 'Holy Ghost, 'Pacific Ocean*.

• *'rolling stone, 'sliding door, 'missing link*

Глагол [ing] + съществително (V[ing] + N) образуват сложни съществителни, при които N обикновено е подлог на V, т.е. „*the stone rolls*“.

• *'hanger-on, 'runner-up, 'passer-by*

Конструкциите агентивно съществително + наречие образуват сложни съществителни.

• *'one-track mind, 'rearview mirror, 'Second World War*

Сложните съществителни, образувани от три елемента, могат да имат двойно ударение.

Поради изключителното богатство от примери на автора в настоящия труд сме цитирали някои от неговите оригинални примери.

3. Ударението в сложни думи и фрази в генеративната граматика

През 1968 г. излиза книгата на Чомски и Хале, т.нар. *magnum opus* на генеративната фонология – *Звуковият модел на английски език*, известна като абривиатура SPE (The Sound Pattern of English). Нейните изходни положения се оценяват като основни езиковедски постижения на ХХ в. Тя отбелязва обрат от дескриптивния към *обяснителния* подход в езиковедските изследвания.

Чомски и Хале предполагат, че правилата се прилагат към единици с различно ниво на сложност. Това е общ принцип, наричан *трансформационен цикъл* (Чомски и Хале 1968: 15 – 18). Фонологичните правила се прилагат към минимална редица без вътрешна граница, изразявана със скоби, след което прилагането им се повтаря, докато се достигне максималната област на фонологичния процес. Правилата се формулират по следния начин:

В едносрични думи гласната получава главно ударение:

black, board

- *Правило на сложната дума (Compound Stress Rule): “Assign primary stress to a primary-stressed vowel in the context” (Чомски, Хале 1968: 17) (i.e. “stress is assigned to the leftmost stressable vowel in nouns, verbs or adjectives” (Крифка 2001).*

Главното ударение е на ударената гласна в контекста (ударението се отдава на най-лявата гласна, която може да носи ударение, при съществителни, глаголи или прилагателни):

$$\begin{array}{c}
 1 \\
 - \dots V \dots]n \quad \text{bl}^{\underset{1}{a}}\text{ck}\text{bo}^{\underset{3}{a}}\text{rd}
 \end{array}$$

- *Правило на ядреното ударение (Nuclear Stress Rule): “Assign primary stress to a primary-stressed vowel in the context” (Чомски, Хале 1968: 17) (i.e. “stress is assigned to the rightmost stressable vowel in a major constituent” (Крифка, 2001).*

Главното ударение е на ударената гласна в контекста (ударението пада върху най-дясната гласна, която може да се удари, в главен конституент):

$$\begin{array}{c}
 1 \\
 V \dots - \dots]np \quad \text{black } \text{bo}^{\underset{2}{a}}\text{rd}^{\underset{1}{a}}
 \end{array}$$

V – символ за гласна,

$\overset{1}{V}$ – символ за гласна с главно ударение

При това, когато главното ударение се постави на определена позиция, тогава всяко друго (второстепенно) ударение в редицата автоматично отслабва.

Трансформационният цикъл изисква прилагането на правилата в определена последователност от минималната поредица без граница. Така в зависимост от свързването и от реда на разкриването на вътрешните скоби се получават различни прозодични структури:

<i>black board-eraser</i>	<i>blackboard eraser</i>	<i>black board eraser</i>
2 1 3	1 3 2	3 1 2
Черна гъба за дъска	Гъба за черна дъска	Черна гъба за дъска

4. Изследвания от XX и XXI век на отделни аспекти на ударението в сложни съществителни и фрази

Много чужди автори са разработили темата за ударението в сложни съществителни и фрази в английски език, като например Ръсъл Шу (2015), Хайнц Гигрих, Хана Шилинг (2010), Джон Ингръм и Тху Нгуен (2003), Геро Кунтер и Инго Плаг (2007), Гиелмо Чинкуе, Хуберт Трукенброт (2007) и др. Съществен принос към темата има и българският автор Мирена Пацева (2012).

Един от многобройните чужди автори, които се спират подробно върху системата на английското ударение, е Ръсъл Шу. Първоначално той го разглежда на различните лексикални нива – главно, липса на ударение, второстепенно. После обяснява особеностите на ядреното ударение. Накрая – и характеристиките на фразовото ударение. Разглежда видовете сложни думи в английски с акцентните им модели. Основният му принос е, че установява по какъв начин ударението в сложни думи в английски може да се отличава от ударението в английските фрази и как различията в моделите на ударение са обвързани със семантичните връзки между лексемите (за изрази, които се състоят от повече от една лексема) (Шу 2015).

Интересно е изследването в тази област на Хана Шилинг, което проучва разработки на ударението в сложни съществителни и фрази както в процеса на неговото разбиране, така и в процеса на неговото произнасяне на сравнително ранна възраст – участниците в експеримента са 55 учащи на възраст 4, 5 и 6 години. Те трябва да решат две задачи: едната е задача за разбиране – при нея участниците правят избор от картинки, като слушат минимални двойки идентични въпроси (32 на брой, по 16 от вид), които се различават само по присъствието в първия на сложно съществително, а във втория – на съответната фраза. Втората задача е за произнасяне, т.е. да назоват картинките с минимални двойки, състоящи се от сложни съществителни и съответ-

ните фрази (отново 32 на брой, 16 стимула за произнасяне на сложни съществителни и 16 – за фрази), като обърнат специално внимание на мястото на ударението. Резултатите показват, че 4-годишните се представят по-добре в процеса на разбиране, отколкото в процеса на произнасяне. И така авторката стига до извода, че правилното поставяне на ударение се усъвършенства на по-късна възраст от процеса на разбиране. Резултатите за 5- и 6-годишните показват по-успешно разбиране на фрази, отколкото на сложни съществителни, но участниците от тази възрастова група са по-добри при поставяне на ударението при сложни съществителни, отколкото при фрази. Тези резултати показват трудността при усвояването на ударението в сложни съществителни и фрази в английски език. Те разкриват, че способностите за разбиране и правилно поставяне на ударението до 6-годишна възраст се различават от тези на по-възрастните. Тези умения се усъвършенстват с напредването на възрастта (Шилинг 2010).

Авторите Джон Ингръм и Тху Нгуен от Университета в Куинсланд, Австралия, разглеждат прозодичната типология и контрастите между сложни съществителни и фрази. Тяхното проучване разглежда височината (f_0) и времетраенето като признаци, по които се отличават сложните думи от фразите при структури с ляво или дясно разклоняване в три типологично различни езика, английски: (stress-accent) език с акцентен ритъм, японски: (pitch-accent) език с мораичен ритъм, и вьетнамски: тонален език със сричков ритъм. Фокусът на тяхното изследване пада върху разработката на английски език (Ингръм и Нгуен 2003).

Геро Кунтер и Инго Плаг от Университета Зиген проучват поставянето на ударение в английските сложни съществителни по модела съществително + съществително. Проведен е експеримент, при който се установява как участниците възприемат яркостта в сложните съществителни. Установяват се също важни акустични корелати, които се асоциират с яркостта. Прави се анализ на клъстери, които се класифицират според фонетичните им характеристики. Чрез него е възможно да се отделят различните категории ударения (Кунтер и Плаг 2007).

Хуберт Трукенброт разглежда интерфейса синтаксис – фонология в своя статия, в която обсъжда основните аспекти на тази връзка. Той обсъжда прозодичната структура над ниво дума. Определя кои елементи от фонологичната репрезентация се повлияват от фразовата структура и по какъв начин. Разглежда ролята на синтактичните фрази (syntactic XPs) при оформянето на фонетични фрази (p-phrases). Влиянието на синтаксиса върху мястото на ударението се определя от гледна точка на синтактичните фрази. Съществува разлика между лексикални и функционални елементи и авторът отбелязва какво от-

личава лексикалните от функционалните проекции при интерфейса синтаксис – фонология (Трукенброт 2007).

За да задълбочат изследванията си върху разликата в мястото на ударението при сложни съществителни от фрази, някои автори се фокусират върху неговата перцепция и я анализират. За целта те използват минимални двойки от сегментно идентични, но прозодично различни сложни съществителни и фрази (като *hòtdog* и *hot dòg*). Експериментално Фарнетани, Торсело и Кози доказват, че при опита на участниците в експеримента да идентифицират сложни съществителни или съответни фрази, сложните съществителни рядко се бъркат с фрази, докато фразите често се възприемат като сложни съществителни (Фарнетани, Торсело, Кози 1988).

Джефри Питъм и Джон Ингръм от Университета в Куинслънд правят проучване върху перцепцията и продукцията на ударението в сложни съществителни и фрази. Участниците в експеримента са виетнамци и австралийци, изучаващи английски език – 32 виетнамци, чиято перцепция е сравнена с тази на 32 австралийци с роден език английски. Авторите изучават фонологични, демографски и др. фактори, които могат да повлияят върху усвояването на контраста между ударение в сложни съществителни и фрази. Броят на сричките и струпванията от съгласни, чужди на виетнамската фонология, и продължителността на престоя на виетнамците в Австралия са основните фактори, повлияващи този контраст. Участниците от Австралия показват по-добри резултати от виетнамските участници в перцепцията. На някои фонологични нива обаче тяхното представяне е същото като виетнамците (Питъм и Ингръм 1992).

Според прозодичния анализ на английски с чужд акцент на Миксдорф и Ингръм изучаващите английски като чужд език често не успяват да отбележат вярно главното ударение в сложни съществителни и фрази като *див зюмбюл* (вид цвете) и *синя камбанка*, като *strong-box* (сейф) и *здрава кутия*. Проверката на данните от изречението на перцептивния експеримент както за виетнамските, така и за австралийските участници разкрива, че дори австралийските говорители не определят правилно мястото на главното ударение и произнасят неправилно например **blue bell* (Миксдорф, Ингръм 2009).

В заключение можем да обобщим, че изучаващите английски, за които този език не е първи (L_1), често показват фонетични неточности при продукцията на английски като втори език L_2 . Фонетичните неточности в продукцията на L_2 произлизат от сегментните и прозодичните разлики между двата езика и оттам L_1 се конкурира (или пречи) на продукцията на L_2 .

От чуждите автори най-значителен по темата е приносът на Хайнц Гигрих от Университета в Единбург, който я разглежда обстойно в труда си *Английска фонология* (English Phonology) и в поредица от статии. Трудът *Английска фонология* също е безспорно един значителен принос към фонологичната теория на английски от края на 20-и век. В него наред с други основни фонологични явления той се спира подробно и на темата за ударението в английски език и по-конкретно – на ударението в сложни съществителни и фрази (Гигрих 1992).

Гигрих е посветил и много свои статии на темата. В една от тях например той се спира на разпределението на ударенията накрая и в началото на английските сложни съществителни по модела СС (С е съкращение на съществително) и ССС. Според автора крайното ударение в СС е срещано явление, противно на това, което твърдят някои изследователи на въпроса. То само е ограничено до определен клас СС. При ССС – СС с вмъкнати СС ударението може да е начално или крайно и във вмъкнатото, и в този компонент, в който то се вмъква, като така се оформят осем модела на ударение. Примери по модела /^ˈСС/С с ударение на първия елемент са *ˈradio station manager*, *ˈoil-tanker driver*, а при модела С/^ˈСС/ с ударение на втория елемент – *government ˈworking party*, *university ˈfunding council*. Промяната на мястото на ударението може да промени значението на едно и също сложно съществително, като например *ˈkitchen towel rack* с ударение на първия елемент означава окачалка за кухненски кърпи, а на втория *kitchen ˈtowel rack* означава окачалка за кърпи в кухнята. От това можем да заключим, че не е съвсем състоятелно твърдението, че при ССС вторият елемент е винаги под ударение при разклоняване надясно, а първият елемент – при разклоняване наляво. Такива модели са доста често срещани, но и останалите са също граматично приемливи, следователно това поставя под съмнение верността на популярното през последните петдесет години правило за ударението в сложни съществителни (Compound Stress Rule), което определя моделите на ударение с помощта на структурната геометрия (Гигрих 2009).

В опита си да дефинира сложните съществителни, Маршанд (1969) приема за критерий ударението върху началния елемент. Наред с това обаче Йесперсен (1942) счита за критерий непрозрачната семантика. Тези две позиции изглеждат противоречиви. В своя статия по темата Гигрих приема, че и двамата са отчасти прави: Маршанд има право, тъй като лявото ударение е уникално за лексикона; и Йесперсен е прав, понеже семантичната непрозрачност е чужда на синтаксиса. В лексикона съществуват случаи на крайно ударение и семантична прозрачност, следователно разликите между категориите

сложни съществителни и фрази са доста размити и от гледна точка на ударението. Това е характерно за английски като език, за който не са типични морфологичните окончания. Според Гигрих е изключено по критерий ударение да се даде дефиниция на сложно съществително: според него „сложното съществително просто не е фраза. Освен ако, разбира се, е“ (Гигрих 2006).

5. Изводи и заключения

Традиционната гледна точка по разглежданата от нас тема минава от Блумфийлд (1933) през Лийс (1963) и Маршанд (1969) към по-съвременната на Пейн и Хъдълстън (2002). А тя е именно че някои конструкции като *steel bridge* са фрази, които водят началото си от синтаксиса, докато конструкции като *watch-maker* са сложни думи произведени в лексикона от деривационната морфология. Критерият, който най-често се прилага в подобни случаи, е ударението. Например твърдението за сложните съществителни с конструкция съществително + съществително (NN) е да имат начално ударение (fore stress). А за фразите със същата конструкция се твърди, че получават задно ударение (end stress) (Гигрих 2004). Защитник на тази теза е несъмнено Блумфийлд (1933: 228), който твърди, че „*ice cream* с променливия си модел на ударение за някои говорители е фраза, а за други е сложна дума“. Лийс и Маршанд по същия начин отделят тези две категории по мястото на ударението (1969: 20ff). Според Лийс обаче критерият ударение се дискредитира от модели като *Madison 'Avenue*, *apple 'pie* и *'Madison Street*, *'apple cake*, които показват различие само при ударението и в никакво друго отношение. Някои автори, като Хале и Кайзер, Либерман и Принс, също и Гигрих (Хале и Кайзър 1971: 21; Либерман и Принс 1977; Гигрих 1992: 257f), твърдят, че някои подобни сложни думи са ударени като фрази. Този факт не спомага за морфо-синтактичния анализ на такива конструкции. В подкрепа на това Шмерлинг счита, че ударението е непредсказуемо в такива конструкции (Шмерлинг 1971). Позицията на Бауър е същата (Бауър 1978: 89ff; 1998: 70ff).

Можем да оформим заключението следователно, че мястото на ударението е важен критерий за определяне на статута на сложните съществителни и фразите, които се създават както синтактично, така и в лексикона. По този критерий можем вярно да предскажем непроменлив модел на ударение за някои конструкции, както и променлив модел за определен клас други. Можем да идентифицираме и специфичните условия, при наличието на които съществуват моделите на ударение „извън правилата“.

ЛИТЕРАТУРА

- Бауър 1978:** Bauer, L. *The Grammar of Nominal Compounding*. Odense: Odense University Press, 1978.
- Бауър 1998:** Bauer, L. When is a Sequence of Nouns a Compound in English? // *English Language and Linguistics*. 1998, No 2, 65 – 86.
- Блумфийлд 1933:** Bloomfield, L. *Language*. Chicago: Holt, 1933.
- Вогел, Райми 2002:** Vogel, L., Raimy, E. The Acquisition of Compound vs. Phrasal Stress: The Role of Prosodic Constituents. // *Journal of Child Language*. 2002, No 29, 225 – 250.
- Гигрих 1992:** Giegerich, H. J. *English Phonology. An introduction*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- Гигрих 2004:** Giegerich, H. J. Compound or Phrase? English Noun-plus-noun Constructions and the Stress Criterion. // *English Language and Linguistics*. No 8, 1 – 24, 2004.
- Гигрих 2006:** Giegerich, H. J. Attribution in English and the Distinction between Phrases and Compounds. *Englisch in Zeit und Raum – English in Time and Space: Forschungsbericht für Klaus Faiss*. Ed. Petr Rosel. Trier: Wissenschaftlicher Verlag Trier, 2006, 1 – 12.
- Гигрих 2009:** Giegerich, H. J. English Compound Stress Myth 1. // *Word Structure*. 2009, No 1, 1 – 17.
- Гигрих 2011:** Giegerich, H. Compounding and Lexicalism. // *Handbook of Compounding*. Eds. R. Lieber, P. Štekauer. Oxford: Oxford University Press, 2011, 1 – 21.
- Гимсън, Крутенден 1994:** Gimson, A. C., Cruttenden, A. *Gimson's pronunciation of English*. London: Edward Arnold, 1994.
- Димитрова, 2003:** Dimitrova, S. *English Pronunciation for Bulgarians*. Sofia: Vezni-4, 2003.
- Ингръм, Нгуен 2003:** Ingram, J., Nguyen, T. Prosodic Typology and Compound-phrasal Contrasts. *Proceedings of the 15th International Congress of Phonetic Sciences. 15th International Congress of Phonetic Sciences*. Eds. M. J. Sole, D. Recasens and J. Romero. Barcelona: 2003, 479 – 482.
- Йесперсен 1942:** Jespersen, O. *A Modern English Grammar on Historical Principles, Part VI: Morphology*. London: Allen and Unwin; Copenhagen: Ejnar Munksgaard, 1942.
- Кингдън 1958:** Kingdon, R. *The groundwork of English stress*. London: Longman, 1958.
- Коларова 2015:** Kolarova, M. *Verb-centered Compound Nouns in English and Bulgarian*. Sofia: Sofia University Press, 2015.

- Колинс, Мейс 2003:** Collins, B., Mees, M. I. *Practical Phonetics and Phonology*, A Resource Book for Students. Routledge, 2003, 109 – 115.
- Крифка 2001:** Krifka, M. Prosodic Manifestations of Focus. // *Topik und Fokus*. Wintersemester, 2001/2. Berlin: Humboldt-Universität, 1 – 15.
- Кунтер, Плаг 2007:** Kunter, G., Plag, I. *What is Compound Stress?* Siegen: Universität Siegen, 2007.
- Куърк, Грийнбаум 1987:** Quirk, R., Greenbaum S. *A University Grammar of English*. London: Longman Group UK Limited, 1987.
- Либерман, Принс 1977:** Liberman, M., Prince A. On Stress and Linguistic Rhythm. // *Linguistic Inquiry*, 1977, No 8, 249 – 336.
- Лийс 1963:** Lees, R. D. *The Grammar of English Nominalizations*. Bloomington: Indiana University, the Hague: Mouton, 1963.
- Луис 1969:** Lewis, I. W. *A guide to English Pronunciation*. Oslo: Scandinavian University Books, 1969.
- Мануа, Ченг, Садака 2008:** Manwa, L. M., Chen, Y., Sadaka, J. Vowel Features in Turkish Accented English. // *International Journal of Speech-Language Pathology*. 2008, No 10 (6), 404 – 413.
- Маршанд 1969:** Marchand, H. *The Categories and Types of Present-day English Word Formation: A Synchronic-diachronic Approach*. 2nd ed. Munchen: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1969.
- Миксдорф, Ингръм 2009:** Mixdorff, H., Ingram, J. Prosodic Analysis of Foreign-accented English. // *INTERSPEECH*. 10th Annual Conference of the International Speech Communication Association. Brighton: 2009, 2527 – 2530.
- Нюман 1946:** Newman, S. On the Stress System of English. // *Word*. 1946, No 2, 171 – 187.
- Ортиз-Лира 1998:** Ortiz-Lira, H. *Word Stress and Sentence Accent*. Cuadernos de la Facultad coleccion Monografias Tematicas 16. Universidad Metropolitana de Ciencias de la Educacion. Santiago de Chile, 1998.
- Пацева 2012:** Пацева, М. За словното ударение в българския език, изучаван като чужд [Patseva, M. Za slovnoto udarenie v balgarskia ezik, izuchavan kato chuzhd.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2012.
- Пейн, Хъдълстън 2002:** Payne, J., Huddleston, R. Nouns and noun phrases. // *The Cambridge grammar of the English language*. Eds. Huddleston, R., Pullum, G. K. Cambridge: Cambridge University Press, 2002, 323 – 524.
- Питъм, Ингръм 1992:** Pittam, J., Ingram, J. Accuracy of Perception and Production of Compound and Phrasal Stress by Vietnamese – Australians. // *Applied Psycholinguistics*. 1992, No 1, 1 – 12.

- Полдауф 1984:** Poldauf, I. *English Word Stress*. // Oxford: Pergamon Press. 1984, 106.
- Трукенброт 2007:** Truckenbrodt, H. The Syntax – Phonology Interface. // *The Cambridge Handbook of Phonology*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, 435 – 456.
- Фарнетани, Торсело, Кози 1988:** Farnetani, E., Torsello, C. T., Cosi, P. English compound versus non-compound noun phrases in discourse: An acoustic and perceptual study. // *Language and Speech*, Vol. 31, Part 2, Padova, 1988.
- Финч, Ортиз-Лира 1982:** Finch, D., Ortiz-Lira, H. *A course in English phonetics for Spanish speakers*. London: Heinemann Educational Books, 1982.
- Фридрих, Коц, Фриедеричи, Алтер 2004:** Friedrich, C. K., Kotz, S. A., Friederici, A. D., Alter, K. Pitch Modulates Lexical Identification in Spoken Word Recognition: ERP and behavioral evidence. // *Cognitive Brain Research*. 2004, No 2, 300 – 308.
- Хале, Кайзер 1971:** Halle, M., Keyser, S. J. *English Stress: Its Form, Its Growth, and Its Role in Verse*. New York: Harper & Row, 1971.
- Хектор 1998:** Hector, O. *Word and Sentence Accent*. Originalmente publicado como Cuadernos de la Facultad coleccion Monografias Tematicas № 16, Facultad de Historia, Geografia y Letras. Universidad Metropolitana de Ciencias de la Educacion, Santiago de Chile: 1998.
- Чинкуе 1993:** Cinque, G. A Null Theory of Phrase and Compound Stress. // *Linguistic Inquiry*. 1993, No 2, 239 – 297.
- Чомски, Хале 1968:** Chomsky, N., Halle, M. *The Sound Pattern of English*, NY: Harper & Row, 1968, 15 – 18.
- Шилинг 2010:** Shilling, H. Compound and Phrasal Stress Acquisition: When a Greenhouse Becomes Different to a Green House. // Birmingham: University of Birmingham. 2010, 1 – 26.
- Шмерлинг 1971:** Schmerling, S. F. A Stress Mess. // *Studies in the Linguistic Sciences*. 1971, No 1, 52 – 66.
- Шу 2015:** Schuh, R. Semantic Relations and Stress in English Compounds. // *Linguistics Sample Paper 105*. 2015, 1 – 10.

GENDER AND FUNDAMENTAL FREQUENCY IN ENGLISH/FRENCH BILINGUAL SPEAKERS

Aron Arnold
Catholic University of Louvain
Erwan Pépiot
University of Paris 8

The present study deals with the productions of English/French bilingual speakers in a reading task and in semi-spontaneous speech. Average fundamental frequency (F0), F0 range and F0 standard deviation were measured in both languages. Results show a significant effect of gender and language on all these parameters. Overall, average F0 was higher in French while F0 modulation was stronger in English. Regardless of language, female speakers exhibited higher F0 than males. Moreover, the increase of average F0 in French was larger in female speakers. On the other hand, the decrease of F0 modulation in French was stronger for male speakers. These data support the idea of language- and gender-specific vocal norms, to which bilingual speakers seem to adapt.

Key words: fundamental frequency, intonation, bilingualism, voice and gender, cross-language variation

Introduction

Over the last decades, many studies have been conducted on acoustic differences between female and male speech. Most of them focussed on fundamental frequency (F0) and resonant frequencies. These parameters are indeed considered as the two main cross-gender differences. Some authors investigated cross-gender F0 differences in several languages (e.g. Traunmüller & Eriksson, 1995), but very few were interested in intra-individual variations that occur when bilingual speakers switch from one language to another. We suggest that the study of these variations can help us reconsider the traditional approach of F0, in which it is presented as mostly dependent on the speaker's anatomy. On the contrary, we support a more dynamic approach, taking into account culture-related gender differences.

Acoustically, F0 is usually lower in male voices (Boë et al., 1975). This acoustic difference between males and females is partly due to developmental differences in the vocal apparatus that emerge during puberty. Vocal folds are

then becoming longer and thicker in males (Kahane, 1978; Abitbol et al., 1999). This is one of the reasons why vocal folds are usually vibrating more slowly in male speakers. Additionally to hormones, other factors such as age (Honjo, Isshiki, 1980) and cigarette consumption (Matar, 2016) have an effect on the vocal folds, causing a modification of the average F0.

However, in the study of voice and speech, anatomical and social factors are inextricable. For instance, voice and speech are involved in the social construction of gender identities (Arnold, 2015; Pépiot, 2014a). Each speaker has a unique vocal apparatus with a given shape (influencing F0 and resonant frequencies) and uses it to index a specific gender identity. Therefore, a voice is never the sole reflection of anatomy, but also the result of a gendered performance. Typically, women use certain articulatory practices to produce relatively clear and high-pitched voices, while men use other practices to achieve relatively dark and low-pitched voices (Arnold, 2016).

Other acoustic parameters such as F0 range or more generally, F0 modulation, could also exhibit cross-gender differences: female speakers would tend to use greater F0 modulation and range than males (Austin, 1965; Lakoff, 1975, p.56). However, these results are still debated. On the one hand, when using the semitone scale (more representative of human perception than the Hertz scale), Henton (1989; 1995) found no significant female / male differences in F0 modulations in American English speakers. On the other hand, Pépiot (2014b) used the same method and found significant cross-gender differences in French speakers: female speakers were actually modulating more than males. Such findings suggest that cross-gender differences on F0 range / modulation could be language-related.

What about bilingual speakers, then? Do they adapt to gender-related norms in different languages? These questions have not sparked much interest and have, until now, not been thoroughly investigated. A few studies conducted on bilingual speakers showed that their average F0 depended on the language they used (Altenberg, Ferrand, 2006; Lee, Van Lanker Sidtis, 2017). Similar results were found for F0 range (Mennen et al., 2012). In their 2006 study, Altenberg and Ferrand showed that Russian L1 / English L2 bilingual female speakers tended to exhibit a lower F0 in English. However, this analysis was only conducted on the production of female speakers: it is then impossible to know whether the variation was an adaptation to gender norms, or simply to language norms (regardless of gender).

In the present study, we decided to investigate the productions of English L1 / French L2 bilingual speakers, by measuring their F0 in different conditions (reading and spontaneous speech). Our hypothesis is

that *bilingual speakers will adapt their vocal practices accordingly to gender norms of the language they are using.*

1. Material and method

1.1 Linguistic material

This study is based on the analysis of French and English material. This material was collected through two different tasks.

The first one was a reading task. Each speaker had to read 12 sentences in English (such as “*When the weather is cold and rainy, I'd rather stay at home.*”; “*My sister told me she'd come by tomorrow.*”; “*If you do that again, I'll call the police!*”; etc.) and 12 similar sentences in French (“*Quand il fait froid et qu'il pleut, je préfère rester chez moi*”; “*Ma soeur m'a dit qu'elle allait passer demain.*”; “*Si tu refais ça, j'appelle la police!*”; etc.).

During the second task the speakers had to produce semi-spontaneous speech. Speakers were invited to talk about their last vacation. The narration was initiated with the following sentences: “*Tell me about your last vacation*” (in English) and “*Parlez-moi de vos dernières vacances*” (in French).

1.2 Speakers

Twelve English L1 / French L2 bilingual speakers (6 women, 6 men) were recorded for this study. They were North-Eastern American speakers who had been living in Paris for several years. All of them used French on a daily basis and their self-reported fluency level in this language was superior or equal to 3, on a scale going from 0 to 5 (questionnaire inspired by Grosjean, 2013).

These participants were 29 to 54 years old (SD = 7.6 years) when the recording took place. The average age was 40 for male speakers and 41.8 for female speakers. They were all non-smokers, and reported no speech disorder. Each of them received a USB stick for their participation in the study.

1.3 Recording procedure

Recordings took place in a quiet room, using a digital recorder *Edirol R09-HR* by Roland. Each participant was asked to perform the tasks described above (see 1.1): the reading of sentences (two readings per item) and the narration about their last vacation. The participants performed these tasks in both French and English. Half of the speakers started with French, the other half with English, in order to neutralise possible biases caused by the order of usage of the different languages (see Altenberg & Ferrand, 2006).

1.4 Data analysis

The acoustic analysis was conducted in *Praat* (Boersma, 2017). We analysed the following parameters on read sentences and spontaneous speech:

- Average F0
- F0 range, which corresponds to the difference between the highest and the lowest F0 within a given linguistic unit.
- Standard deviation of F0 (SD), a parameter that shows the modulation of F0 (mean difference between each point of the F0 curve and average F0).

These data were obtained by creating a “pitch file” for each sentence / discourse and then collecting the values in the “pitch info” window. F0 range and SD were measured in Hertz but also in semitones. This scale is indeed particularly appropriate because it takes into account the variations of pitch as they are perceived by human listeners (Henton, 1995).

Data were then statistically tested with ANOVAs, in order to investigate the influence of the factors “*spoken language*” and “*gender*”.

2. Results

2.1 Read sentences

Average F0 for female and male speakers in read sentences are presented in Table 1, below.

Speakers	Average F0 – Reading task (Hz)		
	English	French	% diff. FR/EN
F1	195	211	+8.28
F2	224	234	+4.29
F3	176	192	+8.68
F4	201	218	+8.37
F5	186	205	+10.20
F6	187	206	+10.01
F average	195	211	+8.17
M1	113	112	-1.29
M2	81	83	+2.63
M3	120	121	+1.11
M4	106	103	-3.49
M5	129	129	-0.10
M6	108	119	+9.77
M average	110	111	+1.33

Table 1: Average F0 in Hertz (Hz) for female (F) and male (M) speakers in read sentences (12 x 2 occurrences) as a function of the spoken language (English or French). The variation (in %) between English and French languages for each individual speaker is indicated in the right column

All female speakers exhibit higher F0s in French than in English. All female speakers taken together, the average increase is 8.17%. On the other hand, no clear tendency was found in male speakers: 3 of them increased their average F0 in French, while the 3 others increased it in English.

A two-factor ANOVA (“*spoken language*” and “*gender*”) confirmed the significant influence of the spoken language ($F(1,572) = 25.566$ with $p < 0.0001$) and of the speaker’s gender ($F(1,572) = 2897.3$; $p < 0.0001$) on average F0. Moreover, this test shows a significant interaction between the two factors ($F(1,572) = 17.712$; $p < 0.0001$). It means that female and male speakers did not adapt their average F0 the same way when they switched from one language to the other, suggesting that there is a cross-gender variation in the use of this acoustic parameter as a function of the spoken language.

F0 range (in Hertz and semitones) as well as its average standard deviation (in Hertz and semitones) on read sentences are shown in Table 2.

Speaker	Read sentences – EN				Read sentences – FR				% diff. FR/EN SD (st)
	F0 ran. (Hz)	F0 ran. (st)	SD (Hz)	SD (st)	F0 ran. (Hz)	F0 ran. (dt)	SD (Hz)	SD (st)	
F1	218.28	20.37	50.56	4.85	219.36	19.06	40.53	3.60	-25.76
F2	233.25	20.21	46.37	3.79	203.33	15.92	39.46	2.97	-21.76
F3	166.34	16.71	32.56	3.22	165.56	14.95	25.24	2.29	-28.90
F4	201.91	17.93	38.39	3.23	224.59	19.56	41.46	3.54	+9.60
F5	182.75	16.61	38.00	3.45	162.96	14.00	33.85	2.88	-16.54
F6	173.64	16.88	28.12	2.68	213.91	18.91	33.74	2.92	+8.88
F aver.	196.03	18.12	39.00	3.54	198.28	17.07	35.71	3.03	-14.26
M1	101.92	15.30	23.61	3.51	88.56	13.96	19.00	3.00	-14.59
M2	54.12	10.68	9.78	2.01	53.50	10.47	10.53	2.14	+6.27
M3	91.55	13.82	22.03	3.24	82.75	11.49	19.19	2.62	-19.05
M4	79.84	12.50	20.13	3.16	72.43	11.86	16.91	2.79	-11.55
M5	94.08	11.95	24.41	3.13	78.71	10.32	18.48	2.41	-23.25
M6	76.66	12.98	16.85	2.73	69.23	9.94	14.87	2.06	-24.84
M aver.	83.03	12.87	19.47	2.96	74.20	11.34	16.50	2.50	-15.61

Table 2: Average values of F0 range in Hertz (Hz) and semitones (st), standard deviation (SD) of F0 in Hertz and semitones, for both female (F) and male (M) speakers on read sentences (12 x 2 occurrences) as a function of the spoken language (English or French). The variation of SD in semitones (expressed in %) between English and French languages for each individual speaker is indicated in the right column

These data show that F0 range tends to be reduced when the bilingual speakers used French language. The average reduction is 11.89% (in st) for male speakers and 14.36% (in st) for female speakers.

Speakers also tend to exhibit smaller SD in French. The scope of this phenomenon is greater in male speakers, for whom the SD (in st) decreased by 15.61%, compared to 14.26% for female speakers.

A two-factor ANOVA (“*spoken language*” and “*gender*”) was conducted on F0 range values (in st). The analysis confirms a significant influence of the spoken language ($F(1,572) = 18.823$; $p < 0.0001$) and of the speaker’s gender ($F(1,572) = 340.109$ with $p < 0.0001$). The same holds for the SD (in st), with a significant influence of *language* ($F(1,572) = 44.087$; $p < 0,0001$) and *gender* ($F(1,572) = 57.530$; $p < 0.0001$).

2.2 Semi-spontaneous speech

As explained in section 1.1, our speakers also had to produce semi-spontaneous speech. Average F0 values for these speech sequences (1 to 2 minutes long) are presented in Table 3.

Speakers	Average F0 – Semi-spontaneous (Hz)		
	English	French	% diff. FR/EN
F1	179	189	+5.47
F2	190	195	+2.95
F3	167	175	+4.73
F4	193	197	+2.13
F5	173	177	+2.25
F6	184	182	-0.98
F average	181	186	+2.76
M1	104	105	+0.86
M2	74	73	-1.62
M3	103	105	+2.43
M4	99	99	+0.20
M5	121	121	+0.50
M6	99	100	+1.52
M average	100	101	+0.65

Table 3: Average F0 of female and male speakers on semi-spontaneous speech, as a function of the spoken language. The variation (in %) between English and French languages for each individual speaker is indicated in the right column

The results are consistent with what was found on read sentences. Indeed, 5 female speakers out of 6 used a higher F0 when they spoke French. The sixth produced very similar values in both languages (-0.98%

in French). All female speakers taken together, there is a 2.76% increase of average F0 in French, compared to English. In male speakers, there is a relative stability of average F0 in both languages (+0.65% in French).

A two-factor ANOVA (“*spoken language*” and “*gender*”) shows that the difference between the values obtained in French and those obtained in English is significant ($F(1,476) = 7.059$; $p < 0.01$). The difference between female and male speakers is also significant ($F(1,476) = 6062,193$; $p < 0.0001$). Similarly to what was found on read sentences, there is an interaction between the two factors. However, it does not reach the significance threshold ($F(1,476) = 3.816$; $p = 0,0513$).

F0 range (in Hz and st) and F0 standard deviation (in Hz and st) in semi-spontaneous speech are shown in Table 4.

Speaker	Semi-spontaneous speech – EN				Semi-spontaneous speech – FR				% diff. FR/EN S (dt)
	F0 ran. (Hz)	F0 (st)	SD (Hz)	SD (st)	F0 ran. (Hz)	F0 (dt)	SD (Hz)	SD (st)	
F1	300.32	25.41	42.62	3.94	297.94	25.30	41.65	3.54	-10.15
F2	309.61	25.82	34.26	3.24	305.69	25.64	36.92	3.34	+3.09
F3	211.16	20.89	22.51	2.23	253.20	23.05	23.44	2.18	-2.24
F4	289.14	23.41	28.16	2.52	276.55	23.57	28.38	2.46	-2.38
F5	300.88	25.42	40.94	3.64	306.62	25.61	42.90	3.52	-3.30
F6	244.63	22.63	30.98	2.75	286.52	24.78	29.70	2.60	-5.45
F aver.	275.96	23.93	33.25	3.05	287.75	24.66	33.83	2.94	-3.41
M1	224.44	28.21	34.33	4.21	177.13	28.42	26.78	3.56	-15.44
M2	67.52	16.27	7.13	1.58	53.24	12.52	6.87	1.54	-2.53
M3	124.70	24.24	21.91	4.36	151.39	21.68	13.37	2.09	-52.06
M4	155.71	24.44	20.11	3.18	151.03	24.08	7.53	2.95	-7.23
M5	179.88	21.87	25.44	3.21	176.18	21.78	20.98	2.67	-16.82
M6	127.53	19.71	11.87	1.94	107.71	17.79	11.75	1.92	-1.03
M aver.	146.63	22.46	20.13	3.08	136.11	21.05	14.55	2.46	-15.85

Table 4: Average values of F0 range in Hertz (Hz) and semitones (st), standard deviation (SD) of F0 in Hertz and semitones, for both female (F) and male (M) speakers on semi-spontaneous speech as a function of the spoken language (English or French). The variation of SD in semitones (expressed in %) between English and French languages for each individual speaker is indicated in the right column

When one observes the SD differences between the two languages expressed in semitones (last column in Table 4), one can see that all participants, except one female speaker, modulated less in French than in English. But this tendency is more salient in male speakers than in female speakers – the SD decrease from English to French is 15.85% in male speakers' speech, whereas it is only 3.41% in female speakers'. This result is consistent with what was found in read speech.

A two-factor ANOVA (“*spoken language*” and “*gender*”) on the SD parameter showed that language played a significant role, with $F(1,476) = 29.353$ and $p < 0.0001$. The same was true for gender, with $F(1,476) = 11.371$ and $p < 0.001$. Moreover, one can observe a significant interaction between the two factors ($F(1,476) = 14.097$; $p < 0.001$), which indicates that female and male speakers did not change their modulations in the same manner when switching from one language to the other. Hence, female and male modulations were similar in the English sequences: 3.05 semitones in speech produced by female speakers, and 3.08 semitones in speech produced by male speakers. However, in the sequences produced in French, female speakers modulated more than male speakers – their SD was 2.94 semitones, whereas the male speakers' was only 2.46.

3. Conclusion – Discussion

As mentioned in the previous section, we found a significant interaction between the factors “*spoken language*” and “*gender*” on average F0 in read speech and on SD in spontaneous speech. We could also observe a similar tendency on average F0 in spontaneous speech, even if the interaction between the two factors did not prove to be statistically significant. This indicates that in these contexts, language determines average F0 and F0 modulations, but determines them differently for women and men.

Our analysis showed that average F0 is globally higher in French than in English, whether the speakers are female or male. Nevertheless, when one compares female and male speakers as groups, one can note a difference: in French, average F0 rises in all female speakers' read speech and in 5 out of 6 female speakers' spontaneous speech; while in male speakers' speech, average F0 is fairly similar in both languages in spontaneous speech, and only half of them rose their F0 during the read sequences in French. These results can be interpreted as the effect of an ethnolinguistic gender difference in average F0 use.

When it comes to modulations, SD expressed in semitones shows that all participants, except one single female speaker, modulated less in

French than in English. Modulation decrease is more pronounced in male speakers' speech – 15.61% in read speech and 15.85% in spontaneous speech – than in female speakers' speech – 14.36% in read speech and only 3.41% in spontaneous speech. Moreover, we noticed that during the semi-spontaneous sequences produced in English, male speakers modulated as much as the female speakers. This result is consistent with Henton's (1995), who found no significant differences between female and male American speakers when F0 modulations were expressed in semitones. However, we discovered that the male speakers who participated in the experiment modulated clearly less than the female speakers when they spoke in French. This result confirms what Pépiot (2014b) suggested: that in French, F0 modulations are gender-dependent – a practice that participates in the production of differences between the groups of women and men, and that reduces the differences within these groups.

The analysis of these two acoustic parameters along with the cross-sectional study of *language* and *gender* in bilingual speakers' speech have brought to light new facts that previous studies, such as Altenberg and Ferrand (2006), Lee and Van Lanker Sidtis (2017) or Mennen et al. (2012), did not investigate. Indeed, the present study clearly shows that the production of a female or a male voice involves different vocal practices, and that these practices vary from one language to another. It also confirms that F0 isn't an *essential* characteristic of speakers that would only depend on the shape of their vocal apparatus. This acoustic parameter also depends on the way speakers *use* their vocal apparatus. Such practices are learned during the socialisation process in which individuals become members of one specific gender group. This constitutes a further argument to abandon simplistic understandings of the relationship between voice and anatomy, where voice is understood as solely determined by the shape of the vocal apparatus, and a further argument to give social factors, such as gender dynamics, more consideration in phonetic studies.

The main limitation of this study is the relatively small number of participants. To confirm our results, the present study could be replicated with a larger amount of speakers. Furthermore, we only analysed speech produced by bilinguals who were native English speakers and whose second language was French. It would be interesting to test if the results are similar with native French speakers whose second language is English. As a matter of fact, the increase in F0 in French we observed could be due, in a certain way, to the stress induced by speaking a second language – since stress can induce an F0 increase (Scherer 1986). Comparing speech produced by native French

bilinguals to speech produced by native English bilinguals could indicate if speaking in one's second language has actually an effect on F0.

REFERENCES

- Abitbol, Abitbol & Abitbol 1999:** Abitbol J., Abitbol P. & Abitbol B. Sex hormones and the female voice. // *Journal of Voice*, N° 13, 1999, 424–446.
- Altenberg & Ferrand 2006:** Altenberg E. P. & Ferrand C. T. Fundamental frequency in monolingual English, bilingual English/Russian, and bilingual English/Cantonese young adult women. // *Journal of Voice*, N° 20(1), 2006, 89–96.
- Arnold 2015:** Arnold A. Voix et transidentité : changer de voix pour changer de genre ?. // *Langage et société*, N° 151(1), 2015, 87–105.
- Arnold 2016:** Arnold A. Voix. In Rennes, J., *Encyclopédie critique du genre*. Paris: La Découverte, 2016, 713–721.
- Austin 1965:** Austin W. M. Some social aspects of paralanguage. // *Canadian Journal of Linguistics/Revue canadienne de linguistique*, N° 11(1), 1965, 31–39.
- Boersma & Weenink 2017:** Boersma P. & Weenink D. Praat: doing phonetics by computer [Computer Program]. Version 6.0.36, published 11/11/2017 on www.praat.org
- Boë, Contini & Rakotofiringa 1975:** Boë L.-J., Contini M. & Rakotofiringa H. Étude statistique de la fréquence laryngienne. // *Phonetica*, N° 32(1), 1975, 1–23.
- Grosjean & Li 2013:** Grosjean, F. & Li, P. *The Psycholinguistics of Bilingualism*. Oxford: Wiley-Blackwell, 2013.
- Henton 1989:** Henton C. Fact and fiction in the description of female and male pitch. // *Language & Communication*, N° 9(4), 1989, 299–311.
- Henton 1995:** Henton C. Pitch dynamism in female and male speech. // *Language & Communication*, N° 15(1), 1995, 43–61.
- Honjo & Isshiki 1980:** Honjo I. & Isshiki N. Laryngoscopic and Voice Characteristics of Aged Persons. // *Archives of Otolaryngology*, N° 106(3), 1980, 14–150.
- Kahane 1978:** Kahane J. C. A morphological study of the human prepubertal and pubertal larynx. // *American Journal of Anatomy*, N° 151, 1978, 11–19.
- Lakoff 1975:** Lakoff R. *Language and Woman's Place*. New York : Harper & Row, 1975.

- Lee & Van Lancker Sidtis 2017:** Lee B., Van Lancker Sidtis D. The bilingual voice: Vocal characteristics when speaking two languages across speech tasks. // *Speech, Language and Hearing*, N° 20 (3), 2007, 174–185.
- Matar, Portes, Lancia, Legou & Baider 2016:** Matar N., Portes C., Lancia L., Legou T., Baider F. Voice Quality and Gender Stereotypes: A Study of Lebanese Women With Reinke’s Edema. // *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, N° 59(6), 2016, S1608–S1617.
- Mennen, Schaeffler & Docherty 2012:** Mennen I., Schaeffler F. & Docherty G. Cross-language differences in fundamental frequency range: A comparison of English and German. // *The Journal of the Acoustical Society of America*, N° 131(3), 2012, 2249–2260.
- Pépiot 2014a :** Pépiot, E. Voix et genre : un état de la question. In Ibrahim, A. H., *La langue, la voix, la parole*. Paris : CRL, 2014, 53–86.
- Pépiot 2014b:** Pépiot E. Male and female speech: a study of mean F0, F0 range, phonation type and speech rate in Parisian French and American English speakers. // *Proceedings of the 7th International Conference on Speech Prosody*, 2014, 305–309.
- Scherer 1986:** Scherer K. R. Voice, Stress, and Emotion. *Dynamics of Stress*. Boston : Springer, 1986, 157–179.
- Traunmüller & Eriksson 1995:** Traunmüller H., Eriksson A. The frequency range of the voice fundamental in the speech of male and female adults.
- Manuscript: < http://www2.ling.su.se/staff/hartmut/f0_m&f.pdf>
(1.10.2018).

**НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ СИСТЕМАТА
НА ТУРСКИТЕ ЛИЧНИ ИМЕНА С КОМПОНЕНТ
„НАЗВАНИЕ НА ЦВЯТ“ В СЪСТАВА СИ**

Харун Бекир

Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**OBSERVATIONS ON THE SYSTEM OF TURKISH PERSONAL
NAMES WITH COMPONENT „COLLECTION OF COLOR
IN THE COMPOSITION”**

Harun Bekir

Paisii Hilendarski University of Plovdiv

Turkish is rich in colour terms. Despite the wealth of such terms in Turkish, studies into their linguistic functions and roles in coining and giving proper names are relatively new and inadequate. The use of personal name has an important function in terms of people, society and public administration. Names gain an identity to individuals, protect the culture of society, and serve public administration in maintaining relationship with individuals. This study aims to explore the place of colour terms in onomastics and their function in giving proper names in Turkish.

Key words: Turkish personal names, colour, onomastics

Личното име е „един от най-съществените културни и комуникационни индикатори на човешкия индивид. В системата на имената те са най-близки до реалитета, назоваваща хората. *Личното име* (преноменът) е знак, който идентифицира своя носител по всяко време и на всяко място, като същевременно представлява своеобразен етикет на идеята за личността в случаите, когато тя липсва физически. Името е както културен феномен, така и комуникационен медиатор от най-висш ранг. В днешно време на така силен бюрократизъм то като че ли дори измества реалната личност и я прави в множество случаи несъществуваща. В социалния свят човек не би могъл да съществува, ако няма лично име“ (Янев 2009: 19 – 20).

Личните имена са продукт на езика. Те носят морфологичните, синтактичните и семантичните особености на съществителното като част на речта и се подчиняват на същите словообразователни процеси, които са характерни за него.

Като лексикална подсистема на езика, съвременната антропонимна система е много податлива на промени. Тя отразява в голяма степен динамичността на езиковите и неезиковите процеси, които влияят върху развоя на личноименната система през определен период от време. Значими за промяната на антропонимикона са различни фактори като устойчивостта на традицията при избора на имената; промяна на нагласите, естетическите вкусове и потребности под влияние на глобализацията се социокултурен контекст и др. Личните имена могат да бъдат проучвани в езиков план от различни гледни точки – етимологична, словообразователна, граматична, семантична и др.

Обект на нашето изследване е проучването на корпуса от турските лични имена с компонент „название на цвят“ в състава си в лингвокултурологичен аспект.

В настоящия доклад си поставяме за задача да установим кои названия за цвят в турския език се използват при личните имена; да анализираме особеностите на личните имена с компонент „название на цвят“ в състава си в плана на словообразуването и произхода им, както и да установим кои от названията на цвят се използват или са по-продуктивни при личните имена. Не представяме значенията на имената, които могат да бъдат обект на следващи наши изследвания.

Емпиричните проучвания, посветени на цветовете, започват от изучаването от Бърлин и Кей (1969) на цветовете речникови запаси на говорители на множество езици. Получените резултати показват, че съществува систематична връзка, разкриваща наличието на универсалии, които отразяват убедително определената структура на човешката визуална система. Например, когато в даден език се въвеждат допълнителни думи за цветове, това става в точно определен ред, отразяващ една обща структура на относителната забележимост на цветовете един спрямо друг.

За изясняване на разликата в смисъла на думата „цвят“ като физичен термин и като езиков термин, определящ дадено човешко възприятие, е важно следното лингвистично откритие: оказва се, че в човешките езици цветовете имат установена естествена подредба. Независимо от това къде живеят – край море, в планина или в пустинята, по целия свят хората подреждат цветовете в следните шест класа: 1. черен

и бял, 2. червен, 3. зелен и жълт, 4. син, 5. кафяв, 6. бледоморав, розов, оранжев, сив и понякога един дванадесети поред цвят, който може да бъде различен в отделните езици (Карагеоргиева 2013: 12 – 13).

Оказва се, че ако в един конкретен език има дума, която означава цвят от тази поредица, тогава в този език непременно има термини и за всички цветове, които се намират в редицата преди него. Резултатът показва също така, че хората използват тези основни цветни класове дори когато в техния език няма термин за всеки от тях. Тези убедителни твърдения са резултат от изследванията на повече от 100 езика.

За целта на настоящото изследване – да се направи пълен списък на турските лични имена с компонент „название на цвят“ в състава си, използвахме като основен източник за ексцерпция на проучвания материал речника на личните имена („*Kişî Adları Sözlüğü*“) на Турското езиково дружество (Türk Dil Kurumu).

1. Названията за черния цвят в състава на личните имена

За назоваването на черния цвят в турския език се използват думите „*kara*“ (*кара*) и „*siyah*“ (*сиях*). Думата „*siyah*“ е персийска по произход и не се среща в състава на турските лични имена. За разлика от нея турската по произход дума „*kara*“ се характеризира с висока честотност. Ексцерпирахме общо 84 лични имена, от които 79 мъжки, 3 женски, а две лични имена се използват и като мъжки, и като женски. Самото название за този цвят („*kara*“) се среща и като лично име, т.е. в случая имаме наличие на конверсия (без допълнителна деривация), при която се променя функцията на колоративното прилагателно „*kara*“ и тя придобива характеристиките на лично име. Останалите лични имена в структурно отношение са два вида. От една страна, имаме композити, изградени от два елемента (личноименни основи), като при моделите, по които те възникват, думата „*kara*“ може да бъде както първи (*Карагъоз*, *Карабудун*, *Каракая*, *Каракъз* и др.), така и втори елемент (*Башкара*, *Чалкара*, *Байкара* и др.) в тях. От друга страна, ексцерпирахме седем едноосновни лични имена, образувани чрез деривация (*Карачар*, *Караман*, *Карамък/Карамук*, *Караджа*, *Каран*, *Караджъ*, *Карасал*).

Названието за назоваване на черен цвят „*kara*“ се среща в състава на следните турски лични имена.

Мъжки лични имена:

Башкара (Başkara)	Чалкара (Çalkara)	Кара (Kara)
Карааслан (Karaaslan)	Карабай (Karabay)	Карабьорю (Karabörü)
Байкара (Baykara)	Чанкара (Çankara)	Караабат (Karaabat)
Карабаг (Karabağ)	Карабет (Karabet)	Карабудун (Karabudun)
Бейкара (Beykara)	Чайкара (Çaykara)	Караакън (Karaakın)
Карабаш (Karabaş)	Карабей (Karabey)	Карабугдай (Karabuğday)
Бозкара (Bozkara)	Еренкара (Erenkara)	Караалп (Karaalp)
Карабатак (Karabatak)	Карабога (Karaboğa)	Карабугра (Karabuğra)
Карабулут (Karabulut)	Карачай (Karaçay)	Караджакурт (Karacakurt)
Карадениз (Karadeniz)	Караефе (Karaefe)	Караъшък (Karaışık)
Карабюкей (Karabükey)	Караджан (Karacan)	Карачелик (Karaçelik)
Карадоган (Karadoğan)	Караер (Karaer)	Каракалпак (Karakalpak)
Караджъ (Karacı)	Карадаг (Karadağ)	Карадуман (Karaduman)
Каракан (Karakan)	Караджабей (Karacabey)	Карачар (Karaçar)
Карадемир (Karademir)	Карахан (Karahan)	Каракаш (Karakaş)
Каракъосе (Karaköse)	Каракут (Karakut)	Карамут (Karamut)
Караналп (Karanalp)	Карайорс (Karaörs)	Каракуджак (Karakucak)
Каракуз (Karakuz)	Каранбай (Karanbay)	Карамюрсел (Karamürsel)
Карапарс (Karapars)	Каракоджа (Karakoca)	Каракурт (Karakurt)
Караман (Karaman)	Каран (Karan)	Караоглан (Karaoğlan)
Карасал (Karasal)	Каракоч (Karakoç)	Каракуш (Karakuş)
Карата (Karata)	Каратюн (Karatün)	Караогуз (Karaoğuz)
Карасу (Karasu)	Карасунгур (Karasungur)	Карашън (Karaşın)
Каратан (Karatan)	Караягъз (Karayağız)	Тайкара (Taykara)
Каратай (Karatay)	Карасюек (Karasüyek)	Караташ (Karataş)
Карайел (Karayel)	Учкара (Uçkara)	Каратекин (Karatekin)
Карамък/Карамук	(Karamık/Karamuk)	

Женски лични имена:

Карадут (Karadut)	Каракая (Karakaya)	Каракъз (Karakız)
-------------------	--------------------	-------------------

Лични имена, които се използват и като мъжки, и като женски:

Караджа (Karaca)	Карагъоз (Karagöz)
------------------	--------------------

2. Названията за белия цвят в състава на личните имена

За назоваването на белия цвят в турския език се използват думите „beyaz“ (бeяз) и „ak“ (ак). Арабската по произход дума „beyaz“ образува единствено две женски лични имена: *Бeяз (Be yaz)* и *Гюлбeяз (Gülbe yaz)*. За разлика от нея турската по произход дума „ak“ се среща много често в състава на личните имена. Екскерпирахме общо 189 лични имена, от които 146 мъжки, 22 женски и 21, които се използват както като мъжки, така и като женски. В тях думата „ak“ е със значе-

ние на „бляскав, блестящ, светъл, светлина; честен, бял“. От самото название за този цвят се образува и лично име, т.е. в случая е налице конверсия (без допълнителна деривация), при която се променя функцията на колоративното прилагателно „ak“ и то придобива характеристиките на лично име. Останалите лични имена в структурно отношение са предимно композити, изградени от два елемента (личноименни основи), а в 6 от случаите и композитите са изградени от три (*Акгюнер, Аксунер, Еракалън, Йозакай, Ераксан, Йозактуг*), където думата „ak“ е първи или втори компонент (елемент). При моделите, по които възникват композитите, изградени от два елемента, думата „ak“ е предимно първи компонент. Единствено в 4 от личните имена (*Гюнак, Йозюак, Гюрак, Йозак*) тя е на втора позиция. Едноосновните лични имена, образувани чрез деривация, са общо 24.

В турския език думата „kir“ (*кър*) се използва за назоваването на цвят „мръсно бяло“. Екскерпирахме общо 18 лични имена с думата „kir“ в състава си, всичките от които са мъжки. В структурно отношение 14 от тях са композити, съставени от два елемента. С изключение на личните имена *Байкър* и *Бозкър*, при всички останали композити думата „kir“ е първи компонент. Едноосновните лични имена, образувани чрез деривация, са общо 4 (*Кърач, Кърджа, Кърдар* и *Кърман*).

2.1. Личните имена с думата „ak“ в състава си

Мъжки лични имена:

Акал (Akâl)	Акаσμα (Akasma)	Акбаяр (Akbaýar)
Акбора (Akborâ)	Акабатур (Akabatur)	Акалан (Akalan)
Аката (Akata)	Акбаран (Akbaran)	Акбой (Akboy)
Акбек/Акбей (Akbekek/Akbeýe)	Акабай (Akabay)	Акатай (Akataý)
Акбел/Акбил (Akbel/Akbil)	Акбаш (Akbaş)	Акбърю (Akbüri)
Акад (Akad)	Акалп (Akalp)	Акбет (Akbet)
Акбудун (Akbudun)	Акадлъ (Akadlı)	Акалтън (Akaltan)
Акайдън (Akaydın)	Акбату (Akbatu)	Акбилге (Akbilge)
Акбуг (Akbuğ)	Акаган (Akağan)	Акант (Akant)
Акбай (Akbaý)	Акбога (Akboğa)	Акбулут (Akbulut)
Акбурак (Akburak)	Акдживан (Akcivan)	Акчакан (Akçakan)
Акчалъ (Akçalı)	Акчер (Akçer)	Акчит (Akçit)
Акбурч (Akburç)	Акчакая (Akçakaya)	Акчам (Akçam)
Акджигер (Akçigir)	Акчора (Akçora)	Акбурчак (Akburçak)
Акчабей (Akçabay)	Акчакъл (Akçakıl)	Акчан (Akçan)
Акдаг (Akdağ)	Акчакоджа (Akçakoca)	Акчънар (Akçınar)
Акдал (Akdal)	Акджебе (Akcebe)	Акчал (Akçal)
Акчай (Akçay)	Акдамар (Akdamar)	Акдениз (Akdeniz)

Акдоган (Akdoğan)	Акдору (Akdoru)	Акер (Aker)
Акгил (Akgil)	Акдик (Akdik)	Акдогду (Akdoğan)
Акдорук (Akdoruk)	Акгюн (Akgün)	Акергин (Akergin)
Акгирай (Akgiray)	Акдикен (Akdiken)	Акдогмуш (Akdoğan)
Акдьол (Akdöl)	Акгюндюз (Akgündüz)	Акерман (Akerman)
Акгьол (Akgöl)	Акдил (Akdil)	Акдогу (Akdoğan)
Акдуман (Akduman)	Акгюнер (Akgüner)	Акерсан (Akersan)
Акгьозе (Akgöze)	Акдог (Akdoğan)	Акдора (Akdora)
Акел (Akel)	Акдурмуш (Akdurmuş)	Акерсой (Akersoy)
Акгюч (Akgüç)	Аккан (Akkan)	Аккемик (Akkemik)
Аккуш (Akkuş)	Акманер (Akmaner)	Аккерман (Akkerman)
Акхан (Akhan)	Аккаш (Akkaş)	Аккълъч (Akkılıç)
Аккор (Akkor)	Аккуяш (Akkuyaş)	Акмерич (Akeriç)
Аккая (Akkaya)	Аккън (Akkın)	Аккьоз (Akköz)
Акман (Akman)	Акхун (Akhun)	Аккайнак (Akkaynak)
Аккурт (Akkurt)	Акманалп (Akmanalp)	Акозан (Akozan)
Аксунар (Aksunar)	Аксал (Aksal)	Акьондер (Akönder)
Аксунер (Aksuner)	Аксьогют (Aksöğüt)	Аксан (Aksan)
Аксер (Akser)	Акьорен (Akören)	Аксунгур (Aksungur)
Акьоз (Aköz)	Акполат/Акпулат	(Akpolat/Ak pulat)
Аксун (Aksun)	Акшън (Akşın)	Аксай (Aksay)
Акпай (Akpai)	Акшит (Akşit)	Актекин (Aktekin)
Акюрек (Akyürek)	Актунч (Aktunç)	Гюрак (Gürak)
Акталай (Aktalay)	Актолга (Aktolga)	Акюз (Akyüz)
Акигит (Akyiğit)	Актюн (Aktün)	Йозак (Özak)
Актан (Aktan)	Актолун (Aktolun)	Егакалън (Erakalın)
Акйол (Akyol)	Актюрк (Aktürk)	Йозакай (Özakay)
Акташ (Aktaş)	Актуг (Aktuğ)	Ераксан (Eraksan)
Акьон (Akyön)	Йозактуг (Özaktuğ)	Актай (Aktay)
Гюнак (Günak)	Акюрт (Akyurt)	Акюнал (Akünal)
Йозюак (Özüak)	Юзюак (Yüzüak)	
Акдемир/Актемюр/Актимур	(Akdemir/Aktemür/Aktimur)	

Женски лични имена:

Ак (Ak)	Акбаджъ (Akbası)	Акчъл (Akçıl)
Акчагюл (Akçagül)	Акчагюл (Akçagül)	Акчичек (Akçiçek)
Акгюл (Akgül)	Акинджи (Akinçi)	Аккадън (Akkadın)
Аккар (Akkar)	Аккутлу (Akkutlu)	Акмарал (Akmara)
Акханъм (Akhanı)	Акнур (Aknur)	Аккьз (Akkız)
Акол (Akol)	Акипек (Akipek/Akyipek)	Аксен (Aksen)
Аксаръ (Aksarı)	Аксюлун (Aksülün)	Аксевен (Akseven)
Аксуна (Aksuna)		

Лични имена, които се използват и като мъжки, и като женски:

Акбал (Akbal)	Акалън (Akalin)	Акай (Akay)
Акбашак (Akbaşak)	Акча (Akça)	Акджан (Aksan)
Акчаел (Akçael)	Акчасу (Akçasu)	Акгюнеш (Akgüneş)
Акгюнгор (Akgüngör)	Аксоу (Aksoy)	Акпънар (Akpınar)
Аксес (Akses)	Аксу (Aksu)	Аксюйек (Aksüyek)
Аксел (Aksel)	Аксън (Aksın)	Актач (Aktaş)
Акйълдъз (Akyıldız)	Акюн (Akün)	Актунa (Aktuna)

2.2. Лични имена с думата „*kır*“ в състава си

Мъжки лични имена:

Байкър (Baykır)	Кърач (Kıraç)	Кърат (Kırat)
Кърай (Kıray)	Кърбога (Kırboğa)	Кърджа (Kırca)
Бозкър (Bozkır)	Къралп (Kıralp)	Къратлъ (Kıratlı)
Кърбай (Kırbay)	Кърбъорю (Kırbörü)	Кърдар (Kırdar)
Кърдарлъ (Kırdarlı)	Кърхан (Kırhan)	Кърман (Kırman)
Къртай (Kırtay)	Къртеке (Kırteke)	Къртекин (Kırtekin)

3. Названията за синия цвят в състава на личните имена

За назоваването на синия цвят в турския език се използват думите „*mavi*“ (*мави*) и „*gök*“ (*гьок*). Арабската по произход дума „*mavi*“ се среща единствено в три женски лични имена: *Мави (Mavi)*, при което има конверсия без допълнителна деривация, и едносъставните лични имена, образувани чрез деривация *Мавиш (Maviş)* и *Мависел (Mavisel)*.

В турския език думата „*çakır*“ (*чакър*) се използва за назоваването на „*лъстро син*“ цвят. Ексцерпирахме общо 4 лични имена, от които 3 мъжки – двусъставните композити *Чакърбей (Çakırbey)* и *Чакърер (Çakırer)*, и едносъставното лично име, образувано чрез деривация *Чакърджа (Çakırca)*; а личното име *Чакър (Çakır)*, при което има конверсия без допълнителна деривация, се използва както като мъжко, така и като женско.

Чисто турската по произход дума „*gök*“ (*гьок*) се среща често в състава на личните имена. Ексцерпирахме общо 93 лични имена, от които 66 мъжки, 10 женски, а 17 от тях се използват както като мъжки, така и като женски. В структурно отношение 63 от личните имена с „*gök*“ (*гьок*) в състава си са двусъставни композити, а 28 – съставни лични имена, образувани чрез деривация. При личните имена *Гьок (Gök)* и фонетичния вариант *Кьок (Kök)* има конверсия без допълнителна деривация. При моделите, по които възникват композитите, изградени от два елемента, думата „*gök*“ е предимно първи компонент и

само в 4 от примерите (*Айгьок, Нургьок, Ергьок и Ергьокмен*) – втори компонент.

Думата „*gök*“, назоваваща (за назоваване на) синия цвят, се среща в състава на следните турски лични имена:

Мъжки лични имена:

Гьоген (Göğen)	Гьокбел (Gökbel)	Гьокбей (Gökbey)
Гьокбудун (Gökbudun)	Ергьок (Ergök)	Гьогюш (Göğüş)
Гьокбаран (Gökbaran)	Гьокбелен (Gökbelen)	Гьокбора (Gökbora)
Гьокбулут (Gökbulut)	Ергьокмен (Ergökmen)	Гьокбай (Gökbay)
Гьокбьорю (Gökbörü)	Гьокджан (Gökcan)	Гьокалп (Gökalp)
Гьокбайрак (Gökbayrak)	Гьокберк (Gökberk)	Гьокбудак (Gökbudak)
Гьокчебей (Gökçebey)	Гьокчил (Gökçil)	Гьокдал (Gökdal)
Гьокел (Gökел)	Гьокчебала (Gökçebala)	Гьокдемир (Gökdemir)
Гьокчеер/Гьокчер (Gökçeer/Gökçer)		Гьокен (Göken)
Гьокчебалан (Gökçebalan)	Гьокчул (Gökçül)	Гьокдениз (Gökdeniz)
Гьокер (Göker)	Гьокчебел (Gökçebel)	Гьокчесу (Gökçesu)
Гьокчун (Gökçün)	Гьокдоган (Gökdoğan)	Гьокгьол (Gökgöl)
Гьокменалп (Gökmenalp)	Гьоксенин (Göksenin)	Гьокхан (Gökhan)
Гьокмете (Gökmete)	Гьокменер (Gökmener)	Гьоксер (Gökser)
Гьокхун (Gökhun)	Гьокнел (Göknel)	Гьоксалтук (Göksaltuk)
Гьокмен (Gökmen)	Гьоксевен (Gökseven)	Гьокталай (Göktalay)
Гьокдан (Göksan)	Гьоктай (Göktay)	Гьоксой (Göksoy)
Гьоксевер (Göksever)	Гьоктан (Göktan)	Гьоксав (Göksav)
Гьоктен (Gökten)	Гьокташ (Göktaş)	Гьоксай (Göksay)
Гьокторе (Göktöre)	Гьоктуг (Göktuğ)	Гьоктулга (Göktulga)
Гьоктунч (Göktunç)	Гьошин (Gökşin)	Гьокяй (Gökyay)
Кьок (Kök)	Гьоктуна (Göktuna)	Гьоктюрк (Göktürk)
Кьоктюрк (Köktürk)		

Женски лични имена:

Айгьок (Aygök)	Гьок (Gök)	Гьокбен (Gökbен)
Гьокчем (Gökçem)	Гьокдуман (Gökduman)	Гьокселен (Gökselen)
Гьокпери (Gökperi)	Гьокнил (Göknil)	Гьокшан (Gökşan)
Нургьок (Nurgök)		

Лични имена, които се използват и като мъжки, и като женски:

Гьокай (Gökay)	Гьоген (Göğen)	Гьокджен (Gökçen)
Гьокче (Gökçe)	Гьокчел (Gökçel)	Гьокчен (Gökçen)
Гьокчек (Gökçek)	Гьокчин (Gökçin)	Гьоксел (Göksel)
Гьокнур (Göknur)	Гьоксен (Göksen)	Гьоксев (Göksev)
Гьоксал (Göksal)	Гьокшен (Gökşen)	Гьоксу (Göksu)
Гьоксун (Göksun)	Гьокшин (Gökşin)	

4. Названията за жълтия цвят в състава на личните имена

За назоваването на жълтия цвят в турския език се използва думата „*sarı*“ (*саръ*). Ексерпиряхме общо 20 лични имена, от които 13 мъжки, 6 женски, а 1 се определя както като мъжко, така и като женско. Мъжкото лично име *Saru* (*Сару*) като фонетичен вариант на названието за цвят „*sarı*“ (*саръ*) е образувано чрез конверсия. По структура само личното име *Саръджа/Саруджа* е образувано чрез деривация, а останалите са двусъставни композити; единствено в 4 от личните имена (*Ерсаръ*, *Балсаръ*, *Гюлсаръ*, *Аксаръ*) думата „*sarı*“ е втори компонент.

Думата „*sarı*“ за назоваване на жълтия цвят се среща в състава на следните турски лични имена:

Мъжки лични имена:

Саръбег (<i>Sarıbek</i>)	Саръалп (<i>Sarıalp</i>)	Саръбай (<i>Sarıbay</i>)
Саръджабай (<i>Sarıcabay</i>)	Саръчам (<i>Sarıçam</i>)	Саръер (<i>Sarıer</i>)
Сару (<i>Saru</i>)	Саръкая (<i>Sarıkaya</i>)	Саръташ (<i>Sarıtaş</i>)
Саръджан (<i>Sarıcan</i>)	Саръхан/Сарухан (<i>Sarıhan/Saruhan</i>)	
Ерсаръ (<i>Ersarı</i>)	Саръджа/Саруджа (<i>Sarıca/Saruca</i>)	

Женски лични имена:

Балсаръ (<i>Balsarı</i>)	Саръгюл (<i>Sarıgül</i>)	Саръчичек (<i>Sarıçiçek</i>)
Саръгюзел (<i>Sarıgüzel</i>)	Саръкъз (<i>Sarıkız</i>)	Гюлсаръ (<i>Gülsarı</i>)

Лични имена, които се използват и като мъжки, и като женски:

Аксаръ (*Aksarı*)

5. Названията за червения цвят в състава на личните имена

За назоваването на червения цвят в турския език се използват думите „*kırmızı*“ (*кърмъзъ*), „*kızıl*“ (*къзъл*) и „*al*“ (*ал*). Арабската по произход дума „*kırmızı*“ не се среща в състава на личните имена. Думата „*kızıl*“ е турска по произход и има значение на „*яркочервен цвят*“. Ексерпиряхме общо 13 лични имена, които съдържат в състава си думата „*kızıl*“, всичките от които са мъжки. Самото название за този цвят се използва и като лично име, образувано чрез конверсия. Останалите 12 лични имена са двусъставни композити, в които думата „*kızıl*“ е винаги първи компонент.

Думата „*al*“ е също турска по произход и се среща в личните имена. Ексерпиряхме общо 32 лични имена, в основата на деривацията на които е думата „*al*“. От тях 19 са мъжки, 9 – женски, а 4 се из-

ползват и като мъжки, и като женски. По отношение на структурата си 3 от тях (*Алчън, Алчин, Аллъ*) са образувани чрез деривация, 1 ЛИ (*Гюналтан*) е трисъставен композит, а останалите са двусъставни композити.

5.1. Личните имена с думата „*kızıl*“ в състава си

Мъжки лични имена:

Къзыл (Kızıl)	Къзыласлан (Kızılaslan)	Къзылатеш (Kızılateş)
Къзылбарс (Kızılbars)	Къзылбога (Kızılboğa)	Къзылбьорю (Kızılböğü)
Къзылдемир (Kızıldemir)	Къзылелма (Kızılelma)	Къзылкурт (Kızılkurt)
Къзылпарс (Kızılpars)	Къзылтуг (Kızıltuğ)	Къзылтунч (Kızıltunç)
Къзыляльм (Kızıyalım)		

5.2. Личните имена с думата „*al*“ в състава си

Мъжки лични имена:

Алчън (Alçın)	Алдемир (Aldemir)	Алчънсу (Alçinsu)
Алдоган (Aldoğan)	Алхан (Alhan)	Алкор (Alkor)
Алнар (Alnar)	Алсанджак (Alsancak)	Алтан (Altan)
Алкоч (Alkoç)	Алкьоз (Alköz)	Алташ (Altaş)
Алтав (Altav)	Алтемюр (Altemür)	Алтен (Alten)
Гюналтан (Günaltan)	Алтунч (Altunç)	Алигит (Alyiğit)
Тунджал/Тунчал (Tuncal/Tunçal)		

Женски лични имена:

Алчичек (Alçiçek)	Алгюл (Algül)	Алчин (Alçin)
Алдениз (Aldeniz)	Альшън (Alışın)	Аллъ (Allı)
Аллъкъз (Allıkız)	Алсу (Alsu)	Алипек (Alipek/Alyipek)

Лични имена, които се използват и като мъжки, и като женски:

Алгюн (Algün)	Альшък (Alışık)	Алкан (Alkan)
Алсач (Alsaç)		

6. Названията за сивия цвят в състава на личните имена

За назоваването на сивия цвят в турския език се използва думата „*gri*“ (*гри*), която е френска по произход (фр. „*gris*“), и турската по произход „*boz*“ (*боз*). Докато думата „*gri*“ не се среща в личните имена, то ексцерпирахме общо 25, от които 24 мъжки и 1 женско с думата „*boz*“ в състава си. По структура 5 от тях (*Бозджин/Бозчин, Бозджа, Бозташ, Бозлак, Бозан*) са образувани чрез деривация, 1 ЛИ (*Бозокай*) е трисъставен композит, а останалите са двусъставни композити.

Названието за назоваване на сивия цвят „*boz*“ се среща в следните турски лични имена:

Мъжки лични имена:

Бозат (Bozat)	Бозбала (Bozbala)	Бозбай (Bozbay)
Бозбора (Bozbora)	Боздаг (Bozdağ)	Бозай (Bozay)
Бозбаш (Bozbaş)	Бозбей (Bozbey)	Бозджа (Bozca)
Боздениз (Bozdeniz)	Бозташ (Boztaş)	Бозок (Bozok)
Боздоган (Bozdoğan)	Бозер (Bozer)	Бозтимур (Boztimur)
Бозтепе (Boztepe)	Бозокай (Bozokay)	Бозлак (Bozlak)
Бозерк (Bozerk)	Боздемир (Bozdemir)	Боз (Boz)
Бозан (Bozan)	Бозел (Bozel)	Бозигит (Boziğit)

Женски лични имена:

Бозджин/Бозчин (Bozcin/Bozçin)

7. Названието за „шарен“ на цвят в състава на личните имена

В турския език в значение на „шарен, пъстър; на петна“ се използва думата „*ala*“ (*ала*). Тя също се среща в състава на личните имена. Екскерпиряхме общо 24 лични имена, от които 13 мъжки, 9 женски, а 2 се използват както като мъжки, така и като женски. По структура единствено ЛИ *Алачук* е образувано чрез деривация, останалите са двусъставни композити, а личното име *Ала* е образувано чрез конверсия.

Названието за назоваване на „шарен на цвят“ „*ala*“ се среща в следните турски лични имена:

Мъжки лични имена:

Алабай (Alabay)	Аладжан (Alacan)	Алачук (Alaçuk)
Алабаш (Alabaş)	Алачам (Alaçam)	Аладоган (Aladoğan)
Алахан (Alahan)	Алакурт (Alakurt)	Алатан (Alatan)
Алатай (Alatay)	Алакоч (Alakoç)	Алаташ (Alataş)
Аладжа (Alaca)		

Женски лични имена:

Алагеик (Alageyik)	Алагюн (Alagün)	Алагьоз (Alagöz)
Алабезек (Alabezek)	Алакьз (Alakız)	Аланур (Alanur)
Алаюнт (Alayunt)	Алапнар (Alapınar)	
Алабегим/Алабегюм	(Alabegim/Alabegüm)	

Лични имена, които се използват и като мъжки, и като женски:

Ала (Ala)

Алакуш (Alakuş)

8. Названието за зеления цвят в състава на личните имена

За назоваването на зеления цвят в турския език се използва думата „*yeşil*“ (*йешил*), която е турска по произход производна дума, образувана от корена „*yaş*“ в значение на „зелен“ (като антоним на думата „*изсъхнал, пресъхнал*“) и словообразователната наставка „*-il*“ ($yaş + il > yeşil$). Ексерпиряхме общо 2 лични имена: женското лично име Яшъл (*Yaşıl*) и личното име Йешил (*Yeşil*), което се използва и като женско, и като мъжко.

9. Названието за лилавия цвят в състава на личните имена

За назоваването на лилавия цвят в турския език се използва думата „*mor*“ (*мор*), която е от домашен произход. Ексерпиряхме общо 2 лични имена, от които 1 женско – *Моргюл (Morgül)*, а личното име, образувано чрез деривация, *Морай (Moray)* се използва както като мъжко, така и като женско.

10. Названието за розовия цвят в състава на личните имена

За назоваването на розовия цвят в турския език се използва думата „*rembe*“ (*рембе*), която е персийска по произход. Ексерпиряхме общо 3 женски лични имена: двусъставните композити *Гюлрембе (Gülrembe)* и *Пембегюл (Rembegül)* и образуването чрез конверсия ЛИ *Пембе (Rembe)*.

Изводи

Названията за цвят заемат важно място в турската личноименна система. Ексерпиряхме общо 514 лични имена, от които 394 (77%) – мъжки; 70 (13%) – женски; 50 (10%) – които се използват и като мъжки, и като женски лични имена.

Общо 15 названия за цвят участват в акта на деривация на личните имена. Изключение правят „*boz*“, „*kir*“, „*al*“, и „*mor*“, при 11 от тях се наблюдава наличие на конверсия (без допълнителна деривация), при която се променя функцията на колоративното прилагателно и тя придобива характеристиките на лично име.

Почти всички названия за цвят, срещани в личните имена, са изконно турски по произход. Изключение правят единствено „*rembe*“, „*beyaz*“ и „*mavi*“. За названието за розов цвят („*rembe*“), което е пер-

сийско по произход, няма съответствие в съвременния турски език. С арабските по произход колоративни прилагателни „*beyaz*“ и „*tavi*“, които си имат своите изконно турски съответствия, личните имена са малко.

По честота на употреба най-често срещаните названия за цвят в състава на личните имена са думите „*ak*“ (189, или близо 37%), „*gök*“ (93, или 18%), „*kara*“ (84, или 16,3%), по-малко са с „*al*“ (33, или 6,4%), „*boz*“ (31, или 6%), „*ala*“ (24, или 4,7%), „*sari*“ (23, или 4,5%). С останалите – рядко, а с названията за цвят „*kırmızı*“ (арабска по произход) и „*siyah*“ (персийска по произход) не се образуват лични имена.

В структурно отношение разглежданите имена са предимно композити, изградени от две личноименни основи (415 на брой ЛИ, или над 80%), а само в 8 от случаите композитите се състоят от три елемента. 79 от ексцерпираните ЛИ (15%) са съставни, образувани чрез деривация.

В семантично отношение названията за цвят в състава на личните имена невинаги се използват в прякото си значение и много често мотивиращо е преносното значение.

ЛИТЕРАТУРА

Бърлин и Кей 1969: Berlin, V., Kay, P. *Basic Color Terms: their Universality and Evolution*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1969.

Карагеоргиева 2013: Карагеоргиева, А. *Увод в съвременната теория на познанието*. [Karageorgieva, A. *Uvod v savremennata teoriya na roznanieto*.] София: Проектория, 2013.

Янев 2009: Янев, Б. *Системата на личните имена в българския и немския език*. [Yanev, B. *Sistemata na lichnite imena v balgarskiya esik*.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2009.

TDK (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.

TDK Güncel Türkçe Sözlük. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts (11.04.2016).

TDK Kişi Adları Sözlüğü. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_kisiadlari&view=kisiadlari (8.02.2019).

WAYS OF EXPRESSING THE CATEGORY OF DIMINUTIVENESS IN ENGLISH

Mariya Bagasheva
Neofit Rilski South-West University

This paper studies the different opinions of linguists and their approaches to the category of diminutiveness in English. Based on Schneider's work (2003), who distinguishes synthetic and analytic diminutives, an overview of the types of diminutive formation and their specific features has been suggested. In addition to the examples given by researchers, the paper offers examples and conclusions based on the author's own corpus of excerpted data. This analysis is part of a bigger research project included in the author's doctoral thesis.

Key words: diminutiveness, diminutive formation, English, synthetic and analytic diminutives

Traditionally, the term 'diminutive' conveys the idea of 'smallness'. The fundamental assumption which most scholars share, however, is that the prototypical function of the diminutive is not only to indicate smallness, but also to convey a variety of pragmatic meanings that extend well beyond the notion of smallness. As Bauer (Bauer et al. in press) points out: "The notion of diminutive [...] is not easy to define clearly. One problem with this notion is the semantics, the other the kind of formal means employed to express diminutive meaning." (cited in Schneider 2013: 137). The prototypical meaning of the term 'diminutive' is 'smallness' but it can also express an attitude that can be either positive or negative, i.e. either affectionate or derogatory, depending on the specific interplay of linguistic and situational factors in a given context." (Schneider 2003:1). The author further suggests that "diminution", also referred to as 'diminutivity', is a concept related to such concepts as quantification, qualification, modification, gradation, intensification, and evaluation." (Schneider 2003:1). He also asserts that "diminution can be considered the interface between concepts of quantification and qualification, in that it combines aspects of size and attitude, and more particularly of smallness and appreciation or depreciation." (Schneider 2003: 1).

Jurafsky (1996: 534-535) has also stated that the diminutive “can express a bewildering variety of meanings” among which he points out “affection, contempt, playfulness, pragmatic contexts involving children or pets, as well as metalinguistic hedges”. He defines the diminutive as a semantic category whose function “is among the grammatical primitives which seem to occur universally or near-universally” (1996: 535).

Huddleston & Pullum (2002) postulate that “the term diminutive applies to affixes which indicate small size and also, by extension, ones which (additionally or instead) mark the off-spring of animals, affection or informality, resemblance or imitation” (2002: 1677).

In general terms, the category of diminutiveness can be defined as a semantic and pragmatic linguistic category indicating smallness as well as expressing a wide spectrum of emotional nuances ranging from extremely positive to utterly negative depending on the context. Diminutiveness as a linguistic category can be expressed in all languages by various linguistic means on different levels of language.

The common opinion of many linguists is that English has no diminutives. In English grammar books diminutives are mentioned very briefly, if they are mentioned at all. Usually, a few diminutive suffixes are given as examples of English diminutives illustrating its basic meaning, namely, expressing the notion of smallness, e.g. *-ie*, *-ette*, *-let*, *-kin* (*doggie*, *kitchenette*, *streamlet*, *lambkin*).

Meaning and function.

Diminutiveness in English is a linguistic phenomenon which can find expression in different levels of language – morphological, lexical, phraseological. The semantics of diminutiveness can be expressed not only on the level of morphology (affixation, clipping, partial reduplication) but also on the syntactical level (rhyming, diminutive word groups). Diminutiveness conveys the meaning of small or little size, amount, quantity, power, value, importance, etc. which are often accompanied by different emotional nuances. However, the meaning of ‘small’ or ‘little’ is not absolute and depends on personal evaluation. As Schneider (2003: 11) puts it, “it must be emphasized that smallness [...] depends entirely on the category in question. A small elephant, for instance, is still considerably larger than a large mouse”.

Diminutives can be found in all national variants of English, but are more characteristic for Scottish, American or Australian English than British English. Of great linguistic interest is the process of ‘back borrowing’ when diminutive forms and means of diminutive expression

are borrowed by British English from American, Australian and other national variants of English.

Diminutives in English can be derived by the following semantic classes where common nouns are the base words: nouns referring to people kinship terms, appearance, age, gender, profession, job, social status, nationality; nouns referring to animals: size, names, pet names; nouns referring to plants; nouns referring to everyday objects; nouns referring to natural phenomena; nouns referring to time, weight, mass; etc.

In addition to nouns, other word classes can also be diminutivized in English, e.g. adjectives (*short* > *shorty*), verbs (*weep* > *weepie*), adverbs (*alright* > *alrightie*), and, arguably, exclamations (*Lord!* > *Lordy!*). Overwhelmingly, however, the base words are nouns. Adjectives are also used frequently, but verbs, adverbs and exclamations occur extremely rarely (Schneider 2003: 88).

The two most common means of diminutive formation in English are affixation (suffixation as more frequent than prefixation) and periphrastic constructions. Based on these two processes, Schneider (2003, 2013) distinguishes two types of diminutive formation in English:

- 1) 'morphological' or 'synthetic' diminutives, and
- 2) 'syntactic' or 'analytic' diminutives.

Synthetic diminutives.

Contrary to the common opinion, English does have morphological or synthetic diminutives, i.e. formed by means of affixation. The process of suffixal formation of diminutives is much more frequent than prefixal formation in English.

Suffixation.

Alongside with adding some lexico-grammatical meaning to the stem, certain suffixes charge it with emotional force (Arnold 1966: 71). They may be derogatory (e.g. *-ard* 'drunkard', *-ling* 'underling', *-ster* 'gangster', *-ton* 'simpleton') and name only people, or they may be emotionally coloured diminutive suffixes (e.g. *-y/-ie/-ey* 'hanky, auntie, daddy') that can name not only persons but things as well (ibid). Other diminutive suffixes express smallness, e.g. *-en* 'chicken', *-kin/-ikin* 'mannikin', *-let* 'booklet', *-ock* 'hillock', *-et* 'coronet' (Arnold 1966: 71).

Analytic diminutives.

"The major alternative to synthetic diminutive formation is analytic diminutive formation" (Schneider 2003: 122). These are 'adjective + noun'

constructions where the noun is the base word and the adjective is the diminutive marker. This type of formation has also been referred to as “synthetic modification” (ibid.).

Analytic diminutive formation is a process of “combining words in juxtapositions or collocations” (Schneider 2003: 123) and the usual combination is Adjective + Noun (in which the adjective belongs to the word field of SMALL). The most common adjective used in this type of diminutive construction is LITTLE. The adjectives which belong to the word field of SMALL and are usually used in analytic diminutives can be considered as synonyms because they share the same basic meaning, i.e. denoting below average size. Schneider (2003: 125) divides them into three groups depending on the level of formality:

- a) Informal: *tiny, teeny, teensy, wee, weeny, teeny-weeny, teensy-weensy*;
- b) Neutral: *small, little*;
- c) Formal: *minimal, miniature, minute, diminutive, lilliputian*.

It is an interesting fact that, if compared with other languages which also have analytic diminutives, English uses two neutral adjectives in analytic diminutive constructions, whereas in other languages there is only one adjective, e.g. small and little vs *petit* (French), *klein* (German), *малък* (Bulgarian), *маленький* (Russian), etc. However, as adjectives can also be diminutivized in Bulgarian and Russian, there are additional attitudinal meanings in *мъничък* (Bul) and *малюсенький* (Rus), which cannot be expressed in the other exemplified languages.

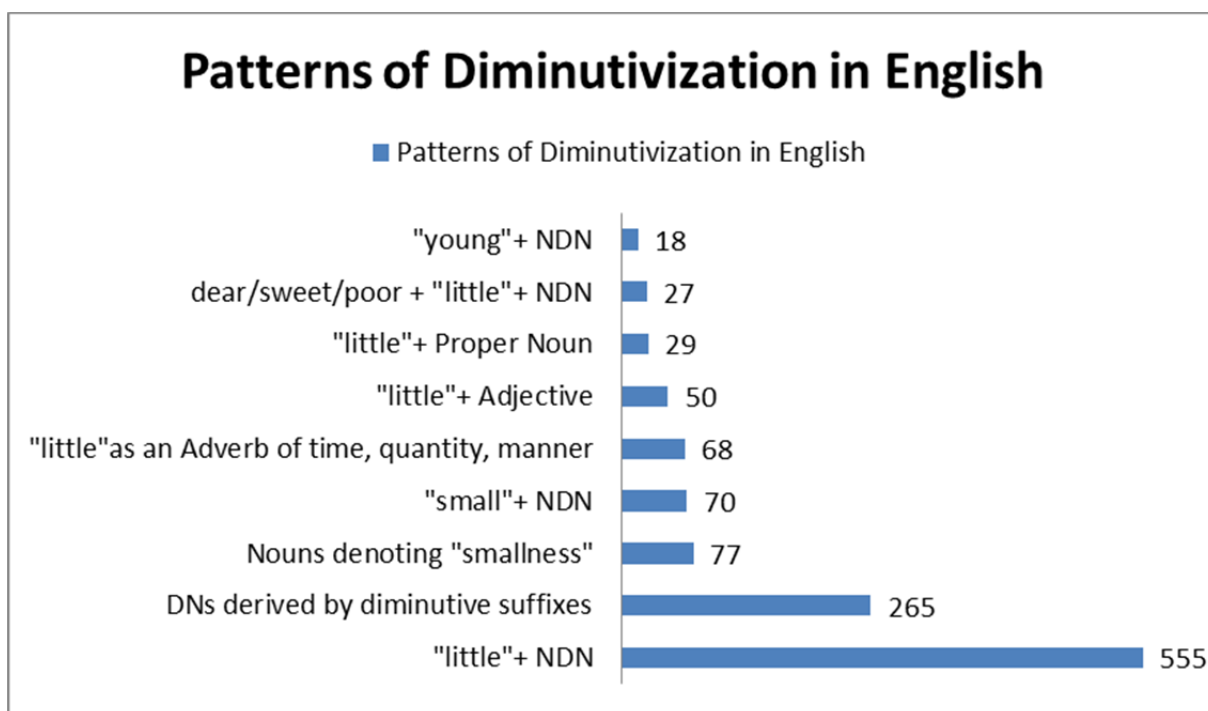
Compounding is another process by which diminutives can be formed in English, i.e. diminutiveness is expressed by lexical means. These are compound nouns of the type N1 + N2, where N1 is a noun denoting smallness (e.g. *baby, dwarf, pygmy*) and modifying N2, e.g. *baby elephant, baby tree, baby fly, baby camel, dwarf mammoths, pygmy elephants*, etc. In these cases, N1 denotes small size because of young age. Metaphorically used, such forms can denote the meaning of ‘young, inexperienced’. In the last two examples, however, the combination of N1 + N2 marks a certain breed of the animal rather than young age.

Semantics of diminutiveness is undoubtedly very clear with names of young animals or more specifically with names of animals’ offspring, e.g. *calf, colt, whelp, cub, kid, pup*, etc. There are also **lexical words** which have the feature /+ small/ in their semantic field, e.g. *brook* (a small, natural stream of fresh water), *grove* (a small wood or forested area,

usually with no undergrowth), *breeze* (a wind or current of air, especially a light or moderate one), *twig* (a small offshoot from a branch or stem), etc.

In what follows I will analyze the data excerpted for my doctoral thesis on the category of diminutiveness in English, Russian and Bulgarian, and I will present my observations based on the English examples. The linguistic corpus of examples was excerpted from Oscar Wilde's *Tales* (adapted for children), "Uncle Tom's Cabin" by Harriet Beecher Stowe, "Alice's Adventures in Wonderland" and "Through the Looking Glass" by Lewis Carrol, and "Winnie-the-Pooh" by A. A. Miln.

The total number of instances being studied amounts to 1248, excerpted from approximately 727 pages, the approximate number of words is 366 885. After a detailed analysis of the excerpted material, I have identified 28 patterns by means of which diminutiveness can be expressed in the researched English texts. The most common patterns are shown in the table below:

Based on my corpus, the most frequently used pattern expressing diminutiveness in English and indeed the one resulting in numerous examples is the combination of the adjective 'little' and the base form of a common noun. This pattern has been found in 555 cases, which is 44.47% of the total number of instances. The results show that almost 45% of all cases of diminutiveness attested in the English texts are rendered by this combination. The diminutive meaning of this pattern is either proper diminutive, i.e. denoting small size only (e.g. *a little case of books*, *the*

little package, the little table, a little grave, a little pin, etc.) or diminutive-hypocoristic (e.g. *the little sleepy head, little devil, little children, little girl, etc.*). On the other hand, diminutive-pejorative meaning can be rendered only if the base noun is modified by another adjective expressing a pejorative meaning, e.g. *an ignorant little girl*.

The second most common pattern expressing diminutiveness is when diminution is rendered by means of a diminutive suffix. The number of these cases is 265 or 21.23% of all examples. The number is not surprising, provided that the investigated texts are children's books in which young animals become common characters and the nouns denoting young animals are predominantly derived by means of suffixation, e.g. *kitten, chicken, goosie, piglet, piggy, eaglet, puppy, etc.* Another group of suffixed diminutive nouns, expressing endearment, tenderness, love, consists of nouns denoting family members, e.g. *granny, mommy, auntie, mamma, papa, etc.* And there is a group of nouns wherein the diminutive suffix expresses only a small size, e.g. *statuettes, streamlet, trinket, ringlet, gimlet, etc.* As can be seen, synthetic diminutive formation is not infrequent in English and even comes second in place in the table illustrating the possible types of diminutive patterns. It proves that synthetic diminutive formation is quite productive and frequent in English, as opposed to the commonly accepted opinion of most linguists.

The pattern expressing diminutiveness that ranks third in the English texts consists of base nouns for which the feature 'smallness' is an inherent semantic component of the lexeme. The number of these nouns is 77, which is 6.17% of all instances. E.g. *brook* (= a small, natural stream of fresh water), *pebbles* (= small, rounded stones), *calf* (= the young of an animal), *lad* (= young man, a youth), *urchin* (= a young, small child), *colt* (= a young male horse), *breeze* (= a light, gentle wind), *beads* (= small, round pieces of material or objects), etc.

The pattern which comes fourth in the table combines the adjective 'small' with a base common noun. There are 70 cases of this combination in the studied texts, which equals 5.6% of all examples. Compared to approximately 45% instances of the combination 'little' plus a base common noun, constructions with 'small' seem to be rare. Moreover, the latter type denotes only the small size of an object, as the adjective 'small' does not express a hypocoristic meaning. E.g. *a small bedroom, a small estate, small white onions, a small book, a small town, a small ear, etc.*

Very close in number to the above pattern comes the pattern in which 'little' is used as an adverb of time, manner, quantity – 68, which is 5.45% of all examples. E.g. *'She feels a little rested', 'after a little', 'drink a little*

brandy, ‘*turn a little to one side*’, ‘*a little while after supper*’, ‘*She nibbled a little*’, etc.

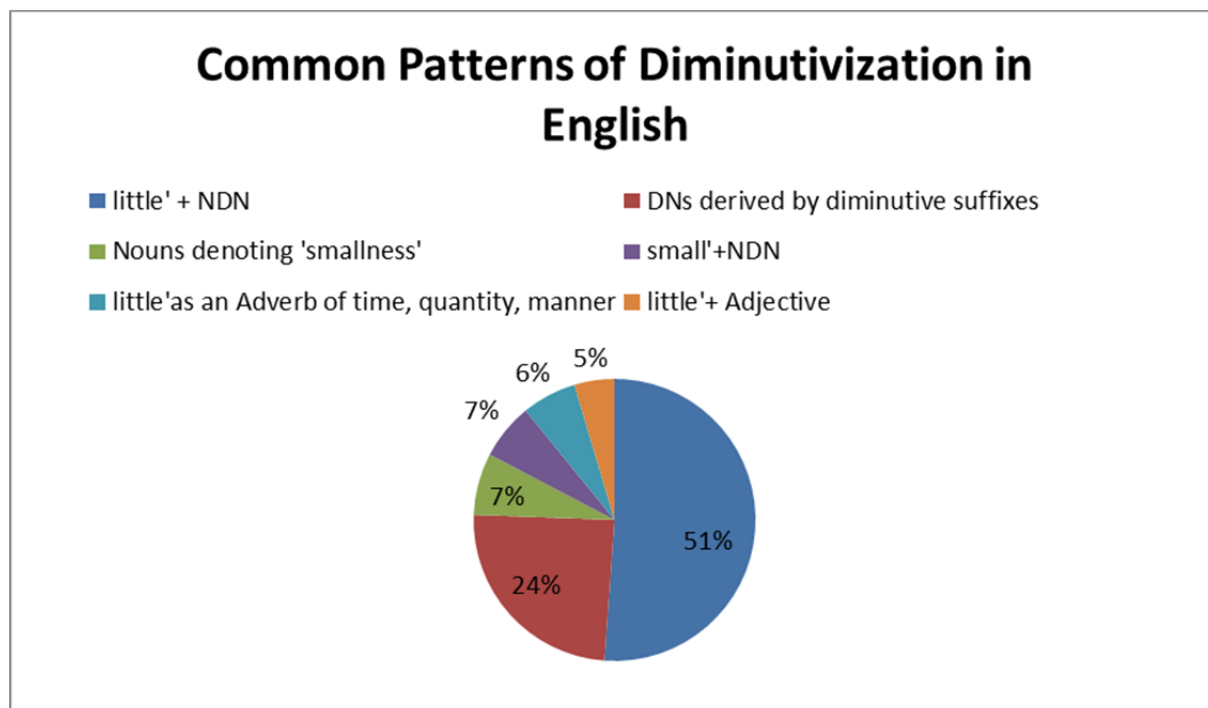
In 50 cases or 4.01% of all instances, the adjective ‘little’ occurs as an intensifier of another adjective, predominantly used in the form ‘a little’, e.g. *a little alarmed/ anxious/ timid/ sorry/ nervous/ ashamed/ queer/ blue/ provoking*, etc. In such examples ‘a little’ denotes a low degree of the expressed quality.

Cases in which ‘little’ is used with a Proper noun (person’s name) are 29, which makes 2.32% of all examples. The meaning of ‘little’ in these examples is diminutive-hypocoristic, e.g. *little Lily, little Alice, little Roo, little Hans, little Jake, little Ruth, little Eva, little Rosa*, etc.

Very often the most frequent and common combination of ‘little’ and a base noun (approx. 45% of the examples) is further intensified by other qualitative adjectives such as ‘dear/sweet/poor’, which emphasize on the emotional-expressive meaning of this construction. Such cases amount to 27 or 2.16% of all examples. This pattern is very expressive, limited mainly to characters’ speech aiming at rendering different emotions, which explains its small number of occurrences. E.g. *poor little Carlo; our dear, loving, little Henry; the poor little children, your poor little heart; you sweet little obliging soul; dear little Eva*; etc.

The last pattern shown in the table is the construction “young” + a base noun, which is found in 18 examples or 1.44% of all cases. Its meaning is diminutive-hypocoristic, e.g. *young imps, young uns, young boys, a young child, a young lady, the young girl, the youngest urchin*, etc.

The table below reveals the percentages (approximate numbers) obtained for the six most frequent diminutive patterns in English. It illustrates to what extent the frequency rate of the first pattern outnumbers the other five most common diminutive patterns in English.

Based on the analyzed examples as well as on the comprehensive study of the category of diminutiveness in English in my doctoral thesis, the following conclusions can be drawn:

1. Diminutives in English can be formed either synthetically (by means of affixation, predominantly, suffixation), or analytically (by means of adjectives denoting smallness or littleness), or by means of other processes such as reduplication, clipping and compounding. As it seems, the major type of diminutive formation in English is analytic diminutive formation.

2. Due to the analytic character of the language, diminutive suffixation is not characteristic of English (in contrast to Russian and Bulgarian), but it is quite common in deriving diminutive forms of personal names and nicknames, as well as diminutive forms denoting the young ones of animals and birds, which are frequently used in children's books.

3. The word class that is most often diminutized by means of diminutive suffixes in English is the noun, although there are a few diminutive suffixes which can be used to form adjectival diminutives as well, e.g. *brownish*, *yellowish*, *cutesy*, *booksy*, *comfy*, etc. The remaining word classes cannot be diminutized by means of diminutive suffixes.

4. The most common type of diminutive formation in English is by means of adjectives belonging to the word field of SMALL, such as *small*, *little*, *tiny*, *teeny*, *teensy-weensy*, *minute*, etc. which fall into three groups according to their level of formality – neutral, informal and formal.

5. The two most frequent adjectives used to express diminutiveness in English are *small* and *little*, with *little* being multifunctional. The basic meaning of *small* is to denote small size as it lacks any affectionate connotations, e.g. *a small house, a small bird, a small town*, etc. The connotations of *little* are various, for it has inherent emotional implications and can convey a variety of meanings such as ‘feelings of affection, sympathy, pity’ on the one hand, and ‘feelings of scorn, annoyance, sarcasm’, on the other. *Small* expresses objective smallness and refers to a quality of the referent while *little* expresses the subjective attitude of the speaker towards the referent or the addressee.

6. Other qualitative adjectives are frequently used in combination with *little* to convey a variety of expressive nuances, e.g. *dear little girl, sweet little boy, poor little girl*, etc.

In conclusion, the category of diminutiveness is a linguistic phenomenon not very common in British English, but there are certainly ways to express most of the diminutive meanings which can be found in other languages. Although English opts for analytic diminutive formation, it also allows for synthetic diminutive formation and in some contexts synthetic diminutive forms are preferably used. As the category of diminutiveness can be rendered in all languages by different means of expression and on different linguistic levels, it proves a challenging linguistic phenomenon to be studied not only in separate languages, but mostly, contrastively between two or more languages. By analyzing the various aspects of diminutiveness in different languages – its formation, frequency of occurrence, semantic and pragmatic meanings, etc. – researchers can better describe and interpret the specific cultural, social and linguistic features of different people, which will facilitate intercultural and international relations between people of different historical and cultural backgrounds.

REFERENCES

Arnold 1966: Арнольд, И. В. *Семантическая структура слова в современном английском языке и методика её исследования: на материале имени существительного*. [Arnol'd, I. V. *Semanticheskaya struktura slova v sovremennom angliyskom yazyke I metodika ego issledovaniya: na materiale imeni sushestvitel'nogo*] Ленинград: Просвещение, 1966.

- Bauer, Lieber, Plag (in press):** Bauer, L., Lieber, R., Plag, I. *The Oxford guide to English Morphology*. Oxford: Oxford University Press, in press.
- Huddleston, Pullum 2002:** Huddleston, R., Pullum, G. K. *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge University Press, 2002.
- Jurafsky 1996:** Jurafsky, D. Universal tendencies in the semantics of the diminutive. // *Language*, 1996, V.72, № 3, pp. 533-578.
- Schneider 2003:** Schneider, K. P. *Diminutives in English*. Max Niemeyer Verlag GmbH, 2003.
- Schneider 2013:** Schneider, K.P. The truth about diminutives, and how we can find it: Some theoretical and methodological considerations. // *SKASE Journal of Theoretical Linguistics* [online]. 2013, vol.10, no.1, p. 137-151. [cit.2013-02-04]
<http://www.skase.sk/Volumes/JTL22/pdf_doc/08.pdf>_(14.05.2014).

LOS SUSTANTIVOS DIMINUTIVOS EN ESPAÑOL Y EN BÚLGARO

Rayna Tancheva
Universidad de Plovdiv “Paisiy Hilendarski”

DIMINUTIVE NOUNS IN THE SPANISH AND THE BULGARIAN LANGUAGE

Rayna Tancheva
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The aim of this research is to carry out a contrastive analysis between the Spanish and the Bulgarian languages with respect to the formation of diminutive nouns. We will attempt to define the differences and similarities between the two languages subject to comparison and describe the Spanish and Bulgarian suffixes which form these nouns. We will direct our attention to the function, meaning and productivity of the different suffixes and to the phonetic and morphological changes occurring in the respective derivatives.

Key words: diminutive, suffix, nouns, appreciative, expressive

1. Introducción

La sufijación apreciativa tradicionalmente comprende los sufijos diminutivos, aumentativos y despectivos. Normalmente, se consideran diminutivos los que transmiten la idea de pequeñez o afectividad; los aumentativos son los que implican una amplia dimensión o grandiosidad; y los despectivos (o peyorativos) los que comportan desagrado o ridiculez.

No obstante, los límites entre dichos sufijos no siempre resultan nítidos y muchas veces confluyen. Muy a menudo los sufijos diminutivos y aumentativos no solo aminoran y agrandan, sino que suelen añadir también connotaciones positivas y afectivas (*cabecita*, *cuerpazo*; *сърчице*, *симпотяга*) o bien negativas y reprochables (*abogadito*, *narizón*; *докторче*, *мъжице*). Por otra parte, los formantes peyorativos muchas veces combinan los valores despectivos con los aumentativos (*hombracho*; *дебелак*) o bien con los diminutivos (*diablejo*; *поспаланко*).

Además, cabe señalar que en muchas ocasiones el significado de los derivados formados con sufijos apreciativos depende de la actitud subjetiva del hablante ante la realidad extralingüística y de sus intenciones, emociones y objetivos perseguidos. Para descifrar e interpretar correctamente cualquier mensaje siempre hay que tomar en consideración el contexto, los gestos, la mímica del hablante, su entonación, etc.

2. Valores de los sufijos diminutivos

Dos son las posturas que se suelen adoptar en la consideración de los sufijos diminutivos. Algunos insisten en su carácter predominantemente afectivo, como el propio Amado Alonso, para quien el valor afectivo precede en diacronía al significado empequeñecedor, a la vez que, en sincronía, lo supera en frecuencia de uso:

Como contenido conceptual se señala para el diminutivo la significación de empequeñecimiento, la de referencia a objetos pequeños como clase, y, por fin, la contraria de aumento. Respecto a la significación disminuidora, sólo he de añadir que, a pesar de haber dado lugar a la denominación de *diminutivo*, es con mucho la función menos frecuente, tanto en la lengua escrita como en la oral; cualquier recuento convencerá al lector que el uso más abundante del diminutivo es el de las funciones emocional, representacional y activa (Alonso 1967: 163).

En la misma dirección van también las observaciones de González Ollé (1962: 205): “en el español moderno [...] la acumulación de sufijos diminutivos, todos ellos en función actualizada de tales, responde a una tendencia expresiva que trata de garantizar por este medio la intensidad o la autenticidad del sentimiento”.

Gómez Torrego amplía todavía más el espectro de las funciones propias del diminutivo, aseverando:

Los diminutivos suelen expresar valores expresivos de afecto, cariño, entusiasmo, emoción, etc. (acompañados o no de la idea de disminución o pequeñez). Pero también pueden aportar valores apelativos; es decir, se usan no solo para expresar un sentimiento del hablante (valor expresivo) sino también para mover la voluntad del oyente (Gómez Torrego 2002: 21).

Frente a esta posición otros investigadores insisten en el valor básico conceptual (“nocional” para Alonso) de los diminutivos. Para Pottier (1970), por ejemplo, en el nivel de la *lengua*, los diminutivos solo modifican la extensión del concepto y los valores afectivos son posteriores

y de difícil sistematización. Zuluaga Ospina (1970: 33) también apuesta por la función fundamental de diminutivación, sin rechazar de ninguna manera los valores connotacionales, pero insiste en que “estos efectos estilísticos no pueden confundirse con la función básica, gramatical, del sufijo diminutivo –ni pueden inducirnos a ignorarla–”.

Reflexionando sobre el origen de los diminutivos, Krastev (1976: 3) invoca la cuna del bebé donde se ubica el “reino” de los diminutivos. En aquella camita pequeña está el niño recién nacido, chiquito y dulce, rodeado de su familia que le está hablando... predominantemente con diminutivos: “dame la manita”, “abre los ojitos”, “dame una sonrisita”, etc. Efectivamente, el bebé empieza y va conociendo el mundo al que acaba de llegar a través de los diminutivos, estas son las primeras palabras que la pequeña criatura oye y, respectivamente, las primeras que intentará reproducir. Por otro lado, todas estas palabras que va oyendo el niño llegan a él revestidas de amor, cariño, ternura, alegría. Así, desde la primera infancia lo pequeño y lo emocional quedan unidos en la conciencia humana, llegando a expresar los diminutivos, a la vez, una aminoración física y una actitud cariñosa.

Una postura similar comparte también Monge (1965: 145), según quien “la capacidad de expresar la actitud subjetiva [...] es tan inherente a los diminutivos como la de significar el concepto objetivo de aminoración y que ambas pertenecen al plano de la lengua y no solo a la actualización de esta en el discurso”.

Para nosotros los diminutivos comparten la aminoración y la afectividad como valores solidarios. Junto con la capacidad de aminorar el tamaño del objeto designado, cada palabra diminutiva está dispuesta a expresar algún tipo de afecto o aprecio que puede ser exclusivo cuando el significado léxico de la voz en cuestión no implica la noción de tamaño y volumen y, por lo tanto, no es susceptible de ninguna aminoración física (Dimitrova 1959; Lázaro Mora 1999: 4651). El diminutivo presenta el objeto como “intrínsecamente pequeño” (Coseriu 1977: 169), pero “en el hablar, la visión intrínseca cumple, ante todo, funciones expresivas” (Vucheva 2008: 123). En los diminutivos “un mismo significado de lengua –la aminoración implícita– puede atribuirse a los objetos en conformidad o en disconformidad con su realidad, donde el contexto y la experiencia lingüística actuarán como componentes necesarios de los valores subjetivos del diminutivo” (Vucheva 2008: 125).

3. Repertorio de los sufijos españoles diminutivos

Sufijo *-ete / -eta*

El sufijo *-ete / -eta* se caracteriza por su bajo contenido afectivo aunque en ocasiones también puede expresar cariño. Con frecuencia posee una connotación pícaro o burlona. Por lo general, las bases que prefiere designan sujetos animados (*abogado > abogadete, caballero > caballerete, príncipe > principete*), aunque también se documentan bases no animadas (*bolso > bolsete, palacio > palacete, tienda > tienderete*). Puede adjuntarse asimismo a nombres propios (*Antonio > Antoñete*). El formante manifiesta una fuerte inclinación por la lexicalización, dando lugar a considerables cambios de significado: *ala > aleta, gloria > glorieta, pala > paleta*. Otra peculiaridad suya es su capacidad de combinarse con otros sufijos apreciativos: *puño > puñeta > puñetazo, carro > carreta > carretilla*.

Sufijo *-ico / -ica*

El formante *-ico / -ica* posee un valor rigurosamente diminutivo, medianamente afectivo y despectivo tan solo en su variante femenina. La variante *-ica* es una “forma moderna, con valor peyorativo intermedio, característica del lenguaje escolar” (Lang 1992: 148). Puesto que su valor semántico se puede situar muy cerca al de *-ito / -ita*, son muy raras las acuñaciones con *-ico / -ica* que no presentan también formas en *-ito / -ita*: *mariposa > mariposica* (también *mariposita*) *mozo > mocico* (también *mocito*), *perro > perrico* (también *perrito*) (Alberto Miranda 1994: 121).

Sufijo *-illo / -illa*

El sufijo *-illo / -illa* se caracteriza por un uso bastante frecuente, aunque menor en comparación con su rival *-ito / -ita*. También presenta *-illo / -illa* una mayor tendencia a la valoración peyorativa y a la lexicalización. Los diferentes matices estilísticos entre los dos sufijos diminutivos se pueden apreciar en los siguientes ejemplos ofrecidos por Lang (1992: 142): *ojitos alegres / ojillos cansados, un vinito muy sabroso / un vinillo algo aguado*. Tal y como asevera Bajo Pérez (1997: 51), en el sufijo *-illo / -illa* el valor diminutivo se mezcla con cierto desdén, con ironía o deseo deliberado de restar importancia: *cosilla, dinerillo, pecadillos, personajillo*, etc. El formante diminutivo tiende a añadirse a nombres propios y raíces extranjeras, aunque resulta ser más reacio frente a *-ito / -ita*: (*Gabriel > Gabrielillo, Lola > Lolilla, whisky > whisquecillo*). Su tendencia a lexicalizaciones encontramos en: *bomba > bombilla, cola > colilla, horca > horquilla*, entre otros. En cuanto a algunas acuñaciones

con *-illo / -illa* hace Fernández Ramírez (1986: 38) una observación que consideramos oportuno citar:

Algunas formaciones en *-illo -illa* no pertenecen a esta categoría, no son diminutivos ni hipocorísticos [...]: *bolsillo* no es un *bolso* más pequeño, ni *guerrilla*, una *guerra* de poca duración. Esta nueva categoría de formas en *-illa -illo* surge como una metáfora suscitada por la base derivativa. *Organillo* es un instrumento que tiene alguna semejanza con el *órgano*, como el *molinillo* funciona en cierto modo como el *molino*. He aquí algunos ejemplos más de este nuevo grupo: *flequillo (fleco)*, *hornillo (horno)*, *pitillo (pito)* (Fernández Ramírez 1986: 38).

Sufijo *-ín (-ino) / -ina*

Este sufijo se caracteriza por su moderado valor peyorativo y su fuerte tendencia a la lexicalización. Admite tanto nombres comunes como nombres propios: *cielo* > *cielín*, *Jaime* > *Jaimín*. Es interesante el hecho de que en muchos nombres de mujer este sufijo se usa también en su forma *-ín*: *Carmina* > *Carmencín*, *Inés* > *Inesín*, *Mercedes* > *Mercedín* (Bajo Pérez 1997: 50). En la denominación de plantas y animales pequeños aparece la variante *-ino*: *corzo* > *corcino*, *lechuga* > *lechuguino*, *puerro* > *porrino*. El formante aparece en muchas formaciones lexicalizadas donde en ocasiones se producen también cambios del género: *calabaza* > *calabacín*, *madre* > *madrina*, *maleta* > *maletín*, *padre* > *padrino*, *pata* > *patín*, *silla* > *sillín*, etc.

Sufijo *-ito / -ita*

Es el formante diminutivo *-ito / -ita* el más neutro y más extendido actualmente en la lengua española. Para Lang (1990: 140) el sufijo *-ito / -ita* es “el menos marcado dialectalmente y el que encierra el menor valor peyorativo”. Igual que otros apreciativos, no se asocia a bases que designan conceptos abstractos. Sin embargo, admite las bases de procedencia extranjera con mayor facilidad que el resto de los sufijos diminutivos y también es frecuente su aparición en combinación con nombres propios (*pájaro* > *pajarito*, *casa* > *casita*; *Luis* > *Luisito*, *Carmen* > *Carmencita*; *penalty* > *penaltito*). Presenta *-ito / -ita* la importante peculiaridad de orden semántico que se manifiesta en su tendencia a producir lexicalizaciones de significado especializado: *central* > *centralita*, *coche* > *cohecito*.

Sufijo *-uelo / -uela*

Dentro del sistema de los diminutivos encierra este sufijo un mayor matiz peyorativo, aunque moderado y, a veces, incluso jocoso y afectivo.

Se caracteriza por una productividad bastante grande en la actualidad, lo cual, tal vez, sea la causa de su elevado grado de alomorfia: *rey* > *reyezuelo*, *ratón* > *ratonzuelo*. También se inclina por la lexicalización, acompañada, normalmente, de considerables cambios de significado (*castaña* > *castañuela*, *pañó* > *pañuelo*) y además suele combinarse con otros sufijos apreciativos dando lugar, en ocasiones, a diminutivos lexicalizados (*calle* > *callejuela*, *río* > *riachuelo*).

Otros sufijos diminutivos, aunque con una productividad reducida, son: *-iño / -iña* (*camino* > *caminiño*, *rapaza* > *rapaciña*) y *-uco / -uca* que combina el sentido diminutivo y el despectivo (*casa* > *casuca*, *Pepa* > *Pepuca*, *tierra* > *tierruca*).

Al igual que otros sufijos, los diminutivos se añaden a la base léxica tras suprimir la vocal temática cuando esta es átona: *mes(a)* + *-ita* > *mesita*, *bols(o)* + *-ete* > *bolsete*. La vocal tónica generalmente se mantiene: *sofá* > *sofacito*. En función del género de su base, los sufijos diminutivos suelen acabar en *-o* o en *-a*. Presentan una excepción los sustantivos masculinos terminados en *-a* (*tema*, *problema*) y los femeninos acabados en *-o* (*moto*, *foto*), cuyos diminutivos respectivos suelen mantener la vocal final de la palabra (*el temita*, *el problemita*; *la motito*, *la fotito*).

Los formantes diminutivos españoles reciben el acento de la palabra, por lo que esta se convierte en aguda con *-ín* (*beso* > *besín*, *cielo* > *cielín*, *Jaime* > *Jaimín*) o en llana en el resto de los casos (*animal* > *animalote*; *cosa* > *cosilla*, *libro* > *librito*).

4. Repertorio de los sufijos diminutivos búlgaros

Sufijo *-e*

El sufijo *-e* se combina predominantemente con bases de sustantivos de género masculino y da lugar a nombres de género neutro: *внук* > *внуче*, *ключ* > *ключе*, *облак* > *облаче*. Los diminutivos a los que da lugar suelen denotar objetos pequeños (*венче*, *камъче*, *краче*) o criaturas pequeñas (*вълче*, *петле*, *козле*). Aparte de las alternancias morfológicas características de las consonantes velares (*език* > *езиче*, *ковчег* > *ковчеже*), en la estructura de algunos diminutivos se observa también la desaparición del sonido vocálico /e/ de la última sílaba de la base: *козел* > *козле*, *петел* > *петле*. Los derivados diminutivos formados sobre sustantivos monosilábicos se pronuncian con acento sobre el sufijo (*вълче*, *орле*), mientras que los que derivan de nombres polisilábicos mantienen su acento sobre la base (*човече*, *юначе*). El formante *-e* es susceptible

también de combinarse con otros sufijos diminutivos donde el segundo en la cadena suele intensificar la aminoración expresada por el primero. Krastev denomina “rediminutivación” el resultado de este proceso de concatenación de morfemas diminutivos y los propios morfemas son llamados por él “sufijos rediminutivos” (Krastev 1976: 21, 32). En este caso, señala el autor, el rediminutivo del sufijo *-e* resulta ser *-нце* (*заек* > *зайче* > *зайченце*, *крък* > *краче* > *краченце*, *петел* > *петле* > *петленце*). Con el sufijo *-e* suelen formarse asimismo hipocorísticos tanto masculinos como femeninos: *Боре*, *Мите*, *Саше*; *Кате*, *Миме*, *Светле*.

Sufijo *-енце*

El sufijo *-енце* se relaciona con bases de sustantivos de género neutro: *момче* > *момченце*, *палто* > *палтенце*, suprimiendo la vocal final. En algunos casos se produce la palatalización del sonido consonántico precedente: *око* > *оченце*, *ухо* > *ушенце*. El acento mantiene su posición sobre la base cuando la vocal final de la base es átona (*пате* > *патенце*, *пиле* > *пиленце*), o bien cae sobre la primera sílaba del sufijo cuando dicha vocal es tónica (*листо* > *листенце*, *гнездо* > *гнезденце*). Los valores que este formante puede aportar a sus derivados son muy variados. Así, por ejemplo, en el significado de los nombres formados sobre bases animadas de criaturas pequeñas predomina el valor de ternura y cariño, como en *бебенце*, *зайченце*, *котенце*. La referencia al tamaño pequeño del objeto designado encontramos en *знаменце*, *палтенце*, *шишенце*. No obstante, en determinados contextos y situaciones los diminutivos con *-енце* pueden llegar a expresar también reproche o amenaza, como, por ejemplo, en la siguiente oración: *Хей, момиченце, не ме ядосвай!* El sufijo suele adjuntarse también a antropónimos tanto de género masculino (*Боренце*, *Тошенце*) como de femenino (*Лиленце*, *Петенце*).

Sufijo *-ец*

Este sufijo se asocia tan solo a sustantivos de género masculino: *град* > *градец*, *дъжд* > *дъждец*, *прах* > *прашец*. Los sustantivos diminutivos formados con él mantienen el género gramatical de la base lexemática, carecen de forma plural y pueden tener el acento o bien sobre la base (*боб* > *бобец*, *хляб* > *хлебец*), o bien sobre el sufijo (*лист* > *листец*, *сняг* > *снежец*). Sobre la imagen de volumen, cantidad y tamaño prevalece en estos diminutivos el elemento subjetivo, emocional y afectivo (*гласец*, *листец*, *ветрец*). Sin embargo, algunos de los derivados pueden adquirir en determinados contextos incluso una connotación despectiva, como en *човечец*, *народец*, *характерец*.

Sufijo *-ица*

Este sufijo tiende a asociarse a bases nominales de género femenino, dando lugar a diminutivos que expresan una marcada valoración subjetiva: *вода* > *водица*, *главица*, *искрица*, *майчица*, *свецица*. La significación connotativa se manifiesta de manera exclusivamente clara cuando el sufijo se combina con el formante *-ка*: *книга* > *книжка* > *книжчица*. En los derivados obtenidos no se producen cambios de género y el acento se mantiene sobre la base.

Sufijo *-ице*

El sufijo *-ице* da cabida a un número reducido de sustantivos diminutivos formados sobre bases nominales de género neutro: *лице* > *личице*, *млечице*, *слънчице*, *сърчице*. Las formaciones obtenidas mantienen el género de la base, se encuentran con mayor frecuencia en el habla infantil y suelen expresar, más que nada, una actitud subjetiva y emocional.

Sufijo *-ичка*

Presentan los diminutivos formados con *-ичка* una significación connotativa de gran intensidad, ya que este formante es el resultado de la combinación del sufijo diminutivo *-ка* con acuñaciones diminutivas de género femenino obtenidas con *-ица*: *горица* > *горичка*, *водица* > *водичка*, *ръчица* > *ръчичка* (Radeva 2007: 148). Se trata, pues, de una doble aminoración que aporta un enorme valor afectivo y cariñoso. No obstante, se dan casos en los que el sufijo *-ичка* se asocia directamente a la base, previa supresión de la vocal final (*кака* > *какичка*, *къща* > *къщичка*, *леля* > *леличка*), mostrando preferencia en este caso a las bases de procedencia extranjera (*каса* > *касичка*, *рима* > *римичка*, *форма* > *формичка*).

Sufijo *-ка* (*-йка*)

Los diminutivos formados con el sufijo *-ка* no cambian de género, ya que el formante se asocia tan solo a bases femeninas: *градина* > *градинка*, *чаши* > *чашичка*, *ягода* > *ягодка*. La derivación se ve acompañada por las respectivas alternancias morfológicas: *аптека* > *аптечка*, *тояга* > *тояжка*, *дреха* > *дрешка*, *лъжица* > *лъжичка*. Predomina en las voces obtenidas la aminoración física, si bien se les puede atribuir también cierto valor de ternura y simpatía. El acento no cambia de posición respecto a la base nominal: *машина* > *машинка*, *пътека* > *пътечка*. Cuando la base termina en *-я* y cuando este gramema de género va precedido por un

sonido vocálico, el sufijo *-ка* adopta la forma de *-йка*: *линия* > *линийка*, *кутия* > *кутийка*, *чиния* > *чинийка*. Con el formante *-ка* se obtienen, asimismo, los diminutivos de algunos nombres propios femeninos (*Василенка*, *Миленка*, *Свиленка*) y, a veces, bajo la influencia del ruso, también masculinos (*Борка*, *Ванка*, *Васка*). El sufijo se caracteriza por una productividad bastante grande en el búlgaro actual, aunque también presenta algunas restricciones debido sobre todo a su polivalencia como formante derivativo.

Sufijo *-ле*

Un grupo poco numeroso de sustantivos de género neutro está formado con el sufijo *-ле*, perteneciendo las bases nominales al género masculino: *брат* > *братле*, *врат* > *вратле*, *нос* > *носле*, pero *книга* > *книжле*. El acento se ve atraído por el sufijo y las formas en plural presentan la desinencia *-та*: (*братле* > *братлета*, *мишле* > *мишлета*). El sufijo admite la concatenación con *-нце* (*вратленце*, *носленце*), dando lugar a vocablos expresivamente marcados.

Sufijo *-це*

El sufijo *-це* se asocia a bases nominales de género neutro suprimiendo la vocal final de la misma: *езеро* > *езерце*, *крило* > *крилце*, *сирене* > *сиренце*. El acento puede mantenerse sobre la base cuando esta termina en vocal átona (*вино* > *винце*, *огледало* > *огледалце*), o bien desplazarse hacia el sufijo cuando la base acaba en vocal tónica (*перо* > *перце*, *село* > *селце*). Con el sonido epentético /ъ/ están formados los diminutivos obtenidos de nombres en que se da la combinación de consonante sonora + consonante obstruyente delante de la desinencia *-о*: *брашно* > *брашънце*, *масло* > *масълце*, *писмо* > *писъмце*. En la base de algunos diminutivos puede producirse, asimismo, el cambio de la /я/ en /е/ (*мляко* > *млекце*, *тяло* > *телце*) o la metátesis de /ъ/: *дърво* > *дръвце*, *зърно* > *зрънце*. Las voces diminutivas con *-це* se caracterizan por una aminoración cuantitativa más que cualitativa. Estas no presentan cambio del género y sus plurales se forman con la desinencia *-а*: *писъмце* > *писъмца*, *селце* > *селца*.

Sufijo *-че*

El sufijo *-че* tiende a relacionarse con bases sustantivas de los tres géneros: *двор* > *дворче*, *девойка* > *девойче*, *дърво* > *дръвче*. Los nombres de género masculino pueden incorporarse totalmente en la estructura del derivado (*кон* > *конче*, *огън* > *огънче*), o bien apocoparse,

suprimiéndose los formantes *-ец* e *-ин* (*звѣн-ец* > *звѣнче*, *стар-ец* > *старче*; *българ-ин* > *българче*, *татар-ин* > *татарче*). En las bases femeninas también observamos la sustitución de formantes, en este caso *-ка* por *-че* (*бул-ка* > *булче*, *май-ка* > *майче*), así como la eliminación de la vocal final (*жаб-а* > *жабче*, *камил-а* > *камилче*). En los vocablos diminutivos obtenidos a partir de bases inanimadas predomina la referencia al tamaño pequeño del objeto designado (*клонче*, *моливче*, *столче*). En cambio, los diminutivos formados sobre nombres de persona, por lo general, tienen un marcado significado despectivo, expresando menosprecio o ironía (*адвокатче*, *докторче*, *инженерче*). Una de las peculiaridades más específicas de este sufijo es que produce cambio del género (de masculino y femenino a neutro). El sufijo *-че* es especialmente activo a la hora de formar hipocorísticos femeninos (*Герганче*, *Калинче*, *Марианче*, *Светланче*, *Танче*). Normalmente el acento mantiene su posición sobre la base (*брат* > *братче*, *гълъб* > *гълъбче*), aunque en ocasiones puede desplazarse hacia el sufijo (*град* > *градче*, *цвет* > *цветче*). A la hora de combinarse con el formante *-нце*, el sufijo *-че* suele intensificar tanto la aminoración, como los fines expresivos perseguidos.

Sufijo *-чица*

El sufijo *-чица* se halla en distribución complementaria con el formante *-ица*, puesto que *-чица* se asocia tan solo a bases de sustantivos femeninos acabadas en consonante: *захар* > *захарчица*, *кръв* > *кръвчица*, *сол* > *солчица*. Las acuñaciones diminutivas comparten el valor diminutivo y el expresivo, pudiendo expresar una actitud emocional tanto fuertemente afectiva como irónica.

Hay que señalar asimismo algunos casos aislados de palabras formadas con el sufijo *-ко* (*дядко*, *чичко*) y con el sufijo *-чо* (*господинчо*, *кумчо*, *сънчо*). Estos dos sufijos resultan ser relativamente más productivos cuando forman diminutivos de nombres propios masculinos: *Васко*, *Гошко*, *Сашко*; *Данчо*, *Иванчо*, *Стоянчо*.

Cabe prestar atención también a los diminutivos que se forman directamente sobre bases sustantivas en plural. Aquí existen dos casos: 1) cuando las bases nominales carecen de forma en singular, los llamados *pluralia tantum* (*зайци*, *очила*) y 2) cuando los lexemas base tienen su forma en singular, pero los diminutivos correspondientes están formados a partir de las formas en plural. En cuanto a la formación de diminutivos sobre sustantivos en plural se observan los casos a continuación: a) con el

sufijo *-к* (*ботуши* > *ботушки*, *панталони* > *панталонки*); b) con el sufijo *-ц* (*очила* > *очилца*); c) con el sufijo *-ица* (*деца* > *дечица*, *хора* > *хорица*); d) con el sufijo *-чки* (*очи* > *очички*, *уши* > *ушички*) (Krastev 1976: 53–54).

Por último, nos gustaría mencionar los casos en los que a partir de una misma base se pueden formar diferentes diminutivos, por ejemplo: *мама* > *маме*, *маменце*, *мамче*, *маминка*, *мамичка*, también *майка* > *майче*, *майчица*; *брат* > *братче*, *братченце*, *братле*, *братленце*; *сестра* > *сестрица*, *сестричка*, *сестриче*, *сестриченце*. Son susceptibles de aceptar distintos sufijos diminutivos sobre todo los nombres que denotan lazos de parentesco y, por lo tanto, tienen una fuerte carga afectiva.

5. Conclusiones

La sufijación diminutiva presenta una extrema complejidad tanto en búlgaro como en español debido al gran número de variantes que adopta y la variedad de valores y funciones que suelen combinar los formantes diminutivos. Sin embargo, lo que siempre queda invariable en ambos sistemas emparentados es la categoría gramatical de los lexemas implicados en el proceso de derivación, o sea, los constituyentes de la pareja derivativa en las dos lenguas aquí analizadas pertenecen siempre a la categoría del sustantivo sin lugar a ningún cambio.

Los sufijos diminutivos españoles presentan moción genérica, es decir, su género está inducido por el género de la base y la elección de la forma masculina o femenina del formante diminutivo depende del género de la base (*mesa* > *mesita*, *niño* > *niñito*). Constituyen una exclusión de esta regla los sustantivos masculinos terminados en *-a* (*el tema* > *el temita*) y los femeninos acabados en *-o* como (*la foto* > *la fotito*). En búlgaro la mayoría de los sufijos diminutivos también mantiene el género de la base (*чашиа* > *чашика*, *вода* > *водица*), pero existen también formantes que – como se ha podido demostrar – suelen producir cambios de género. Tales sufijos son: *-е* (*облак* > *облаче*), *-ле* (*врат* > *вратле*) y *-че* (*прозорец* > *прозорче*).

Los modelos de derivación utilizados por las dos lenguas contrastadas tampoco coinciden en absoluto. En español registramos las siguientes tres formas de aglutinación del sufijo al lexema: a) adición directa a la consonante final de la forma base (*árbol* > *arbol* + *ito*); b) pérdida de la vocal final de la base (*cas(a)* > *cas* + *ita*); c) inserción de un infijo entre la base y el sufijo (*pastor* > *pastor* + *c* + *ito*). En búlgaro

también se da el caso de la aglutinación directa del formante al lexema base (*кон* > *кон* + *че*), así como la supresión de la vocal final (*езер(о)* > *езер* + *че*). Sin embargo, el tercer modelo derivativo consiste en la sustitución de formantes (*бул(ка)* > *бул* + *че*).

Todos los sufijos diminutivos españoles son paroxítonos y normalmente atraen el acento de las palabras, convirtiéndolas en llanas. A diferencia, en búlgaro el acento carece de una posición constante: en algunas ocasiones se mantiene sobre la base, en otras se desplaza hacia el sufijo y eso independientemente de si se trata de un mismo sufijo o de distintos formantes.

Y por último, ambas lenguas admiten la concatenación de sufijos: *calabaza* > *calabacín* > *calabacinito*, *carro* > *carreta* > *carretilla* y *брат* > *братле* > *братленце*, *заек* > *зайче* > *зайченце*. Cabe observar, no obstante, que en español se trata más bien de lexicalizaciones de los vocablos, mientras que en búlgaro se produce una “rediminutivación”, es decir, una aminoración doble que intensifica los inherentes valores semánticos de los respectivos formantes.

REFERENCIAS

- Alberto Miranda 1994:** Alberto Miranda, J. *La formación de palabras en español*. Salamanca: Ediciones Colegio de España, 1994.
- Alonso 1967:** Alonso, A. Noción, emoción, acción y fantasía en los diminutivos. // *Estudios lingüísticos. Temas españoles*. Madrid, Gredos: 1967, 161 – 189.
- Bajo Pérez 1997:** Bajo Pérez, E. *La derivación nominal en español*. Madrid: Arco Libros, S.L., 1997.
- Coseriu 1977:** Coseriu, E. *El hombre y su lenguaje (Estudios de teoría y metodología lingüística)*. Madrid: Gredos, 1977.
- Dimitrova 1959:** Димитрова, М. Умалителните имена в книжовния български език. [Dimitrova, M. Umalitelnite imena v knizhovniya balgarski ezik]. // *Известия на Института за български език при БАН*, № 6, 1959, 263 – 319.
- Fernández Ramirez 1986:** Fernández Ramirez, S. *La derivación nominal (ordenado, anotado y dispuesto para la imprenta por I. Bosque)*. Madrid: Anejos del Boletín de la RAE, 1986.
- Gómez Torrego 2002:** Gómez Torrego, L. *Gramática didáctica del español*. Edición corregida y aumentada, 8. ed. Madrid: Ediciones SM, 2002.

- González Ollé 1962:** González Ollé, F. *Los sufijos diminutivos en el castellano medieval*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1962.
- Krastev 1976:** Кръстев, Б. *Умалителността в българския език*. [Krastev, B. *Umalitelnostta v balgarskiya ezik*]. София: Държавно издателство „Народна просвета”, 1976.
- Lang 1990:** Lang, M. F. *Formación de palabras en español. Morfología derivativa productiva en el léxico moderno*. (Traducción de Alberto Miranda Poza). Fuenlabrada (Madrid): Cátedra, 1990.
- Lázaro Mora 1999:** Lázaro Mora, F. La derivación apreciativa. // *Gramática descriptiva de la lengua española* (I. Bosque y V. Demonte, dir.), 3. Madrid: Espasa-Calpe, 1999, 4645 – 4682.
- Monge 1965:** Monge, F. Los diminutivos en español. // *Actes du X Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes*. Paris, Klincksieck, vol. I, 1965, 137 – 147.
- Pottier 1970:** Pottier, B. Los infijos modificadores en portugués. Nota de morfología general [traducido de “Les infixes modificateurs en portugais”, *Boletim de filologia* (Lisboa) XIV (1953), 233 – 256]. // *Lingüística moderna y filología hispánica* (trad. de Martín Blanco). Madrid: Gredos, 1970, 99 – 133.
- Radeva 2007:** Радева, В. *В света на думите. Структура и значение на производните думи*. [Radeva, V. *V sveta na dumite. Struktura i znachenie na proizvodnite dumii*]. София: УИ „Св. Климент Охридски”, 2007.
- Vucheva 2008:** Vucheva, E. *Estilística del español actual. Teoría y práctica del estilo*. Sofía: EU “San Clemente de Ojrid”, 2008.
- Zuluaga Ospina 1970:** Zuluaga Ospina, A. La función del diminutivo en español. // *Thesaurus, Boletín del Instituto Caro y Cuervo*, 1970, 23 – 48.

APPLYING THE PROROTYPICALITY APPROACH TO THE ANALYSIS OF ENGLISH LEXICAL BLENDS WITH AN ABBREVIATED COMPONENT

Kornelia Choroleeva
University of Food Technologies, Plovdiv

The paper identifies two large groups of lexical blends with an abbreviated component, i.e. blends whose first component is orthographically represented by a single letter (an initial) and blends whose first or second component is an initialism (acronym or abbreviation). The aim of the paper is to outline the similarities and differences between splinters and abbreviated word parts emphasizing the problems with defining the term “splinter” and respectively the problems with defining blending as a word-formative process. We suggest a tentative definition of the term “lexical blend with an abbreviated component” and try to explain why it is preferable to adopt the prototypicality approach when analysing English blends of the type.

Key words: lexical blend, initialism, abbreviation, clipping, splinter, prototypicality

Introduction

Lexical blending has been analysed from the viewpoint of phonology, morphology, and semantics in order to distinguish this word-formation process from other processes which it resembles, such as composition, abbreviation, and clipping. Unfortunately, the problem with definitions still remains due to the fact that lexical blending encompasses various morphologically different types of derived words.

To some extent, the fuzzy boundaries between some word-formation processes are explainable in terms of their interaction. The formation of a word is sometimes attributable to more than one such process, as is the case with the following example given by Algeo as indicative of the way in which folk etymology operates: the Spanish *cucaracha* was modified to *cockroach* and clipped to *roach*; thus, *roach* was formed with the help of both folk etymology and clipping. Algeo categorizes folk etymology as a minor type of blending (Algeo 2010).

The Formation of Initialisms

Cannon discusses the formation of initialisms, a more general category embracing abbreviations, which are pronounced letter by letter (e.g.: *BBC*), and acronyms (e.g.: *UNESCO*), which are pronounced syllabically (Cannon 1989). We may add that initialisms also have “pronunciation-spellings”, as in *deejay* (*D.J.*) or *okay* (*O.K.*) (Adams 1987). The distinction between abbreviations and acronyms is kept in the present paper which will focus on the ways in which initialism formation interacts with lexical blending.

I. Fandrych discusses acronymy, clipping, and lexical blending as non-morphemic types of word-formation which are similar to one another but which also demonstrate many differences. Fandrych does not agree with Plag’s or Minkova and Stockwell’s statement that acronyms are a subtype of blend (Fandrych 2008: 110). We support Fandrych on that matter although, unlike her, we do not include the category of clipped compounds into that of blends (or vice versa). Some of the author’s examples, e.g.: *WAPathy*, which she calls *graphic blends*, fall into the focus of the present paper although we will call them lexical *blends with an abbreviated component* (henceforth, BAC) in order to be more specific: *Debtroit* (< *debt* + *Detroit*), for instance, is a typical graphic blend because it becomes evident in the written mode of expression, but it is not a BAC.

Abbreviations and acronyms share a gray area since there are hybrid forms, such as *CD-ROM*, consisting of an abbreviated phrase and an acronym. The area of overlap between abbreviations and acronyms also features forms which can be pronounced either way, e.g.: *SAT* (< *scholastic aptitude test*) can be pronounced as [es ei ti:] or [sæt] (see Minkova and Stockwell 2009: 17).

Types of Blends with an Abbreviated Component

According to Fischer, a blend is *an abbreviation blend* when “the syllabic onset of one word is retained, while the onset of another one is lost” (Fischer 1998: 37), as in *geep* (< *goat* + *sheep*). However, we will narrow down her definition to exclude from the category of BAC examples like *smog* and *brunch* whose elements are readily identifiable as splinters (*sm-*, *-og*, *br-*, *-unch*). Thus, by “blends with an abbreviated component” we understand lexical blends where a component is an initial or an initialism. We think that such blends may exhibit greater morphotactic opacity. Splinter-containing blends are usually viewed as more opaque than blends with graphic and/or phonic overlap, e.g.: *guesstimate* (Ronneberger-Sibold 2006). As regards BAC, their morphotactic opacity is

even greater than that of “regular” splinter-containing blends such as *edutainment* (< *education* + *entertainment*) because the source words are less recognizable due to the greater amount of omitted material.

The problem in the case of initial-containing blends will be whether to call the abbreviated component of the blend “splinter” (see *g-* in *geep*). Splinters may vary in size, but usually their size can help the hearer identify the respective source word. Analysing blends and adjacent categories by resorting to the prototypicality approach, P. López Rúa, for instance, posits the criterion “degree of shortening” of the source units pointing out that she regards as splinters “those graphic and phonemic sequences (not only in blends but also in peripheral initialisms) which are neither inflectional nor derivational morphemes, nor combining forms (*electro-*, *-scope*), and whose length generally allows their identification as belonging to a previous word” (López Rúa 2002: 37-38; italics mine). It seems that the more general definition of splinters as “parts of truncated words that do not necessarily coincide with syllables or morphemes” (Cacchiani 2011: 106) does not make a difference between splinters and initials.

Splinters differ from initials in that between the splinter and the source word there is some “relationship of meaning” (Adams, in Danks 2003: 13), which is not the case with initials when abbreviations and acronyms are formed. We think that such a relationship of meaning may also exist in the case of BAC. This means that the initial preserved may function as a splinter, especially when it recurs in a number of derived forms where it stems from the same source word. We have come across the following splinter-like initials in lexical blends: *V-* (from *video*), as in *vlog* (< *video* + *blog*); *F-* (from *fake*), as in *fushi* (< *fake* + *sushi*); *M-* (from *man/ male*), as in *mimbo* (< *male* + *bimbo*); *S-* (from *supersymmetry*), as in *sparticle* (< *supersymmetry* + *particle*), etc.

These initials may however occur in other blends where they are traceable to other source words, which may hamper the decipherability of the derived word, e.g.: *vog* (< *volcanic* + *smog*), *faby* (< *food* + *baby*), *muppet* (< *marionette* + *puppet*), *sapplet* (< *social* + *applet*), etc.

We have identified two large groups of BAC: 1) blends whose first component is orthographically represented by a single letter (*pkiller* < *player* + *killer*); and 2) blends whose first or second component is an initialism (*UFOfals*). We do not include in the first group blends with graphic and/or phonic overlap, e.g.: *lupper* (< *lunch* + *supper*, the place of overlap underlined) because in this case what is left from the source words are splinters (*lu-*, *-upper*) and we cannot say which source word the

overlapping material belongs to. However, we allow for graphic and/or phonic overlap in the second group of blends because this does not hamper the identification of the initialism as a component of the blend.

Blends whose first component is orthographically represented by a single letter are mentioned by Bauer as examples of *word manufacture*. Bauer includes them into the category of mixed formations which are a compromise between two or more word-formation processes or “of the product of one of the processes [...] and an unaltered lexemic base or a normal affix” (Bauer 1983: 239-240). Bauer gives an example derived from three source words: *scramjet* < *supersonic combustion ramjet*. We think that such examples lie at the crossover of the processes of abbreviation, composition, and blending.

In the first group of blends, we have discovered a number of subgroups with recurring source words which are not abbreviated but may be clipped or kept intact. We will form the subgroups on the basis of the source word which is *not* abbreviated in the derived one. We consider the derived forms to be blends of a sort since there is deleted material from all source words and the point of deletion coincides with the juncture of the components. With clipped compounds (e.g.: *wi-fi*), the point of deletion of linguistic material is not superimposed on the place where the lexemes are joined.

The subgroup of “yuppie” is by far the most prominent one. “Yuppie” is itself a product of abbreviation since it combines the initials of three source lexemes (< *young urban professional*) and the diminutive suffix *-ie*. It is pronounced as a regular word and may be considered to be an acronym-like mixed formation. The near-acronymic status of “yuppie” is, however, most probably unclear to many language users. This subgroup includes six derived two-component words and two derived three-component words: *buppie* < *black* + *yuppie*, *guppie* < *gay/ green* + *yuppie*, *suppie* < *southern* + *yuppie*, *huppie* < *Hispanic/ hippie* + *yuppie*, *duppie* < *depressed* + *yuppie*, *luppie* < *lesbian/ Latino* + *yuppie*, *scuppie* < *socially conscious yuppie*, *skippie* < *school kid* + *yuppie*. It is obvious that with some examples the origin of the first component is unclear, which is due to the great amount of material deleted from the first source word. The first two components of *skippie* are more evident orthographically but when pronounced the derived word manifests the presence of some phonic overlap (between [sk] from *school* and [k] from *kid*). If we accept that the first component is represented by the splinter [sk-] and the second one by the splinter [ki-], we may have to exclude *skippie* from the group of BAC.

Orthographically, however, *skippie* is an example of two abbreviated source words and a clipped third component.

In the subgroup of “*selfie*”, we have come across four examples: *belfie* < *butt* + *selfie*, *felfie* < *farm (animal)* + *selfie*, *velfie* < *video* + *selfie*, *welfie* < *workout* + *selfie*. The latter example has two more interpretations (*wealthy* + *selfie*; *welfare* + *selfie*) which fall outside the group of BAC because of the phonic and graphic overlap between the source words.

The subgroup of “*blog*” is interesting as well because the source word “*blog*” is a product of clipping. P. López Rúa treats “*blog*” as a clipped compound produced by fore clipping and a whole word (in Munat, ed. 2007: 153): *blog* < *web* + *log*. Again, we do not think that language users are aware of the clipping process that has brought about “*blog*” which functions as a full-fledged word. “*Blog*” is blended with other words to form: *vblog/ vlog* < *video* + *blog*, *flog* < *fake* + *blog*, *plog* < *personalized* + *blog*, *glog* < *graphic* + *blog*, *crog* < *carefully researched* *blog*. With the exception of *vblog*, “*blog*” has been clipped in all derived words. *Vblog* may be treated as a mixed formation touching upon clipped compounds, blends and initialisms, produced by hind clipping and an entire word. With the other examples in the subgroup, however, the point of deletion of linguistic material coincides with the point of fusion of the source words, which makes us include them into the category of blends.

The subgroup of “*ugly*” also comprises a few representatives such as *dugly* < *dog* + *ugly*, *hugly* < *hog* + *ugly*, *fugly* < *fat* + *ugly*, *rugly* < *really* + *ugly*. The first source word in *fugly* may have an alternative interpretation as an f-word, in which case there will be phonic and graphic overlap and we will deal with the *fu-* splinter. The example of *bugly* < *butt* + *ugly* has been left out for the same reasons.

One of the smallest subgroups is that of *leisure-words* and we have found only two members: *bleisure (travel)* < *business* + *leisure*, *weisure* < *work* + *leisure*. From the viewpoint of pronunciation, *weisure* may also be regarded as an ironic corruption of *leisure* due to the replacement of the clear [l] consonant with the [w] semi-vowel.

There are two members of the *shorts-group* as well: *jorts* < *jeans* + *shorts*, *norts* < *Nike* + *shorts*. The example of *corts* < *corduroy* + *shorts* has been omitted here because of the phonic and graphic overlap at the juncture of the two source words (see the splinters *cor-* and *-orts*).

Blends whose first or second component is an initialism can be subdivided into two subgroups depending on whether there is some phonic

or graphic overlap between their components. We think that the unpredictability and indecipherability of these blends are doubly intensified because of the coupling of the processes of abbreviation and blending.

Initialism-containing blends with graphic and/or phonic overlap are, for instance: *WAPathy* < *Wireless Application Protocol* + *apathy*, *FOBbit* < *Forward Operating Base* + *hobbit*, *troLOL* < *troll* + *Laughs Out Loud*, etc. Most initialism-containing blends in our corpus of examples exhibit overlap of some sort, which seems to be the rule rather than the exception.

Initialism-containing blends without graphic or phonic overlap are, for instance: *LOLtard* < *Laughs Out Loud* + *retard*, *FOBlish* < *Fresh Off Boat* + *English*. The second example shows that initialisms can be ambiguous because the same initialism may be derived from a number of different phrases (see *FOB* < *Forward Operating Base*).

As far as the pronunciation of such blends is concerned, the components of the blend are often selected in such a way so as to resemble the pronunciation of the source unit which is clipped (*not* abbreviated), e.g.: *LOLocaust* and *holocaust*, *NODgeball* and *dodgeball*, etc. This may be one of the reasons why phonic overlap is preferred with initialism-containing blends. One of our examples draws the attention because it contains not the acronym itself but its “pronunciation-spelling”, namely *veepstakes* < *veep* (*VP* < *vice-president*) + *sweepstakes*.

Prototypicality of the Blends with an Abbreviated Component

On the basis of the examples given so far, we can now redefine the term “lexical blend with an abbreviated component”. *A lexical blend with an abbreviated component is a derived word stemming from two or more source words where 1) the syllabic onset of the first component(s) replaces that of the second (or last) component and is orthographically represented by a single letter with no phonic or graphic overlap at the point of fusion or 2) one of the source elements is replaced by an initialism which may or may not overlap phonically and/or graphically with the linguistic material preserved from the other source word(s).* In this way, we restrict Fischer’s definition above in order to distinguish blends with *abbreviated* components such as *FOBlish* from blends with *clipped* components of the type of *smog* and *brunch*.

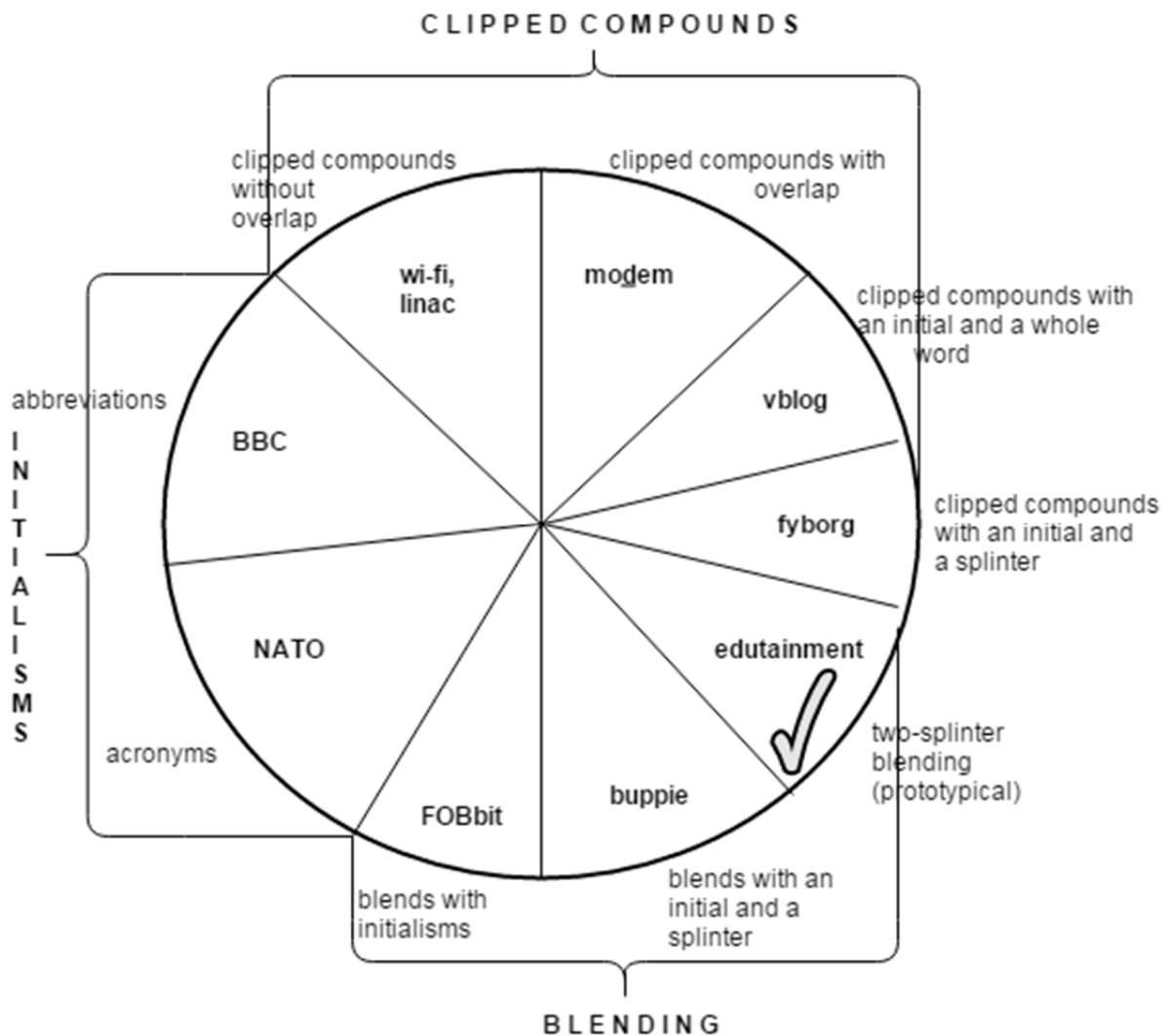
Taking into account all the problems with the linguistic analysis of blending, it seems most appropriate to adopt a prototypicality approach although this does not make us immune to problems of description. Bauer, for instance, makes the following point: “The trouble with prototypical

categories is that as you move away from the prototype you cannot tell whether you are now in another area of description or only in a less prototypical part of the same domain” (Bauer, in Renner et al., eds. 2012: 19). Nevertheless, the prototypicality approach is for the most part the best option we have at present. Some authors opt for the prototypicality approach when the word-formation process they analyse is difficult to delineate. Luizova-Horeva, for instance, discusses composition in terms of the prototypical categories studied by Cognitive Linguistics by positioning the most typical examples of composition at the core and the less typical ones – in the periphery whose boundaries are fuzzy and not clear-cut (Luizova-Horeva 2015).

The prototypicality approach rests on some constraints which are accepted as necessary so that the derived form can be included into the group of blends. The major constraints posited by us are as follows: 1) blending either involves clipping of at least one source word or if no clipping is observable, there will be phonic and/or graphic overlap at the juncture of the source words; 2) clipping produces splinters, whereas abbreviation produces initials/ initialisms (but see Fandrych 2008 on splinters); 3) if all source words are clipped, they are composed of an initial splinter from the first source word and a terminal splinter from the second/ last source word (in support of Bat-El, in Brown, ed. 2006, for whom forms where the right edges of the source units are truncated are clipped compounds); 4) two-splinter derived forms complying with constraint 3 and demonstrating phonic and/or graphic overlap and haplologic forms are more prototypical than two-splinter forms complying with constraint 3 with no overlap; 5) blends in which one of the components is kept intact are regarded as less typical (see, for instance, Thornton, in Tonelli and Dressler, eds. 1993).

Looking at the diagram below, we see the distance of each process from the formation of initialisms or from prototypical two-splinter blending. For instance, words like *FOBbit* are closer to initialisms and further away from prototypical blending than words of the type of *buppie*. Clipped compounds are considered here as a separate category although some linguists include them into the group of blends (see López Rúa 2002; López Rúa, in Munat, ed. 2007). Mixed formations between clipped compounds and blends, such as *fyborg* < *functional* + *cyborg* (< *cybernetic organism*), may be regarded as closer to blending than examples like *vblog* because in the former case both source words undergo reduction coinciding with the point where they are fused (cf. prototypical blending as described by constraint 4) above).

Diagram 1. Some non-morphemic word-formation processes involving shortening of the source words/ phrases

Alternatively, taking into account López Rúa’s application of the prototypicality approach, which rests on six parameters, we may accept the following: 1) in their unexpanded form blends are orthoepic; 2) their degree of shortening is medium; 3) the degree of phonic integration of blends ranges from high to medium, i.e. there is phonic overlap or the linguistic material preserved from the source words is simply combined, but it forms a syllable or a pronounceable sequence; 4) the source units of blends are usually two words (not phrases); 5) blends are usually written in small letters; and 6) are used in both speaking and writing (López Rúa 2002: 41). With the help of five of the six parameters (because we do not have enough information on the sixth one), we can compare some BAC (Table 1). In each case, the prototypicality parameter which the derived word observes is ticked. Thus, we can conclude that *buppie* is more

prototypical than *vblog* and *vblog* is more prototypical than *FOBbit*. However, determining the degree of shortening of the source units seems to be problematic because it pertains to more than one lexeme: the degree of shortening of one of the source words may be maximal while that of the other source word may be minimal, as is the case of *vblog*. What is more, we still face the problem of distinguishing between word-initial splinters and initials. Therefore, a disadvantage of the prototypicality continuum is that it is constructed somewhat intuitively.

	<i>FOBbit</i>	<i>buppie</i>	<i>vblog</i>
Pronunciation	Orthoepic	Orthoepic	Orthoepic
Degree of shortening	High: an initialism is combined with a splinter	Medium: an initial (or a splinter shorter than a syllable) is combined with a splinter	Lower: an initial (or a splinter shorter than a syllable) is combined with a whole word
Phonic integration	High: phonic overlap	Medium: no phonic overlap but a pronounceable sequence	Medium: no phonic overlap but a pronounceable sequence
Number and character of source units	Four source units: a phrase from three words is combined with a word	Two source words	Two source words
Orthography	Combination of small letters and capitals	Small letters	Small letters

Table 1. Application of the prototypicality approach as based on five, out of six, parameters

Conclusion

The present article has tried to show some of the gray areas between blending and initialism formation in support of the prototypicality approach to the study of lexical blending. The gray areas between blending and other word-formation processes have been touched upon by many linguists (see, for instance, Danks 2003), but the problems with definitions and analysis still remain due to the proliferation of mixed formations. No matter whether we regard such formations as word manufacture or not, the point is that recent years have witnessed a constantly growing number of

such derived words in English. Blends proper, although the status of blending may be questioned as well, and mixed formations are perceived by language users as trendy and topical, which to a great extent is attributable to their odd morphology and, most often than not, odd semantics.

Although at present we cannot resort to hard-and-fast definitions or rules in order to position shortening word-formative devices under a specific rubric, some problems remain to be solved. In view of the focus of the present paper, it seems that most problematic is the notion of “splinter” which should be further clarified or rejected altogether. Like the term “blending”, the term “splinter” is quite fuzzy, which makes us opt for the prototypicality approach when discussing splinters as well. However, it is not clear what the prototypical splinter should look like in terms of its size and presence or absence of relationship of meaning between the splinter and the derived word. That is why it is hard to distinguish between initials and word-initial splinters and this obstructs the analysis of the derived forms containing such elements. It seems that the more we analyse blending and related word-formative devices, the greater the number of the gray areas we discover. Therefore, we think that the “degree of shortening” constraint needs further elaboration because it affects the way we perceive acronyms, abbreviations, blends, and clipped compounds.

REFERENCES

- Adams 1987:** Adams, V. *An Introduction to Modern English Word-Formation*. London and New York: Longman, 1987.
- Algeo 2010:** Algeo, J. *The Origins and Development of the English Language*. Boston: Cengage Learning, 2010.
- Bauer 1983:** Bauer, L. *English Word-Formation*. Cambridge, New York: CUP, 1983.
- Brown, ed. 2006:** *Encyclopedia of Language and Linguistics*. Ed. by K. Brown. Amsterdam, London: Elsevier, 2006, 66 – 70.
- Cacchiani 2011:** Cacchiani, S. On Unfamiliar Italian Lexical Blends from Names and Nouns. // *Linguistica*. 2011, 51, 105 – 120.
- Cannon 1989:** Cannon, G. Abbreviations and Acronyms in English Word-Formation. // *American Speech*. 1989, Vol. 64, № 2, 99 – 127.
- Danks 2003:** Danks, D. *Separating Blends: A Formal Investigation of the Blending Process in English and Its Relationship to Associated Word Formation Processes*. Unpublished PhD thesis. University of Liverpool, 2003.

- Fandrych 2008:** Fandrych, I. Submorphemic Elements in the Formation of Acronyms, Blends and Clippings. // *Lexis*, 2008, 105 – 123.
- Fischer 1998:** Fischer, R. *Lexical Change in Present-Day English: A Corpus-Based Study of the Motivation, Institutionalization, and Productivity of Creative Neologisms*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1998.
- López Rúa 2002:** López Rúa, P. On the Structure of Acronyms and Neighbouring Categories: a Prototype-Based Account. // *English Language and Linguistics*, 2002, 6, 31 – 60.
- Luizova-Horeva 2015:** Луизова-Хорева, Ц. *Английски и български съществителни имена от областта на туризма, образувани чрез композиция*. [Luizova-Horeva, Ts. *Angliyski i balgarski sashtestvitelni imena ot oblastta na turizma, obrazuvani chrez kompoziciya*. Unpublished PhD thesis.] Sofia, 2015.
- Minkova and Stockwell 2009:** Minkova, D., R. Stockwell. *English Words: History and Structure*. Cambridge: CUP, 2009.
- Munat, ed. 2007:** *Lexical Creativity, Texts and Contexts*. Ed. by J. Munat. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 2007, 137 – 159.
- Renner et al., eds. 2012:** *Cross-Disciplinary Perspectives on Lexical Blending*. Ed. by V. Renner, F. Maniez, P. Arnaud. Berlin, Boston: Mouton de Gruyter, 2012, 11 – 22.
- Ronneberger-Sibold 2006:** Ronneberger-Sibold, E. Lexical Blends: Functionally Tuning the Transparency of Complex Words. // *Folia Linguistica*, 2006, Vol. 40, 1-2, 155 – 181.
- Tonelli and Dressler, eds. 1993:** *Natural Morphology: Perspectives for the Nineties*. Ed. by L. Tonelli, W. U. Dressler. Padova: Unipress, 1993, 143 – 155.

**АБРЕВИАЦИЯТА КАТО НАЧИН НА ТЕРМИНООБРАЗУВАНЕ
В ОБЛАСТТА НА СПОРТА
В НЕМСКИЯ И БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК**

Иванка Танева

Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**THE ABBREVIATION AS A PATTERN OF TERM
FORMATION IN THE AREA OF SPORTS IN GERMAN
AND IN BULGARIAN**

Ivanka Taneva

Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The use of abbreviations is one of the most characteristic features of terminologies. The paper examines the problems of the formation, representation and usage of terms in German and Bulgarian terminological systems of sports. Because of the various structural, phonetic, orthographic and semantic specifics, their proper description is a problematic matter in the lexicological research.

Key words: abbreviation; terminology, term formation, homonymy

Постановка на проблема, предмет и цел на изследване

Според Шрьодер (Шрьодер 1985: 1999) връзката между абрeвиацията като средство за оптимизиране на комуникацията в структурен, семантичен и прагматичен аспект и езиците за специални цели може да се проследи още от 19. век.

Щайнхауер (Щайнхауер 2000: 2) отбелязва засилване на тази тенденция, обръщайки внимание на високата честотност на използване на съкратени форми и в съвремието. Това поставя сериозни предизвикателства при комуникацията между специалисти в съответната област на знанието, пред преводачи, лексикографи и в сферата на езиковото обучение.

Предмет на настоящата статия е съпоставителният анализ на структурните и семантичните разновидности на термините в областта

на спорта, образувани чрез метода на абрeвиация в немския и българския език.

Известно е, че спортната терминология отразява система от понятия за организация и осъществяване на спортна дейност¹. Терминосистемата на спорта се отличава с разклонена структура и терминологичните единици са разпределени на тематични групи по различни видове спорт с тясно специализирани наименования. Тя включва общонаучни² и общоспортни понятия³, характеризира се с достъпност и разбираемост за любители на спорта, журналисти и коментатори⁴ и с употреба извън рамките на професионалната комуникация.

Целта на изследването е да се разкрият формалните, респ. структурните особености и общите характеристики на продуктите на абрeвиация, да се установят и да се посочат най-продуктивните модели и основните терминологични ядра в двата езика.

Материалът на изследването е ексцерпиран от посочените след статията източници.

Особености на абрeвиацията като начин на терминологична номинация

Абрeвиацията е процес, при който чрез отсичане на сегменти на една по-дълга терминологична единица се образува кратък равнозначен термин (Коблер-Трил 1994: 14).

В настоящото примерно изследване под „термин“⁵ разбираме лексема⁶, означаваща понятие в определена област на знанието. Във функцията си на родово или видово понятие в съответната терминологична

---

¹ Състезания, спортни деятели, спортни организации, видове спорт, спортна активност и др.

² Свързани с анатомията, биологията, физиката, химията, медицината и др.

³ Напр. от сферата на биомеханиката, биофизиката, биохимията, тренировъчни процеси, състезания и др.

⁴ В резултат на горепосочената разширена сфера на употреба на спортните термини и излизането им от терминологичната система на спорта те губят своите терминологични свойства.

⁵ Терминът се разграничава от периферни явления на специализираната лексика, като полутермините, наречени още професионализми, използвани в практическата комуникация в определена специалност, като професионалната лексика. Те са полуофициални недефинирани наименования, синоними или дублети на термините, функционират в разговорната реч, като при тях няма систематичност. Специализираните жаргонизми също не са дефинирани за разлика от термините, не се характеризират с еднозначност и прецизност и се отличават с ограничена употреба, експресивност и образност.

⁶ Дума или словосъчетание.

система той се характеризира с еднозначност, конвенционалност, емоционална и стилистична неутралност, краткост (Манолова 1984: 9).

В терминологията продуктите на абрeвиацията се смятат за терминологични дублети. Те са графично и фонетично самостоятелни, съществуват паралелно с изходната форма и могат да я заменят като неин семантичен дублет, респ. вариант в съответните текстове.

Тъй като предмет на настоящото изследване е съпоставителният анализ на продуктите на този процес, са необходими следните уточнения. В немския език след дългогодишен терминологичен хаос⁷ в резултат на интензивни изследвания от 80-те години на миналия век са утвърдени и ясно се разграничават понятията *Abkürzung*⁸ и *Kurzwort*⁹. В българската лингвистична литература се разграничават *графични* и *лексикални абрeвиатури*, респ. *графични* и *лексикални съкращения* (Крумова, Чоролеева 1982: 46 – 47).

Лексикалните абрeвиатури, респ. *лексикалните съкращения* отговарят на немското понятие *Kurzwort*, т.е. те имат собствена фонетична реализация, граматични особености, представляват варианти, респ. лексикални дублети на изходната лексема и могат да бъдат основа на нови словообразователни продукти. По-надолу за краткост под абрeвиатура ще се разбира еквивалентът на *Kurzwort*, т.е. *лексикална абрeвиатура*.

Морфологични, структурни, семантични, фонетични и правописни особености на продуктите на абрeвиация

За разлика от другите продукти на терминологична номинация чрез словообразуване¹⁰, които се открояват с бинарна структура¹¹ и са продукт на разширяване¹², респ. обединяване¹³, или просто променят статуса си като част на речта¹⁴, лексикалните абрeвиатури нямат бинарна структура и не променят статуса си.

---

⁷ „Man liest von Abkürzungen, Kürzungen, Kürzeln, Kurzwörtern, Stützwörtern, Abbréviaturen, Siglen, Akronymen, Initialwörtern usw.“ (Ронебергер-Зиболд 1992: 5).

⁸ Само графичен вариант на изходната лексема, при който съкратената графична форма се произнася като пълната форма на изходната лексема.

⁹ Реализира се графично и фонетично като дума и функционира като вариант на изходната лексема.

¹⁰ Морфологичен метод.

¹¹ Композитуми, деривати.

¹² Префиксация и суфиксация.

¹³ Композиция.

¹⁴ Напр. преминаване от категорията глагол, наречие, прилагателно име в категорията съществително име.

Характерен за тях и в немския, и в българския език е афинитетът изключително към съществителни имена¹⁵.

Според Радева (Радева 2007: 62) това е така, защото абривиатурите „са резултат от съкращаване на словосъчетания и сложни названия, съдържащи съществително име като основен компонент“¹⁶.

В немския език редуцираната форма наследява морфологичните характеристики на изходната лексема. В много редки случаи родът може да се различава от този на разгърнатата форма¹⁷.

Склонението на абривиатурата е подчинено на склонението на разгърнатата форма. При формите на родителен падеж в мъжки и среден род единствено число е допустимо отпадането на флексията 's'¹⁸. Вариантите на морфемите за маркиране на множествено число в немския език при абривиатурите са изключително оскъдни. Завършващите на гласна абривиатури получават окончанието 's'¹⁹, а при инициалните абривиатури то може и да се изпусне.²⁰ За разлика от немския език, където изключенията са няколко на брой²¹, в българския език абривиатурата често има различен род от този на изходната лексема²², тъй като определяща е нейната фонетична форма. Граматичните форми за множествено число и членуването на съкратената форма в българския език зависят от рода на абривиатурата, който се определя от неговото окончание (гласен или съгласен звук). Според Кирова (2010:

¹⁵ Като много редки изключения в немския език абривиатури могат да бъдат прилагателни имена или глаголи. В шведския език напр. абривиацията е застъпена при прилагателните имена и глаголите.

¹⁶ Тъй като според някои разбирания в терминознанието термини могат да бъдат само съществителни имена, субстантивирани прилагателни имена, субстантивирани глаголи или субстантивирани словосъчетания (Попова 2012: 42), се предполага, че абривиацията засяга в значителна степен терминологичните единици в областта на спорта.

¹⁷ Най-често като пример се привежда в немския език *das Foto* (*die Fotografie*), въпреки че според мен тук става въпрос за външна заемка, тъй като двете форми се срещат и в други езици. В българския език съкратената форма *фото* е развила самостоятелно значение на фотографско ателие, различна от изходната лексема *фотография*.

¹⁸ Напр. *der Lkw – des Lkw*.

¹⁹ Напр. *Akkus, Demos*.

²⁰ Напр. *die Lkws/die Lkw*.

²¹ Най-често в немската лингвистична литература се посочва като пример *das Foto < die Fotografie* (*фото < фотография*), при който пример всъщност става въпрос за външна заемка, а не за абривиация в рамките на езика.

²² Данък добавена стойност (м. р.) > (ср. р.) *ДДС-то*, висше учебно заведение (ср. р.) > *вуз* (м. р.).

171), ако инициалните абривиатури не завършват на съгласен звук, преминават в среден род. При отсечените думи обикновено се наследява родът на изходната лексема²³ и съответните форми за членуване и множествено число.

Структурните особености и типологията на абривиатурите се определят от отделените сегменти на разгърнатата форма и тяхната комбинация.

Според Гройле (Greule 1996: 197) при абривиацията се създава впечатлението за хаотично съкращаване на изходната форма без всякакви правила, затова и типологиите се базират на структурата на абривиатурата като краен продукт. В настоящия материал ще се използва модифициран вариант на класификацията на Коблер-Трил (Kobler-Trill 1994: 62). Тя разграничава видовете абривиатури според следните критерии:

- Брой на сегментите на изходната лексема
  - а) унисегментални абривиатури (отсечени думи), при които може е отсечен само начален сегмент²⁴, краен²⁵ или сегмент от средата²⁶ на разгърнатата форма;
  - б) мултисегментални абривиатури, образувани от няколко не-последователни сегмента, които могат да бъдат:
    - звуково-буквени²⁷,
    - звукови²⁸,
    - сричкови²⁹;
  - в) групови абривиатури:
    - частично съкратени³⁰,
    - телескопични думи³¹.

---

²³ Спец < специалист.

²⁴ *Kopfwörter*.

²⁵ *Endwörter*.

²⁶ *Rumpfwörter*.

²⁷ *Buchstabierwörter*. Съставени са от първите букви на пълната форма, като се произнасят съответните букви, напр. *ADP (a-de-pe)* < Adenosinediphosphat; *АДФ (а-де-фе)* < Аденозиндифосфат.

²⁸ Произнасят се като дума, напр. *UFO/Ufo*, *БОК*.

²⁹ Образувани са от сричките на началните сегменти на две или повече думи, напр. *Kita*, *самбо*.

³⁰ Образувани са от една съкратена и една непроменена част на изходната лексема пълна дума, напр. *физкултура*, *Eurasien*, *H-Milch* < *haltbare Milch*.

³¹ Образувани са от началния сегмент на първия и крайния сегмент на втория компонент на пълната форма на лексемата, напр. *Naturdokter* < *Naturheildokter*, *бионика*.

• Според фонетичната реализация на съкратената форма могат да бъдат:

- а) фонетично свързани³²,
- б) фонетично несвързани, т.е. звуково-буквени³³,
- в) с допускане и на двата варианта на произнасяне³⁴.

Относно правописните особености на абривиатурите в немския език не се разграничава строго изписването на съществителни нарицателни и съществителни собствени имена³⁵, докато в българския правопис това е подчинено на различни правила.

При груповите съкращения собствените имена се изписват с първа главна буква, а апелативите с малка буква.

При инициалните съкращения на съществителни собствени имена изписването е винаги с главни букви, независимо че някои сегменти на изходната лексема се изписват с малки букви³⁶. Те се изписват също с главни букви, когато се използват като неизменяеми думи, а когато се използват като нарицателни имена, се изписват с малки букви.

В немския език окончанието за множествено число и родителен падеж в мъжки и среден род 's' се изписва с малка буква. В българския език при инициалните съкращения от главни букви маркерите за членуване и множествено число се изписват след дефис³⁷. При използването им като нарицателни имена изписването е слято.

Изписването на различни варианти на инициалните съкращения³⁸ в немския език в определени случаи е допустимо.

Докато в немския език не се срещат паралелни форми на инициална абривиатура и нейната изписана фонетична реализация, в българския език това е възможно³⁹.

Относно структурата на разгънатата форма като основа за редуциране в езиковедската литература се посочват прости съществителни имена, многокомпонентни композитуми, словосъчетания или комбинации от изброените изходни форми. Изходните лексеми могат да бъ-

³² Произнасят се като цяла дума, напр. *TÜV*.

³³ Произнасят се буква по буква, напр. *ADAC*. В българския език при инициалните съкращения се спазват фонетичните изисквания за произнасяне на съгласните букви с изключение на съгласната 'к'³³.

³⁴ Напр. *FAZ*.

³⁵ Всички съществителни имена в немския език се изписват с първа главна буква.

³⁶ Напр. *ПУ*.

³⁷ Напр. *НСА-то*.

³⁸ Напр. със и без точка, изписване с главни букви, респ. изписване с малки букви.

³⁹ Напр. *GSM* – джиесем, *CV* – сиви.

дат заемки, домашни думи или съчетания от тях. Като предпоставка, респ. първа стъпка при съкращаването се разхлабва структурата, след което се отделят съответните сегменти на абривиатурата, които могат да бъдат, както е посочено по-горе, думи, срички или букви и звукове.

Структурно-семантичен анализ на спортните термини дублети

На основата на горните теоретични постановки се анализират абривиатурите в спортната терминология, ексцерпирани в настоящия корпус. В изследвания материал не са взети под внимание абривиатури, при които съкращението е направено в изходния език, а в приемния език на тях не съответства разгърнатата форма, което ги прави външни заемки⁴⁰. Също така са изключени композитуми с конфикс като първи елемент⁴¹.

Немски език		Български език	
Разгънатата форма	Абривиатура	Разгънатата форма	Абривиатура
<i>Körperschwerpunkt</i>	<i>KSP</i>	<i>Теория и методика на физическото възпитание</i>	<i>ТМФВ</i>
<i>Olympiastützpunkt</i>	<i>OSP</i>	<i>Национална спортна академия</i>	<i>НСА</i>
<i>Kreatinphosphat</i>	<i>KT</i>	<i>Лечебна физкултура</i>	<i>ЛФК</i>
<i>Sportwissenschaft</i>	<i>SpoWi</i>	<i>Максимално потребление на кислород</i>	<i>МПК</i>
<i>Weltmeisterschaft</i>	<i>WM</i>	<i>Български олимпийски комитет</i>	<i>БОК</i>
<i>Europameisterschaft</i>	<i>EM</i>	<i>самозащита без оръжие</i>	<i>самбо</i>
<i>Adenosindiphosphat</i>	<i>ADP</i>	<i>аденозиндифосфат</i>	<i>АДФ</i>
<i>Adenosintriphosphat</i>	<i>ATP</i>	<i>аденозинтрифосфат</i>	<i>АТФ</i>
<i>Deutscher Sportlehrerverband</i>	<i>DSL V</i>	<i>аеробен праг</i>	<i>АП</i>

Изходната лексема на кратката форма в българския език в мнозинството от случаите е словосъчетание, докато в немския език тя често е композитум.

Така наречените унисегментални абривиатури при Коблер-Трил (Коблер-Трил 1994: 62) са представени в настоящия корпус само в немския език – *Auswahl* от *Auswahlmannschaft*, *Einzel* от

⁴⁰ Напр. *FT-Faser*.

⁴¹ Напр. *микроцикъл*.

Einzelwettkampf. И при двете абривиатури отсичането е на морфемната граница, като първата основна лексема става носител на цялото значение на композитума.

При *Einzel* е налице рядко срещаното отклонение на рода на съкратената форма от този на изходната лексема в немския език – *der Einzelwettkampf* е в мъжки род, *das Einzel* е в среден род.

Това слабо застъпване на този тип абривиатури в немската терминология и липсата им в българската не е изненадващо. Щайнхауер (Щайнхауер 2000: 77) смята, че унисегменталните абривиатури са характерни предимно за разговорния език. Освен това самостоятелността на този вид синоними не е желателна в терминологията.

Според Зидарова (Зидарова 2008: 218) при отсичане на крайния сегмент „невинаги се запазва семантично значимата част [...]“. Експресивността на този похват е причина той да се използва и в младежкия сленг“. Вероятно и затова при терминологичната номинация посоченият метод не е предпочитан.

При т.нар. мултисегментални абривиатури според Коблер-Трил (Коблер-Трил 1994: 62) доминират и в двата езика трибуквените инициални съкращения. Това са изключително звуково-буквени абривиатури, напр. в немския език – *DVZ, EMS, KSP, ATP, ADP, UWV, HKS, ESA, OSP*; в българския език – *АДФ, АТФ, КТФ, ЛФК, БОК, НСА, МПК*.

Инициални съкращения, състоящи се от две букви, които в немския език според Ронебергер-Зиболд (Ronneberger-Sibold 1996: 280) позволяват структурно и фонетично оптимизиране на сричката, т.е. двусричие и отвореност на сричката, са представени основно с немски абривиатури в изследвания корпус, напр. *AT (autogenes Training), IT (ideomotorisches Training), IK (intramuskuläre Koordination), WM (Weltmeisterschaft), EM (Europameisterschaft), TE (Trainingseinheiten)*.

Примери на двубуквените инициални абривиатури в българския език в настоящия материал са изключително слабо застъпени – *АП (аеробен праг)*. Българските еквиваленти на *WM (Weltmeisterschaft)* – *СП (световно първенство)* и *EM (Europameisterschaft)* – *ЕП (европейско първенство)* за разлика от немските нямат фонетична реализация.

Инициални абривиатури, съставени от четири букви, са представени и в двата езика, напр. в немския език – *DSLTV (Deutscher Sportlehrerverband), WNTB (wöchentliche Netto-Trainingsbelastung), BISP (Bundesinstitut für Sportwissenschaft)*; в българския език – *ТМФВ (теория и методика на физическото възпитание), ЕРСК (Единна републиканска спортна класификация)*.

Абревиатури с повече от четири букви и в двата езика не са застъпени.

Сричковите абревиатури, образувани от сричките на началните сегменти на изходната лексема, макар и оскъдно, се срещат и в българския, и в немския език – *SpoWi (Sportwissenschaft)*, *самбо (самозащита без оръжие)*⁴².

Структурният тип групови абревиатури е застъпен в корпуса само в българския език с единствена форма – *физкултура (физическа култура)*.

Така нареченото деабревиатурно терминообразуване⁴³ в изследвания материал е представено и в немския език, и в българския език – *SPRINT (Sportwissenschaftliches personalisiertes Recherche- und Informationsnetzwerk Trainingswissenschaft)*, *ПАНО (праг на аеробен обмен)*. Относно морфологичните особености на абревиатурите в корпуса може да се установи, че в немския език почти няма отклонение от рода на разгърнатата форма⁴⁴, докато в българския език различията преобладават при абревиатурите с разгърнатата форма предимно от женски род и по-малко от мъжки род. Родът се запазва при разгърнати бази от среден род. В примерите за запазване на мъжки род основите на разгърнатите форми са заемки от гръцки и латински език.

Ж.р. > ср.р.	М.р. > ср.р.	Ср.р. > ср.р.	М.р. > м.р.
Теория и методика на физическото възпитание – ТМВФ	Аеробен праг – АП	Максимално потребление на кислород – МПК	Аденозиндифосфат – АДФ БОК – Български олимпийски комитет
Национална спортна академия – НСА	Праг на аеробен обмен – ПАНО	–	–
Лечебна физкултура – ЛК		–	–
Самозащита без оръжие – самбо		–	–

⁴² За немския език тази лексема е заемка, защото на нея не съответства разгърнатата форма.

⁴³ Образуване на термини от мотивиращи инициални абревиатури.

⁴⁴ Изключение: *der Einzelwettkampf* – м. р., *das Einzel* – ср. р.

Примерите на абривиатурите потвърждават твърдението на Коблер-Трил (Коблер-Трил 1994: 190), че универбирането на словосъчетания повишава синтактичните и словообразователните възможности на изходните лексеми. Освен това в съкратената форма рядко се включват предлози и съюзи.

Абривиатурите могат да се включват като компоненти в други словообразователни продукти. Това се отнася изключително за немския език, в който дълги композитуми трябва да се свържат с още по-дълги композитуми или със словосъчетания, които не позволяват словообразуване.

Примерите в корпуса показват, че абривиатурите участват като първи компонент в словообразователния продукт, като образуват в немския език т.нар. *Bindestrichkomposita*⁴⁵, напр. *ATP-Resynthese (Resynthese des Adenosintri-phosphats)*, *PNF-Methode (Methode der propriozeptiven neuromuskulären Fazilitation)*, *WS-Gymnastik (Wirbelsäulengymnastik)*. Представени са и композитуми с абривиатури като втори компонент, които в лингвистиката се посочват като изключения, напр. *Leichtathletik-WM (Leichtathletikweltmeisterschaft)*, *Fußball-EM (Fußballeuropameisterschaft)*. В българския език абривиатурите влизат като елементи на словосъчетания, напр. *ресинтез на АТФ (ресинтез на аденозинтрифосфат)*, *ниво на МПК (ниво на максимално потребление на кислород)*.

Комбинации от абривиатури не са представени в изследвания материал и в двата езика.

В корпуса и за двата езика не е отбелязана деривационна активност чрез афиксация, която в лингвистиката се смята за силно ограничена при абривиатурите.

Относно статуса на термините дублети в анализирания материал може да се твърди, че в немския език голяма част от тях са вътрешни термини, използвани само в езика на спорта, напр. *WM (Weltmeisterschaft)*, *ESA (einheitliche Sichtung und Auswahl)*; *Olympiastützpunkt (OSP)*; *AST (allgemeiner sportmotorischer Test)*, *ФАКТ (fortlaufend adaptierter Krafttraining)*. За българския език този дял в изследвания материал е минимален *ТМФВ (теория и методика на физическото възпитание и спорта)*, *МОК (Международен олимпийски комитет)*.

И в двата езика са застъпени термини, заети от езика на:

⁴⁵ Написан с дефис композитум.

- медицината, напр. *ADP (Adenosindiphosphat)*, *АДФ (аденозиндифосфат)*, *МКК (максимална кислородна консумация)*;
- психологията, напр. *МАТ (Mentales Aktivierungstraining)*, *САН (самочувствие, активност и настроение)*;
- физиката – *КСП (Körperschwerpunkt)*.

Тематичните области, към които принадлежат терминологичните дублети в анализирания материал, са:

- спортна тренировка – *АСТ (Allgemeiner sportmotorischer Test)*, *ЕРСК (Единна републиканска спортна класификация)*;
- спортна медицина – *ADP (Adenosindiphosphat)*, *АДФ (аденозиндифосфат)*, *МКК (максимална кислородна консумация)*; *МПК (максимално потребление на кислород)*;
- състезания – *ЕМ (Europameisterschaft)*; *WM (Weltmeisterschaft)*;
- психическа подготовка – *МАТ (Mentales Aktivierungstraining)*, *САН (самочувствие, активност и настроение)*;
- висши учебни заведения – *НСА (Национална спортна академия)*, *ДСШС (Deutsche Sporthochschule)*;
- институции, организации, федерации – *БИСр (Bundesinstitut für Sportwissenschaft)*, *ДСБ (Deutscher Sportbund)*; *БОК (Български олимпийски комитет)*, *ММС (Министерство на младежта и спорта)*, *БФС (Български футболен съюз)*.

И в двата езика произходът на разгърнатите форми е разнороден – заемки, калки и домашни лексеми.

Правописни особености на абривиатурите в корпуса в немския език не са установени. В българския език при граматичните форми на инициалните съкращения след дефис се прибавят маркерите за членуване и множествено число *АДФ-то*, *БФС-то*. Нечленувана е абривиатурата *БОК*.

Известно е, че използването на абривиатурите в текст може да създаде проблеми при тяхното декодиране поради непрозрачност и склонност към омонимия, напр. *АТР (Adenosintriphosfat)* и *АТР (Association of Tennis Professionals)*. Стратегията, която се използва в текстовете, е разгърнатата форма да се изпише в скоби след първото въвеждане на абривиатурата, напр. *Dies ist die Methode des fortlaufend adaptierten Krafttrainings* (ФАКТ), или абривиатурата да се изпише в скоби след разгърнатата форма, напр. *Теорията на физическото възпитание (ТФВ) е научна и учебна дисциплина, която изследва и изучава закономерностите на физическото възпитание и спорта*.

Забелязва се, че след първото въвеждане на терминологичния дублет той не се редува с пълната форма, а неизменно се използва в

целия текст. Въпреки че при абривиатурите често се наблюдава колебание при изписването, в анализирания материал не са установени различни форми на изписване на една и съща съкратена форма. Това вероятно се дължи на факта, че изследваните абривиатури са термини, при които ортографични дублети не са желателни.

Заклучение

Използването на възможностите на абривиацията като средство за терминообразуване позволява създадените по този начин терминологични дублети да отговорят на изискването за прецизно, икономично и неутрално назоваване на понятия в една терминологична система. Съкратената форма рядко развива собствена семантика и със своята иконичност⁴⁶ тя изпълнява изискването за експлицитност на термина.

При сравняване на ролята на абривиацията като средство за номинация в немската и българската терминология на спорта се открояват – от една страна – общи характеристики, напр. неравномерно представяне на отделните типове абривиатури във всеки от езиците, наличие на инициални абривиатури, преобладаващо мултисегментални абривиатури, липса на деривационна активност на абривиатурите.

От друга страна – могат да се установят несъответствия в продуктивността.

Въз основа на изследвания материал може да се твърди, че абривиацията като начин на терминологична номинация в немската терминология на спорта е по-продуктивна, отколкото в българската. Това може да се обясни с особеностите на немския език. Тенденцията през последните десетилетия е към скъсяване на дължината на изречението, номинализация и увеличаване на употребата на прости изречения. При това съществителното име играе ключова информационна роля, за която са необходими нови словообразователни възможности, предоставени от продуктите на абривиацията.

За разлика от немския език в българската терминосистема на спорта липсват отсечени форми, а абривиатурите участват изключително като елементи в словосъчетания.

Еквиваленти на немските термини абривиатури в българския език се наблюдават при термини, в чиято разгърната форма са включени интернационализми, напр. *ADP (Adenosindiphosphat)* – АДФ (аденозиндифосфат), *IOK (Internationales Olympisches Komitee)* – МОК (Международен олимпийски комитет). На някои лексикални

⁴⁶ Всеки сегмент представлява част от изходната лексема.

абривиатури в немския език съответстват само графични в българския език⁴⁷.

В останалите случаи еквиваленти на абривиатурите в немския език са разгърнати форми в българския език.

Това представлява сериозен проблем в процеса на превод и съставяне на специализирани речници. Тъй като абривиатурите се създават най-често за удобство на адресанта, от преводача респ. лексикографа се изисква освен декодиране и установяване на разгърнатата форма в изходния език и използване на определени стратегии при тяхното предаване в целевия език⁴⁸.

И в двата езика въпреки установените различия абривиацията като метод на терминообразуване е универсален пример за езикова икономия (Зидарова 2008: 211), служи за облекчаване на капацитета на паметта⁴⁹ и интеграция на заемките⁵⁰.

ЛИТЕРАТУРА

Велман 1998: Wellmann, H. Die Wortbildung. // *Duden. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*. Mannheim/Leipzig/Wien/Zürich: Dudenverlag, 408 – 557.

Гройле 1996: Greule, A. Reduktion als Wortbildungsprozess der deutschen Sprache. // *Muttersprache*. 3/96, 193 – 203.

Зидарова 2008: Зидарова, В. Прояви на лексикална икономия в съвременния български език [Zidarova, V. Proyavi na leksikalna ikonomiya v savremenniya balgarski ezik.] // *Научни трудове. ПУ „Паусий Хилендарски“*, Том 46; Кн. 1; Сб. А Интеркултурният диалог – традиции и перспективи: Езикознание, 2008, 211 – 219.

Кирова 2010: Кирова, М. *Езикът на BG инфо поколението*. [Ezikat na BG info pokolenieto.] София: Галик, 2010.

Коблер-Трил 1994: Kobler-Trill, D. *Das Kurzwort im Deutschen: Eine Untersuchung zu Definition, Typologie und Entwicklung*. Tübingen: Niemeyer, 1994.

---

⁴⁷ Напр. *WM – СП* и *ЕМ – ЕП*.

⁴⁸ Напр. изписване на пълната форма на български език, от която се създава ново съкращение на български, транслитерация или транскрипция на абривиатурата или описателен превод, въпреки че в последно време се наблюдава тенденция новозаетите абривиатури да останат в оригиналния си вид.

⁴⁹ При сложни и дълги синтагми или словообразователни продукти.

⁵⁰ При дълги, трудно произносими, сложни и проблемни за запаметяване заемки.

- Крумова, Чоролеева 1982:** Крумова, Л., Чоролеева, М. *Съкращаването и съкращенията в българския език.* [Krumova, L., Choroleeva, M. Sakrashtavaneto i sakrashteniyata v balgarskiya ezik.] София: БАН, 1982.
- Манолова 1984:** Манолова, Л. *Българска терминология.* [Manolova, L. Balgarska terminologiya.] София: Народна просвета, 1984.
- Попова 2012:** Попова, М. *Теория на терминологията.* [Popova, M. Teoriya na terminologiyata.] Велико Търново: ИК „Знак’94“, 2012.
- Ронебергер-Зиболд 1992:** Ronneberger-Sibold, E. *Die Lautgestalt neuer Wurzeln. Kürzungen und Kunstwörter im Deutschen und Französischen.* Freiburg: Unveröffentlichte Habilitationsschrift, 1992.
- Ронебергер-Зиболд 1996:** Ronneberger-Sibold, E. Preferred Sound Shapes of New Roots: On Some Phonotactic and Prosodic Properties of Shortenings in German and French. // *Natural Phonology: The State of the Art.* Trends in Linguistics 92. Berlin, New York: de Gruyter, 1996, 261 – 292.
- Шрьодер 1985:** Schröder, M. Zur Verwendung von Kurzformen. // *Beiträge zur Erforschung der deutschen Sprache, Bd.5.* Leipzig: Bibliographisches Institut, 1985, 199 – 209.
- Щайнхауер 2000:** Steinhauer, A. *Sprachökonomie durch Kurzwörter: Bildung und Verwendung in der Fachkommunikation.* Tübingen: Narr, 2000.

ЕКСЦЕРПИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ

- Бонов, Димитров, Хаджиев, ред. 2010:** Бонов, П., Димитров Л., Хаджиев Н. *Спортен терминологичен речник.* [Bonov, D., Dimitrov L., Hadzhiev N. Sporten terminologichen rechnik.] София: НСА Прес, 2010.
- Бъчваров 2005:** Бъчваров, М. *Тематичен речник по спортология.* [Bachvarov, M. Tematischen rechnik po sportologiya.] София: НСА Прес, 2005.
- Танева 2015:** Танева, И. *Кратък немско-български речник по физическо възпитание и спорт.* [Taneva, I. Kratak nemsko-balgarski rechnik po fizicheskovo vaspitanie i sport.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2015.
- Шнабел 1986:** Schnabel, G.: *Grundbegriffe des Trainings.* Berlin: Sportverlag, 1986.
- <<http://www.iat.uni-leipzig.de/service/datenbanken>> (1.10.2018)

ANALYSING COMPOUND TERMS FROM THE STANDPOINT OF FRAME SEMANTICS: A MODEL OF INTER-FRAME INTERACTION

Tsveta Luizova-Horeva
University of Food Technologies, Plovdiv

Specialised texts are characterised by a heavy concentration of compound forms. The cognitive concepts which underlie them are specific to an area of business, science or technology. They are structured by frames containing the roles and relations that form the background of a conceptual category. The focus on the attribute-value sets within the frames of individual concepts makes it possible to establish the aspects of a category which are particularly salient in a specific area. A model of inter-frame interaction has been suggested for the analysis of compound terms on the basis of the contiguity relations between the frame elements associated with their components.

Key words: compound terms, attribute-value sets, inter-frame interaction

I. Introduction

The specific language units characterising scientific and technical texts are frequently represented by compound forms. Compounding is among the most productive and active word formation processes in English due to the analytical structure of the language and the role of word order in the formation of lexical and grammatical relations (Pencheva 2004: 195). This is also evident in specialised discourse where compounding produces language units with domain-specific meaning, or terms, accessible to the users of the respective area of language. Compounds attract significant amount of linguistic research owing to the fact that they combine two or more parts in a semantic whole without a grammatical indication as to the nature of their relation or the manner in which it has emerged. According to Bagasheva, they “perform an important naming function motivated by a cognitive need for a name to a unified complex experience” (Bagasheva 2012: 20).

The most frequently analysed English compounds are of the “noun (N) + noun (N)” ([N + N]_N) type and the “adjective (A) + noun (N)” ([A + N]_N) type (e.g. Ryder 1994, Benczes 2006, Swetser 1999, Coulson 2001,

etc.). Other units are formed through compounding of the type “verb (V) + verb (V)” and “verb (V) + noun (N)”. In her thorough analysis of verbal compounds, A. Bagasheva avoids the problem of attributing the compound components to certain word classes by suggesting an acategorial approach and regarding compounds as naming units constituting construction idioms with emergent semantics (Bagasheva 2012: 11–12).

When the first element is a phrase, the resultant unit is a phrasal compound (e.g. Scalise, Bisseto 2011: 37, Plag 2003). Phrasal compounds illustrate the postulate of Construction Grammar that there is no strict division between lexis and syntax since lexical and syntactic constructions only differ in their internal complexity and the degree of specification of the phonological form (Goldberg 1995: 23). This makes it possible for syntactic phrases to generate word-, respectively term-formation processes. Unlike sentences, however, compounds function as naming units, hence they activate certain categories in their user’s experience. The head noun usually refers to the general category that the compound belongs to, and the choice of a modifier depends on the salience of the shared elements in the structures underlying the two components.

II. Theoretical Background

1. Frame Semantics

Frame Semantics (Fillmore 1982, 1985) provides both the theoretical basis and the methodological instruments for the analysis of compound terms. One of the main ideas is that words always activate frames, whether they refer to actual or hypothetical referents (Coulson 2001: 20). The understanding of one concept in a frame presupposes understanding of the whole structure to which it belongs (Fillmore 1982: 111). Frames are motivated by human experience, social institutions and cultural practices. The frames that underlie terms are available to narrower specialist groups.

Frames as schematic relational structures contain the roles and relations constituting the background of a semantic or conceptual category. Semantic categories refer to the purely linguistic information that is conventionally associated with lexical forms which provide “access sites to conceptual structure” (Evans 2009: 62). Barsalou (1992) distinguishes between three main frame components: attribute-value sets, structural invariants and constraints. The core of a frame is composed of a number of coexisting attributes, or concepts describing certain aspects of at least some category members. The aspect of a category that may become an attribute depends on the ontological domain. For instance, the most likely attributes for physical objects will be colour, weight and shape, and for events,

location, time and purpose. Often attributes are parts of the whole but they could also involve evaluation, quantity, use, etc. Every attribute within a frame may be related to its own frame and have its own attributes. Values are more specific concepts subordinate to attributes which inherit information from them and complement it.

Structural invariants are the relations that ensure a relatively invariant structure between attributes. They include different relational concepts: temporal, spatial, causal, or intentional. Constraints are also relations, though of a different kind: attributes and their values are not independent from but restraining one another (after Barsalou 1992: 30–39).

One way of analysing compound terms may be by examining the aspects of a category which have turned into attributes with the presumption that the activation or highlighting of specific values of these attributes gives rise to the respective terminological units. The existing terms may be used as an indication of the salience of individual attributes in the specific domain studied.

2. Relations vs Things

W. Croft contends that words can symbolise two main types of concepts: relations and things. Relational concepts are further divided into atemporal relations (i.e. interpreted as static) and processes (interpreted as evolving through time). These concepts are usually symbolised through verbs, adjectives, adverbs and prepositions. Things concepts are symbolised through nouns (Croft 2003: 189-193). The semantic prototype of the noun category is the physical object (Langacker 2008: 34) composed of material substance and positioned in space where it has a definite location and boundaries. It has no specific location in time and is conceptually autonomous, i.e. it may be conceptualised regardless of its participation in an event (Langacker 2008: 104).

The semantic prototype of the verb category is the concept of participants in energetic interaction in “a force dynamic event” (ibid., 103). This interaction consists in the change and transfer of energy. The event is positioned in time and has its own temporal location while its location in space is more diffuse and dependent on the locations of the participants. The event cannot be conceptualised without conceptualisation of the participants constituting it through their interaction (ibid., 104).

Owing to the great structural diversity of compounds, their semantics may include features of the things concepts, of the relational concepts, or of both.

III. Material

The material analysed consists of compound terms collected from written sources in the field of food science, including specialised dictionaries, encyclopaedias, and learning materials. The methodological and theoretical framework built up of the main ideas of Frame Semantics was applied to their analysis.

IV. Inter-frame interaction

A main factor in the construction of the semantics of compound terms is the interaction between the frames of their components. The type of interaction can be classified according to two different criteria: the situation of the frames and the general frame type.

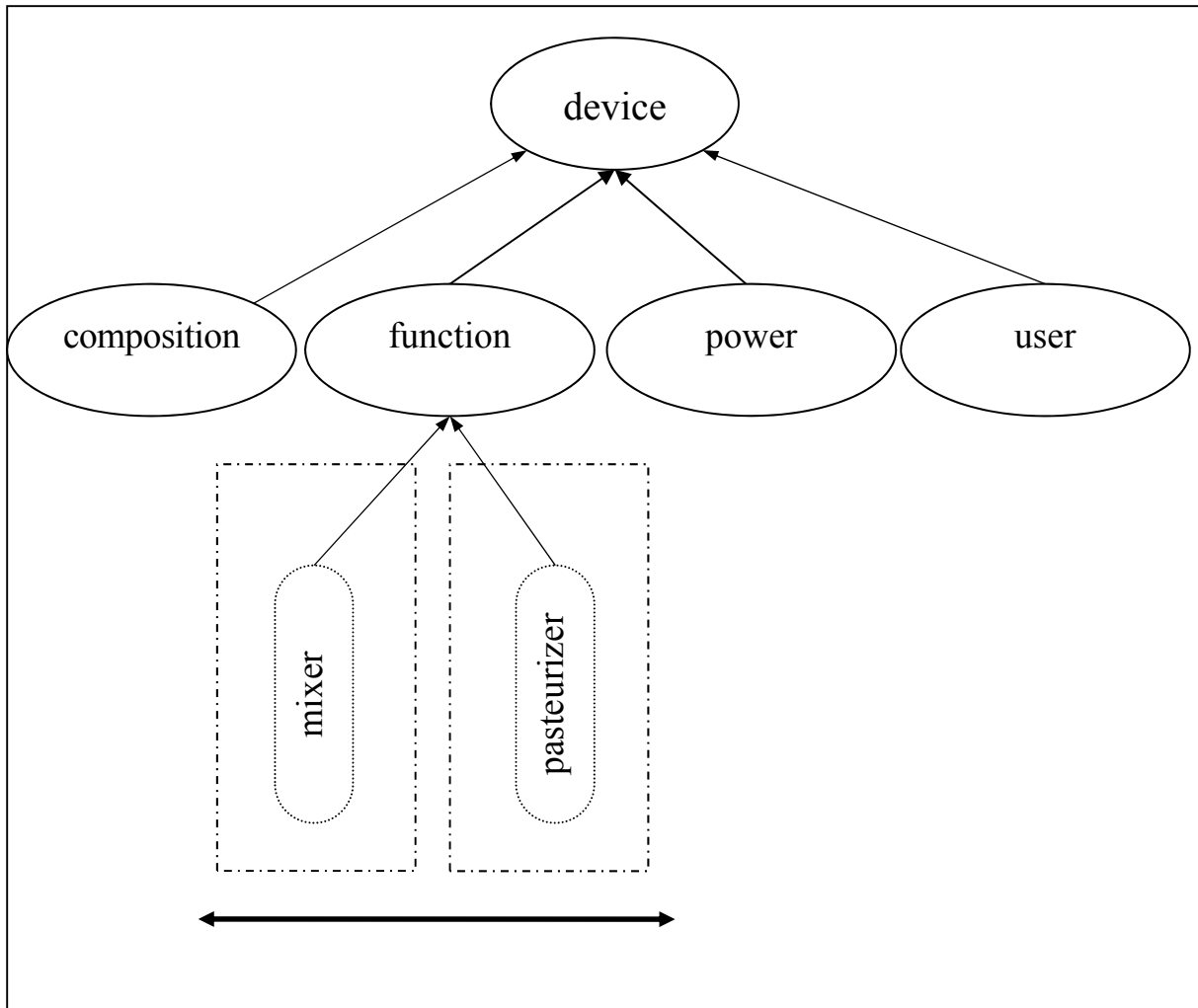
The graphic presentation of the elements and relations in the frames shown in the figures below follows the models of Barsalou (1992) and Evans and Green (2006): the attributes are presented as ellipses with solid lines, and their values as ellipses with dashed lines. This is a conditional division since, as pointed out by Evans and Green, every attribute could turn into a value and every value into an attribute (Evans, Green 2006: 224). The value-attribute relations are illustrated with arrows.

1. Situation of the frames

a) *Uni-level interaction*

The two interacting frames, though similar in structure, are independent of each other and are situated on one level in a hierarchy. They organise parallel concepts that are usually values of the same attribute of a superordinate concept. The interaction between the two frames produces coordinate compounds with equal semantic contribution of the two components: *husker-shredder*, *filler-sealer* (Fig. 1).

This type of interaction can result in the so-called semantically exocentric compounds. In the compound *stir-fry*, for instance, both components highlight values of the ((Preparation)) attribute and provide metonymic access to the main concept (FOOD).

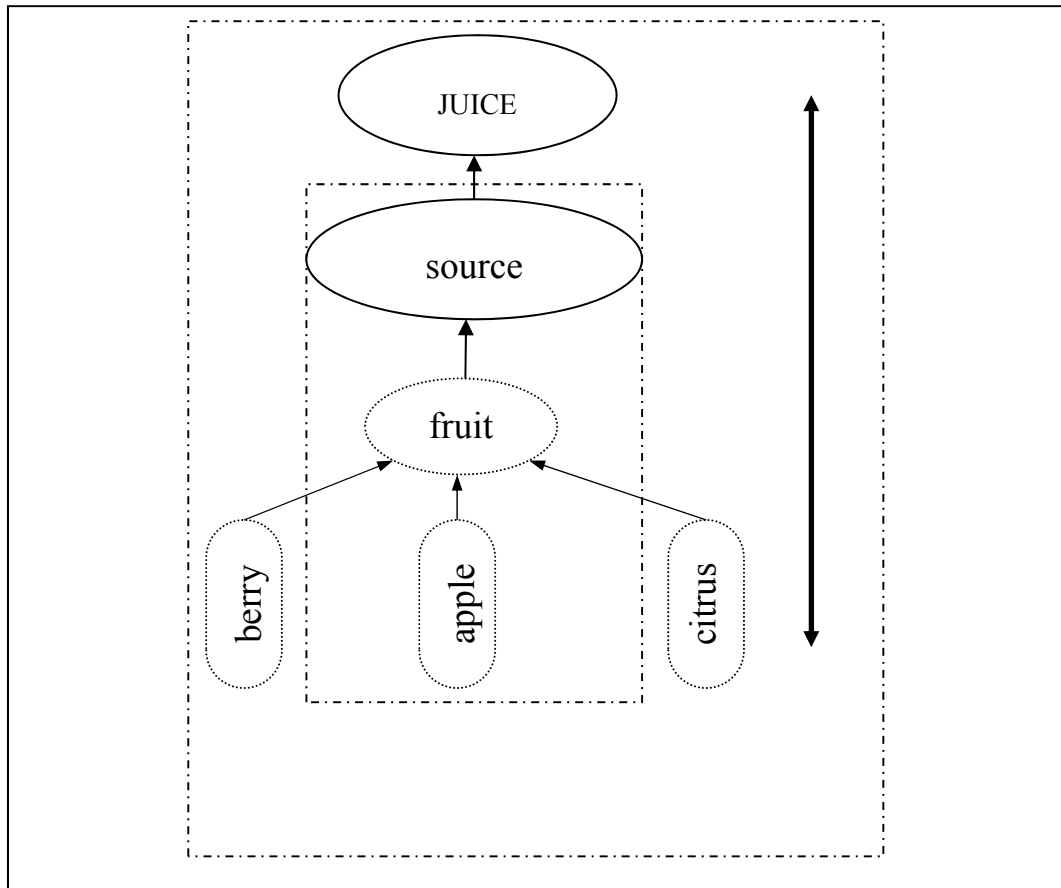

Figure 1: Uni-level interaction within the frame of the (DEVICE) concept

b) Bi-level interaction

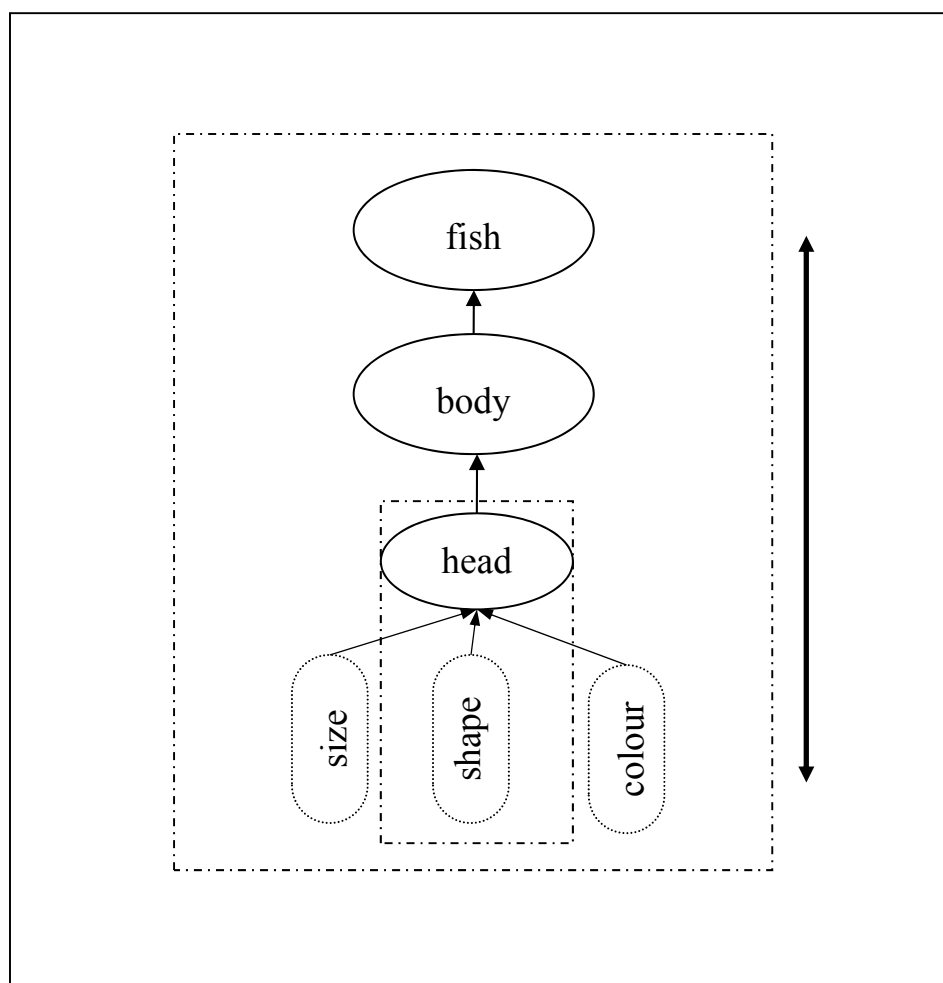
When the compound components are in a subordinate relation, the frames structuring them are situated on two different levels in a hierarchy. The head noun activates the higher-level primary frame of the main concept, e.g. (JUICE), which interacts with the lower-level secondary frame of one of its attributes, e.g. ((Source)) that contains its specified value expressed through the modifier, e.g. (((apple))). The resultant structure includes the elements of both frames in a subordinate relation (Fig. 2).

Figure 2: Bi-level interaction within the (JUICE) concept

This type of interaction can also give rise to the so-called semantically exocentric compounds. The main concept from the superordinate frame is not explicit on a lexical level in the compound, and metonymic access to it is provided by the compound formed as a result of inter-frame interaction. In the compound *flathead*, for instance, the first component highlights the value (((shape))) of the attribute ((Head)), and the second component the attribute itself, which provides access to the (FISH) concept (Fig. 3).

Figure 3: Bi-level interaction within the frame of the (FISH) concept

c) Multi-level interaction

Compounds like *just-add-water pancakes* may activate a whole scenario, including an Action, an implicit Agent, an Object of the Action, Time sequence through the meaning of “add”, which implies the occurrence of previous Actions and Objects, and Result expressed with the head noun.

An interesting example of an exocentric compound in this group is *best before*, which highlights the product quality and time of consumption, and indirectly accesses the PRODUCT concept and a value of the ((Time)) attribute.

2. General frame type

a) Peer frame interaction

THING – THING interaction: when the head noun and the modifier are simplex nouns (e.g. *tea bag*, *dough ball*), they only symbolize a THING

concept and their frames contain the attributes typical of things, i.e. ((Composition)), ((Location)), ((Colour)), ((Shape)), ((Material)), or ((Function)).

RELATION – RELATION interaction: if the two components provide access to relational concepts, the attributes in their interacting frames will be characteristic of that conceptual type, for example, ((Action)), ((Agent)), ((Instrument)), ((Object)), ((Result)), ((Manner)), ((Time)), ((Purpose)), ((Place)), ((Direction)). As has been mentioned above, relational concepts may surface as verbs, adjectives, adverbs, or prepositions, hence the structural patterns of the resulting compounds will vary greatly: [A + V]_N (*red cooking*), [V + V]_N (*mixing condenser*), [Prep + V]_N (*downcomer*), ([Vphrase + V]_N (*walk-in freezer*), etc.

b) Polar frame interaction

The head noun and the modifier provide access to the two main concepts, THING and RELATION, thereby forming a conceptual unit defined as a conceptual core (Radden, Dirven 2007: 43–46). In these combinations, one component is a simplex noun, and the other is verb-, adjective-, adverb-, or preposition-based: *catch basin*, *drum drier*, *whipping cream*, *aftertaste*. This type of frame interaction highlights the relation between the entity foregrounded by the THING component and another entity or entities which remain in the background.

V. Conclusion

It has been demonstrated that from a structural perspective, the different types of frame interaction are related to the symmetrical or asymmetrical positions of the compound components in a hierarchy. From the point of view of the two fundamental categories of thought, THINGS and RELATIONS, compound terms demonstrate the asymmetry between conceptual and linguistic structure: although only two basic conceptual units are involved, a large variety of linguistic categories combine in many different ways to express them. There are relations and entities in the conceptual structure which do not surface on the linguistic level. Since conceptual and linguistic structures do not overlap, the existing specialised language units are indicative of the salience of certain conceptual elements or relations for a scientific or technical community.

REFERENCES

- Bagasheva 2012:** Bagasheva, A. *Reflections on Compound Verbs and Compounding*. Sofia: St. Kliment Ohridski University Publishing House, 2012.
- Barsalou 1992:** Barsalou, L. Frames, concepts and conceptual fields. In: *Frames, Fields and Contrasts. // New Essays in Semantic and Lexical Organization*. A. Lehrer, E. Kittay (eds.). Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 1992, 21 – 74.
- Benczes 2006:** Benczes, R. *Creative compounding in English. The Semantics of Metaphorical and Metonymical Noun-Noun Combinations*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2006.
- Coulson 2001:** Coulson, S. *Semantic Leaps: Frame-Shifting and Conceptual Blending in Meaning Construction*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Croft 2003:** Croft, W. The role of domains in the interpretation of metaphors and metonymies. // *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast*. Rene Dirven, Ralf Pörings (eds). Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 2003, 161 – 207.
- Evans 2009:** Evans, V. *How Words Mean: lexical concepts, cognitive models and meaning construction*. Oxford: Oxford University Press, 2009.
- Evans, Green 2006:** Evans, V., M. Green. *Cognitive Linguistics. An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd., 2006.
- Fillmore 1985:** Fillmore, Ch. Frames and the semantics of understanding. // *Quaderni di Semantica*, 6, 222 – 254.
- Fillmore 1982:** Fillmore, Ch. Frame semantics. // *Linguistics in the Morning Calm. Selected Papers from SICOL-1981*. Linguistic Society of Korea (eds). Seoul, Korea: Hanshin Publishing Company, 1982, 111 – 137.
- Goldberg 1995:** Goldberg, A. *Constructions: a Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago: The University of Chicago Press, 1995.
- Pencheva 2004:** Пенчева, М. *Английските думи*. [Pencheva, M. *Angliyskite dumi*.] Sofia: St. Kliment Ohridski University Publishing House, 2004.
- Plag 2003:** Plag, I. *Word Formation in English*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

- Radden, Dirven 2007:** Radden, G., R. Dirven. *Cognitive English Grammar*. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2007.
- Ryder 1994:** Ryder, M.E. *Ordered Chaos. The Interpretation of English Noun-Noun Compounds*. University of California Press, 1994.
- Scalise, Bisetto 2011:** Scalise, S., A. Bisetto. The classification of compounds. // *The Oxford Handbook of Compounding*. New York: Oxford University Press, 2011, 34 – 54.
- Sweetser 1999:** Sweetser, E. Compositionality and Blending: Semantic Composition in a Cognitively Realistic Framework. // *Cognitive Linguistics: Foundations, Scope, and Methodology*. T. Janssen and G. Reddeker (eds.). Berlin: Mouton de Gruyter, 1999, 129 – 62.

**ZUR RELATION ZWISCHEN DEN ELEMENTEN IN PHRASEN
DES TYP *ALLES GUTE, ETWAS/NICHTS GUTES***

Rada Vasileva

Hll. Kyrill und Method Universität, Veliko Tarnovo

**ON THE RELATION BETWEEN THE ELEMENTS IN PHRASES
OF THE TYPE *ALLES GUTE, ETWAS/NICHTS GUTES***

Rada Vasileva

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo

In this article we investigate the relation between the immediate constituents in phrases of the type *indefinite pronoun + nominalized adjective*. More precisely, we consider syntagmas of the kind *alles Gute, etwas/nichts Gutes*, that only formally differ in the flexion of the nominalized adjective. To this end, at first the use and the related syntactical status of the pronouns and the notion *phrase* are commented on. The analysis is based on distributional criteria and constituent tests like permutation, substitution, elimination and coordination tests.

Key words: relation in a phrase, nominalized adjective, indefinite pronoun

1. Zu den Begriffen Phrase, Syntagma, Konstituente

Oft werden die Termini *Wortgruppe* und *Phrase* synonymisch gebraucht. Dies kann nur in der Alltagssprache berechtigt sein oder bei der Behandlung von linguistischen Themen, wenn die Differenzierung der Begriffe keine entscheidende Rolle für die besprochene Problematik spielt. Für das Thema dieses Beitrags ist *Phrase* ein zentraler Begriff, dessen genaue Bestimmung zu Anfang der folgenden analytischen Ausführungen unerlässlich ist.

Der Terminus *Phrase* gehört zur Beschreibungssprache des Strukturalismus und hat den aus der traditionellen lateinischen Grammatik entnommenen Begriff *Wortgruppe* allmählich verdrängt. Dabei wird *Wortgruppe* oft als Metabegriff zur Beschreibung der *Phrase* herangezogen. In der IDS-Grammatik (Zifonun 1997: 72) definiert man die *Phrase* als „[...] eine funktional selbständige Wortgruppe aus einem oder

mehreren Elementen mit einem und nur einem lexikalischen Kopf, die kein finites Verb enthält.“ (vgl. auch Engel 1988: 21, Dürscheid 2007: 29) Diese Ausdifferenzierung der beiden Begriffe hat noch die Abschaffung der terminologischen Uneinheitlichkeit zum Vorteil.¹ Begriffe wie Wortgefüge, Wortfügung, Wortverbindung, Wortreihe u. a. sind schon überholt und man kann ihnen vor allem in älteren Untersuchungen und Schulgrammatiken begegnen.

Parallel zu Wortgruppe und Phrase wird synonymisch auch *Syntagma* für syntaktisch zusammengehörige Wörter und Wortgruppen verwendet. Im Unterschied zu Phrasen aber ist das Syntagma eine unklassifizierte Einheit, d. h. eine nicht nach dem Kopf benannte Phrase/Wortgruppe. Somit erweist sich das Syntagma der allgemeinere Begriff zur Bezeichnung von syntaktischer Zusammengehörigkeit. Der Kopf (auch Kern) der Phrase ist ihr intern regierendes Element und als solches ihr strukturelles und funktionales Zentrum. Nach dem Kopf der Phrase unterscheidet man:

Nominalphrasen: *das alte **Haus***

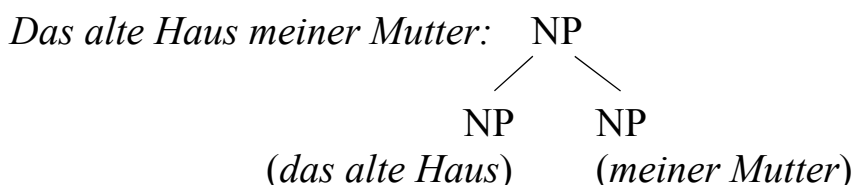
Verbalphrasen: *schnell **laufen***

Präpositionalphrasen: *mit dem **Freund***

Adjektivphrasen: *sehr **schön***

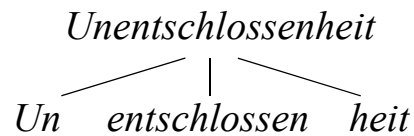
Adverbphrasen: *ziemlich **oft***

Ein anderer aus dem Strukturalismus stammender Begriff, der in engem Zusammenhang mit dem Begriff *Phrase* steht, ist der Terminus *Konstituente*. Konstituenten sind das Ergebnis der Segmentierung eines sprachlichen Ausdrucks nach dem *besteht aus*-Prinzip und werden somit als sprachliche Einheiten, die Teile einer größeren Einheit sind, definiert. Diese Eigenschaft teilen sie mit der Phrase, da Phrasen zu komplexen Einheiten expandiert werden können, so dass sie immer selbst als Konstituenten auftreten.

¹ Begriffe wie Wortgefüge, Wortfügung, Wortverbindung, Wortreihe u. a. sind schon überholt und man kann ihnen vor allem in älteren Untersuchungen und Schulgrammatiken begegnen.

Nicht nur Phrasen lassen sich in Konstituenten zerlegen. Auch Wörter stellen hierarchisch eine größere sprachliche Einheit bezüglich ihrer Bestandteile dar. Das Wort *Unentschlossenheit* besteht beispielsweise aus den drei Konstituenten *un-*, *entschlossen* und *-heit*.

In diesem Sinn erweist sich die Konstituente als Oberbegriff und Phrase und Wort sind Unterbegriffe. Zu vermerken sei hier, dass eine Phrase nur aus dem Kopf bestehen kann. Diese Auffassung scheint in gewisser Hinsicht verwirrend, da man die Phrase intuitiv als eine aus wenigstens zwei Wörtern bestehende Wortgruppe versteht. Im Kontext der Konstituentenstrukturgrammatik ist aber die Minimalstruktur der Phrase gut begründet.

Zusammenfassend ergibt sich folgendes Bild der Beziehungen von Einheiten niederen Rangs im Satz: Zuerst erfolgt die Segmentierung des Satzes, deren Ergebnis die Konstituenten sind. Konstituenten gelten als Phrasen, wenn sie intern einen Kopf haben, nach dem sie auch benannt werden. Gehen diese Phrasen in den Satz ein, übernehmen sie den hierarchischen Abhängigkeitsbeziehungen entsprechend die Funktion von Satzgliedern.

2. Zum Status der Pronomina *alles*, *etwas*, *nichts*

Um die interne Beziehung in den zum Gegenstand dieses Beitrags gewählten Phrasen zu bestimmen, braucht zuerst der Gebrauch und der damit verbundene Status der Indefinita, der ersten Konstituente der Phrasen, geklärt zu werden. Wichtig ist an dieser Stelle daran zu erinnern, dass Artikelwörter und Pronomina in den Grammatiken nicht einheitlich klassifiziert sind.² Dies lässt sich mit dem Konzept und den theoretischen Grundlagen begründen, die normalerweise voneinander abweichen können. Daher rühren auch die Unterschiede in der Terminologie.

Über die Zuordnung der Pronomina *alles*, *etwas*, *nichts* zur Gruppe der Indefinita herrscht unter den Linguisten Konsens. Wie die Pronomina weiter klassifiziert werden, spielt für die Ziele dieser Untersuchung keine besondere Rolle. Dafür ist der Gebrauch der Indefinita von ausschlaggebender Bedeutung für das Erhellen des Problems.

---

² Vgl. Helbig/Buscha 1994: 234f., Eisenberg 2004: 184f., Engel 1988: 540ff., IDS-Grammatik 1997: 43f., auch S.33, Duden-Grammatik 2005: 316ff.

3. Phrasen des Typs *alles Gute*

In Phrasen des Typs *alles Gute* verhält sich das Indefinitum *alles* wie ein Determinativ. Man kann es mit dem bestimmten Artikel vergleichen:

N alles/ das Gute
G alles/ des Guten
D allem/ dem Guten
A alles/ das Gute

Das Pronomen *alles* richtet sich nach Genus, Kasus und Numerus nach dem Abstraktum, d.h. es besteht eine Beziehung der Kongruenz zwischen dem Pronomen und dem adjektivischen Abstraktum. Also sollte das substantivierte Adjektiv als Kern der Phrase anerkannt werden.

Andererseits bestimmt das Determinativ *alles* den Deklinationstyp des adjektivischen Substantivs, in diesem Fall schwach, d. h. der Kern der Phrase erweist sich zugleich als abhängiges Glied im zweigliedrigen Syntagma. Diese phraseninternen Beziehungen sind auf die adjektivische Herkunft des Kerns zurückzuführen. Also sollte man in solchen Phrasen von einer interdependenten Relation ausgehen.

Normalerweise lässt sich jede Nominalphrase auf ihre Minimalstruktur, den Kern, reduzieren. Wendet man den Eliminierungstest an, um den Kern der Phrase zu erschließen, bekommt man folgendes Ergebnis:

*Ich wünsche dir **alles Gute**.*
-----> *Ich wünsche dir nur **Gutes**.*
-----> **Ich wünsche dir **alles**.*

Die Reduzierung der Phrase auf das adjektivische Abstraktum führt zu einem korrekten, akzeptablen Satz, was vom Satz mit dem Indefinitum als Kern der Phrase nicht behauptet werden kann. Trotz der internen gegenseitigen Abhängigkeitsbeziehungen kann dieses Ergebnis als Argument für die Zuordnung der Phrase zu den Nominalphrasen betrachtet werden. Das Pronomen *alles* weist die Eigenschaften eines Determinativs auf.

Angebracht scheint an dieser Stelle darauf hinzuweisen, dass *alles* in anderer Distribution auch als substantivisches Pronomen in einem Satz auftreten kann und sich als Kern einer Phrase selbst durch weitere Glieder erweitern und modifizieren lässt:

*Wenn ich Musik mache, kann ich **alles um mich herum** vergessen.*
freiburger-nachrichten.ch

Durch das Weglassen der Erweiterung des Kopfes in der Phrase entsteht ein völlig korrekter Satz:

-----> *Wenn ich Musik mache, kann ich **alles** vergessen.*

4. Phrasen des Typs *etwas/nichts Gutes*

Anders stellen sich die Verhältnisse in den Phrasen mit den Indefinita *etwas* und *nichts* dar. Das Indefinitum *nichts* kann man als die verneinte Entsprechung von *etwas* betrachten. Dazu kann *etwas* durch *irgend* verstärkt werden, oder in der verkürzten Form *was* vor allem umgangssprachlich gebraucht werden:

*Gebhard Rebmann kann aus jedem Holz **irgendetwas Schönes** fertigen.*

schwarzwaelder-bote.de

*Träum **was Schönes**, Träum von mir, denn ich bin dein Kuschtier!*

sms4me.ch

Beide Indefinita haben gemeinsam, dass sie sowohl als Artikelwörter als auch selbständig, d.h. als Substantiv ersetzende Pronomina, sich an einem Satz beteiligen können. Diese Eigenschaft teilen sie auch mit dem oben behandelten Indefinitum *alles*. Dafür unterscheiden sie sich vom Pronomen *alles* durch ihre Unflektierbarkeit, was von Bedeutung für die Relation zwischen den Konstituenten in der Phrase ist. Da in der Phrase das zweite Glied ein Abstraktum ist, dessen grammatische Kategorien gekennzeichnet werden müssen, übernimmt es selbst diese Funktion, vgl.:

*Aber solche Erklärungen und Versuche, Russland unter Druck zu setzen, werden mit **nichts Gutem** enden können, darüber müsste man sich in ...*

de.sputniknews.com

*Tausche nie **etwas Gutes** gegen **etwas Besseres**. Am Ende wirst du beides verlieren und merken, dass das Gute das Bessere war.*

spruch-des-tages.org

Laut Duden-Grammatik (2005: 969) bewirken beide Indefinita in ihrem Gebrauch als Artikelwörter die starke Deklination des nachfolgenden Adjektivs, so dass das nominalisierte Adjektiv in

Syntagmen des Typs *etwas/nichts Gutes* zum Hauptmerkmalträger wird. Das bedeutet, dass die Abhängigkeitsbeziehung in der Phrase einseitig verläuft, und zwar vom Artikelwort zum Nomen. Mit anderen Worten: Das jeweilige Indefinitum regiert das Nomen in der Phrase und sollte folglich als Kern der Phrase gelten, was mit seiner Bezeichnung als Artikelwort in Widerspruch steht.

Helbig/Buscha (1994: 259) sind der Meinung, dass die Indefinitpronomina *etwas* und *nichts* in einer Phrase mit einem Nomen nicht den Status von Artikelwörtern haben, sondern als Substantivwörter zu deuten sind. Die angeschlossenen Substantive seien als Attribute zu bestimmen und verhielten sich ähnlich wie ein appositives Attribut. Dieser Standpunkt ist überzeugender, denn mit dem substantivischen Gebrauch der Indefinita wird der oben genannte Widerspruch aufgehoben. Somit scheint das Problem mit dem Kern der Phrase gelöst zu sein.

Laut Definition sollte jedoch jede Phrase auf ihr Minimum, den Kopf, reduziert werden können. Die Reduzierung um die eine oder andere Konstituente im Beispielsatz ergibt folgendes Bild:

*Das verheisst **nichts Gutes**.*

bernerzeitung.ch

-----> *Das verheißt **nichts**.*

-----> *Das verheißt (nur, viel, wenig) **Gutes**.*

Offensichtlich sind beide Sätze inhaltlich und strukturell richtig, auch wenn sie in ihrer Bedeutung voneinander abweichen. Der Eliminierungstest hat also als Ergebnis den selbständigen Gebrauch der an der Phrase beteiligten Elemente, kann aber keine Hilfe leisten bei der Bestimmung des Kerns, denn eine Phrase hat einen und nur einen Kopf.

Dass beide Elemente zu einer Phrase verknüpft sind, lässt sich durch ihre Permutierung und Voranstellung ins Vorfeld beweisen, vgl.:

*Es muss **etwas Neues** passieren.*

mebucom.de

-----> ****Etwas** muss **Neues** passieren.*

-----> ****Neues** muss **etwas** passieren.*

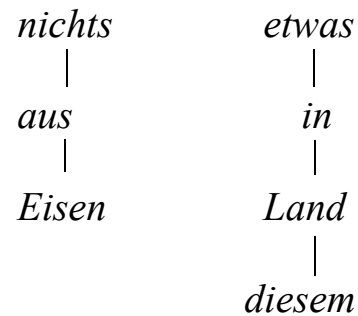
-----> ***Etwas Neues** muss passieren.*

Engel (1988: 670, 679) fasst die Indefinita *etwas* und *nichts* bei ihrem Gebrauch in Phrasen als Kerne auf, die durch Satelliten in der Form

von Adjektiven und weiteren Elementen erweitert werden können. Betrachtet man die präpositionalen Satelliten

etwas von allem, etwas für dich, etwas mit Rosinen, etwas in diesem Land, nichts aus Eisen, nichts aus Finnland,

ist die Abhängigkeitsbeziehung evident, denn der Anschluss an den Kern wird durch die Präposition vermittelt:

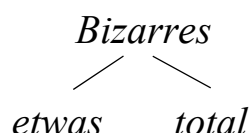
In Phrasen mit adjektivischem Abstraktum aber lässt sich das strukturelle und funktionale Zentrum nicht ohne Weiteres bestimmen. Laut IDS-Grammatik (1997: 72) modifiziert oder spezifiziert der Kopf einer Phrase kein weiteres Element der Wortgruppe, „kann aber selbst durch andere Elemente der Gruppe modifiziert oder spezifiziert sein.“ Die Erweiterungen der Phrasen mit dem Indefinitum *etwas* in den folgenden Beispielen deuten auf eine dependente Relation in Richtung auf das Abstraktum hin. Die Adjektive *traumhaft* und *total* spezifizieren die nominalisierten Adjektive, nicht das Indefinitum *etwas*:

Gerade für uns Kreuzfahrer sind Horizonterweiterungen schließlich etwas traumhaft Schönes!

kreuzfahrten-treff.de

Manchmal ist es gut etwas total Bizarres zu tun, weil das unseren Verstand zumindest ...

erlebnis-weltreise.de

Dies legt die Schlussfolgerung nahe, dass das nominalisierte Adjektiv die Phrase strukturiert und als Kern gilt. Anders ausgedrückt

verhalten sich Indefinita als Konstituenten von Phrasen mit substantivierten Adjektiven eher wie Substantiv begleitende Artikelwörter.

Andererseits kann man auch Helbig/Buscha zum Teil in ihrer Annahme unterstützen, dass zwischen Pronomen und nominalisiertem Adjektiv eine Art appositive Beziehung existiert. Nach Helbig/Buscha (1994: 606) stellt die Apposition einen reduzierten Kopulasatz dar und ist immer weglassbar. Dementsprechend können die Phrasen *Doktor Müller* und *etwas Neues* als Ergebnis der Reduzierung folgender Kopulasätze betrachtet werden:

Müller ist Doktor. -----> *Doktor Müller*
Etwas ist neu. -----> *etwas Neues*

Durch das Weglassen des attributiven Elements bzw. der Apposition als einer Art des Attributs sollte man den Kern der Phrase erschließen können:

Das ist Doktor Müller.
-----> *Das ist **Müller**.* (Kern/Bezugswort)
-----> **Das ist **Doktor**.* (appositives Attribut)

Doch für die in diesem Beitrag behandelten Phrasen fällt der Test negativ aus:

Das ist etwas Neues.
-----> *?Das ist **Neues**.*
-----> *?Das ist **etwas**.*

Zuletzt zwei Internetbelege für das selbständige Auftreten des Abstraktums aus den untersuchten Phrasen, die darauf hindeuten, dass eher ihm der Status eines Kopfes zugewiesen werden sollte.

*Guten Abend, ich melde mich, wenn ich **Genauerer** weiß.*
korrekturen.de

*Nun gibt es diesen Küchenzuruf nicht nur im Journalismus, sondern überall da, wo Menschen sich **Neues** erzählen.*
trotzendorff.de

In den angeführten Beispielen können die Abstrakta *Genauerer* und *Neues* durch die Phrasen *etwas Genauerer* und *etwas Neues* ersetzt

werden, ohne dass die Sätze eine andere Bedeutung bekommen. Ihre Ersetzung durch das Indefinitpronomen *etwas* jedoch verleiht den Äußerungen einen anderen Sinn, vgl.:

*Guten Abend, ich melde mich, wenn ich **Genaueres** weiß.*

*Guten Abend, ich melde mich, wenn ich **etwas Genaueres** weiß. vs.*

*Guten Abend, ich melde mich, wenn ich **etwas** weiß.*

Fazit

Aus den hier aufgeführten Überlegungen kann geschlossen werden, dass die Relation in Phrasen, bestehend aus Indefinitum und adjektivischem Abstraktum besonderer Art ist. Schwierigkeiten bereitet die Bestimmung des Kopfes, da es Argumente für den Kopfstatus sowohl der einen als auch der anderen Konstituente gibt. Die Gründe dafür sind in der Spezifik beider Konstituenten der Phrase zu suchen. Einerseits können die Indefinita zugleich als Artikel- und Substantivwörter gebraucht werden, andererseits erscheint das Nomen in der Phrase in der Form eines Adjektivs, das die strukturellen Funktionen eines Substantivs übernimmt, dabei aber seine Deklinationseigenschaften behält. Dazu kommen verschiedene theoretische Konzepte ins Spiel, die, um ihren Prinzipien treu zu bleiben, auch einiges in Kauf nehmen müssen.

In diesem Beitrag wurde auf ein syntaktisches Phänomen hingedeutet, das offensichtlich eine Crux in der sprachwissenschaftlichen Forschung darstellt und ganz gewiss weiterer eingehender Untersuchungen bedarf. Es kann angenommen werden, dass strukturelle Kriterien unzureichend sind, die eigenartige Beziehung zwischen den Konstituenten in solchen Phrasen eindeutig festzulegen. Das Heranziehen semantischer Kriterien könnte auch von Hilfe für die Aufhellung der Problematik sein. Meines Erachtens würden kontrastiv angelegte Analysen ebenso die Bewältigung des Phänomens vorantreiben.

LITERATUR

Dürscheid 2007: Dürscheid, Chr. *Syntax. Grundlagen und Theorien.* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht GmbH & Co. KG, 2007.

Eisenberg 2004: Eisenberg, P. *Der Satz. Grundriß der deutschen Grammatik. Bd. 2.* Stuttgart, Weimar: J. B. Metzler, 2004.

Engel 1988: Engel, U. *Deutsche Grammatik.* Heidelberg: Julius Groos, 1988.

- Helbig, Buscha 1994:** Helbig, G., Buscha, J. *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht.* Leipzig/Berlin/München/Wien/Zürich/New York: Langenscheidt Verlag Enzyklopädie, 1994.
- Wermke 2006:** Wermke, M., Kunkel-Razum, K., Scholze-Stubenrecht, W. *Duden. Die Grammatik. Bd. 4.* Mannheim/Leipzig/Wien/Zürich: Dudenverlag, 2006.
- Zifonun 1997:** Zifonun, G., Hoffmann, L., Strecker, B. *Grammatik der deutschen Sprache. Bd. 1, 3.* Berlin/New York: Walter de Gruyter, 1997.

INTERNETQUELLEN

- <<https://www.freiburger-nachrichten.ch/grossfreiburg/ich-kann-alles-um-mich-herum-vergessen>> (26.11.2018).
- <<https://www.schwarzwaelder-bote.de>> (26.11.2018).
- <http://www.sms4me.ch/sms_sprueche.asp?Cat=14> (26.11.2018).
- <<https://de.sputniknews.com/politik/20180930322484410-meeresblockade-folgenschwer-zu-nichts-gutem-fuehren>> (26.11.2018).
- <<https://www.spruch-des-tages.org/lebenssprueche>> (26.11.2018).
- <<https://www.bernerzeitung.ch/ausland/europa/das-verheisst-nichts-gutes/story/27843944>> (2.11.2018).
- <<https://mebucom.de/news-detail/business/es-muss-etwas-neues-passieren.html>> (2.11.2018).
- <<https://www.kreuzfahrten-treff.de/viewtopic.php?f=8&t=436>> (2.11.2018).
- <<http://www.erlebnis-weltreise.de/20080111-hallo-welt.html>> (2.11.2018)
- <<https://www.korrekturen.de/forum.pl/md/read/id/77836/sbj/genaueres-genaueres/>> (2.11.2018).
- <<https://trotzendorff.de/visionen/der-feine-unterschied-zwischen-teilen-und-erzaehlen/>> (2.11.2018).

MEHRWERT UND FUNKTIONALITÄT DER INNEREN FORM VON PHRASEOLOGISMEN IN DEUTSCHEN, BULGARISCHEN UND RUSSISCHEN WERBESPOTS

Boryana Tencheva
Paisii-Hilendarski-Universität Plovdiv

POLYSEMY AND FUNCTIONALITY OF THE IDIOM'S INNER FORM IN GERMAN, BULGARIAN AND RUSSIAN ADVERTISING

Boryana Tencheva
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

With reference to concrete examples we made an effort to study the semantic binarity and semantic variations of idioms in TV advertising. The accurate selection of the extralinguistic context and the precise word choice enlarge and uncover the associative imaginariness of their relations in consequence of which the target group gets some polysemic messages. As a result of picturesque imaginariness and accentuated expression these idioms tend to have a reticent effect on the target group which is corresponding to the functions of advertising conception and leads to changes of some stereotypes and emotional estimations of the reality.

Key words: advertising, idiom, polysemy, inner form explication

I. Problemstellung, Ziel, Untersuchungsgegenstand

Der Zweck kommerzieller Werbung besteht darin, der Allgemeinheit bestimmte Produkte bzw. Dienstleistungen nahezubringen, Kunden anzuziehen und das Umsatzwachstum des Produkts zu fördern. „Werbung ist ein geplanter Kommunikationsprozess und will gezielt Wissen, Meinungen, Einstellungen und/oder Verhalten über und zu Produkten, Dienstleistungen, Unternehmen, Marken oder Ideen beeinflussen. Sie bedient sich spezieller Werbemittel und wird über Werbeträger wie z. B. Massenmedien und andere Kanäle verbreitet“ (Siegert, Brecheis 2010: 28).

Als Korpusgrundlage dienen Werbespots, die im Zeitraum von 2010 bis 2016 im deutschen, bulgarischen und russischen Fernsehen erschienen

sind. Der vorliegende Beitrag kann keine umfassende Analyse der inneren Form von Phraseologismen leisten, trotzdem soll aufgrund konkreter Beispiele versucht werden, die semantische Binarität und den Bedeutungswechsel von Phraseologismen in Werbespots erkennen zu lassen.

Zur Lieferung sämtlicher erforderlichen Informationen in verkürzter Form sowie zum Erreichen des angestrebten Ergebnisses verwenden Werbetexter verschiedene (außer)sprachliche Mittel. Werbetexte können nur in vollständig synchronisierter Interaktion des verbalen Textes mit der visuellen (*grafischen, fotografischen*) und akustischen (*musikalischer Begleitung, allerlei Geräuschen*) Formgestaltung ihre Funktionen erfüllen. Zu den Hauptfunktionen der Werbung gehören, Interesse zu erwecken, Überzeugungskraft zu stärken, Stereotypisierungen zu verbreiten, die Wahrnehmung der Welt zum Positiven hin zu verändern und ein Bedürfnis zu schaffen. Aus diesem Grund wird in der Werbung auf die Explikation der inneren Form der Phraseologismen zurückgegriffen.

II. Begriffe, Definition und Besonderheiten

Phraseologische Studien haben aufgrund der Spezifität des Untersuchungsgegenstandes, seines Umfangs und seiner Eigenschaften immer einen stark ausgeprägten Diskussionscharakter. Schwierigkeiten bei der Definition des Begriffs *Phraseologismus* beruhen hauptsächlich auf der Komplexität des Untersuchungsgegenstandes selbst und auf den vielen Zweifels- und Grenzfällen. Im Beitrag wird folgende Arbeitsdefinition angenommen: „Phraseologisch ist eine Verbindung von zwei oder mehr Wörtern dann, wenn (1) die Wörter eine durch die syntaktischen und semantischen Regularitäten der Verknüpfung nicht voll erklärbare Einheit bilden und wenn (2) die Wortverbindung in der Sprachgemeinschaft, ähnlich wie ein Lexem, gebräuchlich ist“ (Burger, Buhofer, Sialm 1982: 1).

Semiotischen Forschungen, insbesondere im Bereich der gedruckten Werbung, gehen Karagyozova und Kaftandzhiev nach (Karagyozova 1998, Kaftandzhiev 2003, 2008 u.a.). Im Gegensatz dazu werden in diesem Beitrag sowohl die Mechanismen der extralinguistischen Explikation der inneren Form einiger Phraseologismen in der Fernsehwerbung untersucht, als auch die Kommunikationszwecke, denen ein solches Phänomen dient.

Phraseologismen sind zusammengesetzte, durch sekundäre Nomination erschienene sprachliche Zeichen, deren Semantik dadurch motiviert ist, indem die Bedeutung der inneren Form mit kulturellen, emotional wertenden und stilistischen Merkmalen bereichert wird. Alefirenko stellt die Behauptung auf, Phraseologismen seien das sprachlich-kognitive Hauptzeichen, das die Ergebnisse der Apperzeption fixiert, transformiert und implizit speichert, d.h.,

Erfahrung werde in asymmetrische Objektivierung der sich im sprachlichen Bewusstsein gespiegelten Synergie des menschlichen Wissens umgeformt (Alefirenko 2008: 50-51). In Studien greifen Melerovich, Dobrovol'skij, Dubitskaja, Thelija, Zhukov, Dibrova, Alefirenko das Problem der inneren Form der Phraseologismen auf (Melerovich 1971; Dobrovol'skij 1996; Dubitskaja 2009; Thelija 1996; Zhukov 1986; Dibrova et al. 2001; Alefirenko 2008 u. a.).

Einer der ersten Wissenschaftler, der sich auf den Begriff *innere Form* bezieht, ist Wilhelm von Humboldt. Seiner Ansicht nach hat Sprache eine innere Form, die die Verbindung der Ausdrucksseite der Sprache mit mentalen Prozessen darstellt, somit verkörpert sie die kulturelle und historische Entwicklung der Volksgruppe. Die innere Form der Sprache (Inhaltsseite) spiegelt nach Ansicht des Forschers die Prozesse und die Weltansichten der Muttersprachler wider, wobei sie sich gleichlaufend verändert. Humboldts Nachfolger Potebnja führt den Begriff *innere Form des Wortes* im Sinne von Einstellung des Gedankengehalts zum Bewusstsein ein (Potebnja 1999: 91). Anders gesagt, die innere Form bringt den Prozess der Bildung einer lexikalischen Einheit oder einer Wortverbindung (Phraseologismus) zum Ausdruck. Thelija verknüpft Motivbedeutung mit assoziativen Verbindungen. Die Bedeutung der bildhaften Basis liegt nicht in ihrem informativen Charakter, sondern in ihrer Konnotation (Thelija 1996: 111). Dubitskaja hebt hervor, dass es grundsätzlich zwei Arten von Motivbedeutung gibt: synchron nachvollziehbare Motivation und etymologische Motivation. Ihrer Auffassung nach etymologische Motivation stehe für die innere Form des Phraseologismus zum Zeitpunkt seiner Entstehung, könne oft nicht nachvollziehbar und unverständlich sein. Synchrone Motivation basiere auf der gegenwärtigen assoziativ-bildhaften Vorstellung der inneren Form von Idiomen und sei transparenter und klarer (Dubitskaja 2009: 146-147). Mokienko behauptet, Bildhaftigkeit sei ein fakultatives Merkmal des Phraseologismus, die Ausdruckskraft ein kategoriales (Mokienko 1980: 125).

Mokienkos Auffassung kann dadurch erweitert werden, dass die Expressivität ein Ergebnis spielerischer Verwendung semantischer Doppelinterpretierbarkeit in einem bestimmten Kontext ist, wobei aktive assoziative Verbindungen mit der „lebenden“ bildhaften Basis hergestellt werden. In der Praxis kommt dies häufig im Werbediskurs zum Einsatz.

III. Analyse der korpusbasierten Beispiele

Auf der Grundlage der o. g. theoretischen Überlegungen und der angenommenen Arbeitsdefinition des Oberbegriffs *Phraseologismus* wird im Folgenden eine exemplarische Analyse vorgenommen. Im gesammelten Korpus von Werbespots sind zwei bildhafte Explikationstypen von Phraseologismen zu erkennen:

1 Explikation der inneren Form (EiF) des Phraseologismus durch intralinguistische und extralinguistische Komponenten

In diesem Fall ist der Kontext in Form sorgfältig ausgewählter verbaler Mittel beim Aufbau der assoziativen Verbindungen leitend. Die Visualisierung der Situation, die der etymologischen Motivation des Phraseologismus zugrunde liegt, spielt eine untergeordnete Rolle und hat überwiegend anschaulichen Charakter.

A Buchstäblichkeit: Der außersprachliche Kontext veranschaulicht die innere Form, was dem verbalen Ausdruck in gewissem Maße buchstäblichen Sinn verleiht. Es fällt auf, dass die intralinguistischen Komponenten in diesem Fall den Zusammenhang mit der Idiomatizität des Phraseologismus bedienen. Zu beachten ist, dass bei der Verwendung von Phraseologismen in Bezug auf unbelebte Substantive eine solche Praxis dazu führt, dass die grammatische Kategorie *Belebtheit* durch *Unbelebtheit* (in den slawischen Sprachen) ersetzt wird, z. B. Werbespots von *Любимый сад*, *Bingo*, *Florina*, *Nestle* u. a.

dB¹ – (1) *Und dazu noch dieser Telering-Service, dann können andere billige Anbieter echt **baden gehen**.* [EiF – die handelnden Personen im Werbespot sitzen in der Badewanne und unterhalten sich über die Konkurrenz] (Telering, 2015); (2) *Wir **lassen Sie nicht hängen**, außer Sie wollen es. Weg.de. Gut beraten, besser erholt.* [EiF – die Schauspielerin schwebt in einer Hängematte] (Weg.de, 2013); (3) *Wie günstig Österreichs bester Acht-Euro-Tarif sein kann, ist wirklich leicht zu merken, nämlich mit dieser **Eselsbrücke**.* [EiF – auf einer Brücke stehender Esel, auf dessen Sattel die Preise stehen] (Telering, 2012-2013);

bB² – (4) *Аромат, който кара парфюма да се пръсне от **ревност** (vor Eifersucht platzen).* [EiF – Parfümflakon platzt] (Bingo, 2012); (5) *Усецате ли, че **хвърляте парите си на вятъра** (Geld verschleudern) за нещо, което не използвате.* [EiF – eine Frau macht das Fenster auf und schmeißt Geld nach draußen] (Blizoo, 2012); (6)

¹ **dB** – Beispiele aus deutschen Werbespots

² **bB** – Beispiele aus bulgarischen Werbespots

Голата истина (*die nackte Wahrheit*)! [EiF – die Orangen, die auf der Packung abgebildet sind, fallen runter, als hätte sich die Packung ausgezogen] (Florina, 2012);

rB³ – (7) *Черный чай и чай зеленый вышли замуж (heiraten) за лимонов. А их брат женился (heiraten) на персике.* [EiF – Personifizierung der Obstsorten ↔ Jungverheiratete, die das Gebäude des Standesamtes verlassen und in die Flitterwochen fahren] (Любимый сад, 2009); (8) *Дарите любовь от всего сердца (aus tiefstem Herzen)! Встречайте праздники с „Любимым“!* [EiF – Saftpackungen geben einen Ton des pochenden Herzens von sich] (Любимый сад, 2008); (9) **Время бежит** (*die Zeit eilt*), и молодость уходит (*die Jugend flieht*) вместе с ним. [EiF – viele Wanduhren, deren Zeiger sich mit großer Geschwindigkeit bewegen] (Тонус, 2007);

B Doppelinterpretierbarkeit der Bedeutung sprachlicher Wortverbindung – Phraseologisierung ↔ (Dephraseologisierung) Buchstäblichkeit. Dank der Visualisierung der bildhaften Basis und der Kombination von sprachlichen Mitteln im Text wird die doppelte Bedeutung gleichzeitig aktualisiert. Grundlage jeder Sprache ist das Vorhandensein von mehrdeutigen Wörtern und Wortkombinationen, deren Mehrdeutigkeit durch den Kontext neutralisiert wird. In der Werbung ist die Doppelinterpretierbarkeit ein durch sorgfältige Auswahl intra- und extralinguistischer Mittel bewusst erzielter Effekt, um besonders die Aufmerksamkeit der Zielgruppe auf sich zu ziehen.

dB – (10) *Neues aus der Familienmolkerei Ehrmann. Guck mal! Ich habe was Neues. Mmmh, lecker, mmmh, fruchtig, frisch und da noch zart schokoladig. Mir fehlen echt die Worte! Das merkt man.* [EiF – Wortspiel; a) vor Begeisterung/Überraschung sprachlos sein, man weiß nicht mehr, was man sagen soll; b) keine passenden Worte finden, deswegen einfach schweigen] (Almighurt von Ehrmann, 2012).

bB – (11) *Запознахме се на тъмно. Шуменско тъмно – хората сбира.* [EiF – Punk und Blondin sitzen in einer dunklen Bar und trinken Bier; a) es ist dunkel in der Bar; b) (in Werbung) sich kennen lernen, während man dunkles Bier trinkt] (Шуменско, 2009).

rB – (12) **Открой свое сердце** – *открой Raffaello!* [EiF – a) jemandem das Herz ausschütten; b) in der Schachtel findet der Kunde eine Kette mit Silberherzen] (Raffaello, 2011);

---

³ **rB** – Beispiele aus russischen Werbespots

2 Explikation der inneren Form (EiF) durch extralinguistische Komponenten ohne verbale Erwähnung des Phraseologismus

Dieser Verwendungstyp von Phraseologismen im Megatext der Werbung ist schwer anwendbar, da sich die festen Wortverbindungen durch eine sehr transparente Motivationsbasis auszeichnen sollen, wobei das die innere Form veranschaulichende Bild die ursprüngliche denotative Bedeutung eindeutig illustrieren lässt, obwohl bestimmte Metaphorisierung auf dem Weg zur semantischen Einheit eingetreten ist. Einzelfälle sind jedoch in deutschen, bulgarischen und russischen Werbespots vorhanden.

dB – (10) Werbetext: Anders sein, anders als alle anderen, sich abgrenzen von der Herde. Ein Ziel, das viele verfolgen. Aber wie grenzt man sich ab, wenn jeder sich abgrenzen will. Ungezähmt. Der neue CLA. Mercedes-Benz. Das Beste oder nichts. (Mercedes, 2013);

Situation / EiF: Feld, daneben Weg. Auf dem Feld ist eine Herde zu sehen, indem sich die Gestalt der Herde in einigen Szenen entwickelt: 1) alle Schafe sehen gleich aus; 2) unter den weißen Schafen ist nur ein schwarzes Schaf zu erkennen; 3) schwarze Herde mit einem weißen Schaf; 4) alle Schafe sind bunt; 5) ganz schnell taucht die Gestalt eines Wolfes auf und wieder die Herde; 6) Ein Mercedes fährt auf dem Weg.

das schwarze Schaf [jemand, der sich von den anderen negativ abhebt; im Werbetext hingegen hat die Redewendung eine positive Konnotation und bedeutet „individuell, speziell, eigenartig“]

mit der Herde laufen oder der Herde folgen [sich der Mehrheit anschließen; im Werbetext hingegen ist die bildhafte Basis umgekehrt, sodass die Wortverbindung „sich von der Herde abgrenzen“ entsteht]

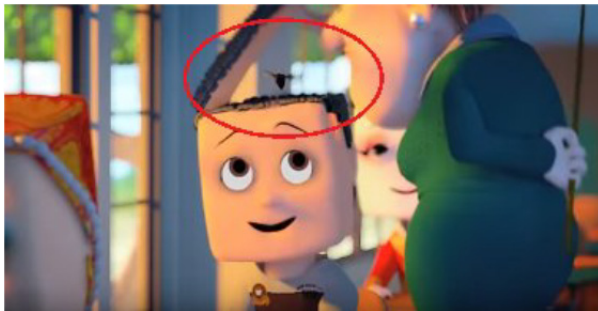
ein rüudiges Schaf steckt die ganze Herde an [einer übt einen schlechten Einfluss auf die anderen; im Werbetext hingegen positive Konnotation]

ein Wolf im Schafspelz (Schafsfell, Schafskleid) sein [ein böser Mensch, der sich harmlos und unschuldig gibt; im Werbetext hingegen positive Konnotation, im Sinne von „leidenschaftlich, energisch, temperamentvoll“]

bB – (11) **Werbetext:** Новите кубети – по-щури и по-кубични от всякога. Kubeti. Всичко е игра. (Kubeti, 2012)

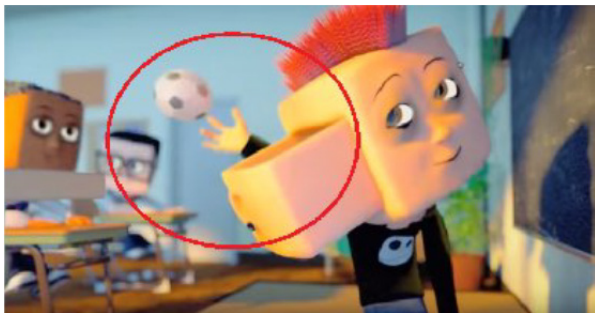
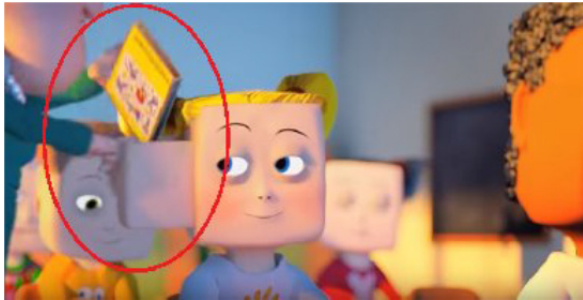
Situation / EiF – Schulunterricht

имам бръмбари в главата; мухи бръмчат в главата ми [Flausen im Kopf haben; EiF – aus dem Kopf des Schülers fliegt eine Fliege raus, муха bedeutet Fliege]

*през едното ухо влиза, през другото излиза [etwas geht mir zum einen Ohr herein und zum anderen wieder hinaus; **EiF** – Die Lehrerin zieht das Ohr der Schülerin, als wäre es eine Schublade, und steckt ein Buch drin. Das Buch fliegt jedoch aus dem anderen Ohr heraus]*

*глунав като овца [umg. dummes Schaf; Schafskopf, gutmütig-einfältiger Mensch (auch als Schimpfwort); **EiF** – der Schüler kann die Aufgabe an der Tafel nicht lösen, deshalb beginnt er allerlei Dinge aus seinem Kopf herauszuwerfen. Das Letzte ist ein Schaf. Laut bulgarischer Volksstereotypen fungiert Schaf neben Huhn, Kalb, Gans u. Ä. als Symbol der Dummheit]*

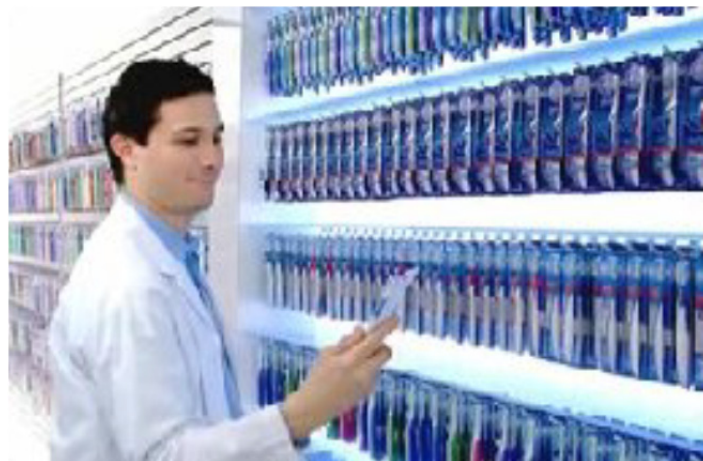
*гледам като овца [umg. dumm gucken; **EiF** – der Schüler starrt ein Schaf an, anstatt die Aufgabe an der Tafel zu lösen]*

rB – (12) **Werbetext:** Так выбирают зубные щетки большинство людей. При таком огромном выборе сложно увидеть разницу. А так выбирают стоматологи. Доказано, что большинство стоматологов

предпочитают зубные щетки Oral-B любым другим щеткам. Доверьтесь щеткам большинства стоматологов. Oral-B. (Oral-B, 2011)

Situation / EiF – Eine Frau mit verbundenen Augen kauft im Supermarkt ein.

с завязанными, с закрытыми глазами [mit verbundenen Augen handeln, ohne nachzudenken]

IV. Zusammenfassung und Fazit

Beim Vergleich der drei Sprachen lassen sich folgende Muster der Explikation der inneren Form von Phraseologismen feststellen (*Buchstäblichkeit, Doppelinterpretierbarkeit und nonverbale Erwähnung des Phraseologismus*) und keine ausgeprägten Unterschiede hervorheben, weil bestimmte Voraussetzungen dafür vorliegen, nämlich ähnliche Denkweise und gleiche wirtschaftliche Mechanismen der gegenwärtigen Konsumgesellschaft.

Die sorgfältige Auswahl an extralinguistischem Hintergrund als auch die angemessene Wortwahl ergänzen und enthüllen die assoziativ-figurativen Relationen, wobei der Target-Gruppe die semantische Doppelinterpretierbarkeit der Werbebotschaft vermittelt wird. Durch reiche Bildhaftigkeit und ausgeprägte Aussagekraft wird eine versteckte Wirkung auf die angesprochene Gruppe im Einklang mit den Funktionen des

Werbekonzepts erzielt, die zur Veränderung sowohl mancher Stereotype als auch der emotionalen, vorwiegend positiven Einschätzung der Realität führen kann.

Die Gegenwart stellt hohe Anforderungen an Werbetexter im Ringen um das Interesse potenzieller Konsumenten, deshalb bemüht man sich, seine Ideen in einen originellen und funktionellen Werbe-Megatext einzubetten. Die Motive für die Präferenzen der Explikation der inneren Form der Phraseologismen äußern sich darin, dass die Wahrnehmung der Zuschauer sowohl durch die eigenartige Werbesprache als auch durch die typische nonverbale Kommunikation beeinflusst wird, die ethnischen und kulturellen Eigenheiten des soziolinguistischen Umfeldes widerspiegelt.

Zusammenfassend lässt sich festhalten, dass die verwendeten Phraseologismen entweder ursprünglich positive Semantik haben, oder in der Werbung folgt okkasioneller positiver Bedeutungswandel.

Des Weiteren soll der Einsatz kultureller Codes als extralinguistischer Hintergrund die zukünftigen Handlungen des jeweiligen Benutzers zugunsten des Produkts fördern.

Wie aus den Beispielen ersichtlich wird, beraubt das Fehlen eines verbalen Ausdrucks von Phraseologismen keinesfalls den informativen und kommunikativ-pragmatischen Wert der deutschen, bulgarischen und russischen Werbung, im Gegenteil, die Explikation deren innerer Form erweitert die kreativen Möglichkeiten und stärkt die Rolle der Werbung als Ideenförderer in einer hypermodernen Gesellschaft.

LITERATUR

- Alefrenko 2008:** Алефиренко, Н. Ф. *Фразеология в свете современных лингвистических парадигм.* [Alefrenko, N. F. *Frazeologiya v svete sovremennyjh lingvisticheskikh paradigm.*] Москва: Эллис, 2008.
- Burger, Buhofer, Sialm 1982:** Burger, H., Buhofer, A. Sialm, A. *Handbuch der Phraseologie.* Berlin, New York: de Gruyter, 1982.
- Dibrova et al. 2001:** Диброва, Е. И., Касаткин, Л. Л., Николина, Н. А., Щеболева, И. И. *Современный русский язык. Теория. Анализ языковых единиц. В 2-х частях. Часть 1. Фонетика и орфоэпия. Графика и орфография. Лексикология. Фразеология. Лексикография. Морфемика. Словообразование.* [Dibrova, E. I., Kasatkin L. L. Nikolina, N. A., Shteboleva, I. I. *Sovremennyj russkij yazyk. Teoriya. Analiz yazykovyh edinit. V 2-h chastyah. Chast' 1. Fonetika i orfoepiya. Grafika i orfografiya. Leksikologiya.*

- Frazeologiya. Leksikografiya. Morfemika. Slovoobrzuvane.] Москва: Академия, 2001.
- Dobrovol'skij 1996:** Добровольский, Д. О. Образная составляющая в семантике идиом. [Dobrovol'skij, D. O. Obraznaya sostavlyayushaya v semantike idiom.] // *Вопросы языкознания*, т. 1, 1996, 71 – 93.
- Dubitskaja 2009:** Дубицкая, Е. В. Синхроническая и этимологическая мотивация фразеологических единиц русского языка. [Dubitskaja, E. V. Sinhronicheskaya i etimologicheskaya motivatsiya frazeologicheskikh edinit russkogo yazyka.] // *Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена*, № 107, 2009, 146 – 150.
- Karagyozova 1998:** Карагьозова, Сн. Езикът на рекламата. [Karagyozova, Sn. Ezikat na reklamata.] // *Езиково съзнание*. Под ред. на Ст. Димитрова. София: Наука и изкуство, 1998, 289 – 315.
- Kaftandzhiev 2003:** Кафтанджиев, Хр. *Хармония в рекламната комуникация – презаредена*. [Kaftandzhiev, Hr. Harmoniya v reklamnata komunikatsiya – prezaredena.] София: Сиела, 2003.
- Kaftandzhiev 2008:** Кафтанджиев, Хр. *Absolut semiotics in an absolut world*. София: Сиела, 2008.
- Melerovich 1971:** Мелерович, А. М. О внутренней форме фразеологизма. [Melerovich, A. M. O vnutrennej forme frazeologizma.] // *Вопросы семантики фразеологических единиц*, ч. 1. Новгород: НовГУ, 1971, 58 – 66.
- Mokienko 1980:** Мокиенко, В. М. *Славянская фразеология*. [Mokienko, V. M. Slavyanskaya frazeologiya.] Москва: Высшая школа, 1980.
- Potebnja 1999:** Потебня, А. А. *Мысль и язык*. [Potebnja, A. A. Mysl' i yazyk.] Москва: Лабиринт, 1999.
- Thelija 1996:** Телия, В. Н. *Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*. [Thelija, V. N. Russkaya frazeologiya. Semanticheskij, pragmaticheskij i lingvokul'turologicheskij aspektu.] Москва: Школа Языки русской культуры, 1996.
- Siegert, Brecheis 2010:** Siegert, G., Brecheis, D. *Werbung in der Medien- und Informationsgesellschaft*. Wiesbaden: Springer VS, 2010.
- Zhukov 1986:** Жуков, В. П. *Русская фразеология*. [Zhukov, V. P. Russkaya frazeologiya.] Москва: Высшая школа, 1986.

LE PARADIGME DE L'IMPÉRATIF REVISITÉ

Aneta Tosheva
Université médicale de Plovdiv

THE IMPERATIVE PARADIGM REVISITED

Aneta Tosheva
Medical University of Plovdiv

The article focuses on the paradigm of the imperative from a typological point of view, presenting the universal Hrakovski and Volodin's model based on 150 languages, the semantic map of J. Van der Auwera (376 languages) and the cross-linguistic studies of E. Schalley based on two genealogically stratified samples of 419 and 206 languages, as a basis for analyzing the imperative as a morphologically distinct grammatical unit. The so-called "defectivity" of the imperative paradigm, the minimum formal criteria for its definition, and the relevance of the inclusion of the descriptive forms in it are discussed.

Key words: imperative, paradigm, typology

0. Introduction. La notion de paradigme verbal.

Les définitions du paradigme¹ en linguistique dégagent un consensus général quant à l'élément constitutif de base qui est nécessairement un élément commun.

TLFi : Ensemble des unités d'un certain type apparaissant dans un même contexte et qui sont de ce fait dans un rapport d'opposition, de substituabilité (par opposition à syntagme).

DAF: Ensemble des éléments d'un mot ou d'une phrase susceptibles de commuter, que l'on peut faire varier en les substituant l'un à l'autre dans un contexte donné.

---

¹ Le terme grammatical de paradigme est d'origine grecque, de παράδειγμα *parádeigma* qui signifie « matrice, modèle, exemple ».

Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage : Au sens large, on appelle paradigme toute classe d'éléments linguistiques, quel que soit le principe qui amène à réunir ces unités. (Ducrot et Todorov :142)

Sans employer le terme de paradigme, Saussure définit le rapport paradigmatique qui s'instaure au sein des membres d'une chaîne paradigmatische comme un rapport associatif qui « unit des termes *in absentia*, dans une série mnémorique virtuelle » en opposition avec le rapport syntagmatique fonctionnant « *in praesentia* » (Saussure 1916/1972 : 171):

« ... en dehors du discours, les mots offrant quelque chose de commun s'associent dans la mémoire, et il se forme ainsi des groupes au sein desquels règnent des rapports très divers. Ainsi le mot enseignement fera surgir inconsciemment devant l'esprit une foule d'autres mots (*enseigner, renseigner, etc., ou bien armement, changement, etc., ou bien éducation, apprentissage*) ». (Saussure 1916/1972 : 171)

Hjelmslev appelle *corrélations* les relations paradigmatische leur attribuant une caractéristique simple : il définit le paradigme comme "une classe d'éléments qui peuvent être placés à une même place d'une chaîne" (Hjelmslev 1966 :56). Jacobson, dans son approche fonctionnaliste, évoque « l'association par ressemblance » où les unités sont substituables en raison de leur similarité (dans un sens large) et la relation de sélection, au sens étroit, les deux relations apparaissant comme constitutive du paradigme (Jacobson 1963 :48). Selon Benveniste, le paradigmatische en langue est « principe de sélection, excluant toute simultanété intrasegmentale » (Benveniste 1974 : 56). Les unités de la langue relèvent du plan paradigmatische « quand elles sont posées en rapport de substitution possible, chacune à son niveau et dans sa classe formelle » (Benveniste 1966 : 22). « Décrire ces rapports, définir ces plans, c'est se référer à la structure formelle de la langue » (ib.). Nous retenons aussi la définition d'E. Coseriu, suivant laquelle toute classe de fonctions et/ou de formes dans les cadres de laquelle on procède à un choix paradigmatische immédiat est désignée sous le terme de paradigme et le rapport paradigmatische est un rapport d'opposition (Coseriu 1990 : 155).

1. Le paradigme de l'impératif : questions qui s'imposent.

La question du paradigme de l'impératif relève d'un problème crucial qui repose au coeur même des études sur l'impératif : la « défektivité » ou la complétude de son paradigme. Il focalise plusieurs problèmes restés en suspens dans les études synchroniques et

diachroniques : celui de la personne grammaticale mise en cause, celui des sujets impliqués dans l'énonciation, celui du statut des formes analytiques et périphrastiques à titre de substituts grammaticaux légitimes, celui de la force illocutoire assignée comme trait définitoire.

Ainsi, en français le nombre des formes imputables au paradigme de l'impératif est à l'origine des différences de l'interprétation de son statut au sein du système verbal. La grande majorité des auteurs d'études descriptives et de grammaires normatives s'accordent pour dire que l'impératif aurait un paradigme défectif par rapport à celui des autres modes, puisqu'il n'est systématiquement représenté qu'aux rangs personnels 2S, 1P et 2P qui sont morphologiquement marqués. C'est grâce au recours aux moyens périphrastiques qu'un paradigme impératif « complet » recouvrant toutes les positions personnelles dans l'énonciation pourrait être constitué.

À l'échelle plus large, les études morpho-syntaxiques distinguent les langues où l'impératif n'a pas de flexions appropriées et se présente comme une « forme nue du verbe » (Bentolila 1988 :6-7), les langues dont l'impératif présente des flexions qui sont considérées comme empruntées aux autres modes personnels (le français) et les langues où le verbe à l'impératif possède une morphologie distincte (espagnol, grec moderne, les langues slaves).²

Le problème posé par le paradigme impératif en général se ramène formellement à la question suivante : peut-on former un paradigme valable de l'impératif en mélangeant le paradigme tout élaboré (en français c'est le présent du subjonctif, en bulgare c'est la *da*-construction, en anglais c'est la structure *let* + verbe) avec un paradigme 'défectif? Autrement dit, est-il légitimé d'emprunter des formes appartenant à un autre tiroir verbal pour le seul but de compléter les 'cases vides' ?

---

² Par ailleurs, Rivero et Terzi établissent une distinction entre « vrais impératifs » (true imperatives) et impératifs supplétifs (suppletives imperatives). (Rivero et Terzi 1995 : 301) Les premiers se définissent par une forme propre qui n'apparaît nulle part pour cette même personne dans un paradigme verbal (*Regarde !*) ; les impératifs dits supplétifs sont « empruntés » à d'autres tiroirs verbaux (*Sache-le*). A partir de cette distinction simple, Rivero et Terzi font distinction entre langues de Classe I présentant des impératifs à syntaxe distincte et langues de Classe II où les impératifs sont distribués comme tous les autres formes verbales (ib.).

2. L'apport des études typologiques.

Les études typologiques montrent une diversité remarquable quant au nombre des formes constituant le paradigme morphologique de l'impératif.

Ainsi, J. Blanchon (Blanchon 1986: 131) rapporte de l'existence de paradigme complet de l'impératif dans les langues sanskrit, aztèque, hixkariana (langue caribe du Brésil), kobon (Papua Nouvelle Guinée), sans en préciser le nombre des rangs personnels. Il existe des langues à morphème impératif zéro, notamment les langues kobon (Papua Nouvelle Guinée) et kolami (langue dravidienne parlée en Inde) (Schalley 2008 :54) Hrakovskiy et Volodine (Храковский, Володин 1986), ayant étudié un corpus constitué de 150 langues attestent que le paradigme de la langue yakout possède 7 formes synthétiques, ainsi que certaines langues tchukote-kamchates qui, en outre, ont des formes supplémentaires pour le nombre duel. Un paradigme à 6 membres est attesté dans le hongrois qui renferme les rangs personnels 2, 3, 5, 6 et deux rangs inclusifs. Certaines langues paléoasiatiques et turques montrent aussi un paradigme à six membres. Le finnois, le géorgien et le turc sont représentants du paradigme constitué de 5 formes distinctes. Le paradigme à 4 membres est attesté dans les langues mariennes et samoyèdes telles que le samoyède ourac, le nganassan, le selkupe. Le français fournit l'exemple d'un paradigme à 3 membres correspondant aux rangs personnels 2, 4 et 5, cf. : *parle, parlons, parlez*. On peut y ranger le tchèque, le polonais, l'ucrainien et le biélorusse. Le paradigme binaire est attesté dans un nombre très important de langues des familles indo-européenne, finno-ougrienne, caucasienne, etc., y compris dans le bulgare moderne.

Hrakovskiy et Volodine proposent un tableau récapitulatif des paradigmes impératifs qui présentent théoriquement 8 rangs personnels.

Tableau 1. (repris de Tableau 19, Hrakovskij, Volodin 1986 : 42)

No	Type de paradigme	Formes impératives								Langue
		2 ^e pers.		3 ^e pers.		1PL		1SG		
		1	2	3	4	5	6	7	8	
0	8 rangs personnels	+	+	+	+	+	+	+	+	–
1	7 r. p.	+	+	+	+	+	+	+		Yakout
2	6 r. p. I	+	+	+	+	+			+	Hongrois
3	6 r. p. II	+	+	+		+	+	+		Nivh

4	5 r. p. I	+	+	+	+	+	Kazakh	
5	5 r. p. II	+	+	+	+	+	Finnois	
6	4 r. p. I	+	+	+	+		Osétien	
7	4 r. p. II	+	+	+		+	Lak	
8	4 r. p. III	+	+			+	+	Russe
9	3 r. p. I	+	+			+		Français
10	3 r. p. II	+	+	+				Carélien
11	3 r. p. III	+		+				Mongolais
12	2 r. p. I	+	+					Tadjik
13	2 r. p. II	+				+		Coréen

Deux approches sont à distinguer dans le traitement des données typologiques concernant le paradigme de l'impératif.

2.1. L'approche fonctionnelle représentée par le modèle théorique universel établi par V. Hrakovskij et Al. Volodin (Hrakovskij, Volodin 1986).

Leur point de départ théorique est la distinction entre *paradigme général* (ensemble des formes-de-mot d'un lexème organisé en un système constitué de paradigmes particuliers) et *paradigme particulier* (ensemble des formes-de-mot d'un lexème organisées en système et qui expriment de manière régulière le même contenu grammatical / = catégorie grammaticale /). Suivant cette définition, le paradigme impératif apparaît comme un paradigme particulier parce que ses éléments présentent un *contenu grammatical identique*, défini comme *l'expression de volonté, émise par un locuteur (Loc) qui souhaite la réalisation effective de l'action dénommée*. En outre, la forme impérative *renseigne sur le réalisateur (R) visé* de l'action ainsi désignée, lequel réalisateur pourrait bien être une tierce personne. A côté de l'expression explicite de la volonté et les renseignements fournis sur le R, la forme impérative a une fonction nominative dans la mesure où elle *dénomme le procès verbal* dont la réalisation est visée.

Le plan du contenu donc est constitué de deux types de composantes :

a. *composantes permanentes*, constitutives pour toute forme de l'impératif: 1 – le trait sémantique 'volonté exprimée par le locuteur' ; 2- le

trait sémantique ‘dénomination de l’action’, et 3- le trait sémantique ‘1 SG du Loc’.

b. *composantes variables* : 1- la personne et le nombre du R visé ; 2- le nombre affectant le ou les allocutaire(s) (All).

Chaque forme distincte, chaque configuration dans ce modèle, est porteuse d’information différente sur la personne et le nombre du R et sur le nombre des All.

La mise en jeu de ces composantes permanentes et variables, fonction de la situation déictique, constitue selon Hrakovskij et Volodine un modèle théorique supputant toutes les possibilités combinatoires pouvant rentrer dans le paradigme universel de l’impératif, v. Tableau 2 (*nous nous sommes permis de corriger quelques erreurs que nous supposons typographiques et nous avons ajouté les traductions des exemples en français*).

A – locuteur 1S (= Loc)

B – allocutaire 2S (= All)

BB – allocutaires 2P

C – personne non impliquée directement dans l’interaction verbale, 3S

CC – personnes non impliquées directement dans l’interaction verbale, 3P

D – réalisateur(s) visé(s) par A (= R)

Les combinaisons théoriquement admissibles sont au nombre de 34 dont 17 sont des cas logiquement possibles d’expression du réalisateur. Les contraintes pragmatiques interdisent, selon le modèle XV, les positions 2,3,12,13,16,17,20,21,28,29,39. Ce sont des cas où l’on est en présence d’un seul All et l’on vise plusieurs R-All, ou, au contraire, il y a plusieurs All et l’on vise un seul R-All.

Tableau 2 : *Le paradigme universel de l’impératif : le modèle H-V*

G R O U P E	No de la configu ration	Configuration des composantes permanentes et variables de la structure sémantique des formes impératives			Plan de l’expression
		Loc	Alloc	Réalisateur	
I	1	A	B	D = B	Спой (ты) <i>Chante (toi)</i>
	2	A	BB	D = B	?
	3	A	B	D = BB	?
	4	A	BB	D = BB	Спойте (вы) <i>Chantez (vous)</i>

II	5	A	B	D = C	(слушай) пусть он споет <i>qu'il chante ! (c'est à toi que je parle)</i>
	6	A	BB	D = C	(слушайте) пусть он споет <i>qu'il chante (c'est à vous que je parle)</i>
	7	A	B	D = CC	(слушай) пусть они споют <i>qu'ils chantent (c'est à toi que je parle)</i>
	8	A	BB	D = CC	(слушайте) пусть они споют <i>qu'ils chantent (c'est à vous que je parle)</i>
III	9	A	B	D = A	Дай (я) спою <i>Que je chante (c'est à toi que je parle)</i>
	10	A	BB	D = A	дайте (я) спою <i>que je chante, laissez-moi chanter (c'est à vous que je parle)</i>
III	11	A	B	D = B + C	Спой (ты с ним) <i>Chante ! (toi et lui)</i>
	12	A	BB	D = B + C	?
	13	A	B	D = BB + C	?
	14	A	BB	D = BB + C	Спойте (вы с ним) <i>Chantez ! (vous et lui)</i>
	15	A	B	D = B + CC	Спой (ты с ними) <i>Chante ! (toi et eux)</i>
	16	A	BB	D = B + CC	?
	17	A	B	D = BB + CC	?
	18	A	BB	D = BB + CC	Спойте (вы с ними) <i>Chantez ! (vous et eux)</i>
IV	19	A	B	D = A + B	Давай споем (я с тобой) <i>Chantons (moi et toi)</i>
	20	A	BB	D = A + B	?
	21	A	B	D = A + BB	?
	22	A	BB	D = A + BB	Давайте споем (я с вами) <i>Chantons ! (moi et vous)</i>

VV	23	A	B	$D = A + C$	Дай спюю (я с ним) <i>Chantons ! (moi et lui) (c'est à toi que je parle)</i>
	24	A	BB	$D = A + C$	Дайте спюю (я с ним) <i>Chantons ! (moi et lui) (c'est à vous que je parle)</i>
	25	A	B	$D = A + CC$	Дай спюю (я с ними) <i>Chantons ! (moi et eux) (c'est à toi que je parle)</i>
	26	A	BB	$D = A + CC$	Дайте спюю (я с ними) <i>Chantons ! (moi et eux) (c'est à vous que je parle)</i>
VVI	27	A	B	$D = A + B + C$	Давай спюем (с ним) <i>Chantons ! (moi, toi et lui) (c'est à toi que je parle)</i>
	28	A	BB	$D = A + B + C$	?
	29	A	B	$D = A + BB + C$	?
	30	A	BB	$D = A + BB + C$	Давайте спюем (с ним) <i>Chantons ! (moi, vous et lui) (c'est à vous que je parle)</i>
	31	A	B	$D = A + B + CC$	Давай спюем (с ними) <i>Chantons ! (moi, toi et eux) (c'est à toi que je parle)</i>
	32	A	BB	$D = A + B + CC$	?
	33	A	B	$D = A + BB + CC$	?
	34	A	BB	$D = A + BB + CC$	Давайте спюем (с ними) <i>Chantons ! (moi, vous et eux) (c'est à vous que je parle)</i>

Hrakovskij et Volodine distinguent trois groupements présentant une analogie pour ce qui concerne la grammaticalisation des formes impératives.

Le premier, constitué des groupes I à III, correspond à un réalisateur homogène pour ce qui concerne le rang personnel et présente seulement des variations de nombre /soit B/BB, soit C/CC, soit A/.

La grammaticalisation affaiblit progressivement dans les autres groupes, ce qui revient à suggérer que les formes impératives de la 2^e

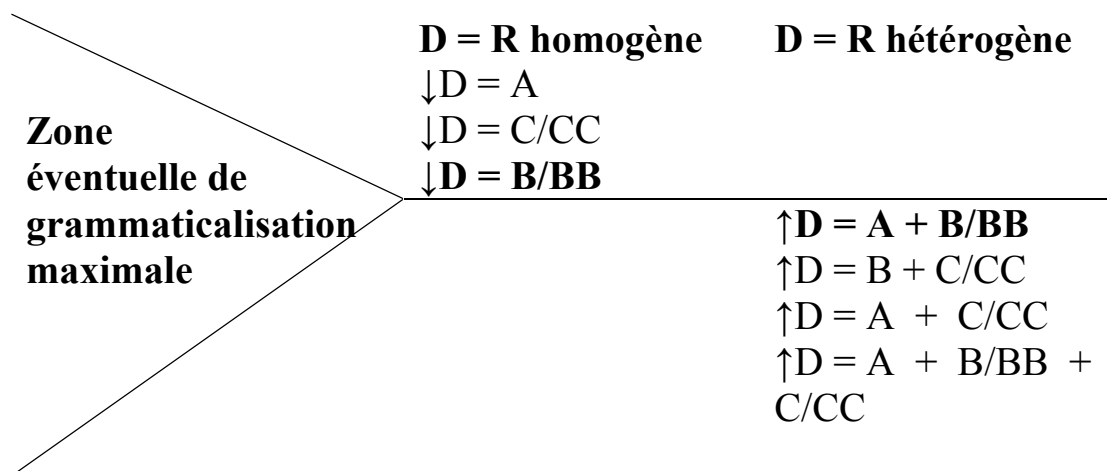
personne sg et pl sont les plus naturelles et les plus fréquentes, et les formes de la 3e pl semblent plus fréquentes que celle de la 1e.

Le second recouvre les groupes IV à VI où les réalisateurs sont hétérogènes /ce sont respectivement B/BB + C/CC ou A + B/BB ou A + C/CC, cette dernière pouvant être réalisée seulement dans les langues reconnaissant l'opposition nous inclusif / nous exclusif. La grammaticalisation est prononcée dans la configuration No 22 / D = A + BB/.

Le dernier correspond aux configurations du groupe VII qui montrent une tendance nulle à la grammaticalisation.

En conclusion, la présence/l'absence de formes grammaticalisées apparaît comme dépendante exclusivement du nombre des réalisateurs visés. La zone de grammaticalisation maximale probable recouvre les configurations où le R correspond à l'All ou, à la rigueur, où le R est homogène. Ainsi, la configuration 4 D = B/BB est grammaticalisée presque³ dans toutes les langues, même dans celles qui ne possèdent pas de formes pour 5,6,7,8,9,19 /D = C/CC et D = A/ ; et dans les configurations à réalisateurs multiples, c'est le rapport correspondant aux conf. 19 et 22 /D = A + B/BB/ qui est privilégié par les marques de grammaticalisation, en schéma :

Schéma 1 (ib.): Zone de grammaticalisation des formes impératives

Les données typologiques à l'origine du modèle Hrakovskiï – Volodin montrent un affaiblissement notable de la tendance morphologisante du premier au dernier groupe. Toutes les langues auraient grammaticalisé la relation injonctive entre un Loc et un All visé comme R. Le *nous* inclusif est grammaticalisable aussi, mais lorsque le R correspond

³ Nous allons voir ci-après que cette affirmation est un peu exagérée vu les données recueillies à partir d'un échantillon plus grand de langues étudiées.

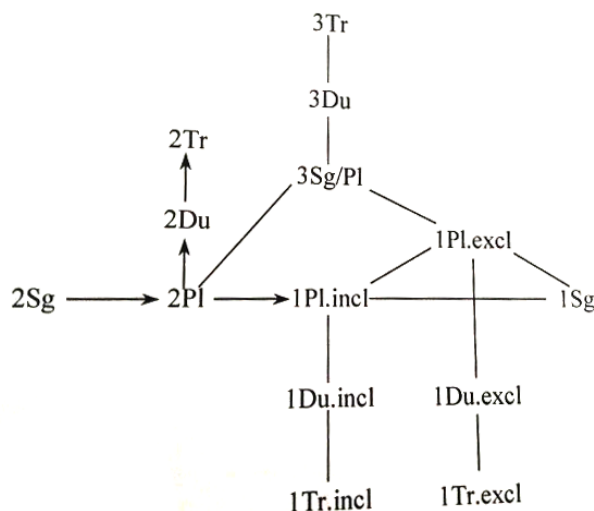
à une composition hétérogène représentée par les groupes IV, V, VI, VII la marque morphologique est plutôt rare.

On pourrait donc, à la suite de ce modèle, supposer universelle la grammaticalisation concernant les formes de la 2e p. sg et pl de l'impératif. La grammaticalisation s'effrite dans les configurations, moins solidaires, de la 3e personne du sg et du pluriel, et de la 1re personne inclusive.

Le modèle du paradigme impératif universel proposé par Hrakovski et Volodine repose sur un minimum de traits définitoires des éléments constituants ; ceux-ci doivent faire preuve d'une formation régulière dans la langue à partir de tous les lexèmes verbaux susceptibles de supporter un traitement impératif, ils doivent être formellement reconnaissables comme impératifs dans le discours grâce aux indices d'origine diverses tels que l'intonation, l'accentuation, etc. Sous ces critères, ils font rentrer dans le paradigme impératif les formes des non-participants à l'acte d'énonciation /3e personne/, les formes de la 1re pers. pl. et les formes analytiques.

Il est évident que ces critères permettent aux constructions diverses d'accéder au rang d'impératifs tels que le présent dans son emploi injonctif /*Tu pars tout de suite !*/ le futur /*Tu lui diras la vérité !*/, l'infinitif /*Marcher !*/, les formules performatives /*Je t'ordonne de partir !*/, etc.

Pour éviter cette définition large, Jacobson a introduit la distinction entre impératif et hortatif dans son étude sur le verbe russe / Jacobson 1963: 176-196/. Partant de cette distinction, Van Auwera et al. proposent un système impératif-hortatif réunissant les formes explicitement impératives 2S et 2P et les formes sémantiquement proches des autres personnes grammaticales. La carte sémantique ci-dessous présente un autre schéma universel du paradigme impératif. (Van der Auwera et al. 2004: 13) : les flèches indiquent les hiérarchies internes correspondant à la fréquence typologique.

Dans ce modèle, le rang personnel 2 qui est incontestablement un impératif, est confronté aux autres rangs personnels représentatifs pour des significations proches à celles de l'impératif proprement dit. La carte sémantique révèle les hiérarchies internes (signifiées par des flèches) d'où ressortent plusieurs zones conflictuelles ; prenant en considération la continuité sémantique entre les zones différentes les auteurs concluent, à la base d'un corpus de 376 langues, que la signification « typique » de l'impératif-hortatif est celle de la 2e personne du singulier et la « moins typique » est la 1re personne du singulier.

2.2. L'approche formelle à la constitution du paradigme de l'impératif se voit illustrer par une partie de l'étude typologique de E. Schalley qui, dans sa thèse doctorale (Schalley : 2008) définit des stratégies impératives 'directes' et 'indirectes' et propose une nouvelle approche au traitement du paradigme de l'impératif qui prend en considération des caractéristiques fonctionnelles et formelles. A partir de deux échantillons constitués respectivement de 419 et de 206 langues, elle répartit les langues du corpus étudié en 12 types que nous reproduisons ici (Schalley 2008 :174-189) :

					<i>1N-SG EXCL</i>
<i>SG</i>	<i>1</i>				<i>1 N-SG INCL</i>
	<i>2</i>				<i>2 N-SG</i>
<i>SG</i>	<i>3</i>	+			<i>3 N-SG</i>
<i>SG</i>					

Type I : les langues agarabi, linguala

					<i>1N-SG EXCL</i>
<i>SG</i>	<i>1</i>				<i>1 N-SG INCL</i>
	<i>2</i>				<i>2 N-SG</i>
<i>SG</i>	<i>3</i>	+	+		<i>3 N-SG</i>
<i>SG</i>					

Type II : daga, kadamu

1			
SG		+	
2			
SG	+	+	
3			
SG			

1N-SG EXCL
1 N-SG INCL

2 N-SG

3 N-SG

Type III : copainala-zoque, slovène

1			
SG	+		
2			
SG	+	+	
3			
SG			

1N-SG EXCL
1 N-SG INCL

2 N-SG

3 N-SG

Type IV : hixkaryana

1			
SG	+	+	
2			
SG	+	+	
3			
SG			

1N-SG EXCL
1 N-SG INCL

2 N-SG

3 N-SG

Type V : koasati, barasana

1			
SG			
2			
SG	+	+	
3			
SG	+	+	

1N-SG EXCL
1 N-SG INCL

2 N-SG

3 N-SG

Type VI : mankanya, drung

			<i>1N-SG EXCL</i>
<i>1</i>			<i>1 N-SG INCL</i>
<i>SG</i>			
<i>2</i>			<i>2 N-SG</i>
<i>SG</i>	+		
<i>3</i>			<i>3 N-SG</i>
<i>SG</i>	+		

Type VII : wichita

			<i>1N-SG EXCL</i>
<i>1</i>			<i>1 N-SG INCL</i>
<i>SG</i>		+	
<i>2</i>			<i>2 N-SG</i>
<i>SG</i>	+	+	
<i>3</i>			<i>3 N-SG</i>
<i>SG</i>	+	+	

Type VIII : kannada

			<i>1N-SG</i>
<i>1</i>			<i>EXCL</i>
<i>SG</i>	+		<i>1 N-SG</i>
<i>2</i>			<i>INCL</i>
<i>SG</i>	+	+	<i>2 N-SG</i>
<i>3</i>			<i>3 N-SG</i>
<i>SG</i>	+	+	

Type IX : koasati

			<i>1N-SG EXCL</i>
<i>1</i>			<i>1 N-SG INCL</i>
<i>SG</i>	+	+	
<i>2</i>			<i>2 N-SG</i>
<i>SG</i>	+	+	
<i>3</i>			<i>3 N-SG</i>
<i>SG</i>	+	+	

Type X : koana, nahuatl tetelcingo, oksapmin

			<i>1N-SG EXCL</i>
<i>1</i>			<i>1 N-SG INCL</i>
<i>SG</i>		+	
<i>2</i>			<i>2 N-SG</i>
<i>SG</i>		+	
<i>3</i>			<i>3 N-SG</i>
<i>SG</i>		+	

Type XI : la langue dani lower grand valley

			<i>1N-SG</i>
<i>1</i>		+	<i>EXCL</i>
<i>SG</i>	+	+	<i>1 N-SG</i>
<i>2</i>			<i>INCL</i>
<i>SG</i>	+	+	<i>2 N-SG</i>
<i>3</i>			<i>3 N-SG</i>
<i>SG</i>	+	+	

Type XII : ngarinyin

Cette étude établie sur deux échantillons généalogiquement stratifiés respectivement de 419 et de 206 langues aboutit à des résultats pour le moins surprenants :

- 16 % / 18,4% des langues ont plus qu'un paradigme morphologique ou morpho-syntaxique incluant les rangs personnels 2S et 2P. (ib. : 405) ;

- plus de 60% des langues possèdent des marques morphologiques distinctes pour marquer une stratégie impérative « directe », c'est à dire à impératif d'emploi injonctif direct. (ib. : 59) : Cette identité paradigmatique est représentée soit par des moyens proprement morphologiques tels l'affixation (prioritairement suffixation à 39%) ou la modification morphologique (ib. :54) ;

- plus de 30 % des langues présentent des paradigmes identifiables uniquement par des marques syntaxiques : ajout de particules énonciatives, d'auxiliaires verbaux ou de clitiques de valeur impérative, ou par l'omission du sujet (ib. :85) ;

- environ 40 % des langues possèdent des paradigmes pour traduire des stratégies impératives indirectes, incluant des formes empruntées à l'indicatif, des formes relevant de l'opposition réel/irréel, des verbes modaux, aspectuels, des constructions verbales à sémantisme spécifique, etc. (ib :119).

Concernant la fréquence de l'apparition des rangs personnels dans les paradigmes étudiés, les résultats de Schalley rejoignent ceux de Hrakovskiy et de Volodin et de Van der Auwera et al. et viennent argumenter une fois de plus la grammaticalisation des formes pour ces rangs personnels :

2SG → 2PL → 1PL.INCL → 3 SG/PL → 1SG → 1PL.EXCL

En effet, la répartition inférée du corpus correspond en général au schéma 1 du seuil de grammaticalisation maximale obtenue à partir du modèle de Hrakovskiy et Volodin. Mais le fait qui à notre sens mérite une interprétation plus attentionnée, c'est l'existence de 5 types de paradigmes excluant le rang personnel 2SG / 2 PL (Schalley 2008 :192) Dans un tableau récapitulatif, l'auteure présente la part que prennent les langues possédant un paradigme impératif avec 2 SG/PL par rapport au nombre total de 419 langues étudiées : ce sont 255 langues ce qui fait 61% seulement (ib :198).

3. L'exemple de l'impératif français

Le français moderne possède des formes traditionnellement rattachés à un paradigme impératif caractérisé comme 'défectif' puisqu'il n'est attesté qu'aux rangs personnels 2S, 1P et 2P présentant des marques morphologiques propres et correspondant aux zones de grammaticalisation maximale des recherches typologiques. Cinq verbes (avoir, être, savoir, vouloir, pouvoir) forment leur impératif en présentant des bases très proches à celles des formes subjunctives. D'après la tradition grammaticale, l'impératif français « emprunterait » ses formes soit à l'indicatif, soit au subjonctif ce qui remet en cause l'identité de son paradigme morphologique et pose deux problèmes à trancher. Le premier relève de la légitimité des formes considérées comme appartenant au paradigme formel de l'impératif⁴. Le second est celui du statut des formes dites supplétives ou périphrastiques qui appartiennent à un paradigme grammatical à part, celui du subjonctif.

---

⁴ C'est à G. Guillaume (Guillaume 1929 : Temps et verbe) et aux chercheurs d'inspiration guillaumienne M. Molho, Kr. Mantchev, G. Moignet, M. Wilmet) qu'appartient la position catégorique déniait le statut morphologique légitime de l'impératif.

Du point de vue strictement formel, on pourrait objecter tout de suite que les formes dites *empruntées* ne se confondent pas toujours avec les formes respectives de l'indicatif ou du subjonctif. Par ailleurs, les paradigmes grammaticaux de l'indicatif et du subjonctif sont des paradigmes complets et morphologiquement distincts et on voit mal la raison d'assimiler 'parlons' à la construction syntaxique 'que nous parlions', cette dernière étant formellement plus proche de l'imparfait de l'indicatif.

Indicatif	Subjonctif	Impératif
1. parle sais	que je parle que je sache	- -
2. parles sais	que tu parles que tu saches	parle sache
3. parle sait	qu'il parle qu'il sache	- -
4. parlons savons	que nous parlions que nous sachions	parlons sachons
5. parlez savez	que vous parliez que vous sachiez	parlez sachez
6. parlent savent	qu'ils parlent qu'ils sachent	- -

Plusieurs traits formels distinctifs sont à reconnaître dans l'impératif français en opposition avec l'indicatif et le subjonctif: ce sont entre autres l'absence de pronom personnel sujet explicite, différence flexionnelle (absence de la flexion -s à la personne 2S de verbes du 1er groupe), l'existence de deux séries de formes impératives /sache, sachons, sachez.../ nettement différentes des séries respectives à l'indicatif /tu sais, vous savez, nous savons, .../ et du subjonctif (que tu saches, que nous sachions, que vous sachiez...) la syntaxe particulière des clitiques atones à l'impératif affirmatif, (cf: *Tu le lui donnes. Donne-le lui!*), la double prédication associant l'injonction et la dénomination de l'acte à produire, la fonction appellative, le contour intonatif spécifique de la phrase. Selon nous, il faut considérer l'impératif français à partir de sa caractéristique la plus discriminante qui le distingue nettement des autres modes, celle de l'absence de pronom-sujet. Cette particularité suffit à elle seule à constituer une opposition privative de deux classes marquées par la présence / l'absence de sujet personnel. Si l'on prend comme point de départ théorique ce trait pertinent, on verra naturellement se constituer un paradigme incluant les personnes 2,4 et 5 et excluant les personnes délocutives et la personne du locuteur. Ces conditions prises en considération, le paradigme de l'impératif apparaît complet, plein et non pas défectif.

RÉFÉRENCES

- Benveniste 1966:** Benveniste, E. *Problèmes de linguistique générale 1*. Paris : Gallimard, 1966.
- Benveniste 1974:** Benveniste, E. *Problèmes de linguistique générale 2*. Paris : Gallimard, 1974.
- Bentolila 1988:** Bentolila, F. La forme nue du verbe. // *La linguistique*, Paris : PUF 1988, № 24, 5–56.
- Blanchon 1986:** Blanchon J. Let et l'impératif anglais : choix d'une grammaire. // *Sur le verbe*. Lyon : Presses universitaires. 1986, 115–132.
- Coşeriu 1990:** Косериу, Е. *Лекции по общо езиковзнание*. [Coşeriu, E. *Leksii po obshto ezikoznanie*.] София: Наука и изкуство, 1990.
- DAF :** *Dictionnaire de l'Académie française* (9e éd.) <<https://academie.atilf.fr/9/consulter/paradigme?page=1>> (01.10.2018).
- Ducrot et Todorov 1972:** Ducrot O. et Todorov, T. *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*. Paris : Seuil, 1972.
- Guillaume 1968 :** Guillaume, G. *Temps et verbe*. Paris : Honoré Champion, 1968.
- Hjelmslev 1963/1966.** Hjelmslev, L. *Le langage. Une introduction*. Paris : Minuit, 1963,1966.
- Hrakovskij, Volodin 1986:** Храковский, В., Володин, А. *Семантика и типология императива. Русский императив* [Hrakovskij, Volodin. *Semantika i tipologia imperativa. Ruskij imperativ*] Ленинград: Наука. 1986.
- Jacobson 1963:** Jacobson, R. *Essais de linguistique générale*. Paris : Minuit, 1963.
- Rivero et Terzi 1995:** Rivero M. et Terzi, A. Imperatives, V-movement and logical mood. // *JLinguistics* № 31. Cambridge UP, 1995.
- Saussure 1916/1972:** Saussure, F. de. *Cours de linguistique générale*. ch. V §3. Paris : Payot & Rivages, 1916, 1972.
- Schalley 2008:** Scalley, E. *Imperatives : a typological approach*. PhD thesis. Université d'Anvers, 2008.
- TLFi :** *Trésor de la langue française informatisé*. <<http://atilf.atilf.fr/tlfv3.htm>> (01.10.2018).
- Van der Auwera et al. 2004:** Van der Auwera, J., Dobrushina, N. & Goussev, V. A Semantic Map for Imperative-Hortatives. // Dominique Willems, Timothy Coleman & Bart Defrancq (eds.). *Points of Comparison in Linguistics: from Morphology to Discourse*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2004, 44-66.

**GRAMATYKA KONSTRUKCJI – NOWY TYP ANALIZY
RELACJI SKŁADNIOWYCH**

Iwona Nowakowska-Kempna
Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza
w Częstochowie

**CONSTRUCTION GRAMMAR: A NEW TYPE OF SYNTACTIC
RELATIONS ANALYSIS**

Yvonne Nowakowska-Kempna
Jan Długosz University in Częstochowa

Adele Goldberg's theory is the latest idea among the syntactic theories of language. From the methodological point of view, the process of a theory formation requires putting forth the basic assumptions. In this case, Adele Goldberg's assumptions separate her idea (Goldberg 1995, 2006) from Ronald Langacker's cognitivism (Langacker 2006, 2009).

The most important principles of Adele Goldberg's theory are the generative, inductive and comprehensive character of the analysis of all grammatical-syntactic-pragmatic structures; the unpredictability and originality of the structures; case studies; the analysis of the constructional continuum; the pairing of form and meaning; compositionality (merge, integration); etc. The theory includes concepts defined in accordance with the assumptions.

The descriptions of grammatical-syntactic-pragmatic structures which result from the theoretical assumptions enable universal inferences: 1) showing connections between the structures within the feature inheritance network (categorization); 2) discovering construction rules (based on the regularity of occurrence) and schemes; 3) describing the specificity of unusual and peripheral constructions; 4) determining the relation between the regular patterns and particular and special cases; 5) explaining the acceptability of structures (Goldberg 1995: 7) when referred to an output concerning mainly the form and specific instructions as regards the semantic roles and cases; etc.

Key words: construction grammar, syntactic relations, formation theory, constructional continuum, case studies

Adele Goldberg zaproponowała nową teorię analizy konstrukcji gramatyczno-składniowych pod nazwą gramatyka konstrukcji. Koncepcja ta nawiązuje do prac Ronalda Langackera (Langacker 1987, 1989), ale w kilku punktach znacząco się od niej różni (Langacker 2006). W kognitywizmie, w propozycji R. Langackera (Langacker 2009) i A. Goldberg (Goldberg 1995, 2006) każda zmiana w strukturze zdania pociąga za sobą obowiązkowo, częściową chociażby, zmianę znaczenia. Wynika to z założenia pierwszego, a mianowicie indukcyjnej u R. Langackera (Langacker 2009: 35, 609–613) i A. Goldberg (Goldberg 1995: 44–49, 2006: 5–18) teorii języka. R. Langacker rozpoczyna swoją syntaktyczną teorię od zdarzenia mownego tj. konkretnej wypowiedzi (jedno- lub kilkuzdaniowej), którą poddaje analizie na linii: konceptualizacja-symbolizacja (Langacker 2009: 19–20, 31–32, 52). Podobny tok postępowania indukcyjnego obserwować można u A. Goldberg (Goldberg 1995: 1–23). Autorka pyta o znaczenie czasownika i znaczenie zdania (Goldberg 1995: 1–2), gdyż pokrywania się obu tych kategorii było założeniem zarówno gramatyki transformacyjno-generatywnej, jak i składni semantycznej (S. Karolaka, G. Lakoffa, R. Jackendoffa) w odniesieniu do pojedynczej wypowiedzi (zdania). W pracy A. Goldberg (Goldberg 1995: 1–23), podobnie jak u R. Langackera, (Langacker 2009: 474–482, 485–487, 530–533) tak nie jest. Podstawowa teza autorki brzmi: „A central thesis of this work is that basis sentences of English are instances of *constructions* – *form* – *meaning* correspondences that exist independently of particular verbs. That is, it is argued that constructions themselves carry meaning, independently of the words in the sentence“. A. Goldberg (Goldberg 1995: 1) odrzuca pogląd, iż konstrukcje składniowe są epifenomenalne jako powstałe wyłącznie z interakcji ogólnych zasad budowy zdań. Faktycznie, zdaniem autorki (Goldberg 1995: 1), sytuacja wydaje się być o wiele bardziej skomplikowana, a szerokie zainteresowanie relacją semantyka-gramatyka-pragmatyka doprowadziło do skupienia się na specyficznych cechach szczegółowych wzorów konstrukcji.

Te podstawowe założenia, że konstrukcje syntaktyczno-gramatyczne mają znaczenie niezależne od ciągu słów w zdaniu a sens konstrukcji opartych na korespondencji forma – znaczenie jest nieco inny niż sens występującego w nich czasownika, będą przewijały się przez cały dyskurs nad konstrukcjami zdaniowymi w monografiach A. Goldberg (Goldberg 1995, 2006). Ogólne zasady to teza, że schematy konstrukcyjne jako formuły składniowe powinny być oparte na odpowiadających im konkretnych konstrukcjach, a tych jest więcej niż pierwotnie

przypuszczano. Wynika z przyjęcia idiomatyki języka związanej z poszczególnymi konstrukcjami np. *weź się do roboty, weź się posuń, weź się powieś, weź się w garść, weź się ogarnij*. Z jednej strony konstrukcje – zdaniem A. Goldberg (Goldberg 1995: 1) – zachowują swoje centralne miejsce w opisie składniowym języka, zwłaszcza w zakresie określenia ról semantycznych, normy i specyficznych ograniczeń wynikających z budowy składniowej, z drugiej zaś tzw. konstrukcje nietypowe, idiomatyczne wymagają odrębnych studiów na linii *forma – znaczenie* i szczegółowego opisu, w tym – podania odpowiedniego schematu.

Koncepcja A. Goldberg współgra z wcześniejszymi tezami kognitywistów, iż każda zmiana formy w obrębie zdania wiąże się nieuchronnie ze zmianą jego znaczenia. Podobną tezę wygłosił już Bolinger (Bolinger 1968: 127), pisząc: „różnica w formie syntaktycznej zawsze oznacza różnicę w znaczeniu“.

Powstałe konstrukcje są idiomatyczne do pewnego stopnia (Taylor 2007: 463), a tym samym „znajomość (składni) danego języka sprowadza się do znajomości pokaźnego zbioru konstrukcji-frazeologizmów“ (Taylor 2007: 463). Nowe założenia gramatyki konstrukcji można sformułować w następujący sposób: „gramatyka staje się bowiem nie tyle dziedziną ogólnych reguł i zasad, ile olbrzymim zbiorem dość szczegółowych faktów powiązanych ze sobą za pomocą schematów o różnym stopniu ogólności. To, co idiomatyczne, bynajmniej nie zajmuje w gramatyce pozycji marginalnej, wręcz przeciwnie – stanowi jej centrum“ (Taylor 2007: 669). Takie podejście dość zasadniczo zmienia opis konstrukcji syntaktycznych, które zaczynają stanowić o wiele szerszy zbiór niż w generatywizmie i wymagają dokładnej analizy semantyczno-składniowej oraz odniesienia do schematów, innych niż tradycyjne. J. Taylor (Taylor 2007: 673) definiuje szeroko konstrukcję jako „**dowolną strukturę językową, którą da się nałożyć na części składowe**“. Konstrukcje występują w strukturach fonologicznych, semantycznych i symbolicznych. Między konstrukcjami mogą zachodzić różne relacje: schematyczności i inkluzji czy podobieństwa, a także – produktywności (tworzenie nowych wyrażen jako konkretyzacja danego schematu konstrukcyjnego (Taylor 2007: 674, Nowakowska-Kempna 2015: 94–108).

Zadanie badacza polega na szukaniu schematycznych konstrukcji, których dane formy są konkretyzacjami np. *być lekarzem – być nauczycielem – być dziennikarzem; sām lekar/učitel/žurnalist* implikuje schemat być + NP_{Ins Prof.} Konstrukcja powinna uwzględnić agensa, któremu przypisuje się wykonywanie zawodu i brzmieć NP_{Nom} + być ∩ NP_{Ins Prof.}, gdzie znak konkatenacji ∩ poszerza zakres konstrukcji syntaktycznych,

które mogą się pojawić przy danym czasowniku. Konstrukcja schematyczna pozwala ująć cechy wspólne „dla bardzo wielu konstrukcji konkretnych o podobnej strukturze” (Taylor 2007: 675), przy czym najbardziej ogólny schemat przybierze tutaj postać: [rzeczownik, czasownik, rzeczownik], a sam schemat specyfikuje sposób połączenia jednostki symbolicznej należącej do kategorii czasownika z kategorią rzeczownika, w tej subkategorii – rzeczownika nazywającego agensa i jego profesję wyrażoną w polszczyźnie narzędnikiem oraz mniej typowe: *Janek jest hazardzistą pierwszej wody/plotkarzem/kobieciarzem*, a w języku bułgarskim formą wspólną zgodnie z cechami idiosynkratycznymi właściwymi temu językowi. J. Taylor (Taylor 2007: 675) konkluduje: „Ostatecznie jednak kategoria części mowy wyłania się z roli spełnianej przez nią w schemacie konstruktywnym a czasownik desygnuje relację temporalną między trajektorem a landmarkiem”, a sama relacja wprowadza do charakterystyki trajektora jego istnienie w czasie jako człowieka wykonującego dany zawód, stąd między czasownikiem a nazwą zawodu pojawia się znak konkatenacji, czyli obowiązkowego następstwa.

Definicja konstrukcji J. Taylora (Taylor 2007: 673), różni się od definicji A. Goldberg (Goldberg 1995: 4). A. Goldberg (Goldberg 1995: 4) doprecyzowuje swą definicję dalej, twierdząc: „**C jest KONSTRUKCJĄ wtedy i tylko wtedy, gdy C jest połączeniem formy i znaczenia $\langle F_1 S_1 \rangle$ takim, że pewnego aspektu F bądź pewnego aspektu S nie da się przewidzieć z części składowych C bądź z innych ustalonych wcześniej konstrukcji**”.

Propozycja A. Goldberg (Goldberg 1995: 4) odnosi się do konstrukcji niepowtarzalnych, czyli idiomatycznych relacji między formą a znaczeniem. Charakteryzując idiomy konstrukcyjne np. *pytania rozstrzygające z przeczeniem, odpowiedzi z niedowierzaniem* J. Taylor (Taylor 2007: 688, por. Goldberg 1995: 11–120) podkreśla, iż nie stanowią one wcale marginesu w języku, są zwrócone zarówno w kierunku leksykonu, jak i składni, a ponadto ze względu na ich specyfikę konstrukcji a nie – zestawienia muszą zostać przyswojone jako jednostka schematyczna. Schemat konstrukcyjny po stronie leksyki wymaga odpowiednich jednostek językowych, po stronie składniowej jest idiomatyczny a nie – regularny, w przeciwieństwie do ustalonej walencji (semantycznoformalnej) czasownika.

Obok konstrukcji z wymienionym zawodem występują również mniej typowe zdania z *nomen essendi* np. *jest kobieciarzem*.

Badacze konstrukcji uważają wszakże, że tzw. idiomy konstrukcyjne nie należą wcale do peryferiów językowych, lecz tkwią w centrum

systemu. Ze względu na ich specyfikę semantyczną i składniową, z uwzględnieniem roli pragmatyki w takich wypowiedziach, trzeba się ich nauczyć, jako specyficznych jednostek językowych np. *co? Ja i pisanie powieści?! Ja i siedzenie przy komputerze?! Czyż Jan już nie przyszedł. Co robią te graty || te książki || te koty w moim pokoju || łóżku || biurku.* Konstrukcje te dadzą przedstawić się schematycznie np. **Ja i** $\cap$ **NA**, **Im X tym Y**, **Jeszcze jeden** (-a, -e) **X i Y**. Wiele spośród tych konstrukcji np. konstrukcje wyrażające współzależność (**im X tym Y**) należą do znanych frazeologizmów. Ponadto jako spójniki nieciągłe zdań złożonych z dwoma argumentami zdarzeniowymi zostały już opisane przez wielu badaczy (por. Grochowski 2002: 270–297).

Kolejny ważny problem, który pojawia się wówczas, to relacja między listą a regułą, poszczególnymi jednostkami leksykalnymi wchodzącymi w skład konstrukcji a samą konstrukcją. J. Taylor (Taylor 2007: 689) rozstrzyga tę sytuację jednoznacznie, proponując analizę obu tych podejść, gdyż one uzupełniają się wzajemnie. Przykłady językowe stanowią podstawę odniesienia do konstrukcji i umożliwiają opis jej schematu, on zaś powinien zawierać odniesienie do leksykalno-składniowych wykładników językowych typu: **im – tym...** *jeszcze jedno takie x, dzień po dniu, krok po kroku, dzień po dniu, godzina po godzinie, zdanie po zdaniu.*

J. Taylor (Taylor 2007: 692) przypisuje nawet prostym konstrukcjom syntaktycznym typu: podmiot + orzeczenie + dopełnienie bliższe tj. [N_1 verbum (np. kick) N_2] parametry gramatyki uniwersalnej, której elementów uczy się dziecko, bazując na czasowniku *kick* ‘kopać’ (Tomasello, Brooks 1998) i tworząc sobie znaczny zbiór konstrukcji opartych na leksyce werbalnej po to, by wyabstrahować konstrukcję schematyczną np. $N_1 + V_f + N_2$ (por. Fife 1994: 12–15). Dotyczy to również schematów konstrukcji biernych (Brooks, Tomasello 1999) czy zdań pytajnych (Dąbrowska 2001). Konstrukcje te mają różny stopień utrwalenia: są konkretne, abstrakcyjne i mieszane (Tomasello 2000: 76–77). Jak podkreśla R. Langacker (Langacker 2009: 22, 209, 229, 1995, 1987: 29) gramatyka tworzy „ustrukturyzowany inwentarz jednostek językowych”, które ze względu na sieć wzajemnych powiązań, wchodzą również konstrukcje gramatyczno-składniowe, wypełniające „nisze ekologiczne” w języku (por. także Lakoff 1987: 492). Dzięki temu istnieje ścisłe połączenie składni i leksykonu (Lamb 2001) takie, że składni nabywamy ucząc się leksykonu. Dodajmy, iż jest to głównie leksyka werbalna z przysługującą jej walencją tj. reakcją formalną i semantyczną, pojawiającą się obowiązkowo wokół czasownika, aby dopełnić istotności

semantycznej budowy formalnej zdania. Idiomy konstrukcyjne pojawiają się na skali w peryferyjnym użyciu danego czasownika: *Janku, weź książkę wobec: weź się posuń, weź się zamknij, weź się opanuj*. Założenia te współbrzmiały z tezami A. Goldberg (Goldberg 1995: 5), iż konstrukcje tworzą wysoce ustrukturyzowaną sieć powiązań informacyjnych wypełniających „niszę ekologiczną“ w języku. Towarzyszy temu aksjomat, że znajomość języka to wiedza, a konstrukcje mają strukturę prototypową i tworzą sieci wzajemnych powiązań w pamięci trwałej użytkownika języka. Wiedza przejawia się w poprawnym użyciu języka. Podstawowe konstrukcje lingwistyczne odzwierciedlają zaś sceny podstawowe dla doświadczenia człowieka (Bowerman 1996) i przyjmują zwykle postać podstawowych (semantycznie) jednostek języka (Goldberg 1995: 6). W praktyce oznacza to zainteresowanie przypadkami nieprototypowymi: non-core cases oraz odniesienie do konstrukcji rzadkich statystycznie z uwzględnieniem warunków, w których dana konstrukcja może być adekwatnie użyta i prawidłowo dobrana, co stanowi część kompetencji językowej mówiących (wynika ze znajomości języka). Czynniki statystyczne odgrywają więc tutaj istotną rolę nad określeniem frekwencji użycia konstrukcji i określenia jej statusu jako jednostki symbolicznej.

Po długiej dyskusji A. Goldberg (Goldberg 2006: 5) zaproponowała zmodyfikowaną wersję definicji konstrukcji, która zakłada, że każda językowa struktura (wzór, ang. *pattern*) jest rozpoznawalna jako konstrukcja tak długo, jak jakiś aspekt jej formy i znaczenia (ang. *form and function*) nie jest w pełni przewidywalny na podstawie jej komponentów lub innych konstrukcji, które zostały zidentyfikowane jako istniejące (funkcjonujące, tłum. Iwona Nowakowska-Kempna). Dodatkowo (Goldberg 2006: 5) wzorce (struktury, ang. *pattern*) są przechowywane w pamięci trwałej tak długo, jak długo występują z wystarczającą frekwencją, nawet jeśli nie są w pełni przewidywalne. Należy je traktować jak konstrukcje mentalne || poznawcze (ang. *mental constructions*). Autorka przyjmuje więc, że konstrukcje wnoszą pewien komponent nieprzewidywalności semantycznej lub syntaktycznej (formalnej) lub oba równocześnie w stosunku do konstrukcji w pełni regularnej i przewidywalnej, por. *Przez jezdnię przebiegł kot: Na jezdni było pełno kota* (w sensie *ciała kota* po wypadku samochodowym). Nieprzewidywalność wiąże się więc ostatecznie z pewną nadwyżką semantyczno-syntaktyczną konstrukcji w stosunku np. do zdania. W konstrukcjach typu: *Ivan e učitel* i *Ivan e goljama skica* (pot.) mamy nadwyżkę semantyczną związaną z charakterystyką temporalną o charakterze duratywnym, trwałym, stanowiącą podstawę wykonywania zawodu, a nie – doraźnej czynności:

učitel – uča. Podobnie stała cecha – atrybut pojawia się w konstrukcjach: *Ivan e optimist*. Założenia programowe A. Goldberg (Goldberg 1995, 2006) można więc streścić w postaci trzech tez:

C jest konstrukcją, jeżeli:

1) C jest nieprzewidywalne co do znaczenia i sensu wyrażen wchodzących w jego skład, w tym sensie, że A wnosi pewną nadwyżkę semantyczną i || lub formalną, bądź jest pierwotne w języku;

2) C jest utrwalone w języku, czyli powtarzalne np. *Jan nie potrafi mówić po włosku, a co dopiero wygłosić prelekcję w tym języku.*

Jan nie może biegać, a co dopiero uprawiać sprint.

Konstrukcje tworzą wysoce ustrukturyzowaną sieć powiązanych ze sobą wyrażen językowych w informację. Korzystają ze ścieżki kognitywnej utrwalaenia i powtarzalności (Fife 1994).

3) C jest schematyczne (por. Bierwiazzonek 2016).

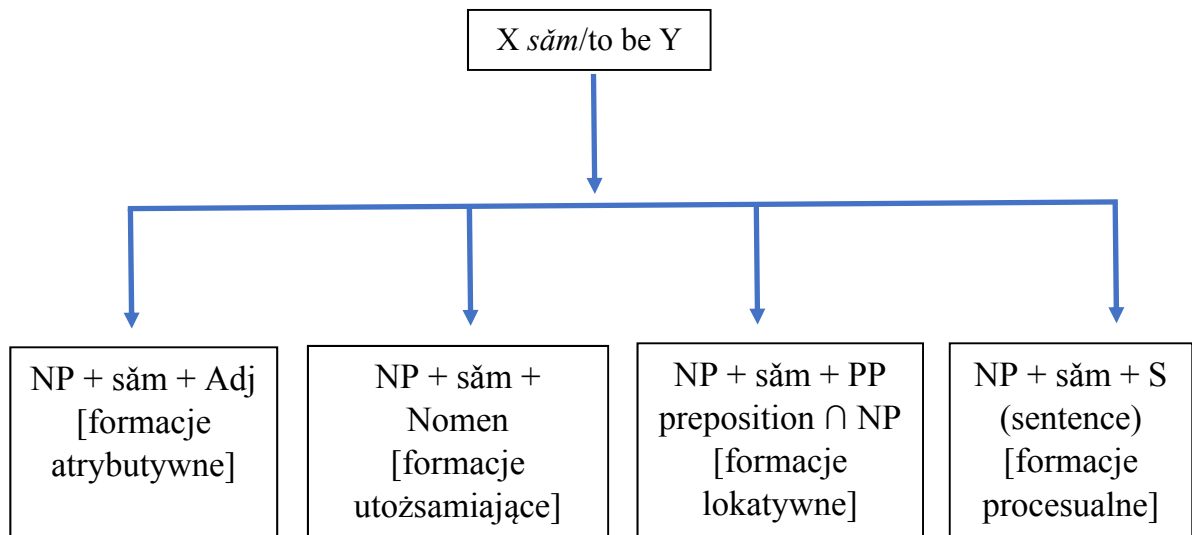
Konstrukcja może być przedstawiona poprzez zapis symboliczny || schemat, np. $NP_{Nom} + nie \cap VP_{mod} + Inf + (NP_2 \dots NP_n) + a\ co\ dopiero \cap Inf (NP_2 \dots NP_n)$.

rzeczownik + nie $\cap$ konstrukcja modalna + a co dopiero $\cap$ infinitivus + rzeczowniki.

Ukazanie konstrukcji jako schematu o charakterze uogólnienia otwiera możliwość opisu jej produktywności z nastawieniem na tworzenie nowych jednostek będących konkretyzacją danego schematu.

Niniejsze rozważania można poprzeć kilkoma przykładami konstrukcji bułgarskich z czasownikiem *săm* ang. *to be* w roli łącznika między trajektorem a landmarkiem.

Nowy typ analizy składniowej preferujący analizę konstrukcji bardziej dokładnie i wnikliwie bada konstrukcje syntaktyczne zwłaszcza na niskim poziomie taksonomii, pozwalając lepiej określić relację $F \leftrightarrow S$ tj. *forma – znaczenie*. Dotyczy to również konstrukcji z *być*, bułg. *săm* ‘to be’ w roli łącznika scalającego człon określony (trajektor) i określający (landmark). Pozwala to określić znaczenie konstrukcji niezależnie od znaczenia czasownika i niejako podporządkować i dookreślić, czy lepiej: dostosować znaczenie czasownika – w tym wypadku łącznika *săm* – do znaczenia konstrukcji. W toku wnikliwych studiów nad formacjami z czasownikiem *săm/to be* w roli *copuli* ustalono (Goldberg 1995, 2006, Hilpert 2014), iż występują głównie one w czterech rodzajach konstrukcji (por. Bierwiazzonek 2016):

Czasownik posiłkowy *săm* ‘to be’ współtworzy konstrukcje atrybutywne z przymiotnikiem (por. Pašov 1966, Nicolova 2008) desygnującym cechy: własność lub właściwość, który charakteryzuje rzeczownik, określając nosiciela cechy, por. zdania:

- a) *Янек е по-симпатичен от Петър (в сравнение с Петър).*
- b) *Крум е по-симпатичен от Асен (в сравнение с Петър).*
- c) *Розите са по-хубави от карамфилите.*
- d) *Пуделчетата са по-симпатични от не едно расово куче.*
- e) *Твоята идея беше много по-интересна от идеята на Боян.*

oraz

- a) *Прекалено си малък, за да ти възлагам такива задачи.*
- b) *Прекалено е млад за такива работи.*
- c) *Тези мебели са прекалено хубави и прекалено скъпи, за да се освобождаваме от тях.*

Jednakże już wstępny ogląd tych konstrukcji pozwala stwierdzić, że konstrukcja atrybutywna NP – *săm* – Adj uwikłana jest w strukturę zdania, bez której nie funkcjonuje. Konstrukcja charakteryzująca porównawczo nasilenie cechy u **X** i **Y**, zbudowana za pomocą stopnia wyższego przymiotnika wymaga wprowadzenia w strukturze porównawczej przyimka **ot**. Dzięki temu dokładna formuła brzmi: X *săm* Y_{Adj} o schemacie: **NP + săm + po ∩ Adj + ot ∩ NP₁**. Schemat ten dobrze ukazuje istotę funkcjonującej tutaj konstrukcji i jest szerszy od tradycyjnie przedstawionej formuły stopnia wyższego.

W drugim typie przykładów trzeba zbudować konstrukcję szerszą niż sama atrybucja o schemacie: **NP + prekaleno + săm ∩ Adj + za da ∩ S**.

Podobnie w konstrukcjach rzeczownikowych, w których *săm* ‘to be’ występuje z frazą rzeczownikową, okazuje się, że cała konstrukcja syntaktyczna jest szersza, por.:

- a) *Той ми е приятел, а не слуга.*
- b) *Борис ми е брат, а не приятел.*
- c) *Петър ми е слуга, а не приятел.*

Powinna być ona interpretowana w relacji forma ↔ znaczenie o schemacie:

NP + mi + săm(e) ∩ NP₁ a ne ∩ NP₂, podkreślając relacje między X a Y, NP a NP₁, w tym relację bliskości || dzierżawczą: *mi* || *mojata*.

Skomplikowana i wieloaspektowa pod względem semantycznym jest konstrukcja łącznika *săm* ‘to be’ z frazą przyimkową, która prototypowo ma charakter lokatywny, ale nieprototypowo podatna jest na użycia metaforyczne, a pod względem formalnym na pojawienie się frazeologizmu w budowie frazy przyimkowej, por.:

- a) *Калина беше до майка си през целия период на болестта ѝ.*
- b) *Детето беше с баща си в лесничейството.*
- c) *Жребчето през цялото време е с/ до/ край майка си.*

oraz

a) *Цялата вечер той беше под въздействието на чара на тази жена.*

b) *Цялата вечер той беше под въздействието на тази среща.*

c) *Още съм под въздействието на думите му.*

Konstrukcja, która się tutaj pojawia (4 typ przykładów) wymaga w istocie określenia czasu NP_{Temp} (np. *през целия период*) a sama forma przyimkowa: *być z matką* || *ojcem* itp. oznacza relację towarzyszenia i bliskości, zgodnie z metaforą: NIEDUŻA ODLEGŁOŚĆ FIZYCZNA to BLISKOŚĆ PSYCHICZNA. Konstrukcja przyjmuje schemat:

NP_{Temp} + NP₁ + săm ∩ do || s || kraj ∩ NP₂.

W ostatnim typie przykładów fraza przyimkowa również ma charakter frazeologizmu, a dokładniej – frazemu, jak to przyjęte jest w polskiej literaturze przedmiotu (Chlebda 2003, Lewicki 2003) o charakterze metaforycznym: *pod въздействието* ‘pod wrażeniem’, wymagając po sobie w relacji syntaktycznej następnej frazy przyimkowej z przyimkiem na ∩ NP₂. Całość przyjmuje postać schematu: **NP + săm + pod ∩ въздействието на ∩ NP₁**, w którym fraza NP₁ precyzuje osobę, cechę: własności i || lub właściwości, zdarzenie, które zrobiło silne wrażenie na subiekcie (bardziej niż agensie), który tego wyrażenia doznał. Dodajmy, iż często określa się tę rolę semantyczną jako: *sensor*.

Należy podkreślić, iż frazy *za da* oraz *pod vāzdejstvieto na* otwierają pozycję także dla zdania (S), które może stanowić wypełnienie semantyczne owej konstrukcji. Fraza *za da* może wprowadzać jako łącznik zdanie celowe, wymagające uzupełnienia przez zdanie wyrażające zdarzenie – szerzej → proces. W ten sposób będzie ono spełniało typ **sām** + **S**.

Nawet pobieżna analiza konstrukcji syntaktycznej z analizą F↔S (forma ↔ znaczenie) ukazuje ich skomplikowany i bardziej bogaty charakter, tak jak pod względem formalnosyntaktycznym, jak i znaczeniowym. Gramatyka konstrukcji może więc być uznana za nowy typ opisu relacji syntaktycznych, poszerzający dotychczasowe badania.

BIBLIOGRAFIA

- Bierwiazzonek 2016:** Bierwiazzonek, B. *An Introductory English Grammar in Constructions*. Wyd. AJD, Częstochowa, 2016.
- Bolinger 1968:** Bolinger, D. *Aspects of language*. New York: Harcourt, Brace and World, 1968.
- Bowerman 1996:** Bowerman, M. *The origins of children's spatial semantic categories: Cognitive versus linguistic determinants*. // *Rethinking Linguistic Relativity*. Red. J. J. Gumperz, S. C. Levinson. Cambridge: Cambridge University Press, 1996, 145 – 176.
- Brooks, Tomasello 1999:** Brooks, P. Tomasello, M. *Young children learn to produce passives with nonce verbs* // *Development Psychology* 35, 1999, 29 – 44.
- Chlebda 2003:** Chlebda, W. *Elementy frazematyki. Wprowadzenie do frazeologii nadawcy*. Łask: Oficyna Wyd. Leksem, 2003.
- Dąbrowska 2001:** Dąbrowska, E. *From formula to schema: The acquisition of English questions* // *Cognitive Linguistics* 11, 2001, 83–102.
- Fife 1994:** Fife, J. Wykłady z gramatyki kognitywnej; wykład 1 – 3. // *Podstawy gramatyki kognitywnej*, red. H. Hardela. Warszawa: PWN, 1994, 9 – 94.
- Goldberg 1995:** Goldberg, A. *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago: Chicago Univ. Press, 1995.
- Goldberg 2006:** Goldberg, A. *Constructions at Work: The Nature of Generalization in Language*. Oxford: Oxford Univ. Press, 2006.
- Grochowski 2002:** Grochowski, M. Składnia wyrażen polipredykatywnych. Zarys problematyki. // *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*. Red. Z. Topolińska. Warszawa: PWN, 2002, 213 – 300.

- Hilpert 2014:** Hilpert, M. *Construction Grammar and its application to English*. Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd, 2014.
- Lakoff 1987:** Lakoff, G. *Women, Fire and Dangerous Things*. Chicago: Chicago Univ. Press, 1987.
- Lamb 2001:** Lamb, S. *Learning syntax – a neurocognitive approach // Theory and Language Aquisition* Red. Pütz M., Niemeier S., Dirven R. Vol. I. Berlin: Mouton de Gruyter, 2001, 167 – 191.
- Langacker 1987:** Langacker, R. *Foundations of Cognitive Grammar*, vol 1 *Theoretical Prerequisties* Stanford: Stanford U. Press, 1987.
- Langacker 1989:** Langacker, R. *Foundations of Cognitive Grammar*, vol 2 *Descriptive Application* Stanford: Stanford U. Press, 1989.
- Langacker 1995:** Langacker, R. *Wykłady z gramatyki kognitywnej*. Red. H. Kardela. Lublin: UMCS, 1995.
- Langacker 2006:** Langacker, R. *Gramatyka konstrukcyjna, konstrukcje gramatyczne i gramatykalizacja z punktu widzenia gramatyki kognitywnej. // Językoznawstwo kognitywne III. Kognitywizm w świetle innych teorii*. Red. O. Sokołowska i D. Stanulewicz. Gdańsk: UG, 15 – 57.
- Langacker 2009:** Langacker, R. *Podstawy gramatyki kognitywnej*. Kraków: Impuls, 2009.
- Lewicki 2003:** Lewicki, A. M. *Studia z teorii frazeologii*. Łask: Oficyna Wyd. Leksem, 2003.
- Nicolova 2008:** Nicolova, R. *Bălgarska gramatika. Morfologija*. Sofija: Univ. Izdetelstvo Sv. K. Ohridski, 2008.
- Nowakowska-Kempna 2015:** Nowakowska-Kempna, I. *Od składni strukturalnej do gramatyki konstrukcji (paradygmaty, koncepcje, założenia)*. // Slavistika – patishta i perspektivi. V chest na 70 – godishnija jubilej na prof. dfn. Ivanka Gugulanova. Plovdiv: UIzd. Paisij Hilendarski 2015: 94 – 108.
- Pašov 1966:** Pašov, P. *Bălgarskijät glagol*. Sofija: Nauka i izkustvo, 1966.
- Tabakowska 1995:** Tabakowska, E. *Gramatyka i obrazowanie: wprowadzenie do językoznawstwa kognitywnego*. Kraków: PAN, 1995.
- Taylor 2007:** Taylor, J. *Gramatyka kognitywna*. Kraków: Universitas, red. nauk. E. Tabakowska, 2007.
- Tomasello, Brooks 1998:** Tomasello, M. Brooks, P. *Young children's earliest transitive and intransitive constructions // Cognitive Linguistics* 9, 1998, 379–395.
- Tomasello 2000:** Tomasello, M. *First steps toward a usage-based theory of language acquisition // Cognitive Linguistics* 11, 2000, 61–82.

NOUN PHRASE MODIFIERS REALIZED BY CLAUSES IN ENGLISH AND BULGARIAN SCIENTIFIC TEXTS

Bilyana Ovcharova
University of Forestry, Sofia

English noun phrase modifiers realized by clauses can be of two types: modifiers realized by relative clauses and modifiers realized by infinitival and participial clauses, i.e. by nonfinite clauses. Both types can realize restrictive and nonrestrictive modification. The paper discusses some issues regarding the description of relative clauses and NP modifying nonfinite clauses in the grammar traditions of English and Bulgarian. Also presented are structures with participial NP modifying clauses in pre-head position in both languages. The focus of the study is the *ing*-clause, its position in the sentence, and the implications this has on its meaning. The analyses are based on authentic examples from scientific publications in English and Bulgarian in the field of forestry and landscape architecture, and special attention is devoted to translation of English *ing*-clauses in Bulgarian.

Key words: NP clausal modifiers, participial *ing*-clause, scientific style, English, Bulgarian

1. Noun phrase modifiers realized by clauses

English noun phrase modifiers realized by clauses can be of two types: modifiers realized by relative clauses and modifiers realized by infinitival and participial clauses, i.e. by nonfinite clauses.

1.1. The relative clause

Relative clauses are dependent elements in the structure of noun phrases. The main structural characteristic of English relative clauses is that “they are related by their form to an antecedent”, either containing a *that*-relative, a *wh*-relative or a zero relative (Huddleston & Pullum 2002: 1034). Such relative clauses are always finite clauses with one exception: the infinitival relative clause (Huddleston & Pullum 2002: 1067).

In [1] below the relative clause is a *that*-relative; in [2] it is a non-*wh* infinitival relative:

[1] *Gymnosperms are plants that produce seeds in the open spaces of cones.*
'Голосеменните са растения, които образуват семена си на открити места в шишарките.'

[2] *It was the longest avenue of trees to be found in Europe.*
'Това беше най-дългата алея с дървета, която можеше да се види в Европа.'

In Bulgarian, relative clauses (*подчинени определителни изречения*) have two subtypes that distinguish between clauses linked to the noun phrase head (1) with a relative word, and (2) without a relative word. Коева (2017: 197) suggests the terms *релативни определителни* or *относителни определителни изречения* (relative defining clauses) for subtype 1.

Subtype 2 is marked by the presence of interrogative pronouns or adverbs, the conjunctions *дали* (whether, if), *че* (that) and *да* (to) (GSBKE 1994: 305, Коева 2017: 197):

[3] *She will not dispute the fact that the company made profit.*
'Тя няма да оспорва факта, че компанията е реализирала печалба.'

[4] *They made an attempt to convince her.*
'Направиха опит да я убедят.'

In English, clauses as these two examples (as well as the other realization of subtype 2) are not classified as relative but as content (nominal) as they function as a complement and not a modifier in the NP (Huddleston & Pullum 2002: 439, 964, 1259). It seems logical that such a distinction should be also made in Bulgarian.

Relative clauses in both English and Bulgarian are classified as restrictive and non-restrictive on the basis of whether their function is to delimit the set denoted by the antecedent or add information that does not have such identifying function.

The relative clauses in [1] and [2] above are restrictive, whereas the clause in [5] below is non-restrictive:

[5] *Gymnosperms, which are the topic of my presentation, are among the oldest living organisms.*
'Голосеменните, които са темата на моята презентация, са сред най-старите живи организми.'

Non-restrictive relatives are also termed *supplements* in English (Huddleston & Pullum 2002: 1035) i.e. parts that are not as integrated into

the main clause as the restrictive relatives in the sense that the information they contain is not identifying. In Bulgarian examples of such non-restrictive relative clauses are included in the sections on disjuncts (вметнати конструкции) in *The Grammar of Modern Bulgarian Standard Language*, vol. 3 *Syntax* (GSBKE 1994: 243).

1.2. The non-finite clause as an NP modifier

The non-finite clauses in English that can occur as post-head modifiers in NPs are *to*-infinitive, *ing*-participle and past participle clauses as shown in the examples below:

- [6] *It is one of the most beautiful flowers to grow in your garden.*
 ‘Това е едно от най-красивите цветя, което да отглеждате в градината си.’
- [7] *Water storage on a grand scale occurs in a few tree species possessing unusually large trunks.*
 ‘Складирание на вода в изключителни мащаби се осъществява от няколко дървесни вида, притежаващи необичайно големи стволоче.’
- [8] *Subdominant species enjoy the protection given by their more vigorous competitors.*
 Субдоминантните видове се радват на защитата, осигурена от по-енергично растящите им конкуренти.

The *to*-infinitive clause in [6] is different from the one in [4], in which the subordinator *да* /*to*/ is used in the Bulgarian version. As mentioned earlier such *to*-infinitive clauses are examples of infinitival relatives.

In English grammar books subordinate clauses as these in [7] and [8] above are not referred to as relative clauses but as instances of post-modification in NPs, and they can be both restrictive and non-restrictive (the examples above show restrictive clauses).

In Bulgarian, participial clauses in the structure of NPs are regarded as detached parts (обособени части) (GSBKE 1994: 234-7), which are defined as modifiers that are intonationally separated from the rest of the sentence and are semantically and structurally omissible. In Boyadzhiev & Kutsarov & Penchev (1998) participial clauses are not discussed in the sections on relative clauses (pp 580-6); an example of a non-restrictive participial clause is given in the section on detached parts (p 560), and it is mentioned in passing that participial clauses may occur as pre-head modifiers in NPs (p 525).

In section 2 below are shown original Bulgarian examples from scientific texts exemplifying restrictive modification by participial clauses.

2. Restrictive modification by nonfinite clauses

In the English examples [6]-[8] above and in the two Bulgarian examples [9] and [10] below the information in the subordinate clauses limits the set of referents to which their respective NPs refer, i.e. these clauses are not examples of detached parts, as defined by Bulgarian grammar books, as they are not semantically omissible.

[9] *Системата е подходяща за туристи, планиращи екскурзионни пътувания.*

'The system is suitable for tourists planning group hikes.'

[10] *Целта на разработката е да се установи разликата в продуктивността на иглолистните насаждения, създадени извън естествения им ареал, с тази на автохтоната дървесна растителност.*

'The study objective is to determine the difference between the productivity of coniferous plantations established outside their natural range and that of natural woodlands.'

In Bulgarian such clauses may also be placed in pre-head position:

[11] *Количеството на постъпващите в екосистемите отлагания варира във времето и пространството.*

'The amount of sediments entering the ecosystem varies with time and space.'

[12] *Разположените близо до селищата гори загубват високостъблени си характер и се превръщат в издънкови.*

'Forests located near urban centers are no longer high forests and become coppice.'

Placing clausal modifiers in pre-head position 'enhances their integrity' in the NP and emphasizes their identifying function with regard to the referent of the respective NP.

In English such pre-modification is also possible but is limited mainly to two-word compounds such as: *seed-dispersing animals, internode-elongating hormone, rapidly closing canopy, spring-grown varieties, moss-grown cottages*. Regardless of the two-word structural limitation, the pattern is very productive, and in many cases the respective Bulgarian expression is not that concise because it requires the use of preposition: *moss-grown cottages* vs *обраснали в мъх къщурки*.

The compounds in English are hyphenated because, if not, they may be ambiguous:

- [13] *The hormone controlling phototropism is named auxin.*
 ‘Хормонът, контролиращ фототропизма, се нарича ауксин.’
- [14] **The hormone controlling phototropism is named auxin.*
 *‘Контролиращият хормона фототропизм се нарича ауксин.’

In [13] the *ing*-clause realizes a post-head modifier; if understood as an NP with a pre-head modifier as in [14], this would be semantically incorrect.

Subordination by *ing*-clauses poses difficulties for the non-native speakers of English and is the focus of the next section.

3. Subordination with *ing*-clauses in English: position and meaning

Non-finite *ing*-clauses in English can occur in any sentence position: initial, mid, and end positions. Such subordinate clauses do not possess an explicit marker for subordination (complementizer, relativizer or subordinating conjunction) to signal the type of subordinate clause: nominal, relative or adverbial. Also, most *ing*-clauses in English do not have a subject, and for Bulgarian learners the identification of the subject may cause difficulties.

3.1. *Ing*-clauses in initial position

Initial *ing*-clauses can have two very distinct functions: (1) they can be predicative adjuncts as in example 0 or (2) other types of adjuncts (manner, reason, condition, and etc.) as in [16], where the *ing*-clause is an adjunct of manner:

- [15] *Growing up to 150 feet (46 meters), beech prefers moist, rich soil and tolerates shade.*
 ‘Достигащ до 46 метра (150 фута) на височина, букът предпочита влажна, богата почва и понася сянка.’
- [16] *Using the increment borer, the US Forest Service located some ancient bristlecone pines (*Pinus longaeva*) at the treeline of the White Mountains of east-central California.*
 ‘Използвайки преслеров свредел, Горската служба на САЩ локализира няколко древни бора *Pinus longaeva* на линията на гората в Белите планини в източно централна Калифорния.’

In initial position *ing*-clauses are regarded as detached parts, and structurally cannot be part of NPs, though, when functioning as a predicative adjunct, they supply information about the referent of the NP in subject function. In some cases, when translating such predicative adjuncts

in Bulgarian, they may be integrated in the NP as pre-head modifiers as in example [17]

- [17] *Living in the soil, decomposers such as fungi free the nitrogen from the carbon so that it can reenter the cycle.*
‘Живеещите в почвата редуценти, например гъбите, освобождават азота от въглерода, така че той да постъпи отново в кръговрата.’

3.2. *Ing-clauses in mid position*

In mid position *ing*-clauses only function as postmodifiers to the NP realizing the subject. Such clauses can be either restrictive, as in [18], or unrestrictive, as in [19]:

- [18] *Two processes taking place at a cellular level contribute to a plant’s growth.*
‘Два процеса, протичащи на клетъчно ниво, допринасят за растежа на растението.’
- [19] *The tallest maple species, reaching about 120 feet (37 meters), is the sugar maple (*Acer saccharum*).*
*‘Най-високият вид клен, достигащ до 37 метра (120 фута) на височина, е захарният клен (*Acer saccharum*).’*

3.3. *Ing-clauses in end position*

Participial *ing*-clauses in end position may realize restrictive modification of the nouns:

- [20] *We recognize beech by its smooth, thin bark and fruit consisting of nuts enclosed in a bur.*
Можем да разпознаем бука по гладката му, тънка кора и плода, състоящ се от жълъди, обвити в бодлива семенна кутийка.
- [21] *Roots and shoots are frequently thought of as different entities growing in opposite directions.*
Корените и наземните части често се разглеждат като различни системи, разрастващи се в противоположни посоки.

Now let’s look at examples in which an end *ing*-clause, occurring after an NP, is preceded by a comma. In [22] and [23] the respective translations in Bulgarian realize: a non-restrictive relative clause in (a), a sentential relative

clause in (b), an adverbial clause with a subordinating conjunction in (c), and an adverbial clause with a converb (деепричастие) in (d).

[22] *By 2009, some of these seedlings had grown into saplings, causing understory light to decline to less than 60% for the smaller oaks.*

a. *‘До 2009 г. някои от тези поници израснаха във фиданки, които намалиха светлината в подлеса под 60% за по-малките дъбове.’*

b. *‘До 2009 г. някои от тези поници израснаха във фиданки, което намали светлината в подлеса под 60% за по-малките дъбове.’*

c. *‘До 2009 г. някои от тези поници израснаха във фиданки, като намалиха светлината в подлеса под 60% за по-малките дъбове.’*

d. *‘До 2009 г. някои от тези поници израснаха във фиданки, намалявайки светлината в подлеса под 60% за по-малките дъбове.’*

[23] *The preparatory cuts removed the suppressed and smaller intermediate trees, creating an open understory.*

a. **‘Подготвителните сечи премахват подтиснатите и по-малките средно високи дървета, които създават отворен склоп.’*

b. *‘Подготвителните сечи премахват подтиснатите и по-малките средно високи дървета, което създава отворен склоп.’*

c. *‘Подготвителните сечи премахват подтиснатите и по-малките средно високи дървета, като създават отворен склоп.’*

d. *‘Подготвителните сечи премахват подтиснатите и по-малките средно високи дървета, създавайки отворен склоп.’*

In [22] all translation equivalents are grammatically and semantically well-formed whereas in [23](a) the equivalent is semantically incorrect. The *ing*-clauses in [22] and [23] do not have an explicit subject. According to the rules of grammaticality in English, their subject is co-referential with the subject of the respective main clause¹. Therefore, an *ing*-clause as the one in the two examples may not realize NP post-head modification. It is then not surprising that [23](a), though grammatically well-formed, is semantically incorrect; but it is interesting that [22](a) is both grammatically and semantically acceptable. It is this clause semantics that permits translation variant (a), more precisely the fact that the subject (*some of these seedlings*) and the NP (*saplings*) share the same referent.

¹ There are instances in which the subject of the *ing*-clause can only be inferred semantically *But, judging from their reaction, the decision was a complete surprise to them.* (Huddleston & Pullum 2002: 1266)

As noted above the *ing*-clauses in [22] and [23] occur after a NP and are preceded by a comma. Such punctuation is typical of supplementary (non-restrictive) finite relatives and *ing*-supplements (Huddleston & Pullum 1064 & 1265-6). As it is typical of such clauses, they do not explicitly indicate their semantic relation to the main clause, and both sentences may be re-written as sentences with coordination ([22]...*some of these seedlings had grown into saplings and had caused understory light to decline...* and [23] *The preparatory cuts removed the suppressed and smaller intermediate trees, and created an open understory*). Similarly to non-restrictive finite relatives, the *ing*-clauses in [22] and [23] have continuative function, serving to develop the narrative. The text following the sentence in [22] continues with information about the amount of light available and there is even a repetition of the verb *decline*:

[22'] *By 2009, some of these seedlings had grown into saplings, causing understory light to decline to less than 60% for the smaller oaks. Photosynthetically active radiation will continue to rapidly decline, and in a few years, understory light levels will be less for the oaks than they are in the first removal cut treatment.*

Translation variants (b)-(d) are more or less semantically equivalent. The sentential relatives in examples (b) elaborate on the content of the main clause, making a comment, and may be the only possible translation variant in certain cases (see example [24] below). It is interesting that, to account for the semantics of sentential relative clauses, Quirk et al. (1985: 1118-20) discuss them in the chapter on subordinate clauses, after comment clauses realizing parenthetical disjuncts, instead of presenting them in the section devoted to the structure of NPs.

Translation equivalents (c) and (d) are both adverbial subordinate clauses. In examples (c) the emphasis is placed on the consequence expressed by the conjunction *kamo /as, by, thus/*; in sentences (d), in which converbs are used, the subordinate clauses express not only consequential but also simultaneous actions, a meaning that is brought to the foreground. It should be noted that sentential relative clauses in examples (b) have as an antecedent the predication in the first clause whereas adverbial clauses do not have antecedents but express the meanings discussed. These properties of the respective clause type limit the Bulgarian translation equivalents of English *ing*-clause in some cases. Such an example is [24] in which, as shown by its translation equivalents in Bulgarian, the linguistic means are a sentential relative as in (a) or an adverbial clause

with a conjunction and an added subject *това* (this) as in (b). Using a converb as in (c) is semantically incorrect.

- [24] *Hybrids were chosen for their resistance, and then backcrossed with other American chestnuts, making them 15/16^{ths} pure American chestnut. (file 16)*
- a. *‘Хибридите бяха избрани заради устойчивостта им и след това бях обратно кръстосани с други американски кестени, **което** ги прави 15/16^{ми} чисти американски кестени.’*
  - b. *‘Хибридите бяха избрани заради устойчивостта им и след това бях обратно кръстосани с други американски кестени, **като това** ги прави 15/16^{ми} чисти американски кестени.’*
  - c. **‘Хибридите бяха избрани заради устойчивостта им и след това бях обратно кръстосани с други американски кестени, **правейки** ги 15/16^{ми} чисти американски кестени.’*

In other cases, a translation equivalent with a sentential relative is grammatically incorrect, as in [25](a). Using an adverbial clause with the conjunction *като* (*as, by, thus*), as in [25](b), or a converb, as in [25](c), renders correct translations.

- [25] *This low maintenance, fruit-producing tree withstands heat, drought, and alkaline soils, growing best in zones 8-11 outdoors. (internet)*
- a. **‘Това невзискателно, плодно дърво издържа на топлина, суша и алкални почви, **което** расте най-добре в зоните от 8-11, на открито.’*
  - b. *‘Това невзискателно, плодно дърво издържа на топлина, суша и алкални почви, **като** расте най-добре в зоните от 8-11, на открито.’*
  - c. *‘Това невзискателно, плодно дърво издържа на топлина, суша и алкални почви, **растейки** най-добре в зоните от 8-11, на открито.’*

Examples [22]-[25] show that in English there is successful disambiguation strategy applied concerning *ing*-clauses in end position, following a NP and preceded by a comma. Such clauses are never non-restrictive relative clauses unless the preceding NP is co-referential with the sentence subject (example [22](a)). Such coreference is observed in clauses with the copula verb *be*:

- [26] *Fir is the leading dominant softwood species in some forests, often comprising more than 50% of the basal area of these stands. (file 16)*

- a. 'Елата е водещият доминантен иглолистен вид в някои гори, който представлява над 50% от кръговата площ в тези насаждения.'
- b. 'Елата е водещият доминантен иглолистен вид в някои гори, като представлява над 50% от кръговата площ в тези насаждения.'
- c. 'Елата е водещият доминантен иглолистен вид в някои гори, представлявайки над 50% от кръговата площ в тези насаждения.'

In example [26] the *ing*-clause is ambiguous as to whether it realizes nonrestrictive modification of the NP head *species*, which in the Bulgarian translation is obvious from the agreement in gender of the relative pronoun *който* (*which*) in variant (a), or the *ing*-clause is an adverbial clause allowing a translation with a subordinating conjunction as in (b) or a converb as in (c).

4. Conclusions

1. Participial clauses realizing postmodification in NPs can be both restrictive and nonrestrictive, i.e. integrated in the NP structure or detached parts.
2. In Bulgarian, participial clauses may occur in pre-modifying position; in English, only two-word compounds may be found in such position, though some predicative adjuncts in initial position appear to have the similar function as the Bulgarian pre-modifying participial clauses.
3. In English, participial *ing*-clauses in mid-sentence position are either restrictive or nonrestrictive NP modifiers; they are not adverbial subordinate clauses.
4. In English, participial *ing*-clauses in end sentence position when occurring after an NP followed by a comma have the function of a sentential relative or adverbial subordinate clause; only when the preceding NP is co-referential with the NP functioning as subject may such clauses realize cases of nonrestrictive modification.

REFERENCES

Boyadzhiev & Kutsarov & Penchev 1998: Бояджиев, Т., Куцаров И., Пенчев, Й. *Съвременен български език*. [Boyadzhiev, T., Kutsarov, I., Penchev J. *Savremeneni balgarski ezik*] София: ИК „Петър Берон“, 1998.

- GSBKE 1994:** *Граматика на съвременния български книжовен език, т. 3 Синтаксис.* [Gramatika na savremeniya balgarski ezik, t. 3 Sintaksis.] Институт за български език, София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 1994.
- Huddleston & Pullum 2002:** Huddleston, R., G. K. Pullum *The Cambridge Grammar of the English Language.* Cambridge: CUP, 2002.
- Коева 2017:** Коева, С. Семантична и структурна характеристика на релативите в български. [Коева, S. Semantichna i strukturna harakteristika na relativite v balgarskiya ezik] *Доклади от Юбилейна научна сесия „Съвременни тенденции в езиковедските изследвания“ (посветена на 85 години от рождението на проф. д.ф.н. Йордан Пенчев, 10 – 11 ноември, Паусиеви четения 2016, Пловдив).* София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2017, 196-217.
- Quirk et al. 1985:** Quirk, R., S. Greenbaum, G. Leech, J. Svartvik. *A Comprehensive Grammar of the English Language.* London: Longman, 1985.

SEMANTIC RELATIONSHIPS OF OPPOSITENESS BETWEEN THE CONSTITUENTS OF ENGLISH ALTERNATIVE INTERROGATIVE STRUCTURES

Velichka Spasova
Agricultural University – Plovdiv

This article presents the qualitative and quantitative results from a corpus-based study of the semantic relationships of oppositeness between the constituents of English alternative interrogative structures (EAISS). The findings reveal that there exist four types of oppositeness – lexical, contextual, morphological, and negative. Statistics show that the largest group includes AISs whose constituents (or some of their components) are contextually contrasted, while the smallest comprises AISs whose constituents display morphological (temporal and voice) contrast.

Key words: AISs (alternative interrogative structures), constituents, opposite, opposition, contrast

I. Introduction

This article explores the semantic relationships of oppositeness between the constituents of English alternative interrogative structures (EAISS). The qualitative and quantitative research is based on four corpora:

- English Fiction Corpus (EFC, 90 508 word forms) compiled by V. Spasova.
- English Corpus of Fiction Monologue (ECFM, 50 370 word forms) compiled by V. Spasova.
- Charlotte Face-to-Face Corpus of Spoken English (CFCSE, 90 630 word forms). It is part of a larger corpus of spoken English, the Charlotte Narrative and Conversation Collection (CNCC, 198 295 word forms), included in the Open American National Corpus (OANC).
- Switchboard Telephone Corpus of Spoken English (STCSE, 50 476 word forms). It is part of a larger corpus of spoken English, the LDC Switchboard corpus (3 019 477 word forms), included in the Open American National Corpus (OANC).

The term “alternative interrogative structure” (AIS) is used to denote a coordinate structure made up of two (or more) constituent units linked by the coordinator *or*. It is called “alternative” because the constituents represent two (or more) mutually exclusive alternatives. The structure is an example of phrasal coordination which (most often) occurs within the boundaries of a closed or open interrogative independent or subordinate clause, or an example of clausal coordination (usually) of closed interrogative independent or subordinate clauses, hence the name “interrogative”.

For instance, the AIS in ex. 1 consists of two NPs which occur within the boundaries of a closed interrogative independent clause, while that in ex. 2 is made up of two closed interrogative independent clauses.

(1) *Right, uh, is yours a, is it a, [(a slab foundation) (or pier and beam)]?* (STCSE)

(2) *[(Was that told to you) (or did you read that)]?* (CFCSE)

In the examples above and henceforth the constituents of the AIS are put in round brackets, while the AIS itself is in square brackets and is marked with a single underlining. The coordination marker *or* is regarded as belonging “with the coordinate that follows it” (Huddleston & Pullum 2002: 1277) and on that account it is put in its round brackets. The abbreviated name of the corpus from which the example of AIS is taken follows the example and is enclosed in round brackets.

Corpora data reveal that the constituents of 122 AISs (47.7 %) out of the total of 256 AISs found in the four corpora convey opposite meanings. These AISs can be divided into four groups:

- AISs whose constituents (or some of their components) stand in a relationship of lexical opposition
- AISs whose constituents (or some of their components) stand in a relationship of contextual opposition
- AISs whose constituents stand in a relationship of morphological opposition
- AISs whose constituents stand in a relationship of negative opposition

II. Lexical opposition

Corpora evidence shows that the constituents (or some of their components) of some AISs display contrast on lexical level. In other words, these constituents (or some of their components) convey opposite lexical meanings.

There are 23 AISs in total – 3 in EFC, 2 in ECFM, 11 in CFCSE, and 7 in STCSE.

The AISs fall into three subgroups:

- AISs whose constituents (or some of their components) stand in a relationship of complementarity
- AISs whose constituents (or some of their components) stand in a relationship of antonymy
- AISs whose constituents (or some of their components) stand in a relationship of directional opposition

1. Complementarity

“Complementaries” are “members of two-term sets” (Palmer 1981: 96) which “divide some conceptual domain into two mutually exclusive compartments, so that what does not fall into one of the compartments must necessarily fall into the other” (Cruse 1986: 198–9). In other words, such lexical items occupy the two opposite poles of some scaled property, and there is no intermediate term.

Complementarity can be recognized by a simple test – a sentence in which both assumed complementaries are negated sounds anomalous (Cruse 1986: 199). Thus, the anomaly of ex. 3 proves that *male* and *female* are complementaries. These lexical units can be regarded as occupying the opposite ends of a scale, let’s say, the scale of gender of animate beings.

(3) **The cat is neither male nor female.*

Corpora data suggest that the constituents of a good number of AISs stand in a relationship of complementarity.

Sometimes the whole constituents of the AIS are complementaries. In the examples below the relationship of complementarity is established between the adjectives *formal* and *informal* (ex. 4) and the common nouns *persons* and *objects* (ex. 5). The latter pair is believed to be complementaries on the grounds that they encapsulate the oppositions “animate – inanimate” and “human – non-human”. In Cruse’s terms (1986: 198) these are “impure opposites” because they “encapsulate, or include within their meaning, a more elementary opposition”.

(4) *I don't know **if** they have any type of, uh, [(formal) (or informal)], spontaneous **or** routine drop ins of agencies ...* (STCSE)

(5) *Are you experiencing any difficulty identifying [(persons) (or objects)]?* (EFC)

More often, however, only components of the constituents of the AISs are complementaries. For instance, in ex. 6 the opposition is between the adjectives *state* and *private*. To my mind, the complementaries are disposed at the opposite ends of the scale of ownership.

(6) *Well, that's what she said to us, she said, "Now, do you all want him to go to a, [(a state college) (or a private college)]?" ... (STCSE)*

Similarly, in ex. 7 the opposition is between the common nouns *house* and *apartment* which are situated at the opposite poles of the scale of home.

(7) *Now, I agree with their right to, um, pursue their religion of choice in that, whatever manner they want to, but I think they also should respect the sanctity of the American home **whether** it be [(in a house) (or in an apartment)]. (STCSE)*

2. Antonymy

In this article Cruse's views and terminology (1986: 204) are adopted, hence the term "antonymy" is used in its narrow sense, i.e. antonymy is regarded as a type of oppositeness on the same footing as complementarity (discussed in II.1 above) and directional opposition (discussed in II.3 below). It denotes the semantic relationship between the members of a specific group of lexical opposites called "antonyms".

Antonymy can be recognized by a simple test – a sentence in which both assumed antonyms are negated does not sound "paradoxical" because there is at least one intermediate lexical item that matches the described situation (Cruse 1986: 204). For instance, the sentence in ex. 8 below is not anomalous because the water in the jug can be *warm* or *cool*. Hence, *hot* and *cold* are antonyms.

(8) *The water in the jug is neither hot nor cold.*

Corpora evidence indicates that there are very few AISs whose constituents (or some of their components) are pure antonyms. Thus, in ex. 9 the antonyms are *much* and *little*. They are situated at the opposite poles of the scale of quantity. In my opinion, a likely intermediate term is *sufficient*.

(9) *They decided what schools I would attend, where I would live, and [(**how much**) (or **how little**)] I could spend. (EFC)*

Doubts may arise as to the status of antonyms of the constituents *hot* and *cool* of the AIS in ex. 10 below because the opposition is between a final term (*hot*) and what is generally considered an intermediate term (*cool*). Doubts, however, will be removed if we adopt Cruse's suggestion (1986: 212–3) that *cool* and *warm* should have two senses. With one of the senses they denote “a moderate degree of coldness” and hotness respectively, with the other they act as antonyms of *hot* and *cold* respectively. In other words, under certain circumstances “*warm* and *cool* behave like polar antonyms of *cold* and *hot*” (cf. Cruse 1986: 211–3 about a detailed discussion).

(10) *Is the temperature really [(hot) (or cool)]?* (CFCSE)

3. Directional opposition

A third type of oppositeness expressed by AISs is “directional opposition” which “can be seen in its purest form in the everyday notion of contrary motion (i.e. motion in opposite directions)” (Cruse 1986: 223). It is primarily “spatial” (i.e. motion along the spatial dimension or axis) but it can also be “temporal” (i.e. motion along the temporal dimension or axis) (*ibid.* 1986: 223 – 5). The lexical units that realize this type of opposition are called “directional opposites”.

The first subtype of directional opposites found in the corpora is that of “antipodals”. With them “one term represents an extreme in one direction along some salient axis, while the other term denotes the corresponding extreme in the other direction” (*ibid.* 1986: 224 – 5).

Corpora data, however, show that antipodals are not very common in English. When occurring, they usually encapsulate the vertical spatial opposition “up – down” as in ex. 12 below.

(11) *... and I made a Lotus spreadsheet and went through the year using all of our, our checkbook to figure out what we spent each time and whether we were [(over) (or under)] for each month ...* (STCSE)

The second subtype of directional opposites found in the corpora is that of “relational opposites” (Palmer 1981: 97 – 8; Cruse 1986: 231) or “converses” (Cruse 1986: 231). These are pairs of words “which express a relationship between two entities by specifying the direction of one relative to the other along some axis” (*ibid.* 1986: 231). Converses are perceived as words of opposite meaning only in the context of their relationship.

Corpora evidence suggests that usually only components of the constituents of the AISs are relational opposites.

Relational opposition is mainly spatial. It is exhibited by kinship terms such as *mom* and *dad* (ex. 12) and *sisters* and *brothers* (ex. 13). To my mind, the idea of *mom* entails that of *dad*, while the idea of *sister* entails that of *brother*. Following Cruse (1986: 231 – 2), we can say that *mom* and *dad* take opposite positions along the horizontal spatial axis of parents, while *sister* and *brother* stand at opposite locations along the horizontal spatial axis of siblings. In addition, both *mom* – *dad* and *sisters* – *brothers* can be thought of as instances of the gender opposition *female* – *male*.

(12) *So, when, when that comes up, does, is [(your mom primarily the one who would tell it (or your dad))]? (CFCSE)*

(13) *Do you have any, do you have any [(sisters) (or brothers)]? (CFCSE)*

III. Contextual opposition

Thorough investigation into corpora sentences shows that the constituents (or some of their components) of a large number of AISs communicate opposite meanings only in the context in which they occur (Rusinov & Georgiev 1996: 179, Boyadzhiev 2011: 150). For this reason they can be regarded as contextual opposites.

There are 56 AISs in total – 9 in EFC, 4 in ECFM, 28 in CFCSE, and 15 in STCSE.

Contextual opposition can be realized by individual lexical items which belong to one and the same part of speech. Thus, in the examples below the opposition is between the adjectives *spontaneous* and *routine* (ex. 14) and *poor* and *high* (ex. 15).

(14) *I don't know **if** they have any type of, uh, formal **or** informal, [(spontaneous) (or routine)] drop ins of agencies ... (STCSE)*

(15) *I think the only way they're gonna really get to the problem and solve it is to have equal funding for every school in the state **whether** you it's in [(a poor tax district) (or a high tax district)] ... (STCSE)*

Contextual opposition is very diverse. The following examples illustrate only part of this wide diversity.

In ex. 16 the opposition is between the common nouns *children* and *high school*. Context suggests that the speaker uses the word *children* to mean *elementary school*. In other words, the opposition is between two **educational stages**, viz. the elementary school and the high school.

(16) *Golly, I never really got into poetry. Yeah I had to take it, [(as children)? (Or high school)?]* (CFCSE)

In ex. 17 the implicated contextual opposition is between two equally possible but mutually exclusive properties of a credit card, viz. safe to use and dangerous to use. The adjective *hot* bears the meaning of “difficult or dangerous to deal with and making you feel worried or uncomfortable” (OALDCE 2006: 724).

(17) *As both Vandervoort and Wainwright knew, there were devices used by criminals to decide [(whether a credit card in their possession could be used again), (or if it was "hot")]*. (EFC)

The AIS in ex. 18 conveys the *part – whole* opposition which is made explicit by the indefinite pronouns *everything* (component of the first constituent) and *some* (component of the second constituent).

(18) *Um, do you remember everything that your mom, like when she's telling the story, [(do you remember everything she tells) (or is some of it you remember and some of it you don't)]?* (CFCSE)

The AIS in ex. 19 illustrates the opposition *particular – general*, viz. the school systems in Charlotte in particular as opposed to the school systems in the United States in general.

(19) *[(Do you feel like that's just in Charlotte that that's how the school systems are)? (Or do you feel like in general that's how high school is as opposed to college)?]* (CFCSE)

IV. Morphological opposition

Corpora data indicate that the constituents of 5 AISs (all of them in CFCSE) manifest contrast on morphological level. Three AISs display temporal contrast, the other two – voice contrast.

Predicators of different tenses are used to ask about the time when a given event takes place. In such cases the disjunctive relationship is realized by means of temporal contrast (Savova 1986: 171).

In ex. 20 the temporal contrast is between the forms of the verb *accept* for present perfect simple and for expressing futurity by means of *be going to* and *will*. In order to avoid repetition, the verb *accept* is left out of the second and third constituent.

(20) *Do you think they've become more ex, do you think [(they've accepted more what you've decided to do) (or that's going to take a while)? (Or if they ever will at all)?]* (CFCSE)

The AIS in ex. 21 illustrates the opposition *past – present*. *Used to tell* refers to an activity that “regularly happened in the past but no longer happens” in the present (Murphy 1994: 50). On the other hand, *tells* refers to a habitual activity in the present.

(21) *Do you ever, do you have any stories that, do you remember any stories [(that Daddy used to tell you) (or that daddy tells you)]?* (CFCSE)

The AIS in ex. 22 manifests voice contrast. The opposition is between the past simple forms of the verb *read* for active voice (in the first constituent) and for passive voice (in the second constituent).

(22) *All right, Megan, when you were growing up, do you remember any stories that [(you read) (or were read to you)] that uh, stick in your mind?* (CFCSE)

V. Negative opposition

In the corpora there are a large number of AISs, the second constituent of which is the negated equivalent of the first one.

These AISs are **38** in total – **5** in EFC, **2** in ECFM, **13** in CFCSE, and **18** in STCSE.

Depending on the degree to which the second constituent is expressed, the AISs can be divided into three subgroups:

- AISs whose second negated constituent is fully expressed
- AISs whose second negated constituent is reduced
- AISs whose second constituent is totally unexpressed

The forthcoming discussion agrees with Tisheva’s analysis (2000: 25 – 38) of the changes in the structure, semantics and uses of Bulgarian direct disjunctive questions as a result of ellipsis in the second disjunct. The author examines sentences of two-predicate structure containing the correlatives *dali – ili* and *li – ili*. My observations on English corpora sentences indicate that similar changes occur in the second constituent of E AISs.

1. AISs whose second negated constituent is fully expressed

These AISs are made up of two clauses, the second of which differs from the first only in the negative form of the verb realizing the predicator. In other words, these are AISs whose constituent clauses have the same verb lexeme but in the second clause it is negated (Savova 1986: 171), i.e. it is marked as negative by the negator *not*. The actions, activities or situations denoted by the clauses are incompatible or mutually exclusive (Tisheva 2000: 27 – 8).

Corpora evidence, however, reveals that in English it is very unusual for the two constituent clauses to occur in their full form. Such a rare case is ex. 23. The AIS represents a coordination of two non-finite *to*-infinitival open interrogative subordinate clauses.

(23) *I mean, I've never been told [(what to wear) (or what not to wear)].* (STCSE)

The negation in the second constituent can be defined as analytic secondary verbal *not*-negation with an expressed repeated alternative. It is “verbal” because “the marker of negation is grammatically associated with the verb” (Huddleston & Pullum 2002: 788). It is “analytic” because it is marked by *not*, one of those “words whose sole syntactic function is to mark negation” (*ibid.* 2002: 788). It is “secondary” because it contains “a secondary verb-form” (*ibid.* 2002: 788), viz. the plain form of the verb *wear* used in the *to*-infinitival clause *what not to wear*.

2. AISs whose second negated constituent is reduced

When the constituent clauses of the AIS differ only in the positive and negative form of the verb, the second constituent is usually subject to reduction. Reduction is due to the speaker’s desire to minimize the repetition of information that has already been provided by the first constituent.

Most often it is the whole second clause that is dropped except for the negator (Tisheva 2000: 28) *not* which takes the position immediately after the coordinator *or*. This type of negation in the second constituent can be defined as verbal *not*-negation with the second alternative expressed only by the negator. It is the main type of negation found with EAISs. It occurs in 23 out of the total of 38 AISs.

(24) *But of course when all the surrounding, the stores or whatever, everybody had lost money and so the whole economy was totally poor [(whether they actually lost money) (or not)].* (CFCSE)

(25) *Both of the ones I met have been really funny guys. I don't know if that's, uh, [(if that's true about all Puerto Ricans) (or not)].* (STCSE)

3. AISs whose second constituent is totally unexpressed

In the spoken corpora there are AISs with unexpressed second constituent. Nevertheless, in my opinion, there are good grounds to believe that the unexpressed constituent is the negative counterpart of the expressed one.

The reason to think that the second constituent of the AISs in ex. 26 and 27 is the negation of the first one lies in the fact that the direct alternative questions which the AISs form receive a negative answer and response although the head (auxiliary) verb in the first constituent is in positive form. In this respect I agree with the ideas put forward by Tisheva (2000: 30). To my mind, were they expressed, the second constituents of the AISs would be *don't you want to be a nurse anymore* (ex. 26) and *haven't you made a lot of vases and things* (ex. 27), or they would be all reduced to the negator *not*.

(26) A: [(Do you still want to be a nurse) (or—)]?

B: *Not anymore, no.* (CFCSE)

(27) A: *Well, pottery sounds interesting. [(Have you made a lot of, uh, a lot of vases and things) (or ...)]*

B: *No, I, I do ceramics.* (STCSE)

The AISs in ex. 28 and 29 also form or make part of sentences used as direct alternative questions. These questions, however, receive a positive answer and response. Nonetheless, I think that the addressee perceives the second constituent as the negative counterpart of the first one. It seems that the addressee simply does not wait for the speaker to finish the question by expressing the negative alternative because he knows with certainty that the positive alternative suggested by the first constituent is the correct one.

In my opinion, the second constituent of both AISs could be realized by the negator *not* so that the AIS in ex. 28 would look like *did you like it or not*, while that in ex. 29 would take the form of *did that affect the stuff, how a person fit in or not*.

(28) A: *And how was growing up in Charlotte? [(Did you like it) (or)]?*

B: *Yeah, I liked it a lot.* (CFCSE)

(29) A: *The money aspect is that, in your high school, [(did that affect stuff, how a person fit in) (or --)]?*

B: *It really did, because a lot of the people on my group, their friends were well off. They had awesome cars and they strutted around with their awesome clothes and the other people who didn't really didn't hang out with our group of friends.* (CFCSE)

VI. Conclusions

Corpora findings lead to the following conclusions about the semantic relationships of oppositeness between the constituents of EAISs:

1. There exist four types of oppositeness between the constituents (or between some of their components) of the AISs – lexical, contextual, morphological, and negative opposition.

2. The largest group includes AISs whose constituents (or some of their components) are contextually contrasted. Only in the context do they convey opposite meanings like educational stages, equally possible but mutually exclusive properties, the part – whole or the particular – general opposition.

3. Second in frequency come AISs whose constituents are contrasted by negation, i.e. the second constituent is the negated equivalent of the first one. In their turn, these AISs fall into three subgroups according to the degree to which the second constituent is expressed.

- AISs (very few) whose second negated constituent is fully expressed. Everything else being equal, the second constituent differs from the first only in the negative form of the verb.
- AISs whose second negated constituent is reduced, most often to the negator *not*. This is the most frequent type of negation.
- AISs whose second constituent is totally unexpressed. The unexpressed constituent is regarded as the negative counterpart of the expressed one because of the nature of the answer and response given to the direct alternative question which the AIS forms or makes part of.

4. Third in frequency come AISs whose constituents (or some of their components) are lexically contrasted. In their turn, they exhibit three types of oppositeness, viz. complementarity, antonymy, and directional opposition, with the first and the third types being much more frequent than the second. Oppositeness is usually realized by individual lexical items.

5. The smallest group comprises AISs whose constituents display morphological (temporal and voice) contrast.

REFERENCES

- Boyadzhiev 2011:** Бояджиев, Т. *Българска лексикология*. [Boyadzhiev, T. *Balgarska leksikologiya*.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2011.
- Cruse 1986:** Cruse, D. A. *Lexical Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.
- Huddleston, Pullum 2002:** Huddleston, R., Pullum, G. K. *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Murphy 1994:** Murphy, R. *English Grammar in Use. A self-study reference and practice book for intermediate students*. София: Просвета, 1994.
- OALDCE 2006:** *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English 7th Edition*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- OANC:** Open American National Corpus. <<http://www.anc.org/data/oanc>> (December, 2012).
- Palmer 1981:** Palmer, F. R. *Semantics*, Second Edition. Cambridge: Cambridge University Press, 1981.
- Rusinov, Georgiev 1996:** Русинов, Р., Георгиев, Ст. *Лексикология на българския книжовен език*, Трето издание. [Rusinov, R., Georgiev, St. *Leksikologiya na balgarskiya knizhoven ezik*.] Велико Търново: Абагар, 1996.
- Savova 1986:** Савова, С. Към характеристиката на дизюнктивните въпроси. [Savova, S. *Kam harakteristikata na dizaunktivnite vaprosi*.] // *Български език*. София: Издателство на БАН, 1986, № 2, 170 – 176.
- Tisheva 2000:** Тишева, Й. *Модели за интерпретация на сложното изречение в българския език*. [Tisheva, Y. *Modeli za interpretatsiya na slozhnoto izrechenie v balgarskiya ezik*.] София: ИК „СЕМА РШ“, 2000.

SOCIO-CULTURAL THEORIES ABOUT LANGUAGE ACQUISITION

Mariana Gotseva
South West University

This article focuses on the socio-cultural nature of the process of language learning / acquisition, as claimed by socio-cultural theories, which see learning as a socially constructed cognitive phenomenon which relies on the semiotic tools, produced by the community over time (Lantolf & Thorne 2006). It presents evidence from an empirical research, assessing the implicit and explicit knowledge of learners, which has revealed that motivation and willingness to immerse into the native society, leads to higher achievements in the target language proficiency and vice-versa (Schumann 1986).

Key words: second language acquisition, socio-cultural theories, contextual factors

In the last five decades, there have been different competing theories and perspectives on language learning and acquisition, each of them researching core elements of the process of acquiring / learning L1 or L2. Nativist theories, claiming that language can be acquired, due to a series of innate genetically programmed structures (Fromkin, Rodman and Hyams 2011), in spite of dominating the field of language acquisition studies for the past 50 years or so, have co-existed with a variety of theories which criticised and rejected the former, mainly because they did not include or explain the role of any social factors in the process of language acquisition.

1. Learning theories

The learning perspective on language acquisition first appeared in some behaviourist theories which argued that language acquisition takes place through operant conditioning. Skinner (1957) suggested that a child can learn that a specific combination of sounds can stand for a specific thing through a number of repeated successful associations between them. A child learns to respond appropriately through social reinforcement.

A theory, based on behaviourist principles, the Relational Frame Theory (RFT), argues that “children acquire language purely through

interaction with the environment” (Hayes, Barnes-Holmes and Roche 2011: 54). The theory challenges the view that language acquisition is based on innate language-specific apparatus. The most important factors, affecting language acquisition in RFT, appear to be the type and period of linguistic interaction, together with the psychological events that the learner experiences.

Another learning perspective to language acquisition is the Social Learning Theory (Kail and Cavanaugh 2010), which highlights the role of imitation in language development. Researchers supporting this theory believe that children acquire their mother tongue through imitation of parents, carers or people in their environment. By memorizing words and sentences, children draw conclusions about the grammatical rules of the language. However, this theory does not account for the whole process of L1 acquisition and fails to explain how children, who make a lot of mistakes initially, master their L1 to perfection (O’Grady 2008).

2. Socialization theory

The theory of language socialization arose out of the anthropological view that language is a significant medium in children’s development of social and cultural knowledge, a domain which the field of language acquisition does not cover. Drawing upon Hymes’ (1964) paradigm of ethnography of communication and Slobin’s (1967) cross-cultural study of the communicative competence, language socialization research emerged in 1980s to consider different aspects of children’s socio-cultural environment and their communicative practices, which were left out of linguistic, psychological, and anthropological studies.

The term *Language socialization* refers to the process of novices or newcomers, joining a new community or culture, who develop communicative competence and gain legitimacy within it (Duff 2007). On the one hand, this process is mediated by language. Language and literacy learning involves implicit and explicit socialization through linguistic and social interaction.

The study of language socialization focuses on the role of caregivers as a source of social behaviour. Children are accepted as novices who are learning to act like those around them, so that they can express their needs or desires. Thus, grammar emerges directly from social interaction (Hopper 1987). Language development is facilitated by the corrective feedback from adults which provides the necessary cues, guiding children through every step of linguistic socialization. Language socialization is

best viewed as interactional rather than a unidirectional process (Pontecorvo, Fasulo, and Sterponi 2001).

Second language socialization shares many of the same principles and objectives as L1 socialization with the additional complexity of having to deal with persons who have already developed their L1 linguistic, discursive and cultural traditions before encountering the new ones (Duff 2007). The outcomes of second language socialization may vary, depending on both the local community's attempt to socialise the newcomers into appropriate and valued local practices, and the wish of the newcomers to emulate them or not (Duff 2002).

Social interaction is viewed as a crucial factor in developing communicative competence in L1 or L2, supplemented with knowledge of the values, practices and identities of the target community. In this respect, language mediates not only communication in general but specifically the learning of language and cultural knowledge. For L2 learners, the process of socialization could be very lengthy, sometimes a lifelong process, and the outcomes may vary widely. They may not necessarily lead to the reproduction of the existing L2 cultural and discursive practices. Instead, they may result into some hybrid practices, identities and values, and in some extreme cases – even to rejection of target norms and practices, which most probably affects their L2 competence as well.

3. Sociocultural theory

This theory has been introduced to the field of Applied Linguistics by James Lantolf and his colleagues (Lantolf 2000; Lantolf & Thorne 2006). The theory is trying to reveal “the relationship between human mental functioning, on the one hand, and cultural, historical, and institutional setting, on the other” (Lantolf & Thorne 2006: 3). It has Vygotskian cultural-historical orientation and focuses on issues such as “regulation by self, others, and by objects” and the role of “inner speech” or “private speech” in learning.

Some of the most important theses of the Sociocultural theory (SCT), related to language acquisition, include the claim that human mental functioning is mediated (or regulated) by language and other cultural symbol systems and tools, and particularly through private speech and inner speech. The psychological process of internalization (also called ‘appropriation’) is the result of social interaction. Therefore, learning is a socially constructed cognitive phenomenon which relies on the semiotic tools produced by the communities over time (Lantolf & Thorne 2006).

Both the socialization theory and the SCT have a social, cultural, interactional and cognitive orientation to language learning. They both acknowledge the key role of interlocutors, peers, relatives, caregivers and teachers in the process of joining an L1 or L2 community. Children internalize and gain communicative competence through social interactions in a socio-culturally defined context (Leontyev 1981, Vygotsky 1978). They also develop social and cognitive skills through interactions with more mature members of their society (Ochs 1988). Ochs also claims that “there exists interdependence between linguistic and sociocultural knowledge” (1988: 14).

A crucial aspect of language learning is that specific kinds of linguistic and non-linguistic cues help people understand the sociocultural context they exist in. Learners need to know how to interpret and use such cues appropriately. In the last two decades, sociolinguists, linguistic anthropologists, and philosophers of language have repeatedly stressed out the importance of contextualization cues which help speakers and listeners to understand what is being talked about, what genre or register is being used and so forth.

In terms of L2 learning, Duff’s (2002, 2007) research on Korean students studying in British Columbia, Canada, leads to some important conclusions about the significance of socialization in the process of learning English as a foreign language. She conducted a study on 45 Korean students who studied at a Canadian university in British Columbia but were simultaneously engaged with Korean and Canadian communities. It turned out that most students enjoyed only limited access to English-medium social networks and communities, due to access issues.

Despite their initial intention to become affiliated with local Anglo-Canadian students and their peer groups, after just a few months most students gave up the idea and realised that they have much more in common socially, linguistically, and culturally with other Koreans, Asians or Korean-Canadian immigrant students than with their Anglo-Canadian fellow-students. Thus, these Korean students’ socialization within the Canadian university community was not unidirectional, towards Anglo-Canadian community-of-practice norms, but multidirectional, oriented towards Korean and Asian groups and languages. What is more, certain sociocultural practices of their local Canadian peers, such as watching TV, wrestling or ice-hockey together, did not appeal to the Korean students. Thus, the latter created their own sociocultural environment, in which English was a *Lingua Franca* and co-existed with Asian languages, including Korean. As a result, they never fully sought to immerse into the

new community, which affected their level of English as L2 and their academic performance at university. The research concluded that sociolinguistic and sociocultural factors affect the way people learn / acquire a second / foreign language and they must be taken into account when studying the process of L2 learning / acquisition.

4. Evidence for the claims of SCT and the Socialization Theory brought about by the author's empirical research.

The claims of the Sociocultural theory and the Socialization theory found support in the findings of an empirical research, conducted by the author of the article, aiming at studying the relationship between certain contextual factors, such as starting age of L2 instruction, length of learning, length of exposure to the target language in an environment where it is used as native, type of learning (naturalistic or instructed) and type of input received on the one hand, and learners' attainment in tests on implicit / explicit knowledge and a test of proficiency in English, on the other hand.

4.1. The research

It was an experimental research, based on 103 adult (18+) participants, divided into two groups: learners who studied English as a second formal language with a very early starting age of learning declared; and ones who studied it as a foreign language in instructed conditions; and a control group of native speakers. The subjects performed on a battery of tests, designed to measure predominantly implicit or explicit knowledge of L2. They also completed a Background Questionnaire, in which they provided information about the ways English was learned; types of input received; length of learning; starting age of learning and length of exposure to L1 in the UK.

Participants' performance on the battery of tests demonstrated some unexpected results: subjects who had started learning L2 as a foreign language in their home country and spent sufficient time (around 5 years or more) exposed to L2 in naturalistic conditions, demonstrated better results on all tests and higher overall attainment in their proficiency in English.

Compared to them, students who started using English as a second formal language in their country from very early age did not perform as well as the participants from the first group. These results were obtained by analysing the collected data with the help of statistical analysis and software, specifically developed for quantitative research in social sciences – SPSS (for more details of this analysis, please, see Gotseva 2015).

These unexpected results found their explanation in the analysis of the data, collected through the Background Questionnaire.

4.2. Data related to contextual factors, affecting L2 acquisition

The information was very important as most of the questions targeted the variables of contextual factors and their potential impact on participants' performance on the battery of tests. The results showed that 71% of the participants from countries in which English is used as a second formal language reported starting learning English at early age (between 5 – 7). Compared to learners from countries in which English is learned as a foreign language, 80% of whom started learning EFL in their puberty (13 – 15), this should have meant a huge advantage for the former group. However, such advantage was not found by this research.

The next factor, length of learning, also demonstrates some paradoxical figures. Although 85% of the first group claimed to have studied English for more than 10 years, compared to only one participant from the second group who claimed such length of studying, and the majority of the subjects having studied it for about 5 years, the performance of the former group on the battery of tests did not show any supremacy. Presumably, this factor was also not among the most influential ones.

When it comes to Length of exposure (the period of time, spent in an English-speaking country, where English is used as L1), most participants from the second group (70%) had spent about 5 years in the UK, which is roughly twice longer than the length of exposure of the first group of subjects, 85% of whom had only spent between 2 and 3 years in similar conditions. This finding points out to the fact that the time spent in conditions, in which the target language is used as native, has probably much more significant impact on the successful acquisition of implicit L2 knowledge and the final attainment of proficiency in the target language.

The type of input also demonstrated some advantages for the participants from the second group, half of whom claimed to have received instruction mainly in English and 40% – a mixture of L1 and L2. The figures for the first group show that, although the participants come from countries in which English is used as a second formal language, the language input they received was mostly a mixture of L1 and L2 (for 91% of them). So, the type of input is obviously very important as instruction entirely or mostly in the target language has led to a better performance on the battery of tests for the members of the second group.

4.3. Data related to the way of learning / using L2 while in the UK

The information about how the participants continued to learn and use English while in the UK, i.e. in conditions of “immersion”, revealed some interesting facts which might offer some plausible explanation of the research findings. It showed that 65% of the participants from countries in which English is learned as a foreign language preferred English as a means of communication; 27% claimed using a mixture of English and their L1; and 13% confessed that they preferred to use their mother tongue as a language for communication but admitted actively seeking to socialize and communicate with local people and fellow-students and being interested in the local culture.

Participants from countries where English is used as a second formal language used more often a mixture of L2 and their mother tongue (35%) or their L1 (36%) and only about one third of them (29%) reported using predominantly English.

The most often ticked answers were, as follows: “I have no time to read or socialize” (61%); “I prefer to socialize with my friends in my mother tongue” (53%) which demonstrated a different mindset and lack of interest in socializing or actively communicating with local people, or interest in the local culture.

4.4. Analysis of Background Questionnaire data.

No previous research has investigated or interpreted such facts; therefore, their interpretation below is only a suggestion which should be studied further. My guesses are that there are a few possibilities which would explain the results.

The first one is that in countries where English is used as a second formal language there are much more external factors to be considered, such as social and educational background of learners. Students who come from richer and well-educated families receive better tuition in private schools and colleges and use English to communicate at school, at home and with friends, which is a marker of their social status. Learners from not so favourable background will probably have more limited exposure to L2 and use it less frequently. This might well explain the surprising fact that, despite the early starting age of learning, the final attainment of learners from such countries, might differ considerably.

Another possibility might be that, at certain stage, L2 learners fossilise and reduce significantly their further progress and development of the target language skills. Again, this is just a suggestion, which should be confirmed by further research of empirical data.

As for the L2 learners in a foreign language instructed environment, the comparatively high results, demonstrated on the battery of tests, showed that, depending on the length of learning and length of exposure, subjects who have learned English as a foreign language, can actually attain considerably high levels of proficiency.

Social interaction is viewed as a crucial factor in developing communicative competence in L2, supplemented with knowledge of the values, practices and identities of the target community by sociocultural theories (Duff 2005). In this respect, language mediates the learning of language and cultural knowledge. For L2 learners, the process of socialization could be very lengthy, and the outcomes may vary widely. They may not necessarily lead to the reproduction of the existing L2 cultural and discursive practices. Instead, they may result into some hybrid practices, identities and values, and in some extreme cases – even to rejection of target norms and practices, which most probably will affect their L2 competence as well.

4.5. Discussion of Background Questionnaire Results

Based on the data collected through the Background Questionnaire, it became clear that the majority of learners coming from a country in which they started learning English as a foreign language, were genuinely interested in ‘merging’ with the new social environment and the new culture and sought for any opportunity to communicate with their L1 peers – fellow university students or local young people. They also reported regularly reading local newspapers, magazines, and books, apart from their academic activities, as well as regularly watching films and TV in English, and socialising as much as possible with the local community. Participants confirmed their willingness to socialize and integrate, to communicate in English and express their interest in British culture and wish to become part of this culture and society. In other words, their motivation to master their L2 and to explore the new culture helped them significantly. This can probably explain the higher results achieved by this group of participants on the battery of tests and mostly on their proficiency test.

On the other hand, the participants from countries where English is used as a second formal language admitted their reluctance to seek active socialisation with local native speakers and lack of any particular interest in the western civilisation and culture. This lack of motivation must have played a negative role in the process of L2 learning and attaining proficiency in it.

Socio-cultural theories can also offer some plausible explanation of the results of this study. For instance, Schumann's theory of acculturation (1986) investigates the socio-psychological openness of L2 learners, which is manifested in their positive attitude towards the L2 community, motivation to learn L2 for instrumental or integrative reasons, and learner's willingness to use the new language. As he claims, if these features are present, they significantly facilitate the L2 acquisition, and vice-versa, learners who manifest the opposite attitude, may be regarded as socio-psychologically closed to acquiring the L2 concerned. Another socio-cultural factor in Schumann's theory, affecting L2 acquisition is cultural congruence – the claim that if cultures share certain similarities, this makes it easier for L2 learners to acquire the target language (Schumann 1986). These claims have been confirmed by the current research. Most participants from the second group, apart from expressing their interest in practicing L2 and in the local culture, were mostly from countries which share cultural similarities with the UK. This must have also facilitated their L2 acquisition.

On the other hand, the majority of participants from countries in which English is used as a second formal language (India, Pakistan, Bangladesh) reported being less involved in social interaction with their local L1 peers and less interested in British culture. Some of them, coming from a less favourable social background in their own country, confessed that they have to work part-time to support themselves, thus skipping even the mandatory university classes, nothing to say about time for socialising or reading books. A lot of them also reported their preference to socialise with their own country-fellows in their mother tongue, instead of searching for opportunities to communicate in English with local L1 members of the community.

Another trend, mentioned by the participants and witnessed by myself when I lived in London, is that for ethical or religious reasons, young people from such countries prefer not to mix up with the local people. Instead, they join local communities of people from their own nationality as they have much more in common with them and they share the same values and beliefs, which tend to be quite different from the western civilization values and beliefs. This inevitably leads to social isolation from the local L1 community and fewer, if any at all, chances to use L2.

Conclusion

The research found evidence in support of certain cognitive linguistic and socio-cultural theories, which claim that L2 acquisition is usage-based and it depends on factors such as social interaction, extensive exposure to L1 in a country where it is used as native, in which L2 learners can be exposed to linguistic models which they can imitate, extend, and generalise, using their cognitive abilities. Interest in L1 culture and environment can also significantly motivate and facilitate L2 acquisition. This, in its turn, could lead to a higher attainment of proficiency in the target language, as this research found.

It is these claims of cognitive linguistic and socio-cultural theories which can provide the most plausible explanations for the results of the current study. Having compared the results achieved on the battery of tests by the two groups of participants – those who have studied English from a very early age and have used it as a second formal language in their country, and those who have studied English mostly as a foreign language, it is striking that the latter group have achieved higher results on all the tests, despite the expected advantages for the former one.

This study has explained these results with the fact that once in the L1 environment, in which they had a full exposure to English as L1, the participants from the second group took the full benefit of active social interaction with their native peers, showed huge interest in the native culture and did their best to explore it. To use a term from Schumann's (1986) theory of cross-cultural interaction, they must have passed into the phase of "acculturation" – by adopting some of the local values, becoming integrated into a new social network and functioning effectively in the new environment.

The former group, on the other hand, although having an early start of learning English, did not show such enthusiasm in integrating into the new environment, for one reason or another. As they stated in the Background Questionnaire, they preferred to socialise with their fellow countrymen, thus encapsulating into their own community, in which English was rarely spoken. Coming from a different social and cultural background, which imposes significantly different moral norms and values, these young people did not make an attempt to integrate into the local social network, most probably because of the huge difference between the values of the local culture and their own culture. Accepting and embracing such new values would probably be interpreted as a betrayal to their own culture, traditions and beliefs. Therefore, they never showed a genuine interest to integrate in the local society or they have still been in the phase

of “cultural shock” – questioning local culture, habits, values and beliefs, and still rejecting most of them. This inevitably has affected their English as well.

In conclusion, studies of macro-contextual factors affecting L2 acquisition are worth researching further as they do have a significant impact on learners’ attainment and proficiency level, as the current research has found.

It is worth widening the research on contextual factors by including the effect of social and cultural factors, phenomena such as cultural shock and acculturation, as they could obviously add new facts about the psychological effect these have on newcomers who join a new environment / community and their indirect impact on the development of their L2, which is native for the new environment.

The implications can be of a significant benefit not only to the better understanding of the process of SLA, but also to informing teaching methodology for the improvement of the process of L2 learning and aiming at higher learners’ ultimate attainment.

REFERENCES

- Duff 2002:** Duff, P. Teaching and learning English for global intercultural communication: Challenges and opportunities. // *English Teaching*. 2002, 57(2), 245-263.
- Duff 2007:** Duff, P. Second language socialization as sociocultural theory: Insights and issues. // *Language Teaching*. 2007, 40: 309-319, Cambridge University Press.
- Fromkin, Rodman, and Hyams 2011:** Fromkin, V., Rodman, R., and Hyams, N. *An introduction to language*. 9th ed. Wadsworth Cengage, USA, 2011.
- Gotseva 2015:** Gotseva, M. Some factors which may affect the attainment of implicit and explicit knowledge in learning English as a second / foreign language. // *English Studies at NBU*. 2015, Volume 1, Issue 2, 85-100.
- Hayes, Barnes-Holms & Roche (Eds.) 2001:** Hayes, S. C., Barnes-Holmes, D., & Roche, B. *Relational frame theory: A post-Skinnerian account of human language and cognition*. New York: Kluwer Academic / Plenum Publishers, 2001.
- Hopper 1987:** Hopper, P. *Emergent grammar*. Berkley: Berkley Linguistic Society, 13, 139-157.

- Hymes 1964:** Hyams, N. *Language in culture and society: A reader in linguistics and anthropology*. New York: Harper & Row, 1964.
- Kail and Cavanaugh 2010:** Kail, R. V., Cavanaugh, J. C. *Human development: A lifespan view* (5th ed.), Wadsworth: Cengage Learning, 2010.
- Langacker 2000:** Langacker, R. A dynamic usage-based model, in M. Barlow and S. Kemmer (Eds), *Usage-Based Models of Language*. Stanford, CA: CSLI Publications, 2000, 1-64.
- Lantolf 2000:** Lantolf, J. P. *Sociocultural theory and second language learning*. Oxford: OUP, 2000.
- Lantolf and Thorne 2006:** Lantolf, J. P., and Thorne, S. L. *Sociocultural theory and the genesis of second language development*. Oxford: OUP, 2006.
- Leontiev 1981:** Leontiev, A. *Psychology and the language learning process*. London: Pergamon, 1981.
- Ochs 1988:** Ochs, E. *Culture and language development: Language acquisition and language socialization in a Samoan village*. Cambridge: CUP, 1988.
- O'Grady 2008:** O'Grady, W. Innateness, universal grammar and emergentism. // *Lingua*. 2008, 118, 620-631.
- Pontecorvo, Fasulo and Sterponi 2001:** Pontecorvo, C., Fasulo, A., and Sterponi, L. Mutual apprentices: the making of parenthood and childhood in family dinner conversations. // *Human Development*, Vol. 44, No. 6, 2001, 340-361.
- Schumann 1986:** Schumann, J. H. Research on the acculturation model for second language acquisition. // *Journal of Multilingual and Multicultural Development*. 1986, 7, 378-392.
- Skinner 1957:** Skinner, B. F. *Verbal behaviour*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice – Hall, 1957.
- Slobin (Ed.) 1967:** Slobin, D. *A field manual for cross-cultural study of the acquisition of communicative competence*. Berkeley: University of California, 1967.
- Vygotsky 1978:** Vygotsky, L. The development of higher psychological processes. // M. Cole, V. John-Steiner, S. Scribner, & E. Souberman (Eds.). *Mind in society*: Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.

FLIPPED CLASSROOM: AN OVERVIEW OF (DIS)ADVANTAGES – COMPARING MODERN TEACHING METHODS TO TRADITIONAL ONES¹

Milan Todorović
University of Kragujevac

In this paper we will present the basic principles behind the flipped classroom method, focusing on the advantages and disadvantages that this method brings in an era where the use of computer is prominent. The theoretic framework will be laid out, where we explain the approach of the method, the pedagogic principles behind it, the roles of teachers and students, the importance of modern technology and how all this affects the classroom dynamics when compared to the more traditional ways of teaching that are still used. Various factors (both inside and outside of the classroom) that can influence the implementation of the flipped classroom method will be discussed.

Key words: flipped classroom, teaching methodology, computer assisted learning, implementation of new teaching methods

As humanity evolved and gained knowledge of itself and its surroundings, it was inevitable that people shifted the ways and methods through which they transferred that knowledge onto future generations. The changes affected all spheres of human interest, and foreign languages are no exception. Starting with the Grammar-Translation method, over the Direct method and notably to the Communicative Method/Communicative Language Teaching (Gass, Behney et al. 2013), a tendency to adjust the modern classroom towards the students' needs has always been present, with the goal to enable easier learning and application of knowledge and skills.

Given the fact that the influence of modern technology is on the rise, new approaches and methods which use these technologies in and out of the classroom have appeared. One such approach is *blended learning* (Driscoll

---

¹ This paper is written under the project *The Dynamics of Structures in Modern Serbian Language* (178014), financed by the Ministry of education, science and technological advancement of Republic of Serbia.

2007), which promotes the use of modern technologies (computers, tablets, social networks, the ever-growing application of the internet) which makes it possible for a lesson to be taught and learned before the actual class itself and gives teachers the time to help their students apply their knowledge practically. In contrast to this way of teaching, there is the traditional classroom with its frontal or teacher-centered approach, an approach where the accent is on passive acquisition of knowledge and theory takes precedence over praxis (Durbaba 2011: 94 – 106). Generally speaking, blended learning is a process whereby the teaching process is partially done within the classroom and the second part is conducted outside of it via the internet and computer. One should bear in mind that this blend of approaches has been present in various researches over the past 30 years (see: Davies 1985, Nunan 1989, Pennington 1989, Baloch 1998, Warschauer 1999, etc.). However, what ignited the widespread appeal of blended learning in recent years is the omnipresence of the internet and the technologies that use its potential, as well as the accessibility of laptops and tablets. Namely, the affordable prices of these gadgets gave a way for students to communicate and interact with their teachers and peers in a new fashion.

Graham (2013) gives us a detailed categorization of different types of blended learning, which are based on a myriad of pedagogic methods:

- Supplemental: consists of materials, activities and quizzes on the internet.
- Replacement: reduces the face-to-face contact with the teacher in the classroom and replaces it with internet activities.
- Emporium: eliminates the use of classrooms and instead employs research centers where students gather learning materials from the internet and all other sources of their choosing. In some cases, assistance and counseling with regards to choosing the learning materials is provided.
- Buffet: the students themselves choose among the given options – lessons, internet, laboratory, individual projects and group activities.
- Fully online: the whole teaching and learning process is conducted through the internet with optional face-to-face classes.

Dziuban and Hartman (2004) highlight the subtle differences between the supplemental and replacement categories of the blended learning approach, by stating that:

“[...] blended learning should be approached not merely as a temporal construct, but rather as a fundamental redesign of the instructional model with the following characteristics: a shift from lecture- to student-centered instruction in which students become active and interactive learners (this shift should apply to the entire course, including the face-to-face contact sessions); increases in interaction between student-instructor, student-student, student-content, and student-outside resources; and integrated formative and summative assessment mechanisms for students and instructor.” (Dziuban, Hartman, et al. 2004: 3)

Thus, the focus of the supplement category is on materials and activities that can be arranged online, but does not necessarily encompass learning outside of the classroom, while replacement does, with a balance of different teaching formats.

One particularly interesting method within the frameworks of blended learning is the *flipped classroom* method. It is a method where the typical elements of class and homework are reversed or flipped (Educause 2012). The basic idea is quite simple: the things that were traditionally done in the classroom are meant to be acquired at home, while the things that were given as homework are meant to be done during the class period. Preparation for the class involves video lessons or other types of materials that the teacher prepares (they can make them independently or take them from online repositories) which the students will watch and read through before the class itself (Fallows 2013). They are often viewed as the key elements of this method, for if the preparation material is properly conceptualized, it can make the acquisition process easier for the students. The time in class is devoted to doing exercises, projects or having discussions which the teacher prepared to ensure that the students will be active during class, because the purpose of the class is to make the students use the foreign language as much as possible to express their opinions or thoughts on the matters at hand.

The two pioneers of the flipped classroom method are Jonathon Bergman and Aaron Sams, high-school chemistry teachers in Colorado, USA (Bergman, Sams 2012). Explaining their motivation to create this method, Sams emphasizes that his students often needed his help with activities that are typically done for homework or when the teacher is not able to assist them (Bergman, Sams 2012: 1 – 2). Bergman and Sams are optimistic when it comes to the results that this method could yield and highlight its advantages. They believe that this method is in concordance with the “digital age” in which the students live. They were born and raised in an environment where technology and the internet are omnipresent in their lives and are connected with them in a way that older generations

cannot be (Bergman, Sams 2012: 20). Thus, when the required materials are accessible through different kinds of technologies (PC, tablet, smartphones), the teachers are presenting them with the possibility to learn any time and any place, which plays a major role when organizing the students' time, both in and out of the classroom.

The factor of time is of the utmost importance, for the flipped classroom method is based on active learning, students' participation in the teaching process and hybrid course design² (Educause 2012). These principles enable the flipped classroom method to divide classroom time in a different manner. Thus, instead of using the classroom time for teacher explanation, teachers can focus on checking and utilizing the already acquired knowledge, as well as on the interaction between the students, their teacher and their peers while solving practical problems and tasks. During class the teacher relinquishes their traditional role of a lecturer and becomes an advisor, who gives support during individual and group work. By doing so, we are developing the students' communicative competence. Simultaneously, this method stimulates the teacher to give up on the frontal approach to teaching and encourages teachers to maximize the use of blended learning and cooperation. This type of role shift is prominent in modern teaching methodology and approaches such as Community Language Learning, Communicative Approach and Task-based Learning (Larsen-Freeman 2000). With the flipped classroom method a shift in priorities is made – teachers are moving away from simple lecturing and learning the materials towards acquiring and understanding the subject matters (Educause 2012). Furthermore, this method puts the process of acquisition into the hands of students themselves, which stimulates them to experiment and be independent. Many of the classroom activities can be executed by the students on their own, and communication among themselves can become a driving force in the process of learning and solving practical problems.

There is no single scheme or formula which one should use to conduct the flipped classroom. This term is used to signify any kind of classroom organization where practical exercises are preceded by

---

² “Hybrid” or “Blended” are names commonly used to describe courses in which some traditional face-to-face “seat time” has been replaced by online learning activities. The purpose of a hybrid course is to take advantage of the best features of both face-to-face and online learning. A hybrid course is designed to integrate face-to-face and online activities so that they reinforce, complement, and elaborate one another, instead of treating the online component as an add-on or duplicate of what is taught in the classroom. <http://www4.uwm.edu/ltc/hybrid/about_hybrid/index.cfm> (1.12.2018)

preparation materials or lectures. In the most well-known model of the flipped classroom, the students are instructed to watch videos and read about the topics of the class in advance from their text books, presentations or other types of materials that the teacher provides. One can also combine the video materials with quizzes or other activities (word plays, pop-culture or other facts related to the topic which show the application of what they are learning) that help the students get some feedback on how well they are comprehending the preparation materials. Such instant feedback and the possibility to go back to the parts that they have not understood, helps the students to understand the more difficult parts of the lesson (Bergman and Sams 2012: 13 – 19). Hence, the teacher can use the classroom time to open a discussion about the topic or create workshops where the students will create, cooperate and use in practice what they have learned at home (Educause 2012). This removes the passiveness in the students and thereby elevates the motivation to a whole new level. More precisely, the teachers should strive to promote intrinsic motivation in an effort to override the instant gratification that comes with extrinsic motivation. As Douglas Brown states: “[the traditional classroom] focuses students too exclusively on the material or monetary rewards of an education rather than instilling an appreciation for creativity and for satisfying some of the more basic drives for knowledge and exploration” (Brown 1994: 40). Dörnyei showcases how other researchers, such as K. A. Noels, agree with Brown’s point of view. Noels believes that extrinsic motivation is so omnipresent because the students think that the teacher has too much control over them and their learning process or that the teacher does not give enough constructive feedback (Noels 2001a according to Dörnyei 2005: 76 – 77). By using the flipped classroom method, where the student is the central figure of the learning process, teachers can help promote independent learning and come a step closer to intrinsic motivation.

Furthermore, this method gives the students, who had trouble to fully grasp the subject during class, the opportunity to review the materials once again at home. The students can thus avoid the situation where they might feel ill-at-ease, because they did not understand the subject matter right after it has been explained to them (which is often the case in traditional classrooms). The possibility to go back and look over the materials again, even if they do not fully comprehend it, gives students ample time to formulate questions to ask later and with the help of their peers or teacher, clarify any doubts or misconceptions. In this way we enhance the

retention³ of information into long-term memory. Namely, when a new piece of information needs to be accepted, it goes through the process of consolidation⁴. In this process the information must go through three filters in the human brain, sensory memory, short-term memory and long-term memory. To ensure that a piece of information will pass into long-term memory via consolidation, it is necessary to go back to that information multiple times and acquire it in different ways or formats. The flipped classroom method facilitates this, for the students will be exposed to the subject matter multiple times in different ways during their preparation for the class, the class itself and afterwards with homework.

Alongside the retention of information, the flipped classroom method or more precisely the preparation materials help in minimizing the affective filter. This is one of the famous Krashen's hypotheses which implies the existence of an emotional "barrier" which can hamper the acquisition process in learners (Krashen 1982: 30 – 32). The barrier itself does not stop acquisition, but it can make it substantially more difficult, for their thoughts are not focused on the learning process, but on various other problems, such as: troubles at home, insufficient preparation for classes or tests, nervousness because they could be called out to talk in front of the whole class, lack of self-confidence and motivation. With this method, teachers can significantly reduce the affective filter, because the students will be prepared for classroom activities, making them feel more at ease while tackling with new subject matters.

Additionally, by using this method, there is one more way to assist the students who have problems with the materials. Namely, students who had trouble comprehending the preparation materials, can turn to their classmates using peer teaching or peer correction (Larsen-Freeman 2000: 68). The opportunity for correction is given to another student instead of the teacher, which advocates communication among students, gives a means for students to practice language use and express their knowledge, rather than passively accepting teacher explanations. Bergman and Sams (2012) maintain that the flipped classroom encourages student to teacher and students to students interactions, which provides more authentic communication, where the students practice to communicate with different kinds of people, just like they would in real life situations.

---

³ For more details about the retention process see: <http://www.human-memory.net/processes_storage.html> (01.12.2018).

⁴ Consolidation is the processes of stabilizing a memory trace after the initial acquisition. <http://www.human-memory.net/processes_consolidation.html> (1.12.2018)

Naturally, one must bear in mind that blended learning and flipped classroom can't overcome all the shortcomings of traditional praxis at once, but: "if used wisely they can help the students in the acquisition process and provide a whole range of interesting courses for schools." (Friedman, Friedman 2011: 162) One of the basic challenges for blended learning researchers is to define what exactly the computers and teachers do so well individually that we could employ and combine those values efficiently, leading to the highest level of knowledge acquisition (Graham 2013: 354).

The implementation of innovation is usually not an easy task. Goertler and his associates (Goertler, Bollen et al. 2012) have identified the fields that institutions and teachers often find problematic when wanting to introduce a new kind of course from the blended learning framework:

- Logistics: the access, reliability and possibility of using technologies, especially internet applications.
- Time, space and money: while it can be argued that this method can pay itself out in the long run, the preparations demand a considerable investment of time and money.
- Preparation: not all institutions are equipped with the necessary staff that is sufficiently technologically literate or educated to lead these new courses, nor are they usually open towards adopting and using the new, modern teaching methods, especially if something was deemed ineffective by their standards.

Thus, even though the basic principle behind the flipped classroom is rather simple, effective realization demands careful preparations from both teachers and students:

- When teachers are concerned, one should bear in mind that the making of video and other materials is time-consuming and takes a lot of effort to do well, for the teaching elements in and out of the classroom have to be carefully integrated so that the students can understand this method and be motivated to prepare for classes in advance. As a consequence, this method may put additional strain on the teacher and require them to acquire a new set of skills.
- When it comes to the students, Kafi and Motallebzadeh (2014) state that they usually have the following complaints about the flipped classroom method:
  - ✓ They complain about the loss of traditional lectures, especially when they realize that a part of the video and audio materials

are available online, deeming that they are not learning anything new, since they could have gotten their hands on this kind of materials by browsing the web in their spare time.

- ✓ Students who have been taught in the traditional ways for an extended period of time will not immediately comprehend or appreciate the practical value of this method. Additionally, it may happen that the students, who primarily expect to learn everything they need in class, neglect the preparation material and focus on classroom activities, which diminishes the value of the flip.
- ✓ Finally, one must always consider that some students do not have the equipment or the accompanying technology to do the preparation of lectures at home.

These kinds of reactions ought to be expected, given the fact that many teachers in our region have been following the more traditional approaches to teaching and introducing such a new and in many ways radical method can at first come as a shock to them. Notwithstanding the initial restraints of this method or the rejection of the students that the teachers might come across, this method has many positive sides which can be summarized as follows:

- The subject matter in flipped classrooms is covered three times at least (in preparation materials, in class and as homework), which enforces better retention of information into long-term memory. In more traditional methods students mostly learn in class and then review via homework.
- The factor of time is given prominence, for it is divided more effectively. The preparation of materials with a lot of theoretical background is done at home, while in class teachers and students can focus on the application of the students' knowledge and give more opportunities for the students to participate in class and communicate with each other.
- The affective filter is reduced, given the fact that the students are well acquainted with the lesson that they will be doing in class and they had enough time to examine it in multitude of ways and form questions that need to be solved. This creates autonomous students who will become more open to communicating with their peers in an effort to tackle their difficulties.

Bringing forth innovations into an already established system is not an easy task. And the field of education is no exception. While the traditional classroom certainly has its benefits, modern day sensibilities and the desire to create autonomous learners who will be responsible for their own learning require different methods. One such method is the flipped classroom with its focus on the students, use of technology, effective time management, enhanced retention of information and reduction of the affective filter. Even though the flipped classroom method comes with its own shortcomings, including: access and use of technology may not be widespread in some areas, additional qualifications are required for the teachers, it is a considerable investment and there may be some resistance from both students and teachers to use this method. However, it should be noted that as the students evolve and their surroundings change, the process by which they learn must adapt to their needs, and schools as institutions and teachers as representatives of those schools should always strive to put the students and their interests first and not be afraid to try out something new, even at the price of slight discomfort and going into an uncharted territory.

REFERENCES

- Baloche 1998:** Baloche, L. *The Cooperative Classroom*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall, 1998.
- Bergman, Sams 2012:** Bergman, J., Sams, A. *Flip your classroom: Reach every student in every class every day*. Washington: International Society for Technology in Education, 2012.
- Brown 1994:** Brown, H. D. *Teaching by principles*. New Jersey: Prentice Hall, 1994.
- Davies 1985:** Davies, G. *Using Computers in Language Learning: A Teacher's Guide* (2nd Edition). London: Centre for Information on Language Teaching and Research, 1985.
- Dörnyei 2005:** Dörnyei, Z. *The Psychology of the Language Learner: Individual Differences in Second Language Acquisition*, London: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 2005.
- Driscoll 2007:** Driscoll, M. *Blended Learning: Let's Get Beyond the Hype*. <https://www-07.ibm.com/services/pdf/blended_learning.pdf> (1.11. 2018)
- Durbaba 2011:** Дурбаба, О. *Теорија и пракса учења и наставе страних језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2011.

- Dziuban, Hartman, et al. 2004:** Dziuban, C., Hartman, J., Moskal, P. Blended learning. // *ECAR Research Bulletin*. 2004, №7, 1 – 12, <<https://library.educause.edu/~media/files/library/2004/3/erb0407-pdf.pdf>> (3.10.2018)
- Educause 2012:** EDUCAUSE, *7 Things You Should Know About... Flipped Classrooms*, <<https://library.educause.edu/~media/files/library/2012/2/eli7081-pdf.pdf>> (5.10.2018)
- Fallows 2013:** Fallows, N. A flipped Approach to Vocabulary Teaching in HCT Dubai Colleges Foundations Level 03: Utilising Spaced Repetition for Consolidation. // *UAE Journal of Educational Technology and eLearning*, December Issue, <http://ejournal.hct.ac.ae/wp-content/uploads/2013_Article05.pdf> (1.11.2018)
- Friedman, Friedman 2011:** Friedman, H., Friedman, L. Crises in education: Online learning as a solution. // *Creative Education*. 2011. № 2/3, 156 – 163, <<http://dx.doi.org/10.4236/ce.2011.23022>> (15.12.2018)
- Gass, Behney et al. 2013:** Gass, S., Behney, J., Plonsky, L. *Second Language Acquisition: An Introductory Course (4th Edition)*. New York: Routledge, 2013.
- Goertler, Bollen et al. 2012:** Goertler S., Bollen M., Gaff, Jr. J. Students' readiness for and attitudes toward hybrid foreign language instruction: Multiple perspectives. // *CALICO Journal*, 2012. № 29/2, 297 – 320, <<https://pdfs.semanticscholar.org/a741/5a8c761f7fabf1e258d006206165cfddc11d.pdf>> (22.11.2018)
- Graham 2013:** Graham, C. R. Emerging practice and research in blended learning. // *Handbook of Distance Education* (Third Edition). New York: Routledge, 2013, 333 – 350.
- Kafi, Motallebzadeh 2014:** Kafi, Z., Motallebzadeh, K.A. Flipped Classroom: Project-based Instruction and 21st Century Skills. // *International Journal of Language Learning and Applied Linguistics World*, 2014, № 6/4, 35 – 46, <<http://www.ijllalw.org/-finalversion643.pdf>> (5.09.2018)
- Krashen 1982:** Krashen, S. D. *Principles and Practices in Second Language Acquisition*. Oxford: Pergamon, 1982.
- Larsen-Freeman 2000:** Larsen-Freeman, D., *Techniques and Principles in Language Teaching*. Oxford: Oxford University Press, 2000.
- Nunan 1989:** Nunan, D. *Understanding Language Classrooms: A Guide for Teacher Initiated Action*. New York: Prentice Hall, 1989.

Pennington 1989: Pennington, M. *Teaching Languages with Computers: The State of the Art*. La Jolla, CA: Athelstan, 1989.

Warschauer 1999: Warschauer M. *Electronic Literacies: Language, Culture, and Power in Online Education*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 1999.

POLISH GLOTTODIDACTICS VS THE CRISIS IN HUMANITIES. DIAGNOSES AND PROGNOSSES

Wojciech Hofmański
Adam Mickiewicz University in Poznań

The paper explores the issue of the condition of Polish glottodidactics in the context of the present crisis of the humanities. The current state of the humanities has been widely discussed by academia, as well as by the media and the public, nevertheless certain disciplines, such as glottodidactics, appear to be unaffected. Hence, it is essential to not only analyse and evaluate the system of teaching Polish as a foreign language in a Slavic ethnocultural area, but also to gauge the current level of interest in learning Polish as a second language. These analyses provide required data to diagnose the condition of contemporary Polish glottodidactics as well as to forecast discipline's future development.

Key words: Intercomprehension, Polish glottodidactics

I. Introduction

The socio-economic transformations after 1989, along with the intensive economic development of Poland and the entire region of the Eastern Europe led to visible changes in the field of interest in humanistic sciences. After a peak caused by increasing social aspirations of the baby-boom generation of the early 1980s, decreasing prestige and the accompanying decline in the number of candidates for such university courses can be observed. It was also associated with a consistent and cost-effective promotion of technical, mathematical and environmental courses supported by a generous scholarship scheme within a project of ordered specialities¹. However, despite (to a certain degree) the unfavourable

---

¹ The Project of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Poland supporting the development of highly-specialized personnel for the strategic areas of the Polish economy was implemented within the framework of Sub-activity 4.1.2 “Increasing the number of graduates from faculties of key importance for a knowledge-based economy”, which constitutes a part of the Operational Programme “Human Capital”, whereas the very pilot programme “Ordering technical, mathematical and environmental

conditions, it is possible to indicate sub-disciplines, which are developing very dynamically. They include, among others, Polish glottodidactics, which is a science devoted to a widely understood process of teaching and promoting the Polish linguaculture (Miodunka 2016).

It is worth to consider teaching Polish as a foreign language primarily in the context of the real interest in Polish as a foreign language. Apart from a constant – although still proportionally minor – interest in the Polish language in the West, we can also observe a systematic increase in the interest in Polish in the Far East. Though the statistical data (Hofmański 2018: 177 – 179) still indicate that the key area of “expansion” for the contemporary Polish language is the native ethnocultural domain, the Slavdom. It is mainly the Slavic language speaking students, who apply for a certificate confirming the knowledge of Polish as a foreign language. Furthermore, their countries of origin have the most language courses sponsored by the Polish authorities, and no other language group can boast of such statistics.

For this reason, as well as thanks to the practical glottodidactic experience (primarily in relation to the group of the Western and the Eastern Slavdom), the presentation shall be devoted to the strategy and propositions in terms of optimizing such a glottodidactic process. The basic issues will circulate such questions as:

- (1) Who do we teach?
- (2) What are the characteristics of a Slavic student?
- (3) What are the greatest challenges for lecturers in the course of group and individual work with a Slavic student?
- (4) What strategies can a lecturer adopt in order to increase the effectiveness of such a course?
- (5) In what way do systemic solutions answer the actual needs for coordinated teaching of Polish as a foreign language and promoting the Polish linguaculture from the perspective of the native ethnocultural space?

---

university majors” commenced on 1 October 2008, based on the resolution of the Minister of Science and Higher Education. More about the activities within the programme can be read on the official website of the Polish Industrial Development Agency – http://www.pi.gov.pl/PARP/chapter_86197.asp?soid=B909DA34CDFB45EA800AF7350D17BC91 (30.10.2018).

II. Analysis of the teaching JPJO (Polish as a foreign language) to Slavs

1. Who do we teach?

Students of Slavic origin are a relatively homogeneous group, with its common denominator being the Slavic interlingual communicativeness, which is a local variant of intercomprehension, which is recently a quite popular phenomenon in contemporary linguistics. This is the reason why Slavs are an exceptional group with an extraordinary abilities and educational needs (Hofmański 2014: 45). The Eastern Slavs are the dominant group among Slavs learning Polish as a foreign language. Students of Ukrainian origin are in the majority, but the position of Russian in the Ukraine or Belarus also must be noted (Lewaszkiwicz 2014: 38). The Western Slavs are the second sub-group in terms of holders of a certificate for Polish as a foreign language. Unfortunately, a steady decline in the interest in Polish philology studies in the Czech Republic and Slovakia is noticeable. Currently, the entry exams are held in the Czech Republic by only one academic centre, where Polish philology is not even an individual major. This is associated, among others, with a relatively low prestige of Poland in the region of Central Europe and the lack of an efficient promotional policy. It can be assumed that a better economic situation of the Czech Republic and Slovakia increases the availability of certified exams relative to Southern Slavs, who also look towards the offer of Polish philology studies. At the same time, experience from the Polish philology studies in the Czech Republic shows that the people interested in the Polish language studies are relatively often of Polish origin, not necessarily using Polish as an inherited language and sometimes demonstrating deformative-defective and interfered characteristics (Dubisz 2007 a, b).

Domestic glottodidactics seems, at least to a certain degree, to reflect the proportions resulting from the number and location of Polish philology courses abroad in Slavic countries. The sole fact of up to 900 thousand Ukrainian citizens permanently residing in the Republic of Poland (Chmielowska, Dobroczek, Panuciak 2018²) also translates to the number

---

² Such thorough data are periodically developed on behalf of the Polish National Bank. The previous report (for 2015) informed about a two-times smaller number of Ukrainian citizens residing in Poland. Such a significant growth shall be deemed a confirmation of a steady trend also directly applying to Polish glottodidactics, already at the school level (see Chmielowska, Dobroczek, Panuciak 2018: 4); report available online:

of Ukrainians studying in Poland. At the same time the position of Polish universities in the ranking is not appealing to the representatives of Central Europe – many Slovak students studying abroad much more frequently select the Czech Republic, which provided them with a number of preferential rights up until recently (usually still being recognized).

2. What are the characteristics of a Slavic student?

Students of Slavic origin exhibit a number of common features, resulting both from the convergent influence of another Slavic linguaculture on Polish and its teaching process, as well as from the joint catalogue of so-called difficult spots, which they encounter along the way.

2.1. Pronunciation

Pronunciation is particularly important in research on interference (Hofmański 2014: 90 – 125). It often will give the first impressions of language skills. In terms of pronunciation, particularly characteristic are the issues associated with the implementation of the [i] : [y] phonological opposition by native speakers of the Czech and Slovak languages. Both groups initially pronounce the intermediate sound closer to the Polish [i]. This articulation characteristic is stronger among the Czechs. The Eastern Slavs strongly round the [o] and [u] vowels, which also enables native users of Polish to identify their place of origin really fast. An apparent catalog of discrepancies in articulation problems, however, neutralizes the disappearance of Polish so-called nasal vowels. For Slavs this one unexpectedly turns out to be an easily overcome difficulty. It is only noticeable at the beginning, during the learning reading skills, when students are hyper-correct. Generally it is not seem to be a major problem for both the Western and the Eastern Slavs. Observations based on my own research (Hofmański 2014: 118) show that this type of problems – present in the field of national orthophony – fades, at most, within several months since the beginning of systematic learning of Polish as a foreign language.

Even more interesting conclusions can be drawn from the observation of the manner of articulating fricatives and alveopalatal consonants. Native users of the Czech and Slovak languages exhibit interference-motivated tendencies to harden Polish soft sounds. The issue particularly applies to [ś] and [ć], which are implemented as alveolar softened [š'] and [č'] – similar to [š] and [č], while Czech speakers tend to

---

<https://www.nbp.pl/aktualnosci/wiadomosci_2018/obywatele-Ukrainy-pracujacy-w-Polsce-raport.pdf> (30.10.2018).

soften the Polish fricatives longer, and Slovak speakers tend to harden the soft sounds for a longer time. This difference results, as it seems, from a different implementation of sounds considered by both groups to be indirect in relation to the expected Polish articulations. Users of East Slavic languages are, however, susceptible to incorrect articulations of Polish [ś] and [ć] mainly as softened dental [s'] and [c']. Due to the positive transfer [š] is not an issue in this case, while the softened dental [č'] relatively frequently replaces the expected Polish hard equivalent. The exception is the users of the Belarusian language, because in Belarus more popular is Russian language conditioning this type of interference.

2.2. Inflexion

Common Slavic difficulties in the field of inflexion are particularly emphasized by the Polish declension system – primarily due to the phenomenon of the so-called apparent inflexion equivalence, initially researched by Teresa Zofia Orłoś (2004). Convergent catalogues of inflexion suffixes, as well as their different repartition rules make the students of Polish originating from the Eastern and the Western Slavic countries exhibit the same difficulties in mastering the genitive and dative singular masculine noun forms. At the same time, an additional difficulty for them is the nominative plural form, due to the masculine category not present in their languages.

The vocative form can also be deemed a problematic Polish case. Issues associated with its application unexpectedly concern also the originally Czech-speaking users of Polish, who can exhibit a tendency to abuse the vocative forms in informal situations. Besides the vocative, the accusative generates difficulties for the representatives of the Eastern and the Western Slavdom. This results from omitting the genitive rection of negated verbs (the Western Slavs), as well as the strict distinction between animate and inanimate accusative forms in the Russian and Ukrainian languages. In Polish, forms of animate nouns are equal to the genitive, and inanimate forms equal to the nominative, however, there are possible exceptions to this rule, both in informal (e.g. *wypić browara* 'drink a beer', *palić skreeta* 'smoke a fag'), as well as formal speech (e.g. *strzelić gola* 'make a touchdown'). These exceptions could be problematic for students and their difficulties are well known to teachers of Polish as foreign language (Krawczuk 2005: 495).

2.3. Syntax

The convergent difficulties of the Slavs with the Polish syntax are particularly evident at the linear level of a sentence³. The relatively free sentence arrangement (though understood in a different way) of Slavic languages causes interfering modifications disturbing the natural sequence of the components of Polish phrases. These well-recognized problems (Hofmański 2014: 157 – 168, Nowakowska 2004: 211 – 214, 2005: 506 – 510) primarily concern the reflexive pronoun *się* (located “fixed” in the second syntactic position by primary users of the Czech and Slovak languages and the non-stressed position behind the verb in the case of the Eastern-Slavic language users) and the classifying modifier (prepositions or hyper-abuse of this category).

2.4. Communicativeness

During the first few weeks of learning Polish language, students of Slavic origin break the habits of their own phonological hearing in the field of delimitation functions of sounds, which allows them to make full use of morphological and lexical analogies. Relatively quickly they gain the ability of non-normative, but communicative communication of the intention of expression. These two correlated skills are the main feature of their specificity that goes beyond the division into the Eastern, the Western and the Southern Slavs (Hofmański 2014: 83 – 90).

3. Challenges for lecturers

Challenges encountered by a lecturer working with Slavs can be divided into several different categories. The difficulties associated with:

1. A native ethnocultural space;
2. Teaching linguistically homogeneous Slavic groups outside of Poland
3. Teaching Slavic groups in Poland
4. Challenges associated with individual work.

3.1. Lecturer's work with the native ethnocultural space

Apart from the teaching of Polish as a foreign language in the East, in the teaching and training of teachers and lecturers of Polish as foreign language, a clear deficit lies in the preparation of selected aspects of

---

³ The referred studies (Hofmański 2014: 157 – 168) took into account only this type of syntactic interference due to their regularity. Discussion of other syntactic interference requires further research.

psycho-sociolinguistic related to the communicative phenomenon of intercomprehension. The clash between the hard skills of a lecturer, what is for example metalinguistic knowledge of the Polish system, with a new linguistic reality, which requires soft skills regarding the approach towards intercomprehension, is a problem translating directly to an effective selection of materials and methods. A full understating of the specifics of teaching Polish as a foreign language within a native ethnocultural space, at least besides elementary interest in the target linguaculture, will help the teachers to, most of all, avoid exposing the course participants to the motivational trap when they achieve intermediate level of language proficiency like B+.

3.2. Teaching Slavic groups outside of Poland

An obvious support for a teacher in terms of effective work in linguistically homogeneous Slavic groups outside Poland is the knowledge (at least the specifics) of the native language of the students, which translates to the awareness of schematic and repeated difficulties and interference. However, this type of requirement seems to be unachievable aside from the congressional Russian language, which is generally better known. The lack of a centralized teaching material base and work “on own account” do not facilitate the exchange of teaching experience. A huge difficulty in the case of Polish philologies abroad is also the lack or invalidity of profiled textbooks for teaching Polish as a foreign language. The notion of creating a material background compatible with the needs of new centres with strongly varying curriculum would be a utopian concept, since it requires not only time, but above all, substantial financial resources. Significant difficulties associated with the external diversification of student groups add to the known systemic issues, which mostly applies to open courses conducted by general academic lecturers. This results not only from a fully different motivation of the students, often translating to a varying starting level and a diverse quality of own work, but also from the lack of possibilities (time-related, organizational, financial, etc.) to divide such diversified groups. Notions in this regard are contained in chapter five of this analysis.

3.3. Teaching Slavic groups in Poland

The idea of teaching Slavic groups in Poland is being revived after a break caused by the reluctance of course organizers, which was associated with a fear of being suspected of unjustified participant segregation. Recognizing – together with the evolution of post-culturalistic linguistics –

the role of individual predispositions of the students results in rebuilding the faith in the legitimacy of such activities. The existence of the intercomprehension and the increasingly advanced associated research is the best possible justification. However, the basic difficulty in this case is also the noticeable reluctance of some Slavic students to such activities of language course organizers. Overcoming such resistance is a challenging and multi-faceted task, although, as it seems, a necessary one.

3.4. Challenges of individual work

Individual work is one of the least predictable elements within the glottodidactic process. It is, of course, the consequence of unique experience, competence and individual predispositions of the people deciding to begin their adventure with a foreign language. Similar to Slavic-speaking groups, in this case the greatest challenge seems to be “the B+ level crisis”, which should be linked with a decline in the level of language competence growth rate, resulting from the need to step up individual work, which is increasingly noticed by the students. A relatively high ease of overcoming previous obstacles creates a false impression of burning out and may result in the lack of faith in the effectiveness of a teacher’s attempts. The “B+ level crisis” should be deemed as the biggest methodical issue regarding the effective teaching of Polish as a foreign language to Slavs.

4. Lecturer's strategies

An efficient way to increase the effectiveness of working with Slavs is, among others, conscious rotation of the teaching material levels. This means that, mainly for the fast development of lexical skills in beginner groups, it is possible to relatively quickly introduce texts at the level B1 or B1+ and accordingly more difficult (e.g. press releases, popular science papers) in pre-intermediate groups. For obvious reasons, particularly good results are achieved through individual work. The application of this strategy together with a cognitive teaching method, consistently using positive transfer also in the case of grammatical structures, also promotes the neutralization of communication blocks, as well as reduces the impact of the motivational crisis associated with exceeding level of language proficiency B. Slavic students introduced to a higher language level (as it is defined in the textbook), easily overcome in this way by the difficulties associated with motivating to work on the stylistic diversity of contemporary Polish. It is because of earlier partial familiarization with more advanced structures while working on the development of passive skills.

III. Conclusions

1. System solutions and actual needs for teaching Polish as a foreign language

At least two opposite poles should be indicated in the context of systemic solutions associated with teaching Polish as a foreign language to Slavic students. The first one is associated with an effective complementation of a system gap. The second one covers the field of gaps, which still today provides an unused potential to promote Polish linguaculture.

Already during the VI International Conference on Glottodidactics in Warsaw, Danuta Puklas-Palimąka highlighted the need to pay particular attention to the C1 level, which was not covered by the State Certification Exams for Polish as a Foreign Language commenced in 2004. This level was interpreted primarily as a specific range of humanistic competence, “addressed to people wanting to freely use Polish within the cultural domain at a level of an educated Polish person” (Puklas-Palimąka 2005: 60). Middle- and Central-European proximity of historical, cultural and even environmental realities makes this interpretation, at least partially, cover the “Slavic” nature of this competence level. My own experience in teaching Polish as a foreign language shows that even a short (although intensive) learning of Polish as a foreign language enables students to relatively easily accomplish the B2 certificate, while the C2 level was still beyond their reach. Therefore, supplemented gaps in the certification system seem a perfect response to the statistics on the places of origin of tested people.

At the same time, teaching Polish is one of the cheapest and most efficient ways to promote Poland abroad. Costly media image campaigns often do not bring such a good effect as whisper marketing thanks to people who learn the language and the Polish culture. An example of which is ineffective promotional activities in the Czech Republic. Investing in “Polish ambassadors” thanks to the intensive cooperation of diplomats with schools conducting Polish studies and foreign language courses should result in increasing the attractiveness of these educational programs. Financing should include not only, as it is today, study trips for journalists or bloggers, but all student/lecture groups. One of the best solutions could be the scholarships, contests with prizes to get to know the greatest attractions of Poland, or simply the facilities guaranteeing an increase in the effectiveness of teaching. It is an obvious and necessary direction of marketing activities, which nowadays has not been used in a proper way or even noticed. Coordinating the activities of the resorts responsible for teaching Polish as a foreign language and promoting Polish culture abroad seems to be the biggest system challenge in the coming years.

REFERENCES

- Dubisz 2007a:** Dubisz, St. Język polski poza granicami etnicznymi. // *Kwartalnik Polonicum*. 2007, № 4, 2 – 10.
- Dubisz 2007b:** Dubisz, St. Język polski poza granicami etnicznymi (część II). // *Kwartalnik Polonicum*. 2007, № 5, 7 – 16.
- Chmielowska, Dobroczek, Panciak 2018:** Chmielowska, I., Dobroczek, G., Panuciak, A. *Obywatele Ukrainy pracujący w Polsce – raport z badania*. Warsaw: NBP, 2018.
- Hofmański 2014:** Hofmański, W. *Transfer ujemny a norma języka. Język polski w nauczaniu Słowian*. Prague: Karolinum, 2014.
- Hofmański 2018:** Hofmański, W. Komunikatywność międzyjęzykowa a proces glottodydaktyczny. JPJO w rodzimej przestrzeni etnokulturowej. // *Polonistyka na początku XXI wieku. Diagnozy, koncepcje, perspektywy*, ed. J. Tambor, V.6. *W kręgu (glotto)*, ed. A. Achtelek, K. Graboń, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2018, 177 – 189.
- Krawczuk 2005:** Krawczuk, A. Trudne miejsca w gramatyce polskiej dla Ukraińców (w związku z przygotowaniem podręcznika ‘Polska fleksja z ćwiczeniami dla Ukraińców’). // *Nauczanie języka polskiego jako obcego i polskiej kultury w nowej rzeczywistości europejskiej*, ed. P. Gancarczyk, Warsaw: Uniwersytet Warszawski, 2005, 491 – 497.
- Lewaszkiwicz 2014:** Lewaszkiwicz, T. Dolnołużycki i górnołużycki – języki zagrożone czy wymierające? // *Slavia Occidentalis*. 2014, № 71/1, 37 – 53.
- Miodunka 2016:** Miodunka, W. *Glottodydaktyka polonistyczna. Pochodzenie – stan obecny – perspektywy*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 2016.
- Nowakowska 2004:** Nowakowska, M. M. Wpływ niektórych interferencji językowych z zakresu składni na nauczanie języka polskiego na podłożu słowackim. // *Wrocławska dyskusja o języku polskim jako obcym*, ed. A. Dąbrowska, Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo Naukowe, 2004, 211 – 214.
- Nowakowska 2005:** Nowakowska, M. M. Problemy nauczania polskiej składni – szyk głównych składników w wypowiedzeniach polskich i słowackich. // *Nauczanie języka polskiego jako obcego i polskiej kultury w nowej rzeczywistości europejskiej*, ed. P. Gancarczyk, Warsaw: Uniwersytet Warszawski, 2005, 506 – 510.
- Orłoś 2004:** Orłoś T.Z. (ed.). *Czesko-polska pozorna ekwiwalencja językowa. Materiały pomocnicze dla studentów, polskich bohemistów i*

czeskich polonistów. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2004.

Puklas-Palimąka 2005: Puklas-Palimąka D. *Quo vadis C1, czyli o potrzebie wypełnienia luki w systemie. // Nauczanie języka polskiego jako obcego i polskiej kultury w nowej rzeczywistości europejskiej*, ed. P. Gancarczyk, Warsaw: Uniwersytet Warszawski, 2005, 58 – 63.

**Пловдивски университет
„Паисий Хилендарски“**

**НАУЧНИ ТРУДОВЕ
том 56, кн. 1, сб. А 2018**

Филология

*Предпечатна подготовка: Гергана Георгиева
Печат и подвързия: УИ „Паисий Хилендарски“*

Пловдив, 2019
ISSN 0861-0029